

Z. Tóth Csaba

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

2005-2010

MIKES INTERNATIONAL
Hága, Hollandia
2010

Z. Tóth Csaba:

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre: **mikes_int@federatio.org**

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address: **mikes_int@federatio.org**

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN 978-90-8501-143-9

NUR 692

© Mikes International 2001-2010, Z. Tóth Csaba 2010, All Rights Reserved

Címoldalon: növénné változó áldozati ló ábrázolása honfoglalás kori aranyozott ezüst hajkorongon,
Aldebrő-Mocsáros (MNM, 1996, ld. szerzőtől „Vadat üzni feljövénék”, www.ztothcsaba.hu)

Tartalom:

Előszó	6
--------------	---

1. CHRESTOMATHIA SUARDO-MAGORICA **SZOVÁRD-MAGYAR ÖSTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY**

Bevezetés	8
-----------------	---

I. Szubartu ország és a szubar vagy szubir nép a kelet-anatóliai térségben a Kr. e. 3-2. évezredben, valamint az „Evilát-kérdésre” vonatkozó források	10
--	-----------

II. Szubarok, szuardok és szabirok az óperzsa, görög és római forrásokban	14
--	-----------

- II. 1. Óperzsa szerződésszöveg
- II. 2-3. Herodotos
- II. 4. Strabon
- II. 5. Plinius
- II. 6. Ptolemaios
- II. 7. Ammianus Marcellinus

III. Szovárdok és szabirok a középkori forrásokban	21
---	-----------

III. 1. Örmény írók

- III. 1. 1. Lukácsy Kristóf örmény forrásai és az örmény Geográfia

<i>III. 2. Bizánci és szír írók</i>	<i>23</i>
---	-----------

- III. 2. 1. Priscus Rhetor
- III. 2. 2. Procopius
- III. 2. 3. Agathias
- III. 2. 4. Zacharias Rhetor
- III. 2. 5. Jordanes (latin)
- III. 2. 6. Mar Grigor vértanúsága
- III. 2. 7. Michael Syrus krónikája
- III. 2. 8. Menandros Protector
- III. 2. 9. Theophanes Confessor
- III. 2. 10. Theophylactos Simocattes
- III. 2. 11. Theophanes Continuatos
- III. 2. 12. Constantinus Porphyrogenetos

<i>III. 3. Kazár források</i>	<i>29</i>
-------------------------------------	-----------

- III. 3. 1. József kagán levele

<i>III. 4. Moszlim írók</i>	<i>30</i>
-----------------------------------	-----------

- III. 4. 1. Al Hamadani
- III. 4. 2. Al Masudi
- III. 4. 3. Al Istahri
- III. 4. 4. Ibn Hordadbeh
- III. 4. 5. Személynevek

<i>III. 5. Magyar kútfők</i>	<i>31</i>
------------------------------------	-----------

- III. 5. 1. Anonymus krónikája
- III. 5. 2. Kézai krónikája

IV. Újkori tudósítások	34
IV. 1. Martin Waldseemüller térképe, 1507	
IV. 2. Szergej Patkanov	
IV. 3. Orosz régészet	
IV. 4. Szovárd-magyarok Azerbajdzsánban	
 2. AZ ARANYFEJEDELEM ÉNEKE – EGY HANTI ÉNEK ÉS SZABIR VONATKOZÁSAI	 43
Függelék: Szergej Patkanov: A szabirok nemzetisége, 1900.	
3. MAGYAROK, SZOVÁRDOK A 2. SZÁZADI SARMATIÁBAN	72
4. ADATOK A SZAUROMATÁK ÉS SZARMATÁK TÖRTÉNETÉHEZ	86
5. ISMERJÜK-E KRÓNIKÁINKAT? – ROKONNÉPEK ÉS ÓSHAZÁK A MAGYARSÁG CSALÁDFÁJÁN – Forrásjegyzetek	95
6. EGY FELTEVÉS: A 'TAPIR, TAPRI' NÉPNÉV STRABO GEOGRÁFIÁJÁBAN ÉS A SZABIROK	162
7. A KAUKÁZUS-VIDÉK 'MADZSAR' NEVEIRŐL	169
8. A KAUKÁZUSI ALBÁNIA ÉS A STEPPEI NÉPEK	185
9. AZ „ARANY ANYA” SZOBRÁNAK NYUGAT-SZIBÉRIAI LEGENDÁJA ÉS EREDETÉNEK KÉRDÉSE	193
10. ŐSVALLÁSUNK NYOMAI A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN	207
11. A STEPPEI NÉPEK ÉS A KORAI KERESZTÉNYSÉG	216
 A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET-KUTATÁS ÉS JÖVŐJE – HELYZETKÉP ÉS ÁLLÁSFOGLALÁS	 226

Előszó

E tanulmánykötet „főszereplői”, a honfoglalás előtti magyarság régi szövetséges és rokonnépe, a *szovárdok* vagy *szabirok*. Történetük, noha a 8-9. században nagy részük elszakadt a magyaroktól, egyik legfontosabb kérdése őstörténetünknek, bár az elmúlt hat évtizedben idehaza nem kapott akkora hangsúlyt a kutatásban, mint megérdemelte volna, s főként a nyugati emigrációban élő egyes magyar kutatók foglalkoztak ezzel a területtel (Padányi, Götz, Bíró). Miért fontos a szabir-történet számunkra? Azért, mert az írott források s közvetve a régészeti, genetikai kutatások alapján határozottan úgy tűnik, hogy a Transzkaukázustól, Elő-Ázsiától az Urálon túli területekig, a bronzkortól a középkorig meglehetősen jól adatolt keresztmetszetét adja a magyar őstörténetnek, és feltehetőleg az uráli bronzkor, vagy egy részlete kialakulásának is. Jómagam kezdettől fogva (Dümmerth, 1987), de különösen az utóbbi tíz-tizenöt esztendőben a kutatás terén elsősorban a szabir-kérdésre összpontosítottam, történeti-filológiai s amennyire lehetett régészeti oldalára. A 2008-as év tavaszán ez a kutatás újabb, eddig alig ismert, sőt több oldalról is félreértelmezett, noha alapvető forrásadatok megismerését, tulajdonképpen újrafelfedezését hozta a szabir-magyar történet Kr. u. 1-2. századi korszakával kapcsolatban. Ugyanis az ókor utolsó nagy földrajzi írója, Ptolemaios – de a szovárdokra vonatkozóan előtte már Plinius is –, a Meótisz-Don-Volga térségében, régi szkíta-szaumomata területen egymás közelében említette a Materoi/magyar és a Szouardenoi/szovárd népneveket. Ptolemaios és Plinius adatainak hitelét megerősítik az antropológiai kutatások (TÓTH TIBOR, 1965, 1969, ÉRY Kinga, 1982), a külföldi filológiai kutatások (TUOMO PEKKANEN, 1973) és az újabb genetikai eredmények (O. SEMINO és mtsai). A szokásos, és gyakran túlzó finnugor és/vagy hun-török eredettéziseket – mely utóbbit bizonyos fokig magam is bizonyítani próbáltam korábban –, jelenleg határozottan felváltani látszik egy régebben is megfogalmazott, de nem eléggé igazolt harmadik lehetőség, mely közelebb visz a legkorábbi történeti összefüggésekhez, igazi *ős-történetünkhöz*: s ez a magyarság magvának és a szovárdoknak transzkaukázusi, proto-anatóliai, indoirániak előtti vagy indoiráni eredete.

Egyre biztosabban körvonalazódik, elsősorban TÓTH TIBOR antropológus kis híján elfeledett kutatásai, valamint az orosz régészet legújabb eredményei (GRIGORJEV, KORJAKOVA, EPIMAKHOV, VINOGRADOV, MARSZADOLOV, KUZMINA) és a genetikai kutatások alapján – és erre a kiváló kutató, GÖTZ LÁSZLÓ jó érzékkel utalt már a 70-es években –, hogy a magyarság vagy szabir-magyarság ősei résztvehettek a Dél-Urál, majd Nyugat-Szibéria és Kazahsztán területére a bronzkorban délről, több hullámban bevándorló népesség fejlett fémműves kultúráinak létrehozásában, az Urál-vidék és a steppe bronz-, majd vaskori nyelvi-kulturális horizontjának megteremtésében. A kutatók ma még általában a „finnugor” népek oldalára helyezik az ősmagyarságot ebben a folyamatban, azonban hangsúlyozni kell, hogy mivel sem az antropológia, sem a genetika nem állapított meg lényegi kapcsolatot a magyarság és a legközelebbi *nyelv*rokonainknak tekintett obi ugorok (hantik, manysik) között, így a nyelvi összefüggések eleve téves etnikai magyarázata, mely még ma is uralja a tudományos kutatást és a közvélekedést, végképp kérdésessé válik. Ami a nyelvtörténetet illeti, most már csupán a nyelvi átvételekkel kapcsolatos kérdések mérlegelése jöhet számba: az ősmagyarság egy domináns déli, protoiráni vagy iráni népként vette-e át az uráli-obi őslakosság nyelvét, nemkülönben hogy ő maga adhatott-e át nyelvi elemeket a paleoszibírid népeknek (pl. az indoiráni fémneveket, lótag szavait)? E kötetben mindezekre a kérdésekre igyekszem egzakt forrásadatokkal, régészeti, történeti összefüggésekkel rávilágítani a valószínűségek határain belül, nem „kész”, lezárt „kinyilatkoztatásokat” adva, hanem hangsúlyozva a tudományos kutatás további intenzív kiterjesztésének szükségességét a jelzett irányokban itthon és külföldön. Mindazonáltal az összegyűjtött adatokkal és azok komment-

tálásával a sokoldalú tájékoztatásra, egy régóta hiányzó szovárd-magyar történetkutatói kézikönyv létrehozására törekedtem, mely bemutatja a többi rokonnépeinkkel való kapcsolatainkat is. Néhány esetben vállani kellett a látszólag ellentmondásos, de nem érdektelen adatok felvetését is, remélve, hogy a jövőbeni kutatás majd kimerítőbben foglalkozik velük.

Mint régóta ismeretes, a szovárd-magyarság nagyobb része a mai Azerbajdzsán nyugati területén, Udi tartományban talált hazát magának a 8-9. századtól – mondhatni „hazaköltöztek”? –, így ebben a munkában középponti jelentősége van Azerbajdzsánnak, és tágabb környezetének, a Kaukázusnak, mely térségek története az elmúlt évtizedekben lényegében fehér folt volt a magyar őstörténet-kutatás térképén. Helyet kaptak még e kötetben újabb tanulmányok is krónikáinkról, Ptolemaios népneveiről, a kaukázusi Madzsar helynevekről, és néhány más tanulmány és gyűjtemény, sok új adattal, értelmezési lehetőséggel, úgy is mondhatnám, hogy mindaz, ami a kutatásból eddig „kimaradt”, illetve, amit jórészt kihagytak azok, akiknek dolguk lett volna a tudományos elemzésük. Mivel a tanulmányaim lényegében hasonló tematikát járnak körül, egy középpont körül forognak, olykor elkerülhetetlen volt a legfontosabb adatok ismételése, finomítása, egyéb adatokkal való újraösszehasonlítása (néhány tanulmány korábbi változata szerepel a „Jött legelőbb az aranykor” című kötetemben is).

Itt szeretnék tisztelettel köszönetet mondani Dr. HASAN HASANOV úrnak, az Azerbajdzsáni Köztársaság volt budapesti nagykövetének és kedves munkatársainak, valamint DR. BÁRDI LÁSZLÓ történészprofesszor úrnak, a Pécsi Tudományegyetem Ázsia Intézete alapító-igazgatójának és DR. MARÁCZ LÁSZLÓ úrnak, az Amszterdami Egyetem Bölcsészka Európai Tanulmányok programja nyelvészprofesszorának, hogy felismerve a szabir-kutatás és a magyar őstörténet tisztázásának jelentőségét, támogatták munkám megjelenését.

Z. Tóth Csaba

2010. december 20.

Amulet, oroszországi kurgánból.

1. CHRESTOMATHIA SUARDO-MAGORICA

Szovárd-Magyar Őstörténeti Szöveggyűjtemény

Bevezetés

A 10. század közepén, Bíborbanszületett Konstantin, bizánci császár jegyezte fel a magyar követek beszámolója alapján, hogy a magyarok (ő turkoknak nevez bennünket) régi neve „valami okból” szabarti ászfali (Σαβαρτοιασφαλοι), azaz erős vagy lovas szovárd/szabir volt, s hogy ezek a szovárdok a besenyők támadása miatt elszakadtak a magyaroktól és „Perzsia vidékére” költöztek. Az elmúlt több mint egy évtizedben behatóan tanulmányoztam a szabirokról fellelhető történeti forrásokat, híradásokat, majd magam is többször igyekeztem áttekintést nyújtani a kérdésről, először 1993-ban utalásszerűen (Új napkelet, in: www.orszagepito.hu, www.ztothcsaba.hu), majd kisebb-nagyobb tanulmányaimban 1997-től (Egy „szkíta” díszítőmotívum elemzése; A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, I-II.; Az Aranyfejedelem éneke; A hun-magyar eredethagyomány kérdései, I-III.), s legutóbb 2005-ben (A szabir népnév és változatai a történeti forrásokban), valamint 2008-ban és 2009-ben (Magyarok, szovárdok a 2. századi Sarmatiában, és Ismerjük-e krónikáinkat?). Ezekben a tanulmányaimban a már rendelkezésre álló és az újabb adatok összegyűjtésével, alaposabb bemutatásával, elemzésével igyekeztem felhívni a figyelmet a szabir etnikumra, dél-kaukázusi s főként azerbajdzsáni kutatásuk szükségességére.

A bizánci császár nagyon konkrét közléseihez képest a szabirokról alig emlékeznek meg a középkori krónikáink. Anonymus tesz egy időben és térben pontatlan, legalábbis többértelmű utalást a „Görögországban maradt” honfoglaló Zuard vezérről és „Sobamogera” nevű népéről, valamint a Kézai-krónika ír ugyancsak egy Zuard kapitányról, már Etele hun király idejében. Mindazonáltal krónikáink adatait az elköltözött szovárd-magyarokról megvilágítják a kaukázusi, bizánci, arab források. Sajnos azonban nem kereste a szabirokat sem Julianus barát, domonkos szerzetes 1236-ban, sem később KÖRÖSI CSOMA Sándor vagy JERNEY János, és az egyébként nagyszerű eredményeket felmutató ZICHY Jenő gróf 1895-ös kaukázusi útja során anélkül utazott át a Kura folyó öntözött síkságon, hogy Udiban körülnézett volna, holott az erdélyi görög-katolikus pap, LUKÁCSY Kristóf 1870-ben kiadta munkáját, amelyben kétségszövegbevonhatatlan híradásokra támaszkodva ír az udibeli szabirokról, Tbiliszitől keletre. ÓGYALLAY BESSE János vagy HATVANY TURKOLY Sámuel már korábban eljutottak a Kaukázusba, de főként a Kuma-folyó menti legendás Magyar város és a hegyvidék viszonyai, népei iránt érdeklődtek. Sokat értekeztek azután a szabirokról a 19. század végének, 20. század első felének magyar őstörténészei, THÜRY József, FIÓK Károly, NÉMETH Gyula, és a legértékesebb, még élő közléseket a szabirokról az Urálon túl, az obi ugoroknál gyűjtötte REGULY Antal, PÁPAY József és 1899-ben egy orosz kutató, Szergej PATKANOV. A korábbi évtizedekben a szabir-kérdés egy-két rövid, bár egyébként nem teljesen érdektelen említésen kívül (GYÖRFFY György) nem került igazán méltó megtárgyalásra, így lényegében még mindig kiaknázatlannak számít, noha talán már az utolsó óra után vagyunk. Sokat köszönhetünk az emigrációban élt és élő néhány magyar őstörténésznek, akik egyes tévedéseik vagy túlzásaik ellenére örömdetesen továbbmentették a régi igazságokat, gondolok itt PADÁNYI Viktor, GÖTZ László, SEBESTYÉN László vagy BÍRÓ József ezirányú munkásságára.

Ha a szabirokról szóló számos forrást áttekintjük, egyszerűen érthetetlen, hogy sokan még ma is vitásnak tartják a steppe történetében oly jelentős nyomokat hátrahagyott szabir népcsoportot. Hogyan nevezhette őket az orosz-amerikai VERNADSKY „svédeknek”, GYÖRFFY György „bolgároknak”, DOMONKOS Péter „oroszoknak”? Nagyon valószínű, hogy a szabirok elő-ázsiai vagy protoiráni eredetűek, bár ez egyelőre csak valamivel több, mint hipotézis, melyet az írott források, és általában véve a régészeti kutatások támogatnak. Egyik korai említésük Hérodotosztól való, aki a dél-kaukázusi térségben a Kr. e. 5. században ír görögös

torzítással egy saspeires, saspeiron népről (Melpomene, IV. 37, 40., Σασπειρες, Σασπειρών), akik a XVIII. perzsa satrapiában laknak a médek és a kolkhisziak között, egy „matien” nevű nép szomszédságában. A nyilván elírt „saspeir” népnév emendációja a nyugat-európai szakirodalomban mindig sapir, azaz szabir. A 20. században Arthur UNGNAD, neves német ókortörténész „Subartu” című munkája dolgozta fel a legkorábbi, sumér, asszír, óperzsa írásos emlékeket a szubir vagy szubar népre vonatkozóan.

Noha UNGNAD 1936-ban német nyelven megjelent könyvében nem kapcsolta össze az ókori szubirokat a középkori szabirokkal vagy szovárdokkal és a magyar őstörténettel – nem ismerhette a magyar őstörténetnek ezt az oldalát –, mégis, az adatokat a valószínűség határain belül egymás mellé helyezve szinte hézagtalanul kibontakozik a szabir nép egész története, az észak-mezopotámiai kezdetektől a Kaukázuson át, és a szkítákkal, kimmerekkel, szakákkal, majd a hunokkal, illetve az ogurokkal-onogurokkal és a magyarokkal való szövetségen keresztül az északi vidékekig, egészen Szibériáig, mely utóbbi térségnek közvetlenül ők voltak a névadói, Sibír nevű régi városuk révén. Felmerült, hogy törökös népről van szó, amit nem zárhatunk ki, hiszen a „szabir” szó a törökben „türelem, állhatatosság” jelentéssel bír, ám ez lehet véletlen egyezés, és a szabir név használata a szovárd helyett a törökös környezetben, török nyelvű közvetítéssel erősödhetett meg a hunok és más törökös népek nyugatra jövétele után, a Kr. u. 4-6. századtól. Mindenesetre a szabir-szovárd népnév gyöke mindkét esetben a SBR, és a különböző nyelveken könnyen lehet a szovárdból szabir, és megfordítva, hiszen bizonyítható, hogy mindkettőt ugyanarra a népcsoportra alkalmazták. A sumer, akkád, perzsa, görög, szír, örmény, bizánci, arab források, osztiák népköltések egyöntetűen szólnak a szabirokról, mint erőteljes, uralkodásra temett lovas népről, kiváló harcosokról, akiknek főfoglalkozása a háború, akik kiválóan értenek ostromgépek készítéséhez, a fémek megmunkálásához, fegyverek készítéséhez s akik vert falú, oszlopos házakat és lépcsős elrendezésű földvárakat építenek maguknak. A szabir, szovárd népnév Azerbajdzsánon kívül különféle alakban felbukkan még nyugat-kaukázusi és kelet-törökországi helynevekben is, elsődlegesen és túlnyomórészt itt, a Kaukázustól délre s a Pontus-melléken, nem Közép-Ázsiában s végképp nem Belső-Ázsiában. Ílymódon a Kaukázus és környékének történeti ismertetése a továbbiakban sokkal nagyobb teret kellene, hogy kapjon a magyar, de ugyanúgy a nemzetközi történelemkutatásban és -oktatásban, hasonlóképpen Elő- és Közép-Ázsia, Eurázsia déli és északi, bronz- és vaskori régészeti-történeti viszonyai, kapcsolatai is. Megjegyezzük, hogy Subartu ország és a szubareus nép neve szerepel ugyan a magyar Egyetemes történeti kronológiában (Bp. 1972), ám az iskolai történelematlásokban nem, s az észak-mezopotámiai szubir, szubartui és az ősmagyar szabir, szovárd népnevek azonosságának még a feltételezése is hiányzik a magyar történetkutatás főáramából.

Azonban a szabirok történelme, kultúrája, nyelve, hagyománya, a fennmaradt forrásadatok fényében legalább annyira a magyar őstörténet-kutatás fókuszába kellene kerüljön, mint korábban a „finnugorok”, vagy újabban a hunok, hiszen a szabirok közvetlen és úgy tűnik nagyon korai tanúi voltak ősünknek, a honfoglalás, de már a hunok előtt évszázadokon át velük éltek, harcoltak, házasodtak, áldoztak, ünnepeltek, temetkeztek. Ha úgy tetszik ne állítsunk semmi biztosat a szabirokról, csak vizsgáljuk meg a történeti, régészeti, kulturanropológiai tényeket, adatokat, ahogy legjobb lelkiismerettel magam is tettem, s ha lehet, most már a helyszínen is. Nézetem szerint ez a vizsgálat az egyik legfontosabb kulcsot adhatná a magyarság legkorábbi viszonyainak megismeréséhez, a Kaukázus vidékével való történeti kapcsolataink hiteles feltárásához. Az azerbajdzsáni, udibeli szabirok maradványainak megkeresése, vagy ha ez már nem lehetséges, ottani emlékeik felkutatása választ adhatna sok kérdésünkre, a magyarság és a magyar nyelv kialakulásával, történetével kapcsolatban, miként ezt írásaimban szorgalmaztam 1999 óta többször, majd személyesen Öexcellenciája Dr. Hasan HASANOV úrnál, Azerbajdzsán budapesti nagyköveténél, 2005-ben. Ehhez a további kutatáshoz szeretne önzetlen segítséget, „iránytűt” nyújtani az alábbi, régi hiányt pótló őstörténeti

szöveggyűjtemény, mely egyaránt kapcsolódik az ősidők hagyományaihoz és a nem egyszer ezeket igazoló modern kutatásokhoz.

Z. Tóth Csaba, 2005.

I. Szubartu ország és a szubar vagy szubir nép a kelet-anatóliai térségben a Kr. e. 3-2. évezredben, valamint az „Evilát-kérdés”

I. 1. Artur UNGNAD: Subartu – Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens, Berlin und Leipzig, 1936 (Szubartu – adalékok Elő-Ázsia kultúrtörténetéhez és néprajzához).

Arthur Ungnad (1879-1945, orientalista, ókortörténész). Alábbiakban az UNGNAD által összegyűjtött és kommentált, eredetileg ékírásos forrásadatokból válogattam néhány fontosabbat a szöveggyűjtemény élére, utalva arra, hogy esetleg már a késői bronzkorban (Kr.e. 2000 körül), vagy legkésőbb a szkíták elő-ázsiai támadásaival (Kr.e. 7-6. század) összefüggésben, a szovárd, szabir néven felbukkanó steppei nép eredete nagy valószínűséggel a délnyugat-ázsiai régióba, Kelet-Anatólia, Észak-Mezopotámia felvidéki területére vezet, természetesen ez még további kutatásokat igényel a különböző tudományágak részéről.

Geográfiai-névszótári szövegek, K 4337 (II R 50, 60 c,d):

§ 24. *KUR SU.EDEN*.^{K1} *KUR SU-BAR-TI*; sumer *SU + EDEN* = akkád *SUBARTU*;

§ 25. (...) *bi-ir EDEN e-de-nu sá SU.EDEN su-bar-tú*, azaz: az *EDEN* jelet, amely az *edenu* név, a sumerben *bir* szóval ejtik, a *SU.EDEN* és akkád *su-bar-tú* szavakkal kapcsolatban. Subartu tehát a sumer Subir-t jelenti, amiből még nem tudunk következtetni az országnév eredeti kiejtésére. Nem tudjuk, hogy a sumerek miért épp az 'éden' jelét használták ezekben az országnevekben, és nem a szokásos '-bir' szótag jelét.

§ 26. Egy másik, Subartura vonatkozó régebbi ideogram található Eannatum, Lagas királyának feliratán, valamint Naram-Sin feliratán, aki Akkád nagy uralkodójának, Sarrukinnek volt az unokája. Egy későbbi feliraton Naram-Sin szövegében leírták *Su-bar-tim* akkád olvasatát: ez *SUBAR* jele.

§ 27. Nagyon valószínű, hogy a 'sugir' és 'sagir' nevek a subir név változatai a sumer nyelvjárásban (vgl. A. Poebel: Sumerische Grammatik, Rostock, 1923.).

§ 28. Idővel a sumerek számára Subar vagy Subir az „alvilág” fogalmával lett egyenértékű (sum. *hubur*, 'mélység, alvilág' = *subur*, *subir*, ellentétben a sum. *nim*, 'magas, felföld, menny' kifejezéssel).

§ 39. A Kr. e. 14. század végén is megjelenik Subartu neve *su-ba-ri-i* alakban egy akkád nyelvű levélben, melyet a Boghazköi hettita levéltárban találtak.

§ 41. Az asszír birodalom bukása után először hallunk ismét Subarturól. a Káldeus Nabu-aplu-usur (Nabopolassar, 625-605) egyik esagilai épületfeliratán olvassuk: *su-ba-ru-um a-na-ru mat-su ú-te-er-ru a-na tilli u karmi*, „(azután) én a szubareusokat legyőztem és országukat romhalmazzá változtattam.” Fia, a Nagy Nabu-kudurri-usur (II. Nebukadnezar, 604-562) Subartu uralkodójának nevezi magát egyik babiloni épületfeliratán.

§ 43. E dinasztia utolsó királya, Nabu-na'id (Nabonid), akit 539-ben a perzsák üztek el, megemlíti Subartu királyát: *sarru SU.BIR^{ki} sa i-na uz-za marduk sa-al-pu-út-tim máti is-ku-nu mar si-it lib-bi-su i-na kakki ú-ra-as-si-ib-su*. „Subartu királya, akit Marduk haragjában a (babiloni) országok elpusztítására készítetett, fegyverrel ölte meg test szerinti fiát.” Majd következik egy rész, melyben Nabu-aplu-usur imádkozik istenéhez, aki meghallgatja őt és a médek királyát használja fel segítségül: *sarru um-man-ma-an-da* [v.ö. gör. sauromata] *la a-di-ru ú-sa-al-pi-it es-ret-su-un sa ili mat SU.BIR^{ki} ka-la-su-nu*. „A médek királya, aki nem félt semmitől, elpusztította Subartu ország valamennyi istenének kultushelyeit.” (ld. alább)

der Besiegung Subartus in seiner zuerst von V. SCHULZ in RT XVIII, S. 15 ff. veröffentlichten Stele. Der König berichtet im Anfang, der fragmentarisch ist, über die Freveltaten eines Herrschers, der Babylon zerstörte, und der kein anderer sein kann als Sanherib von Assyrien (705–681):¹⁾

sarru SU.BIR^{ki} šá i-na uz-za marduk ša-al-pu-út-tim máti is-ku-nu már si-it lib-bi-su i-na kakki ú-ra-as-si-ib-šá

»Der König von Subartu²⁾, der in Marduks Zorn die Verheerung des Landes (Babylonien) angerichtet hatte, erschlug sein leiblicher Sohn mit der Waffe.«

Es folgt dann eine kleine Lücke, in der wohl erzählt wurde, wie Nabu-aplu-usur (s. § 41) zu seinem Gotte betete, daß dieser ihm die Macht gebe, Babylonien zu rächen. Die Stele berichtet dann weiter, wie der Gott ihn erhörte und den König der Meder veranlaßte, sich seinem Befehl zu unterstellen. Sodann heißt es³⁾:

sarru um-man-ma-an-da la a-di-ru ú-sa-al-pi-it es-ret-su-un šá ili máti SU.BIR^{ki} ka-la-su-nu

»Der König der Meder, der sich nicht fürchtete, verheerte die Kultstätten aller Götter des Landes Subartu.«

Da von »Assyrien« hier sonst nirgends die Rede ist, kann es keinem Zweifel unterliegen, daß »Subartu« Assyrien bezeichnet⁴⁾.

(44) Nach der Eroberung Babylons durch Kyros finden wir Subaräer nur noch einmal in einem gerichtlichen Protokoll erwähnt, das im 1. Jahre des Perserkönigs Kambuzija (Kambyzes) aufgesetzt wurde⁵⁾. Hier werden die Aussagen bestimmter Personen protokolliert, die erklärten, daß⁶⁾ Šillā, »der Hausmeister des Gubarru (Gobryas) (des Statthalters des Königs) auf Geheiß des (?) Gubarru einen Kanal an Gimirräer (= Kimmerier) und Subaräer abgegeben habe.«

šilla-a-a am^{ab}bi-biti šá gú-bar-ri i[na qí-b]i (?) šá (?) gú-bar-ri náru a-na am^{ab}gi-mir-ra-a-a u am^{ab}su-bar-ra[a-a id-di](?)-nu.

Viel mehr läßt sich aus dieser Mitteilung nicht gewinnen, als daß der Begriff »Subaräer« zu dieser Zeit noch lebendig war.

¹⁾ LANGDON, a. a. O., S. 272, Nabonid Nr. 8, Kol. I, Z. 35 ff.

²⁾ D. i. Sanherib von Assyrien.

³⁾ Kol. II, Z. 14 ff.; LANGDON, a. a. O., S. 272.

⁴⁾ Material auch bei M. STRECK, Assurbanipal (Leipzig 1916), Bd. I, S. CDXV ff.; vgl. ferner unten § 88.

⁵⁾ Veröffentlicht von A. T. CLAY in BE VIII 1 (Philadelphia 1908), Nr. 80; vgl. auch W. SCHWENKNER in Klio XVIII (1922), S. 45.

⁶⁾ Z. 14 ff.

Es handelt sich hier wohl um Angehörige einer alten Zwangskolonie von Assyro-Subaräern, die mit den jüdischen Kolonien zur Chaldäer- und Perserzeit zu vergleichen sind.

45. Die assyrischen Könige erwähnen das Land Subartu fast gar nicht, sondern nur die Bewohner desselben, die Subaräer, und zwar in der assyrischen Form *šubarū*, was nach § 24 Subarū zu sprechen ist. Als erster Herrscher, der mit diesem Volke stritt, wird Ašur-uballiṭ I (etwa 1380–1340), der mit dem Pharaon Amenophis IV korrespondierte, von seinem Urenkel Adad-nirari I (etwa 1310–1280) erwähnt. Letzterer nennt sich in seiner Bauinschrift KAH I 3, Z. 29 ff.):

li-ti-lí-pi ša ašur-uballiṭ sarri dan-ni mu-si-pi-iš el-la-at máti šu-ba-ri-i ra-pal-ti mu-ra-pi-iš mi-iš-ri ú ku-du-ri

»Nachkomme des Ašur-uballiṭ, des mächtigen Königs, der die Streitmacht des weitausgedehnten Subaräerlandes zersprengte, der Grenze und Gebiet erweiterte.«

In der Einleitung derselben Inschrift bezeichnet sich Adad-nirari I selbst (Z. 3 f.) als

ni-ir dap-nu-ti um-man haš-ši-i qu-ti-i lu-lu-me-i ú šu-ba-ri-i

»der zu Boden schlug die Ungestümen: das Volk der Kassiten,

Gutäer, Lullumäer und Subaräer.«

46. Auch Adad-niraris I Sohn Šulmānu-ašarēd (Salmanassar I, etwa 1280–1255) nennt sich mehrfach²⁾

ka-ši-id lu-ul-lu-bi-i ú šu-ba-ri-i

»der die Lulubäer und Subaräer bewältigte.«

In einer nur fragmentarisch erhaltenen Inschrift³⁾ sind die beiden Völkernamen umgestellt:

ka-ši-i[d šu-ba-ri-i lu-ul-lu-bi-i],

und es folgten noch weitere Feinde, deren Namen zerstört sind.

(47.) Sein Sohn Tukulti-Nimurta I (etwa 1255–1218) spricht ebenfalls wiederholt von der Besiegung der Subaräer. In der Bauinschrift KAH II 58 werden die Subaräer zweimal erwähnt:

¹⁾ Unter Heranziehung aller Duplikate bearbeitet von E. EMBLING, B. MEISSNER und E. F. WEIDNER, Die Inschriften der altassyrischen Könige (Leipzig 1926), S. 36 ff. (Nr. 1), wo auch alle Varianten gebucht sind.

²⁾ KAH I 15, Vs., Z. 14; EMBLING-MEISSNER-WEIDNER, a. a. O., S. 132 ff. (Nr. 4); L. W. KING, Records of the Reign of Tukulti-Nimurta I (London 1904), S. 173, Z. 6 und S. 169, Z. 5; EMBLING-MEISSNER-WEIDNER, a. a. O., S. 146 ff. (Nr. 11).

³⁾ KING, a. a. O., S. 167, 169, 175, Z. 3; EMBLING-MEISSNER-WEIDNER, a. a. O., S. 144 ff. (Nr. 10).

I. 2. Az Evilat-kérdés

§ 121, 1. Nawar, Urkis és Hawilum (területek) Ari-sen (*a-ri-si-en*), Sadar-mat (*sá-dar-ma-at*) fia uralma alá tartoznak, ami a Samarra bronztábla révén vált ismertté (F. Thureau-Dangin, Revue Asiatique IX, S. 1 ff.). A felirat kora az akkád birodalom és a sumer III. Ur-i dinasztia közé esik, azaz kb. Kr. e. 2400. Az Ari-sen név szubareus megfejtése ismert az *ar-* „adni” és *sen* „testvér” gyökök alapján, hasonlóképp a Sadar-mat név *mat*-tagja is, ld. § 119. (UNGNAD, i. m. pp. 142–143). További kutatásokat igényel annak eldöntése, hol lehetett ez a Hawilum.

Az UNGNAD által idézett sumer-akkád „Hawilum” név azonos lehet a Biblia Havilájával, Evilátjával, melyet – és folyóneveit – a régi auktorok egybehangzóan Indiában vélték megtalálni:

Josephus Flavius (Kr. u. 37. k., Antiq. Iud., I. 1,3.): „...a Pison paradicsomi folyó Indiában folyik és a görögök Gangesznek nevezik.”

Epiphanius (373. k., Ankürotósz): „Láttuk is a Pisónt saját szemeinkkel. A Pisón ugyanis a Gangesz nevű folyó az Indusoknál...” – Panarion, 3,2.: „Mert Nimrod, az etiópiai Kus fia,

Asshur apja, királyként uralkodott. Királysága Orechben, Arphalban és Chalanában székel, és ő alapította Theirast, Thobelt és Lobont is Asszíriában. A görögök mondják, hogy ő Zoroaster és hogy továbbment keletre, és az első telepes volt Baktriában.”

Kosmas Indikopleustes (510. k., Krisztianiké Topografia, XI. 370-372): „Indiát és Hunniát (a fehér hunokat) a Pison folyam (Indus) választja el egymástól. Az isteni írás pedig India földjét Evilát (Euilát) országnak nevezi.” (ld. Ismerjük-e krónikáinkat?, Függelék I. A Kézai-krónika forrásai)

γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν πλῆθος καὶ μεγάλους ὀδόντας ἔχοντας. Ἐκ τῆς γὰρ Αἰθιοπίας καὶ εἰς Ἰνδιάν πλοῦνται ὀδόντες, καὶ ἐν Περσίδι, καὶ ἐν τῷ Ὀμηρίτῃ, καὶ ἐν τῇ Ῥωμανίᾳ. Καὶ ταῦτα παρειαυφῶς ἔγραψα. Πᾶσαν δὲ τὴν Ἰνδικήν, καὶ τὴν Οὐννίαν διαίρει ὁ Φεισῶν ποταμός. Καλεῖται γὰρ ἐν τῇ θείᾳ

educant. Nam regio illorum elephantis, magnis dentibus instructis, abundat: ac huiusmodi dentes ex Æthiopia in Indiam, Persidem, itemque in Homeriten, et in totam Romanam ditionem navibus exportantur. Hæc ex aliorum narratu descripsi. Totam Indiam et Hunniam Phison fluvius diri-

451

COSMÆ INDICOPLEUSTÆ

452

mit. Indica quippe regio in sacra Scriptura *Evilat* vocatur: nam ita scriptum est in Genesi: *Fluvius autem egreditur ex Edem ad irrigandum paradisum. Inde dividitur in quatuor principia: nomen uni Phison; hic est qui circuit omnem terram Evilat: ibi*

ἡ Γραφὴ ἢ γῆ τῆς Ἰνδικῆς χώρας, *Εὐιλὰτ*: οὕτως γὰρ γέγραπται ἐν τῇ Γενέσει, *Ποταμός δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον*. Ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς: ὄνομα τῷ ἐντὶ, *Φεισῶν*, οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν

Részlet Cosmas művéből: India területét Evilátnak nevezi a Szentírás

APPENDIX TO CHAPTER II.

A SYNOPTICAL VIEW

OF THE PRINCIPAL OPINIONS REGARDING THE SITE OF THE TERRESTRIAL PARADISE.

(BY THE TRANSLATOR.)

Hebrew Names.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
עֵדֶן Eden.	Armenia.	Korneh in Babylonian.	Country near the Caspian Sea.	Bactria.	Syria.	Country between the Ganges and Nile.	Bameean.	India.	Cashmere.
פִּישׁוֹן Pishon.	The Phasis.	Western mouth of the Shat-al-Arab.	The Araxes.	The Sihon, or Jaxartes.	The Chrysorrhosa.	The Ganges.	The Nilab, or Lesser Sind.	The Irabatti.	The Phasis.
גִּיחוֹן Gihon.	The Araxes.	Eastern mouth of the Shat-al-Arab.	The Oxus, or Jihoon.	The Oxus, or Jihoon.	The Orontes.	The Nile.	The Hirmend.	The Ganges.	The Oxus.
חִידְדֵּל Chiddekel.	The Tigris.	The Tigris.	The Tigris.	The Tigris.	The Tigris.	The Tigris.	River of Bah-lac.	The Indus.	The Tigris.
פְּרָת Phrath.	The Euphrates.	The Euphrates.	The Euphrates.	The Euphrates.	The Euphrates.	The Euphrates.	River of Cud-nuz.	The Euphrates.	The Euphrates.
חַוִּילָה Chavilah.	Colchis.	Arabia Felix.	Chwala on the West of the Caspian.	Chworasmia.	Chavilah in Arabia.	India.	Cabul.	Ava.	Colchis.
כּוּשׁ Cush.	Land of the Cossæ.	Chusistan, or Susiana.	Chowrasmia, on the E. of the Caspian.	Hindoo-coosh.	Cassiotis.	Nubia and Abyssinia.	Cusha.	The Extreme South.	Bactria.
אַשּׁוּר Asshur.	Assyria.	Assyria.	Assyria.	Assyria.	Assyria.	Assyria.	Hazarah.	Assyria.	Assyria?

APPENDIX TO CHAP. II.

91

The Biblical Geography of Central Asia, by E. F. C. Rosenmüller, D. D., Ordinary Professor of Oriental Languages in the University of Leipsic, transl. Rev. N. Morren, A. N., Edinburgh, MDCCCXXXVI.

Táblázat: 19. századi ókortörténeti munkákban kísérletet tettek a bibliai Édenkert földrajzi meghatározására a Pison, a Gihon, a Hiddekel folyónevek és az Evilát név nyomán; a fenti táblázat – e nevek sorrendjében – összeveti a különböző elképzeléseket, melyek között szerepel az Evilát-India azonosítás (E. F. C. Rosenmüller, The Biblical Geography of Central Asia, Edinburgh, 1836. [kiemelés tőlem; a Pison valójában az Indusnak felelt meg, nem a Gangesznek – Z. T. Cs.]

Sevillai Isidorus (Isidorus Hispalensis, 560-636, Chronicon, 8.): „Az óriás Nimrod építette ezt a tornyot (Babilon). A nyelvek összezavarodása után, elment innen Persiába (másutt Baktria) és tanította azokat a tűz tiszteletére.”

Genezis könyve II, 10,3.: „Havilah ... ahol az arany terem”, továbbá Gen. X. 7, X. 29-30. mint személynév, Nimród testvére.

Mint ismeretes, az antik források a bibliai Jáfetet és Nimródot tartották a szkíta (és europid embertani típusú) népek ősatyjának, s e genealógiának Biblia előtti alapjai voltak (ld. a sumer ékírásos táblákat a világ keletkezéséről, az özönvízről stb.). Középkori krónikásunk, Kézai Simon bevallottan ebből a „nemzetközi” hagyományból merített, amikor leírta, hogy Nimród, a hunok és magyarok legendás ősatya „Evilátba” költözött a babiloni torony összeomlása, azaz a sumer – vagy a szubir? – birodalom összeomlása után, a 3-2. évezredben. Főként az orosz régészet a 30-as, 40-es évektől, ezen belül Victor SARIANIDI a 70-es évektől ezeket a régi hagyományokat úgy tűnik egyre inkább alátámasztja. A leletek rávilágítanak az elő-ázsiai ősnépek közép- és észak-ázsiai migrációira, arra, hogy ezen ősnépek a túlnépesedés, az éghajlatváltozások, a legelőterületek fogyása vagy háborúskodások miatt a letelepedett életmóddal többször is felhagytak és nomadizálni kezdtek. Ílymódon alaposan át kell értékelnünk az észak-ázsiai népek eleve nomád vagy „barbár” mivoltának eddig jellemző feltételezését (ld. Arrianus 52. töredéke: a szkíták hajdan városlakók voltak). Az Assur, Kalach, Ninive, Dur-Sarrukin, Tepe-Gavra, Tell-Halaf, Sialk Tepe régészeti kultúrák, valamint az anatóliai hurri, hattí, hettita, vagy az elámita kultúrák kapcsolatban álltak a dél-türkmenisztáni Anau, Altin-Tepe, Namazga Tepe, Turang Tepe, Gonur Tepe kultúrákkal, és a Bactria-Margiana Archaeological Complex/BMAC-kultúrával (Victor SARIANIDI). Ebbe az összefüggésrendszerbe tartoznak Sapalli Tepe, Dzsarkutan erődvárosai a Pamir lábánál, majd a Hvárezm-Altáj-Kazahsztán-Ural-Volga-Kaukázus hatalmas karéjában elhelyezkedő Kelteminár, Afanaszjevo, Andronovo-Szintasta, Abasevo, Kubán-Majkop, Kura-Arax/Trialeti, Ganca-Karabah és más kultúrák, sőt a Kárpát-medence és az Indus-völgy árják előtti, kisázsiai jellegű kultúrái (az indiai „Eviláttal” kapcsolatban ld. BAKTAY Ervin: India művészete, I., p. 30; újabban David M. Rohl amatőr kutató Nyugat-Iránban véli felfedezni a bibliai Édenkert földrajzi megfelelőjét, aminek lehet helynévi alapja, bár a bibliai „Gihon”, arabul Dzsihun folyónevet az Oxussal szokás azonosítani).

Sz. P. Tolsztovszov a 30-40-es évektől Hvárezm (óir. Xwárizm = a fény földje) régészeti feltárását kezdeményezte és vezette. Így írt az ókori Elő- és Közép-Ázsia etnokulturális összefüggéseiről:

„Minden alapunk megvan arra a föltevésre, hogy ezek a törzsek [ti. a nyugat-ázsiai telepések] a jafetita nyelveket beszélő népek keleti ágát alkották, melyhez a mostani kaukázusi népek tartoznak, s amelyhez Mezopotámia, Szíria és Kisázsia legrégebb civilizációinak megteremtői tartoztak.... a keleti jafetiták kialakulásában úgy látszik igen nagy szerepet játszottak azon hurri-mitanni vagy szubaru csoporthoz tartozó törzsek, melyek az i. e. 2. évezred elején Mitanni hatalmas elő-ázsiai birodalmát alkották” (TOLSZTOV: Az ősi Chorezm, Bp. 1950., p. 83, utalással Herzfeld és Hrozny műveire).

A Bibliában szereplő Tubal fejedelme (Ezékiel, 38, 39, i. e. 570 körül), és a Tubalkain név (Gen. I. 4,22) szintén utalhat a szabirokra, ősi szubaru nevükre, figyelembe véve a t-b-l hangok szabályos flektálását sz-b/v-r hangokra (ld. Z. TÓTH Csaba: HMEK I., 2001). A bibliai Tubal név jelentheti még az újhettitának mondott közép-anatóliai Tabal vagy Tíbar királyságot is (ld. tibarenoszok), amelyről Kr. e. 8. századtól vannak tudósítások. UNGNAD a hettitákat

(asszír „ha-at-tim”) a szubirok örökösének tartja (ld. a sumer A.HA.ki országnév ideogramját, melyet az akkádok szinonimaként használtak a Szubaru névre):

„Zum großen Hethiterreich gehörten aber auch Gebiete, die nach Ausweis ihrer Sprachen und Gottheiten subaräisch waren. Diese 'Hethiter' sind also sprachlich als Subaraer zu bezeichnen, und gerade diese sind es, die auf den sogenannte 'hethitischen' Denkmälern fast ausschließlich begegnen. 'Hethiter' sind diese Menschen nur, soweit sie Angehörige des Hethiterreiches waren.” (= a nagy Hettita Birodalomhoz tartozott az a terület is, amelynek istenségei és nyelve bizonyosan szubareus volt. A „hettiták” tehát nyelvtanilag szubareusnak számítanak, és ugyancsak azok az ún. „hettita” emlékek csaknem kizárólag. Ezek az emberek csak annyiban voltak „hettiták”, amennyiben a Hettita Birodalomhoz tartoztak; i. m. pp. 176-177; megj.: a chatti és hettita népneveket általában nem tartja összetartozónak az ókori kutatás, de elképzelhető, hogy szorosabb közük van egymáshoz).

Egyes forrásokban a hurri név is a szubarokra vonatkozik UNGNAD szerint: egy i. e. 2. évezredből származó babiloni asszír mondában a Tigristől keletre lakó szubarokat nevezték hurriknak, mely szónak „csúf, hollóképű, barlangi madár” jelentése van. De UNGNAD szerint a hurri név a hurwuh = szövetség, unió szóból is eredeztethető, tehát nem egyetlen népre vonatkozik (i. m. pp. 129-135; v.ö. Urartu eredeti neve Nairi, ami talán felbukkan a Pontustól északra, Nauaris város és nép nevében; ld. még a Szirakene/szirák, Szüromédia/szaumomata-szarmata nép- és földrajzi neveket Média, Hirkánia, Örményország és Sarmatia területén, II. 5-7.; v. ö. GÖTZ László, 1994.; a délről kelet és észak felé irányuló, bronz- és vaskori etnokulturális folyamatokról ld. GRIGORJEV, KUZMINA, VINOGRADOV, MARSZADOLOV és mások, in: Kurgans, Ritual Sites, 2000; ld. még Az orosz régészet c. résznél; v.ö. Mészáros Gyula: Chattiak és szkíták, 1938. Szeged, reprint 1991).

UNGNAD véleménye szerint a szubarok a szumérekkel együtt embertanilag a brachicephal (rövidfejű) embertípust képviselték, nem voltak sem szemiták, sem indoárjak (ld. Gen. I. 11,1.: „Sineár” népe napkelet felől érkezett a Folyamközbe), és „arali”, Aral-tó vidéki rassznak nevezi a szumér embertípust (i. m. p. 6., az Aral-tótól délre fekszik a Turáni-alföld). A turáni-türk népek eredetileg ugyancsak a brachicephal típusba tartoztak és a múltban több rangos külföldi, angol, német, francia nyelvész képviselte azt az álláspontot, hogy a sumerek nyelve az ural-altaji nyelvcsoporthoz sorolható ragozó nyelv. Megjegyezzük, hogy az andronovói europidok, akiknek embertana közel áll a honfoglaló magyarság leleteihez (TÓTH T. 1960-as évek) ugyancsak rövidfejűek, szélesarcúak voltak, bár az indoiráni nyelvű népek közé sorolják őket. A szubirok, akiket UNGNAD a terület sumerek előtti őslakóinak tart, letelepült, földművelő, állattenyésztő, fejlett fém- és agyagműves kultúrával rendelkeztek. A 3-2. évezredben ezer esztendőn át ellenálltak az asszír és egyéb támadásoknak, majd legyőztetésüket követően (ld. i. m. fenti kivonatok) a sumerekkel és más népekkel együtt szétszóródtak Mezopotámia szomszédos területeire, illetve kelet felé, de egy részük már korábban résztvehetett a Kaukázus, Közép-Ázsia, az Indus-völgy és az Urál vidékén a késő rézkori és bronzkori kultúrák megteremtésében, ami összefüggésben volt az érc- és nemesfémlelőhelyek, valamint a keleti lazúrkő-bányák (mai Afganisztán) birtokbavételével. Mindazonáltal az őstörténet-kutatás jelenleg még nem tekinti azonosnak a szubir és szabir, illetve a szubart és szovárd neveket, illetve népet, holott ez a legnagyobb valószínűség szerint bizonyosnak vehető. A szavárdhoz hasonló Syavarshan név szerepel az Avestában is (Függ. III).

II. Szubarok, szuardok és szabirok az óperzsa, görög és római forrásokban

II. 1. Egy óperzsa szerződésszöveg Kambyzes idejéből:

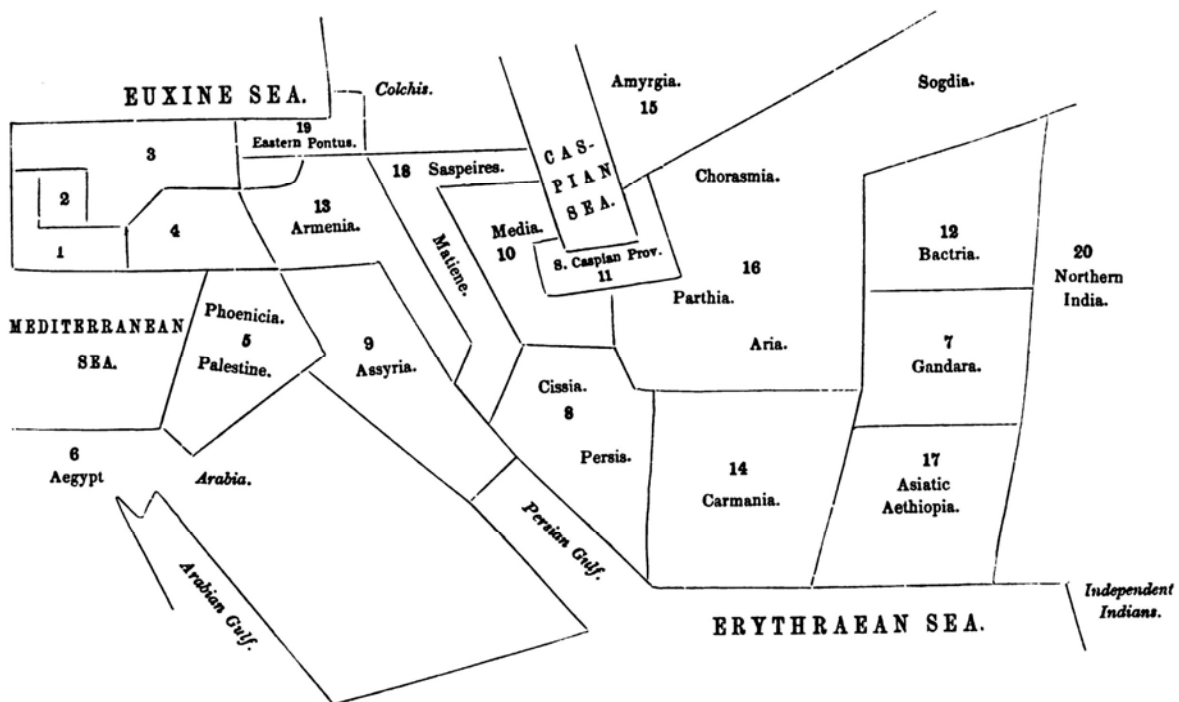
„§ 44. Nach der Eroberung Babylons durch Kyros finden wir Subaraer nur noch einmal in einem gerichtlichen Protokoll erwähnt, des im I. Jahre des Perserkönigs Kambuzija (Kambyzes) aufgesetzt wurde (Veröffentlicht von A. T. Clay in BE VIII., I., Philadelphia

1908, Nr. 80.; vgl. Auch W. Schwenzner in Klio XVIII., 1922., S. 45.). Hier werden die Aussagen bestimmter Personen protokolliert, dei erklärten, dass Sillaa, „der Hausmeister des Gubarru (Gobryas) (des Statthalters des Königs) auf Geheiss des (?) Gubarru einen Kanal an Gimirraer (= Kimmerier) und Subaraer abgeben habe”:

^msilla-a-a ^{amel}rabi-bîti sá gú-bar-ri i[na qí-b]i (?)
sá (?) ^mgú-bar-ri nâru a-na [^{amel}gi]-mir-ra-a-a u
^{amel}su-bar-ra [a-a id-di] (?) -nu.

A Kambyses uralkodásának (Kr. e. 600-559) első évéből származó perzsa szerződésszöveg a szubarokat a kimmerek társaságában említi: „Sillaa, a király helytartójának udvarnoka egy (öntöző-) csatornát adott át a kimmerieknek és a szubaroknak”. A szubarok és kimmerek egymás melletti említése mutathatja a szubarok észak felé vándorlását (ld. fent UNGNAD, i.m. p. 54., fentebbi kiemelés, és Függelék I. 1).

II. 2. Herodotos, Historiarum, Lib. IV. 37, Melpomene (Kr. e. 440 körül): „*Super hos [Persas] ad ventum Aquilonem habitant Medi super Medos Sapires [Saspeires] super Sapires Colchi ad Septemtrionale pertigantes mare, in quod influit flumen Phasis.*” (= a perzsák fölött észak felé laknak a médek, a médek fölött a szabirok, a szabirok fölött a kolchisziak, déli irányban a tenger felé [Pontus], melybe a Phasis folyó [Rioni] ömlik). A görög mítoszok megemlítik, hogy az Argonauták, midőn a Fekete-tengeren Kolchisz felé tartottak, a „tibarénoszok” országa mellett hajóztak el (Robert GRAVES: A görög mítoszok; Herodotos „tibarenoi”, VII. 78); mint utaltunk rá, ez a név is esetleg lehet a szabir etnonim egyik módosulása.

II. 3. Herodotos, A görög-perzsa háború (Xerxes idején, Kr. e. 486-465): „*A matienok, a saspeirok [szabirok], és az alarodik [urartuiak] évi kétszáz talentom adót fizetnek, és a XVIII. szatrápiában laknak*” [az óperzsa Achaemenida birodalomban az Arax-folyamtól délre, délnyugatra]. Itt jegyezzük meg, hogy a Dareios perzsa király behisztüni feliratán szereplő Sparda név az újabb kutatás szerint nem Subartura vontakozik, amely ekkor már nem létezett, hanem a kisázsiai Sardeisre, és a felsorolásban utána következő ország, melyet latinul a

régebbi magyar szerzők „Hunae”-nak fordítottak, valójában a görög Jónia (ld. Ókori történeti chrestomathia, 7. kiadás, Bp., 1999; előző oldalon: J Talboys Wheeler: The Geography of Herodotus, 1854).

II. 4. Strabo, Kr. e. 66 -Kr. u. 24.: „A szakák hasonló betöréseket tettek, mint a kimmerek és a trákok, részint távolabb, részint közel vidékekre; mert Baktriát is elfoglalták, és Arméniának legjobb földjét is birtokba vették, melynek saját nevük után a Szakasszene nevet hagyományozták; s a kappadókig nyomultak előre, főleg az Euxinus mellettekhez.” (XI, 8,4; Télfy). A szakákkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Herodotos egyik fegyverüknek nevezi a harci baltát, a *sagaris*-t, mely meglepően hasonlít az azonos jelentésű magyar szekerce, szakóca szavunkhoz (ld. 'Erodotoy Istorion Logoi Th., Herodotus from the text of Schweighaeuser, ed. C. S. Wheeler, 2nd ed., Boston, 1854., Vol. I. p. 234.; TESz szerint „délszláv” eredetű szavunk, de ennek ellentmond, hogy a görögben is megvan tsekuri alakban)

„Auri metalla in Syspiritide effodiuntur apud Cambale ad quae Alexander Memnonem cum militibus misit sed ab indigenis celatum est.” (Lukácsy; az aranyban gazdag ország nevének előtagja nagyon hasonló Hérodotos eltorzított saspeir nevéhez és a subarti névhez; az y-betű ü-hangot jelöl). Sysperitis tartomány Északkelet-Anatóliában még a bizánci időkben is létezett, ami esetleg arra mutat, hogy 1. létezett egy saspeir, syspeir nevű népcsoport, függetlenül a szabiroktól (ennek ellene mond, hogy saspeir nép Herodotos után sosem szerepel a forrásokban, szabir/szovárd viszont igen), vagy 2. valóban a szabirok torzított neve maradt fenn e területnévben.

II. 5. Plinius († 79), Naturalis historia, IV. 83 (12,26) (a Meótság körüli népekről): „...exercitatione eiusdem cognominata Dromos Achilleos, cuius longitudinem LXXX tradidit Agrippa. Totum eum tractum tenent Sardi Scythae et Siraci.” (= az egész környéket a „szárdi” szkíták és a szirákok lakják; mások által még nem kommentált adat; ld. C. Plini Secundi, Naturalis Historiae, ed. Ludovicus Ianus, Lipcse, 1854; a „Sardi Scythae” népnév nem származhat a kisázsiai Sardes város nevéből, helyes feloldása ld. alább Ptolemaios Souardenoi = szovárd/szuárd). A szirákok által létrehozott szkíta-szarmata hadi szövetség kitűnt a görögök és rómaiak elleni háborúban, már a Kr. e. 4. sz. elejétől, és idővel a párhosok és Mithridates oldalán harcoltak (Tacitus, Polybius). Köztük lehettek nagy valószínűséggel már a szovárdok és az előmagyarok lovasjászsai is.

NAT. HIST. III. 12. (24—26.)

173

25 bus. rursus litore portus Achaeorum. insula Achillis tumulo⁸³
eius viri clara, et ab ea CXXV milibus passuum peninsula ad
formam gladi in transversum porrecta, exercitatione eiusdem
cognominata Dromos Achilleos, cuius longitudinem LXXX
miliū passuum tradidit Agrippa. Totum eum tractum tenent
30 Sardi Scythae et Siraci. Inde silvestris regio Hylaeum mare
quo adluitur cognominavit, Enoechadloe vocantur incolae.
Ultra Panticapes amnis qui Nomadas et Georgos disternat,
mox Acesinus. quidam Panticapen confluere infra Olbiam
cum Borysthene tradunt, diligentiores Hypanim, tanto errore
35 eorum qui illum in Asiae parte prodidere. Mare subit magno⁸⁴
recessu; donec V miliū passuum intervallo absit a Maeotide,
vasta ambiens spatia multasque gentis. sinus Carcinites ap-
pellatur. Flumen Pacyris. oppida Navarum, Carcine. a tergo

LIB. V. CAP. 9.
SARMATIA ASIATICA. 41

αἱ δὲ Σαρματικαὶ Πύλαι	πᾶ	μῆ	ε
Ἀλβάνιαι δὲ Πύλαι	π	μῆ	ζ
§. 16. Κατανέμονται δὲ τὴν Σαρματίαν ἐν μὲν τοῖς			
πρὸς τῇ ἀγνώστῃ γῇ			
κλίμασιν	οἱ Ὑπερβόρειοι Σαρμάται,		8
ὑπὸ δὲ τούτους οἷτε	Βασιλικοὶ Σαρμάται,		
καὶ	Μοδόκαι ἔθνος,		
καὶ	Ἴπποφάγοι Σαρμάται,		
καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους	Ζακάται,		
καὶ	Σουαρδηνοὶ	←	10
καὶ	Ἀσαῖοι.		
εἶτα παρὰ μὲν τὴν βόρειον τοῦ Ταναΐδος ποταμοῦ			
ἐπιστροφὴν	Περιέρβιδοι, μέγα ἔθνος,		
παρὰ δὲ τὴν νότιον	Ἰαξαμάται ἔθνος.		
Πόλεις δὲ			15
Ἐξάπολις	ὄβ	ῆε	γὸ'
Νάναρις	ὄ	ῆε	
Τάναϊς	ἔζ	ῆδ	γὸ'
§. 17. Ὑπὸ δὲ τοὺς Σου-			
αρδηνοὺς	Χαινίδας,		20
καὶ ἀπ' ἀνατολῶν τοῦ Ῥᾶ			
ποταμοῦ	Φθειροφάγοι,		
καὶ	Ματῆροι,	←	
καὶ	ἡ Νησιῶτις χώρα.		
εἶτα ὑπὸ μὲν τοὺς Ἰαξα-			25
μάτας	Σιρακηνοί.		
μεταξὺ δὲ τῆς Μαιώτιδος	λίμνης καὶ τῶν Ἰππικῶν		
ὁρῶν μετὰ τοὺς Σιρακηνοὺς	Ψήσσιοι.		
εἶτα οἱ	Θεμεῶται,		
ὑφ' οὓς	Τυράμβαι.		30

„§16. Üperbórei Szarmátai (északontúli sz.)
 Baszilikoi Szarmátai (királyi sz.)
 Modókai nép
 Ippofágoi Szarmátai (lóevő sz.)
 Zakátai (szakák?)
 Szouardenoi (Σουαρδηνοί, szovárdok, szuardok)
 Aszaiói. (jászok?)

Északra a Tanaiszon túl laknak:
 Perierbidoi, méga ethnosz (nagy nép)
 Iaxamátai ethnosz. (nép)

[A városok:]

Exápolisz 62 45'

Nauárisz 60 45'

Tánaisz 56 45' (a Don torkolatánál)

§17., A Szouardenoi alatt laknak a Ra-folyónál (Volgánál):

Chainídesz, és a Volgától keletre (ap anatolon to Ra potamu) vannak a

Phteirofágoi

Materoi (Ματηροι, magyarok)

és a Nesziotisz vidék.”

A Iaxamaták alatt laknak a Szirakenoi, és a Meótisz-tavon túl, az Ippikon-hegységnél

a Szirákok után laknak a

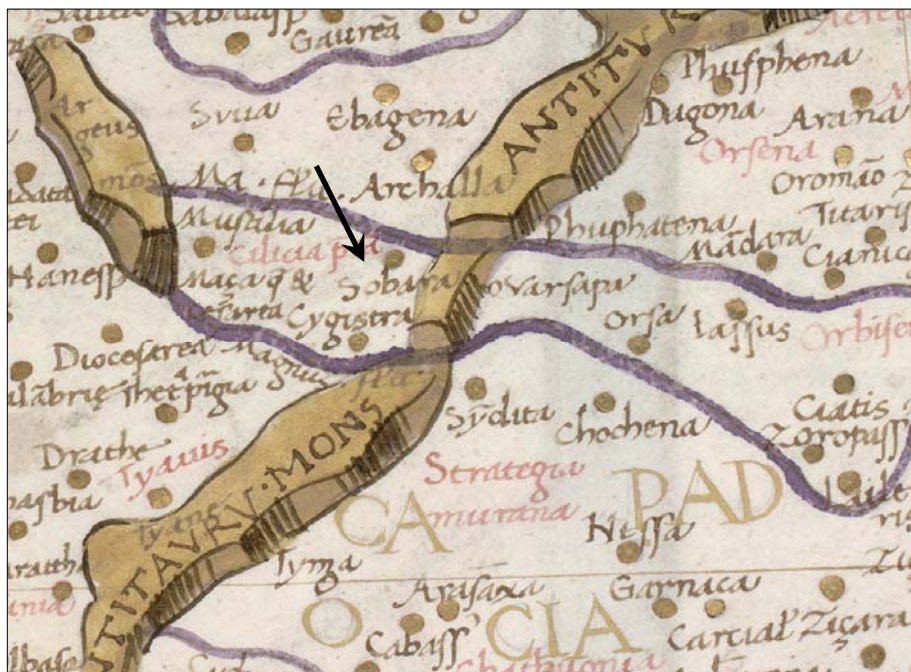
Pszésszioi

Themeotai

Turámbai.

Ptolemaios tehát a Don-Volga régióban említi egyértelműen a szovárd/szabir (*Szouardenoi*, *szuard*, *szovard* + görög toldalék és többes szám), és a magyar (*Materoi*, *mater* + több. sz.) népnévet (ld. még Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, I : 2, Szeged, 1988., p. 130-131, PEKKANEN, T.: On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians, UAJb. 45 [1973]; v. ö. Z. TÓTH Csaba: Magyarok, szovárdok a 2. századi Szármáciában, 2008.). Említ Ptolemaios egy „Chuni” népnévet is a Borysthenesnél, amely viszont bizonyosan nem a belső-ázsiai hunokra vonatkozik, hanem esetleg az Urugundi népnév elírása, rövidítése lehet, de vonatkozhat Anonymus „kunjaira” is, ezt ÉRY Kinga kutatásai alátámaszthatják (ld. MAENCHEN-HELFEN, 1973, Turán 2009/4., és e kötetben a magyar krónikák tárgyalásánál), továbbá említi az alánokat (Alauni, Scythia Alauni), sőt újabb meglepetésként egy „Avarinoi” népet, mely a Visztula forrásai közelében lakik, ami szintén szkíta-szarmata terület volt (III. könyv, 5,25.; ebben a fejezetben a Sauari név a szláv szeverján törzsre vonatkozhat). Ptolemaios Kelet-Anatóliában említi egy Szobara nevű helységet Cappadocia leírásánál (V. 6,15.), amit feltüntet az 1480 körüli Berlinghieri-féle Kisázsia-térkép is (földrajzilag megfelel a mai törökországi Suvarlinak). Ugyanezen a területen feküdt a messzi ókorban Szubartu ország (ld. Szobara város Kappadókiában, alább).

§. 15.		Στρατηγίας Κιλικίας		
	Μουσιλία ξς	μ	γ'
	Σίονα (ἢ Σείονα) ξς	μ	ιβ
	Κάμπαι ξς	δ	ιβ
20	Μάζα ἢ Μάζακα ἢ καὶ Καί-			
	σάρεια ξς	ιβ	ιβ
	Κύζιστρα ξς	ιβ	γ'
	Ἐβάγηνα (ἢ Σεβάγηνα) ξς	ς'	μ
	Ἀρχαλλα ξς	μ	
25	Σόβαρα ξς	ς'	ιβ γο'

Megjegyezzük, hogy Ptolemaios Mater/Materi népnéve sokkal inkább vonatkozhat a régi magyarokra, mint pl. az erőltetettnek ható „manysi-magyar” névrokonítás, és mutatja, hogy az ősmagyarság a 2. században a szarmata törzsek között élt s már ekkor is rendelkezett individuális népnévvel (a görögben hiányzó -gy vagy -ds hangot tau-val, zétá-val, kszí-vel is helyettesíthették). A finnugor nyelvtudomány oldaláról mondhatja valaki, hogy igen, ekkorra már „szétvált” az „ugor közösség”, s az uráli paleoszibírid embertani vonások a keveredés következtében visszaszorultak őseinknél (metisatio), azonban az antropológiai kutatások már a 60-as években kimutatták, hogy a honfoglaló magyarság embertani sajátosságai *eleve nem* az obi ugorokkal (akik eredetileg hosszúfejű europidok voltak, és nagy valószínűséggel ugyancsak délről vándoroltak fel az Urálhoz az újkőkorból), hanem a sauromatákkal és az andronovói kultúra népességével mutatja a legközelebbi egyezéseket. Népi eredetünk – sőt talán a nyelvi is – elsődlegesen az iráni vagy protoiráni andronovóiak, illetve a sauromaták közé vezet a transzkaukázusi régióba és Közép-Ázsiába, sőt a Sialk VI. rétegéből, tehát a régi Média középső területéről származó bronzkori leletek közelsége is felmerült; az Urál környéke csak másodlagos szállásterület, második számú tartósabb „őshaza” lehetett (ld. TÓTH Tibor: A honfoglaló magyarság ethnogenezisének problémája, *Anthropológiai Közlemények*, IX. évf. 1965, 4. sz. pp. 139-149, és: Az ősmagyarok genezisének szarmatakorai etapyjáról, *MTA II. Oszt. Közl.*, 19., 1969, pp. 85-95., újraközölte a *Turán*, 2009/1 száma; a finnugor vagy a belső-ázsiai eredetet végképp cáfoló genetikai eredményekről ld. SEMINO, BÉRES Judit, Gáspár-Mészáros et al.; ld. még a szkíták antropológiai jellegzetességeiről GRAKOV és DEBETZ, in: *Nomads*, 1995; megj.: HARMATTA János iranológus is megemlítette a Pekkanen által már vizsgált ptolemaios-i Materoi népnévet, de nincs rá magyarázat, hogy Harmatta miért a keletebbi *Massai* népnévet tekintette valószínűbb magyar névpárhuzamnak, s arra sem, hogy miért nem vette észre a Materoi névtől pár sorral feljebb említett Suardenoi/szovárd nevet; ld. A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban, in: *Honfoglalás és nyelvészet*, Bp. 1997, és előadása *A Volgától a Dunáig* címmel).

II. 7. Ammianus Marcellinus, szír-római katona, korának sikeres történetírója volt (353-378 között írt, személyes élményei alapján). Történeti könyveiben (ford. Pirchala Imre, I. kötet, 1916, II. k. 1917; új kiadás: *Róma története*, Európa, Bp., 1993), Kr. u. 362. táján írja (I.

kötet, XXII., 8,20): „...*Nem messze innen* [a kisázsiai Thermodon nevű folyótól, amely az Armonius-hegységről ömlik a Fekete-tengerbe], *északi irányban szelíd lejtőivel a Carambis nevű hegyfok emelkedik* [Sinopétől nyugatra]; *vele szemben, 2500 stadiumnyi távolságban van Criumetopon, Taurisnak egy hegyfoka* [Krim-fsz.]. *Innen* [itt a szerző visszatér a Carambishoz] *az egész tengerpart, a Halys folyótól kezdve* [ma: Kizil Irmak, Töröko.], *tökéletesen egyenes vonalban indul és mintegy hűrnak képét adja, amely egy íjnak két végéhez van odakötözve. E vidékek (21) szomszédságában laknak a dahák, a legvitézebb valamennyi nép közül és a chalybsok, akik először bányászták és dolgozták fel a vasat. A mögöttük elterülő vidékeket a byzarok lakják és a sapirok, a mossynoecusok, a macronok és phylirek, ezekkel a népekkel alig-alig vannak kapcsolataink, ezért nemigen ismerjük őket...* (24) *E vidékek mögött következnek a camariták népes községei, a Phasis folyó pedig zúgó habjaival eléri a colchisiak országát...*(26) *Az elsorolt népek (heniochusok, achaeusok, cerceták) mögött a cimmericumi Bosporus népei laknak...*(27) *Innen nagy út van az amazonokig, akik a Kaspi-tóig terjeszkedve a Tanais [Don] körül laknak...*(29) *A Tanaison túl szélteben terjeszkednek a sauromaták, akiknek országát bővíző folyók szelik át...*(33) *A Maeotisi Chersonesztól nem messze laknak a taurusok. Ezek közül iszonyú vadságuk miatt félelmetesek az arichusok, a sinchusok és a napaeusok... Az isteneknek emberáldozatokat mutatnak be és Dianának, akit ők Orsilochénak hívnak, feláldozzák az idegen jövevényeket, a levágott áldozatok fejét pedig templomuk falaira tűzik, mintegy hőstetteiknek maradandó emlékéül*”. Ha hihetünk Ammianus szabir-adatának – aki megjegyzi, hogy bár törekedett a feltétlen pontosságra, de e népekről keveset tud, s „safir” adata korábbi szerzőktől származó ellenőrzés nélküli átvétel, „toposz” is lehet –, a Priscos által mintegy 100 év múlva, 463 körül említett népmozgás, amely az avarok támadására indult meg, a szabirot vagy egy részüket dél felől is érthette: átúzhették őket Szvániánál (Ny.-Kaukázus), majd a szabirot a meótiszi ogur népeket mozdították ki szálláshelyükről (ogur, onogur, sárogur), akik segítséget kértek a krími görögöktől. Ugyanakkor Ptolemaiosz északi szovárdjait is érthette az avar támadás, s ezesetben ebből az irányból mozdultak ki a steppe népei dél felé (figyelemreméltó a dahák említése is Ammianusnál). Ugyanakkor számolnunk kell népeink párhuzamos, északi és déli lakhelyeivel is. Az egyik avar követ Bizáncban előadta a császárnak nyugatra jövetelüket 558-ban és azt közölte: „átkeltünk az Eufráteszen”, majd utána említi csak az északi hideg vidékeket (Corippus: In Laudem Iustini, in: SZÁDECZKY-KARDOSS, I., 1995). Megjegyzem, hogy Ammianus leírásának egyik földrajzi pontját, a Carambis-hegyfokot a magyar jegyzetírók különös előszeretettel helyezik a Krim-félszigetre, ez azonban téves, mert minden ókori forrás Sinopétől nyugatra tünteti föl (ld. Plinius, IV. 26,86: *Criumetopon adversum Carambico Asiae promontorio*, és Ptolem. V. 4,2.: „Karambis akra” Galatiában, ld. alább).

Mivel a szabirot később gyakran nevezik „hun-szabirotknak”, „szabir-hunokknak”, megemlítjük itt, hogy Ammianus a XXXI., 2, 1-12-ben ír a hunokról, akiknek nemzete „a Maeotis ingoványain túl a Jeges tenger felé lakik”, s akiket megkülönböztet a közép-ázsiai chionitáktól vagy eftalitá hunoktól. Tekintetbe kell azonban venni, hogy noha Procopius is (DBPers. I., 3) megemlíti, hogy az eftaliták „nem keverednek” a többi hunokkal, mégis az Ammianus által chionitáknak nevezett heftalitákról – akik ezidőben a perzsák szövetségesei voltak – az észak-mezopotámiai Amida város ostromát követően, 359 után, talán épp azért hallunk kevesebbet Ammianusnál, mert egyes törzseik, más hun törzsekkel együtt nyugatra vonultak és birtokba vették a Kaukázustól a Kárpát-medencéig terjedő területeket. Erre mutat az is, hogy Amida ostromában a chioniták egy kelet-kaukázusi néppel, az albanusokkal együtt harcolnak (Ammianus, 19, 1-2). Ugyanezek a hunok ostromolják meg a szíriai Edesszát 395-ben, majd később, Attila halálát követően, az 500-as években rendszeresen betörnek dél-kaukáziai, sőt észak-mezopotámiai bizánci vagy perzsa területekre, hol bizánci, hol pedig perzsa szövetségesként (Edesszai Krónika; ld. később Mitülénei Zakariás). E hunok kaukázusi, dagesztáni lakhelyei még a 8. század közepe táján is megvoltak, így Varacsan, Tarku, Csungars, Szemender városok. Ekkor már részben áttértek a kereszténységre, eredményes térítésükről beszámolnak a szír és egyéb források. Kazár szövetségben fejedelmek, vezérek voltak a 7. században Alp Ilutever (elteber), Avcsi tarchan és Koraszán ertegin (= Khoraszán hercege; e méltóságnévünk tehát hun-török eredetű lehet, s valószínűleg ebből származhatott a német herzog szó, még Attila nagykirály idejében; ld. még Árpád fejedelemtársa, Kurszán nevét Anonymus, 46.). A hunok, hun-szabirot, vagy szabir-magyarok, kisebb szünetekkel a kazár korszakban is megtartották a Derbendi-szoros feletti ellenőrzésüket (ld. Ambazuk és Zilgibi, kaukáziai hun királyokról: Procopius, BP. I., X, 9-13, Malalas, Chron., XVII. 137-138, és M. Dasxuranci a hunok városairól, szokásairól; fontos megemlíteni, hogy Procopius szabirotknak nevezi ezeket a hunokat, De bello persico II. 29,15, az örmény Geográfia viszont világosan közli, hogy a sawirot a hunoktól északra, az Alsó-Volgánál laktak, ld. Paulik, 2001.).

III. Szovárdok, szabirot a középkori forrásokban

III. 1. Örmény írók

III. 1. 1. Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútfők után, Kolozsvár, 1870., I. A kor színvonalán tudományos alaposággal megírt munka említi a kelet-anatóliai, Speri nevű tartományt, a mai törökországi Ispir és Sivrikaya környékén, mely a szabirot egyik korábbi települési területe lehetett („Sabir föld” említése utalhat az ókori szabirotkra), és felsorolja a Szevan-(Gökcse)-tótól északkeletre, a Kur folyó mentén fekvő Udi tartományban lakó szabirotokról, örményül szjevortikról szóló forrásokat is (az örmény szjev-orti szó szerint ’fekete fiút’ jelent, de a név valószínűleg ugyanúgy nem vezethető le az örményből, mint a törökből; ld. Biborbanszületett Konstantinnál).

János pátriárka (Kr. u. 9. század): A Pakraduni királyok kora: „A Szjevortik ősapjuk, Szjev nevére vették nevüket...”

Mechitár (13. század): Névszótár: „*Sabir vidék Felső-Örményországban a Dahák határainál [régi Tao nevű tartomány] hasonló nevű várossal és helységgel.*”

Vartan (13. század), Örményország földrajza: „*András, Izsák tanítványa, Sabir kerületbe vonult, és a Sabir hegység szikláinak egyik barlangjában hét évig lakott.*” – „*Sabir kerület határos a Dahák földjével.*”

Bizánci Faust (bizánci-örmény, 4. század): „*Manuel fővezér Valarszahnak nőül adá Sabir föld urának leányát a Pakradita nemzetségből*” (Valarszak itt a perzsa helytartót jelenti, 379-386 között; a párthus eredetű Bagratida uralkodó család bírta a szabirok területét).

Arzeruni Tamás: „*Kurken a Sabirok földjére vonult.*” (itt az udibeli szabirokról van szó).

Indsidsian: Örményország leírása: „*Ispir vagy Sabir erősített hely, hasonló nevű kerületnek fővárosa.*” (a mai kelet-anatóliai, törökországi Bajburt vidékén).

Orpelian István (1287-ben írt): „*Libárit fia, Darszaid, a halacz-kari kolostornak egy szőlőt adományozott a Magyarok kerületében*” (Madsaraga-dzor; az Udiban lakó szabirok leszármazottait nevezi magyaroknak a forrás).

A kaukázusi Albánia egyik uralkodója volt egy *Sawars* nevű király Movses Kalankatvaci, másképp Dasxuranci műve, a *The History of the Caucasian Albanians* szerint (7-10. század, ford. C. J. F. Dowsett, Oxford Univ. Press, 1961; ld. még a nomád uralkodók jegyzékében, Kr. e. 47-35 között *Zober* nevű király: <http://web.raex.com/~obsidian/siberia.html>).

III. 1. 2. Örmény Geográfia (Aškarhac’oyc’, 7. sz.): a hunok északkelet-kaukázusi városainak felsorolása után: „27:17. *És keletre laknak a sawirok (Sawirk), a T’al (Itil, Volga) folyóig, amely elválasztja az ázsiai sarmatokat és Skiwt’ia (Szkítia) földjeit*” (Paulik, 2001, p. 48-49).

III. 1. 3. THURY József: A magyaroknak szavarti-aszfali neve, I-II, Századok, 1897. Csámicsián Mihály, a 854. évről: „*Bula [vagy Buga, a kalifa örményországi, török származású kormányzója] Kacsentől [Arcakh tartományban, Ganzáhtól délnyugatra] Udi tartományba folytatta útját. Itt ostrom alá vette a főnök várát Karicsot, és elfoglalta, a főnököt pedig lánczra verve magával vitte. Hasonlóképpen foglyul ejtette Stefannoszt, a szjevortik főnökét, kinek másik neve Kon [Hun? Kun?], és lerombolta Tusz [Dusz] nevű városát. Bula azután az alánok országa felé ment... Innen Tifliszig nyomult előre... Mikor az örmény főnök és a többi foglyok a kalifa elébe vezettettek Bagdadban... a kalifa ítélete értelmében csak eme kettő közül választhattak: megkínóztatás és halál, vagy pedig a keresztyén vallás elhagyása és áttérés az ő vallására. Sokan megtagadták a keresztyén vallást; mások, a szilárdabb lelkűek, dicsőségesen haltak meg hitük védelmezésében. Emez utóbbiak közt főleg Stefannosz Kon tűnt ki rendíthetetlen bátorságával.*” (ld. *History of Armenia* by Father Michael Chamich, transl. By Johannes Avdall, Calcutta, 1827, I. kötet, 412-413.; az eredeti 1784-86-ban jelent meg három kötetben Velencében).

„*I. Asod, örmény király fia és utóda, I. Szembat 893-ban megújította azt a szövetséget, melyet apja kötött volt Bölcs Leóval az arabok támadásai ellen. Uralkodása alatt az Udi tartományban lakó szjevortik ismét föllázadtak, de Szembat szerencsével harcolt ellenük; mert János pátriárka azt írja róla, hogy hódításait a Kura folyó vize mellékén Tifliszig, Udi tartományban pedig Hunaragerd, Dusz és Samkhor városokig terjesztette. De a szjevortik semmi áron sem akarták elismerni az örmények felsőbbbségét s inkább az arabokat segítették támadásaik alkalmával.*” (THURY)

„*A 909. évben Juszuf (Azerbajdzsán tartomány arab kormányzója 901-től) dúlni és pusztítani kezdte Arménia nagy részét. A következő évben Szembat sereget küldött ellene, melynek egyik hadosztályát a szjevortik alkották, fiai, Asod és Museg vezérlete alatt. Szembat serege Dzegnavadsar (Nik tartományban) mellett, a Huraszdan folyóhoz közel találkozott az arabokkal. A két ellenséges hadsereg igen nagy hévvel támadott egymásra s a harcz eredménye az*

lőn, hogy az örmény sereg teljesen megveretett; mert Udi tartomány lakói, a szjavortik, az ütközet alatt átmentek az arabok soraiba.” (THURY, id. mű).

A hajdani Speri tartományban említene a források a magyar népnévre emlékeztető több helynevet (Ptolemaios V. 6,15: Madza, Madzaka, Masora, Madara Kaiszareióban, és V. 13, 19: Madzara Kolchis alatt), és ugyanott egy Matzaron vagy Masszaron erődöt a bizánci források (ld. Theophylaktos II. 18, Ματζαρον φρουριον), de ezek kapcsolata a korai magyarsággal még nem tisztázott (ld. MORAVCSIK Gy.: Muagerisz király). Az örmény források többször megemlítenek egy Hnarakerta (Huno/r/k/városa?) települést Udi tartományban (Lukácsy K., pp. 173-174), amely valószínűleg azonos az arab földrajzi írók által ugyane vidéken említett Hunan településével, illetve egy Hnaberd helységet Aragats régióban, amely szintén kapcsolatban lehet a magyar őstörténettel (a mai azerbajdzsáni Xanabad város neve is a hunokra utal, ami még további kutatásra szorul).

A „Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba” című egyetemi jegyzet a grúz forrásokkal kapcsolatban meglehetősen körülményesen így ír: „...a szovárdnak nevezett magyarokról, minthogy települési területük 150 km-re feküdt Tbiliszitől, feltehetőleg a grúz források is tudósítanak. Ebből a szempontból azonban a grúz forrásokat még nem vizsgálták át. Feldolgozásuk a magyar grúzológia feladata” (I/2. köt. p. 276., Szeged, 1988). Megjegyezzük, hogy mindeztidáig nem történt meg sem a grúz, sem az örmény források ezirányú érdemi feldolgozása, holott például a Grúz Krónika vagy más grúz illetve más források számos fontos adatot tartalmaznak a kaukázusi „szkíta” népekről. A Szegedi Őstörténeti Munkaközösség kutatói, BÍRÓ Margit grúzológus, kartvelológus és SCHÜTZ Ödön armenológus által a 90-es években kiadott irodalmi gyűjtemények magyar őstörténeti szempontból sajnos alig értékelhetőek (megj.: SCHÜTZ Ödön azt a részletet tartotta közlésre érdemesnek a Kalankatvaci vagy Dasxuranci-féle krónikából, amely meglehetősen gúnyos módon mutatja be a kazárokat, holott ennél vannak fontosabb és néprajzilag hitelesebb részletei is az Albánok történeté-nek; Schütznél is felfedezhető tehát a kaukázusi források „mostoha”, tendenciózus kezelése. A Paulik-féle, egyébként rég várt, s mindenképpen nagyra értékelhető örmény Geográfia fordításának szabirokra vonatkozó jegyzetei sajnos hiányosak. Bár a fordító felhasználta Ptolemaios művét, elkerülte a figyelmét az ott található szuardenoi, szovardenoi népnév és összevetése a szovárdok nevével; Források a korai magyar történelem ismeretéhez, 2001).

III. 2. Bizánci és szír írók

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, B. G. Niebuhr (CSHB) és Fragmenta Historiae Graecorum (FHG) kötetei: A bizánciak a velük szövetséges szabirokat rendszeresen hun népnek nevezik, megkülönböztetve őket a többi hunoktól, akik a perzsák szövetségesei voltak, s akikkel a szabir-hunok néha harcban is álltak. Úgy tűnik, hogy a szabirok, szabir-magyarok egy része a Kaukázusnál, másik részük az Uránnál lakott. Ez nem meglepő, hiszen a gyors mozgású lovaskultúrájú népek számára nem jelentett komoly akadályt a nagyobb területek ellenőrzése, és a számukra fontos kereskedelmi, földrajzi, stratégiai pontokon régóta és folyamatosan jelen voltak kisebb-nagyobb számban, a népesség egy részének legeltető-pásztorok életformája is hozzájárult ehhez (téli szállások délebbre, nyáriak északabbra voltak). A szabirok, vagy hun-szabirok pontusi, dél-kaukázusi görög provinciák elleni betöréseiről írnak általában – de bizonyos fokig érthetően – negatív túlzásokkal, a bizánciakhoz hasonlóan a szír írók: Andreas Kaisareus püspök (530. körül), Euagrius (540 k.), Antiochiai János (VII-VIII. sz.), és Joannes Malalas (élt kb. 491-578), és az alábbiak (in: MORAVCSIK Gy.: Byzantinoturcica; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: Az avar történelem bizánci forrásai, Bp., 1996).

III. 2. 1. Priscus rhétor 463. év körüli töredéke: „...*hae gentes* (Saraguroi, Urogi et Onoguroi) *propriis sedibus eiectae, commissa pugna cum Sabiris* (Sabiron), *quos expulerant Abares...*” (= ebben az időben a kelet-rómaiakhoz követséget küldtek a saragurok, az urogok [ugorok] és az onogurok, amely népek elvándoroltak saját lakóhelyükről, minthogy harcba bocsátkoztak velük a szabirok, akiket az avarok űztek el”, akiket viszont az Óceán [Káspi-tenger] partvidékén lakó népek („griffek”) készítették arra, hogy más vidékekre költözzenek; MORAVCSIK: Az onogurok történetéhez; görög-latin kiadás: CSHB, ed. Imm. Bekkeri et B. G. Niebuhrii, Bonnae, 1829, p. 158).

III. 2. 2. Procopius (545-550 között írt): „*Sabiri* (Sabeiroi), *gens Hunnica, ad Caucasum habitant, frequentissimi, et in multos principatus rite divisi. Principum alii cum Imperatore Romano, alii cum Persarum Rege amicitia veteri coniuncti sunt.*” (= a szabirok a Kaukázusnál lakó hun nép, számosak és több fejedelemségre oszlanak. Egyes fejedelmeik a római császárral, mások a perzsa királlyal vannak régi barátságban).

„*Iis se adiunxerant tria Hunnorum millia eorum, qui vocantur Sabiri: bellicosissima sane gens.*” (= hozzájuk csatlakozott három hun ezred, akiket szabiroknak neveznek; igencsak harcias nép).

„*Ezen a helyen számos népnek van otthona, köztük az alánoké és az abasgoké [abházok], akik keresztények, és régóta a rómaiak barátai; és a zechiké is, és utánuk a hunoké, akik a szabeiri nevet viselik.*” (De bello persico, II. xxix,15., p. 532-533, Procopius with an English translation by H. B. Dewing, History of the Wars, The Persian War, Books I-II. London, New York, 1914.; Procopius a szabir-hunokat határozottan a Kaukázustól északra, északkeletre helyezi, ugyanarra a vidékre, ahol később a Kaukázusi albánok története c. munka leírja a hunokat, kiknél keresztény hittérítők jártak; a görög és más íróknál a hun név vonatkozhatott több különböző népcsoportra).

„*Ibi Hunni, quos Sabiros appellant, et aliae quaedam gentes Hunnicae.*” (= ugyanúgy a hunok, akiket szabiroknak neveznek, és más hun szövetségesek).

„*Sabiri Romanorum socii.*” (= a szabirok a rómaiak szövetségesei).

„*Allectis Hunnorum Sabirorum numerosis auxiliis.*” (= odacsalogatták a hun-szabirok számos segédcsoportait)

Procopius az 555-556. években, a lazikai háború kapcsán ír a bizánciakkal szövetséges szabirokról: főfoglalkozásuk a háború, hadi kultúrájuk fejlett, kiválóan értenek hadi gépek készítéséhez (De bello persico, II./xxix.15, 29, xxx.28, I./xv.1, és VIII./xix,8). Procopius azt is leírja, hogy az utriguroknak és kutriguroknak a magyar csodaszarvas-mondához nagyon hasonló eredetmondájuk volt: a Kuturgur és Uturgur nevű testvérpár szarvast űzve jutott át a Meótiszon (ld. még Menandros, Fragm. 3, és 43, Agathias V. 25, az ogurok elűzése a türkök által lehetővé tett történeti oka a szimbolikusan egyébként mélyértelmű nomád csodaszarvas-mondáknak; ld. NÉMETH Gyula: Szabirok és magyarok, Magyar Nyelv, XXV, 1929, SZÁDECZKY-KARDOSS: Az avar történelem bizánci forrásai, és Z. TÓTH Cs.: HMEK II., és Ismerjük-e krónikáinkat?).

III. 2. 3. Agathias (536-582): „*Milites autem mercenarii natione Hunni, qui Sabiri vocantur.*” (= a katonák pedig zsoldosok a hunok nemzetéből, akiket szabiroknak mondanak).

„*Adierant vero Persis etiam Hunnorum Sabirorum mercenaria auxilia. Est enim haec natio et maxima et populosissima simulque est bellorum et rapinae sitientissima, que perpetuo foris externo in solo degere amat, semperque aliena appetere, solius mercedis causa et praedae spe modo quidem his, modo illis, nunc alteri alicui sese in belli et periculorum societatem coniungendo, in contraria subinde mutatur. Frequenter enim cum Romanis, frequenter vero cum Persis inter sese bellum gerentibus praelium inierunt, et exiguo temporis spatio interposito modo his, modo illis mercenariam suam operam locarunt.*” (= most is a perzsákhoz csatlakoztak a hun-szabirok fizetett segédcsapatai. Ez a nemzet pedig nagy és népes, egyszersmind harcias és mohó a rablásra, és szakadatlan katonáskodásban a kapukon kívül szeret élni, örökké a máséra vágyva, zsoldra és prédára áhítózza, ily módon egyre-másra háborúzik, a megkötött szövetségek rovására, azokat váltogatva. Gyakran ugyanis a rómaiakkal, máskor a perzsákkal harcol azok egymás közti háborúiban, és egy csekély idő múlva oda áll, ahol [jobb] fizetséget kap; görög-latin kiadása: Agathiae Myrinaei, Historiarum, Libri Quinque, B. G. Niebuhrius, Bonnae, MDCCCXXVIII, IV. 13. p. 234.).

III. 2. 4. Zacharias Rhétor (Mitülénei, 5-6. sz. szír író): „Iustinianus császár 28. évében (555) a Kaukázustól északra a sátorlakó népek ezek: az unaghur (onogur), oghor, sabhir, burgar (bulgar), kotrighar, abhar (avar), ksr (kazár v. akatzir), dyrmr (uturgur?), sarurgur, bgrsyq (barszil/alán), kwls (káliz, „kabar”), abdel, ephtalita (hun), s ezektől beljebb lakik az amzarte nép.” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: Az avar történelem forrásai, I.; az eredeti szöveg említi a bulgárok és alánok városait; in: KMOSKÓ Mihály: Szír írók a steppe népeiről, Bp. 2004, p. 99-100). Az amzarte népnév fordítása Kmoskó szerint problémás; véleményem szerint felmerülhet, hogy ebben a népnévben a magyar név egyetlen 6. századi szír alakját lássuk; a szírek ugyanis a görögökhöz hasonlóan hajlamosak voltak az idegen nevek elé egy másik hangzót tenni vagy épp elvenni a meglévőt, pl. szláv = esqlaba, esklawianu, Góg = Agóg, gepida = agpidis. Az amzarte név t-végződése pedig lehet egy idegen adatközlőtől átvett toldalék. Az amzarte név töve, a *m-z-r* mindenképpen utalhat a magyar népnévre.

A szír szerző eftalitának nevezi a Kaukázusnál lakó hunokat és arról is tudósít, hogy Kardutsat vagy Qardust, albán püspök és társai már 523 előtt eredményesen térítettek e hunok között, s a biblia szent könyveit hun nyelvre is lefordították; egyes kutatók ezeket a hunokat szabiroknak tartják (MORAVCSIK Gy.: Muagerisz király, Magyar Nyelv, XXIII. 1927; a hunok korai és részleges keresztény térítéséhez lásd még: M. Dasxuranci, i. m. I. könyv, 27. fejt. 54-55. old., és 18. fejt. p. 33).

III. 2. 5. Jordanes, ravennai gót-latin történetíró (550 körül; görög forrása, Priscus miatt itt tárgyaljuk): leírja, hogy a Dnyeperen túl, a Fekete-tenger mellékén lakó akatziroktól keletre laknak a bolgárok, és

„... azokon túl a hunok, a legvitézesebb népek két felé. A hunok egyik részét ugyanis kutziagi-roknak, másik részét szavi-roknak nevezik, s mindegyik külön tartományban lakik. A kutziagi-rok Chersoneus mellett [Krim-fsz.], ahova Ázsia áruit behordja a sóvár kereskedő; nyáron a pusztaságon barangolnak s lakóhelyeiket a szerint választják, amint a takarmány bősége kínálkozik barmaik számára, télen pedig a pontusi tenger partjaira húzódnak. A hunnugurok pedig onnan ismereteseek, hogy tőlük jön a menyétbőrökkel való kereskedés” (utolsó mondat a latinban: „*Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarium venit commercium*”; idézi THURY J.)

THURY József felhívta a figyelmet, hogy Jordanes itt akkor beszél a hunnugurokról, amikor az előző rész szerint a szabirokról kellene szólnia. Ez a népnevet felcserélő „elszólás” THURY szerint arra utal, hogy a szabirok és a hunnugurok/magyarok szövetségesek voltak a 6. században. Megjegyezzük, hogy a történettudomány általában csak a bolgárokkal kapcsos-

latban hajlandó az onogurokról beszélni, holott az összes egykorú forrásban – bár nem egészen pontosan – a magyarokra, a hozzáuk csatlakozott népekre is alkalmazzák az ungri, ugri, azaz ogur, onogur neveket (10 ogur, szó szerint on-oq-ur: „Tíz Nyíl Népe”; ld. Anonymusnál az ugyancsak számozott „hetumoger”, hétmagyar törzseket), s innen ered nemzetközi népnevünk hungar-, ungar- stb. töve (ld. alább). A sarmatiai ősmagyarság minden bizonnyal a 4-7. században kerülhetett szorosabb kapcsolatba az ogur törzsekkel, akik között ott voltak még az óbolgárok is (a 7. században élt Kuvrat fejedelemről és fiáról, egy vagy több ogur néprész pannóniai letelepedéséről ld. Nicephorus, *Breviarium Historicum*, CSHB, p. 14, 27, 38-39., és Theophanes, *Chronographia*, vol. I., p. 544-550, és a *Miracula Sancti Demetrii*, de már 550 körül Thrákiában települt 2000 kutrigur, Procop. *De bello gothico* IV. 18).

III. 2. 6. Mar Grigor vértanúságának története (szír szöveg, 541. évben, a Lazikai háború idején említi): „*Khosrau király háborúba ment a hangaraye [hangarok] országa ellen. Miután a ... háború véget ért, s a [perzsa] király onnan diadalmasan elvonulva a Bet Aramaye [Dél-Mezopotámia] tartományához tartozó Mahoza [Seleukeia-Ktesiphon] felé vette útját, vele ment Mar Grigor is, bilincsekbe verve.*” (Kmoskó M.: Szír írók, p. 244-246)

A hangaraye névhez a Kmoskó-kötet jegyzete hozzáfűzi: „*miféle népről lehet itt szó? Nem merem eldönteni.*” HARMATTA János professzor később – itt úgy tűnik nagyon helyesen – ezt eldöntötte: az eredeti pehlevi 'wngr névalak alapján itt az onogurokról lehet szó, s nem a „kangarokról”, mint CZEGLÉDY Károly vélte (v. ö. CZEGLÉDY K.: A kangarok (besenyők) a 6. századi szír forrásokban, 1954; és BÁLINT Csanád: A Kelet, a korai avarok és Bizánc, III. rész, függelék, Egy szászánida arany pecsétgyűrű felirata). CZEGLÉDY a szír hangaraye-név téves értelmezése miatt a 6. századra helyezte a kangarok és a szabir-magyarok közti össze-csapást, mely a szabirokat és a magyarokat elszakította egymástól. A kangarokról azonban először 711-ben hallunk Közép-Ázsiában, a keleti és nyugati türkök közti háborúskodások kapcsán, Kül-tegin kagán sírfeliratán (NAGY Géza, 1908). CZEGLÉDY arra alapozta feltevését, hogy létezik Örményországban egy Kangargk nevű terület; azonban ez sincs semmilyen történeti relációban a kangarokkal, akik a 8-9. században a besenyőkkel megjelenő kelet-irániak voltak (GYÖRFFY 1990., Z. TÓTH Cs: Nsztm I., 1998, HMEK II. 2001).

Az ogurok-onogurok újabb törzseinek érkezéséről tanúskodik egy másik, nagy jelentőségű szír forrás, amit kaukázusi és részben magyar vonatkozásai miatt feltétlenül idéznünk kell:

III. 2. 7. Michael Syrus krónikája, 12. sz. (Szír Mihály, X. könyv, 21. fejezet; Kmoskó, 2004): „*Ebben az időben [582 k.] három testvér (vonult ki) belső Skythiából harmincezer skythát vezetve magukkal. Jöttek 60 napi járótat téve meg az Imaum (Tien-shan) hegy hágóitól, mégpedig télen jöttek, mert (ilyenkor) vizet lehetett találni. Egészen a Tanais (Don) folyóig jutottak, amely a Meotis tóból eredve a Pontos tengerével keveredik össze. A rómaiak határához érve, az egyik közülük, akinek neve Bolgarios, tízezer embert vett magához, testvéreitől elvált, s a Tanaison át a Dunbis (Duna) folyó felé kelt át, amely szintén a Pontos tengerébe keveredik; azután Maurikiushoz küldetett, adna neki földet, hogy ott lakhasson, s ő a rómaiak segítőtársa lesz. Erre Felső- és Alsó-Moesiát adta neki (a császár), valamint Daqiát, hatalmas tartományokat, amelyeket Anastas idejétől kezdve az abaris (avar) nemzet pusztított el. Ott laktak s a rómaiak őrségét képezték. A rómaiak bulgaraye néven nevezik őket. A másik két skytha testvér Allan tartományába jött, amelynek neve Bar Salia, amelynek városait rómaiak építették; ezek Qaspiával azonosak, amelyet a turqaye kapujának hívnak. A bulgaraye és a puguraye, amelyek lakosai, egykor keresztényekké lettek. Mikor egy idegen nép hatalmasodott el ama tartomány fölött, kazaraye néven nevezték el, a nagyobbik testvér neve után. E nép megerősödött és széjjelterjedt...*” (G. Barhebraeus-nál is)

Itt a bolgár, az ogur, és a kazár népek megjelenéséről van szó. A „puguraye” (több. sz. pugurok) p-kezdőbetűje nyilvánvalóan az ezt megelőző bulgaraye névből tévedésből ragadt az eredeti uguraye, unguraye, azaz ogurok, onogurok népnév elé, hiszen „puguraye” népnév nem szerepel semmilyen egyéb szír forrásban, a hangarayén kívül. A Kmoskó-jegyzet Phanagoria lakóit próbálja azonosítani a puguraye-névvel, ám a hunok óta ezt az ősi, meótiszi várost döntően a steppei népek lakták, pl. az onogurok, ogurok fővárosa volt 632-665 között, majd kazár főség alá került. Mivel a szövegben szkíta népekről van szó, így a „puguraye” névben is szkíta népet kell keresnünk. Az is helytálló, hogy e két „szkíta nép”, a bulgár és a pugur (ogur-onogur, részint tehát „hungar”, magyar) lett később kereszténnyé (ld. még Agathias az Archaeopolis közelében lévő Onoguris nevű kolchiszi városról, mely a grúziai Sepietivel lehetett azonos; L. G. KHRUSHKOVA: *The Spread of Christianity in the Eastern Black Sea littoral*, 2007; MORAVCSIK Gy.: *Az onogurok történetéhez*, Magyar Nyelv, 1930; ld. az ogur népnévhez Ptolemaios Agoritai, V. 9,18., és Appianos agar népneveit a Kaukázustól északra, Telfy, p. 122).

III. 2. 8. Menandros Protektor (558-582 között írt; in: Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei, Lukinich Imre fordítása, Brassó, 1905): „... (Avares) Primum quidem Utiguros, tum Salos, Hunnicam gentem, debellarunt, et Sabiros everterunt.” (= az avarok előbb az utigurokat, a szálokat, hun népeket, és a szabiokat üzték el).

Fragm. 3.: 558., Justinianus császár uralkodásának 32. évében: „... így e két nagy birodalom között (Bizánc és Perzsia) a béke helyreállott. Miután azonban a hunnokat, kik Zabergan uralma alatt éltek [a kutrigurok fejedelme, de egy perzsa követ neve is; ld. Kmoskó, Szír írók, p. 243], messze üzték a római birodalom határaitól, Justinianus attól tartván, hogy a kotrigurok ismét be fognak ütni Thrákiába és azt pusztításaikkal zaklatni fogják, minden reményét Sandilchusba, az utrigurok fejedelmébe vetette, kit nem szűnt meg gyakori követségeivel buzdítani; minden lehető módon arra törekedett, hogy Zabergan ellen harcra tüzelje... Sandilchus azonban, habár a rómaiakkal való szorosabb összeköttetést kívánatosnak tartotta a maga részére, azt felelte a császárnak, hogy istentelenség s nagyon illetlen dolog volna az ő vérrokonait teljesen kiirtani. Mert – úgymond – azok nemcsak velünk közös nyelvet beszélnek, s lakásuk, ruházatuk és életmódjuk is hasonló a miénkhöz, de fajrokonaink is, bár más fejedelmeknek engedelmeskednek [ld. Zabergan]. A kotrigurok lovait azonban kétségkívül elvesszük a magunk számára (ezt parancsolta különben Justinianus is), hogy ne legyen módjuk azokon nyargalva tovább is ártani a rómaiaknak”.

Fragm. 41. (576. évnél): „*Sabios et Albanos suis sedibus excitos citra ripas Cyri (Kura) amnis collocarunt, ut in posterum in Romanorum ditionis regionibus habitarent.*” (Tiberius császár uralkodása alatt szabiokat és alánokat telepítettek át a Kura (Cyros) folyótól északra, bizánci fennhatóság alá; a szabiok az alánokkal a bizánciak szövetségeseiként védték 540 körül a kolkhiszi Lazika városát a perzsák ellen, s valószínűleg ennek kapcsán is kerülhettek a Kura-folyóhoz).

Fragm. 42. (576. évnél): „*Sum Tiberio Caesare Romanorum duces, impetu in Albaniam facto, obsidibus a Sabiris et aliis gentibus acceptis, Byzantium venerunt. Et cum legati Alanorum et Sabiorum venissent, qui se Romanis dederant, Caesar eos benigne et humaniter excepit...*” (= Tiberius császár uralkodása alatt a (kelet-) római vezérek, miután támadást intéztek Albania ellen, s kezeseket vettek a sabiroktól s más népektől (hogy azok ne támadhassák meg őket), Byzantiumba érkeztek. Midőn ide azon alánok és sabiok követei is megérkeztek, kik meghódoltak a rómaiaknak, a császár őket jóakarattal és emberségesen fogadta... A követek

megmondták azonban, hogy Abir (Sabir) csak nemrégiben pártolt el, s mit sem törődve a kezesekkel, a perzsákhoz állott).

III. 2. 9. Theophanes Confessor (Hitvalló, 760 k. – 818/817. márc. 15) az 527. év eseményeiről: „*Hoc insuper anno mulier quadam barbara ex Unnis Saber vulgo nuncupatis, nomine Boarec, vidua, adductis secum Unnorum millibus centum, in Romanas partes transiit: haec animoso viro suo Balach Unnicis regionibus imperitabat. Duos vero reges ex alia Unnorum natione, quae partes interiores habitat, nomen uni Styrax et alteri Glones, a Cabade Persarum rege ferendis sibi suppetiis, et Romanos bello vexandis accitos, et iam per regionem subditam ad Persarum loca, cum millibus hominum viginti transitum habentes, armis illa excepit, et in frustra concidit: et eorum quidem regum unum Styracem vocatum in bello comprehensum, vinculis alligatum, C(onstantino)polim imperatori misit: Glonem autem in pugna interfecit. Ita demum armorum sicietatem et pacem cum imperatore Iustiniano mulier perpetue servavit.*” (= a fenti évben a hun-szabirok közül való asszony, akit Boareknek hívnak, s aki özvegy, százezer fős hun sereget vont össze, amely átkelt a római részekbe; ezt a hadat bátor férje, a hun Balach vezette. Két király pedig a másik hun nemzetből, akik a belső részeket lakják (Kaukázustól északra), nevük Styrax és a másik Glones (Türák és Kalán?), felajánlották segítségüket Kavád perzsa királynak; és a rómaiak megrendítő háborúba fogtak... és egyik királyukat, Styraxot a harcban foglyul ejtették, és bilincsbe verve Konstantinápolyba vitték, Glonest pedig megölték... és az asszony (Boarek) a békét Justinianus császárral örökre fenntartotta” (ld. Malalas, Chronographia, xviii, 159-163; Bo-arik = „erélyes parancsnok?”, vagy a hasonló jelentésű török *bujruq* méltóságnévből ered?; v.ö. Ibn Fadlan: a volgai bolgárok szuvar törzsének vezére w.j.r.g, s egy óbolgár fejedelmet is Suvar-nak hívtak; ld. még GYÖRFFY Gy.: A magyarság keleti elemei, 1990, NÉMETH Gyula id. mű; a szabirok valószínűleg a hunokkal való kapcsolat révén törökösödhetnek el személyneveikben és népnévükben).

Theophanes kapcsán vissza kell kanyarodnunk az 508. évhez: „*Hoc anno Unni, quibus Saber appellatio, Caspiarum portarum limitibus emensis, Armeniam suis incursionibus infestarunt, Cappadociam que et Galatiam et Pontum depopulati, ad Euchaita usque, quae tantum haud subegerunt progressi sunt.*” (= ez évben a hunok, akiket szabereknek neveznek, kiáradtak a Káspi-kapukon keresztül [Dagesztán], zaklatva Arméniát, Kappadókiát, és pusztítva Galatiát és a Pontus-vidékét, egészen az euchaitáig [?], elkergetve azokat).

III. 2. 10. Theophylactus Simocattes (610-641 között írt): „*Sarselt et Unniguri et Sabiri et insuper aliae gentes Hunnicae...*” (= barszlok és onogurok és szabirok és még más hun népek...). Az onogurok és szabirok egymás melletti említése utalhat a szabir-magyarokra. Egy másik műben, mely a Theophylaktos-kötetben lett kiadva, a szabirok a kaukázusi népek felsorolásában mint „kabirok” is szerepelnek – valószínűleg itt már az udibeli szabirokról van szó –, majd a nyugat felé lakó népek között a hunoknak nevezett avarok („Abasiis, Zechis, Iberis, Cabiris, Sclavis, Hunni, Vandalis, Getis”, Regum Genesii, Amorus Mihály császárról, uralk. 820-829., Lib. II. p. 33, 14. sor). A barszil egy ótörök törzs neve volt, de úgy tűnik, hogy az alánokra is alkalmazták. Egy helyen valószínűleg a szabirok jelennek meg „Zabender” néven (VII. 8), az onogurok pedig unnugunni néven (Historiarum, Corpus Scriptorum Historiarum Byzantinae, Bonn, 1834. ed. Bekkeri).

III. 2. 11. A 7. században a szogd nyelvű Nafnamak (Népek jegyzéke) említ egy népcsoportot s'pyry vgy s'k'ry néven Turfan környékén (Tarim-medence), amely esetleg a szabirok egy elvándorolt töredékére utalhat (eredeti alak: (s)[.]^{k'}_{py} ry; ld. W. B. HENNING: Sogdica, 1940, és: A Farewell to the Khagan of Aq-Aqatāran, BSOAS 1952 pp. 501-522, 5. lábjegyz.). A

szabirok ebben az időben a kazárok szövetségesei voltak, akik az arabokkal vívott középszerű harcokban igénybe vehették a szabirok, szabir-magyarok híres hadierejét.

III. 2. 12. Theophanes Continuatos (Theophanes folytatója, ismeretlen szerző, 9-10. század): „841-ben a szaraczénok fejedelme (a bagdadi kalifa) háborút viselt Theophilus bizánczi császár ellen Kisázsiaiban s egészen Amorium városáig nyomult elő, melyet el is foglalt. A kalifa hadserege az arabokon kívül örményekből és 10.000 turkból állott, akik nyilaikkal a csatát az arabok javára döntötték el.” (idézi THURY, aki e turkokban az Udiba visszaköltözött szabirokat látja).

III. 2. 13. Bíborbanszületett Konstantin császár: A birodalom kormányzásáról (De administrando imperio, 950 k.), Ford.: Moravcsik Gyula, Bp., 1950.: „A türkök népe régen Kazária közel szerzett magának lakóhelyet, ... De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szábarti ászfali-nak (Sabartioiasfaloí) nevezték. Együtt laktak a kazárokkal három [-száz?] esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal ... Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború tört ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szábarti ászfalinak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre... Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhethének, s jövőn ők meg elűzték Nagy Morávia lakót, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak. A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket és gyakran hoznak válasz tőlük ezeknek...”

Konstantin a szertartásokról szóló művében, az idegen uralkodók neveivel kapcsolatban Armenia fejedelmeit követően megemlíti a „szerbotioi”, azaz nyilvánvalóan a szebortioi, „szevortik” nevet, a szabirokat és nevük örmény jelentését, de nem kapcsolja össze a magyarok általa közölt Sabartioiasfaloí nevével: „Három fejedelme a Szerbotioi-nak (Σερβοτιοι), akiket fekete fiúknak neveznek (μαυρα παιδια, maura paidia, lat. nigri pueri).” (De cerimoniis aulae byzantinae, II. 48., in: CSHB, 1829., Vol. I. p. 687.; ld. Serif BASTAV: Sabir türklerei, Belleten V., 17-20, p. 77., Ankara, 1941.; ld. még Paul Stephenson fordításában). Bizonyos, hogy itt nem a szerbekről van szó, mert azok ezt követően szerepelnek egy elírt „szerblon” névalakban (uo. p. 691., Σερβλων), a horvátokkal (Χροβατιας, Khrobatias) és magyarokkal (Τουρκοι, Turkoí) egy csoportban. A császár említi még a káldeai Sysperites tartományt egy másik művében, Συριριτης (ejtsd: szüiritész) alakban (De thematibus, I. 8; a latin index Sysperites-re helyesbíti, CSHB, 1840, Vol. III. p. 30., 13. sor; a szüiritész névalak szüir-, szüir- töve is emlékeztet a szubir, szavir névre).

III. 3. Kazár források

III. 3. 1. József, kazár kagán levele 960 táján, felsorolja, mely népek alkották a Kazár birodalmat: Ugur (ogur), Tiros (akatziros), Avar, Ugin (hun), Bizal (barszil; alánok másik neve), Tarna (tarniak), Kazár, Bulgár, és Szabir (a tizedik nép volt korábban a kavár, hvárez-mi; idézi: BAKAY Kornél: Östörténetünk régészeti forrásai, II., p 94; ld. még Tolsztov, 1950). A szabirok tehát nem tekinthetők azonosnak a kazárokkal, mint arab szerzők nyomán néhányan feltételezték (ld. Maszúdi), hanem sokkal inkább a hun-ogur-magyarokkal, akikkel együtt a kazárok hadi szövetségesei voltak, részben határőrzéssel megbízva, lévén a kazárok-

kal szomszédos területeken éltek. Ezért hívták őket „kazároknak” a kívülálló moszlim szerzők. Kazária az ősi Hvárezm hagyományait is közvetítette Kelet-Európa felé, a kereskedelmi kapcsolatok mellett.

III. 4. Moszlim írók

Az arab nyelvű forrásokban szerepel egy városállam, as-Sarir, azaz a Sárga, v. Arany Ország, a délkelet-kaukázusi Avarisztán és Albánia szomszédságában (Baladzuri, Isfahani, Abu-l-Fida és mások). Ibn Rusta közli, hogy as-Sarir egyik királyának neve Awar, akinek arany trónja van, s innen az ország arab neve, sarir = arany trón (KMOŠKÓ M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, Bp., 1997, I., p. 214). Sarir nagyrészt keresztény fejedelemség volt, és 453-630 között eredetileg a masszagétának is nevezett alánok, 630-651 között a szabirok vagy hunszabirok (szabir-magyarok), majd 651-től kb. 1000-ig a kazárok fennhatósága alá tartozott, és kemény küzdelmet folytatott az arab betörésekkel szemben. Ezt követően nem ismeretesek az uralkodói. Mint már kimutatták, a kaukázusi avarok nyelve inkább a cserkeszhez és lakhoz áll közel, ami jelezheti etnikai eltérésüket a kárpát-medencei avaroktól, de azt is, hogy csupán átvették szomszédaik nyelvét. Az 558-ban a Kaukázusnál megjelent avarokat Theophylactos Simocattes a uar és a chunni, azaz uar és fehér hun törzsekből állónak nevezi, akiknek hazája az Oxusnál volt; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: Az avar történelem bizánci forrásai; ld. még CZEGLÉDY Károly: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Antik Tanulmányok, II. 1955).

III. 4. 1. Al-Hamadani: Az országok könyve (9. sz.): „Samkur régi város volt; Salman ibn Rabia valakit odaküldött, aki a várost elfoglalta; utána lakott maradt, amíg Yazid ibn Usayd Armeniából való távozásának napjaiban az akkortájt (H. 145/757) gyülekező as-sawardiya népe el nem pusztította. Erre ügyük rosszra fordult és csapásaik megsokasodtak”. (in: KMOŠKÓ I/2.; Baladuri is leírja ezt az eseményt).

III. 4. 2. Al-Maszúdi (10. század): Aranymezők és drágakőbányák, XVII. fejezet: „Ami a Kurr folyót illeti, eredete a Gurgin birodalmához tartozó Gurzan vidékén van; az abház vidékén átfolyva a tifliszi végekhez ér, amelyek általa két részre szakadnak, azután a Siyawardiya vidékein át folyik. Ők az örmények egyik fajtája; bátor és vitéz nép, amint azt a rájuk vonatkozó tudósításokban megjegyeztük; hozzájuk fűződik a siyawardiya néven ismert csatabárdok elnevezése, amelyeket a siyabiya [szjabece] és más barbár seregek szoktak használni.” (KMOŠKÓ M.; I/2., p 189., siyabiya: középperzsa spasig, testőrök; megj.: a csatabárdokkal kapcsolatban felmerülhet itt nézetem szerint a magyar szablya név, aminek nevét az arab szerző esetleg összetéveszthette a fokossal; ld. még szekerce, szakóca szavainkra Hérodotosz IV. 5., ahol a szaka-szkíták baltáját „sagar”-nak nevezi; a szó iráni-szkíta eredetű lehet, nem „délszláv”, mint a TESz feltételezi). Itt egy fontos híradással találkozunk a szabirok fejlett, és minden bizonnyal nem új keletű fémművességével kapcsolatban. Ismeretes, hogy a fokos az egyik alapvető harci eszköz az Urál-vidék bronzkori régészeti leletei között. Mivel később Szibéria a nevét a szabirokról kapta, nem kizárt, hogy az ide vándorló elő-ázsiai szabir, szubir népesség volt az Urál-vidéki bronzkor majd vaskor egyik vagy elsődlegesen domináns, kultúrahordozó népe, s ennek emléke, hatása még a késő középkorban is fennmaradt, részben tárgyaik révén is.

Maszúdi nyilván nem tudta, hogy a szjavorti a szabirok örmény neve, ezért mondja őket örményeknek, mindazonáltal rendkívül érdekes, hogy a szabirokat „örményeknek”, dél-kaukázusiaknak nevezi és nem törökös népnek, ami utalhat a szabirság eredeti, transz-kaukáziai jellegére. THURY József 1897-ben az örmény szjavorti névalak perzsa megfelelőjének tartotta a szjabiyát. Megállapította, hogy mindkét név egyaránt „fekete fiúkat” jelent, és ezt a jelentést összefüggésbe hozta a régi magyaroknak az óorosz krónikában feljegyzett

„fekete ugor” nevével (THURY, 1897). Maszúdi megemlíti, hogy másutt már írt a szjavor-dikról; Thury szerint ez a mű az Akhbar az-Zemán című munkája lehetett, amelynek azonban eddig sajnos csak a részleteit találták meg, de nem kizárt, hogy még előkerülhet a többi, szabirokra vonatkozó része, esetleg épp Azerbajdzsán valamely archívumából. Maszúdi – ugyancsak tévesen – a kazárokról elmondja, hogy „*törököz sabir-nak, perzsául hazaran-nak hívják őket... nevük arab alakja al-hazar.*” A szabirok a kazárok szövetségesei voltak, ezért keverte össze nevüket Maszúdi. Más arab írók, mint Ibn Hauqal és al-Istahri közlik, hogy vannak fekete és fehér kazárok, utóbbiak olyanok, mint a szlávok, azaz szókék, illetve, hogy nyelvük nagyon homályos, nem hasonlít sem a törökhöz, sem a perzsához, hanem a bolgárhoz (KMOSKÓ; a Kézai-krónika is beszél fekete és fehér kumánokról/kunokról).

III. 4. 3. Al-Isztahri művében (A birodalmak útvonalainak könyve) egy későbbi betoldás nem túl hízelgően emlékezik meg az ekkor már valószínűleg hanyatló kultúrájú szabi-rokról: „Bardaa és Samkur mögött van egy Siyawardiya nevű örményfajta, haszontalan, romlott rablónép”; (KMOSKÓ M., I/2. köt., p. 24., 102. lábjegyzet).

III. 4. 4. Ibn Hordadbeh, Az utak és országok könyve: „Anusarwan (perzsa sahan-sah) építette as-Sabiran ...várost, ...Balangar-t és Samander-t” (Al-Hamadani: „Yafet fia építette Balangart”, azaz a „szkíták” vagyis a kazárok, ui. a szkítákat az ókor a bibliai Jáfet leszármazottainak tartotta; KMOSKÓ M.). Sabiran vagy Sabir erőd a Derbendi-szoros, más néven Káspi-kapu 360 erődjének egyike volt, a Kaukázus délkeleti magaslatain (a mai azerbajdzsáni Sabirral lehet azonos). A perzsák által épített erőd egykor a szabi-roké lehetett. Al-Istahri eképp sorolja fel a Kur-folyó menti városokat keletről nyugat felé: as-Sabaran, Ganza, Samkur, Hunan (Kmoskó M., II., p. 22.). Ibn Hordadbeh és Al-Muqaddasi röviden említést tesznek a volgai bolgárok Suvar nevű városáról is, amely sátrakból áll (KMOSKÓ M., I/1., p. 120, 150, és I/2., p. 133.).

III. 4. 5. A szabir, szabar népnév személynévként is fölbukkan az arab forrásokban:
865. év – *Suvar al-türki*, a kalifátus török zsoldosainak Bagdad-Szamarra körüli harcaiban (Tabari);
905-908. év – *Vasif ibn Savartegin*, Muktafi kalifa hadvezére (Tabari, Masudi);
1132. év – *Sejfeddin Savar ibn Ajtegin*, Aleppo kormányzója, 8 évvel Kuman után (Ibn al-Athir). (RÁSONYI NAGY László).

Az altaji tatároknál mítikus lények – valószínűleg planétaszellemek – nevében fordul elő a szabir (?) név: *Dzseti Szabar*, ill. *Dzseti Szabar Kan* (Hét Szabar v. Hét Szabar Testvér; ld. RÁSONYI NAGY László, Magyar Nyelv, XXVII., 1931, p. 314). Az 1700-as években élt egy afgán vallási vezető, akit *Pis Sabir Shah*-nak hívtak, s ugyancsak Afganisztánban van *Sabirsay* nevű település, és *Shibirgan* járás, melyek nem feltétlenül népnévi jelentésűek, viszont a törökös környezetben a szovárd név szinonimájaként is használhatták (ld. tör. sabir = türelmes, állhatatos, kitartó), hasonlóan a saját nyelvükhöz igazítva a nevet, mint az örmények a „szjevortit”. A suvar név lovasszereget is jelent törököz (Dr. Hasan HASANOV közlése). A szászánida perzsáknál az elit lovasezredet hívták Savaran-nak.

III. 5. Magyar kútfők

III. 5. 1. Anonymus (11. sz., Béla király Névtelen Jegyzője), Gesta Hungarorum:

„7). Az Úr megtestesülésének 884. évében a krónikások évkönyvei szerint a hét-magyarnak (hetumoger) nevezett hét fejedelmi személy Szkítia földjéről nyugatra vonult. Köztük volt Ügyek fia Álmos, Magóg király nemzetségéből, jóemlékezetű uruk és tanácsadójuk, feleségével és Árpád fiával, velük vonultak ki az említett területről Álmos nagybáty-

jának, Hüleknek Zovárd (Zuard) és Kadocsa (Cadusa) nevű fiai, s szövetséges népek megszámlálhatatlan sokasága.

33). ...*(Árpád) a hadjáratban részt vevő katonák parancsnokául és vezéréül nagybátyjának, Hüleknek két fiát, Zovárdot és Kadocsát, valamint a fejedelmi személyek egyikét, Hubát tette meg.*” (ld. még 34, 36-37., 44. fej.)

45). ...*Ők pedig továbblovagoltak a Bazil kapun túlra és bevették Fülöp király városát, majd Neopatrasz ('Cleopatras') városáig az egész területet meghódították, és hatalmuk alá vetették a Durazzo városától a Rácföldig terjedő vidéket. Zovárd innen szerzett magának feleséget, és a ma Sobamogera-nak nevezett nép (populus) Zovárd halála után Görögországban (Graecia) maradt. Görögül azért nevezték őket sobá-nak, azaz bolond népnek, mert uruk halála után nem akartak visszatérni hazájukba.*”

Utóbbi közlésben szüksézávan, pontatlanul bár, de fölsejlik a szabirok vagy szovárdok határozott emléke, sőt az is, hogy a kivált szabirok emléke elevenen élt még Anonymus korában is, és valószínűleg maguk a szabirok is, hiszen Anonymus elmondja, hogy „ma”, tehát az ő idejében, a 11. században (ld. HÖLBLING T. 2010) „Sobamagyarjának” nevezik Zovárd vezér népét, mely vezérük halálát követően a honfoglalás idején „Görögországban” maradt; csupán a „mikor” és a „hol” pontatlan. A régi történetírók a népnevekből gyakran csináltak személynevet, akár azért mert valóban a népének nevéől neveztek el valakit, vagy pedig azért is, mert a személy eredeti neve már nem volt ismert, csak a népneve. Anonymus ugyanabban a Zuard alakban írja a nevet, mint Ptolemaios a Szuard nevet, s ezt a magyar jegyzetírók „Csabamagyarának” értelmezik, a Kézai-krónika hasonló tartalmú közései és a magyar szájhagyományok alapján (más, későbbi krónikáinkban is a Zuard névalak szerepel, s Bonfini felveszi krónikájába Ptolemaios suardeni népnevét, minden kommentár nélkül, ld. A magyar történelem tízei, 205. cikkely, 1995., Balassi Kiadó). Anonymus ráadásul a görög soba, sobos = bolond, buta névvel illeti ezeket a magyarokat, mert nem tértek vissza hazájukba. A közmondás elevensége arra utal, hogy még a kereszténységet felvett magyarok is többször próbálták behívni az országba a kaukázusi szabir néptöredéket, mint Konstantin császár is utal rá, de azok nem jöttek.

Ugyanakkor Anonymus Sobamoger nevének van egy másik történeti rétege, olvasata is: a kutatás már korábban rámutatott, hogy Anonymus illetve az általa leírt magyar népi emlékezet ezzel utalt az avar korban lejátszódott eseményekre, amikor az egyik ogur nevű törzsszövetség, mely a Kárpát-medencében élt a 7. század második fele óta (Kézai krónikája érdekes módon a 700. évre helyezi a „hunok” bejövetelét a Kárpát-medencébe!), fellázadt az avarok uralma ellen és több összecsapást követően valóban Görögországba költözött (Nikephorus, Theophanes, ld. Dümmerth 1987). Kutatásaim szerint a 8. századi bizánci Notitiae Episcopatum, azaz püspökségi jegyzék által említett s a thesszáliai Neopatria metropolitához tartozó *Cutziagri* nevű püspökség valóban a kutrigurok (kilenc-ogurok, ld. számozott törzsszövetségeik), azaz, az egyik Attila-utód, *Kuber* fejedelem népének nevével azonos, s így a magyar Csaba-névagyomány egyidejűleg a szabirokra és magára az avar kori Kuberre és népére is vonatkozik (ld. a kutrigurokat: Notitiae Episcopatum, 1613., Antwerpen, Aubertus Miraeus kiadása, Lib. III., LI., p. 114). A kutrigurok és Kuber őrizhettek hun eredetű hagyományt, hasonlóan a székelyekhez, akik az óbolgárok eszkil nevű törzseivel lehettek azonosak. A szorosan vett magyar hun-hagyományból azonban hiányoznak a hunokkal való kapcsolat egyértelmű bizonyítékai, nincs megalapozott, történetileg hiteles családfa Attila királytól a magyar uralkodóházig, ellentétben az óbolgárokkal, így felmerülhet – mint láttuk Ptolemaios 2. századi adatai nyomán is –, hogy a magyarság egyfelől már a hunok előtt a Volgánál élt, mint eredeti szkíta-szarmata, illetve még ősi nép csoport, másfelől pedig később is csak az ogur törzsek révén került leszármazási kapcsolatba a hunokkal (ld. a külföldiek által használt hungarus, hungarian, ungarische, stb. nép- és országnevünket, ami onogurt jelent; Anonymus

krónikájában megjelenik egy anekdota, mely szerint a honfoglaló magyarokat az itt talált Zalán, óbolgár fejedelem gúnyolódásképpen nevezte „hungarusnak”, azaz onogurnak). A hunogur és magyar történeti kapcsolatra utal egyébként a Procopius által a 6. században közölt eredetmonda is a Kuturgur és Uturgur nevű „kimmeri” hun testvérpárról, akik ugyanúgy szarvasvadászat közben találják meg a Meótiszon (Azovi-tengeren) keresztül vezető utat, mint a magyar eredethagyományban a Hunor és Magor testvérpár, akik a hun és a magyar – hunogur, onogur és magyar – népet személyesítik meg (ld. Ismerjük-e krónikáinkat, Függelék I., A Kézai-krónika forrásai).

Kitérő, de fontos itt megjegyeznünk, hogy Anonymus krónikájában a szovárdokkal szoros rokon kapcsolatban említett *Kadocsa* név eredete ugyancsak az ősi Atropatene és Média területére vezet bennünket. Azokra az ókori kaduszokra utal, akik a Káspi-tenger délnyugati hegyes vidékeit lakták az ókori írók szerint (Xenophon, Strabo, Ptolemaios), a mai Azerbajdzsán délkeleti részén, ahol ma többek között egy talish nevű népcsoport vallja magát a kaduszok leszármazottjának (a kadusz név görög szigmája nem feltétlenül tükrözi az eredeti kiejtést, ami lehetett akár kadacs, kadocsa is). A Kr. u. 5-6. századi szír forrásokban valószínűleg a kadusz nép és név jelenik meg qadisiz alakban Észak-Mezopotámiában Nisibis, Szingara, Thebet környékén. Nagy valószínűséggel a perzsák telepítettek oda délnyugat-káspi kadusz csapatokat, melyek a perzsa-bizánci határ őrizetét látták el, hiszen már Xenophon megemlíti, hogy a kaduszok a perzsákkal harcolnak az asszírok ellen, s a kaduszok résztvettek a Nagy Sándor elleni híres gaugamelai/arbelai ütközetben is. A kaduszok, bár némi vonakodással, perzsa oldalon harcoltak a bizánciak elleni darasi ütközetben Kr. u. 502-503-ban is (KMOSKÓ), valamint szintén perzsa oldalon az örmények ellen – itt a hunokkal, gélekkel, avarokkal (aparhatsk, ld. Lazar Pharpeci) együtt – az avarayri és akori ütközetekben, 451 és 481-ben (ld. a qadisiz névről elsőként CZEGLÉDY Károly: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, Bp., 1954. július, és Z. TÓTH Cs.: Ismerjük-e krónikáinkat?, Turán, 2010/1.). Később a kaduszok vagy kadiszok, vagy egy töredékük csatlakozhatott a Kaukázus-Pontus vidékére visszahúzódott hunokhoz, majd a honfoglaló magyarokhoz, így magyarázható, hogy nevük a latin Cadusa alakban megjelenik Anonymus krónikájában és a magyar történelemben, illetve az erdélyi, udvarhelyi Nagykadács, Kiskadács, Kadácsvár és Kadicsfalva települések nevében, melyeket személynévi eredetűnek tart a földrajzi névetimológiai kutatás, valamint fennmaradt magyar család- és személynevekben egészen máig (Katus, Katics, Kadocsa). Egy horvát nemesi családot is Katicsics-nak hívtak (J. Siebmacher: Die Grosse u. Allgemeine Wappenbuch)

III. 5. 2. Kézai Simon (III. László király udvari papja), Chronicon Hungarorum, 1285 k.:

„(17.) ...miközben Etele Ravennában időzött, Zovárd kapitány, a király hadseregének parancsnoka, a hunok hadseregével Apuliába, és Calabriába hatolt, ahol földülta Reggio, valamint Catona városát..., majd ezt követően Terra di Lavoro földülása után a had egészen Monte Cassinóig pusztított, s innen végül győztesen megtért Ravennába.” (A Váradi Regestrumban feltűnik egy Zuárd nemzetség is, 1222/550: de genere Zuord; GYÖRFFY Gy. id. mű; Magister Zuard, 1283-1304 között szerepel, és a Bessenyei-család őse, in NÉMETH Gyula id. mű; a Zuard nemzetségnek a komárom vármegyei Lél település környékén voltak birtokai a XIII. században, s a krónikák Lél vagy Lehel vezértől származtatják e nemzetséget).

(21) ...ezek a székelek (a hunok maradékai) pedig azt hitték, hogy Csaba (Chabam) elpusztult Görögországban ezért a nép mindmáig közmondásként használja: 'Akkor térj vissza – mondják a távozonak –, mikor Csaba Görögországból.' (Anonymus: A magyarok cselekedetei, Kézai Simon: A magyarok cselekedetei; Millenniumi Magyar Történelem sorozat, Osiris kiadó, Bp., 1999, és IPOLYI Arnold: Magyar Mythologia, 1854, reprint, Bp., 1987).

Kézainál a hun-ogur és a szabir-történet hasonlóképpen összemosódik, mint Anonymusnál, de mivel időben a szabirok kiválása és a velük való kapcsolattartás volt közelebb Kézai korához, ezért inkább a szabirokra vonatkoztatható itt a népi közmondás, mely egyébként Anonymusnál is kihallik a szövegből. Nem kizárt azonban, hogy már Etele idején létezhetett egy Zuárd nevű hadseregparancsnok s ugyanúgy a hunoknak a szabiokkal való hadi, törzsi szövetsége, amit a 6. századtól rendszeresen említenek a bizánci források (ld. hun-szabirok).

Helyneveink közül talán Zalaszabar, Székelyszabar, Zabar, Sobor, a burgenlandi Szabar, és az erdélyi Szóváros, Szóvárhegy, Szövérd, Szováta utalhat a szabirokra. A vatikáni levéltárból előkerült s 1314-ben (!) kelt pápai bullában a „magyar katolikus fejedelmek véréből” való Jeretány fejedelemről van szó, s a malkaitákkal (kabard-balkárok) és alánokkal együtt említik őt és népét a Kaukázusban vagy annak környékén. BENDEFFY László 1942-ben valószínűsítette, hogy ezek a magyarok a honfoglalás előtti maradékaink lehettek, de a pápai levél szóhasználata arra utal, hogy Jeretány és népe inkább a tatárok által 1241-ben elhurcolt magyarok közül származhatott. Ez egyébként nem zárja ki – mint fentebb utaltunk rá –, hogy már korábban is létezett a Kuma-folyó menti híres Magyar város s a szarmata magyaroknak vagy hun-szabioknak ez az észak-kaukázusi települési területe. A pápai levél, és a Jeretányra vonatkozó egyéb dokumentumok nem említik a szabiokat (BENDEFFY László: A magyarság kaukázusi őshazája, Bp., 1999). Itt említjük meg, mint a magyar őstörténet lehetséges további nyugat-ázsiai vonatkozásait, hogy Sz. P. TOLSTOV neves orosz régészprofesszor felvetései nyomán érdemes volna megvizsgálni a -ska, -ske, -cska, -cske, végződésű magyar helyneveket is, (összesen 78 helynév), melyek a mitanni-hvárezmi-kusán kapcsolatokra is utalhatnak (v.ö. UNGNAD, i. m. p. 65, Sauska istennév; ld. szerzőtől A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, 1998/2., I. Östörténet, a kusánokról szóló rész).

IV. Szabirok az újkori tudósításokban

IV. 1. Martin Waldseemüller 1507. évi térképe Ptolemaios adatai alapján készült. Ptolemaios leírásában, mint láttuk, szerepel a szovárd (plur. nom. Szouardénoi) nép a Tanais/Don alsó folyása vidékén. Waldseemüller térképe a szovárd nevet Sarmatia Asiatica területén tünteti föl, Volgán túl (Rha fluvis, egyébként két Rha fl. is szerepel a térképen, ld. alább). A szabirok szomszédságában, a Tanais mellékén Sachate (szaka-szkíta?) népnév látható. A szovárdoktól nem messze délre itt is megjelenik a Materi, vagy elírt alakja, a Maceri név, mely a magyar népnév legelső kelet-európai előfordulásának kétségtelen bizonyítéka (a Materi név alatt szerepel egy Sapotreni népnév is, ami talán egy elírt szabir/szovárd névvariáns). Eszerint az ősmagyarság már a 2. században Szkítában, Szármáciában lakott a többi szkíta rokonnép társaságában (www.memory.loc.gov). Az 1480 körül Itáliában készült Berlinghieri-világtérkép 2. Ázsia-szelvényén a Suardini és a Matheri népnevek jelennek meg a Don-Volga könyöknél (Tanais fluvius, Ras fluvius), ugyanúgy egymáshoz közel (Ptolemaic Map, Digital Scriptorium, in: <http://dpg.lib.berkeley.edu> honlapon, a Russia, Sarmatia szelvényen). Meglepő módon, Ptolemaios egy Chuni népnevet is föltüntet a Borüszthenész/Dnyeper folyónál, a régi szkíta terület szívében (Ptol., III. 5,25. Sarmatia Europe: „*Inter Basternas autem et Roxolanos sunt Chuni. Et sub proprijs montibus Amadoci et Nauari*”, in: Claudii Ptolemaei Geographia, 1562., Venice, p. 80.; a Huntington-térkép Baltic Sea to Black Sea szelvényén tünteti föl). Moór Elemér feltevését, miszerint a szabirok a Ptolemaios által említett erdőövi „Sauaroi”-val lennének azonosak, kizártnak tarthatjuk, ez a név mind etimológiailag, mind földrajzi elhelyezkedését tekintve leginkább a szláv szeverjánokra vonatkozhat (ld. Moór E.: A Kaukázuson túli, állítólagos „szavard-magyarok” kérdéséhez, Századok, 105, 1971, pp. 961-965).

díszű cserépmaradványokat lehetett találni bennük. Az Ob folyótól nem messze, dél felé is állt egy nagy, háromoldalú piramis alakú földvár, melyet a helybeli osztjákok 'Tapar-vos-nak, azaz Szabir-várnak neveztek, s tövében kisebb osztják falvak voltak találhatóak (nevük hantiul 'város előtti', azaz az osztják falvak megvoltak, mielőtt a szabirok odaköltöztek volna). A Konda-folyónál élő, eloroszosodott osztjákok az általánosító „csud” (csudálatos, rendkívüli) névvel illetik a terület korábbi lakóit. Patkanov szerint

„... a sáncokkal, árkokkal művésziellen felépített 'csúd' várak, valamint az ott található díszes cserépedények, vassalak-darabok, amelyek a fazekas- és kovácmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, nem származhatnak a kultúra alacsony fokán álló mai osztjákok és vogulok elődeitől, hanem az egykor itt lakó 'Tapar nép, a szabirok maradványainak tekintendők.”

A helybeli osztjákok/hantik magasabbrendű népként írták le Patkanovnak a szabirokat, akiket részben elődeiknek is tartottak. Egy népköltésükben (Obdorszki ének) mint valami csodát írják le a szabirok egyik uráli városát: „A sober nagy városnak isten ígérte szentséges földje” (729. sor). A szabir név az Urál mindkét oldalán megjelenik folyók, tavak, hegyek, falvak nevében, sober, soper, 'tapar, sibir alakban (innen Szibéria neve), lévén, hogy a szabirok eredetileg az Urál innenső felén laktak a hantikkal, manysikkal együtt, de egészen északon, a berezovoi kerületben is megtalálható ez a név, ahonnan például a Kockij Gorodokban talált ezüsttálat ismerjük, rajta hátrafelé nyilazó, illetve birkózó, magyar viseletű alakokkal, felszerszámozott lovakkal. Patkanov a szabirokat a magyarok, osztjákok, vogulok rokonainak tartja, és megjegyzi, hogy a vogulok, osztjákok nyelvén kimutathatók kaukázusi nyelvek hatásának nyomai, melyek közül elsősorban a fémnevek a szabirokra vezethetők vissza, akik egykor, mint mondja, feltehetőleg a Kaukázus vidékén laktak. Az északi osztjákok és vogulok az ezüstöt gyakran „saber”-nek nevezik, és az énekekben rendszeresen szó van pl. „sober/ezüst markolatú híres szablyá”-ról, s az egyik szabir fejedelemből neve „Sober/ezüsttől-szikrázó-páncél”, ami arra utal, hogy a szabirokra jellemző volt az ezüst használata (miként a honfoglaló magyarságra is). Az északi osztjákoknál máig fennmaradt egy legenda a „Szarnyi naj”-ról, Arany Anyáról, egy „beszélő” arany istennőszoborról, mely „Zolotaja baba idolum” néven szerepel a 16-17. századi leírásokban és térképeken (Herberstein, Guagnini, Mercator, Blaeu). Valószínű, hogy ez a hagyomány eredetileg szintén a szabir-magyarokhoz kapcsolható, hiszen Észak-Euráziában a bronzkori telepések, majd a szkíta-steppei népek körében volt szokás a rituális fém- vagy kőszobrok készítése (ld. a sapogovoi figurák, a pontusi szkíta sírszobrok, a kaukázusi Gigatl, stb.). A 6. században élt szír Malalas is megemlíti a Grod-Mugel testvérviszály kapcsán, hogy a boszporuszi „hunoknak” – valójában a hun eredetű fejedelmi dinasztia által vezetett oguroknak – arany és ezüst összobraik vannak (Chron., XVIII. 160-162, CSHB, Dindorf, Niebuhr, 1831). Az osztják legenda az Arany Istennő szobráról közvetlenül utalhat a magyarság ősi 'Boldogasszony'-kultuszára is. A szabir-magyarok északon élt törzseiről legbővebben és legérzékletesebben az osztják/hanti népköltések tudósítanak (REGULY A. és PÁPAY J. gyűjtései; ld. Az Aranyfejedelemből éneke). Patkanov volt az első, aki felfedezte az uráli bronz- és vaskor nagyszerű emlékeit, és ezeket – talán nem is annyira tévesen – a helyi hagyományok alapján részben a szabirokhoz, magyarokhoz társította. Omeljan Pritsak a szabirokat a kelet-ázsiai, mongoloid xian-bei (szienpi) néptörzsszel vette egynek, ennek bizonyítása azonban nem meggyőző (From the Sabirs to Hungarians, in: Hungaro-Turcica, Bp. 1976., pp. 17-30; v.ö. Genetic analysis on Tuoba Xianbei remains excavated from Qilang Mountain Cemetery in Qahar Right Wing Middle Banner of Inner Mongolia, FEBS Letters, [Federation of European Biochemical Societies], Volume 580, Issue 26, Pages 6242-6246, Y. Changchun, X. Li, Z. Xiaolei, Z. Hui, Z. Hong).

IV. 3. Az orosz régészet

2007-ben megjelent angol nyelven is Ludmila KORYAKOVA és Andrej Vlagyimirovics EPIMAKHOV orosz régészek fontos kötete az uráli és nyugat-szibériai bronz és vaskorról, melyben első ízben foglalják szintézisbe az elmúlt évtizedek észak-eurázsiai régészeti feltárásainak eredményeit (*The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Age*, Cambridge University Press, 2007, olvasható: <http://www.scribd.com>). A kötet részletesen tárgyalja, hogy a dél-uráli – GRIGORJEV kutatásai szerint Kelet-Anatóliából érkezett – szintastai-andronovói korai városias kultúra (Kr. e. 2300-2000) későbbi alkultúráinak népsége, a *fjodorovo-alakuliak*, Kr. e. 1750-1500 között a Dél-Urálból az erdőövedbe költöztek, gyarmatosították, civilizálták a térséget és őslakóit (proto-jugorok), majd az ősnépeség egy részével a Volga-Káma térségébe vándoroltak, ahol régészeti kultúrájuk lelőhelyeiről a Cserkaszkul-Mezsovka nevet kapták (Kr. e. 1200). Nyilvánvalóan ebben az összefüggésben érhető tetten a „nyelvcseré”, ekkor kerülhetek pl. a fémnevek a proto-jugorokhoz, és ekkor vehette át a nyelvet tőlük (beházasodás révén is?) a korábban indoeurópai nyelvű ősmagyarok (szóvárd-magyarok). Cserkaszkuli, alakuli leletek némelyike valóban emlékeztet ősmagyar tárgyakra, motívumokra: így például az Alsó Amu-darjánál (Oxus, Hvárezm) létrejött Tazabagjáb kultúrában is föllelhető alakuli kultúrjegyek a női fejdíszek leveles csüngőin (i. m. 3.11. ábra, p. 137, és p. 112), a cserépedények formái (i. m. p. 153), a lyukakra öntött bronz lándzsahégyek (i. m. 1.9. ábra, p. 44., és 4.7. ábra, p. 173), aminek párhuzamai a honfoglaláskori áttört vasnyílhegyek (MNM, 1996), vagy a szvasztika motívumok (p. 135, cserépedény, Urefty), amelyek többször megjelennek a szkíta, szarmata és más indoiráni leleteken, majd a honfoglalók tárgyain. Ide vehetjük a Káma-folyóhoz vándorolt Abasevo-kultúra csüngős leleteit és szívmotívumait, mely utóbbiak a klasszikus magyar népművészetben az egyik alapotívumként szerepelnek (i. m. 2.7. ábra, p. 61). A kötet szerzői utalnak arra, hogy a cserkaszkuli tárgyakon megtalálhatók északi, erdőövi kultúrák bizonyos vonásai, melyek feltehetőleg „ugor” népségtől származtak (i. m. 150-151), vagyis nyoma van annak, hogy a déli eredetű andronovói szabir-magyar népség ősuráli lakosságot asszimilált. Az obi ugorok népművészetében fennmaradtak a bronzkori andronovói kultúra jellegzetes geometrikus fonatdíszei (ld. S. ZHARNIKOVA: *Archaic Motifs in North Russian Folk Embroidery and Parallels in Ancient Ornamental Designs of the Eurasian Steppe Peoples*, 2001). Meg kell még említeni, hogy a Tobol és Alsó-Irtis folyók találkozásánál és völgyeiben, ahol Szergej PATKANOV a legtöbb szabir vonatkozású nyelvemléket, hagyományt talált a földvárak maradványainál, a Kr. e. 13-8. századoktól, tehát a bronzkor végétől a vaskor elejéig virágzott a jól körvonalazható, domináns Sargary-kultúra, mely a dél-uráli térségben Mezsovka-típusú kerámiákkal együtt jelentkezett, illetve Mezsovka-kerámia található messze délen Sargary-településeken is (i. m. p. 171). A Tobol-Irtisi „szabir-magyar” magtérsebben, de szélesebb területeket is lefedve nyugaton az Urálig, keleten az Altájig az ún. Sargat-kultúra veszi át a főszerepet a Kr. e. 7-6. századtól egészen az AD. 3-4. századig. E komplex kultúra az újonnan érkezett nomádok (a leletek alapján Aral-tó melléki szaka-szkíták) és a bronzkor óta ide települt népség együttélésének terméke, számos erősített, citadellaszerű és nyitott településsel, vegyes, kurgános, gödörsíros és hamvasztásos temetkezéssel, a tűz kultikus szerepének jelentős nyomaival (ld. még a dél-transzuráli Prygovsky erőd és temető feltárásáról in: *Kurgans, Ritual sites, and Settlements*, p. 63., 75., ed. J. DAVIS-KIMBALL, E. M. MURPHY, L. KORYAKOVA, L. T. YABLONSKY, Oxford, Archeopress, 2000, www.csen.org).

Ki kell emelni S. A. GRIGORJEV orosz régész álláspontját, mely szerint a szintastai városépítő bronzkori közösség transzkaukázusi volt, Kelet-Anatólia és Azerbajdzsán (Atropatene) területéről érkezhetett (Grigorjev „andronovói” alatt proto-fjodorovói csoportokat ért), hasonlóan a közép-ázsiai Baktria-Margiana kultúra népségéhez. GRIGORJEV bemutatja Szintasta és Arkaim kerek elrendezésű erődvárosainak hasonlóságait elő-ázsiai és transzkaukázusi településekkel, mint Rogem Hiri (Sziro-Palesztina), Pulur, Mercin, Demircsiüjük

(Törökország), Üzerlic-Tepe (Azerbajdzsán), illetve fontos felfedezést tesz a szintastai és kelet-anatóliai bronziparral kapcsolatban (ld. KORYAKOVA-EPIMAKHOV, p. 145., és S. A. GRIGORJEV: Investigation of the Sintashta metallurgical slag, in: Kurgans, Ritual Sites, 2000, és Grigorjev műveit a bibliográfiában). Bizonyított tény, hogy a magyarság ősei elsődlegesen ezen az andronovói (Szintasta-Fjodorovo) embertani (s eredetileg nyelvi) szubsztrátumon alakultak ki, mely kiegészült a vaskor elejétől újabb közép-ázsiai, szaka-szkíta-szarmata népeiséggel. GRIGORJEV szerint a dél-uráli bronzkori kultúrák népeisége nem azonos, bár hasonló eredetű a szkítákkal, szarmatákkal, mindazonáltal a keveredés ténye a kora vaskortól bizonyítható (ld. a Sargat-kultúráról fentebb mondottakat, és Csicsa-Zdvinszk erődvárost).

Sz. G. BOTALOV orosz régész ugyancsak elemzi az észak-eurázsiai kultúrák összefüggéseit, népmozgásait a bronzkortól a középkorig (ld. Sz. G. BOTALOV: Ázsia nomádjai és az ösugor uráli-szibériai egység, Őstörténeti Füzetek 6., 2007, szerk. ERDÉLYI István).

E. A. HALIKOVA már korábban megemlítette a magyarok és a szabirok kora középkori kapcsolatát (Ősmagyar temető a Káma mentén, Archeológiai Értesítő, 1976/103. kötet). A magyarok levédiai/verchne szaltovói leleteiről ad jó áttekintést ZAKHAROV-ARENDT: Studia Levedica – régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez (8 tábla, 27 szövegközi kép, Magyar Történeti Múzeum, Budapest, 1935). BÍRÓ József utal DJAKONOV régész-történész munkájára, A szabirok történeté-re (BÍRÓ J., p. 421), és részletesen bemutatja az anatóliai őskultúrákat.

IV. 3. Szovárd-magyarok Azerbajdzsánban

A régi Udi tartomány Azerbajdzsán északnyugati részén fekszik. Itt található egy Sabirkend nevű település, Semkir és Ganca városok közelében, míg Azerbajdzsán más területein található Sabir és kétszer Sabirabad város, illetve körzet (rayon). Úgy tűnt, hogy e településnevek a magyaroktól a 8-9. században elszakadt, vagy részben elszakadt szabirokkal kapcsolatosak (ld. BASSA Gizella térképét: Caucasus, Armenia-Azerbaijan-Georgia, Bp., 1998), azonban Dr. Hasan HASANOV, Azerbajdzsán budapesti nagykövetének személyes közlése szerint (2005) e települések – kivéve Sabirt, s talán még az udibeli vagy a délnyugat-azerbajdzsáni Sabirkendet, mely közvetlenül az iráni határnál fekszik – a 20. század elején élt azeri költő, Mirza Alekber Sabir tiszteletére kapták nevüket, de ő ugyancsak felvette a Sabir nevet; a szabir szó kitartást, állhatatosságot, türelmet jelent török nyelven és innen is eredhet a költő neve, nem közvetlenül a népnévből. Kérdés, hogy az azeri Suvorovka és Bilesuvar nevű települések a szabirok „szovárd” nevére utalnak-e? Utóbbi nevek ugyanis hasonlóak a kelet-törökországi őshonos, tehát nem török eredetű Savur és Suvarli helységnevekkel Diyarbekr körzetében, melyek egyikének ókori megfelelője lehetett az a Szobara település az ősi Szubartu területén, melyet Ptolemaios említett. Hasanov úr szerint a mai, azeri helynevek közül Madzsarli, Madzsar-geri, Madzsar-Garaoglan, és a családnevek közül a Kengeri, Kungari („hungari” = onogur) utalnak a szovárd-magyarság azerbajdzsáni töredékére.

A Kaukázustól északra az orosz Siverskaja, Suvorovske, Suvorovskaja településnevek utalhatnak a szabirokra, de ezt közelebbről is meg kell vizsgálni. Délen, Udi tartomány lakóit udiknak, szkíta udinoknak, illetve szarmata udinoknak nevezik az ókori források, mint láthattuk (Plinius), és a kaukázusi albániaiak, szkíták közvetlen leszármazottainak tekintik őket, akik egyedülállóan megőrizték eredeti vallásukat és nyelvüket, bár egyesültek a csól, a gargar és más (pl. szabir) törzsekkel, akik a 9-10. század előtt Azerbajdzsán területén éltek (ld. Caucasian Albania, www.artsak.com, Z. I. JAMPOLSKIJ nyomán). Az udik lélekszáma egy 2004. júl. 1-i összeírás szerint 4.200 fő, az össznépség (8.3 millió) 0,05%-a. Mármost esetleg az udinok között, vagy pedig az egyéb népség között (9.500 fő, 0,12%) kellene ma keresnünk a dél-kaukázusi szabir-magyarok kései maradványait. Még néhány adalék, hogy a szabir népnév örmény alakját viselte az 1980-as években Ervand Vladimirovics SZEVERTJAN, azerbajdzsáni nyelvtudós, aki elkészítette a török nyelv etimológiai szótárát, s a jelenlegi azeri

honvédelmi miniszter Eldar SABIROGLU vezérezredes. Úgy tűnik, hogy a szabir népnév – amennyiben nem csupán a név török jelentéséről van szó – még ma is népszerű Azerbajdzsánban. Hozzáteesszük, hogy egy tudományos szimpóziumon, melyet az Azerbajdzsáni Nagykövetség 2008. novemberében rendezett Budapesten, a szabir-magyarokkal kapcsolatban egy azeri kutató megemlítette, hogy a szabirok „kazár” néven egészen a 18. századig éltek Azerbajdzsánban, majd beolvadtak az azerbajdzsáni népességbe.

Bibliográfia:

- Ammianus Marcellinus: Róma története, Európa, Bp., 1993.
A honfoglaló magyarság – kiállítási katalógus, Bp., MNM, 1996.
Az életadó oszlop – Georgiai szentek és vértanúk legendái, ford. Bíró Margit, Szombathely, 1990.
BAKAY, Kornél: Hogyan lettünk finnugorok? 1-2., Hunnia, 1993/44-45. sz.
– : Őstörténetünk régészeti forrásai, I-III., Miskolc, 1999-2005.
BAKTAY, Ervin: India művészete, I-II., Képzőművészeti Alap, Bp., 1981.
BÁLINT, Csanád: A Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai, Bp. 1995.
S. BASTAV: Sabir türkləri, Belleten V., Ankara, 1941.
BENDEFY, László: Kummagaria, Bp. 1941.
– : A magyarság kaukázusi őshazája, Bp. 1942.
Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I-II., szerk.: HAJDÚ, P. - KRISTÓ, Gy. - RÓNA TAS, A., Szeged, 1988.
Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról, ford. MORAVCSIK Gyula, Bp. 1950.
BÍRÓ József: A szabir-magyarok őstörténete, A Magyar Közirók Nemzeti Közössége kiadása, Budapest, 2000.
Chorenei, Mózes: Nagy-Örményország története, ford. Szongott Kristóf, é.n.
CZEGLÉDY, Károly: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Studia Antiqua II. 1955.
– : Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, 1954.júl.
– : IV-IX. századi népmozgások a steppén, Bp. 1954.
– : A kangarok (besenyők) a VI. századi szír forrásokban, Bp., 1954.
– : Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig, Bp. 1969.
Moses Dasxuranci: The History of the Caucasian Albanians, ford. C. J. F. Dowsett, Oxford Univ. Press, London, 1961.
J. DAVIS-KIMBALL, V. BASHILOV, L. YABLONSKI (ed.): Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age, Zinat Press, Berkeley, 1995. (www.csen.org).
DIMITROV, Dimitri: The Early medieval History of the Proto-Bulgarians in the lands north of the Black Sea, Varna, 1987 (angol kivonat)
DÜMMERTH, Dezső: Az Árpádok nyomában, Bp. 1987.
– : Álmos, az áldozat, Bp. 1986.
Edelspacher, Antal: Xorenaci Mózes 5. századbeli örmény történetíró az Ogundur és ogur bolgárokról, Bp. 1878.
Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák, I-II., Bp. 1984.
FETTICH, Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete, Bp. 1935.
– : A honfoglaló magyarság művészete, Bp. 1943.
FIÓK, Károly: Őstörténet és kritika, Századok, 1895.
GOMBOCZ, Zoltán: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány, I-III., Nyelvtudományi Közlemények, 45. köt. 1917-20, 46. köt. 1923-27.
GÖTZ, László: Keleten kél a nap, I-II., Püski, Bp. 1995.
GRAVES, Robert: A görög mítoszok, I-II., Bp. 1981.
GRIGNASCHI, Mario: Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler, előadás szövege, Ankara, 1972.
GRIGORJEV, S. A.: Epokha bronzy. In: Drevnaya istoriya Yuzhnogo Zauraly'a. Kamennyi vek. Epokha bronzy, ed. N. O. Iovavan, Chelyabinsk: Southern Urals State University: 222-442., 2000.;
– : Metallurgicheskoye proizvodstvo na yuzhnom Urale v epokhu srednei bronzy. In: Drevnaya istoriya Yuzhnogo Urala, ed. N. O. Iovavan, Chelyabinsk: Southern Urals State University: 444-600., 2000. (Investigation of the Sintashta metallurgical slag, in: Kurgans, Ritual Sites, Id. alább a K-betűnél)
– : The Sintashta Culture and Indo-European Problem. In: Complex Societies of Central Eurasia from the 3rd to the 1st Millennium BC: Regional Specifics in Light of Global Models, ed. K. Jones-Bley, & D. Zdanovich. Journal of Indo-European Studies Monograph Series 45. Washington, D.C.: Institute for Study of Man: 148-60., 2002.
GYÖRFFY, György: A magyarság keleti elemei, Bp., 1990.
Hajk és Bél harca – Az örmény irodalom kincsestára, ford., szerk. Schütz, Ödön, Szombathely, 1995.
HALIKOVA, E. A.: Ósmagyar temető a Káma mentén, Archeol. Ért., 103., 1976.

- HANČAR, Franz: Einige Gürtelschliessen aus dem Kaukasus, ESA VI., Helsinki, 1931.
- HARMATTA János: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban, in: Honfoglalás és nyelvészet, Bp., 1997.
- HODINKA, Antal (ford.), Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, 1916.
- Jerney János Keleti utazása, 1844-45, Bp. 1851.
- JULOW, Viktor: A Nippuri szegényember meséje és a Ludas Matyi moldvai népmese-mintájának kérdése, Irodalomtörténeti Közlemények, 1963/67.
- KMOSKÓ, Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről, I-II., 1999-2000.
- : Szír írók a steppe népeiről, Bp. 2004.
- KORYAKOVA., L. - EPIMAKHOV, A. V.: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages, Cambridge University Press, 2007.
- KRAUSZ, Sámuel: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai, Ethnográfia, 1898.
- Kurgans, Ritual sites, and Settlements, ed. by J. DAVIS-KIMBALL, E. M. MURPHY, L. KORYAKOVA, L. T. YABLONSKY, Oxford, Archeopress, 2000. (www.csen.org)
- LÁSZLÓ, Gyula: A honfoglaló magyar nép élete, Bp., 1944.
- : Östörténetünk, Bp. 1980.
- LUKÁCSY, Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútfők alapján, Kolozsvár, 1870.
- Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei, ford. Lukinich Imre, 1905. Brassó.
- MÉSZÁROS, Gyula: Chattiak és szkíták, Kelet-Európa néptörténete, II., Acta, Tom. V. Fasc. 1., 1938. Szeged.
- MORAVCSIK, Gyula: Muagerisz király, Magyar Nyelv, XXIII. 1927.
- : Az onogurok történetéhez, MNY. 1930.
- NAGY, Géza: Honfoglaló őseink, Ethnográfia, 1894.
- : Egy pár szó a szkítákról, Ethn. 1894.
- : A magyarság őskora, Századok, 1897.
- : A honfoglalók és a turkok, Ethnográfia, 1908.
- NÉMETH, Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp. 1987.
- : Szabirok és magyarok, MNY. XXV. 1929.
- PADÁNYI, Viktor: Dentumagyaria, Veszprém, 1989.
- PATKANOV, Szergej: A szabirok nemzetisége, Ethnográfia, XI. 1900.
- PAULIK Ágnes: "A világ bemutatása", egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről, in: Források a korai magyar történelem ismeretéhez, szerk. Róna-Tas András, Bp., 2001.
- C. Plini Secundi, Naturalis Historiae, ed. Ludovicus Ianus, Lipsiae, 1854.
- Claudii Ptolemaei, Geographia, Tom. II., Ed. C.F.A. Nobbe, Lipsiae, 1845.
- PRITSAK, Omeljan: From the Sabirs to Hungarians, in: Hungaro-Turcica, Bp. 1976.
- SARIANIDI, Victor: The Necropolis of Gonur, Kapon, Athen, 2007.
- SEBESTYÉN, László: Kézai Simon védelmében, Bp. 1975 és 1997.
- SZÁDECZKY-KARDOSS, Samu: Az avar őrténelem forrásai, I-IX., Archeológiai Értesítő, 1978-1985.
- SZÁSZ, Béla: A hunok története – Attila nagykirály, Bp., 1943. (reprint: 1995; Bakay Kornél tanulmányával)
- TARDY, Lajos: Kaukázusi magyar tükör, Bp. 1988.
- TÉLFY, János: Görög források a scythák történetéhez, Bp. 1863. (facsim.: 2001)
- Terdzsüman, Mahmud: Tarih-i Üngürüs, ford. Blaskovics József, 1982.
- THURY, József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai, Századok, 1896.
- : A magyaroknak szavarti-aszfali neve, Századok, 1897.
- TOLSZTOV, Szergej Pavlovics: Az ősi Chorezm, Bp. 1950.
- Dr. TÓTH, Tibor: A honfoglaló magyarság ethnogenezisének problémája, Anthropológiai Közlemények, IX. évf. 1965, 4. sz. pp. 139-149.
- : Az ősmagyarok genezisének szarmatakorai etapjáról, MTA II. Oszt. Közl., 19., 1969, pp. 85-95. (újra-kiadás: Turán, 2009/1)
- UNGNAD, Arthur: Subartu – Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens (Berlin und Leipzig, 1936)
- dr. VARGA, Zsigmond: Ötezer év távolából – I. A sumir nyelvű története, II. Sumir nyelvtan, III. Sumir-ural-altaji ősrökség, Debrecen, 1941-1942.
- VÁSÁRY, István: A régi Belső-Ázsia története, Bp., 2003.
- VERNADSKY, George: The origin of Russia, Oxford, 1959.
- ZAHAROV, A. A. – ARENDT, V. V.: Studia Levedica, Archeologia Hungarica, XVI. Bp. 1935.
- ZAKAR, András: A sumer hitvilág és a Biblia, Garfield, USA, 1973.
- S. ZHARNIKOVA: Archaic Motifs in North Russian Folk Embroidery and Parallels in Ancient Ornamental Designs of the Eurasian Steppe Peoples, 2001., <http://www.cultinfo.ru>
- gr. ZICHY, István: Magyar őstörténet, Bp. 1939.

gr. ZICHY, Jenő harmadik ázsiai utazása, III/1-2., Régészeti tanulmányok Oroszöldön, 1900, írta POSTA, Béla, VI. köt. Történelmi áttekintés, Bp. 1905.

gr. ZICHY, Jenő: Kaukázusi útinapló, 1895, Turán-könyvek, felelős kiadó: Esztergály Előd, Bp. 2001.

Z. TÓTH, Csaba: „Állj meg ház! Urad jön!” – népmeséink és a szoláris hagyomány (1985), Liget, 1991/4, „Feneketlen kút” címmel in: Csodakút (szerk. Pap Gábor), Pontifex Kiadó, 1994.

– : Egy „szkita” díszítőmotívum elemzése, Országépítő, 1997/3-4.

– : A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, I-II., Östörténet és motívum-párhuzamok (1997-1998), Országépítő, 1998/2,3.

– : „Vadat üzni feljövénnek...” – a termékenységistennő ősi kultuszai és honfoglaláskori művészetünk (1998), Hítel, 1999/5.

– : Az Aranyfejedelem éneke – egy osztják hősi ének és szabir vonatkozásai (1998), Életünk, 1999/6.

– : A hun-magyar eredethagyomány kérdései, I-III., (1998), Turán, 2001/5,6, 2002/3. (III. rész végén: Chronologia Sabiro-Scythico-Hunno-Ogurica).

– : Néhány szempont a magyar Szent Korona eredetének vizsgálatához (1999), Országépítő, 2002/1.

– : A „szabir” népnév és változatai a történeti forrásokban (2005), Turán, 2006. Júl-Aug. (www.ztothcsaba.hu, www.virtus.hu)

Görög, latin nyelvű és angolra lefordított forrásmunkák:
 www.books.google.com oldalakon (Herodotos, Ptolemaios, Plinius, Malalas stb.).
 www.documentacatholicaomnia.eu (Procopius, Cosmas Indikopleustes)
 www.tertullian.org/fathers (részletek angolul)

Függelék I.

A fontosabb szöveghelyek és geográfiai hivatkozások

1. Subir, Subar nép és ország említése sumer és asszír ékírásos feliratokon, A. Ungnad: Subartu, Berlin und Leipzig, 1936.
2. Ptolemaios, Geographia, V. 6,15 (25. sor), Szóbara település a régi Subartu területén (a földrajzi koordináták nem a mai értelemben veendő)
3. A Berlinghieri-féle Ptolemaios-térkép részlete, Sobara helység föltüntetésével Kappadókiában (1480 k.)
4. Az Óperzsa Birodalom satrapiái Herodotos nyomán: a 18. satrapiában laktak a Saspirek és Matienek (részlet, J. Talboys Wheeler: The Geography of Herodotus, London, 1854).
5. A Karambis-hegyfok Kisázsiaiban, a Berlinghieri-világtérkép részletén (ld. Karambis akra, Ptolemaios, Geogr., Galatia, V. 4,2.),
6. Plinius, Hist. nat., IV. xii, 83: Sardi Scythae (kiadta Ludovicus Ianus, 1854, Lipcse).
7. Ptolemaios, V. 9, 16-17: Szouardeni és Materi népnevek Sarmatia Asiatica területén (C. F. A. Nobbe, 1845. Lipcse).
8. A Berlinghieri-térkép 2. Ázsia-szelvényének részlete, kiemelve a Suardini és Matheri népnevek a Volga-Don-könyöknél (1480 k.; University of Berkeley, Huntington Library)
9. A Martin Waldsemüller-féle Ptolemaios-világtérkép részlete a Suardeni és Materi népnevekkel a Volgán (Rha fluvis) túl (1507; Library of Congress, Washington D.C.).
10. Szabir (magyar) helynevek Nyugat-Ázsiában és a Kaukázus térségében (Z. T. Cs.)

Függelék II.

A szabir/szovárd név különböző alakjainak áttekintése

Időszámításunk előtt:

Sumer: SU.BIR (SBR, ország és népnév; Ungnad)
 Akkád: A.HA.ki (Su-bar ország megfelelőjeként jelenik meg; v. ö. asszír ha-at-tim = hatti; Ungnad)
 Asszír: SUBARTU (országnev), su-bar (népnév; Ungnad)
 Óperzsa: su-bar (népnév; Ungnad)

Görög: Saspeires (Herodotos), Syspirites (Strabon, bizánci írók), Tibareni (délkelet-pontusi nép), Tapuroi (Strabo, dél-káspi nép; az antik szerzők ugyanarra a népre esetleg többféle névvel is utalhattak, a korábbi forrásaik és a kortárs ismereteik szerint; e névalak szabir vonatkozása kérdéses)

Időszámításunk után:

Latin: Sardi Scythae (Don-Meótisz vidékén, Plinius), sapires (délkelet-pontusi térség, a Carambis-hegyfok és Colchis között, Ammianus)

Görög: Souardenoi (Don-vidék), Sobara (Kelet-Anatólia; népnév és település; Ptolemaios), Sabeiroi, Sebortioi, Sabartioiasfaloí, Sysperitis, Suirites (bizánci írók)

Szogd (Nafnamak: Népek jegyzéke): s'pyry (?) (7. század, Tarim-medence környékén)

Örmény-Georgiai: Siavarti, Siavorti (népnév), Speri (ibériai tartomány), Sawir

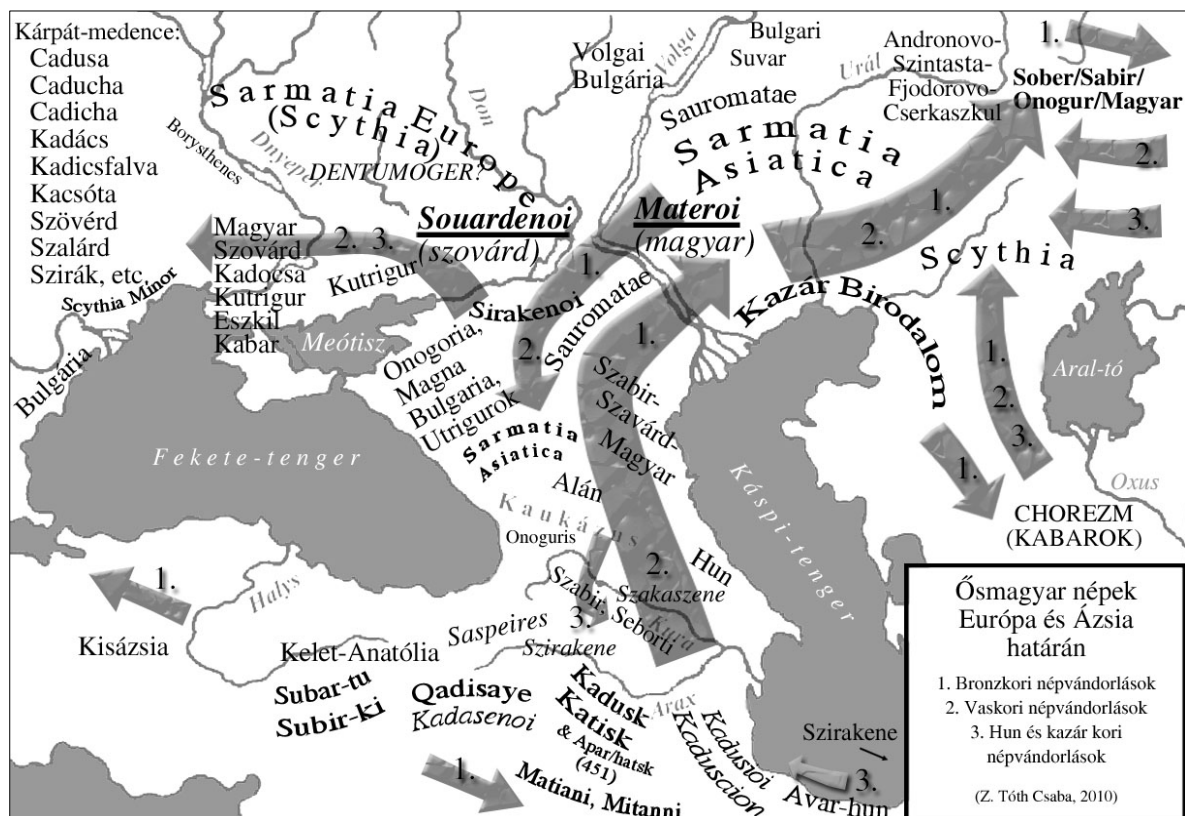
Moszlím: Sawardiya, Siyawardiya (Azerbajdzsánban)

Hanti/Osztják: Sober, Soper, Schoper, "Tapar

Török-Azeri: Sabir (személy-, helynév, névszó), Ispir (ld. ibériai Speri tartományban), Sivrikaya, és Madzsar; Savur, Suvarli (Törökország), Suvorovka, Bilesuvar (Azerbajdzsán)

Orosz: Siverskaya, Suvorovske, Suvorovskaya (Észak-Kaukázus)

Magyar: Zuard, Soba, Sobamogera, „de genere Zuard”, Zuord, (személy-, nép- és nemzetségnév; Anonymus-, Kézai-, Bécsi Képes Krónika, Thuróczy-krónika), Szabar, Szövérd stb. (helynevek)

AVESZTA

– az óirániak szent könyve

(részletek)

Magyar őstörténeti szöveggyűjtemény a szavárd, szauromata/szarmata/syrmata, hun, avar, turáni, árja nevekhez és a bronzkori, korai mezőgazdasági és steppei vallási, életmódbeli képzetekhez, vonásokhoz, mint pl. anyaistennő, ló, harci szekér, sólyom, áldozati szertartások, jövőendő világmegváltó alakja, jó és rossz erők küzdelme stb. (pehlevi nyelvű eredetivel egybevetendő!; összeállította, fordította, jegyzetekkel ellátta: Z. Tóth Csaba, 2011-03-17)

5. könyv, Aban Yasht (Himnusz a Vizekhez):

„Who drives forwards on her *chariot*, holding the reins of the chariot. She goes, driving, on this chariot, longing for men and thinking thus in her heart: „Who will praise me? Who will offer me a sacrifice, with libations cleanly prepared and well-strained, together with the Haoma and meat? To whom shall I cleave, who cleaves unto me, and thinks with me, and bestows gifts unto me, and is of good will unto me?” (5. Aban Yasht, ii. 11; a kocsihajtó Anahita főistennő kérdi, hogy ki fogja őt tisztelni, ki fog áldozni neki haomával, a szent növényvel, étellel, itallal?)

„Offer up a sacrifice, O Spitama Zarathushtra! unto this spring of mine, Ardvi Sura Anahita.... Whom four horses carry, all white, of one and the same color, of the same blood, tall, crushing down the hates of all haters, of the Daevas and men, of the Yatus and Pairikas, of the oppressors, of the blind and of the deaf.

For her brightness and glory, I will offer her a sacrifice”

(uo., iii. 12-13., „Áldozatot ajánlok fel, ó, Szpitama Zarathustra, lelkemből fakadót, Ardvi Sura Anahitának, akit négy ló vontat kocsiján, mind fehér, egyazon színűek, egyazon vérűek, hatalmasak, taposva minden gyűlölködők gyűlöletén, déveken és embereken, a Yatukon és Pairikákon, az elnyomókon, a vakon és a süketen; a ragyogó és dicső Ardvi Sura Anahitának ím’ áldozatot mutatok be”; többször szereplő ima)

„To her did Thraetaona, the heir of the valiant Athwya clan, offer up a sacrifice in the *four-cornered Varena*, with a *hundred male horses, a thousand oxen, ten thousand lambs*.” (uo. ix. 33; a négysarkú Varena városban mutatott be áldozatot Thraetaona, a vitéz Atvija-nemzetség örököse, mítikus iráni király; ld. vár, város szavunk iráni eredetű, v.ö. a kaukázusi hunok Varashan nevű városát; az óirániaknak voltak kerek városaik is, mind az Urálnál, mind Közép-Ázsiában, mind Kelet-Anatóliában; a királyi áldozat tó vagy folyó partján is lezajlott, a leölt állatok száma itt szimbolikus, 100 csődör, 1000 tehén és 10.000 juh; ld. a nagy lóáldozat leírásait a Rámájánában és a Máhabhárátában).

„[folyt.] He [Thraetaona] begged of her a boon, saying: "Grant me this, O good, most beneficent Ardvi Sura Anahita! that I may overcome *Azi Dahaka*, the three-mouthed, the three-headed, the six-eyed, who has a thousand senses, that most powerful, fiendish Druj, that demon, baleful to the world, the strongest Druj that *Angra Mainyu* created against the material world, to destroy the world of the good principle; and that I may *deliver his two wives*, Savanghavach and Erenavach, who are the fairest of body amongst women, and the most wonderful creatures in the world.” (uo.; „Thraetaona így fordult Hozzá, kérvén: Add, ó, jóságos, legkegyesebb Ardvi Sura Anahita, hogy legyőzzem Azi Dahakát, a háromszájút, háromfejűt, hatszeműt, akinek ezer érzékszerve van, a legerősebb Drujt, a démont, a vészhozót, a legerősebb Drujt, melyet Angra Mainyu teremtett a világ ellen, hogy lerombolja a jó princípium világát; és [add,] hogy megszabadíthassam két hitvesét [Azi Dahakáét], Savangevakot

és Erenavakot, akik a legszebbek a nők között, és a legcsodálatosabb teremtmények a világon”; ld. királynő kiszabadítása a sárkány fogságából a keletről hozott magyar népmesékben, melynek motívuma megjelent azután az európai népmesékben is; a magyar ’ármány’ szavunk összefügghet az óiráni Angra Mainyu, a sötétség istenének nevével, mint már Ipolyi Arnold, Jerney János rámutattak a 19. században, ld. még alább; Thraetaona mítikus ősiráni király, a Sahnámében Firedún néven szerepel)

„To her did the gallant Husravah, he who united the *Aryan nations* into one kingdom, offer up a sacrifice behind the Chaechasta lake [Káspi? Aral?], the deep lake, of *salt waters*, with a *hundred male horses*, a thousand oxen, ten thousand lambs. (uo. xiii. 49; a bátor Husravah, aki egy királyságban egyesítette az árya nemzeteket, áldozatot mutat be Anahitának a Kaekasta-tó mögött, mely mély és sós vizű; ’aspa, asva,’ a ló ősiráni neve, gyakran előfordul személynevekben, pl. Aurvat-aspa, Arejat-aspa, Dazgaraspa stb., v.ö. a honf. előtti magyarság „rég neve” egy 10. századi görög forrásban *Sabartoi asfaloi*, lovas szavárd, szovárd, melyet szabirnak is írtak, ld. még alább; a lóra és lótarásra vonatkozó magyar szavinkról megállapította a kutatás, hogy a közép-ázsiai kusán nyelvjárásban is megvoltak, ld. Harmatta J.: Iráni nyelvek hatása a magyar nyelvre, in: Honfoglalás és nyelvészet, Bp., 1997; lovas szavainkat korábban „ugor korinak” tartották, mivel az uráli népek nyelvében is megtalálhatók, azonban mai ismereteink szerint nyilvánvalóvá vált, hogy az őskárya magyarság, szavárd-magyarság közvetítésével kerülhettek hozzájuk)

„...that I may smite of the *Turanian people* their fifties and their hundreds, their hundreds and their thousands, their thousands and their tens of thousands, their tens of thousands and their myriads of myriads.” (uo. xiv. 54, ima Anahitához, a turáni népek milliónyi sokaságának legyőzéséért; ugyanakkor a „turáni” fogalom nem mindig pejoratív értelemben jelenik meg az Avesztában; a Turáni-alföld az Aral-tó környékének földrajzi neve)

„To her did the gallant sons of Vaesaka offer up a sacrifice in the castle *Khshathro-saoka*, that stands high up on the *lofty, holy Kangha...*” (uo. xv. 57; a fennséges, szent Kanga, kín. Kang-kü, ősiráni királyság Közép-Ázsiában)

„...that we may overcome the valiant warrior Tusa, and that we may smite of the *Aryan people* their fifties and their hundreds, their hundreds and their thousands, their thousands and their tens of thousands, their tens of thousands and their myriads of myriads.” (uo. 58; nem világos, hogy itt miért van szó az árya népek millióira mért csapásról, az áryák által; belső ellentétek is lehettek az áryák között, melyek végül az iráni-turáni szembenállásban csúcsosodtak ki)

„The old Vafra Navaza worshipped her when the strong fiend-smiter, Thraetaona, flung him up in the air in the shape of a bird, of a *vulture*.” (uo. xvi. 61, Thraetaona király sólyom alakjában)

„Apam Napat, the tall lord, the lord of the females, the *bright and swift-horsed*.” (uo. xviii. 72; gyors lovú = ásu-aspa)

„...that we may overcome the assemblers of the *Turanian Danus...*” (uo. xviii. 73, ima Anahitához, a turáni „danu” nép legyőzéséért; v.ö. az indiai Rámájában a rút, elvarázsolt alakjától megváltott Danu, a félisteni Danava-nemzetség királya, illetve az indiai teremtés-mítoszban Kasjapa egyik démoni feleségének neve is Danu; Indiában előfordult, hogy az árya kor neveit néha összekeverték, pl. a sarabha név egyaránt jelentette a nyolclábú mítikus hegyikecskét vagy szarvast, de Sarabhangha egy remete, Sarabha pedig egy majomvezér neve is a Rámájában; a sarabha a mi szarvas szavunk és az

obi ugorok jávorszarvast jelölő szarp, szorb szavának megfelelője; v.ö. az indiai és iráni áryák a hasonló eredetű ősmagyarsággal közös őshazából, az Urál-hegység és a steppe vidékéről vándoroltak délre, a genetikai kutatások szerint visszafelé, ld. az apai, Y-DNS kromoszómák M-9, M-45, M-173, M-17 genetikai mutációinak, és az R1a, R1b haplocsoportok „története”, Semino et al. 2000, eupedia.com, Origin, age, spread and ethnic association of the European haplogroups and subclades, és Genographic kiállítás genetikai világtérképe)

„...the Naotaride, the lord of the *swiftest horses* in these countries.” (uo. xxii. 98, a Naotara-nemzetség tagjai bírják a leggyorsabb lovakat; ld. Nomads of the Eurasian Steppe in the Early Iron Age, 1995, p. 194, L. T. Yablonsky tévesen a „turákra” értette a „gyorslovúság” avesztai jelzőjét, de nyilván a turániak is gyors lovakkal rendelkeztek)

„’Who has a thousand cells and a thousand *channels*: the extent of each of those cells, of each of those channels, is as much as a man can ride in forty days, riding on a good horse. In each channel there stands a *palace*, well-founded, shining with a hundred windows, with a thousand columns, well-built, with ten thousand balconies, and mighty.” (uo. xxiii. 101, a közép-ázsiai árya királyságok bőségének leírása, Anahita istennő lakhelyeként az áryák palotáiról, öntözőcsatornáiról van szó, melyeket a Tolsztov-expedíció tárt fel)

„...with the Haoma and meat, with the *baresma*, with the wisdom of the tongue, with the holy spells, with the speech, with the deeds, with the libations, and with the rightly-spoken words.” (uo. 104; áldozat: haoma/hallucinogén, étel, bareszma/szent fa, magvak, italok, helyesen kimondott szavak, szent igék; a bareszma vagy barszom az áldozati tűz meggyújtásához használt szentként tisztelt fa neve volt, talán azonos gyökerű a mi ’pörzsöl’, esetleg berzseny, Börzsöny szavainkkal; utóbbi esetben a Börzsöny erdeje, ahol a honfoglalás utáni magyarok a szent fát szedték az áldozati tűzhöz, s innen vitték át a Pilisbe, másik szent hegyünkre, v.ö. ötör. bilis, bilisi = bölcs, bölcsesség; a két hegy Duna általi elválasztása megfeleltethető a magyarság ősiráni túlvilág-képzeteinek, melyekben folyó választja el az evilági és túlvilági régiót, mint az indoeurópai görögöknél a Styx)

„’For whom Ahura Mazda has made *four horses - the wind, the rain, the cloud, and the sleet* - and thus ever a upon the earth it is raining, snowing, hailing, and sleeting; and whose armies are so many and numbered by nine-hundreds and thousands.” (uo. xxviii. 120; a főisten, Ahura Mazda négy „lovat” teremtett Anahitának, melyek a szél és a csapadék, eső, jégeső, hó, dara szimbólumai; Anahita a termékenységgel összefüggő víz istennője is volt)

„’Ardvi Sura Anahita, who stands carried forth in the shape of a *maid*, fair of body, most strong, tall-formed, high-girded, pure, *nobly born of a glorious race*, wearing along her.... a *mantle* fully embroidered with *gold*;

’Ever holding the *baresma* in her hand, according to the rules, she wears square golden *earrings* on her ears bored, and a golden *necklace* around her beautiful neck, she, the nobly born Ardvi Sura Anahita; and she *girded* her waist tightly, so that her breasts may be well-shaped, that they may be tightly pressed.

’Upon her head Ardvi Sura Anahita bound a golden *crown*, with a hundred stars, with eight rays, a fine, a well-made crown, in the shape of a, with fillets streaming down.

’She is clothed with *garments of beaver*, Ardvi Sura Anahita; with the skin of thirty beavers of those that bear four young ones, that are the finest kind of beavers; for the skin of the beaver that lives in water is the finest-colored of all skins, and when worked at the right time it shines to the eye with full sheen of silver and gold.” (uo. xxx. 126-129; a széptestű, hatalmas, legerősebb, dicső fajból született, tiszta istennő, Anahita attribútumai: kezében bareszma-köteg, és arany fülbevalót, nyakláncot, sugárzó, csillagokkal ékes koronát visel szalagokkal, ruhája pedig, melyet a melle alatt öv fog össze,

harminc hód prémjéből készült; a szöveg a hódprém erdős-steppei ismeretéről tanúskodik: leírja, hogy ez a legjobb minőségű prém, s hogy a hód vízben él, és ha megfelelő időben készítik ki a bundáját, arany-ezüstsínben csillog; ld. óir. zaranyô = arany; ezüst szavunk egy másik iráni nyelvjárásból ered, megvan az oszét-alánoknál oevzist alakban)

„...that I, ... may conquer large kingdoms, rich in *horses*, with high *tributes*, with snorting *horses*, sounding *chariots*, flashing *swords*, rich in *aliments*, with stores of *food*, with well-scented *beds*” (uo. 130; „...hogy meghódítsam a nagy királyságokat, melyekben sok a ló, szekér, kardok, élelem, „jóillatú” ágy, és magas adót lehet kivetni rájuk; a lovasnomád felfogás emléke)

13. könyv, Frawardin Yasht (Himnusz az Őrzőangyalokhoz):

„The most powerful amongst the *Fravashis* of the faithful, O Spitama! are those of the men of the ancient law or those of the *Saoshyants not yet born, who are to restore the world*. Of the others, the *Fravashis* of the living faithful are more powerful, O Zarathushtra! than those of the dead, O Spitama!” (i. 17; *fravashi*, pehl. *farohar*: benső, szellemi erő, mely minden lényt fenntart, éltet, növeszt; a hinduk Pitri-jeinek, a latinok Manes-einek megfelelői [D_M = „Diis Manibus” monogramok a római sírköveken], az elhunytak halhatatlan, isteni lelkei; idővel szélesebb jelentést kapott ez a kifejezés, és nem csupán az embereknek tulajdonítottak fravashit, hanem az isteneknek sőt fizikai dolgoknak is, mint az égnek és a földnek stb. Saoshyant, az i.e. 1000 táján még nem született, jövődő megváltó alakja, a Fény-Krisztus óiráni alakja, előképe; ld. ix. 38. Saoshyant-ok, többesszámban, akik a világmegváltóhoz hasonlóak; ld. még 'isten' szavunk iráni megfelelője a *yazatanā*, mely mutatja ősvallásunk elsődleges iráni eredetét; a yazatan szó gyöke valósz. ugyanaz, mint a régi magyar kettős lélekhitben az *íz*, amely a magasabb lelki részünk, a szabadlélek vagy árnyéklélek, az isten-képmás, míg maga a *lélek* a testlélek, életlélek, a lélek-zettel függ össze, ld. Diószegi: A pogány magyarok hitvilága, 4. kiadás, 1983., p. 28; a magyar kettőslélek-hit megfelel az egyetemes lélek-szellem megkülönböztetésnek és kb. az asztráltest és étertest leírásának az antropozófiai szellemtudományban)

„We worship the good, strong, beneficent *Fravashis* of the faithful, who form many battalions, girded with weapons, lifting up spears, and full of sheen; who in fearful battles come rushing along where the gallant heroes go and assail the *Danus*.

There you destroy the victorious strength of the *Turanian Danus*; there you destroy the malice of the *Turanian Danus*; through you the chiefs are of high intellect and most successful; they, the gallant heroes, the gallant *Saoshyants*, the gallant conquerors of the offspring of the *Danus* chiefs of myriads, who wound with stones.” (ix. 37-38; „Imádjuk a hit és hűség erős és jótékony szellemeit, akik számos regimentet alkotnak, fegyverekkel vannak felövezve, felemelik dárdaikat, és ragyogással teljesek; akik a félelmetes csatákban a bátor hősökkel száguldanak és lerohanják a danukat; rontsátok le a turáni danuk diadalmas erejét; rontsátok le a turáni danuk gonoszságát; általatok lesznek a vezérek ragyogó elméjük és győztesek; ők a bátor hősök, a bátor Szaósjantok, leigázói a milliónyi danuk ivadékaiknak, akik kövekkel sebesítenek”; utóbbi talán a turániak kőből készült, pattintott nyíl- és dárdahegyeire utal, s az iráni-turáni szembenállások igen korai korszakára)

„May there be a *swift horse and a solid chariot*! May there be a man who knows how to praise God and rule in an assembly.” (xiii. 52, „Legyen gyors a ló, erős a szekér! Legyen férfi, aki tudja, hogyan kell tisztelni Istent, és vezetni a tanácsot”)

„We worship the good, strong, beneficent *Fravashis* of the faithful, *who showed their paths to the stars, the moon, the sun, and the endless lights*, that had stood before for a long time in the same place, without moving forwards, through the oppression of the *Daevas* and the assaults of the *Daevas*.” (xvi. 57, „Imádjuk a hit és hűség erős és jótékony szellemeit, akik utat mutattak a csillagokhoz, a holdhoz, a

naphoz, és a végtelen világosságokhoz, mely út az idők kezdete óta ugyanazon a helyen áll, anélkül, hogy elmozdulna a dévek támadása és a dévek ostromai miatt”)

„They are the most effective amongst the creatures of the two Spirits, they the good, strong, beneficent Fravashis of the faithful, who stood holding fast when the *two Spirits created the world, the Good Spirit and the Evil One*.

When *Angra Mainyu* broke into the creation of the good holiness, then came in across Vohu Mano and Atar.

They destroyed the malice of the fiend *Angra Mainyu*, so that the waters did not stop flowing nor did the plants stop growing; but at once the most beneficent waters of the creator and ruler, *Ahura Mazda*, flowed forward and his plants went on growing. (uo. xxii. 76-78; „A két szellem teremtményei között a hit és hűség szellemei a leghatékonyabbak, a legszilárdabban álltak, amikor a két szellem, a jó és a rossz megteremtette a világot [mintegy felette állnak a kettősségnek]; – Mikor *Angra Mainyu* betört a jó és szent teremtésébe, szembekerült Vohu Mano-val és Atarral; ők legyőzték a gonosz *Angra Mainyu* mesterkedéseit, így a vizek folyása és a növények növekedése nem állt meg, hanem a teremtő és parancsoló, *Ahura Mazda* legjótékonyabb vizei tovább folytak, és növényei tovább növekedtek”)

„We worship the *swift-horsed sun*.” (uo. xxii. 81; imádjuk a gyorslovú napot)

„We worship the good, strong, beneficent Fravashi: that of *Mithra, the lord of wide pastures*.” (uo. xxiv. 85, „Imádjuk az erős és jótékony szellemeket,... Mithráét, a tágas legelők urát”)

„We worship the piety and the Fravashi of the holy *Zarathushtra*; who *first* thought what is good, who *first* spoke what is good, who *first* did what is good; who was the *first Priest*, the *first Warrior*, the *first Plougher* of the ground; who *first* knew and *first* taught; who *first* possessed and *first* took possession of the *Bull*, of Holiness, of the Word, the obedience to the Word, and dominion, and all the good things made by *Mazda*, that are the offspring of the good Principle.” („Imádjuk a kegyességet, és a szent *Zarathustra* szellemét; aki először gondolta, mi a jó, aki először mondta, mi a jó, aki először tette, ami jó; aki az első Pap volt, az első Harcos, a föld első Szántóvetője; aki először tudott és először gondolt; aki először birtokolt és először vette birtokába a Bikát, a Szentséget, az Igét, az Igének való engedelmisséget, és az uralmat, és minden jó dolgot, amit *Mazda* készített, ami a jó princípiumból ered”; *Zarathustra* említése első földművesként és állattenyésztőként valószínűleg nem e vívmányok általános felfedezésében játszott szerepére utal, hanem arra, hogy ő volt az, aki ezeket először elterjesztette a kelet-iráni népek között, bár a másik lehetőséget sem zárhatjuk ki, ha arra gondolunk, hogy a régi görögök a „szkítáknak”, azaz tkp. az óiráni népeknek tulajdonítottak több felfedezést, így a vasat, a bronzöntést, a kovácsfűjtatót, fazekaskorongot, kétágú horgonyt, ld. Ephorus, Hesiodos, sőt az is fennmaradt, hogy a mezopotámiai, szumér Nimród/Ninurtát tartották *Zarathustrának*, aki „Baktria első telepese” volt a ciprusi Epiphanius egyházatyja szerint; ebben egy kapcsolat emlékét láthatjuk az ősbabilóniai és óiráni kultúrák között, melyet már a régészet is alátámasztott, ld. Victor Sarianidi kutatásai Baktria-Margianában; Hermippos kb. i.e. 5000-re helyezi az első *Zarathustrát*, akinek nevét a legjobb tanítványok mindig felvették és továbbvitték, így is őrizve a vallásalapító szellemét, ezért van több késői adat is *Zarathustra* születéséről; a mezőgazdaság és állattenyésztés első nyomait i.e. 8-6. évezredből Délnyugat-Ázsiában, az Eufrátesz, Zagrosz-hegység és Levante térségében találták meg; az Avesztában szemmel láthatólag több történeti időszak rétegződött egymásra).

„[folyt., *Zarathustra*,]... who first took the turning of the *wheel* from the hands of the *Daevas* and of the cold-hearted man; who first in the material world pronounced the praise of *Asha*, thus bringing the *Daevas* to naught, and confessed himself a worshipper of *Mazda*, a follower of *Zarathushtra*, one who hates the *Daevas*, and obeys the laws of *Ahura*.” (uo. 88-89; „aki először vette ki a kerék fordulását a dévek és hidegszívű emberek kezéből”: itt a sors kerekéről és/vagy a kerék feltalálásáról van szó; a köznapi és a szakrális képzetek egykor még összemosódtak, mindent szentként tiszteltek, mert

érzékelték még a teremtésben, az emberi találmányokban a szellemi lények jelenlétét, adományát; ld. az indiai hagyományban a szekér, Puspaka az égen repül, nagy tiszteletben részesül)

„We worship the Fravashi of the holy king *Vistaspa*; the gallant one, who was the incarnate Word, the mighty-speared, and lordly one; who, driving the Druj before him, sought wide room for the holy religion; who, driving the Druj before him, made wide room for the holy religion, who made himself the arm and support of this law of Ahura, of this law of Zarathushtra.” („Imádjuk a szent király, *Vistaspa* szellemét, a bátort, aki a megtestesült Ige, a hatalmas lándzsást, és urat; aki a Drujt hajtotta maga előtt, széles teret csinált a szent vallásnak, ... aki fegyverré tette magát és támogatta Ahura törvényét és Zarathustra törvényét)

[folyt.] „Who took her [Anahita], standing bound, from the hands of the *Hunus*, and established her to sit in the middle [of the world], high ruling, never falling back, holy, nourished with plenty of cattle and pastures, blessed with plenty of cattle and pastures.” (uo. xxv. 99-100; „Kiállva a megpróbáltatásokat, kiszabadítottuk őt [Anahitát] a *Hunuk* kezéből, és elhelyeztük, hogy középen üljön [ti. a világ közepén], nagy hatalommal, sosem hanyatlóan, szentségesen, táplálva a csordák és legelők bőségével...”; *Vistaspa* vagy *Gustasp* az irániak mítikus királya, Zarathustra pártfogója volt, nevében a ló nevével, melynek házasítása, megülése a bronzkor vívmánya volt; nagyon valószínű, hogy itt hunuk alatt a hunokat, kín. Xiong-nukat kell érteni, akik eszerint „turáni” – a steppén maradt ősiráni? – népként már i.e. 1500-1000 körül szemben állhattak a Közép-Ázsiában letelepedett áryakkal; itt a hunok europid, pre-szkíta alaprétegéről lehet szó, akik később Belső-Ázsiába vándoroltak, maguk mögött hagyva az arzsani szkíta emlékeket, majd i.e. 4-3. századtól beolvadtak a mongol ősnépességbe; a genetikai kutatások szerint erre utal az R1a apai géncsoport jelenléte mind a 2000 évvel ezelőtti xiong-nu maradványokban, mind a mai belső-ázsiai népességben, melyben kb. 10%-ot tesznek ki az indoiráni gének, 90%-ot pedig a kelet-ázsiaiak)

„We worship the Fravashi of the holy *Avaraoshtri*.” (uo. 103; avar? aparnoi/párthus?)

We worship the Fravashi of the holy *Arejan-ghant*, the *Turanian*. (uo. xxvi. 113)

„We worship the Fravashi of the holy *Syavaspi*.” (uo. xxvi. 114; szavárd/szabir név?)

We worship the Fravashi of the holy *Pazinah*.” (uo. xxvi. 117; „pacinák”/besenyő? Kanga országnévvel együtt: kangar besenyő? Ld. DAI 37., *Καγκαρ*, *Καγγαρ*)

„We worship the Fravashi of the holy Frarazi, the son of *Tura*.” (uo. xxvii. 123; Tura személynév, mely népnévként, országnévként is megjelenik, mint „turáni”, Tura országbeli)

„We worship the Fravashi of the holy king *Syavarshan*” (uo. xxix. 132; syâvarshânâi; „Imádjuk a szent király, *Syavarshan* szellemét”; Itt a Szijávnak, Szijáwah-nak is fordított névről van szó, mely egy ősi, hvárezmi király és a tőle származó dinasztia neve volt i.e. 1000 körül; a *Syavar*- lehetett a szavárd népnév alapja, úgy, hogy egy Szijávusida herceg a steppére vezette népét, talán egy örökösödési viszályt követően, s a nép felvette nevét, miként ez többször megtörtént a régi kultúrákban; ld. a szavárd név említése az időszámításunk után: Plinius *Sardi Scythae*, Ptolemaios *Souardenoi*, Konstantin *Sabartoi asfaloi* stb., és az Anonymus-krónika *Zuard* vezére, kiemelt szerepe a honfoglalás eseményeinek leírásánál, vegyítve Kuber ogur-székely népének, a „Csabamagyaroknak” 7. századi emlékével; Z. Tóth Csaba: Magyar őstörténeti tanulmányok, 2010, Mikes International, Hága)

„We worship the Fravashis of the holy men in the *Aryan countries*;
We worship the Fravashis of the *holy women* in the *Aryan countries*.
We worship the Fravashis of the holy men in the *Turanian countries*;
We worship the Fravashis of the holy women in the *Turanian countries*.
We worship the Fravashis of the holy men in the *Sairimyan countries*;
We worship the Fravashis of the holy women in the *Sairimyan countries*.
We worship the Fravashis of the holy men in the *Dahi countries*;
We worship the Fravashis of the holy women in the *Dahi countries*.
We worship the Fravashis of the holy men in *all countries*;
We worship the Fravashis of the holy women in *all countries*.”

(uo. xxx. 143-144; „Imádjuk az iráni, a turáni, a szarmata [?], a daha országok, és minden ország szent férfiainak és szent asszonyainak szellemeit”; az Avesztában a nők, az anyaistennő középponti említése még tükrözi az ősi, matriarchátus korabeli időket, s erre találni példákat a honf. magyarságnál is, a temetkezési kultuszban, helynévadásban, néphagyományban)

„We worship the *spirit, conscience, perception, soul*, and Fravashi of men of the ancient law, of the first who listened to the teaching (of Ahura), holy men and holy women, who struggled for holiness; we worship the spirit, conscience, perception, soul, and Fravashi of our next-of-kin, holy men and holy women, who struggled for holiness.” (uo. xxx. 149; „Imádjuk a szellemet, a lelkiismeretet, az észlelést, a lelket, és az ősi törvény embereinek szellemét, az elsőket, akik hallgattak a tanításra, a szent férfiakat és a szent asszonyokat, akik a szentségért harcoltak; imádjuk a szellemet, a lelkiismeretet, az észlelést, a lelket, és a majdani rokonaink szellemét, a szent férfiak és szent asszonyok szellemeit, akik harcoltak, harcolnak és harcolni fognak a szentségért”)

„We worship the *souls of the wild beasts and of the tame*.” (uo. xxx. 154, „Imádjuk a vad és szelidített állatok lelkeit”)

17. könyv, Ashi Yasht (Himnusz Ashihoz):

„He begged of her a boon, saying: 'Grant me this, O great Ashi Vanguhi! that I may bind the *Turanian* (tûirîm) murderer, Franghrasyan, that I may drag him bound, that I may bring him bound unto king Husravah, that king Husravah may kill him, behind the Chaechasta lake, the deep lake of salt waters, to avenge the murder of his father *Syavarshana* (syâvarshânâi), a man, and of Aghraeratha, a semi-man.” (17. Ashi Yasht, v. Ard Yasht, vi. 38, vii. 42; „Áldását kérve, így szólt: 'Add, ó, Ashi Vanguhi, hogy elfogjam a turáni gyilkost, Frangrasjant, hogy fogságba vessem őt, és megkötözve Husravah király elé hozzam, és Husrava király megölje, a Kaekaszta-tó mögött, a mély és sósvízű tó mögött, megbosszulva apja, Syavarshana halálát és a félemler Agraerata halálát”; v.ö. szavárd rokonnépünk nevével)

„brazen armour” (uo. ix. 50, „réz- [v. bronz] páncél”, óir. urvi-*verethrô*; ld. vért szavunkat, mely a kaukázusi oszét-alánok nyelvében is megvan, vart alakban)

Források:

James Darmesteter: *Sacred Books of the East*, 1898.

Karl F. Geldner: *Avesta, the Sacred Books of the Parsis*, Stuttgart, 1896.

www.avesta.org

2. AZ ARANYFEJEDELEM ÉNEKE

– egy hanti ének és szabir vonatkozásai –*

Több közlésből ismerjük REGULY Antal néprajzkutató egyik 19. századi gyűjtését, *Az Aranyfejedelelem éneke* című osztják/hanti éneket¹. A szájhagyomány által megőrzött ének erőteljes, balladisztikus képekben beszéli el a szibériai Ob alsó folyásánál egykor élt „Csúcsos-fejérhattyú-süveges” hanti fejedelem és környezete életének néhány fontos eseményét. A történet, mely a hanti fejedelem előadásában maradt fenn, csupán hozzávetőlegesen datálható. Az egyedüli támpont az lehet, hogy a környéken hosszabb ideig lakó s a hanti fejedelemmel és testvéreivel sógorságba, majd harcba keveredő *szabir* (osztj. ’sober, saber, soper’) népcsoport-hoz kapcsolódik, melynek a továbbiakban különös figyelmet szentelünk.

Az ének a kezdetben nagyon realizisztikus előadás után mítikus cselekménysorokba torkollik: két hanti testvér, az egyik a fejedelem, aki sámán eszközökkel feltámasztja a szabirok által korábban megölt öccsét, egymagukban megsemmisítenek egy szabir sereget. Ez két dolgot fejezhet ki: egyrészt azt, hogy a hantikban élt a szabiroktól való megszabadulás bizonyos vágya, hiszen – mint az énekből is kiderül – alárendelt szerepet játszhattak velük szemben. Másrészt pedig az a mozzanat, hogy a szabirok legyőzése mítikus hanti fegyverténnyé válhatott, őrizheti a szabirokat valóban megtámadó avar-hunok, illetve a besenyők betöréseinek emlékét (463 és 558. k., Priscos, Menandros; és 800 k., Konstantin császár), melynek tanúi, esetleg némiképp részesei lehettek a hantik. Egy helyütt utalást is találni a hanti énekekben arra, hogy a szabir had „*nálánál erősebb zajgó ellenséggel találkozik*”².

A szabirok kutatástörténetének szemléltetése céljából szükséges néhány szót szólni itt egy „ifjúsági” rege-változat jegyzeteiről, melyekben a szabir etnikumot „orosznak” nevezte a történész-szerkesztő, DOMONKOS Péter, hozzátéve (1984-ben), hogy, idézem: „*ezt a jelentést, ill. névazonosítást egyes kutatók nem tartják helytállónak, de jobb, valószínűsíthető ötletük a szó minéműségét illetően nincs*”. A „pánszláv népi kurzus” hosszú-hosszú évtizedei alatt néhányan talán megszokták az ilyen és hasonló állításokat (egy Plinius-fordítás jegyzeteiben pl. a szarmatákról azt írták, hogy „szlávok” voltak), ma már azonban mindenképp hozzá kell tenni, hogy a magyar őstörténet szempontjából mondhatni kulcsfontosságú szabirokkal kapcsolatban nemhogy „ötleteink”, hanem több évszázadot – hacsak nem évezredet! – felölelő írásos bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy a szabirok semmiképpen nem voltak „oroszosok”, hanem éppenséggel hunoknak nevezik őket Priscos Rhétortól Theophanésig, s elsőként ókori forrásokban bukkan fel a nevük, mint akik Kelet-Anatólia, Észak-Mezopotámia, és a Dél-Kaukázus területeit lakják, s ma is számos helynév őrzi emléküket e tájakon³.

Igaz ugyan, hogy a szabirok nem voltak hunok sem (egymás ellen is harcoltak hunok és szabirok, vagy az ogur törzsek, hol a perzsák, hol a bizánciak oldalán), de magukba olvaszthattak hun vagy más néprészeket, ezért mondhatták a magyar követek Bíborban-született Konstantin bizánci császár-írónak, hogy a magyarok régi neve „rendíthetetlen szavárd”, vagy „lovasszavárd” volt (gör. Sabartoi asfaloi; v.ö. óiráni aspa = ló). Majd a szavárdok – legalábbis nagy részük – a besenyő támadás hatására elszakadtak a magyaroktól és a Kaukázustól délre, a Kur-folyó mellékére költöztek, a mai Azerbajdzsán nyugati részére (a bizánci, örmény, szír, arab írók rendszeresen beszámolnak a szabirokról). Az is igaz, hogy az oroszokra, akik csak a 11. századtól kezdődően hódítják meg az Urálon túli térségeket, az Ob-Irtish-Tobol vidékét, a bennszülöttek megszokásból néha átvitték a saber nevet, és leigázóik e két nevét (rusz, szober) a hanti énekek gyakran keverik, ám az emlegetett szabirok egész habitusa semmiképpen nem illik még a korai rusz-varégokra sem, nemhogy a késő középkori oroszokra: az oroszok nem végeztek rénszarvas- vagy lóáldozati szertartásokat, nem voltak steppei lovas harcosok, és nem viselték varkocsban a hajukat, viszont a szabir-magyarok, hunok igen (ld. 14. jegyzet). Nagyon lehetséges azonban, hogy a szabir-magyar

hadi és népszövetség megalakulása jóval korábbi időkre megy vissza: görög-latin források ugyanis már az 1-2. században említenek egy „Sardi Scythae” népet a Volga-Don-Meótisz régióban (Plinius, Naturalis Historia), illetve egy Souardenoi népet (Ptolemaios, Geographia), mely nevek kifogástalanul azonosíthatók egymással és a szabirok „szovárd” nevével (szárd-szuárd-szovárd). Ptolemaios Szovárd, Szuard népnéve pedig azonos az Anonymus- és Kézai-krónika által említett Zuard személynévvel, melyet a magyar fejedelmi családdal szoros rokonságban lévő egyik vezér visel a honfoglalás eseményeinek leírásánál (Kézainál már Attila király idején). És Ptolemaios a szovárdoktól nem messze délre, a Volgától keletre nagy valószínűséggel megnevezi a szkíta-szarmata ősmagyarokat is Materoi alakban (V. 9,17). Ez a többszörös megfelelés immár tényként kezelhető, hiszen alátámasztja az antropológiai és a legújabb genetikai kutatás (TÓTH Tibor 1965, 1969, O. SEMINO et al. 2000), és segíthet valódi mederbe terelni a helyenként – akár „hivatalos”, akár amatőr történész oldalról – még ma is egyoldalúságokra hajló magyar őstörténeti szemléletmódokat.

Számosaknak akadt megalapozott „ötlete” a szabirok nemzetiségével kapcsolatban már régebben is, említsük meg a 19. század jeles kutatóit, JERNEY Jánost, THURY Józsefet vagy a nagyon tárgyilagos Szergej PATKANOV orosz kutatót, akiknek intuícióit, megállapításait lényegében igazolják a modern tudományos kutatás külföldi eredményei is, és ehhez remélhetőleg társulhatnak a kaukázusi régészeti, néprajzi kutatások a nem túl távoli jövőben. Végső soron „finnugor” származtatásunk egyoldalú hipotézisének cáfolatát már a lelkes osztjábólógus, PÁPAY József elvégezte, mikor 1898-ban a helyszínen, Nyugat-Szibériában kutatott. Mint Naplójából kiderül, az obi ugoroknál hiába keresnénk a magyarokkal való rokonság tudatát,⁴ miként a magyar hagyományban sem szerepel a „finnugor rokonság” (Anonymus annyit említ, hogy a magyarok az Itilen/Volgán átúsztatva hagyták el Szkítiát, Kézai pedig mint ember-nem-járta rengetegről beszél Szkítia északi vidékei kapcsán, ahol fél évig sötét van). PÁPAY számára a hanti nyelv elsajátítása is irtózatossághoz vezetett: *„A legnagyobb akadály, amely lépten-nyomon megjelenik előttem, egy kivesző, pusztulófélben lévő nép gyermekies félelme, balvéleménye. Elkövettem mindent, amit csak lehetett, csak hogy megnyerhessem magamnak (helyesebben: annak a magasztos célnak, amely engem kihítt, kicsábított, elhozott ide, ebbe a nyomorúságba) – ezt a gyáva lelkű, félénk népet. Alig tudtam elsajátítani nyelvüket, tolmácsot nem kaptam még drága pénzért se.”*⁵ Szerencsére a finnugor-gyűjtésben akadnak gyöngyszemek, amint ezt a hanti ének mutatja.

Az ének ugyanis – melyet, megjegyzem, érdemes volna hanti előadásban hallani is – elének varázsolja a gazdag, hadban erős, fergeteges nyilazó szabir lovasnépet, bepillant-hatunk életébe, láthatjuk viseletét, tárgyait, mozdulatait, viselkedését, ló- és rénszarvas-áldozati helyeit, oszlopos városait, falvait, hallhatjuk a hanti fejedelem szabir asszonyának éles kacaját, a hajnalban támadó szabir harcosok kurjantásait, a nyilak pattogását, szablyák csengését, lovak dübögését. Mivel a régi magyaroknak a honfoglalás előtt és után is szoros kapcsolataik voltak a szabirokkal, s mivel több mint valószínű, hogy a magyar törzsek a szabirokkal való együttélés során kerültek kapcsolatba a hanti-manysikkal az Urál-hegység mindkét oldalán, ahol a szabir-magyarok nemesfém és prémbeszerző gyarmatai voltak, ennél fogva most nem kizárólag az obi ugorok folklór-jára koncentrálnunk, bár feltétlen tisztelet adassék ezen „ugoroknak”, hogy legalább megőrizték ezt és más énekeket a szabirokról, akikben akár a régi magyarokat is láthatjuk. Nem kétséges, hogy leginkább a magyar kutatók azok, akik illetékesek a szabirok történelmi szereplésének föltárásában, helyes megvilágításában, jóllehet mindmáig nem került sor e dél-kaukázusi rokonnépünk fölkutatására, vagy ha már beolvadtak a helyi társadalmakba, hagyatékuk föltérképezésére (az utóbbi időben SIPOS János népzene-kutató, és NYITRAY Szabolcs fiatal történész járt kutatási céllal a Kaukázusban). A következőkben a „szemtánú” osztjások énekét ismertetem, melynek történeti magva, néprajzi elemei és életképei érdekelnek bennünket.

Az Ob folyó mentén egy „*daru-orr-hegyes hegyfokon*”, vörösfenyőből ácsolt városban gondtalanul él a Csúcsos-fejér-hattyú-süvegű hanti fejedelem, akit Aranyfényű-fenséges-kard-nak is nevez archaikusan dús díszítő jelzője. A boldog aranykor hanti leírásának lényeges része, hogy van enni- és innivalója, „szívet derítő méhsör”, és szolgák hada lesi parancsait. Két testvére, az idősebb báty, Vihar-feje-ember vagy Szél-feje-férfi, aki a várost őrzi, öccse pedig Szárnyas-bálvány-ember-lelövő-vasizű-izületes-íj, ill. -vashegyű-hegyes-nyíl; ők azok, akik a többi testvér között nevet szereztek maguknak. A hanti fejedelem felesége, nyilván a dinasztikus házasság régi szokása folytán, egy szabir nő, Daru-ször-üstökű-hajfonatos-szabir-nő asszony, vagy Fejér-daru-ször-bundába-bújt-kis-szabir-fejedelemnő asszony, de a következő sorokból kiderül, hogy ő a főfeleség lehet, s mellette más asszonyok is vannak.

A felhőtlen nyugalomba azonban új hírt hoz a sokaság: a báty új várost ácsol magának az Ob túlsó oldalán, s mennek vele a harcosok, szolgák, viszik a rénnájákat is. A fejedelem városa elnéptelenedik, nem marad elegendő élelem, sör. S hamarosan az öccs is az idősebb bátyhoz pártol. Az ok, amiért az öccs elmegy, az, hogy annakidején, mikor a szabir fejedelem lánya és a hanti fejedelem egybekeltek, az öccs nem fogadta el a menyasszony által kínált ételt, megszegett egy régi szokást, melyben az idősebb fivér asszonya jelképesen a gondoskodásáról biztosítja ura családját, ill. rendelkezik velük. Az öccs motivációja nyilvánvaló: az új asszony a hantikát leigázó szabirok közül való.

Eltűnt tehát a gazdagság, s most a hanti fejedelem a feleségéhez, a szabir fejedelemnő-asszonyhoz fordul: hozzon ételt, italt, zablisztrakományt, erdei bogyókat, húst, méhsört, mint menyasszony korában (láthatóan a szabiroktól eredt a hantik korábbi gazdagsága), s kéri, hozza el Nyuszt-subájú-szabir-fejedelem apjának és hét fiának seregeit, hogy megbüntethesse hűtlenné vált testvéreit. Erre:

Daru-ször-üstökű-hajfonatos-szabir-nő asszony
Az ágyon hanyatt vágja magát,
Obi csüllőmadár módjára nevet

– és nagyon ésszerűen megmagyarázza, miért nem teljesítheti a férj kérését: ugyanis ha ő sereget hozna, azok megölnék a férj testvéreit, de akkor a férjnek bosszút kéne állnia a szokások szerint, mire az asszony férj nélküli, apátlan, anyátlan árva maradna. A hanti fejedelem vére felfortyan az öntudatos beszédre, s megüti a szabir asszonyt. Ez a jelenet még egyszer megismétlődik, s másodjára a nő mégis elindul. Közben eltelik néhány nap vagy hét, mialatt az asszony megfordul apjánál, s egy reggel a hanti fejedelem samanisztikus tisztánlátó szemmel, „*emberfia-látó szemmel*” sátrának füstnyílásáig fölmászva látja:

Fejszével irtott tisztás közepetájt,
Lópata-úton
Piros pej szabir lovak
Nyakhajlító sok szánt húznak!

A feleség útbaejti az öccsöt az új városban. Mikor az öccs észreveszi, odarohan és megragadja a szán elé fogott lovakat, majd az asszonyt. A szabir nő vádlón kérdi a tiszteletlen fogadtatás miéértjéről: nem öreá vásik-e az öccs foga, miután talán megölte férjét? – de nem kap választ, csak a vasmarkok szorítását. Majd kitepi magát és hazahajtat. Otthon, a hanti fejedelemnél csak két napig tart a dáridó:

Harmad napra virradván,
Hogy a kelő nap fölkel,
Hogy a serény nap fölserkent:

Az Ob túlsó feléről,
 Folyón túli földfokról
 Hétágú hangos kurjantás
 Hallatszik,
 Hatágú éles üvöltést hallunk itt.
 Íves íjak csattognak,
 Nyeles nyilak pattognak,
 Széles szablyák csengenek,
 Dühödt dárdák döngenek,
 Lovak patája alatt
 Dübögnek a dombok:
 Szabir fejedelemnek
 Lószőr-páncél-átlövő raja
 Éjten éjen egyre rajzik,
 Tehénszőr-harci-üng-átütő hada
 Napszaka is szakadatlan árad.

Megérkezett, mint a szélvész a szabir had, mely épp olyan, akár a hunok, akár a magyarok seregei. A szabirok az Ob folyón túlról, dél felől érkeznek, s megérkezésüket felhasználjuk, hogy kicsit bővebben szóljunk róluk. Dél felé lehetett egyik fő szállásterületük, ugyanis Szergej PATKANOV helyszíni kutatásai a 19. század végén kimutatták, hogy az Obtól nem messze délnek, áll egy nagy, háromoldalú, lépcsős piramis alakú földvár, melyet a helybeli hantik 'Tapar-vos-nak, azaz Szabir-várnak' neveznek, s tövében ma is falvak találhatók. Egykor ez volt a narymi fejedelemség központja, kisebb fejedelemségek voltak még a

1.

2.

Seal of Abbakalla
 Ur III
 2050-2040 B.C.

David I. Owen
 1991

3.

BMAC seal impression
 2100-1700 B.C.

V. I. Sananidi
 1986

környéken a tarchani és a cingalini. A Konda-folyónál élő, eloroszosodott osztjákok az általánosító „csud” (csudálatos, rendkívüli) névvel illetik a terület korábbi lakóit. PATKANOV szerint „... a sáncokkal, árkokkal művészi módon felépített 'csúd' várak, valamint az ott található díszes cserépedények, vassalak-darabok, amelyek a fazekas- és kovácsmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, nem származhatnak a kultúra alacsony fokán álló mai osztjákok és vogulok elődeitől, hanem az egykor itt lakó 'Tapar nép, a szabirok maradványainak tekintendők.” Az osztjákok mint valami csodát írnak le a szabirok egyik (fő?) városát az Obdorszki énekben: „A sober nagy városnak isten ígérte szentséges földje” (729. sor). A szabirok eredeti lakhelyéről szólva megjegyzi Patkanov, hogy a vogulok, osztjákok nyelvén kimutathatók kaukázusi nyelvek hatásának nyomai, melyek közül elsősorban a fémnevek talán a szabirokra vezethetők vissza, akik szerinte a Kaukázus felől jöttek.⁶

4.

Az északi osztjákok és vogulok az ezüstöt ugyanis a „saber” névvel is illetik: az énekekben gyakran szó van pl. „sober/ezüst markolatú híres szablya”-ról (I. tábla), s az egyik szabir

fejedelemsí neve „*Sober/ezüsttől-szikrázó-páncél*”⁷, s a honfoglaló magyarság saját, nem „kereskedelmi eredetű” fémművességében is elsőrangú szerepet játszott az ezüst. E szó megvan a mai permi nyelvekben és a kaukázusi oszétban is, és a többi fémnevünkkel együtt indo-európai eredetű.⁸ Más fémnevek is érdekesek a hantiknál, pl. a kesi szót a késre és a kardra is alkalmazták, ami jelzi, hogy a kardot később ismerték meg, mint a kést, ugyanakkor a fémvasat *kart*-nak nevezik, ami az alán-oszét/magyar „kard” szó megfelelője, azaz a vasat csak kész formájában ismerték, ők maguk nem gyártották, tehát saját fémművességük sosem volt (a hanti énekek erre tett igenlő utalásai nem egészen megbízhatóak; ld. 11. jegyzet). Al-Maszúdi (10. sz.) írja a magyaroktól elváló, és a Kaukázuson túlra (vissza-) költöző szabirokról, örmény nevükön szjavortikról: „*vitéz és hatalmas nép... ezektől nyerték nevüket ama balták, melyeket szjavordiiknak neveznek*” (Kmoskó). A szabirok az ókortól híresek voltak fémművességükről (v. ö. szerzőtől HMEK I-III.), s a vas harci fokos szintén gyakori a honfoglalók leletei között, de ősi fegyver volt már a bronzkortól Elő-Ázsiában és a szkíta népeknél egyaránt.⁹

5.

A szabiroknak tulajdonítható egységes stílusú kisebb-nagyobb földvárak általában az Irtish mentén, Tobolszk, ill. távolabb Tyumen' környékén találhatók, és folyómenti magaslatokra, hegyfokokra épültek, hogy építőik a vízi kereskedelem útjait ellenőrzésük alatt tarthassák, de erdők, mocsarak szélén, sík vidéken is megtalálhatók. A szabirok nagy hatású jelenlétének emlékét tartotta fenn a Tobolszktól délre fekvő hajdani tatár kánság fővárosának „Szibir”, majd ebből Szibéria neve. A nyugatabbi, vogul-manysi vidékeken Turinszk környékét hívták 'Tabary'-nak, az oroszok bejövetele előtti térképek szerint. A szabir név szaber, szaper, szoper alakban egészen északon, a berezovoi kerületben is megjelenik – innen, Kockij Gorodokból ismerünk egy ezüst tálat, amely ősmagyar viseletű nyilazót, lovast, birkózókat ábrázol (4-7. ábrák), közepén rituális alakokkal, akik kezükben tipikus magyar szablyákat tartanak, ill. megtalálható a tálon a szaltovói, észak-kaukázusi és kárpát-medencei szabir-magyar leletek jellegzetes vízililiom-motívuma (ld. II. tábla A és B). Sőt az Ural innenső oldalán, Kelet-Oroszországban ugyancsak nagy területeket birtokolhattak a szabirok, a folyó, tó, falu és helynevek tanúsága szerint. Mint ismeretes, az osztjákok és vogulok eredetileg az Urál innenső oldalánál laktak, a Volga felső folyásánál, az erdőövezetben (Jugria), a szabirok, magyarok ettől délebbre és a Transzurálban. Volga-Káma vidéki városunk lehetett a később óbolgárok által lakott Szuvar, a mai Kuznyecka falu mellett, az Utká partján. Egyes hanti énekekben „délvidékiek”-nek is nevezik a szabirokat¹⁰.

6.

FLORENSZKIJ leírja a róluk, hogy letelepedett nép voltak, földet műveltek, vadásztak, halásztak, élénk kereskedelmet folytattak. Próbálja ugyan szlávoknak beállítani őket, de ez lehetetlen, mert az oroszok előtt (16. sz.) nem éltek szlávok ezeken a vidékeken. A ló, a

7.

fémtárgyak használatát a szabiroktól vették át az obi ugorok¹¹, bár lovat csak áldozati szertartásaikhoz szereztek be tőlük néha, lovagolni sokáig nem tudtak (vagy elfelejtettek), amint ez az énekből is kiderül, sőt kifejezetten féltek a lovaktól, pl. énekünk eredetijének 615. sora szerint, ahol a lovat „*vöröszőrű alvilági(sötét) sober-állat*”-nak nevezik (a magyar fordításban: „piros pej szabir lovak”), illetve A vascsődör c. népköltésben is a ló fenyegető, pusztító lényként jelenik

meg¹². Már csak ezért sem származhattak a lóra, lótarásra, fegyverekre vonatkozó és egyéb szavaink az osztjákoktól, vagy velük közös forrásból, hanem éppenséggel ők vehették át a magyar (összabir?) nyelvi elemeket (Harmatta J., Honfoglalás és nyelvészet). Ez esetben a magyar nyelv „finnugor nyelvcsaládi” besorolása helyett másikat kell keresni: lehetséges, hogy a bronzkori „andronovóiak” elő-ázsiai ragozó ősnyelvét beszéljük még ma is?

PATKANOV még feltételezte, hogy a szabirok „finnugorok” is lehettek, s elméletét a szláv-teóriával szemben védte, azonban ma már kijelenthetjük, hogy elsőrendűen a szabirok és a magyarok néprokonságáról van szó, amelyben nem egy ősiráni és egy „finnugor”, de nem is egy ősiráni és egy őstörök, hanem két ősiráni vagy proto-indoeurópai népkomponensről beszélhetünk. Dr. TÓTH Tibor antropológiai eredményei már a 60-as években pontosan kimutatták az ősmagyarság és az ún. „andronovói”, europid embertípus közötti alapvető egyezéseket (Turán, 2009/1), O. SEMINO és munkatársainak genetikai eredményei pedig igazolták, hogy génjeinkben nem szerepelnek uráli őslakos markerek.

Az orosz régészet nagyszerű eredményei alapján is körvonalazódhat immár az indoiráni magyarok és szovárdok kapcsolata az északi erdős zóna őslakosságával: a Fjodorovo-Cserkaszkul kultúrák leletei arra vallanak, hogy a Kr.e. 2. évezred közepe táján a déli, indoiráni népesség behatolt az erdőövedbe, gyarmatosította a területet, asszimilálta, civilizálta az őslakosok egy részét és néhány száz év múlva levonult a Volga mellékére, ahol más, keletebbi kultúrák népessége is megjelent (Karasuk-műveltség, majd a sauramaták és a szarmaták stb.; v.ö. KORYAKOVA-EPIMAKHOV 2007, p. 150-155). Mindent egybevéve nem kizárt, hogy részben épp a szovárd-magyarokban láthatjuk a dél-uráli bronzkor nyelvi és kulturális horizontjának megteremtőit. Természetesen hatalmas időtávlatokról, nagyon összetett folyamatokról van szó, és az ősmagyarság régészeti hagyatéka nem maradt ugyanolyan, mint amilyen a bronzkor elején volt, amikor valószínűleg megjelentünk a Dél-Urálnál. Technológiák, stílusok, „divatok” nyilván változtak, bár mindenesetre fontos kulturális-nyelvi vonások meg is őrződtek a bronzkorból és kora vaskorból, az alapvető indoeurópai embertani, genetikai örökségünk mellett. Kutatnivaló még így is nagyon sok van, kezdve a nyelvészettől a régészig, antropológiáig.

Az orosz krónika szerint,¹³ a kijevi nagyfejedelem udvarát 1146-ban lovassmutatványaikkal elkápráztató „jugorok” tehát nyilvánvalóan nem osztjákok, hanem a szabir-magyarok jugriai-volgai maradványai lehettek. Velük találkozhatott egy évszázad múlva Julianus barát is. Mindez a megközelítőleg átfogó jellemzés a szabirokról megmutatja, hogy a kultúra, művészet, a letelepedett életmód és a szilaj harcmodor jól megfértek egymással, akár Szibériában is, ha egy nép rendelkezett ezekkel az ismeretekkel. Ezek az összetett vonások a honfoglalás

8.

lálás előtti magyarságot is jellemezték, anélkül azonban, hogy mindezt át kellett volna vennie valahonnan.

Visszatérve történetünkhöz, az Obnál megjelenő szabirokkal szembeszáll az idősebb báty és az öccs. A szabir feleség beszámolhatott apjaurának a hanti fejedelem-férjével való konfliktusról, s az élelmiszer-rakományok mellé most megérkeztek a szabir seregek. A szabir sereg megjelenésében szerepet játszhatott, hogy az idősebb báty az Ob déli felén épített új várost, mivel ez – lévén az Ob a határfolyó – talán a szabirok engedélyéhez volt kötve, amit nem kértek ki. Az ének elején arról is hallunk, hogy az új várost építő báty „színezüsttel tele erdőbe ment”, tehát ezüstlelőhely közelébe, ami ugyancsak számot tarthatott a szabirok érdeklődésére. A csata megkezdődik és az idősebb fivér és csapata hamarosan elesik a túlerő következtében. Fejük elvesztését egy sajátos fordulattal így írja le az ének: „*Fürtös fejedelemhős-fejüket/ Alsó-Ég-Atyjuknak áldozatul felüvölték*” a szabirok – szinte látjuk, amint a szabirok a levágott hanti fejeket az ég felé hajítják vagy felemelik, „felüvöltik” egy diadalmas csatakiáltás kíséretében. Az ókori szkítákról, masszagétákról szóló beszámolókból tudjuk, hogy egy harcos akkora részt kapott a hadizsákmányból, amennyi levágott fejet be tudott mutatni (Herodotos, Strabon).

Folyik tehát a harc, s egy késő éjjelen dörömbölnek a hanti fejedelem ajtaján. Az öccs kér menedéket, mint egy tékozló fiú, lehorgasztott fejjel, reszkető ajakkal: „*Famunkát végző szolgálaként,/ Kérlek, bátyám, fogadj be!.../ Testvérednek adj szállást!/ Testét védelmezzed, / Véré t oltalmazza!*” A báty még szóra sem nyitja ajkát, mikor a szabir feleség kérdőre vonja az öccsöt, mi dolog, hogy nemrég még gond nélkül elhagyta bátyját, most pedig könyörög hozzá? Ismét felrója neki, hogy nem evett a kezéből a mennyegzőkor, s újra kínálja: „*Vagy kezesem léssz, vagy pusztulj innét!*” De az öccs nyakas. Inkább a biztos halált választja, mintsem behódoljon a szabir úrasszonynak:

Én bizony kezedből
Nem eszem kenyeret!
Hozott hozományod
Ne kínálgasd nekem!
Sörödből nem iszom –
Inkább vesszek szomjan!
Megyek hát innét:
Vagdalkozni tovább!
Szabir apáddal,
Hét szilaj bátyáddal,
Meg a teméntelen,
Tengernyi haddal!

Vív hét éjen, hét napon át, de elhagyja ereje és elfogják. Hasonlóképp tesznek vele, mint pl. Kis Szent Gergely, örmény vértanúval a kaukázusi hunok:

Lóbörből szabott zsákba zsúfolják,
Tehénbörből varrott tokba betolják:
Üstökös-szabir-fejedelem ipam
Ló farkához köti,
Úgy vontatja gödrökön át,
Úgy vágat vele bokrokon át.

Szkíta, steppei „módszer” ez, nem „finnugor”, de más, ókori kultúrában is ismeretes emberáldozati forma volt a lóval halálra hurcolás. Több magyar népmesében is szerepel a bűnösnek lófarkára kötözése, ill. a lóbörbe varrás motívuma.¹⁴ Említésre méltó még ebben a versrészletben a szabir fejedelem hajviselete: ugyanúgy üstökbe, varkocsba eresztve hordja (ld. „Üstö-

kös-szabir-fejedelem”: osztj. *koj schaper ko*, szabir hajú ember) akár a hunok, avarok, magyarok,¹⁵ vagy akár a párthusok, akikkel kapcsolatban Néró, római császár egy alkalommal, mikor egy megjelenő üstökös csillag jóslatáról beszéltek neki, ironikusan azt mondotta: „*Az nem nekem, hanem a párthus királynak jövendől valamit, mert ő üstökös, én kopasz vagyok*” (Jerney).

A szabirok most megítatnak a folyónál. Közben a fejedelem azon töpreng, nem kellene-e egy füst alatt a megmaradt hanti fejedelemnek is elvenni a kedvét egy esetleges bosszútól. De idősebb fia lebeszéli: „*Elhagyott város ványadt ebét / Megnyomorgatni minek? / – Lova fejét másfelé fordítja, / Lova farát kézzel megcsapkodja*” – s a szabir sereg hazaindul. A nagylelkűen életben hagyott hanti fejedelem napokig tépelődik ágyán. Végül határoz: bosszút áll fivéréiért. A szabir feleség figyelmezteti: ő előre megmondta, hogy így lesz – s róla nem is hallunk többet az énekben. A hanti fejedelem eltökélten magához veszi kardját, iját, nyilakkal teli puzdráját, fölcsatolja süléceit, s megparancsolja a léceknek: röptsék a szabir hadúr seregei után. A fák felett repülve hamarosan megelőzi a hét napja úton lévő szabir sereget. A hanti „*nyomában nyerítő / Fergeteg támad, / Fejér hóvihar, / Fejér ló vágtat*” (az eredetiben nem szerepel fehér ló!), és messze a szabirok előtt ér szálláshelyükre:

Ipam földjére
Ím, megérkezem.
Szabir fejedelem
Áldozóhelyére
Ím, leereszkedem.
Száz ménlő áldozóhelye
Táru elém,
Húsz rénbika áldozatos dombra
Érkezem én.

Egy mellvértes szabir vízholdó legény tesz-vesz az áldozati dombnál. Fát aprít, hogy az áldozati üst alá gyűjtsen vele. A hanti csellel rászedi a legényt, vegye le a páncélját, majd lekasabolja a gyanútlant. Ekkor megérkezik a szabir fejedelem. A megölt legény páncéljába öltözött hanti félrevezeti a fejedelmet, levetteti vele páncélját, és kisvártatva őt is levágja. Majd eszébe jut, hogy öccsét életre kellene ébreszteni, mert egyedül nem bír a szabir sereggel. Próbálkozik is, kiveszi a zsákból az összetört testet, forróvízzel mosdatja, élesztgeti, de nem mozdul. Az osztják főistenhez, Numi Tóremhez fohászkodik, és többszörös rénbika-áldozatot mutat be neki öccse életéért. Az áldozati szertartás sikeresnek bizonyul: Numi Tórem az égből villám-sugarat küld a halott öccs homlokára, aki mint mély álomból, felébred. Gyorsan fölöltözik, fegyvert ragadnak, mert jön már a szabir had másik fele:

Üstökös-szabir-fejedelmhős süveim
Lóháton ülve jönnek felénk –
Minket látva megállnak,
Lovak álltukban ágaskodnak,
Rúgkapálnak rihegve.

A hanti fejedelem így szól az idősebb szabir fejedelemfihoz (s egyben az énekmondó is önmege erősítést nyer):

Üstökös-szabir-fejedelem
Öregebbik fia, hallod-e?
Ha Ég atyám úgy akará,
hogy én vesszek s te élj tovább
S te legyél az ének hőse:

Hát nem bánom, vesszek én el!
De ha atyám más törvényt tesz,
Ha Num Tórem nékem kedvez:
Akkor az én regém regélik,
Akkor az én mondám mondják
Asszonyok ülte világunk
Végső kora teltéig,
Férfiak lakta világunk
Végső napja múltáig!

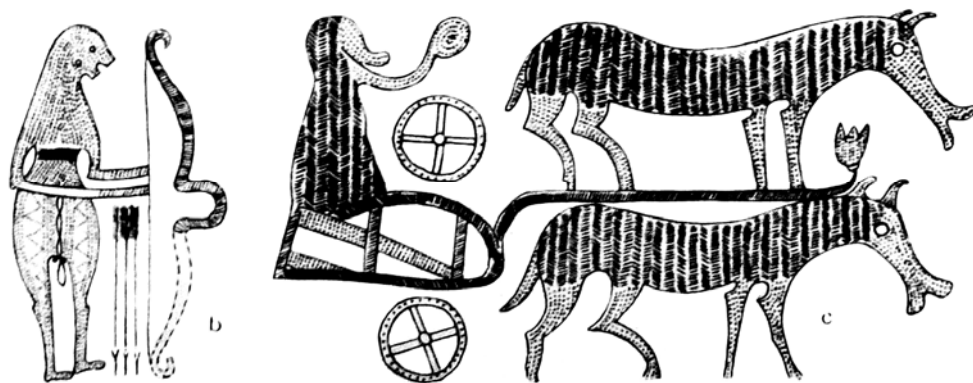
Összechap a két hanti a temérdek szabir sereggel ... – s egy szálíg levágja őket. Majd a szabirok városai, falvai ellen indulnak:

Szabir hadat szétmorzsoltuk,
Leváltuk, szanaszét szórtuk –
Szabir város még megmaradt,
Szabir falu félve lapul –
...
Hét oszlopos városukat
Hét tűzoszloppá változtatom,
Hat oszlopos falvuk fölé
Hat eleven üszköt vetek.

A szabirok városai, falvai tehát egyaránt úgy maradtak meg az osztjások emlékezetében, mint oszlopos házakkal teli helységek, szemben az osztják településekkel, melyeknek építetn ornansa mindig az „ácsolt”. A szabirok eszerint kő és/vagy vertfalú házakat építettek dombok tetején vagy síkvidéken. E fontos építészeti különbségek (oszlopos vs. ácsolt) kapcsán gondolnunk kell az ősi elő-ázsiaiak és indoirániak településeire a Kr. e. 3. évezredben a Dél-Urálnál és Nyugat-Szibériában (Szentista, Arkaim, stb., és a Gerendavázak-kultúra népessége; ld. KORYAKOVA-EPIMAKHOV 2007, GRIGORJEV, 2000). A hanti ének közlései nyomán nem lehet nem gondolni a magyar nép oszlopos, tornácos építéstílusára, mely a hagyományos boronafalú házaink, gazdasági épületeink mellett ugyancsak ősi, bronzkori örökségünk lehet.¹⁶

Végül énekünk egy idillikus képpel zárul: a két hanti testvér boldogan él a teli fazekak és söröshordók között, alázatos szolgálóktól körülvéve.

Az Aranyfejedelem éneke egy kezdetleges körülmények között, kevés fényben, sok hóban, fagyban élt kis népcsoport, a hantik vagy osztjások érzéseit tükrözi a gazdag, erős, messziről jött szabir urakkal, szomszédokkal szemben, akikre részben rá is szorultak. Szociálpszichológiai szempontból tekintve, a hanti ének esetében egyfajta „vágyteljesítő” bosszúeposzról van szó, mely a hantik egykori vereségének, alárendeltségének lelki reakciójából, túlkompenzálásából magyarázható; egyébként PATKANOV szerint az osztjások inkább tisztelettel és hódolattal szoktak emlékezni a szabirokról. A népköltés szinte minden epizódja nagyon élő, valódi, kivéve azt, hogy a hantik valaha is csatát nyertek volna a lovas szabirokkal szemben, hiszen ennek tulajdonképpen maga az ének mond ellent. Az eredeti történeti, néprajzi valóság talaján állva megállapíthatjuk, hogy a hanti győzelem mítikus – a hantik tanúi lehettek a szabirok elűzésének a besenyők által, amit valószínűleg „Numi Tóremnek”, s ily módon maguknak tulajdoníthattak –, de az ének, s ez legfőbb erénye, évszázadok múltán is híven tükrözi a szabirok, szabir-magyarok és a hantik régi életét az Ob és az Ural-hegység közötti földvárakban, erdőségekben, folyópartokon.

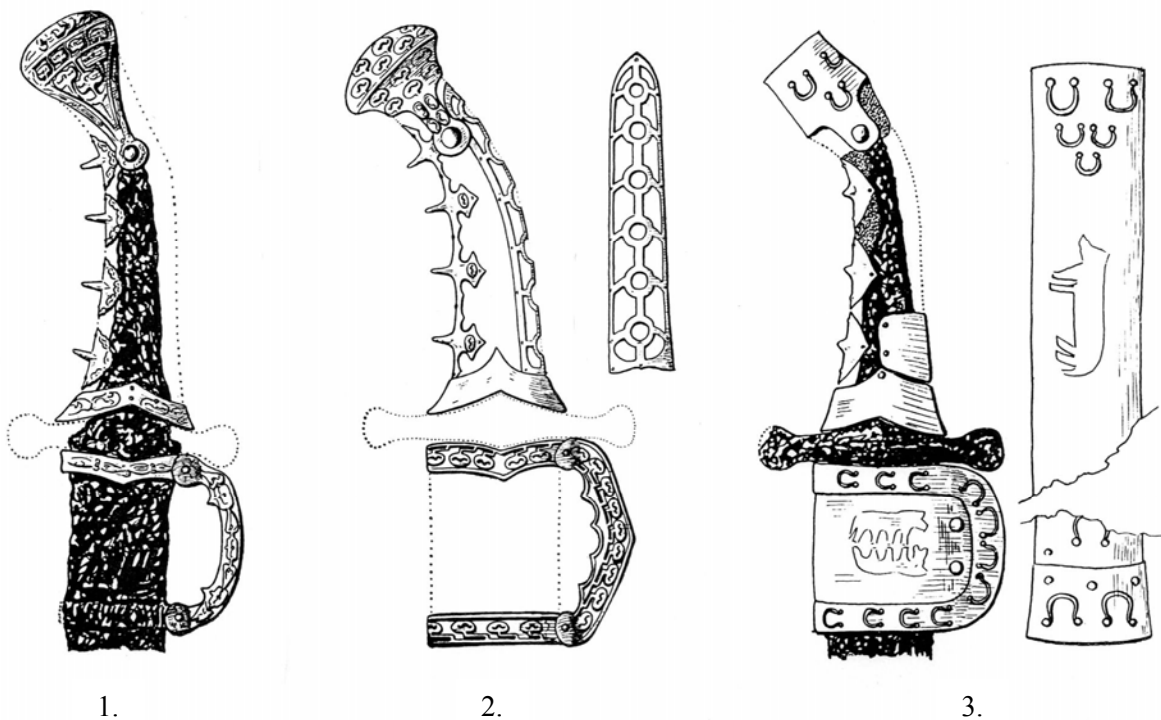

9. „Hasított orrú” lovak és küllös kerekű kocsi egyik legkorábbi ábrázolása dél-kaukázusi bronzkori övdiszen (Akthala, Lelvar-kultúra, Kr.e. 10. sz., F. HANČAR, 1934; v.ö. 1-3. ábrák; v.ö. hajkorongjaink)

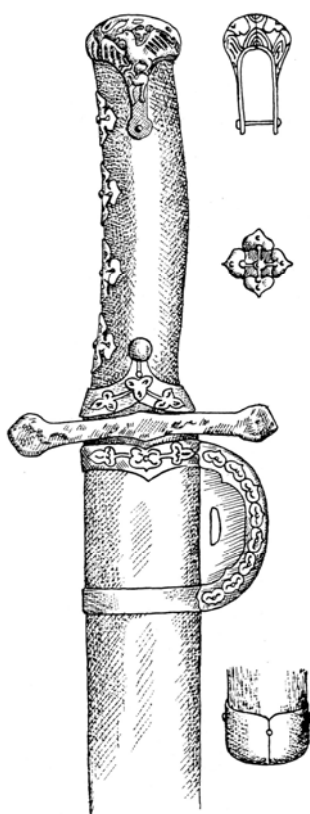
Táblák:

I. Szablyák

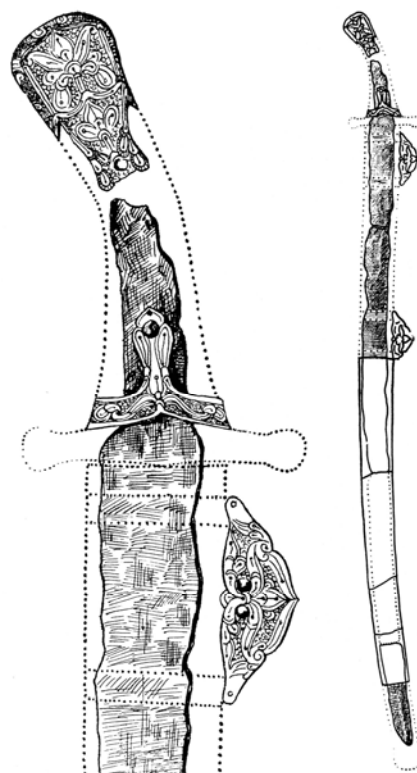
1. Verchne-Szaltovó, 2. Észak-Kaukázus, 3. Zagrebiny (Zaharov-Arendt); szablya-ábrázolások gyakran találhatók a steppei sírszobrokon (a fogást biztosító markolattüskék a kárpát-medencei szablyákon nincsenek meg).

I./4. A szrotszk-i szablya, Altáj-vidék (Fettich)

I./5. Bolsije Tigani, Káma-mellék (Halikova; helytelenül rekonstruálták a markolatot)

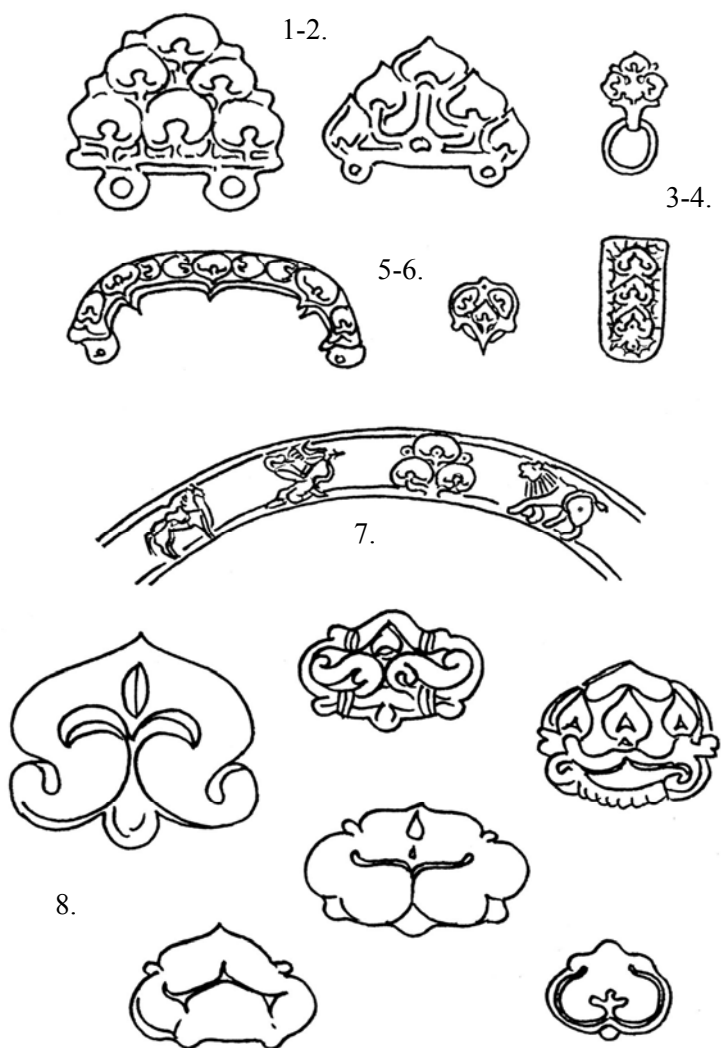

I./6. A geszterédi szablya (Fettich)

I./7. A Bécsben őrzött magyar vezéri szablya markolata (Dümmerth; fonatdíszekről és más, régi díszítőmotívumokról ld. Z. Tóth Csaba: Egy „szkita” díszítőmotívum elemzése, Országépítő, 1997/3-4, és uő: A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, Országépítő, 1998/3)

II. Övveretek, szívpalmetta-motívumok a honfoglalás előtt és után

II/A. A szabir-magyar eredetűnek tartható vízililiom-motívum (a téli nomád szálláshelyek déli vízínövénye) rendszeresen megjelenik a kelet-európai és a honfoglaló magyar leleteken (a szerző rajzai);

1-2. Övveretek, Verchne-Szaltovó (FETTICH);

3-4. Csüngő és szíjvég, Liada (FETTICH);

5-6. Szablya tartófüle és öbveret, Vorobjevka (ZAHAROV-ARENDT);

7. Kockij Gorodok;

8. balról jobbra: Karos, Kenézlő, Kétpó, Homokmégy, Benepuszt, Sárrétudvari (MNM)

II/B. 1. Kecskemét-Városföld (p. 326); 2. Versec (p. 358); 3. Kecel (p. 325); 4. Sárrétudvari-Poroshalom (p. 278); 5. Geszteréd (p. 81; Karos, p. 103); 6. Kenézlő (p. 152, 154); 7. Nagykőrű (p. 243); 8. Geszteréd; 9. Kenézlő (p. 154); 10. Szolnok-Strázshalom (p. 284; in: A honfoglaló magyarság). (a szerző rajzai)

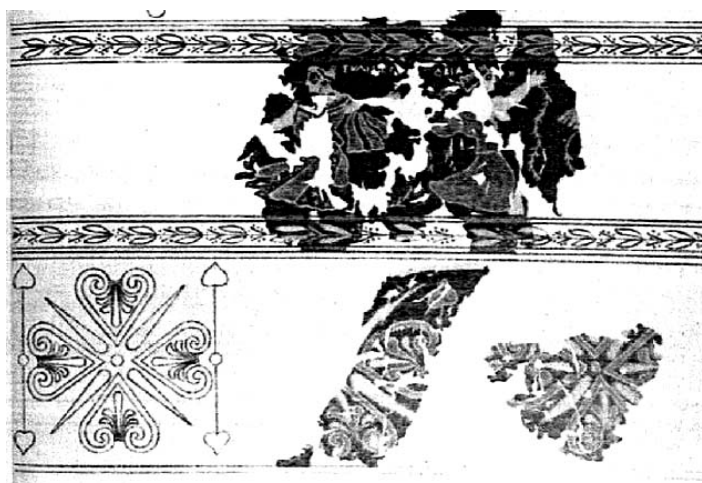
Szív-alakú díszek női viselethez az indoiráni eredetű Abasevo-kultúrából, Káma-folyó térsége, Kr.e. 2. évezred (Korjakova-Epimakhov, 2007, Fig. 2.7)

Csüngők női fejdíszről, Kulevcsi, Alakul-kultúra, déli Transz-Urál, i.e. 2. évezred első fele (Kor.-Epi. Fig. 3.11), a szívvel együtt ómagyar szívpalmettát adja (ld. túloldalt, Pazyrik)

Bronz csüngő, Abasevo-kultúra (balra, Bev. a m. őst. forr. kut.), és ezüst halotti szájfedő, Hajdúböszörmény-Vid, honfoglalás kor (MNM-katalógus, p. 225)

II/C. Fent: „Táltos-küzdelem”, Pazyrik, 5. kurgán, nemezskárpit (Ermitázs, Szentpétervár, rekonstrukció), jobbra fent: Marduk és Tiámat küzdelme, szumér pecséthenger lenyomata; etnokulturális párhuzamok? Jelen ismereteink szerint elsőként a Kr.e. 5. századi Pazyryk-kurgánok leleteinek díszítményei között jelenik meg a szívpalmetta (szív alakú levélben leveles hajtás), ahová az elő-ázsiai, indoiráni kultúrkörből kerülhetett számos más lelettel, díszítéssel együtt (MAR SZADOLOV, 2000, Turán, 2009/3), de felbukkan egy pontusi szkíta kurgán halotti szemfedőjén is, Kercs környékén (lent balra: Hét testvér, 6. sírdomb, Kr. e. 4. század, GERSTIGER, 1975, 24. tábla, in: SCHNEIDER-ZAZOFF, 1993), illetve az indiai Vishnu szobra in is megjelenik, ami ugyancsak indoiráni örökségre vall (lent jobbra, ld. még szerzőtől A Nagyszentmiklósi kincs, Országépítő, 1998/3). A szív-motívum legkorábban a délnyugat-uráli, Káma-menti, indoiráni eredetű Abasevo-kultúrában jelenik meg (Koryakova Epimakhov, p. 61, Fig. 2.7)

Magyar-hanti szószeret

Az Aranyfejedelem éneke (másképp Fejedelelem-ének, v. Ob falu éneke, Uort ar [äter eri] vagy Särnyu uort lu arl, Reguly-Pápay: Osztyák/chanti hőseénekek, III/1. köt.):

Tulajdonnevek, névszók:

atya = ater (vogulban is; v.ö. avesztai pitr = atya)
arany = särnyi, szornyi (indoir. jövevényyszó, ld. TESz)
álom = älom
éj = att
ész = nomis
ezüst = nemes: sès, shesh ogi, sober (a szabirok népnéve is; az ezüst szó a permi nyelvekben hasonló, mint a kaukázusi oszét oevzist és a megfelelő magyar szó) rosszezüst = kem ogi
hanti = kande
hal = kul (törökül is)
íj = jogol (iōγəl)
jobb = jem (bal = adom)
kard = kesi (kèzi) vas = kart (indoir., oszét kard = kard)
kés = kési
lélek = lill (vércselélek = vuāresslill)
ló = lău (lâu)
menyasszony = men(y)-nèŋi (menynengi)
nyíl = nyāl (nāləl) száz nyíl = sāt nyäll
nő = nai (kínaiul is)
nyuszt = nyohsing
öcsém = ishem
ősz = sus
páncél (-os) = lahr (-ing), páncélpikkely = lăğärsen
sör = sar jeng (víz = jeng)
szablya = nari (nàri), vagy siing
szárnyas/tollas = tohling
szem = sem
szív = onter (gyomor is)
tavasz = toui
tegez = tiut (a száz nyállal fölszerelt karikás tegzemből = sāt nyäll păunmäng săming/tiutem eult)
tűz = tut
város = vuās (falu = gord, or. gorod, gorogyiscse?)
vér = uiri, uireng
vidrabőr = unter soch

Számnevek:

kettő = kätt
három = kolom
öt = vuet
hat = kot
nyolc = nyachsem (vuangom?)
húsz = kos
száz = sat

Kifejezések, személynevek:

schapər, schaber, sobər = a szabir, másképp szovárd népnév (néha keverik a russzal, oroszsal, későbbi leigázóikkal)

287. sor: Daru-prémes-fejű-üstökös-sobær-nő = tas tari ogäpi kojing schaber nai

402-3. sor: Daru-prémes-fejű-üstökös-sobær-nő-ágyom az obi csüllőmadár nevetését hanyatt csinálja
= tas taring ogäpi kojing schaper nai alem ass kaleu rohung nyach konnzä vueltal

368. sor: Fehér-daru-prémet-öltött-fejedelemnő-üstökös-sobær-nő = noui tar tas ponmən nai χōiəη
sobær nai

lőszőr-átlövő-sereg = lău puni juti lyaly (lău-puni ioudi l'əl' todal-kèza)

Vörösfenyő-kérge-[színű]-szőrű-alvilági-sogèr-állat-sok-öregem a lónyakat meghajtó sok szán sokját
húzza = kari-nàŋk-kàr punəpi lai-sogar (sokar) ār iGəm lău-sābəl manitmən ār tuiət àrl tälla

Karimája-hattyú-hegyes-süveges/sapka = Kanyit katäng ogor tur/mill

509. sor: Üstökös szabir ember = koj schapər ko

arany nyílású nyílásos ház = sarnyu konpi konung kat

ezüst rúdú rudas ház = vuoh nirrpi niring kat

lóáldozati domb = lăui jiri pai

Szoszvaközépi ének (Tait kvätyl eri-Leu gudob ar, III/2. köt.):

951. sor: sobær-ezüst markolatú híres szablya

1193. sor: a sobær-ezüst oszlopos jeles kárpiton = schaber achleng jām kasā pem

A szentséges Ob görbületének éneke (Jeming Ass mui ar, II. köt.):

3. sor: Három sabær dúcos városban itt lakozunk = kolom schaper nohla aut ti ameslen

410-415. sor: Ez a három-sabær-hengerítőrúd [magas?] fejedelemhősöd, négy-sabær-hengerítőrúd
fejedelemhősöd az úrnós hét szögeletben ellenséges hét úton jártában, az uras hat szögeletben hadas hat
úton jártában, amikor nálánál erősebb zajgó ellenséggel találkozik, amikor nálánál erősebb fejes hadra
akad...

434-435. sor: ...veréb-lelkeitek vége megrövidül, vércse-lelkeitek végét venni akarják

513. sor: Három-sabær-hengerítőrúd (nohlä) fejedelemhősöd vajjon a délvidéki fajta sok madarát
(vadászsólymok?) közel tartja-e, a délvidéki fajta sok madarat úton tartja-e?

A fejedelem fölnevelkedésének éneke (Urt ennem arl, II. köt.; szabir helyett itt a ruszt használja;
hasonló fordulatok, mint az Aranyfejedelem énekében, de itt a szabirokat délvidékieknek nevezi)

401. sor: Délvidéki-ember-aranyos-király fejedelemhős öreg = marti mi ko sarnyi kan ortem ikin

570. sor: (az apa nélkül, szabir gyámság alatt felnőtt hanti fejedelem neve:) Sok-föld-emberének-
ínsége fejedelemhős szolgálja férfi

753-4. sor = a délvidéki ember sok asszonya az obi csüllőmadár rikoltó nevetését hanyatt nevetik

905. sor: a toldott subájú emberes „orosz” (sober) ember rokonom öregnek az ő sobər-ezüst markolatú híres kardját előveszem

Obdorszki ének v. a Pul’-melléki hegyfok éneke (Puling ant eri – Nating jach ar, I. köt.)

50. sor: a sobər- [ezüst] csónakos kis folyó közepén

51. sor: sober- [ezüst] nagy város

53. sor: Sober-nagy-öreg van ím (ott)

Sober-ezüsttől-szikrázó-páncél fia = schopringen sultmeng (szabir-szikrázó páncél; itt egy hanti ffi és egy szép szabir fejedelemléány menyegzőjéről van szó, mely veszekedésbe, gyilkolásba torkollik; „oimat” nép = magyar? udmurt?)

137-8. sor: (leánykérőbe mennek a hantik a szabirokhoz) Folyóvonalat, sok folyóvonalat kerülnek, fővenypartot, sok fővenypartot kerülnek, a sobər nagy városhoz érnek. A Berkenyefa-deres-páncél öreg lakta magányos favár (atel juhung vás etl; juh = fa) előttünik

769. sor: a sobər nagy városnak isten igézte szentséges földje

847. sor: a sobər nagy városba érünk, a kámi nagy hegyfokhoz érünk

1353. sor: a sober fejedelemlhős gyűjtötte sober-ezüst bőségét kiemeljük a partra (a csónakból)

Jeli város éneke (Jeli us eri, I. köt.)

1710. sor: (két veszekedő mondja) mi pedig ezt a földhátas neves fejedelemlhős sobər [ezüst] markolatú híres szablyát honnét vettük volna? Földhátas neves fejedelemlhős *birtokában volt* csörgő markolatú híres kardot honnét loptuk volna? = schober ālngāp siing nari kaltscha vuimemen ailtlemen

1724. sor: Öt-erőtlen-fejedelemlhős-emelte-páncél (hanti „hősi” név)

1730. sor: sobər-ezüst markolatú híres kardja itt elkorhad

1735. sor: Az én atyám ... ezt a sobər-ezüst markolatú híres szablya-vasamat nyéldarabbal ő hadd szerelje föl (lehet, hogy a hanti apja szabir volt)

1740. sor: Az én atyám egykoron vas-csináló ügyes ember volt, ezt a csörgő markolatú híres kard-nyelemet más vas-véggel ő hadd kovácsolja

(Reguly Antal – Pápay József: Osztyák/chanti hősének, I-III, 1944-1963)

Bibliográfia:

Anonymus- és Kézai-krónika: A magyarok cselekedetei, Osiris, 1999.

BERZE NAGY, J.: Égigérő fa, Pécs, 1958.

– : Magyar népmesetípusok, I-II., Pécs, 1957.

– : Régi magyar népmesék, Pécs, 1961.

FETTICH, N.: A honfoglaló magyarság fémművészete, Arch. Hung. XXI. Bp. 1935.

Földrajzi nevek etimológiai szótára, I-II., szerk. Kiss Lajos, Bp., 1973.

- GRIGORJEV, S. A.: The Sintashta-culture and Some Questions of Indo-European Origins
 – : Investigation of the metallurgical slag, in: Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, ed. J. Davis-Kimball et al., Archaeopress, Oxford, 2000
- GÖTZ, L.: Keleten kél a nap, I-II., Püski, Bp., 1994.
- GYÖRFFY, Gy.: A magyarság keleti elemei, Bp., 1990.
- HANČAR, F.: Einige Gürtelschliessen aus dem Kaukasus, Eurasia Septemtrionalis Antiqua (ESA), VI., Helsinki, 1931.
- : Kaukasus-Luristan, ESA, 1934.
- „A honfoglaló magyarság” – a Magyar Nemzeti Múzeum millicentenáriumi kiállításának katalógusa, Bp., 1996.
- E. A. HALIKOVA: Ósmagyar temető a Káma mentén, Archeol. Ért. 1976/103
- HERBERSTEIN, Sigismund moszkoviai úti jegyzetei (Szigismund Gerberstejn: Zapiszki o Moszkoviji. Moszkva, 1988., <http://ludens.elte.hu/~briseis/finnugor/tortforras/herber.html>)
- HODINKA, A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, Bp., 1916.
- Honfoglalás és nyelvészet, Bp., 1997.
- HÖLBLING, Tamás: A honfoglalás forráskritikája, I-II., 2010.
- JERNEY, J. Keleti utazása, 1844-45, Bp., 1850.
- KMOSKÓ, M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, Bp., 1999.
- KORYAKOVA, L. – EPIMAKHOV, A. V.: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Age, Cambridge Univ. Press, 2007.
- L. MARSADOLOV: The Cimmerian Traditions of the Gordion Tumuli in the Altai (Kurgans, Ritual Sites, 2000., www.csen.org; Turán, 2009/3)
- PATKANOV, Sz.: A szabirok nemzetisége, Ethnographia, XI, 1900, (www.orszagepito.hu, Írások).
- C. Plini Secundi, Naturalis Historiae, ed. Ludovicus Ianus, Lipsiae, 1854.
- Claudii Ptolemaei, Geographia, Tom. II., Ed. C.F.A. Nobbe, Lipsiae, 1845.
- O. SEMINO et al.: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens, Science, 2000. Vol. 290.
- SCHNEIDER, L. - ZAZOFF, P.: Zur Lesung Thrakischer und Skythischen bilder; in: Jahrbuch des Deutschen Archäologischen, 1993
- TARDY, L.: Kaukázusi magyar tükör, Bp., 1988.
- THURY, J.: A magyaroknak „szavarti-aszfali” neve, 1-2., Századok, 1897.
- TÓTH Tibor: A magyarság etnogenezise, I-II., Turán, 2009/1.
- Történeti etimológiai szótár, I-IV., Bp.,
- UNGNAD, A.: Subartu – Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens (Berlin und Leipzig, 1936).
- A. A. ZAHAROV - V. V. ARENDT: Studia Levedica, Archeol. Hung., XVI, Bp., 1935.
- Z. TÓTH, Cs.: A hun-magyar eredethagyomány kérdései, HMEK, 1. – Nimród és Evilát ország, Turán, 2001/5., II. Hunor, Magor és a Meótisz vidéke, Turán, 2001/6., és III. Álmos fejedelem és Kijev, Turán, 2002/3.
- : A „szabir” népnév és változatai a történeti forrásokban, Turán, 2006/Júl.-Aug.

Jegyzetek:

* A szombathelyi Életünk, 1999/6. számában megjelent tanulmány bővített változata.

¹ Osztyák-chanti hősénekek, OH, III/1, Bp.; 1963, Napfél és éjfél, Bp. 1972, Finnugor-szamojéd /uráli/ regék és mondák, I-II, Bp. 1984; utóbbi kötetben Képes Géza fordítása szerint a cím: A Bálvány-fejedelem éneke; ez szolgált a jelen ismertetés alapjául.

² A szentséges Ob kanyarulatának éneke (Jerming Ass mui ar), OH, II, 416. sor.

³ Herodotos a Kr.e. 5. században „saspeir” népet említ a médek és a kolchisziak között (III. 94, IV. 37-38), majd Plinius és Ptolemaios a Kaukázustól északra, illetve még a hunok nyugatra jövetele előtti Tabula Peutingeriana római térkép pedig ugyancsak Sardenae népet említ a Meótisznál, s ugyanott egy Macara városnevet is. Arthur UNGNAD, német ókortörténész egész kötetet szentelt az észak-mezopotámiai Subartu királyság történetének, kultúrájának, népének (Subartu, 1936). Noha ő nem kapcsolta össze az ókori szubárokat a szabirokkal vagy szovárdokkal, azonosításuk a tudásunk mai fokán nem kizárható, sok minden mutat erre a lehetőségre, és további kutatások szükségesek. A szabir név a törökös környezetben terjedhetett el, az eredeti névalak a szovárd lehetett (a szabir szó törökül kitarító, türelmes, állhatatos jelentésű). Ld. szerzőtől Chrestomathia Sabiro-Mogerica, irodalomjegyzékkel, valamint Új Kaukázus-térkép, Országépítő, 1998/2, Turán, 2001/5. Azerbajdzsánban több település viseli a Szabir nevet, de ezek általában Mirza Alekber Sabir, azeri költőtől származnak, aki csak felvette írói névként (H. HASANOV közlése). Van viszont Azerbajdzsánban Madzsarli, Madzsar-geri, Madzsar-Qaraoglan településnév és Kengeri családnév, ami kapcsolatban lehet a szovárd-magyarokkal, esetleg az

onogurokkal (Helilov-Nyitray 2008, H. Hasanov 2009), bár Törökország középső részén is előfordul Qaraoglan („fekete fiú”) nevű település, melynek magyar vagy szabir kapcsolata nem ismeretes. A Derbendi Krónikában szereplő két, kelet-kaukázusi erőd neve, Kücsü-Madzsar (Kicsi-Madzsar) és Ulu-Madzsar (Nagy-Madzsar), melyeket a hagyomány szerint Anushirvan, perzsa uralkodó alapított más városokkal és erődökkel együtt (531-579; ld. The History of Derbent, St. Petersburg, 1851, Mirza A. Kazem-Beg, török-angol nyelvű, Vámbéry Á.: A magyarság keletkezése és gyarapodása, 1895, X. fejezet, Bendefy L.: A magyarság kaukázusi őshazája, és Helilov-Nyitray: Ősmagyarok a Kaukázusban, 2008), vonatkozhat egy magyar helyőrségre, mely a kazár korszakban itt állomásozhatott. De szükség van a fokozott óvatosságra a következtetéseknél, mert Kücsük-Madzsar, Mazar, Mazar-i-Sharif települések léteznek az iráni, török, arab nyelvű Közép-Ázsiában is, anélkül, hogy a magyar őstörténettel közelebbi kapcsolatban lennének (ld. Zichy-expedíció, 1895, új kiadás 2000, p. 152, 155, 168, 253, és szerzőtől Újra a Kaukázus-vidék „Madzsar” neveiről, Turán, 2009/2).

⁴ Kaukázusi népek (pl. a csecsen-ingusok) viszont kifejezetten őrzik a magyarok egykori emlékét; ld. TARDY 1988. Meglehet, az obi ugor őshaza- és népnév, a Jugria, jugor/ugor a 3-6. században érkező ogur-törököktől eredt, akik elfoglalták az erdős-steppeövi területeket is (ld. bizánci, szláv krónikákban az ugor, ugri név az ötörök ogur törzseket jelenti). De ettől független néveredetről is szó lehet: a hipotetikus „finnugor” elnevezés ugor tagja valóban a kelet-oroszországi Jugria területre vonatkozott, s erről nevezték el jugriknak, juhriknak a hanti-manyisi és más uráli népeket az oroszok. BAKAY Kornél utalása nyomán, 2008 év végén került a kezembe KOVÁCS Vilmos: Uráli népek és a honfoglaló konglomerátum c. tanulmánya, mely egészében véve igen figyelemreméltó, jó szemléletű írás, ám egyes népnévvel, pl. a szovárdokkal vagy kabarral kapcsolatos etimológiai véleményem szerint nem helytállóak (Forrás, X. évf. 1978/4. pp. 48-68; KOVÁCS V. is említi az ókori szerzők, Diodorus, Plinius szarmata-méd adatát a sazuomaták méd eredetéről).

⁵ PÁPAY J.: Északi osztják medveénekek, Bp., 1934.

⁶ Sz. PATKANOV a 20. század 60-as éveitől feltárt dél-uráli és transzuráli bronz- és vaskori városok, települések, kurgánok maradványait a helybeliek szóhagyománya alapján általánosságban a szabirok örökségének tartotta (Szintasta, Arkaim, stb.), amiben esetleg nem is tévedett olyan nagyot, bár a régészet azóta differenciálta ezeket a kultúremlékeket.

⁷ Obdorszki ének, 54. sor. A páncél, mellvért is jellemző fegyverzet a szabirok leírásaiban, ugyanakkor a honfoglaló magyar sírokból nem ismert, ami arra utal, hogy 1.) a nyugatra vándorlás folyamán már nem volt szükségünk rá, 2.) mi bőrpikkelyes páncélzatot használtunk, 3.) távol kerültünk a kaukázusi páncélkészítő központoktól, 4.) a szovárdok lehettek a vért előállításának mesterei, s tudásukat is magukkal vitték a kiváláskor.

⁸ V. ö. „A honfoglaló magyarság”, kiállítási katalógus, MNM, 1996, valamint ZAHAROV-ARENDT, FETTICH N. és E. A. HALIKOVA munkái. A Történeti Etimológiai Szótár (TESZ) lényegében az összes fémnevet, melyek az Urál környékén részben már a bronzkortól elterjedtek, indoiráni eredetűnek tekinti (arany, ezüst, vas, réz, ón). Itt jegyezzük meg, hogy az obdorszki osztják legenda az Arany Anyó szobráról (Szarnyi naj, or. Zolotaja baba), mely orákulumként válaszol a kérdésekre, nagy valószínűséggel szintén a szabir-magyarok, esetleg az onogurok hagyatéka, ősi szoborállítási szokásának emléke lehet (ld. Herberstein, Guagnini, Malalas, és szerzőtől Az Arany Anya szobrának nyugat-szibériai legendája és eredetének kérdése, Mikes International, 2010/3)

⁹ Még az sem kizárt, hogy az arab szerző a szekerce szót értette „szjavardinak”. Herodotosnál ugyanis a szkíta őshagyomány leírásában a fokos, harci balta neve *szagarisz* (Hist., IV. 5), aminek eredeti *szagar* alakja lehet szkíta szó, és nagyon hasonlít a magyar szekerce, szakóca szavunkhoz. A TESZ „dél-szláv”, szerb-horvát eredetűnek tartja szekerce szavunkat, ám bár a mai görögben is megvan *tsekuri* alakban (az ógörögben még az *axiné* is a harci balta megfelelője volt). A szláv népekhez is kerülhetett szkíta-szarmata, tehát indoiráni közvetítéssel a szekerce, annál is inkább, mert a horvátok óiráni eredetét is ki lehet mutatni akár a nyelvi, akár néphagyományuk alapján.

¹⁰ A fejedelem fölnevelkedésének éneke, 753. sor.

¹¹ Ld. Jeli város éneke, OH, I., 1710. sor: „sober-ezüst markolatú híres szablyát honnét loptuk volna?” Ahogy a francia mondja: „*Qui excuse, s'accuse*”...!

¹² Napfél és Éjfél; v. ö. Lóáldozati ima (in: Medveének, Bp., 1985), melyben szó van „hasított orrú táltos lóról”; ez a rejtélyes megjelölés kutatásaim szerint tökéletesen illik a honfoglalás kori hajfonatkorongjaink és a kaukázusi Kobán-kultúra ő-szkíta övcsatjainak ábrázolásaira, melyeken ugyancsak „hasított orrú” áldozati lovak, szarvasok láthatók; ez a tény ismét bizonyítja a szabir-magyarok szoros és ősi kapcsolatát a Kaukázus vidékével,

és hatásukat később az ob-irtisi őslakos népcsoportokra (ld. szerzőtől „Vadat üzni feljövénék”, Hittel, 1999/5). A neves kutató, Franz HANČAR azt a következtetést vonta le, hogy a kaukázusi övcsatok esetében ó-kaukázusi hagyomány jelenik meg szkíta köntösben (ld. még a párhuzamot: Turán 2009/1. p. 69). A jellegzetes „hasított orrú”, szájú lovak prototípus-ábrázolása megjelenik a dél-kaukázusi Akthalában, a Lelvar-Koban bronzkori kultúrában, mely lurisztáni vonásokat is mutat (F. HANČAR, 1934, ld. 9. kép), illetve hajfonatkorongjainkhoz közeli párhuzamokat találunk a korábbi sumer és baktiai magaskultúrákban is (3. ábra). Mai szemmel látszólag jelentéktelennek tűnnek e formai azonosságok, a hagyományos világban azonban sokáig fennmaradhattak egyes jellegzetes formajegyek (gondoljunk arra, hogy az osztjákok több mint ezer éven át megőrizték szájhagyományukban a szabirok emlékét). Érdekes, bár lehet véletlen is, hogy a honfoglaló Zuárd nemzetség, mely a szovárdok népnevét viselte, a Kézai-krónika szerint Lél (Lehel) vezértől származott, akinek neve talán összefügghet Lelvar település nevével (Ptolemaios, Geogr., V. 13,9. Armenia Maior leírásánál szerepelhet Lelvar neve *Lála* alakban, ami mindenesetre arra utal, hogy nem török névadású településről lehet szó). A hazai régészek közül Fodor István foglalkozott részletesebben a hajfonatkorongjainkkal (Folia Archeol., XXXI, 1980), de figyelmét elkerülte a jelentős kobáni párhuzam.

¹³ HODINKA, Antal, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, Bp., 1916.

¹⁴ Ld. BERZE NAGY, János, 1957, 707. népmesetípus, és 1961, p. 230, p. 343, Az aranyhajú gyerekek.

¹⁵ Az „üstökös” hajviselet szokását a bizánciak is átvették, éppúgy, ahogy számos hun-avar felszerelést, ruhaviseletet, fegyverzetet, ékszer típust, vagy a jurtát (ld. Prokopius, Maurikios, in: SZÁDECZKY-KARDOSS: Az avar történelem bizánci forrásai, és szerzőtől az Orlati csontlemezről, www.ztothsaba.hu).

¹⁶ Ld. Magyar Néprajzi Lexikon, Magyar néprajz, MALONYAY Dezső: A magyar nép művészete (interneten is hozzáférhető), FÉL Edit-HOFER Tamás: Magyar népművészet.

Képek jegyzéke:

1. Kobáni övcsat, bronz, Kr.e. 10. sz. k. (Metropolitan Museum)
2. Honfoglaláskori bronz hajfonatkorong, Kalocsa környéke (Visky Károly Múzeum, MNM, 1996)
3. Pecséthengerek lenyomatai, Ur III. (David I. OWEN, 1991), és BMAC (Bactria-Margiana Archaeological Complex, V. SARIANIDI, 1986) (Anthony-Brown, 2007)
- 4-7. A Kockij Gorodokban talált ezüst tál, és részletei: nyilazó vadász, felszerszámozott ló, vízililiom (FETTICH N. és Bakay K. nyomán). Az oroszlán hátsó combján hasonlóan nap-szimbólumot ábrázoltak, mint a régi Mezopotámiában és környékén (Hasanlu, Gilan stb.), vagy az esztergomi oroszlanos freskón és a szkíta-szarmata kori, valamint honfoglaláskori művészetünkben.
8. Istenfigurák bekarcolt alakjai tálakról: Perm, Kockij Gorodok, Berezovo (FETTICH nyomán). A dél-uráli Sapogovo-kincsben is megjelennek hasonló kultikus bronzfigurák (Koryakova-Epimakhov, pp. 294-296)
9. Dél-kaukázusi bronz övdísz (Hancar 1934)

Hettita relief (Alacahöyük, Töröko.)

A SZABIROK NEMZETISÉGE.

A *'Tāpar* névnek, a mely módosulataival – *Šabar*, *Saber*, *Šoper*, *Sabir* stb. – együtt elterjedt földrajzi elnevezés a tobolszki kormányzóságban, igen nagy a fontossága. A következő sorokban mindazon többé vagy kevésbé fontos mozzanatokat, a melyek e névre vonatkoznak, összeállítani igyekeztünk, hogy megkönnyítsük annak magyarázatát. Kezdjük kutatásainkat az Alsó-Irtis vidékén, a hol alkalmunk volt személyes megfigyeléseket tenni.

Ezen a vidéken, a tobolszki kerület északi felében, egy osztják voloszt van, a melyet oroszul Narym-nak neveznek, a mely azonban a benszülötteknél *'Tapar-mir* nevet visel. Úgy látszik, hogy ez a név előbb csak egy kisebb részére vonatkozott az említett volosztanak. Megjegyzem ugyanis, hogy a mostani osztják volosztok mindegyike több kisebb, a történetíróknál *Ulussa*, és *Wolost* elnevezés alatt említett államból alakult, a melyek mindegyikének volt egy központi földvára és örökös dynastiák kormányozták őket. A mostani narymi voloszt három régiből alakult, t. i. a narymi, tarchani és czingaliniból, a melyek előbb önmagukban egy-egy kis fejedelemséget alkottak s ezek egyikének székhelye volt a magános dombon épült *'Tapar-vár* (*'Tapar-voš*), körülvéve a domb lábánál épült falvakkal. Magát a dombot *Vožen-unt*-nak („város-halma”) és a körülte fekvő falvakat *Voč-itpa*-nak („város előttinek”) nevezik.

A *'Tapar-voš* földmaradványai még jelenleg is láthatók a czingalini kunyhók mellett, a hol a lakosok kihalása miatt már csak két falu van. A vár maga, jóllehet az idő megrongálta, igen tipikus építmény. Alakjára nézve három oldalú piramis, a mely lépcsősen s igen lassan emelkedik fölfelé. A vár hátulsó oldalán, a hol a domb könnyebben mászható meg, két félkör alakú sáncz van, a mely védelmezi ezen oldalt. A lépcsőzetes oldal több helyen meg van szakítva természetes vagy mesterséges árkokkal és sánczokkal, a mely körülmény miatt a várat „hét-dombú”-nak (*tābet-čippe*) nevezik. *'Tāpar-voš* vára nagy tiszteletben áll a körüllakó osztjások előtt, nemkülönben a tatárok is úgy tartják, hogy valamely szent szűznek a nyugvó helye. Így volt ez régebben is, a mint ennek nyomát találjuk több régi hősénekekben és dalban. A gyűjteményemben levő egyik hősi mondában is úgy van feltüntetve ez a város, mint két fejedelmi testvér küzdelmének színhelye, a kik egy *'Tāpar asszony*nak fiai.

A czingalini jurtákban egy más dalt is hallottam ezen városról, amelynek teljes feljegyzését azonban nem sikerült elkészítenem. Körülbelül így kezdődik:

Xūdēm 'T āpēr moxlan āvèt muḡna ōmdāi
Tābet-čippe katkēḡ (?) āvèt muḡna ōmdāi.
 „A hármas¹ 'Tāper görbe földfokán éltünk mi,
 A hét halmú magasra emelkedő (?) földfokon éltünk mi.”

A czingalini osztjások mesélnek még a *'Tāpar-város* korábbi fejedelmeinek egy kardjáról, *'Tapar jitan nare*-ről (a *'Tapar* kezében lévő kard), a melynek az a tulajdonsága volt, hogy ha egyszer kihúzták, mindenkit levágott, a ki közelében volt.

Ezenkívül a *'Tapar* név még feltalálható két általam feljegyzett medveénekekben, a hol egy *'Tapar-asszony*, hasonlóan a *kām-asszony*hoz, mint az osztjások törzsanyja jelenik meg. Találkozunk ezen névvel a *Tarem* fiának, *Pairaxta*-nak tiszteletére énekelt himnuszban. Elmondja ez a himnusz, hogy *Pairaxta*-nak volt egy íjja; ennek az íjnak a húrja két rétvű volt: egyik arany-selyem, a másik *'Tapar-csalán*² fonalból. Ezt a csalánt azon helyen szedték, a hol hajdan a *'Tapar-ház* állott. (A csalán ugyanis a régi telepek helyén nő legjobban).

Valamennyi efféle szájhagyomány arra mutat, hogy a *'Tapar*-név északnyugoti Szibéria hajdani lakosainak volt a neve, továbbá, hogy ezen *'Tapar* névvel a régebbi osztjákok és vogulok sűrűbb érintkezésben voltak, tőlük nőket raboltak vagy vettek és később helyeiket is elfoglalták.

¹ A *'Tapar*-város népessége ugyanis a békés időkben három faluban lakott.

² A köznyelvben a neve *pūdēn* (irt. o.). *pōtēn* (nar. o.). A csalán neve a voguloknál is: *ponal*, *ponla*, azaz tkp. „kender”. Ezen két növénynek egymástól való megkülönböztetése céljából az "osztják kender" vagyis "csalán" megnevezésnél *-xanda*, a vogulban "*mańs*" jelző használatos, melylyel szemben a valószínű kender: "orosz", *rut*, *ruš*. Az osztjákoknál tehát a csalán teljes neve ez: *xanda-puden* (*-poten*), a voguloknál pedig *mans-panla*, vagyis vogul-csalán. Az oroszok kenderét *rut-puden*, *rus-puden*-nak nevezik.

A *'Taparokra* vonatkozólag még egy sajátos vonást találunk az osztjákok legtöbb meséjében és mondájában és ez az, hogy a *'Taparokat* mindig bizonyos tisztelettel és hódolattal említik, mintha ők valamely magasabban álló faj volnának és szinte dicsekednek vele, hogy tőlük származnak. A *'Taparok* iránti tisztelettel találkozunk a zavodin-i (Nar. Vol.) osztjákok következő tradíciójában: A szamojédek a régebbi időben gyakran betörték az Irtis-melléki osztjákok területeire, de ilyen hadjárataik alkalmával mindig különbséget tettek a most mellettük és közöttük élő Narym és Tarchan volosztbéli osztjákok között. Amazokat *Tapari* emberek-nek (*Tapar-jax*) nevezték és barátaiknak tartották, míg a tarchaniaknak (*Tarxan-jax*) annyi kárt tettek, a mennyit csak tudtak.

Miben és hol rejlik az osztjákok, és szamojédek nagy tiszteletének oka ezen őslakók iránt, nem tudjuk. Nem a szellemi és kulturális fölényben rejlett-e? Úgy gondoljuk, hogy azok a sánczokkal, árkokkal művésziesen felépített csúd-várak, valamint az ott található díszes cserépedények, agyagedények, és salak-darabok, melyek a fazekas- és kovácsmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, nem származhattak a kultúra alacsony fokán álló mai osztjákok és vogulok elődeitől, hanem az egykor itt lakó *'Tapar*-nép maradványaiul tekintendők.

A tobolszki kerület déli részében szintén megtaláljuk ezt a nevet, *Sibir*, *Sivir* alakban az ott élő tatároknál, kik az ország autochton lakóit jelölik ezzel a névvel és nekik tulajdonítják az összes régi emlékeket. Ezzel a névvel jelölik meg az eskalbini volosztban, az Irtis-vidéki, Tobolszkon alul és felül fekvő földvárakat, egynéhány délre eső vár kivételével, a melyeket a kara-kitanok vagy katanoktól származtatnak. *Sibir* (*Sivir*) *gala* a sibirek erősségeit jelzi, a sírhalmokat pedig, valamint általában minden többé vagy kevésbé kimagasló maradványát a régi telepítéseknek *Sebe* (*Sivir*) *tuba* névvel emlegetik. Ide kell sorolni az ottani tatár khánság hajdani fővárosának *Sibir* nevét is, a mely egészen bizonyosan a *Sibir gala* kifejezés megrövidítése. Az irtisi osztjákoknál, a kik északi szomszédai a tatároknak, a *Seber*, *Sivir* név majdnem ismeretlen, egyetlen egyszer hallottam csak a Konda mellett a pushtini kunyhókban. És ez természetes, mert itt már a *'Tapar* (*Sabar*) formában jön elő és mert a nagyobbára eloroszosodott osztjákok a terület őslakóit a tág körű чудь (csúd) orosz kifejezéssel jelölik.

Ha nyugotra fordulunk, a vogulok főfőszkében, a turinszki kerületben ismét megtaláljuk ezt a földrajzi nevet. A történelemből tudjuk, hogy a középső Tawda vidékét minekelőtte az oroszok meghódították volna, *Tabary*-nak hívták (Fischer: Sib. Tört. térképe). Lakosai, a földmíveléssel foglalkozó vogulok és tatárok *tabarinok*, *tabarintzi*, *tabárok*, az általuk lakott földvárak pedig *Tabary* (Та́бара) néven voltak ismeretesek. 1593-ban a moszkvai kormányzóság elhatározta, hogy egy új Tabary várost épít s hogy mindenféle versengést kizárjon, az új telepítés érdekében a közel fekvő kis tatár falvakat mind lerombolta. Azonban az elpusztult falvak neve mai napig fenmaradt három volosztban. A tabari vogulok az alsó és felső tabarini kerületben, továbbá az oroszok (a tabarini voloszt két hasonló nevű falujában) megőrizték.

Müller, Szibéria történetírója, a vogulok említett nevét egy fejedelmük nevére vezeti vissza, a kit *Tabar* vagy *Tobar*-nak nevez. Ezen magyarázat nem eléggé indokolt, mert a mint láttuk, a mellettük lakó tatárok is ugyanezen nevet viselték. Jobb Fischer történetírónak magyarázata, a ki egy vogul nemzetség nevéből vezeti le, a mely nemzetség még az oroszok uralma előtt a Tawda mellett élt. Nagyon valószínű, hogy a tabarini tatárok, hasonlóan a tobolszki kerületben¹ lakó tatárokhoz, eltatárosodott vagy legalább is tatárokkal keveredett vogulok, a kik valamely tabar eredetű nemzetségből származtak. A turinszki kerület voguljai előtt az említett név *Sapër* alakban ismeretes. Dr. Munkácsi Bernát szerint az oroszok jelölésére használják ezt a nevet, a mi azonban a névről szerzett eddigi ismereteinkkel ellenkezik.

Csekély módosítással találjuk ezt a nevet a kormányzóság északi részén, a berezovi kerületben, a hol *Saber*, *Saper*, *Saper*, *Soper* formában jelenik meg. A Reguly Antal gyűjteményében egy északi osztják hősi énekben ilyen bekezdést találunk:

Šoper nohlä vuas ti amesleu
Šaper nohlä aut ti amesleu
 „A kimagasló Soper (Saper) városában éltünk mi (eddig).”

Egy másik énekben pedig ezt találjuk: „*Šaper naj ānkem ar*”, Ének Saper (város) fejedelemlőjéről².

¹ Irt. Ost. 1. 17. lap.

² Hunfalvy Pál: Nyelvtud. Közl. 14-18. lap. [in: Pápay József: Északi osztják medvénekek, Bp., 1934].

Ezen énekeket úgy lehet tekinteni, mint a távolabb déli vidéken énekeltek visszhangját (v. ö. az irtisi osztjások hasonló énekét). De miként magyarázzuk meg a *Šaber-mām* (Sabernép) kifejezést, a mely névvel Reguly szerint egy osztják törzs nevezi magát Obdorsk mellett; nemkülönben a *Šaber-mu* (Saber-föld) elnevezést, a melyet meg Munkácsi B. szerint Pápai J. jegyzett fel ugyanezen vidéken. Úgy kell lenni, hogy a *‘Tapar, Saber, Saper* stb. elnevezések északnyugoti Szibéria benszülöttei előtt jól ismertek voltak, habár azok az osztjások, a kik az Ob völgyének vonalán laknak a szurguti határtól fölfelé, minden direct kérdésre, a mely az ország hajdani őslakói felől akar értesülést szerezni, az *Ar*-népet (*Ar-jax*) nevezik meg, míg ellenben a szamojédok a *Sūrte*¹ népről emlékeznek meg, a mely név talán a *Sabar, Sibir*-rel egy eredetű.

Végül említést érdemel az a körülmény, hogy az északi Uralban, a Pecsora egyik jobboldali mellékfolyójának, az Ussanak forrásánál két hegynek hasonló neve van, mint a szóban forgó népnek. Még pedig: *Sabrei-pai, Savri pai* (*pai* osztjákul: domb, magaslat), a miből valószínű, hogy itt Sabar-hegyről van szó. Hasonló hangzású (*Saprai*) neve van egy fenyőkkel borított dombnak a temljacsevi volosztban (tobolszki kerület), a hová a tartomány hajdani lakosai halottaikat temették.

Ezenkívül a *Šaper, Šoper, Saber* stb. nevek sokféle vonatkozásban fordulnak elő az északi osztjásoknál és voguloknál: ész. osztj. *šaber* (šoper) *voh* (-ogi) annyi mint: ezüst, szó szerint „saber fém”; éjsz. vog. *saper aln* = saber ezüst, déli vog. *saper-* vagy *sapra-kwørex*, „csóka” (tkp. saber-varjú), mely kifejezésnek a kondai vogulban *maskau kwørex* (tkp. muszka varjú) felel meg (v. ö. fent: az oroszok saper nevét).

Az említett adatok elegendők annak a megmutatására, hogy mennyire el van terjedve a szóban forgó elnevezés az óriási tobolszki kormányzóság különböző vidékein. De miután igen réginek látszik - Raschid-Eddin perzsa történetíró említi először a XIII. században, azonban már előbb is élnie kellett -, nem lehet csodálkoznunk azon, hogy különböző vidékeken és népeknél, sőt ugyanazon népek messze szétszórt törzseinél jelentékeny módosulást szenvedett. Mindenesetre állítanunk kell, hogy mindazok a fentebb említett kifejezések: *‘Tapar-voš*,

Šoper- (*Šaper-*) *voš*, *Sivir-gala*, a historiai *'Tabary* (Та́ра) és a tobolszki kormányzóságban hajdan létezett tatár khánság székhelye-

¹ Castrén: Ethn. Vorles. 86. 1.

nek *Szibir* neve, egy és ugyanazon értelműek, továbbá hogy a *'Taparok*, *Saberek*, *Sivirek* népe által lakott és nekik tulajdonított várak, nemkülönben a hasonló hangzású nevek, északnyugoti Szibéria hajdani lakosaira vezethetők vissza. Mindezekhez meg kell jegyeznünk, hogy az irtisi osztják nyelv hangtörvényeit számba véve a szóban forgó név változatainak alapformája gyanánt *Tabar* vagy *Sabar* vehető fel.

Most megkíséreljük közelebbről meghatározni a sabarok hajdani lakhelyének határait. Egy régebbi cikkünkben így vázoltuk a szibírek vagy szivírek országát: Magában foglalta a tobolszki kerület déli felének nagyobb részét, vagyis a Tobol és Vagai alsó és az Irtis középső folyása mentén fekvő tartományokat, körülbelül 150 verstnyire Tobolszktól felfelé és 100 verstnyire lefelé. Én szerintem az Alymka, Noska és részben a Konda és jobboldali mellékfolyók által elárasztott földsávokat, a melyek jelenleg az eskalbini és részben a kiskondai wolosthoz tartoznak, ide számítani nem lehet (lásd Сиб. Сборн. 1891. 130. 1.)

Miután a *Sibir* elnevezést csak egy változatnak tartjuk a sabar nép sokféle neve között, a fentemlített határokat jelentékenyen ki kell terjesztenünk, t. i. északon az obi-öböl, nyugaton körülbelül az Ural-hegységig, délen a Turáig. Úgy látszik, hogy a sabarok (Tabarok) egykor északnyugati Szibéria kopár vidékeinek legnagyobb részét bírták, a melyben benne voltak a tobolszki (talán a keleti részt kivéve), turinszki, tjumeni és berezovi kerületek. Valószínű, hogy ez a törzs az Uraltól nyugatra is lakott. Számos folyó, tó, falu, valamint csud várnak a neve Kelet-Oroszország északi és középső részén: Sabarova, Samarova, Saburova, Savarskaja stb. arra látszanak utalni, hogy ott is honos volt, habár sok ezen nevek közül későbbi eredetű is lehet és a Sibir szóból vagy egy orosz hasonló hangzású családnévből is származhatik. Ezen körülményt alkalomadtán nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az ilyen nevek eredetére vonatkozó történeti adatok hasonló esetekben zsinórmértékül szolgálhatnak.

A mi azt a kérdést illeti, hogy melyik törzshöz számítandók északnyugoti Szibéria ezen őslakói, két felfogással találkozunk. Az egyik feltevést Florinsky, a szibériai régiségek ismert nevű kutatója képviseli, a ki szlávoknak tartja őket; a másik vélemény a finn-ugorokhoz számítja őket és ennek képviselője a jelen értekezés írója, a ki bennük az osztjákok, vogulok, magyarok közeli rokonait véli. Feltevésemet a következő adatokkal támogathatom: A magyarok, kiket Constantinus Porphyrogenitus az (európai) sabarokkal azonosít, Lebediába történt költözésük előtt valószínűleg a Közép-Ural vidékén laktak más magyar törzsek szomszédságában, melyek az Ural innenső oldalán folytattak nomád életet. Miután az északnyugoti Szibériában élő osztjákok és vogulok a magyarokkal igen közel álló nyelvet beszéltek, nem merész az a feltevés, hogy a sabarok elterjedésének keleti határai, a melyről ma semmit sem tudunk, legalább egy ideig az Ural innenső oldalán voltak, vagyis más szavakkal, hogy ezen népnek kiterjedése egykor azon tartományokra nyúlt ki, a melyekben a *'Tapar*, *Tabar*, *Sivir*, *Soper* stb. geográfiai elnevezések mai napig fennmaradtak. Észak- és Közép-Oroszország nem orosz földrajzi neveinek kutatója, Europaeus szintén megerősíti azon nézetet, hogy a finn-ugor néptörzs az Ural innenső részére is kiterjedt. S úgy látszik, hogy a régebbi időkben az európai Oroszország legnagyobb részét bírták, még pedig a Jeges-tengertől a Don felső folyásáig, a Balti-tengertől és a Visztulától az Uralig. A történelem is az ugorokat az európai Oroszország éjszakkeleti részén találja, a hol részben mai napig fenn-tartották magukat.

Nem lehetetlen tehát az a feltevés, hogy a szibériai sabarok vagy saberek a messze kiterjedt ugro-finn törzsek csak egy ágát képezték, a mely az európai Oroszország északi és Szibéria északnyugoti részét lakta. A mi azonban a tobolszki kerület északi részén lakó

vogulokat és osztjákokat illeti, nem merjük eldönteni, hogy ők keletről jöttek-e, mint Castrén állítja, avagy az európai Oroszországból. A szamojédek nyomait a szamojéd népmaradványokon a Jeniszei és Tobolszk kormányzóságokban könnyen lehetne nyomozni, nem így azonban a szibériai finnekét. Az a vélemény, hogy keletről vándoroltak, azon a tényen kívül, hogy az ural-altaji családhoz tartoznak, igen kevés geográfiai elnevezésre támaszkodik, úgy hogy nincs kizárva az ugoroknak Ázsiába való visszavándorlásuk sem.

Fentebb a szamojédekről emlékeztünk meg, a kik jelenleg a szibériai ugorok északi és keleti szomszédai. Egyes tények arra utalnak, hogy két különböző úton jöttek: a jurákok a Jeniszei torkolatának tundráin keresztül, míg az ú. n. osztják-szamojédek az Ob mentén vonultak a tobolszki kormányzóság felé és ezen nyugoti irányú vándorlásuk alatt az osztjákokat és vogulokat jelenlegi lakóhelyükön találták.

A mi egyrésztől Észak- és Közép-Oroszország, másrésztől Észak-Nyugot-Ázsia hajdani lakosainak egysége mellett beszélhet, az az itt és ott élt népeknek egységes kultúrája. Az árkokkal, sánczokkal ellátott földvárak az említett vidékeken mindenütt találhatók és a lakosság kultúrájának termékei a Balti-tengertől az Irtis és Ob folyókig terjedő földszávon ugyanazok. Pl. valamennyi csud várban ott vannak a pontokkal, vonalakkal díszített cserepek, agyagedények. Néhány ilyen cserép, melyeket Inostrantzew A. tanár a Ladoga tóban talált, kőkorszakbeli balták mellett feküdt, a mi az észak ezen őslakóinak régi voltára vall. Azon koponyák, melyek Észak- és részben Közép-Oroszországban találhatók, jobbára dolichocephalok, mi által minden most ezen a vidéken lakó néptől különböznek és a szibériai ugorok, névszerint az osztjákok és vogulokhoz sorolandók. (Az ugor-magyarok ma brachicephalok, a mi más népekkel való keveredésnek tulajdonítandó).

A sabiroknak a sabarokkal, főleg pedig az ugro-finnekkal lehető rokonságáról fentebb idézett művemben ezeket írtam:

„A mi a sabirok (Σάβειροι) vagy másképen a byzantinusok sabir-ugorjai-nak avagy unno-sabirjai-nak az európai és ázsiai sabarokhoz való viszonyát illeti, nem tartjuk lehetetlennek, hogy ezek az előbbiekkal egy és ugyanazon nép. Támogatja ezen véleményt az ugor névnek a sabirok nevéhez való viszonya, másodsor a következő körülmény: A finnek ugor ágának (magyarok, osztjákok, vogulok), továbbá a hozzájuk legközelebb álló permiek, zürjének stb. nyelvében összet és egyéb kaukázusi nyelvek befolyásának észrevehető nyomait találjuk (főleg a fémneveket illetőleg), a mely arra a feltevésre utal, hogy a fentnevezett népek valamikor a Kaukázus északi részén laktak.¹ Miután az összeteket az alánok vagy egy velük rokon nép utódainak tekinthetjük, az északról vagy nyugotról bevándorolt sabirok vagy unnosabirok, mialatt hosszabb ideig az alánok szomszédságában éltek és mint a perzsák szövetségesei a kaukázusi és a Kaukázuson túl lakó népekkel közlekedtek, közvetítésükkel megismerkedhettek a finnekkal. Később ezen törzs, nyomatva erősebb népek által, északra vonult fel, a hol elágazott. A lökést ezen vándorláshoz talán az avarok adták, a kik Kr. u. 558-ban a Kaukázustól északra fekvő síkságra törtek és az ott élő alánokat, utigurokat, savirokat (sabirok) legyőzték és részben megsemmisítették”.

¹ L. Dr. Munkácsi B.: „Kaukasischer Einfluss in d. finnisch-ungarischen Sprachen” értekezését, Revue Orient. I., 1900, 39. s köv. 1.

Miután az őslakók ugor rokonságának elméletével végeztünk, a szláv rokonságról kell beszélünk. Florinsky professzor nem ismeri véleményemet a tabarok (tyaparok), szabarok és szeberek nemzetiségéről s mind e népek feltételezett azonosságáról, ő csak európai sabirokat ismer, akikről Schaffarik azon hypothesisist állította fel, hogy ők előbb Szibériában laktak s onnan költöztek európai Oroszországba. Nevüket Florinsky lakhelyük északi fekvéséből

(sabir = сыбырь) származtatja. Egyik nagyon részletes és értékes művében, melyet az őszlávoknak szentel, a sabirok szibériai életmódjáról és kultúrájáról a következő képet rajzolja:

Ezen nép elterjedésének középpontja a tobolszki kormányzóság középső része, a Tawda, Tura, Tobol és középső Irtis völgyeiben, tehát körülbelül azon a vidéken, amelyet a régi térképek „Szibír” névvel jelölnek. Letelepedett nép voltak, szorgalmas földmívelők, vadászattal és halászattal is foglalkoztak. Élénk kereskedésük volt, a mely a szabiroknak fémeket és fegyvert, arany és ezüst ékszert bőven szolgáltatott. Az Irtis, Tobol, Tura, Tawda folyamok voltak abban az időben az egyedüli utak, a melyeken az árukat Ázsia középpontjából az élénk kereskedelmű Biarmia-földre lehetett szállítani és viszont. Ezen kereskedelmi utak védelmére, egyrészt a dél nomádjai ellenében, másrészt az északi erdőségek vad finn származású (osztják és vogul) lakosaival szemben a szabirok a partok mentén, kimagasló hegyfokokon, művésziesen árkokkal és sánczokkal ellátott várakat építettek. A hol ezen földvárak legnagyobb számmal vannak, ott kellett lenni a nagyobb veszedelemnek, a hol pedig kevesebbet találni, ott a szabirok saját birtokának kellett lenni. Dalmatowtól nyugotra egész Jekaterinburgig, így szól a szerző, ezen várak nem jönnek elő. Délen is hiányzanak az Isetj folyótól a Tetcha és Mias folyókig, a mennyire ez a vidék ismeretes. Nem kevés halom van ebben az országban, elosztva kisebb csoportokban. Ez azt bizonyítja, hogy az Isetj folyó vidéke az egységes Kurgánországban (курганное царство) feküdt s e miatt különös, mesterséges védelemre nem szorult, mely védelem kizárólagosan az északi erősségek ellen volt szükséges (I. I. 235. 1.).

A tömegtelen ékített cserépedény, vassalak, fémeszközök lelete a régi sírokban, sírdombokban s a földvárakban mind azt bizonyítják, hogy ezen nép a fazekas- és kovács-mesterségben nem volt járatlan. És miután mindezek a maradványok magasabb kultúrát feltételeznek, mint a milyent az egykorú osztjákoktól, voguloktól várhatunk, ebből a körülményből a fentemlített tudós azt következteti, hogy mindezek a maradványok a szláv szabiroktól erednek, a mit a szibír birodalom fővárosának neve is megerősíteni látszik.

A földvárakról mondja, hogy a szlávoknak volt Kelet-Európában egyedül az a szokásuk, hogy városaikat földsánczokkal és árkokkal vették körül, melyeket a IX. század óta még falfalakkal erősítettek meg. A krónikások, a kik az oroszoknak Jugria földre való száguldozásait írják le (IX. század óta), megemlítik ugyan a lakosok faerődítményeit, de a favárakról nem emlékeznek, a miatt nem hajlandó elfogadni, hogy ők ilyent építeni tudtak volna. Ez az oka, hogy miért nem említik a krónikások az ú. n. jugor várakat, mert tudvalevőleg a faépítmények nem állnak fenn sokáig. „Ediger és Kucsum idejében - mondja - a vogulok, osztjákok és tatárok szibériai váraikat másképp nem tudták építeni, mint a kazáni, bolgár és orosz minták nyomán. Ezen idő alatt falfalakkal, sánczművekkel, szekerekkel voltak körülvéve, nem pedig nyitott földsánczokkal. Innen van, hogy azon sok északi finn várnak, a melyet a régi Koronai földrajz (Книга Большому Чертежу) ír le, már nyoma sincs” (I. 240. 1.).

A mi azonban a tulajdonképeni Szabirország földvárait illeti, melyeknek maradványai mai napig láthatók és a melyek az orosz foglalások alkalmával a tatároknak és szibériai finneknek szolgáltak védelmül, ezekre nézve az a véleménye, hogy mindezek a földvárak szláv eredetűek, bármelyik későbbi népnek szolgáltak is ezek menedékül. Néhány helyen ezek a népek orosz (vagy szláv-bolgár) minta után maguk is építettek várakat. Hogy ezen várak nem az ugro-finnnek találmánya, bizonyítja azon körülmény, hogy a finn népeknek sem a várak, nem annak alkatrészeire nincs köznevük. Florinsky azt hiszi, hogy ha a finn *pilsäät* (палисадъ) szót s a finn nyelvnek a „város” s „körülkerítés” fogalmára vonatkozó szóhiányát tekintetbe vesszük, azt kell hinnünk, hogy a jugroknak és finnbolgároknak a várépítés művészetét a szláv ó-bolgároktól és oroszoktól kellett elsajátítaniok. (I. 176. 1.).

Északnyugoti Szibéria lakói életmódjának ezen képe bizony igen sok kifogás alá esik. Ha a szláv *theoria* tudós harczosa jelzett művében vizsgálat tárgyává tette volna azon régi maradványokat is, a melyek Tobolszktól északra találhatók¹, akkor bizonyára más képet alkot a szabir nép kultúrájáról. Láttam volna, hogy a földvárak nemcsak a „Szibir” országra szorítkoznak, hanem az alsó Irtyis és az Ob egész völgyében gyakoriak, vagyis azon erdős vidékeken, a melynek vad lakosai ellen Florinsky szerint a művelt szabirok földvárakkal védekeztek. Igen sok ezen várak közül nem olyan nagy méretűek, mint a délen levők, de éppen úgy árokkal és sánczczal védettek, a miről meg lehet ma is győződni, és a legtöbbnek neve, ellentétben Florensky idézett nyilatkozatával, az illető föld benszülött lakossága előtt jól ismert,² soknak pedig elnevezését még a krónikáktól és történetíróktól tudjuk (Castrén 58. l.). Ezen várak egységes származása mellett még többet mond északon és délen az a körülmény, hogy azokban mind a két helyen ugyanazon vassalakot és díszített cserepeket lehet találni. A várak északon is főleg kimagasló földnyelveken vannak építve, de nemcsak folyamok és folyók mentén, hanem pusztai vidékeken, erdők, mocsarak szélein, melyek semmi esetre sem kereskedelmi utak. Különben ilyen esetet maga Florinsky is említ egynehányat.

Ami a kereskedést illeti, úgy látszik, hogy rendes karavánjáratok csak az országnak a tatároktól történt elfoglalása után kezdődnek, tehát a mikor rendes kormányzás vette kezdetét; míg ellenben akkor, a mikor itt apró országocskák voltak egymás mellett, a melyek örökös viszálykodásban éltek, a mint ez a szibíriai finnek hősi époszában visszatükröződik, a cserekereskedésnek egyszerűbb formái voltak meg, úgy körülbelül, a mint ezt Jurja Torgowitsch (1096) naív elbeszéléséből kivehetjük. A kereskedelem ilyen fokán valószínűleg nem voltak szükségesek a várak. Céljuk tehát más volt: az, a mint említettem, hogy az ugorok és tatárok betörése ellen védelmül szolgáljanak.

¹ Castrén: Reiseberichte u. Briefe d. J. 1845-1849. 58. l., 101. l.

² Nyug.-Szibériában személyesen láttam több mint tizet. Ezekről egy archeol. térképpel kiadandó értekezésben akarok beszámolni.

E mellett tanúskodik az ország meghódításának története, a benszülöttek szóhagyománya; de hogy az említett törzsek mindegyike maga építette a várát, azt alig lehet feltenni, mert tudomásunk szerint sem az osztjákoknak, sem a voguloknak nem volt hozzá eszközük és nem is állottak a művészet olyan fokán, a mely szükséges az ilyen építkezéshez. Ha ezen földvárak ismeretlen építőit, kik egy időben kovácsok és fazekasok voltak, mégis szlávoknak tartanánk, a mihez hiányzik az elegendő számú és erejű bizonyíték, akkor el kellene fogadnunk azt, hogy ők majdnem a Jeges-tengerig terjeszkedtek és azután a vad és harczias finneknek engedték át helyüket, de ez olyan hypothesis, mely nem fogadható el. Ellenben az orosz annalesekből és európai utazók műveiből tudjuk, hogy a jugrok a XI-XIV. században az Ural mindkét oldalán egész a Jeges-tengerig értek. Florinskynek azon állítása, hogy az osztjákoknak és voguloknak a város fogalmára nem lett volna szavuk, nem egészen áll, mert az elsők *voš*, *voč*, az utóbbiak *us*, *uš*,¹ névvel nevezik. Minthogy Tobolszktól északra a várost kivéve az egész vidéken nincsenek sírdombok, csak délre, erdős és sík vidéken, melyek inkább alkalmasak a marhategyezésre és itt a földvárakkal együtt találhatók: ez a mellett bizonyít, hogy e sírokat talán nomád népek készítették, melyek itt hosszabb ideig tartózkodtak. Róluk tesz említést a déli tobolszki kerület tatárainak (a karakitanoknak) egy néphagyománya, valamint a kirgizek és kalmukoké is délnyugatra. Ezen véleményünket az a körülmény is támogatja, hogy a várak és sírdombokban talált tárgyak egymástól jelentékenyen különböznek. Az elsőben cserepeket, vassalakot, állati csontokat, csontnyilakat s ritkán találhatni mást, míg a kurgánok emberi csontokon, csontvázakon kívül nem ritkán jelentékeny bronz, arany és ezüst kincseket rejtenek. Mindezek után igen merésznek tartjuk a sírdombokban talált holmikat azon népnek tulajdonítani, a melyik a földvárakat hagyta hátra, s ha van is néhány közös vonás bennük, e

tényben a szabirok szláv eredetének bizonyítékát látni nem lehet, mert nevük nem a halmokkal, hanem csak a földvárakkal van összekötve.

Mi csak a mondottakra szorítkozunk annak a hypothesisnek a megczáfolásában, a mely É.-Ny.-Szibéria lakóit szlávoknak tartja. A mi pedig az oroszok saper nevét illeti, mely azon hypothesisist erősíteni látszik, bizonyos, hogy az későbbi eredetű.

¹ Ezenkívül ismeretesek a finn *linna*, észt *linn*, vót *linna*, *lidna*, mordvin *os*, (Ahlquist: Kulturwörter d. westf. Spr. 182. 1.)

A mint a fentebb elmondottakból látható, a két hypothesis közül egyik sem elegendő tökéletes arra nézve, hogy ezen homályos kérdést, t. i. a szabirok v. szabarok eredetét, nemzetiségét, kultúráját stb. tisztázza. De mégsem hiábavaló ilyen hypothesis felállítása, mert első sorban az összehordott anyagot bírálva vizsgálja és az adatokat igyekszik rendezni.

(in: Ethnographia, XI. évf. 8-9. szám, 1900. október-november; ld. még *Patkanov, Sergei*, *Statisticheskie dannie, pokazivayushchie plemennoi sostav naseleniia Sibiri, iazik y rodi inorodtsev*, 1897. [Statisztikai adatok Szibéria népességnövekedésének szerkezetéről, nyelveiről, lakosságáról], Tom. I-III., 1912. St. Petersburg; A Mercator-féle 16. századi Oroszország-térkép részletét Iuhra vagy Ioughoria és Sibior (Szabir) területekkel és városokkal ld. e kötetben p. 203)

Obdorszki (északi) osztjások jellegzetes típusai népviseletben;
az osztjások (hantik) eredetileg hosszúfejű europidok voltak

3. MAGYAROK, SZOVÁRDOK A 2. SZÁZADI SARMATIÁBAN

Ptolemaios és a magyar őstörténet

Az alexandriai Claudios Ptolemaios (Kr. u. 90-168) híres földrajzi munkája, a *Geographike hyphegesis* (Bevezetés a földrajztudományba), az egész világot igyekezett részletesen leírni, a Kanári-szigetektől Kínáig, az „északontúli” vidékektől Afrikáig, Indiáig és Délkelet-Ázsiáig. A hatalmas vállalkozás nyolc kötete sokat merített az előtte járó történetíróktól, s a Kr. u. 70-130 között élt szír-föníciai tudós, Tyrosi Marinós művéből, aki a matematikai földrajz megalapítója volt, s így Ptolemaios Geográfiaja a hegyek, folyók, országok, városok és népek elhelyezkedésének meghatározásánál már alkalmazta – bár nem teljesen mai értelemben – a földrajzi koordinátákat, a hosszúsági és szélességi fokokat, előmozdítva ezzel a térképészet és a világ megismerésének fejlődését.

Ptolemaios eredeti, rajzolt világtérképe elveszett, de a 15. századtól sorra készültek a térképek az újra felfedezett és latinra lefordított Geográfia útmutatásai alapján. A leghíresebb és legalaposabb két változat, Martin Waldseemülleré 1507-ből – nemrég került vétel útján egy német tulajdonostól a washingtoni kongresszusi könyvtárba –, és a Berlinghieri-féle, 1480 körüli itáliai térképszelvények, melyek egyik eredeti, színes változatát a kaliforniai Berkeley Egyetem archívumában őrzik (ld. forrásmegjelölések a tanulmány végén).

Bizonyos fokig már korábban rámutatott a nemzetközi, majd a magyar őstörténet-kutatás arra, hogy a Geográfiaiban találunk olyan népneveket, melyek a magyarság kialakulása szempontjából jelentőséggel bírhatnak s a különböző kutatók más-más módon vélekedtek e népnevekről.¹ Szükséges azonban kiemelni ezt a kérdést a szakmai értekezések mögöttes világából, hiszen nagyon úgy tűnik, hogy Ptolemaiosnak ezen 2. századi adatai képezik az egyik legbiztosabb történeti érvet a magyarság őshazájának vagy egyik korai szállásterületének elhelyezkedésével kapcsolatban, és ez nem is áll nagyon távol az eddigi elképzelésektől, csupán másként és behatóbban kell értelmezni, mint ahogy eddig történt. A Geográfia a következő népneveket említi, melyek számunkra fontosak:

III. könyv 5. fejezet (Sarmatia Europe):

§19. Αλαυνοι, Σκυθα Αλαυνοι: *alaunoi*, *szkütha alaunoi*: alánok, szkíta alánok, akik ekkor egész Sarmatia több pontját lakták, csakúgy mint a Kelet-Káspi régiót, beleértve az asi/jász, aors/varsány és más iráni törzseket, akik a Kárpát-medencébe is beköltöztek; az alánok eredetmondáinkban is szerepelnek, „anyai ágon”, mint a magyarság ősanjai (Kézai).

§25. Χουννοι: *khunoi*, a Borüszenész/Dnyeper folyónál szerepelnek, a baszternákok és roxlánok között. A szöveghely latinul: „*Inter Basternas autem et Roxolanos sunt Chuni. Et sub proprijs montibus Amadoci et Nauari*” (in: Claudii Ptolemaei Geographia, 1562., Venice, p. 80, OSZK). Ugyanebben a fejezetben (§20.), a finnek alatt a harmadik sorban említi a Geográfia egy *auarinoi* népet is, a Visztula forrásvidékénél, mely név azonban nem valószínű, hogy az avarokkal kapcsolatos, akik a forrásokban először 463 vagy 451 táján bukkannak fel a Káspi-Kaukázus térségben (Priscos, örmény írók), hanem valamely szláv, germán vagy szarmata népé lehet (két névalak is szerepel, üpszilonnal és bétával: Αuarινοι, Αβαρινοι, auarioni és abarinoi, ld. alább és 9. jegyzet; ugyanakkor érdekes, hogy a kárpát-medencei avarság több közeli, szarmata analógiával rendelkezik, ld. Éry, Fóthi; v.ö. Theophylactos „pseudo-avarjai”? a keleti varkhoniták ezen európai „ál-avarok” neve alatt lettek ismertek?).

V. könyv 9. fejezet (Sarmatia Asiatica):

§16. Σουαρδηννοι: *szuardenoi*, *szovardenoi*, a Tanais-tól (Don-folyótól) északra. A név töve a szuard vagy szovárd, az -enoi görög toldalék és többesszám. Sem a nemzetközi, sem a magyar

őstörténet-kutatás nem említette korábban, hogy itt a szovárdokról vagy szabirokról lehet szó, akik gyakran szerepelnek az 5-6. századtól a bizánci, szír, majd később az arab forrásokban, s végül a magyar eredethagyományban (Anonymus és Kézai-krónikák). Bíborbanszületett Konstantin, bizánci császár, a magyar követek közlései alapján feljegyezte, hogy a honfoglaló magyarok régi neve egyenesen Σαβαρτοιασφαλοι, szabartoi aszfaloι, volt, „rendíthetetlen” vagy „lovas” szovárd (Konstantin nyomán szavárdnak is írják), ami szoros történeti kapcsolatainkra utal a szovárdokkal. Ptolemaios említ még egy Sauari népet is Európai Szármáciában, de ez a később ismert szláv törzsre vonatkozhat (ld. Kijevi krónika, HODINKA A.). A Meótiszon túl szerepelnek a szirákok is (Σιρακηνοι, *szirakenoi*).

§17. Μαθηροι: *materoi*, azaz magyarok, akiket valamivel a szuardeni név alatt, a Rha-folyótól (Volga) keletre helyez a Geográfia: „ap anatolon tu Rha potamu” (ld. az eredeti görög szöveg részlete egy 1845-ös kiadásból).

SARMATIA ASIATICA.

41

αἱ δὲ Σαρματικαὶ Πύλαι	πᾶ	μῆ	ε
Ἀλβάνιαι δὲ Πύλαι	π	μῆ	ζ
§. 16. Κατανέμονται δὲ τὴν Σαρματίαν ἐν μὲν τοῖς			
πρὸς τῇ ἀγνώστῳ γῇ·			
κλίμασιν	οἱ Ὑπερβόρειοι Σαρμάται,	ε	
ὑπὸ δὲ τούτους οἷτε	Βασιλικοὶ Σαρμάται,		
καὶ	Μοδόκαι ἔθνος,		
καὶ	Ἱπποφάγοι Σαρμάται,		
καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους	Ζακάται,		
καὶ	Σουαρδηνοὶ	←	10
καὶ	Ἀσαῖοι·		
εἴτα παρὰ μὲν τὴν βόρειον τοῦ Ταναΐδος ποταμοῦ			
ἐπιστροφῇ	Περιέρβιδοι, μέγα ἔθνος,		
παρὰ δὲ τὴν νότιον	Ἰαξαμάται ἔθνος.		
Πόλεις δὲ			15
Ἐξάπολις	ὀβ	ῆ8	γο'
Ναύαρις	ὀ	ῆ8	
Τάναϊς	ξζ	ῆδ	γο'
§. 17. Ὑπὸ δὲ τοὺς Σου-			
αρδηνοὺς	Χαινίδες,		20
καὶ ἀπ' ἀνατολῶν τοῦ Ῥᾶ			
ποταμοῦ	Φθειροφάγοι,		
καὶ	Ματῆροι,	←	
καὶ	ἡ Νησιῶτις χώρα·		
εἴτα ὑπὸ μὲν τοὺς Ἰαξα-			25
μάτας	Σιρακηνοί·		
μεταξὺ δὲ τῆς Μαιώτιδος λίμνης καὶ τῶν Ἱππικῶν			
ὁρῶν μετὰ τοὺς Σιρακηνοὺς	Ψήσσιοι·		
εἴτα οἱ	Θεμεῶται,		
ὑφ' οὓς	Τυράμβαι.		30

Más, fontos adatok fényében is tekintve a kérdést (ld. alább), ki lehet jelenteni, hogy sem a szuard/szovárd, sem a mater/magyar népnév említése Ptolemaiosnál nem lehet tévedés vagy „antik toposz”, azaz ellenőrzés nélküli átvétele, ismétlése régebbi adatoknak. Természetesen a görög írók sem tudhattak minden egyes steppei törzsről, népnévükről hajsza! pontosan, de értesüléseiket egyrészt a Fekete-tengertől északra fekvő görög városok lakóitól – csakúgy mint a baktriai görögöktől – régóta és közvetlenül szerezték, másfelől Hérodotosz történeti könyveiben (Kr. e. 5. sz.) Szkítia leírásánál még nem szerepelnek a szovárd és magyar népnevek. Úgy tűnik, hogy akkoriban a szovárdok még a Kaukázustól délre, a 18. perzsa tartományban laktak: valószínűleg a későbbi szabir-névalakhoz hasonló „saspeires” néven említi őket a történetírás atyja (Hist. IV. 37, VII. 79). Kr. e. 66. táján Strabón említ ugyane vidéken egy Syspiris tartományt, melynek neve fennmaradt a bizánci Kisázsia délkelet-pontusi Sysperitis nevű járásának nevében (Konstantin De Cerimoniis-ében „Szüiritesz”), majd a georgiai Speri tartomány nevében, és a mai törökországi Ispir és Sivrikaya helységnevekben is, ami azt jelenti – mint ahogy ez előfordult más esetekben is –, hogy a továbbköltöző szovárdok/szabirok hátra hagyhatták nevük bélyegét e területen. Egy *Szobara* (Σόβαρα) nevű helység létezett még Ptolemaios idején Kappadókia délkeleti részén (Ptol. V. 6,15), mely utal az ősi Szubartu országra, a szovárdok feltételezhető őshazájára, s azonosnak látszik a mai kelet-törökországi Savur vagy Suvarli településekkel.² A Ptolemaiosnál szereplő *Szüeboi* és *Szouobenoi* (Συεβοί, Σουβηνοι) népnevek az Imaus-hegyeken „innen” (Intra Imaeum = Altajtól, Tien-Shantól észak-nyugatra) találhatók, s e népnevek a kínai forrásokban szereplő hszen-pi néppel vehetők azonosnak, de nem a szovárdokkal (Ptol. VI. 14,9). Ptolemaios óta azonban már azt is tudjuk, hogy a mongoloid hszen-pik sosem mentek kínai Turkesztánnál nyugatabbra, s távol-keleti utódaik a szibo-k³ (Shi-wei). A szovárdokról vagy szabirokról mindeközéig tehát nem rendelkezünk megbízható korai forrásokkal, melyek akár a Káspin túli, akár belső-ázsiai eredetükre vallának, így hunoknak sem lehet nevezni őket.

Már a 19. századi kutatóknak feltűnt, hogy a magyarhoz némileg hasonló nevű „matien”-eket vagy „mannaj”-okat – a bibliai manneusokat, az ókori Menni vagy Mitanni népét (Jer. 51,27, ugyanitt Ararát = Urartu; v.ö. Ar-menni = Mannaj-felföld) – a Kaukázustól délre, ugyancsak a „saspirok” szomszédaiként, az óperzsa birodalom 18. tartományában említi Hérodotosz (Hist. III. 94; 2. ábra). Felvethető, és természetesen további kutatásokat igényel, hogy lehetséges-e a „matien”-magyar névazonosítás, illetve, hogy e „matienek” a szubir-szubar-szovárd-szabir elő-ázsiai, kelet-anatóliai néppel együtt valamikor innen, Nyugat-Íránból vándorolhattak-e északra. A „matien” szógyökben – a megszokott görögös névtorzítással – egy palatális-alveoláris ty-, gy- zárhang, vagy egy posztalveoláris dzs- zár-réshang is rejtőzhet, akárcsak a magyar, megyer névben, s a szóvégi n-hang szabályosan módosulhat, flektálhat r-re (matyen ~ magyer). Megjegyezzük, hogy a matien-magyar nem távolabbi név-analógia, mint a már bevezetett „manysi-magyar”.⁴

Felettébb érdekes, hogy Diodorus Siculus (a szicíliai Diodorus, Kr. e. 40 körül) két „gyarmatosítás” emlékét hagyományozta ránk: a szkíták 7. századi elő-ázsiai betörésének hatására az asszírok egy része a Pontushoz költözött, illetve Médiából a Tanaishoz, a Don-folyóhoz költözött több népcsoport, s ez utóbbiakat hívták gyűjtőnéven sazuromatáknak (Bibliotheca, II. 43, 6-7.; Télfy, ld. angolul G. Booth, p. 137).⁵ A sazuromata név eredetéről szólva felfedeztük, hogy Ptolemaios Média déli részén említi egy Συρομηδία (*Szüromédia*, VI. 2,6.) nevű területet, ami kifogástalan alapja lehet a görög források sazuromata népnévének, s így a diodorusi hagyománynak is.⁶ A római Plinius szintén tovább adja a hagyományt, mely szerint a szarmaták a médektől származnak: „*Sarmatae, Medorum (ut ferunt) suboles*”: „szarmaták, akik – mint hírlik – a médektől erednek” (Nat. Hist. VI. 7,19:).

3. A Suardeni, Materi, Siracei (szovárd, magyar, szirák) és más nevek a Waldseemüller-féle térképen Sarmatia Asiatica területén (Ptolemaios nyomán, 1507; a „chuni” nevet nem tüntette fel)

Ptolemaios Szovardeni- és Materi-adata mindenesetre a legelső határozott történeti nyoma annak, hogy a magyarság és legközelebbi rokonnépe már a 2. században, tehát a hunok érkezése előtt rendelkezett egyéni népnévvel, és már ekkor – más szarmata néptörzsszel együtt – az Európai és Ázsiai Sarmatia határvidékén éltek (a határ a görögök felfogásában a Tanais folyó volt). Strabo, Ptolemaios és Plinius egészen pontosan közlik például a szarmata szirákok települési területét is a Meótitisztól keletre, amit alátámasztanak a régészeti leletek: területük a Kubán-folyó mentén volt, s a szirákok vezette katonai szövetség – melyben részt vehettek a szovárdok és magyarok is – jelentős erőt képviselt a rómaiak és Mithridates háborúiban a Krím-Kaukázus környékén (Tacitus, Annales, XII. 15-17., Uspe, Kubán-menti szirák város ostroma). Az első kelet-európai kengyel lelet is szirák sírból való (SULIMIRSKI, p. 127). Ptolemaios a Kaukázustól délre, Örményország területén, és a Káspi-tengertől délre is említ Siracene tartományneveket (Sirakene Armenias V. 13, 9, és Sirakene Ürkánias, VI. 9, 5), ami szintén határozottan utal a szarmaták déli eredetére. A magyarországi Szirák, Borsodszirák és esetleg a Círák települések jelzik a szirákok maradékainak beköltözését a szarmata korban, vagy a honfoglalás idején, annak ellenére, hogy az eddigi kutatás a Szirák helynevet szláv szóból származtatta. Ugyanis Szirák település határában szarmata temetőt is találtak (Borovszky S.: Nógrád vármegye), illetve vannak példák arra, hogy szláv és más népek átvettek nyelvi elemeket, szokásokat a lovasnomádoktól.⁷

Figyelemreméltó, hogy Plinius mintegy száz esztendővel Ptolemaios előtt megerősíti a szuard/szovárd népnévre vonatkozó adatot, melyet sajnos eddig még nem vettek észre a kutatók. A Természethistória (Naturalis historiae) említ ugyanis egy *Sardi Scythae* népet, akik a Dromos Achilleos, a Krím-félsziget mögötti hosszú, keskeny földnyelv, azaz a Meótis

körül laknak a siraci néppel együtt: „*Totum eum tractum tenent Sardi Scythae et Siraci*” = ezt az egész térséget a szárd szkíták és szirákok lakják (Hist. nat., IV. 26,83). Tehát Ptolemaioshoz hasonlóan a szovárdokat a szirákokkal egy csoportban említi, s a sard név lehet szabályos, kiejtésbeli módosulása a szuard névnek, sőt Plinius – adatközlője nyomán, aki a jólértesült meótisziak közül kerülhetett ki –, határozottan szkítáknak nevezi a szovárdokat. Pliniusnál azonban nem találni a „materi” népvét, mivel a Volgán túli régió már jórészt kiesett a krími városiakok látóteréből. Csak az ókori matiani népet említi a Kaukázustól délre (VI. 18,49), lehetséges, hogy csupán korábbi források alapján.⁸

4. A Suardini, Matheri, Siraceni és más népnevek a Volga-Don kanyarolata közelében a Berlinghieri-féle térkép 2. Ázsia-szelvényén (Ptolemaios nyomán, 1482; ld. még Melléklet)

A Geográfia „khuni” népvéről

Ptolemaios minden bizonnyal tévedésből helyezte Európai Sarmatia területére a hunokat, vagy pedig – mint Otto MAENCHEN-HELFEN, a hunok egyik elismert kutatója feltételezte (1973) – Ptolemaios khuni-jai a későbbi szerzők által a 3. század eseményeinél ugyanazon a területen, a Dnyeper és a Duna között említett urugundokkal lehetnek azonosak (Mamertinus, 4. század közepe, Zosimus, 5-6. század fordulója),⁹ s Ptolemaios ennek utolsó, -gun, -gund tagját rövidíthette le hallomásból „khun”-ra (az urugundi népnév ptolemaiosi alakja lehet a Phrugundiones is, mely a Visztulától a Kárpátokig terjedő népfelsorolásban a keleti gót, szarmata vagy szláv törzsek között szerepel; III, 5,20). MAENCHEN-HELFEN kizártnak tartja, hogy Ptolemaios egyik középkori másolója „csempészte” volna a Geográfiába a khuni nevet, hiszen ez esetben az elterjedt Ουννοι (Ounnoi) alakot kellett volna használnia, s nem a Χουνοι-t, khibetüvel, ami szinte egyedülálló a görög forrásokban (csak Theophylactosnál, a 6. században jelenik meg a Χουνοι, Χεουνοι névalak, az avarokkal kapcsolatban, együtt az Ουννοι alakkal, VII. 7-8). Maenchen-Helfen ugyanakkor valószínűsíti, hogy ótörök törzsek viszont élhettek a hunok előtt Kelet-Európában, s érvként felhossa Priscus közlését az Amilzuroid, Tonosursi, Itimaroi és Boiskoi törzsekről, mely neveket Jordanes is átveszi Priscostól, és azt írja, hogy a hunok a „Meótiszon átkelve” a 4. században ezekre a népekre támadtak először. Priscus azonban e némiképp törökösen hangzó népvégeket valójában a 433. évnél említi, a hun fejedelem, Ruga halálakor, s leírja, hogy ezt a három törzset a hunok megtámadták, s azok fegyvertársaikhoz, a kelet-rómaiakhoz fordultak segítségért.¹⁰ Jordanes tehát – és nyomában MAENCHEN-HELFEN – pontatlanul adták tovább s magyarázták ezt a történetet, s a „hunok”,

vagy más, ótörök törzsek jelenléte Európai Szármáciában, a 2. században, továbbra is kérdéses, bár nem lehetetlen. MAENCHEN-HELFEN egyébként leszögezi, hogy Ptolemaios idején, tehát a 2. században döntően szarmaták éltek mind a Pontustól, mind a Káspitól északra. A hunok korai nyugati megjelenésének kérdéséhez megemlíthetjük, hogy Plinius feljegyez egy „Thuni” népet valahol Keleten, India szomszédságában (VI. 20,55), ami a heftalita hunok egyik első említése lehet a nyugati forrásokban, és mellettük a „Focari” népet, azaz a tochá-rokat. Plinius Strabotól vehette e neveket, aki „phrünai”-t ír a „Seres” névvel, azaz a kínaiak korabeli nevével együtt (XI, 11.1; v.ö. Ptol., Seriké, VI. 16), s ezt vehette át azután a 2. század első felében élt Dionysius Periegetes is, aki „Phruri”-t és Tocarit ír, ugyancsak a Seres/Kína név említése mellett (Periegesis sive Descriptio Orbis Terrarum, 926. sor). Plinius meglepő részletességgel beszél ugyanitt az „Indorum Casiri”-ről, az indiai kazirokról (kazárok? vagy az afganisztáni hazara nép?), akik az „emberevő” szkíták mellett laknak, s nomádok, akik Indiába költöztek: „Ab Attacoris gentes Thuni et Focari, et iam Indorum Casiri introrsus ad Scythas versi humanis corporibus vescuntur, Nomades quoque Indiae vagantur.” (Nat. Hist. VI. 20, p. 227).

Ptolemaios adatai és a régészet, antropológia, genetika tanúsága

Ptolemaios adatai a régészeti leletekkel együtt igazolják, hogy a Sarmatia szívében élő ősmagyarság eleve a saurómata-szarmata törzsek közé tartozott, és csak később, a Kr. u. 4. századtól szerveződtek köré nagyobb számban a Keletről érkező törökös népelemek, a hunok, ogurok, onogurok, kazárok.¹¹ Ptolemaios Materi népneve nyomán komoly súllyal esik latba, hogy a magyarság kialakulása az iráni vagy pre-iráni szkíta-szarmata gyökerekre vezethető vissza, e népekkel azonos töről fakadt, ami nem feltétlenül jelent „indoiráni” eredetet, hanem egy áriják előtti, elő-ázsiai, ún. aziánus eredetet. A saurómatak eredetéről azt vallja a hagyomány, hogy a szkíták és a legendás lovas-harcos nők, az amazonok voltak az őseik, illetve, hogy Mediából származtak.¹² Igaz lehet az írott források hagyománya az amazonokról, hiszen az orosz régészek már rég megállapították, hogy a szarmata női sírok kb. 20%-a tartalmaz fegyvereket. A 90-es években JEANNINE DAVIS-KIMBALL, amerikai régésznő a dél-uráli térségben fekvő pokrovkai kurgánokban ugyancsak megtalálta az amazonok temetkezéseit: a 12 felfegyverzett női maradvány mitokondriális (anyai) génállománya döntően európai mintákkal volt azonos. A honfoglaló magyarság temetőiben sem ritka, hogy a központi sírban női temetkezést találtak a régészek. Ugyanakkor a szkítákkal való kapcsolat sem zárható ki.¹³

Az orosz régészet tanúsága szerint (SZMIRNOV, GRAKOV, MOSKOVA és mások) a Dél-Ural, a Volga-Don és a Kaukázus régióban a Kr. e. 6. századtól nagyjából folytonosan jelenlévő, bár térségenként eltéréseket mutató, és újabb – szaka, masszagéta, kusán – bevándorló néptörzsekkel is gyarapodó saurómata és/vagy szarmata kultúrák temetkezéseiben számos déli vonatkozású lelet, sajátosság található, kezdve a sírok kialakításától, a temetkezési szokásokon át a sírmellékletekig. A honfoglaló magyarság hasonlóképpen fejjel nyugatra temette el halottait, mint a saurómata, a szkíták, vagy a bronzkori andronovóiak, míg a korai, középső és késői szarmata korban a déli és az északi orientáció volt a jellemző az Ural, Meótsisz, Kaukázus térségében megjelenő törzsekre. A honfoglalók kerámiái nagy hasonlóságot mutatnak a szkíta, tasmolai szaka, és a saurómata edénytípusokkal, ami ugyancsak nagyon fontos etnikumjelző (bordásnyakú edények, „csöcsös” korsók stb.; ld. honfoglaláskori cserépedényeink pl. Bély, Bodrogszerdahely, Edelény, Győr, Lébény, Sóshartyán, Sárrétudvari, Sály, Tiszabura lelőhelyekről), továbbá párhuzamba állíthatók a 16-17. századi magyar tulajdonjegyek és a szarmata tamgák is. A Médiával való kapcsolat a középső szarmata korban tűnik fel ismét, amikor szeleukiai és dura-europosi mázas kerámiák jelennek meg a sírokban. A bronzkori andronovóiakig visszakövethető tűzkultuszra utal a honfoglaló

sírokból a tűzcsiholó vas és a kova (megfigyelhető már a BMAC emlékeknél is), és a fenőkö elhelyezése is ősi, andronovói szokás, ami a sauramatáknál, de a szarmatáknál is fennmaradt. Továbbá nagyon szoros párhuzamok fedezhetők fel a közép-szarmaták, a honfoglalók arany, ezüst, bronz veretei és a Tillia Tepe-i kusán kincs számos leletének geometrikus és szív-motívumos ékszerei, és gyöngyei között, ami túlmutat azon, hogy egyszerűen korabeli „divatnak” tekintsük.

A régészek általában úgy tartják, hogy a kereskedelmi kapcsolatok, illetve hadi vállalkozások révén kerültek a sauramatákhoz a déli típusú tárgyak – néhányuk persze biztosan –, de a sauramaták dél-uráli megtelepedése az egyik első fázisa is lehetett a délről érkező vas-kori népmozgásoknak, majd az évszázadok során egy részük „vissza”-költözött az Alsó-Volgához és a Kaukázus északnyugati előterébe. A történeti forrásokat figyelembe véve nem zárható ki a sauramaták s részben a szarmaták déli, a Diodorus által említett Médiából, vagy a Herodotos említette kisázsiai amazonoktól, illetve akár a közép-ázsiai, *de* egyaránt proto-iráni eredetű népeiségektől származása, hiszen a Dél-Uraltól keletre eddig még nem találtak jellegzetes sauromata emlékeket (elsőként a korai szarmata periódusban, tehát a sauromata korszak után találtak kínai típusú hosszú kardot, ami a kereskedelemnek is köszönhető). Megjegyzendő, hogy az embertan és a nyelvtudomány az iráni népeiséghez sorolja a sauro- és szarmatákat, a szkítákkal, médekkel és más steppei népekkel együtt.

Nagy feladat lehet számunkra, hogy megtaláljuk az ősmagyarság valódi emlékeit az orosz lelőhelyekről elnevezett bronzkori régészeti kultúrák között. Jelenleg talán a legvalószínűbb előzmény a Cserkaszkul-Mezsovka kultúra, mely a Szintasta-Fedorovo-Andronovo kultúra bázisán alakult ki – ez délnyugatról jelent meg a sztyeppén –, majd népeisége a déli Transzurálból visszavándorolt a Volgához, a Kr. e. 2. évezred vége felé. Régészeti hagyatékában, temetőiben felfedezhetők erdőövi kultúrák emlékei, és pre-szkíta elemek is (ld. KUZMINA, p. 353., KORYAKOVA-EPIMAKHOV, p. 150-151; a jellegzetes szív-motívum már a bronzkori, erdős sztyepei Abasevo-kultúra leletei között is előfordul, Kr. e. 2. évezred elejétől, a Tobol, Volga, Don folyók medencéjében, KORYAKOVA-EPIMAKHOV, Fig. 2.7., p. 61., de az Alakul-tó menti leletek is említésre méltóak, uo. Fig. 3.11, p. 137). Talán itt és ekkor zajlott le elsőként az a nyelvi-kulturális kölcsönhatás, amelynek eredményeképp az indoeurópai eredetű, félig letelepült, félig nomád, lovas ősmagyarok részben átvették az asszimilált uráliak nyelvét, majd keveredtek a Kr. e. 7. században megjelenő sauramatákkal.

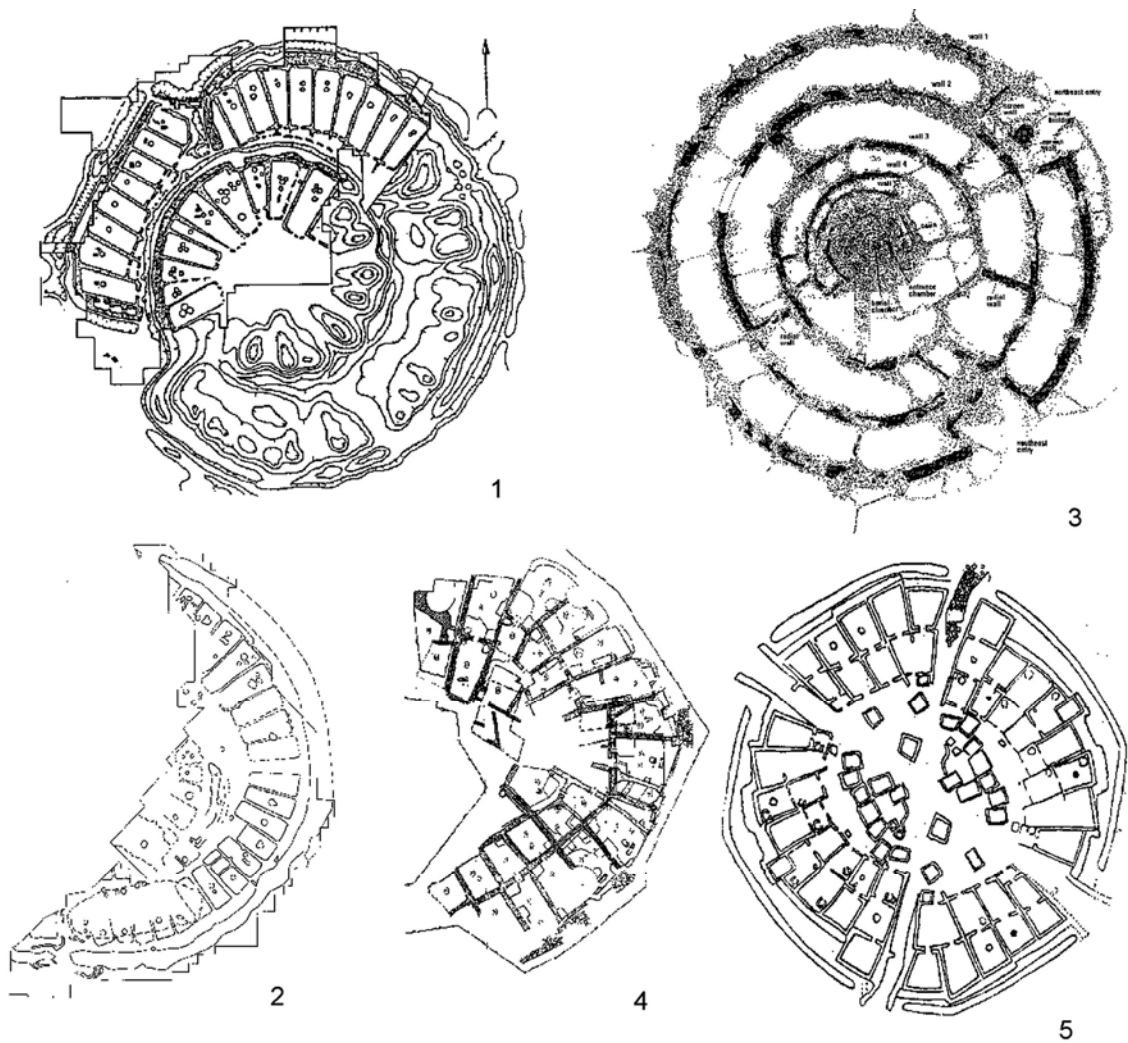
Az antropológiai kutatások ugyancsak alátámasztják Ptolemaiosz Szovárd és Materi adatának valóságát, azt, hogy ez a név csakis az ősmagyarságra vonatkozhat. Dr. TÓTH TIBOR a 60-as években igen beható kutatások alapján megállapította, hogy a honfoglalók embertani vonásai épp az Észak-Káspi vidék sauromata és szarmata leleteihez állnak legközelebb. A bronzkori leletek vizsgálata pedig kimutatta a szoros kapcsolatot a honfoglaló magyarság és a Kr. e. 3-2. évezred fordulóján a Kazahsztán területén délről, délnyugatról megjelenő, tehát azon a vidéken saját előzmények nélküli, majd az Urál-folyó vonaláig terjeszkedő ún. Andronovo-kultúracsalád népeisége között (másképp Andronovo-Szintashta régészeti kultúrák), sőt a közép-iráni Szialk-B kultúrréteg közelsége is felmerült.¹⁴ Számolni kell tehát a dél-északi, sőt a nyugat-keleti irányú népvándorlásokkal is, melyek a bronzkortól kezdődhettek, különböző okokból (túlnépesedés, állatállomány növekedése miatt új legelő-területek keresése, éghajlatváltozások, érclelőhelyek felkutatása stb.).

Ptolemaiosz és az említett historikusok adatainak nyilvánvalóan lehet, és kell is legyen egy olyan olvasata, amely módosítja az egyoldalúan „finnugor”, vagy akár a hun szemléletű őstörténet-kutatást, és pontosítani kell ezirányú fogalmainkat. Ptolemaiosz és az őt megerősítő kutatás alapján világosan leszögezhetjük, hogy a magyarság a szovárdokkal együtt valóban korán kapcsolatba kerülhetett az északabbra élő népekkel (hantik, manysik), legkésőbb a szarmata korban, viszont minden jel arra mutat, hogy az ősmagyarok adtak át kulturális vagy nyelvi elemeket a mind számban, mind fizikai jellegben, mind kultúrnívóban még a

honfoglaló magyaroktól is jelentősen eltérő ősuráli, ősszibériai népeknek. A nyelvi hasonlóságokból tehát nem lehet azonos népi eredetre következtetni, s az „uráli alapnyelv” lehetett akár az andronovóiak – andronovói ősmagyarok – nyelve is; a lóra, lótarásra vonatkozó s korábban „ugor korinak” aposztrofált szavainkról néhány éve az is kiderült, hogy a kelet-iráni kusán nyelvben ugyanazok a szavak megtalálhatók.¹⁵ Mindenesetre egy magyar embertől semmi sem lehet idegen, ami emlékezteti magyarságára, így az uráli népek, hantik, manysik nyelvének, hagyományainak a magyar nyelvvel és őstörténettel való összehasonlítása továbbra sem elhanyagolható (ld. szerzőtől Az Aranyfejedelem éneke, Életünk, 1999/6, www.virtus.hu). Igaz, arra nem alkalmas, hogy minden mást kizáró következtetéseket vonjunk le ennek során, mint ahogyan eddig történt. Nem elfogadható többé az a túlzó megfogalmazás, hogy a „finnugor” ősmagyarság csak „átvette” volna kultúráját valahonnan, hol az irániaktól, hol az ótörököktől. Voltak biztosan periódusok, amikor új nyelvi, kulturális vonásokkal gazdagodtunk, ám az évszázadokon átívelő, bronzkorian tiszta ősiségű, saját forrásból fakadó magyar népművészet, és honfoglalás kori művészetünk élő példája a gazdagon forrásozó öntörvényűségnek, és semmilyen közös vonást nem mutat az uráliak népművészetével (a hantik-osztjások ugyanakkor jobban megőrizték a jellegzetes andronovói, geometrikus díszítőelemeket).

Összegzés

Ptolemaios és más, késő ókori írók (Diodorus, Plinius) adatait összevetve a modern kutatással, határozottan felmerül az a lehetőség, hogy az ősmagyarság a szovárdokkal és más előiráni törzsekkel együtt a Kaukázustól vagy az Aral-tótól délre fekvő területekről érkezett a Don-Volga-Urál térségébe, illetve szóbajöhet még egy nyugatról keletre és északra, majd visszavándorlás. A Kézai-krónikában is megtalálható ősi, elő-ázsiai eredetű Nimród-hagyomány tehát, miszerint Nimród „Evilát országba” vagy Baktriába ment és az irániaknak a tűztiszteletet tanította (Clemens Alexandrinus, Epiphanius, Isidorus),¹⁶ lényegében igaz, és a külhoni krónikákkal együtt világosan utal a Kaukázustól északra, valamint Közép-Ázsiába vándorló elő-ázsiai népek (szumérek, szubirok, hurrik, hattik/hettiták, elámiak, kasszúk stb.) és a szkíták vagy pre-szkíták, kimmerek, sazuromaták (köztük az ősmagyarok) etnikai és kultúrkapcsolataira az időszámításunk előtti évezredekben, még az indoeurópai törzsek, az ún. gerendavázas kultúra keleti elterjedése előtti időktől, illetve ezzel egyidejűleg. Ezt az egyetemes ókori történeti hagyományt szilárdan alátámasztják a legutóbbi évtizedek – nálunk még ma is szinte teljesen mellőzött – orosz régészeti feltárásai mind Szibériában (ld. a több tucat városias, erődített települést, pl. Szintasta, Arkaim, Prigovo, Csicsa, stb.), mind pedig Dél-Türkmenisztánban és Üzbegisztánban (ld. Sz. P. TOLSZTOV: Az ősi Chorezm, és V. SARIANIDI a Baktria-Margiana régészeti komplexumról). Az írott források, a régészet és az embertan egybehangzó tanúsága szerint a magyarság kialakulása elsősorban ezeken a területeken, e kultúrákat hordozó népségek körében kezdődött el, s az észak-eurázsiai szkíta-szauromata környezetben folytatódott, majd tovább alakult a különböző népvándorlások, hosszú évezredek és évszázadok során. Mint a fentiekből láthatjuk, a történeti forrásokat is sokkal komolyabban kell vennünk, mert nagy horderejű dolgokat tartalmazhatnak a magyarság történelmének alaprétegeire vonatkozóan.

5. Az uráli bronzkor kerek városai és déli párhuzamaik (Grigorjev nyomán): 1. Arkaim, 2. Szintasta (Dél-Urál), 3. Rogem Hiri (Sziro-Palesztína), 4. Pulur, 5. Demirchiyuk (Kelet-Törökország)

6. Koy-krylgan-kala, Hvárezm (Tolsztov, 1957; S. A. Yatsenko nyomán)

Jegyzetek:

A tanulmány első változata megjelent 2008. augusztusában a www.ztothcsaba.hu oldalon, majd kora ősszel a www.virtus.hu oldalon, és a Turán 2009/1. számában *Magyarok, szovárdok, hunok a 2. századi Szármáciában* címmel. Az időközben felmerült adatok, összefüggések javításokat, kiegészítéseket tettek szükségessé.

¹ Ld. T. PEKKANEN, 1973; utal rá a Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, I/2., szerk.: HAJDÚ P.-KRISTÓ GY.-RÓNA-TAS A., 1988; valamint HARMATTA J.: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban (Honfoglalás és nyelvészet, 1997; ő inkább a ptolemaiói *Masszaioi* népnévben sejtette az ősmagyarságot, vélhetően azért, mert a Geográfia valahol az Urálon túl, „finnugorok” szomszédságában tünteti fel, Ptol. VI. 14. 9-11., Scythia intra Imaum; ld. még A Volgától a Dunáig c. előadása 2000. dec. 13.). A ptolemaiói suardeni említését ld. már Bonfininél, magyarázat nélkül (A magyar történelem tizedei, 205. cikkely, 1995. Balassi Kiadó). Ld. a népnevekről a „Ptolemaios világtérképe”, és „Idősebb Plinius” címszavak a Wikipedia internetes lexikonban (saját szerkesztés). Előfordult, hogy néhányan hibásan idézték Ptolemaioszt, így a Waldseemüller-térképre hivatkozó Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba c. egyetemi tankönyv az Urálon túlra helyezte a suardeni nevet. OBRUSÁNSZKY Borbála, a német régészre, Bodo ANKÉRA hivatkozva, a ptolemaiói khuni nevet helyezte többször is az Urálhoz (in: Hunok a Selyemúton, 2008. p. 29, és „Late Huns in Caucasus”, Journal of Eurasian Studies, 2009/2., 2009/4., www.federatio.org; utóbbi esetben a cím ígérete ellenére alig találni valamit a kaukázusi hunokról, s a szerző nem említi a rájuk vonatkozó alapvető forrásokat, sem a Dasxuranci-krónikát, sem Szalmási Pál ismertetését a Keletkutatás 1974-es számában). Mások, mint a HELILOV-NYITRAY szerzőpáros, nem vették figyelembe, hogy Ptolemaios a Mater és Szovárd népneveket nem a Kaukázus, hanem a Don-Volga vidékén, s jóval a hunok érkezése előtt említi. Tévedések persze előfordulhatnak, és ezeket ki kell javítani, de ne feledjük, hogy a történeti igazság kiderítése fontosabb bármilyen elfogultságnál, s a nemzettudatunknak nem használ semmilyen ferdtetés, legyen az „pozitív”, vagy negatív, „szkíta-hun” vagy „finnugor”, „pántürk”, „pánszláv”, avagy „páneurópai”. Nem arról van szó, hogy kiemeljük őstörténetünkben a nekünk kedves korszakot, népi vonást, és azt abszolutizáljuk, hanem igyekeznünk kell megtalálni a későbbi rétegek alatt az eredeti ősmagyarságot, hogy nemzetünk kialakulásának reális képét, folyamatosságát bemutassuk. Csupán a túlzások és önbizonykodások szükséges lefaragásáról van szó (ld. még szerzőtől A magyar őstörténet-kutatás és jövője, virtus.hu, 2009).

² V. ö. a szabirop/szovárdok feltételezhető őshazájáról ld. ARTHUR UNGNAD: Subartu, 1936. Ld. még a szerző szabir szöveggyűjteményét a Turán 2006. júl.-aug.-i számában, melynek előszava a www.ztothcsaba.hu „Könyvespolc” oldalán olvasható. A szabirop/szovárdok kétféle nevének magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy Mezopotámiától északnyugatra fekvő őshazájuk szumér neve Szubir-ki volt, asszír neve pedig Szubar-tu, de a szógyök mindkét esetben *sbr* (a szovárd név -d végződése esetleg ómagyar kicsinyítőképző is lehet; v.ö. ilyen hely- és személyneveink, pl. Árpád, Bogád, Agárd, Cegléd, Csengőd, stb.). Véletlen egyezés lehet, hogy a szubir népnév hasonlít a török „szabir” = állhatatos, mértékletes jelentésű szóra. A Káspin túl nincs hiteles, korai forrásunk a szabiropokról. Az egyébként kiváló kutató, GÖTZ LÁSZLÓ is tévesen idézte Haussigot és Strabot az állítólagos „sabarol” szkíta néppel kapcsolatban: ilyen népnév nem szerepel Strabonál, csupán a Szakaraul népnév a Kr. e. 2-1. századi Közép-Ázsiában (ld. GÖTZ L.: Keleten kél a nap, Püski, 1994, p. 270-272; v.ö. Strabon is Geographica, ed. Gustavus Kramer, 1852, p. 25, Lib. XI. 8,2). Megjegyezzük itt, hogy Strabo XI. 8, 9, 11, 13. fejezetekben többször szerepel egy Tapyrous, Tapyron nép- és területnév a Káspitól délkeletre a hyrkánok, derbikék vagy árják között és Médiában, illetve VII. 3,19-nél egy Taphroi népnév a Meótisztól északra, melyek esetleg összefügghetnek a szabir – nem a szovárd – névvel, bár Ptolemaios is felsorolja ezeket a népneveket, a szovárdoktól külön (ld. Ptol. VI. 14, 12.13, Tapoureiói, és VI. 2,6 Tapouroi neveket, illetve Plinius VI. 16. említ ugyanitt egy Tapyri népet). A szogd nyelvű Nafnamak (Népek jegyzéke) említ egy *skry* vagy *spyry* népnevet kb. Turfan környékén a 7-8. században, mely adata W. B. HENNING hívta fel a figyelmet (Sogdica, 1940, in: Selected papers, Acta Iranica, 12, Vol. VI. 1977, p. 8. és uo. p. 387., majd megerősíti: A Farewell to Khagan of Aq-Aqatāran, 1952., 5. láb.; ld. még M. GRIGNASCHI: Sabirlar, Hazarlar ve Göktürkler, Ankara, 1972.). Viszont HENNING adata túl kései adat ahhoz, hogy a szabiropok közép-ázsiai „őshazájára” következtessünk belőle, hiszen számolni lehet azzal, hogy kazár kötelékben a szabiropok egyes csapatai nyugatról is eljuthattak a Tarim-medence környékére. A magyar krónikákban a *Zuard* név személynévként, ill. a *Sobamogera* népnévként utalnak a szabiropokra/szovárdokra (Anonymus 45, és többször). Pekkanen vizsgálta a spali-asphali névazonosság lehetőségét (i.m.). Dr. Hasan HASANOV, az Azerbajdzsán Köztársaság budapesti nagykövete közlése szerint az azeri Madzsarli, Madzsar-geri, Madzsar-garaoglan helynevek a szovárd-magyarság töredékének emlékét őrzik, s az ottani Kengeri családnév kapcsolatban lehet a „hungar”, azaz onogur néprészünk nevével.

³ A hszen-pik uralma AD 155-402 között tartott, többször hadban álltak a hunokkal, majd a hunok egy részét magukba olvasztották. Tu-yü-hun nevű fejedelmük vezetésével a hszen-pik Khotant is fosztogatták (a hunokról KORYAKOVA-EPIMAKHOV, 2007. p. 144-153., és a hszen-pikről W. B. HENNING, 1952. p. 387, 502). O. PRITSÁK a szabiropokat a hszen-pi néptörzsszel azonosította (*From the Sábirs to the Hungarians*, in: Hungaro-Turcica, ed. Gy. Káldy-Nagy, ELTE, Bp. 1976, p. 17-30), ez azonban nézetem szerint nem megalapozott, mivel a szabiropok

nem voltak mongoloidok (BÁRDI László sinológus személyes közlésében elvetette a két név azonosíthatóságát; ld. még az újabb genetikai vizsgálatokat a hszen-pikről: Genetic analysis on Tuoba Xianbei remains excavated from Qilang Mountain Cemetery in Qahar Right Wing Middle Banner of Inner Mongolia, *FEBS Letters*, Volume 580, Issue 26, Pages 6242-6246, Y. Changchun, X. Li, Z. Xiaolei, Z. Hui, Z. Hong).

⁴ Itt jegyezzük meg a magyar népnév korai előfordulásával kapcsolatban, hogy a szír Zakariás rétor egyház-történetében, 555. körül megemlíti Észak népeinek felsorolásában az ismert sátorlakó népeket, majd hozzáteszi: „Ezekből beljebb [északabbra] van az *amzarte* ... nemzete”. A név eredeti, mássalhangzós formája az arameus szír írásban m-z-r-t, ami annyira egyedülálló a szír forrásokban, hogy véleményem szerint a „magyar” népnév rejtőzhet benne, bár ezt sem a magyar fordító, a kiváló KMOŠKÓ Mihály, sem a filológus szakma nem vetette fel (ld. KMOŠKÓ: Szír írók, Bp. 2004, p. 99-100). Van példa ugyanis arra, hogy a szír írók magánhangzót illesztettek mássalhangzóval kezdődő szavak elé, pl.: szláv = 'esqlaba', Góg = 'Agog', gepida = 'agpidis', vagy fordítva: onogur = többsz. 'hangaraye', 'kangaraye' (a görögöknél is előfordul ez a szokás, ld. Konstantinnál Álmos fejedelem neve Salmoutzes, vagy Menandrosnál a Sabirból Abir, Strabonál a Mardoiból Amardoi lett). Így a m-z-r névalakból lehetett amzar(t) olvasat, s a szóvégi -t lehetett egy járulékos elem, esetleg az adatközlőtől is. V.ö. CZEGLÉDI KÁROLY: A magyar népnév legrégebb előfordulásai a forrásokban, Paizs Dezső Emlékkönyv, Bp., 1956, ahol azonban a szerző az ismert 6. századi Muageris névvel nyitja tanulmányát. A Materoi népnévvel kapcsolatban hozzátesszük, hogy mivel a jazigok és roxolánok a 2. században már nyugatabbra éltek, mint ahogy Ptolemaios feltűnteti a pár száz évvel korábbi adatok alapján (MAENCHEN-HELFEN, p. 447-448), így feltételezhető, hogy a volgai „materok” vagy egy részük, „első honfoglalóként” eljuthatott Pannóniába, a celljei „Mattzaris” felirat, vagy Ovidius *Tristia*-ja szerint (PEKKANEN i.m. p. 43-48).

⁵ Később a római-latin szerzők a görögök szauromata megnevezéséből képezték a maguk leegyszerűsített szarmata kifejezését, mely már nem mindig az eredeti szauromatákra vonatkozott, hanem több, különböző, iráni s esetleg ótörök törzset is érthettek alatta, hasonlóan az általánosító szkíta vagy hun elnevezéshez; v.ö. Hérodotos: „A szkíták sokan vannak, de a valódi szkíták kevesen” (Hist., IV. 81). Ld. még a szauromata név etimológiájához az asszír *sarru um-man-ma-an-da* = a médek királya, vagy királyi médek jelentést, A. UNGNAD, Subartu, 1936. p. 54. alapján, illetve az óiráni surya mada = nap médek, nap fiai, ill. a tör. sar-mata = fehér méd jelentésekről ld. S. Abbas: The Common Origin of the Croats, Serbs and Jats (www.iranchamber.com)

⁶ A neves régész, Tadeusz SULIMIRSKI a lengyeleket, szerbeket, horvátokat és az antokat is szarmata-iráni eredetűeknek tartotta (1970), amit a lengyelekkel, szerbekkel és horvátokkal kapcsolatban alátámasztanak a legújabb genetikai kutatások (SEMINO, 2000). Mivel e népek, s az ukránok is közel állnak a magyarok legjellemzőbb markereihez (Eu19 60%, R1a 32.5%, R1b 17%), ez feltételezi ugyanazt az indoeurópai-indoiráni eredetet (vagyis a szlávok és a szkíták valóban közel álltak egymáshoz genetikailag). A horvátok óiráni eredetéhez ld. Ptolemaiosnál az Oroatis folyónév Susianában (VI. 3,1.2., 4,1.2.) és Orobatis vagy Orovatis város a szomszédos Perzsiában (VI. 4,6.). V. ö. Turán, 2009/2. p. 138. Ptolemaios az Alsó-Volgánál megnevezi a szerbek őseit is, többszámban Σέρβοι (Szerboi, V. 9,21).

⁷ Így pl. a magyar ispán, vagy a horvát zsupán méltóságnév hun, avar-hun eredetű lehet, mivel kínai és kaukázusi írott forrásokban egyaránt szerepel: chu'pan alakban Tang kori krónikában (O. MAENCHEN-HELFEN, i.m. p. 402-403), és Grigor Sup'an, Gelarkunik fejedelme nevében a 9. században (Dasxuranci-krónika p. 219; ugyanakkor a kaukázusi hunok vagy szabiok tisztségneveinek leírása között itt nem szerepel a zsupán, csak az elteber, az ertegin, a tarchan és a sat méltóságok, de ezek lehettek kazár címek is). Hasonló a helyzet egyes helyneveinkkel kapcsolatban, pl. Kóny, Tarna stb., melyeket sokszor szláv eredetűnek mondanak, holott lehetséges népnévi eredeztetésük (ld. szerzőtől Népnévek a Kárpát-medence helyneveiben).

⁸ Plinius említ egy 'megara' népnevet Indiában, de ez nem valamely korai magyarokra, hanem a megarai görögökre vonatkozhat (Nat. Hist. VI. 20,77). Egy lüdiai görög királyt is Magar-nak vagy Magasz-nak hívtak, neve szerepel egy szanszkrit feliraton (Ashóka-feliratok).

⁹ V. ö. O. MAENCHEN-HELFEN, i.m., pp. 444-455. Ptolemaios egy Kouvi (Kuni) városnevet említ Gedrosiában, amely még hasonlít a hunok nevére (VI., 21,5., és VIII. 25,12). Agathias (Historiarum, V. 11., CSHB, 1828) "burugundi"-t említ a meótiszi hunok között, ami lehetett az onogurok vagy bolgárok nevének elírása, téves azonosítása a Dnyeper menti urugundokkal, vagy ezek a szövetségesei lettek a 6. századi hunoknak. Esetleg felmerülhet, hogy Ptolemaios „khunjai” és Anonymus kumánjai/kunjai azonosak lehetnek, s akkor ők a kijevei csatlakozók, akiknek hosszúfejú, tisztán europid típusait az Éry Kinga által vizsgált honfoglaló C-csoportban találhatjuk meg (ÉRY 1982, p. 54), ez bizony lehetséges! Ugyanígy a ptolemaiói „avarini” népnév lehet a magyarázata, miért tekintette Theophylactos az avarokat „ál-avaroknak”: a kelet-európai, nem valódi avar „avarini” nép csatlakozhatott az ázsiai, valódi avar „var-chun” törzsekhez, de ezek az előbbi néven lettek ismeretesebbek, mert azt ismerték jobban a kelet-európaiak.

¹⁰ Priscus 433. évi adatai: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, ed. Niebuhr, Bekker, Pars I., Prisci, Excerpta de Legationibus Romanorum Ad Gentes, 1829, p. 166-167). A 463. évi avarokról ld. Prisci Panitae, Fragm. 30, Fragmenta Historicorum Graecorum, Vol. IV., Paris, 1868., p. 104-105.

¹¹ Az ogurhoz hasonló népnévek megjelennek a késő ókor forrásaiban: az „urgoi” a Dnyeper és a Duna között laknak (Strabo, Lib. VII, Cap. 3, 17), az „agoritai” a Kaukázustól északra laknak (Ptolemaios, V. 9,18), és az

„agari” a Meóitisz környékén (Appianos; Télyf). E népekről ugyanakkor nem eldöntött, hogy lehetnek-e korai ogurok, bár ez nem zárható ki teljesen (ld. még PEKKANEN i.m., Strabo urgoi népnevének eredetéről). SULIMIRSKI és több más, neves régész az ogurok elődeinek tartják a Tagar-kultúra népességét, amely a Kr. e. 5. században jelent meg Szibériában déli, délnyugati irányból (e régészeti kultúra az itteni szigetről lett elnevezve).

¹² Ld. szöveggyűjtemény a szauromatákról és szarmatákról, Turán 2009/1.

¹³ Ld. orosz régészeti munkák a www.csen.org oldalon. Ugyanakkor a honfoglaló magyarság művészete, de népművésztünk is egészen egyedi, hiszen a szkíta-szarmata állatstílus helyett sokkal inkább a geometrikus és növényi díszítőelemek dominálnak, még a hajfonatkorongokon is növényre alakuló lovakkal találkozunk. Ez egy ősi, termékenységi-mezőgazdasági kultuszrendszer meglétére utal, a földművelés ősi ismeretére. Viszont hajfonatkorongjainak is léteznek autentikus szkíta-szarmata előképei a Kaukázus északi részén felfedezett Kobán-kultúrában, amely Colchis fémművességével és a lurisztáni bronzokkal mutat egyezéseket (ld. még a képeket az ókori kaukázusi, a szarmata és a magyar párhuzamokról; v.ö. a szarmata és honf. magyar edényeket).

¹⁴ Az ún. szkíta leleteket csak a Kr. e. 9-5. századot követően találjuk meg a Káspitól keletre, az Altájban és az Isszik-Kulnál; v.ö. GÖTZ László, 1994., és az orosz régészet eredményeit.

¹⁵ Ld. HARMATTA J.: Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvire (in: Honfoglalás és nyelvészet, 1997).

¹⁶ „Mert Nimrod királyként uralkodott... A görögök azt mondják, hogy ő volt Zoroaszter, és hogy tovább ment keletre és Baktria első telepese volt.” (Epiphanius, Panarion, I. 3,2). A szalamiszi ókeresztény püspök furcsa módon arról is említést tesz, hogy a babiloni torony építőit „szkítáknak” nevezték, „arról az Európához közeli területről, mely Ázsiával határos”. Ezzel a szöveg a Genézis könyvében is szereplő hagyományra utal, mely szerint a mezopotámiai népek máshonnan érkeztek a Folyamközbe, az özönvíz (atlantiszi katasztrófa) után (Gen. 11,2: „kelet felől”). Epiphanius az Araratot és az Örmény-féldet említi átkelőhelyként Shineár/Sumér felé (Panarion 2,9).

Térképek forrása:

A *Berlinghieri-féle* térkép forrása: University of Berkeley, Digital Scriptorium Database, <http://dpg.lib.berkeley.edu/webdb/dsheh>; és Francesco Berlinghieri (1440-1501 k.): *Geografia*, Firenze, 1482 (31 fekete-fehér, rézmet-szetes térkép; Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 14 jelzetten).

Ptolemaios latinul, színes térképekkel: *Geographia*, CL. Ptolemaei Alexandrini, Venetis, MDLXII; Tabula II.

Asiae, és Tabula VII. Europae; a Suardeni és Materi neveket a 178. oldalon, a Chuni nevet a 80. oldalon találhatjuk (OSzK, Régi Nyomtatványok Tára, Ant. 4756 és Ant. 2062 jelzetten); Claudius Ptolemaeus, *Geographia universalis*, ed. Sebastian Münster, Basel, 1540, Tabula Asiae II.

Martin Waldseemüller (1470-1521): *Universalis Cosmographia Secundum Ptholomaei Traditionem et Americi Vespucii Alioru[m]que Lustrationes*, [St. Dié], 1507. One map on 12 sheets, made from original woodcut Geography and Map Division, Library of Congress; <http://www.loc.gov/rr/geogmap/waldexh.html>

Bibliográfia:

Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai, Arcanum, CD-ROM

Movses Dasxuranci: *The History of the Caucasian Albanians*, transl.: C. J. F. Dowsett, Oxford Univ. Press, 1961., London (részletek magyarul: Turán, 2009/2. p. 100-119.)

J. DAVIS-KIMBALL, E. M. MURPHY, L. KORYAKOVA, L. YABLONSKI (ed.): *Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age*, Archeopress, Oxford, 2000 (csen.org)

J. DAVIS-KIMBALL, V. BASHILOV, L. YABLONSKI (ed.): *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, Zinat Press, Berkeley, 1995 (csen.org)

The Historical Library of Diodorus the Sicilian, trsl. G. Booth, Vol. I., London, 1814

Epiphanius of Salamis, *Panarion*, 1997, 2nd. ed., Brill, transl. Frank Williams

ÉRY K.: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességének ember-tanához, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 16, 1982

Franz HANČAR: *Kaukasus-Luristan, Eurasia Septemtrionalis Antiqua*, 1934. IX. (németül)

Herodotus, from the text of Schweighauser, Vol. I-II., Boston, 1854 (görög szöveg)

Honfoglalás és nyelvészet, 1997

L. N. KORYAKOVA – V. A. EPIMAKHOV: *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Age*, Cambridge University Press, 2007

E. KUZMINA: *The Origin of the Indo-Iranians*, Vol. 3., ed. J.P. Mallory, Brill, Leiden, 2007

O. MAENCHEN-HELFEN: *The World of the Huns*, Univ. of California Press, Berkeley, 1973.

T. PEKKANEN: On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians. *Ural-Altaische Jahrbuch*, 45 (1973) pp. 1-64. (részlete a Turán, 2009/1. számában)

C. Plinii Secundi: *Naturalis Historiae*, ed. Ludovicus Ianus, 1854., Lipcse (latin)

Ptolemaei, Claudii: *Geographia*, ed. C.F.A. Nobbe, 1845, Lipcse (görög)

T. SULIMIRSKI: The Sarmatians. Southampton, 1970

Tacitus: Évkönyvek (www.mek.niif.hu)

J. TALBOYS WHEELER: The Geography of Herodotus, London, 1854

Télffy J.: Görög források a scythák történetéhez, Bp., 1863 (reprint 2001)

Zosimus, Istoría Nea, in: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn, 1837. ed. B. G. Niebuhr (gör.-lat.)

Melléklet: A szovárd/szabir, a magyar és más népnévek előfordulásai Kelet-Európában az ókortól a középkorig (áttekintő térkép)

A Chuni és Auarini népnévek a Berlinghieri-féle Ptolemaios-térképen; ez a magyarázat a theophylactos-i „pszeudo-avarokra”?

4. ADATOK A SZAUROMATÁK ÉS SZARMATÁK TÖRTÉNETÉHEZ

Az antik görög, majd latin szerzők által sauromata és sarmata gyűjtőnévvel illetett steppei néptörzsek nemcsak döntő szerepet játszottak a magyarság kialakulásában, hanem bizonyossággal állíthatjuk – lényegében DR. TÓTH TIBOR antropológiai kutatásai óta –, hogy az ősmagyarság magvának eredete a bronzkorban délről, Elő- vagy Közép-Ázsiából érkezett ún. andronovói régészeti kultúra hordozói között keresendő, melyhez a vaskorban hozzáadódtak elsősorban a sauro-sarmaták, valamint közép-ázsiai – szaka, masszagéta, kusán, hun stb. – néptörzsek. Magyarországon HARMATTA JÁNOS, ISTVÁNOVITS ESZTER és KULCSÁR VALÉRIA régészek foglalkoztak behatóan a sarmaták történetével, nyelvével, hagyatékával, azonban a sarmatákkal kapcsolatos őstörténeti szöveggyűjtemény eddig még nem készült el, holott a fentiek fényében fontos lehet együtt látni a sarmatákra vonatkozó történeti forrásokat.

Miután a 2005-ös szabir-szöveggyűjteményemben említett Waldseemüller-térképet és annak Suardeni adatát ismét elővettem, a 2008-as esztendő nyarán rátaláltam Ptolemaios eredeti, görög nyelvű adataira, a magyar őstörténetkutatás számára kiemelkedően fontos Szouardenoi (több.sz. Σουαρδηνοί) és Materoi (Ματηροί) népnevekre, azaz nagyon úgy tűnik, hogy a szovárdokra és magyarokra a Geográfia Ázsiai Szármáciát leíró részében, a Kr. u. 2. században, tehát a középső sarmata régészeti periódus (Kr. e. 2.- Kr. u. 2. sz.) végén. Az antropológiai adatok mellett számomra ez volt az átjáró, melyen keresztül kiléphettem a magyarság sarmata kori őstörténete felé s ez ösztönzött többek között az alábbi rövid szöveggyűjtemény összeállítására, melynek népnévi adatait 2008 nyárutóján közzétettem az interneten (megj.: 2008 november végén, majd 2009 januárban értesültem arról, hogy egyidejűleg két másik kutató, az azerbajdzsáni MÜBARIZ HELILOV és FARKASINSZKY TIBOR is újra felfedezte Ptolemaiosnak ezeket az adatait, bár kevésbé, illetve tévesen kommentálták).

Az elmúlt évtizedek „hivatalos” magyar őstörténeti irodalma épphogy csak rámutatott ezekre a rendkívül fontos forrásadatokra, de elemzésüket itthon nem végezte el senki – még HARMATTA sem említette a Materi vagy a Suardeni neveket, holott vizsgálta Ptolemaios adatait; számára közelebbinek tűnt egy Μασσαίοι (Masszaioi)-magyar névpárhuzam feltételezése (talán mert az Uráltól keletre, „finnugor” területen jelenik meg Ptolemaiosnál? Ptol. VI. 14, 9-11; ld. A Volgától a Dunáig c. előadása 2000. dec. 13.). Egyedül a finn T. PEKKANEN írt az ősmagyarságra vonatkozó néhány sarmata kori történeti adatról 1973-ban, külföldihez képest nagyon tiszteletre méltóan (tanulmányának a Materi-népnévre vonatkozó részét újraközölte a Turán 2009/1. száma). Leszámítva, hogy Pekkanen szokás szerint „finnugor” népnek nevezett bennünket, adatai rendkívül érdekesek az ősmagyarság egy nem csekély részének igen korai, Kr. u. 40. körüli kárpát-medencei megjelenésére, másfelől az ogur-ugor népnévre vonatkozóan is, melyet az óírani urga-, ugra, „erős” szóból vezet le. Pekkanen sajnos nem vette észre Ptolemaios *Suard* és Plinius *Sardi Scythae* adatát, hanem igyekezett felállítani egy szerintünk téves Spali/Asphali név- illetve népazonosságot, de mindez érdemeiből nem von le semmit.

1. Herodotos, Hist. VII,79. (Kr. e. 5. század):

„A kolchisziak fa sisakot viseltek a fejükön, kezükben kis pajzsot és rövid lándzsát hordtak, oldalukon törrel voltak felfegyverezve... Az Alarodik és a Saspirek fegyverzete hasonló volt a kolchisziakéhoz; e két törzs parancsnoka Masistius volt, Siromitres fia.” (ld. Diodorus, Ptolemaios). A Siromitres személynévben a szír, asszír népnév és a Mithras istennév sejlik föl, ami jelenthet Mithra-hitű szír személyt, de felmerülhet a később Ptolemaiosnál említett Szüromédia területéről való származás (ld. 13. rész alább). Idézzük fel a Kisázsia Kr. e. 653-625 között elfoglaló szkítákról szóló herodotosi részt: amikor Küaxares, a médek királya, hatalmas seregével megtámadta Ninivét, és harcba bocsátkozott az asszírokkal *„mérhetetlen szkíta sereg zúdult rá, melyet a szkíták királya, Madyes, Protothys fia vezetett; kiűzve a*

kimmereket Európából, a szkíták behatoltak Ázsiába [Kisázsia], és üldözve a menekülőket, elérték a médek országát. – A Palus Maeotistól a Phasis folyóig és Colchisig 30 nap az út egy kitartó utazónak; és Colchistól Médiáig a távolság a hegyeken át nem nagy, közöttük csak egy nemzet lakik, a saspirek, melyek országán átkelve Médiába érkezünk... A médek itt megütköztek a szkítákkal, s csatában legyőzettek, és uralmuk lehanyatlott; és a szkíták birtokba vették egész [Kis-] Ázsiát” (Herodotos, I. könyv, 103-104, TÉLFY pp. 6-7.; The Nine Books of the History of Herodotus, London, 1827.; kiemelések tőlem – Z. T. Cs.). A görögösen elírt „saspeiresek” nagy valószínűséggel azonosak a későbbi forrásokban szereplő szabiروkkal, vagy szovárdokkal, akik legkésőbb a szkítákkal, sauromatákkal kerülhettek a Don-Volga-Ural vidékére, s akikkel egészen a honfoglalás idejéig szoros törzsszövetségben éltek az ősmagyarok. Hérodotos beszámolójából nem lehet eldönteni, hogy a saspirek az ő korában éltek a Dél-Kaukázus térségében, vagy már a szkíták betörése idején is (ld. még Herod., IV. 37.).

Hist., IV. 21, és 110-117.

„Átkelvén Tanais folyóján [Don], nem vagyunk többé scytha földön, hanem az első vidék a sauromatáké, akik Maeotis tavának öblétől kezdve észak felé tizenöt napi járásnyira lakják a vidéket, mely egészen híjával van mind vad, mind gyümölcsfáknak.” (TÉLFY J.: Görög források a scythák történetéhez, Bp., 1863, reprint 2001., p. 19).

„110). A sauromatákról így beszélnek: midőn a hellének harcoltak az amazonok ellen (az amazonokat pedig „öurpatáknak” nevezik a szkíták, mely név görög nyelven férfiolót jelent, mert a férfit öur-nak hívják, pata pedig annyi mint ölni), mondják, hogy akkor a hellének győzvén a Thermodon-folyó melletti ütközetben [Pontus délkeleti melléke, ezen a vidéken laktak a tibarénok], elhajóztak s három hajón vitték magukkal az amazonok közül azokat, akiket élve elfogtak. De ezek megtámadták őket a tengeren, és levágták a férfiakat. Azonban a hajózáshoz nem értettek, nem tudtak bánni sem a kormányrudakhoz, sem a vitorlákkal és evezőkkel; hanem miután megölték a férfiakat, a hullám és szél a Meotis-tavánál fekvő Cremnibe sodorta őket. Cremni pedig a szabad szkíták földjén van. Itt az amazonok kiszálltak a hajókból, és lakott vidékre mentek; egy ménesre akadván, elrabolták azt, s a lovakon nyargalva a szkíták jószágait fosztogatták. 111). A szkíták azt gondolták, hogy az amazonok férfiak, és csatára keltek ellenük; de a csata után látták az elesetteket, s megismerték, hogy az amazonok nők. Tanácskozáván pedig elhatározták, hogy semmiféleképpen sem fogják őket többé megölni, hanem maguk közül hozzájuk küldték a legifjabbakat, annyit, amennyien az amazonok voltak... Ezt határozván el a szkíták, gyermekeket akarván nemzeni velük... 114). ...Azután egyesítvén táborukat, együtt laktak... A férfiak ugyan nem bírták megtanulni a nők nyelvét, de a nők megértették a férfiakét; s miután megértették egymást, a férfiak így szóltak az amazonokhoz: vannak szüleink és birtokaink, ne éljünk tehát hosszabb ideig ilyen életet, hanem menjünk vissza népünkhöz. Ti pedig a feleségeink lesztek. Az amazonok pedig válaszoltak: Mi nem lakhatunk együtt a ti asszonyaitokkal, mivel nincsenek ugyanolyan szokásaink. Mi ugyanis nyilazunk, dárdát hajítunk és lovagolunk, s női munkát nem tanultunk; a ti asszonyaitok pedig női munkákat végeznek a szekereken maradván, és sem vadászatra, sem máshová nem mennek. ... De ha nőül akartok venni bennünket, s nagyon igazságosak akartok lenni, menjetek szüleitekhez, s kérjétek el a részetteket, azután jöjjetek vissza, s lakjunk külön, a saját birtokunkon. 115). Az ifjak ráálltak és így cselekedtek... 116). ... s átkelvén a Tanaison, napkelet felé indulának, három napi útra a Tanaistól, és három napi útra északra a Meotis-tavától. S megérkezvén ama vidékre, amelyen most laknak, letelepedtek. S innen van, hogy a sauromaták feleségei a régi életmódot követik, lóháton vadászatra és háborúba mennek a férfiakkal vagy nélkülük, s ugyanolyan ruhát viselnek, mint a férfiak.”

117). „*A sauromaták scytha nyelvet használnak, de hibásan beszélnek, mivel az amazonok nem tanulták meg rendesen. A házasságra nézve így áll a dolog: egy leány sem megy férjhez addig, míg meg nem ölt egy férfit az ellenségek közül.*” (TÉLFY, uo. pp. 41-43; Herodotos más sauromata törzsről, pl. az isszedonokról is leírja, hogy nők egyenjogúak a férfiakkal; ld. még IV. 57., 102., 120., 123., 128., 136.; a sauromaták hosszú időn át a szkíták szövetségesei voltak). Herodotosnál is megjelenik tehát a sauromaták déli eredetéről szóló hagyomány, igaz, nem egészen úgy, ahogy később Diodorusnál. JEANNINE DAVIS-KIMBALL, amerikai régész és csapata ásatásokat végzett a dél-uráli Pokrovka térségében – nem azonos a prokorovkai korai szarmata kultúra elnevezésével – 1992-től, s 12 lovas-harcos nő temetkezésére bukkant, ami ismét megerősíti az amazonokra vonatkozó antik híradásokat. E pokrovkai maradványok genetikai anyaga túlnyomórészt európai mintákkal azonos (www.csen.org; ld. még SULIMIRSKI 1970, a szarmata női sírok kb. 20%-ában találtak fegyvereket; ld. még Hippocrates a szarmatákról, Télfy).

2. Strabo, II. 5,7. (Kr. e. 1. század):

„*inkább dél felé s a Meotison túl vannak a sauromaták és scythák a keleti scytháig*” (Télfy, p. 80). „*Azután vannak a Tauruson belüli részek Hyrcanián [Káspi-tenger] túl az indekig és scytháig, kik ugyanezen tengernél laknak, és az Imaus-hegyekig [Tien-Shan, Pamir, Hindukus]. Ezeket pedig bírják részint a meótok [meótszi szkíták], a sauromaták, és a Hyrcánia s Pontus között a Kaukázusig az ibérekig és albánusokig lakó sauromaták, scythák, achaeok, zigek, és iniochok*” (Télfy, p. 81.). Strabo világosan leírja, hogy a sauromaták egy része a dél-kaukázusi régiót is lakta, úgy tűnik, hogy a mai Dagesztánnak megfelelő területen. Megjegyezzük, hogy Strabo azt is leírja – Ephorusra hivatkozva –, hogy egy szkíta bölcsnek, Anacharsisnak tulajdonították a kovácsfújtató, a horgony és a fazekaskorong feltalálását. Strabo megemlíti, hogy „a szakák hasonló betöréseket tettek, mint a kimmerék és a trákok, részint távolabb, részint közel vidékekre; mert Baktriát is elfoglalták, és Arméniának legjobb földjét is birtokba vették, melynek saját nevük után a Szakasszene nevet hagyományozták; s a kappadókorig nyomultak előre, főleg az Euxinus mellettiekhez” (XI, 8,4; TÉLFY, p. 85; ld. Szakasszene Ptolemaiosnál hibásan Szakapene néven szerepel Szirakene alatt V. 13,9-nél, de északon Ázsiai Szarmáciában is megjelenik a Szakatae nép- és területnév, a szovárdok szomszédságában, V. 9,16). Strabónál is láthatjuk a szkíta-sauromata-szaka népek dél-kaukázusi, dél-káspi jelenlétének nyomait a Kr. e. 7. századtól.

3. Diodorus Siculus, Bibl. hist., II. 43,6-7 (Kr. e. 1. század):

„6). *E királyok idejétől kezdve [a szkíták Kr. e. 7. századi elő-ázsiai behatolásának idejét érti] sok meghódított nép költözött másik hazába, és ezek közül kettő alkotott nagyon nagy kolóniát: egyikük asszírokból állott, akik Paphlagonia és a Pontus közötti földre költöztek, a másik pedig Médiából vándorolt el, és a Tanaisnál telepedett le, s ez a nép a Sauromata nevet viselte.* 7). *Sok-sok évvel később, ez a nép hatalmassá vált, és Scythia nagyrészt feldúlta, és teljesen elpusztított mindenkit, akit leigázott, és az ország legnagyobb részét pusztasággá tette.*” Diodorus Siculus forrásai, ahonnan adatait merítette, a Kr. e. 2. században élt Polybios és Poseidonius művei voltak (Polybios XXV, 2,12. említi Kr. e. 179-ben „Gatalus”, szarmata királyt, akinek neve emlékeztet az ősmagyar Ketel személynévre).

4. Tacitus, Annales, VI. (Kr. u. 55-117 k.; alább a párthus királyok és VIII. Mithridates, a Kimmer Boszporusz királyának viszályairól):

„(33.) *A helyi uralkodók közül Mithridates elsőnek Pharasmanest [I. Farsman, Iberia-Georgia párthus király, 35 k., Mithridates testvére] vette rá arra, hogy csellel és erővel támogassa szándékait, s akadtak csábítók, akik Arsaces [örmény-párthus király, Artaban fia] szolgáit sok arannyal bűnre készítették; egyszersmind az ibérek népes csapatokkal betörnek Armeniába és*

elfoglalják Artaxata városát. Miután Artabanus [Párthia királya, 11-38 között] erről tudomást szerez, fiát, Orodest [Arszak testvére] készíti fel bosszulásra, ad vele parthus csapatokat, és embereket küld, hogy segédcsatákat toborozzanak. Vele szemben Pharasmanes albaniaiakat bír csatlakozásra, szarmatákat hív segítségül, kiknek jogarviselő főemberei mindkét oldalról ajándékokat fogadván el, ottani szokás szerint egymással szemben foglalnak állást. De az iberek, a terep urai, a Kaspi úton rohanvást lezúdítyák a szarmatákat az armeniaiak ellen.” „... (35.) A szarmatáknál azonban nem egyetlen hang a vezéré, ki-ki önmagát ösztökéli, hogy harcot nyilakkal ne engedjenek: rohammal és közelharccal kell elébük vágni. Változatos volt ezután a harcolók látványa: a parthus, aki egyforma ügyességgel szokott hozzá az üldözéshez vagy a futáshoz, szétnyújtotta csapatait és helyet keresett, ahonnan lőhet; a szarmaták – mellőzvé az íjat, amellyel csak rövidebb távra boldogulnak, – csáklyákkal s kardokkal rohamoztak; hol – akár lovascsatában – szembenéztek vagy hátat fordítottak, máskor – mint szorosra zárt csatasor – testüikkel és fegyvereikkel összezsapva sodortak, sodródtak.”

„(79.) A polgárháború felé fordult a figyelem, ezért a külső gondokkal nem törődtek. Annál vakmerőbbé váltak a rhoxolanok, ez a szarmata törzs, s miután télen két cohorsot lemészároltak, felajzott reményekkel törtek be Moesiába: a sikertől fékevesztett kilencezernyi lovas inkább zsákmányra, mint harcra törekedett. Így aztán a szertekószáló és elővigyázatlan ellenséget a harmadik legio a melléje adott segédcsatákkal hirtelen megtámadta. Római részről minden készen állt a csatára: a szarmaták préдавágyukban szétszéledtek, vagy súlyos terhek alatt roskadoztak és a síkos utakon lovaik gyorsaságát sem használhatták ki, így szinte helyükre szögezve hullottak a csapások alatt. Mert csodálatos, hogy a szarmaták minden harci erénye mennyire mintegy rajtuk kívül van. Senkinél nem alkalmatlanabbak a gyalogharcra, ám ha lovasosztágban jönnek, alig áll meg ellenükben egyetlen csatasor. De akkor a nedves időben és a fagy felengedtével sem lándzsáiknak, sem két kézzel forgatott hosszú kardjaiknak nem vették hasznát: csúszkáltak a lovak, és annyira súlyos pikkelypáncélzatuk. Ez a főemberek és a legelőkelőbbek vértézete, amelyet vaslemezekből vagy igen kemény bőrből illesztenek össze, s amennyire nem járja át a fegyver, annyira akadályozza is az ellenséges rohamtól letaszított harcost a feltápázkodásban. Ráadásul a mély és puha hóban is valósággal elmerültek. A könnyűfegyverzetű katonaság bőrpáncélban és dobásra kész gerellyel vagy lándzsával ott termett, és ha úgy adódott, könnyű kardjával közlelő dőfte át a kiszolgáltatott szarmatát, - mert pajzzsal védekezni nem szokás náluk, - míg csak az a kevés, aki a csatát túlélte, a mocsarakba nem rejtőzött. Itt aztán a kegyetlen tél vagy a seb végzett velük.” (Julius Agricola élete).

Tacitus XII. 15-17. említi a szirákok királyát, Zorsines-t, aki 49-ben VIII. Mithridates szövetségese volt a rómaiak ellen; a rómaiak a Tanaistól három napi járásra keletre egy bizonyos „Panda” (Laba?) nevű folyón átkelve megostromolták a szirákok erődített települését, Uspe városát, mely vályogból és rőzsekötegekből álló fallal és árkokkal volt körülvéve, és magas tornyai voltak; az ostrom hatása alatt a várost végül átadták a rómaiaknak (Tacitus Évkönyvek, I-XVI; megj.: az első kelet-európai fémkengyel-leletet egy szirák harcos sírjában találták, mely a középső szarmata periódusra tehető; SULIMIRSKI p. 127).

Ide kívánczik, összehasonlításuképpen, hogyan írt Tacitus a korabeli kelet-európai szarmata, germán és szláv népekről, valamint a finnekről: „Nem tudom, vajon a peucinusok, venedusok és fennusok törzseit a germánokhoz vagy a szarmatákhoz soroljam-e, bár a némelyektől bastarnáknak nevezett peucinusok nyelvben, életmódban, lakóhely és házak dolgában olyanok, mint a germánok. Piszok mindenütt és eltompultság az előkelők között. A vegyes házasságok következtében külsejük némileg a szarmatákéhoz torzul. A venedusok sokat átvettek szokásaikból, mert a peucinusok és a fennusok közt vonuló erdőkben és hegyekben rablók módjára portyáznak. Mégis inkább a germánok közé sorolandók, mivel állandó házakat építenek, pajzsot hordanak, és örömmel használják lábukat, élnek gyorsaságával; ami

mind megkülönbözteti őket a szekéren s lovon élő szarmatáktól. A fennusok szörnyen vadak, gyalázatosan szegények: nincs fegyverük, nincs lovuk, nincs otthonuk; élelmük fű, ruhájuk állati bőr, fekvőhelyük a föld. Csak a nyílban bízhatnak, melyet vas híján csontheggyel látnak el, s a férfiak csakúgy vadászatból tengődnek, mint a nők. Mert mindenhová elkísérik a férfiakat s részt kérnek a zsákmányból. A vadállatok s viharok elől még a gyermekeknek is az az egyetlen menedék, hogy holmi vesszőfonadék alá húzódnak: ide térnek meg az ifjak, ez fogadja be az öregeket. De ezt külön boldogságnak tartják, mintha a földeken nyögnének, házakkal vesződnének, a maguk s mások vagyonát remény s félelem közepette forgatnák: biztonságban az emberektől, biztonságban az istenektől, a legnehezebb dolgot érték el, azt, hogy még vágyakozásra sincs szükségük” (Germánia).

5. Plinius Secundus, Hist. nat., IV. 12, 25-26. (Kr. u. 23/24-79, C. Plini Secundi, Naturalis Historiae, ed. Ludovicus Ianus, Lipcse, 1854):

„Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, variae tamen litori adposita tenere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Grecis sauromatae, eorumque Hamaxobii aut Aorsi, alias Scythae degeneres et servis orti aut Trogodytae, mox Alani et Rhoxolani. Superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germaniorumque ibi confinium campos et plana Iazyges Sarmatae, montis vero et saltus pusli ab his Daci ad Pathissum amnem... ad flumen Vistlam a desertis Sarmatae prodidit” (Az Istertől [Duna] kezdve: a síkságot lakja az összes szkíta nép, akiket az írók különböző nevekekkel illetnek, mint a géták/gótok, a rómainak mondott dákok, a szarmaták, a görög eredetű sazuromaták, amaxobik, aorszok, trogoditák, alánok és roxolánok; a Dunától északra ... a jázig szarmaták síkságai fekszenek).

IV. 12,26.:

„... exercitatione eiusdem cognominata Dromos Achilleos, cuius longitudinem LXXX tradidit Agrippa. Totum eum tractum tenent Sardi Scythae et Siraci.” (= a meótszi Dromos Achilleos egész környékét a szárd szkíták – azaz szovárdok vagy szabirok –, és a szirákok lakják). A szirákok gyakran szerepelnek a történeti forrásokban, régészeti anyaguk is ismert. Az általuk létrehozott szkíta-szarmata hadi szövetség kitűnt a görögök és rómaiak elleni háborúkban, már a Kr. e. 4. sz. elejétől, hol az egyik, hol a másik fél oldalán (ld. még Tacitus, Polybios, Ptolemaios, és a térkép).

VI. 5.: *„A tergo eius Epageriate, Sarmatarum populus in Caucasi iugis, post quem Sauromatae”* (= a Kaukázus hegyeinél lakó epagerita nevű szarmata nép mögött következnek a sazuromaták).

VI. 7.: *„Dein Tanaim amnem gemino ore influentem incolunt Sarmatae, Medorum (ut ferunt) suboles, et ipsi in multa genera divisi. Primi Sauromatae Gynaecocratumenoe, Amazonum connubia”* (= ahol a Tanais/Don folyó torkolata két ágra szakad, laknak a szarmaták, akik – mint hírlik – a médektől származnak, és ugyancsak sok nemzetre oszlanak; elsőként az anyajogú vagy nőuralmú sazuromaták, az amazonok ágyastársai).

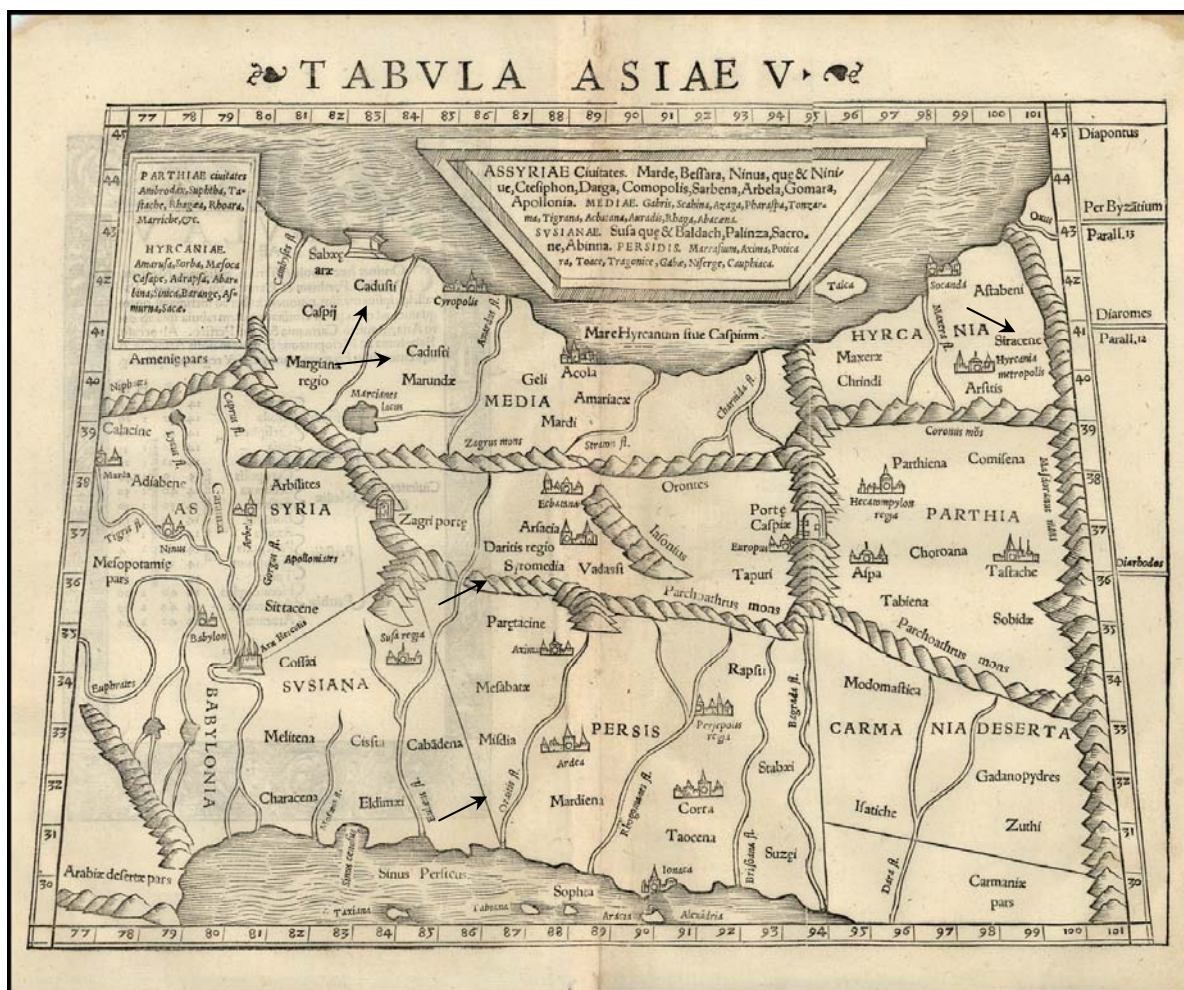
VI. xv,38-39: *„Ab introitu dextra macronem ipsum faucium tenent Udini Scytharum populus dein per oram Albani”* (= a macronoktól kezdve a Pontustól eljutunk az Udi szkítákig, akiket Albánoknak mondanak). És: *„...haec gens superfusa montibus Caucasus ad Cyrum amnem, Armeniae confinium atque Hiberiae, descendit, ut dictum est. Supra maritima eius Udinorumque gentem Sarmatae, Uti, Aorsi, Aroteres praetenduntur, quorum a tergo indicatae iam Amazones Sauromatides.”* (Udi tartomány lakóit szkítáknak, szarmatáknak mondja). A hagyomány szerint az amazonok is a Pontus délkeleti mellékéről származtak. Megjegyzem,

Diodorus Siculus (Bibliotheca II. 43) arról ír, hogy a szkíták első lakhelye, az Araxnál volt, illetve a délről északra való népvándorlásokra vonatkozóan fontos diodorusi adat, hogy a szkíták Kr. e. 7. századi megjelenése hatására Médiából a Tanaishoz költöző népet sauro-matának nevezték (v. ö. Herod. VII. 79: a saspírek seregei a kolchisziakhoz hasonlóan voltak felfegyverezve, s vezetőjük Siromitres fia volt). Plinius folytatja a régi hagyományt, és *Syrmatae* népről ír a dél-káspi térségben (VI. 16,48), majd átvéve a diodorusi közlést megemlíti, hogy a szarmaták, „mint hírlí”, a médek leszármazottai: „*Sarmatae, Medorum (ut ferunt) suboles*” (VI. 7,19). Ptolemaios egy Szüromédia nevű területet említ Média déli részén (VI. 2,6), ami szintén utal arra, hogy lehetett alapja az antik névetimológiának a sauro-szarmaták méd eredetével kapcsolatban. Később Sevillai Isidorus a népek bibliai genealógiájával kapcsolatban ugyancsak átveszi a híradást: „*az ősi Salamitesek vagy médek*” (Chronicon 8.), ahol a „salamites” név a szarmata népnév latinos torzítása (v. ö. sauro-mata/sarmata = indoir. surya mada, a nap fia, vagy tör. sár-mata = fehér méd?). Nem kizárt, hogy a szovárdok/szabírok (magyarok?) is a sauromata népvándorlással kerültek a Kaukázustól északra.

VI. 16,48.: Syrmatae népet említ a Dél-Káspi térségben.

6. Ptolemaios, Geographia (Kr. u. 2. század; ed. C.F.A. Nobbe, 1845, Lipcse):

V. 13,9.: Szirakene (Σιρακηνη) terület Örményországban, a régi szaka terület, Szakaszena (Σακασηνη) mellett (ld. alább Hyrkániában is; délre, Persis területén a horvátokra utaló Oroatis folyónév és Ardea/Orobatis városnév).

V. 9,17.: Szirakenoi (Σιρακηνοι, szirákok) népnév Sarmatia Asiatica területén, a Meótsz-Volga-Don térségben, ugyanott, ahol a Szuardeni (több. sz. szovárdok, 9,16.; az „-eni” csupán görögös toldalék) és a Materi (több. sz. magyarok, 9,17.) népnevek szerepelnek. A Berlinghieri-féle térkép (1480 k.) a szovárdokat *Suardini* néven a Dontól északra, a szarmata ősmagyarokat pedig *Matheri* néven a Volgától keletre helyezi el (a szirákokat pedig épp azon a területen, ahol régészeti leleteiket megtalálták), míg Martin Waldseemüller 1507-ben megjelent térképe a Volgán túlra (szarmata szirákokról ld. még Népnevek a Kárpát-medence helyneveiben).

VI. 2,6.: Szüromédia (Συρομηδία) nevű terület Média déli, Perzsiával határos hegyeinél (ld. alább a Berlinghieri-féle térkép Caspium-szelvényének részlete, 1480 k., Univ. of Berkeley, Huntington Library). Nagy valószínűséggel erről a méd területről kapták nevüket az eredeti sauiromaták, akik a Kr. e. 7-6. században megjelentek a Volga-Don-Ural térségében. Később a latin szerzők mindazon népekre alkalmazták a sauiromata név egyszerűsített szarmata alakját, akik a hunok megjelenéséig a Dontól keletre laktak – hasonló általánosítással, mint a szkíta név esetében (v. ö. sauiromata/szarmata = indoir. surya mada, a nap fia, világosság fia, vagy tör. sár-mata = fehér méd nevek összefüggéseit, in: S. ABBAS, 2003). MARQUART az óiráni Aveszta egyik himnuszában szereplő Szajrima néppel azonosította a sauiromatákat (in: K. F. SZMIRNOV 1959; ld. még fehér magyarok és sárogurok említése a bizánci és az ószláv krónikákban).

VI. 9,5.: Szirakene (Σιρακηνη) terület- vagy településnév Hyrkániában, a délkeleti Káspirégióban, a Maxerai (Μαξηραι), Asztabenoí, Khrendoi és Arsztisz népnevek társaságában. Ptolemaios több szarmata törzset csak általánosságban nevez el, hasonlóan a szkítákhoz (pl. Galaktofágoi: tejivók), így pl. Üperbórei Szarmátai (északontúli sz.), Baszilikoi Szarmátai (királyi sz.), Ippofágoi Szarmátai (lóevő sz.).

7. Isidorus Hispalensis, Chronicon, 8.:

„*Arpachsadtól származtak az ősi Salamitesek vagy médek.*” A 6-7. század fordulóján a spanyolországi Sevillában élt kora keresztény egyházatya a szarmata népvét latinós torzításban közli s hozzáfűzi az antik hagyományt a szarmaták méd eredetéről.

Függelék

A szarmata fegyverzetéről

A sauiromaták (Kr. e. 700-400), szarmaták (Kr.e. 400 - Kr. u. 300) lóháton és gyalogosan egyaránt harcoltak. Fegyvereik a sírleletek és az írott források tanúsága szerint:

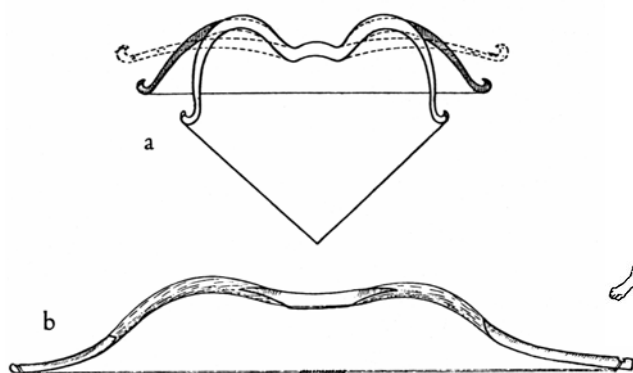
- rövid, hajlított *íj*, mely a fő fegyverük volt a korai periódusban, tegez, nyilak (bronz és vas nyílcsúcsok)
- akinakes-típusú *vaskard*, ami viszont hosszabb mint a szkítáké (néha eléri a 130 cm-t, nyugat-iráni eredetű, eljutott Kínáig)
- könnyű *lándzsa* vagy dárda vashegygel
- harci *bárd*, *fokos*
- *pányva*
- *páncél* (pikkelyes vért, fémből, bőrből, szarulemezekből is, lánccal).

A Kr. e. 2. századtól (korai szarmata kor: Kr. e. 400-100) valószínűleg alán hatásra a lándzsa (3,5-4,5 m) és a hosszú kard lett az uralkodó a szarmata fegyverzetben, de azért megmaradt fontos fegyvernek az íj is. A középső szarmata korban (Kr. e. 50 - Kr. u. 150) nagyobbak a nyílcsúcsok, ami jelzi az

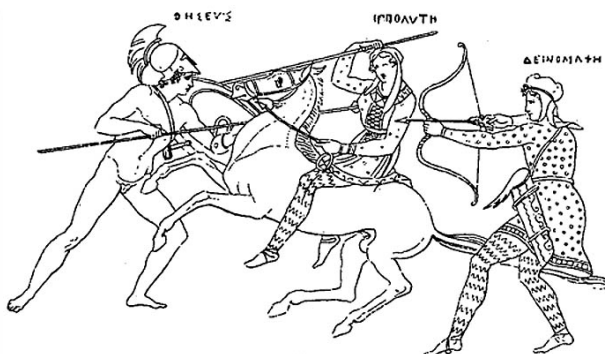
áttérést a rövidebb, szkíta íjról a hosszabb, 120 cm körüli íjra (új törzsek, masszagéták, szakák, kusánok érkeznek a Volga-Don-Kaukázus régióba); megjelenik az íjakon a *csontmerevítés*.

Az első fémkengyel-leleteket a szarmata szirákok temetkezéseiben találták a Kubán-folyó mentén, a középső szarmata korban (Sulimirski, p. 127; kezdetben bőr- és fakengyel volt).

A *hunok* megjelenésével a hosszúkaros íj terjedt el a sztyeppén, de hasonló íjak, csontmerevítéssel léteztek már a középső szarmata korban (ld. alább, Sulimirski p. 28).

A steppei népek íjai: a) szkíta típusú reflexíj, b) hun típusú összetett íj (Khazarov nyomán Sulimirski)

Theseus és az amazonok (Hippolité és Deinomache) harca, görög vázáról

Jegyzetek, források a Függelékhez:

HERODOTOS, Hist. IV. Melpomene 5., a szkíták műveltségteremtő készségeit, ennek égi eredetét leíró monda így hangzik: „Mikor a szkíták országa még néptelen puszta volt, az első, aki itt letelepedett, Targit (Ταργίταος) volt, mint mondják (bár nekem ez nem hihető), a főistennek [Jupiter = Japhetos, Jáfet] és a Borysthenes folyó istennőjének fia. Ennek a Targitnak három fia volt, Lipok (Λειπόξαις), Arpok (Αρπόξαις), és Kolak (Κολάξαις). Uralkodásuk alatt történt, hogy a szkíta vidékre az égből aláhullott egy eke (αροτρος), egy járom (ζυγός), egy bárd (σάγαρις) és egy serleg (φιάλης), mindegyik aranyból. A legidősebb testvér látta meg őket először; odafutott, hogy felvegye a tárgyakat, de az arany megégette. Azután a második testvér próbálkozott, és ő is megégett. Mikor ezek ketten visszariadtak a lángoló aranytól, végül a legfiatalabb testvér lépett elő; őreá az arany nem volt hatással, és a tárgyakat hazavitte. A két idősebb testvér, mikor látta ezt, minden hatalomról lemondott a legfiatalabb javára.” Herodotos hozzáteszi, hogy ezt a mondát maguk a szkíták adták a saját eredetükről (ld. Herodotos I-IV. kötete görögül: C. S. Wheeler kiadása Schweighauser nyomán, Boston, 1854, p. 234-235; angolul I-IX. kötet: Rev. William Beloe, Philadelphia, 1840., p. 190). Egy másik görög monda-változatban Héraklész és egy félig kígyótestű, barlangi vízi nimfa a szkíták őse (v.ö. Mészáros, 1938).

A 30-31. sorban az égből leeső négy aranytágy között szerepel a „szagarisz”, ami nagyon hasonlít a mi szekerce, szakóca (fokos) szavunkhoz. A négy tárgy neve: gör. *arotros* = eke; *zügós* = járom; *szágarisz* = szekerce; *phiales* = csésze, serleg. A szagarisz szó nem szerepel az ógörögben, a fokos, balta neve *αξίνη*, axiné volt (ld. angol *axe*), így elképzelhető, hogy szkíta jövevényszóval van dolgunk a görögben, illetve szkíta kori átvételről vagy örökségről a magyarban, akár a többi tárgy nevével kapcsolatban is (*zügos* = iga, *phiales* = pohár, tál?). A szekerce szavunk délszláv eredeztetése kérdéses (ld. TESZ), annál is inkább, mert pl. a horvátoknál iráni nyelvi-kulturális hagyományokat lehet találni. Viszont az ugyancsak bárd, fokos, balta jelentésű görög *τσεκούρι*, tsekuri, hangalakilag is hasonlít Herodotos szagariszára. Érdekes, hogy a mondabeli aranytárgyak között nem szerepel kard vagy íj, a tipikus szkíta fegyverek. Az eke, járom és a vallási kultuszra utaló csésze mellett az egyetlen fegyver a fokos, de ez is a vallási kultuszban szereplő állatáldozatok szakrális tárgyával azonosítható inkább (mindegyik tárgy íves, holdszerű). A fokos a bronzkori Elő-Ázsiában jelenik meg

először (ld. még Strabonál a masszagéták bronz fokosait). Herodotos azt mondja, hogy Targitaostól addig az időig, mikor Darius megtámadta a szkítákat (Kr. e. 514), ezer év telt el, tehát itt egy bronzkor végi szkíta civilizációs eredethagyománnyal van dolgunk, melynek érdekessége még, hogy az égből hullott eke által a nomádnak tekintett szkíták ősi földművelési ismereteire is utal. Megjegyezzük, hogy a szkíta őshagyományban szereplő legfiatalabb fiú alakja erősen emlékeztet a magyar népmesékben rendszeresen szereplő legkisebb fiú motívumára. A Targit név megjelenik az avaroknál is, egy követ neve (Menandros, 568, 580).

STRABO, *Geographia*, VII. iii, 17. (G. Kramer, Berlin, 1852) a roxolánok íjáról (rasalánok = volgai alánok, vagy raocsa = avesztai 'fénylő, ragyogó'-ból), és XI. iv, 5., v, 1. (amazonok fegyvereiről), viii, 6. (a masszagéták fegyvereiről), az amazonok, masszagéták íjairól, kardjairól, mellvértjeiről, és bronz szekercéiről (χρώνται, μαχαίραις, θώραξι, σαγάρεσι χαλκαῖς, khrontai, makhairais, thoraxi, saguesi khalkais; A. Meineke, Lipcse, 1866; angolul H. C. Hamilton, W. Falconer fordításában és kiadásában).

T. SULIMIRSKI: *The Sarmatians*, Southampton, 1970. p. 28-29. (íjak, lándzsa), ábrák: 20 (Kul Oba, szkíta), 21 (Melitopol, szkíta), 28, 72 (Jakuszowice, hun íj). Térkép: p.175.

Bibliográfia:

A Szarmata-szöveggyűjtemény megjelent a Turán 2009/1. számában.

Dr. Samar ABBAS, *Common Origin of Croats, Serbs and Jats*, Bhubaneshwar, India, 2003: (in: http://www.iranchamber.com/history/articles/common_origin_croats_serbs_jats.php)

HARMATTA JÁNOS: *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, *Acta Antiqua et Archaeologia*, Tom. XIII., Bp., 1972. – : A Volgától a Dunáig, előadás 2000. dec. 13. a Magyar Nyelvtudományi Társaságban; <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/01-1/harmatta.htm>

MÉSZÁROS Gyula: *Chattiak és scythák*, Szeged, 1938 (reprint 1991)

Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age, ed. J. DAVIS-KIMBALL, V. BASHILOV, L. YABLONSKI, Zinat Press, Berkeley, 1995. (www.csen.org)

TUOMO PEKKANEN, *On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians*. *UAJb*. 45(1973) pp. 1-64.

K. F. SZMIRNOV, *A korai szarmaták eredetének kérdése*, *Szov. Rég.* XV. 1959.

TADEUSZ SULIMIRSKI: *The Sarmatians*. London, 1970.

TACITUS: *Évkönyvek*, <http://mek.niif.hu/04300/04353/html/index.htm>

DR. TÓTH TIBOR, *A honfoglaló magyarság ethnogenezisének problémája*. *Anthropológiai Közlemények*, IX. évf. 1965, 4. sz. pp. 139-149.; uő: *Az ősmagyarok genezisének szarmatakorai etapjáról*, *MTA II. Oszt. Közl.*, 19., 1969, pp. 85-95.; újraközölve a Turán, 2009/1 számában.

Térképek:

A Berlinghieri-féle Ptolemaios-térkép Caspium-szelvénye, a Syromedia nevű terület föltüntetésével (1480 k., University of Berkely, Huntington Library)

Ptolemaios *Geographia* VI. 2,6. Syromedia (C.F.A. Nobbe kiadása, 1845)

A dél-kaukázusi Szirakene tartomány, a szarmata szirákok valószínű őshazája (Berlinghieri-térkép részlete)

Arany szarvasfigura a filippovkai szarmata fejedelmi kurgánból

5. ISMERJÜK-E KRÓNIKÁINKAT?

– rokonnépek és őshazák a magyarság családfáján – Forrásjegyzetek*

Bevezetés

„Amikor a Himalája tövéből leereszkedtünk drága hazánknak három hegy és négy folyó által megáldott térségeire...”¹ – e szavakkal elmélkedett SZÉCHENYI István az „emberi fészkek filozófiája” kapcsán a magyarság keleti őshazájáról a 19. század közepén, és a hasonló elképzelések voltak jellemzők akkoriban a magyar őstörténet nem egy kutatójára. KÖRÖSI CSOMA Sándor, híres keletkutatónk is egy ilyen meggyőződés nyomán került a távoli Indiába: „Elhagytam, hogy elhagyom hazámat, s Keletre jövök, s ahogy csak lehet, biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tudományoknak szentelem, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában, és különös világot vethetnek bizonyos, még homályban lévő adatokra nemzetem történetében...” „...Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a mi eleink ezen vidékekről szállottak le mint kultusznemzetek a Krisztus előtt több századokkal.” Körösi Csomát a ma már jórészt idejétmúlt, kizárólagosságra törekvő finnugor nyelv- és származáselmélet hatása is ösztönözte: „Így ér véget majd küldetésem, ha egyszer be tudom majd bizonyítani, hogy ellentétben a finn-magyar elmélet mellett kardoskodók megnyilatkozásaival, a magyar nép igenis Attila népe.” (Napló, levelek).

Annak ellenére, hogy sokszor torzóban maradtak az életművek s a nagy elszánások, igen tiszteletreméltó mindazok teljesítménye, akik igazságérzetüket is követve, a magyarság valódi eredetét és őstörténetét akarták kikutatni. Hogy nem volt teljesen álmódzás a törekvésük – mint sokszor megvádolták őket az akadémikus tudományosság berkeiből –, azt éppen a genetikai, antropológiai kutatások igazolják, melyek lényegében kizárnak bármiféle néprokonságot a régebben is csekély számú, eltérő kultúrájú-habitusú ősuráli törzsekkel, s ha nincs néprokonság, nincs közös „nyelvszaló” terület, s nem lehet általánosságban beszélni a magyarságról itthon vagy külföldön mint „finnugor népről”, Magyarországról pedig egyenesen mint „finnugor államról”, miként előszeretettel teszik még ma is a tudományos, közéleti véleményformálás területein, az ötévente megrendezett finnugor kongresszusokon, avagy éppen tagadják, hogy korábban így tettek volna. A modern kutatás révén ma már egyre inkább túlléphetünk a nyelvészek, történészek között a 19-20. században lezajlott ún. „ugor-török háború” és utóvérdharcainak elavult, nem eléggé kimunkált kategóriáin, és az eddigi helyes következtetések felelevenítése mellett további konkrétumokat, feltevéseket is megfogalmazhatunk a magyarság eredettörténetével kapcsolatban.

Aki lelkiismeretesen áttanulmányozza középkori krónikáinkat² és hivatkozásait, az láthatja, hogy a délkelet-ázsiai őshazával kapcsolatos vélekedéseket a Kézai-krónika és annak külföldi forrásai táplálták, melyek beszámolnak arról, hogy volt egy „édenkerti” terület, a Bibliában „Evilát”-nak nevezett ország, ahová az elő-ázsiai „Nimród” költözött a babiloni torony összeomlása után, s amely területet már igen régóta Indiával, az Indus-völgygel azonosították. E tájon és Közép-Ázsiában a 20. században valóban feltártak számos elő-ázsiai típusú régészeti emléket, s itt alkottak birodalmat AD 456-558 között az ún. fehér, vagy heftalita hunok, bár utóbbiak kapcsolata az európai hunokkal nem tisztázott. Kézai Simon 1285 körül írta krónikáját Kun László király részére, aki szerette a nagyhatalmú hunokról szóló történeteket, s krónikája elején – Anonymushoz hasonlóan – ő maga leírja, hogy külföldi szerzők iratait szerkesztette egy kötetbe, olvasmányos formában, hozzátéve természetesen, amit saját forrásból ismert.

Igen nehéz feladatra vállalkozik ma is az, aki a steppei, általánosító szóval eleinte „szkíta” – s a régi írók ebbe beleértették később a szármatakat és más népeket is –, majd hasonló általánosítással „hun” népek történeti, rokonsági vagy szövetségi viszonyait, neveit ki

akarja bogozni a más nyelvű, görög, latin, szír, örmény, arab és egyéb történeti forrásokból, ráadásul a steppe szabad élete szinte folyamatos mozgásban volt, nem maradt fenn a szkíták, hunok sajátkezűleg írt őskrónikája, és arra is van adatunk, hogy még azonos eredetű néptörzsek is harcoltak egymás ellen, az ellentétes birodalmak – pl. bizánciak és perzsák – mindkét oldalán, akik a nomádok megosztására törekedtek. A legmeglepőbb, hogy középkori krónikáink sem tartalmazznak világos, egyértelmű közléseket a szkítáktól vagy a hunoktól való származásunkra, nálunk nincs akár csak körülbelül is összefüggő, hiteles családfa – ellentétben pl. a bolgárokkal –, amely Attila király *valóságos* utódain át vezetne királyainkig. Ezt komolyan kell vennünk és nem szabad csupán a középkori keresztény krónikások hun eredetünkkel kapcsolatos „félreinformálásának” tekinteni, hiszen magának a királynak és a papi, nemesi vezető rétegnek készültek a műveik, noha nyilvánvalóan krónikásaink sem voltak „szentek” vagy tévedhetetlenek. Ha az általánosságokból, a sokszor sajnos propagandisztikus érzelmek talajáról vagy az elvakult tagadásból a történeti igazság, a biztosabb tudás felé akarunk közeledni – ami, hangsúlyozom, megerősítheti a népünk valódi őstörténelme iránti érdeklődésünket –, akkor krónikáink hasonlóképpen biztosabb közléseivel kell foglalkoznunk, azokkal a konkrét népekkel és őshazákkal, melyek nevei nem csupán a külföldi forrásokból, hanem a magyar népemlékezetből származhattak, majd ezeket összehajthatjuk más történeti forrásokkal is. Az alábbi tanulmányban és mellékleteiben tömören összefoglaltam és szemléltettem a két legrégebbi, „kanonizált” krónikánkban és a történeti forrásokban szereplő eredetmondákat, azok időbeli egymásutánját. Az említett népek és események időrendje nagyon fontos ahhoz, hogy ne keverjük össze őket, ne vetítsünk vissza későbbi adatokat a múltba, hanem a maguk helyén értelmezzük azokat. Tanulságos volt számomra is elkészíteni ezt a tárgyilagosabb összefoglalót, mert úgy vélem, ezzel szilárdabb tényekhez jutottam, melyek világosabbá tehetik oly bonyolult, sokszálú őstörténetünket,³ és további kutatásokra ösztönözhetnek.

I. Anonymus krónikája

I. 1. A magyar népnév

Vegyük tehát kézbe krónikáinkat. Mit látunk Anonymus mesternél, a boldog emlékezetű néhai Béla király jegyzőjénél?⁴ Elsőként is, már nála megjelenik a „tudományhoz”, az akkori „egyetemes” ismeretekhez való ragaszkodás kifejeződése, bár némiképp ingadozik a hagyomány közlései és az „egyedül hitelesnek” vélt külföldi források között. Mégis sok, fontos történeti adatot reánk hagyott a Névtelen Jegyző, ami talán máskülönben veszendőbe ment volna a későbbi századok során. Lássuk tehát (Pais Dezső fordítása nyomán):

„Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.”

„Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a históriairóknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni.”

„A szkíta föld éppen azért, mert annyira messze esik a forró égővtől, különösen kedvez a nemzedékek gyarapodásának. Azonban – ámbár szerfölött nagy kiterjedésű – mégis a rajta született népség sokaságát sem táplálni, sem befogadni nem tudta. Ezért a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak [Hetumoger] mondtak, a helyszükét nem tűrte tovább, hanem gondolkozott, hogy azt mindenképpen elhárítja.”

„Szkítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királytól nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének 451. esztendejében a szkíta földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. Majd királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött: minden régi épületet, amit ott talált, megújíttatott, és az egészet igen erős fallal vétette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak hívják.”

„Az Úr megtestesülésének 884. esztendejében, amint az év szerint jegyzett krónikákban írva vagyon, a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak, kijött Szkítia földjéről nyugat felé. Közöttük kijött Álmos vezér, a Mágóg király nemzetségéből való Ügyek fia, jó emlékezetű férfit, uruk és tanácsadójuk; kijött pedig a feleségével meg a fiával, Árpáddal, valamint a nagybátyjának, Hüleknek két fiával: Szovárdal és Kadocsával, továbbá az ugyanarról a vidékről való szövetséges népeknek megszámlálhatatlanul nagy sokaságával. Sok-sok nap pedig pusztai tájakon vonultak; az Etel folyót pogány módon tömlőn ülve úsztatták át...”

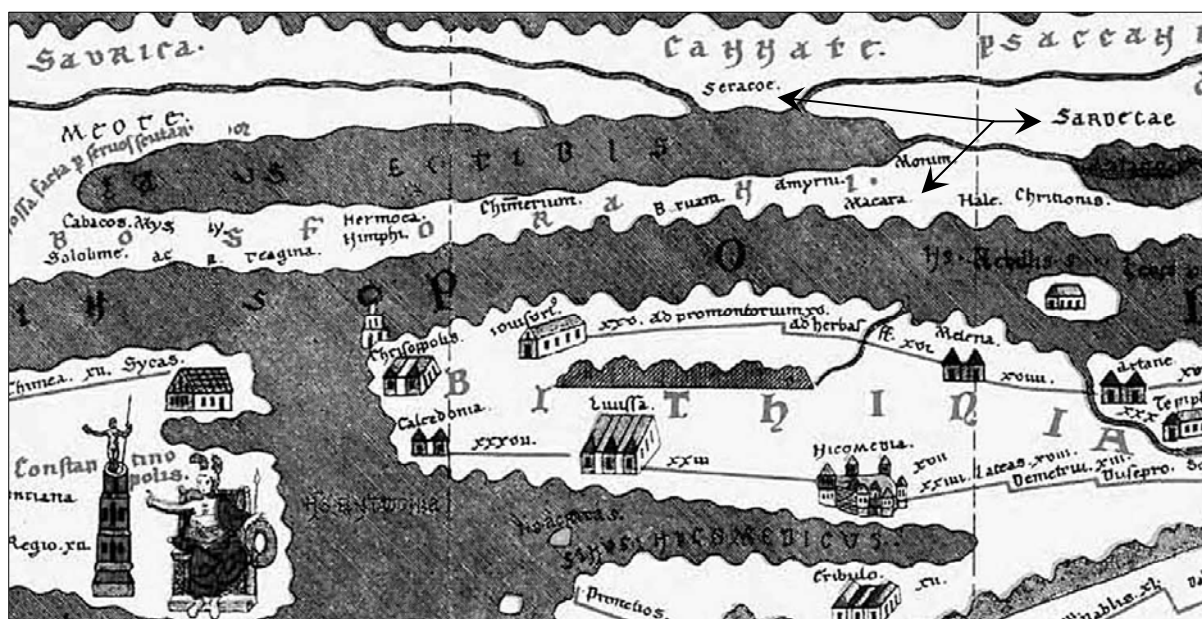
„...ezt a szkíta földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyerinak [Mogerii].

„A hungárusoknak igen vitéz és a hadi viszontagságokban felette hatalmas nemzete, mint fentebb mondtuk, eredetét a szkíta nemzethez vette, amelyet saját nyelvén dentü-mogyernak [Dentumoger] neveznek.”

Akárhogyan keressük – és igazán megtettük, a szkíta vagy hun név iránti szívet dobogtató lelkesedéssel –, mégsem találjuk az egyébként többször említett szkítáktól vagy hunoktól való *tényleges* leszármazás krónikai bizonyítékát, egy nagyon általános és felületes megjegyzésen kívül: Attila király a szkítiai „Mágóg királytól” származott, miként Ügyek is, Álmos apja. Anonymus a *Magóg* névből származtatja a magyar, mint ő nevezi: *Hetumoger* (= hét ómagyar törzs/vezér; ld. még a hungarus névnél és a Kézai-fejezetnél), ill. *Mogerii* (= mogyerik, magyarok) népnévet. A *Magóg* név azonban a Bibliában országnévként szerepel (Ezékiel 38,2., 39,6), s egy *Mágor* név is előfordul (Jeremiás 20, 3), melyek nyilván fiktív azonosítási lehetőségek. A fent nevezett („*P. dictus*”) magiszter tehát már a szkítákkal is összefüggésbe hozott Góg és Magóg történetéhez – lényegében a történelem előtti időkben lezajlott „Irán-Turán”, Észak-Dél ösküzdelenhez, ami a perzsa hagyomány, a *Sahname* szerint Iredzs és Tur *testvérpár* közötti háborúval kezdődött⁵ – kapcsolja a Szkítia területéről érkezett magyarok előtörténetét.

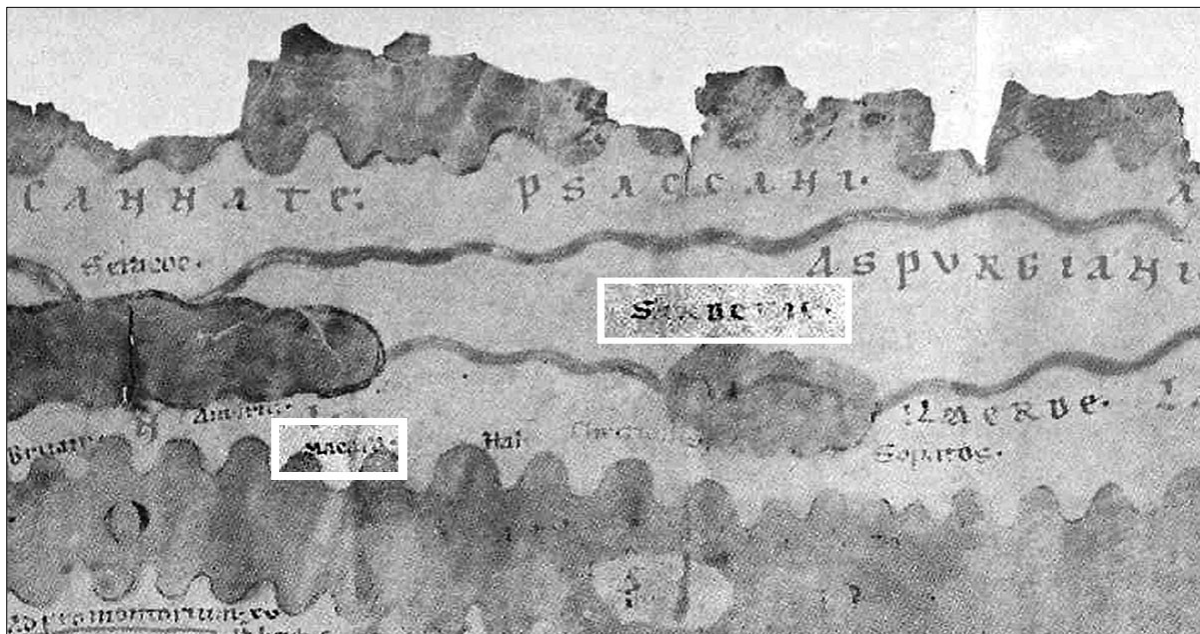
Mivel Anonymusnál nem találunk kellő adatot a magyarság korai történetére, nézzük a „dentumagyarokra” – és feltehetőleg a Don-Volga-Meótisz (Azovi-tenger) térségére⁶ – vonatkozó külföldi történeti forrásokat. A magyar népnév eredetével kapcsolatban most e névnek három, eddig még nem eléggé behatóan vizsgált korai előfordulási lehetőségére szeretnék rávilágítani. Elsősorban Ptolemaiosnak a Kr.u. 2. században keletkezett Földrajzára, melyben Sarmatia Asiatica leírásánál, a Don-Urál-Káspi-Kaukázus és Nyugat-Kazahsztán által határolt terület népeinek felsorolásában megemlíti egy „*materi*” népnévet a Volgától keletre (*Μαθηροι*,

V. 9,17). A materi népnévvel mások nyomán már 1973-ban foglalkozott a neves finn klasszika-filológus, Tuomo PEKKANEN⁷, de idehaza – érthetetlen módon – nem talált megérdemelt fogadtatásra. HARMATTA János egészen későn, 1997-ben, majd 2002-ben regált csak Pekkanen felvetéseire,⁸ s szerinte a materi népnév „valamely” kaukázusi népcsoporthoz köthető, bár ezt nem indokolta meg kellően, és nincs is erre esélyes népcsoport a Kaukázusban (az egyik, a már rég említett guda-maqar az ibérek törzse; nevük inkább görög eredetű lehet), legfeljebb helynevek, melyekkel kapcsolatban azonban nem merültek még fel magyar történeti vonatkozások, kivéve az ismertebb kumai Magyar várost, és az egykori Kücsü-Madzsar és Ulu-Madzsar erődök nevét, melyek valószínűleg a korai magyarsághoz kapcsolhatók. HARMATTA professzor egy másik ptolemaiosi népnevet, az Urálon túl említett *Masszaioi*-t javasolta párhuzamba állítani a magyarral, meglehet azért, mert ez közelebb van az egyezményes „finnugor őshazához”. HARMATTA – minden érdemei mellett – nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni az egyéb bizonyító erejű adatokat és kutatási eredményeket, így azt, hogy a materi népnév mellett, a Don környékén felbukkan egy Souardeni (szuardeni, szovardeni, Σοβαρδηνοι, Ptol. V. 9,16) nép, mely nem más, mint rokonnépünk, a szovárdok vagy szabirok neve, görög toldalékkal és többszámossal.⁹ Mind a mater, mind a szovard népnév egy másik konkrét, és a forrásokban többször szereplő szirakeni (szirák) népnévvel egy csoportban szerepel Ptolemaiosnál, amely igazolja, hogy a Ptolemaios előtt mintegy száz évvel élt Plinius a Természethistóriában szintén a szovárdokat örökölte meg a Meótisz-környéki népek leírásánál: „*Totum eum tractum tenent Sardi Scythae et Siraci*”, vagyis: ezt az egész környéket a „szárdi szkíták” és a szirákok lakják (Nat. hist., IV. 83; sard ~ suard ~ sovard ~ zuard; ld. alább a Zuard névről és a III. fejezet). Ez a pliniusi „Sardi” népnév más összefüggésben sem korábban, sem később nem szerepel ebben a formában, és nincs más reális azonosítási lehetőség, mint rokonnépünk, a szovárdok, akik Ptolemaios idején is itt laktak, s akik egyúttal lehetővé teszik a mater-magyar névazonosítást is. Érdekes, hogy Plinius e korai szovárdokat egyenesen szkítáknak nevezi, viszont nem említi a mater népnevet ezen a területen. Valószínű, hogy a korai magyarokat bele kell érteni a szovárdok említésébe, amint később utalt rá Konstantin császár („régí nevünk Sabartiasfali”).¹⁰

1. ábra: A Tabulán felbukkan egy *Macara* városnév, és a szarmata kori *Sardec(n)ae*/szovárd, valamint a *Seracoe*/szirák népnévek a Meótisz (Palus Meotidis) környékén; e neveket korábbi forrásokból is merítették a térkép készítői (rekonstrukció)

Szót kell ejtenünk a Tabula Peutingeriana nevű 3-4. századi római térképről,¹¹ melyen a Meótisz környékén felbukkan egy *Macara* városnév, illetve a 7. századi Ravennai Anonymus Kozmográfiájáról, melyben a Kimmer Bosporustól (Krim-fsz.) keletre ugyancsak szerepel két városnév is, *Machara* és *Machare*, egymás közelében (IV. 3., V. 10). Mivel a felsorolás Hermonassától Trapezuntig terjed, nem kizárt, hogy Ravennai adatai a kumai Magyar városra vonatkozó valódi onomasztikai bizonyítékok közé tartoznak, bár BENDEFY ezt a lehetőséget elvetette, és nem elemezte eléggé (A magyarság kaukázusi őshazája). Ez a *Macara*, *Machara* név esetleg visszavezethető egy 'Azara városnévre, amely Strabonál örmény területen bukkan fel (Arax-folyó mentén, XI. könyv, xiv,3), Ptolemaiosnál viszont érdekes módon már a Kaukázustól északra, Sarmatia Asiaticában szerepel (V. 9, 3.: 'Aζapa, és V. 9, 26.: 'Aζapaβα is). A későbbi sorozatos *Macara*, *Machara*, *Machare*, városnevek fényében úgy tűnik, hogy Strabo tévedhetett valamelyest. A ravennai Kozmográfia keletkezése idején (7. század első fele) ugyanis a magyarság már biztosan ezen a meótiszi területen lakott, így lehetséges, hogy miattuk lett az 'Azara városnévből később *Macara*, *Machara*, *Machare* (mindhárom névalak z-, dz-, c-, cs-hangja utalhat egy magyar gy-hangra). De a másik lehetőséget sem vethetjük el: Ptolemaios és Strabo egy hibás 'Azara alakban írta le a Kr. e. 1. - Kr. u. 2. században már létező Mazara, azaz a Kuma-folyó menti Magyar város nevét, mely eszerint a nagy Selyemút kereskedelmi forgalmának egyik nyugati végpontja lehetett (fontosságát a mohamedán írók is hangsúlyozták). Gyakran előfordul ugyanis a népnévek görög vagy szír nyelvű átírásánál, hogy a szókezdő betűt elhagyják (pl. *amardoi-mardoi* Strabonál, *Sabir-Abir* Menandrosnál) vagy épp hozzátesznek egy betűt (pl. Álmos fejedelem neve Konstantinnál „*Salmoutzes*”, DAI 38, ld. még alább). A fenti 'Azara-adatot Bíborbanszületett Konstantin császár pontosítani látszik, mikor a szertartásokról szóló művében említi az ibériai/grúziai Atzara (*Ατζαρα*) fejedelmét (De cerimoniis, II. 48., p. 688), ami eléggé megbízható közlésnek tűnik, bár nem zárja ki egy *Macara*/Magyar város korai, ha nem is Strabo korabeli, de 2-4. századi létezését a Meótisz-Kaukázus térségben.¹²

2. ábra: Az eredeti Tabula fotomásolata a Meótisztól keletre fekvő *Seracoe*, *Sardenae* népnévvel és a *Macara* városnévvel (kiemelve lent; E. Weber, 1976; az N-betű H-hoz hasonlít a térképen)

Megvizsgálandó még a fenti *mater* és *Macara*, *Machara* nevekkel összefüggésben, hogy lehet-e a magyar népnév eddig még ugyancsak nem azonosított 6. századi alakja a szír „*amzarte*” népnév, mely Zakariás rétor, mitülénei püspök Egyháztörténetében ugyancsak ebben

a térségben jön elő: az észak-kaukázusi sátorlakó népektől „beljebb”, északabbra említi az „amzarte” népet.¹³ A szöveg fordítója és jegyzetírója, a kiváló klasszika-filológus, KMO SKÓ Mihály ezt a nevet bizonytalan eredetűnek tartotta, nem tudta azonosítani, és a kutatók talán emiatt sem szokták hozzávenni az előtte említett nomád népekhez. Azonban nagyon is lehetséges, hogy itt a magyar népnév egyik torzulásával van dolgunk, erre mutat a név *m-z-r* töve, s maga az időpont és a megjelölt terület, amelyen előfordul, a Kaukázustól északra, teljes összhangban más forrásokkal. Azonkívül a szírek gyakran tettek magánhangzót a mássalhangzóval kezdődő idegen nevek elé, pl. *esqlabe*, *esqlawianu* = szláv, *Agog* = Góg, *agpidis* = gepida nevek esetében, s a szóvégi -t vagy -d hozzáadása is előfordul más nyelveken (nálunk kicsinyítőképző volt, ld. Árpád = árpácska), amit a szír krónikás átvehetett. Ez a hangveszejtési vagy -hozzáadási görög, szír vagy egyéb nyelvi jelenség persze tág teret nyithat a találgatásoknak (pl. ARADI Éva utalt nemrég egy indiai ‘abir’ névvel a szabirokra, v.ö. 12. jegyz.), de igyekeznünk kell a bizonytalanságok esetében is az eddig már megismert valószínűségek, megbízható adatok határain belül megmaradni, és a történeti-nyelvi források esetenkénti földrajzi-etnikai bizonytalanságait, valószínűségeit a régészetnek, embertannak is pontosítania kell.

I. 2. Zuárd és a szovárdok vagy szabirok

Anonymus már a honfoglalás kezdeteinél megemlíti Zuárd vezér nevét, aki Álmos fejedelem nagybátyja, Hülek (*Hulec*)¹⁴ fiaként szerepel. Régi szokás volt, hogy népnév lehetett személynév, s egy-egy nép vezetője viselhette törzse, nemzetsége nevét, de egy történeti személyt elnevezhetett népéről a krónikás utókor is, ha az egykor élt személy neve nem volt ismert, illetve, ha ezzel a névadással ki akartak fejezni valamit, pl. népek kapcsolatát, erre számos példa van (ld. Hunor, Magor = hun és magyar, Kutrigur, Utrigur = kilenc-ogur, harminc-ogur törzsszövetség):

„...velük vonultak ki az említett területről Álmos nagybátyjának, Hüleknek Zovárd [Zuard] és Kadocsa [Cadusa] nevű fiai, s szövetséges népek megszámlálhatatlan sokasága. Sok-sok nap pedig pusztá tájakon vonultak; az Etel [Volga vagy Don] folyót pogány módon tömlőn ülve úsztatták át.”

„Ők pedig továbblovagoltak a Bazil kapun túlra és bevették Fülöp király városát, majd Neopatrasz [‘Cleopatras’] városáig az egész területet meghódították, és hatalmuk alá vetették a Durazzo városától a Rácföldre terjedő vidéket. Zovárd innen szerzett magának feleséget, és a ma Sobamogera-nak nevezett nép [populus] Zovárd halála után Görögországban [Graecia] maradt. Görögül azért nevezték őket sobá-nak, azaz bolond népnek, mert uruk halála után nem akartak visszatérni hazájukba.”

Régóta ismeretes, hogy a Zuárd név a szovárd, szabir népre vonatkozik, mely több korabeli és régebbi, görög, szír, örmény és arab forrásban szerepel, a Kaukázus környéki események, a „sátorlakó”, nomád népek leírásaiban. Anonymus a Soba, Sobamogera népnévet, néptörténetet említi legrészletesebben, melyet a fordítók, jegyzetírók a Kézai-krónika „Csaba” (*Chaba*) nevével szoktak magyarázni, és csak érintőlegesen jegyzik meg, hogy ez a név – legalábbis részben – a szovárd, szabir népnévvel állhat összefüggésben. Mivel e „Csabamagyarok” vezére Anonymusnál Zuárd, így a szovárdokkal való azonosításhoz szinte kétség sem férhet. Anonymusnál a „Csabamagyarok” a görögországi Neopatrasz város környékét foglalták el, azonban már régóta tudjuk (Konstantin, DAI 38), hogy a szabirok nagy része a besenyőktől elszenvedett vereség hatására elszakadva a magyarság többi részétől (kb. 8. század végén

vagy a 9. század elején), a Dél-Kaukázusba, a mai Azerbajdzsán területére költözött, ahol évszázadok alatt beolvadtak a helyi népességbe.

A Csaba személynév eredeti alakja az ispán lehetett, ami zsupán alakban fennmaradt a környező népeknél, kikhez a hun-avaroktól is kerülhetett (szerb, horvát, ukrán, lengyel; náluk a köntös alatt övvel összefogott ruhadarab neve is egyben), s kapcsolatban lehet a székely, ótörök csobán/pásztor névvel is. E név eredettörténetét kirajzolja a délkelet-kaukázusi, albániai *Grigor su'pan*, Gelarkunik fejedelmének neve a 9. században és a kínai, Tang-kori (Északi Zhu, AD 7-10. sz.) *Shu-ni-shi ch' u-pan* név,¹⁵ utalva arra, hogy egyértelműen hun cím lehetett. A *Csopon*, *Tzopon* törzsnév a besenyőknél is felbukkan (DAI, 37), és *Csaban* (vagy Csoron) az emendációja, olvasata. Mint láttuk, Anonymus Zuard vezérének neve betű szerint megegyezik Ptolemaios suardeni, szuard vagy szovárd nevével¹⁶ és ugyanez a helyzet az anonymusi mogeri és a ptolemaiosi materi népnévvel is.

A „Csabamagyarok” történetében azonban felbukkan egy másik néptörténet reális emlékmáradványa is, melyre már szintén utalt a korábbi kutatás: az avarok lakta Kárpát-medencébe a 7. században beköltöző ogur törzseké (kutrigur, onogur, sárogur, barszil, tarnák), akik röviddel ezután Kuber fejedelmük vezetésével fellázadtak az avarok ellen, ötször megverték a kagán seregét (!), majd egy részük Görögországba költözött.¹⁷ A *Miracula Sancti Demetrii* (Szent Demeter csodái) így írja le ezt az eseményt:

„Ezek után már külön népként kezelte őket [a Dunánál letelepített bizánciakat] az avarok kagánja, s a nép szokásának megfelelően vezetőt rendelt föléljük, név szerint Kubert. Ő néhány közeli bizalmas hívétől megtudta, hogyan vágyakozik vissza ama nép atyái városaiba. Mérlegelte ezt s magához vonta a rómaiak egész felkelő népét más nemzetiségűekkel, azaz proze-liákkal együtt [itt Kuber népéről, a kutrigurokról van szó, s a közülük kereszténnyé lettek-ről]... A kagán ellenében, mint mondtuk, felkelőkké, lázadókká váltak. Amint a kagán ezt megtudta, nyomukba eredve üldözte őket, öt vagy hat ütközetben összezsapott velük, de mindegyikben vereséget szenvedett, mire még megmaradt hadinépével megfutamodott s észak felé (országa) belsőbb területeire vonult el. Ezután a győzelmet követően Kuber egész fent leírt hadinépével átkelt az említett Duna folyón, a mi részeinkre érkezett és a Keramésios mezőt foglalta el...” (*Miracula S. Demetrii* II. 5, CSILLIK Éva fordítása)¹⁸

Ebből a történetből kiderül, hogy voltaképpen Kuber – az onogur-bolgár fejedelem, Kuvrat egyik fia – lehetett az avarok ispánja, azaz ő volt a valódi „Csaba”. Az ogurok történetére részletesebben a Kézai-krónika népneveinek tárgyalásánál fogunk kitérni, mert a hun-történetben játszanak nagyobb szerepet. A kutrigur- vagy onogur-bolgárok és Kuber „ispán” emlékét az avar és a székely maradékok tarthatták fenn, de tükröződik benne az Attila-fiak harcainak emléke is, az apjuk halála után széthúzó szövetséges népekkel (Jordanes).¹⁹ A székelyekről mindkét latin krónikánk azt írja, hogy a 9. századi magyar honfoglalást megelőzően már a Kárpát-medencében éltek (Anonymus: a Kórógy-vizénél mentek a honfoglaló magyarok elé, Kézai: Attila halála után a „Chigle” mezején telepedtek le, illetve „Chaba” Görögországba, majd Szkítiába ment).

A szovárd népnév valószínűleg ugyancsak személynévként jelenik meg a 10. századi Liutprandnál, aki beszámol Pávia, itáliai város 924. márc. 12.-i ostromáról, melyben egy „*Salardus*”-t nevez meg a magyarok vezéréként:

*„...Rodulfus távolléte idején a magyarok dühe, Salardus vezérlete alatt, egész Itáliában érezhetővé vált, olyannyira, hogy Papia [Pávia] városának falait sánccal vették körül, és körös-körül lecövekelt sátraikból állották útját azoknak, akik onnét kijönni akartak.”*²⁰

Szalárd vezér neve tehát összemosódik Zuard vezérével, és – ha nem két külön névről van szó – arra utal, hogy a szovárdok egy része nem költözött a Dél-Kaukázusba, hanem a magyarsággal maradhatott. Későbbi krónikáinkban (Thuróczy, Képes Krónikák) is a Zuard névalak szerepel. Kézainál már Attila király korában szerepel Zuard főparancsnok, de nem kizárt, hogy Kézai visszavetítette a nevet a hun korba.

Prokopius a *De bello persico*-ban és Agathias a *Történetek*-ben gyakran beszél a szabir-hunokról vagy hun-szabirokról, akik zsoldosokként felváltva harcoltak hol a perzsák, hol a bizánciak oldalán, s adatunk van arról, hogy Boarik nevű kaukázusi szabir királynő, akinek hatalmas serege volt, megütközött a hunokkal, és legyőzte őket.²¹ Prokopius a kaukázusi hunokat szabiroknak is nevezi (ld. *Σαβειροι*, i. m. II. 29,15), ezt azonban pontosítja egy 7. századi örmény Geográfia, amely a „sawirokat” a Derbent környéki hunoktól külön, északabbra, az Alsó-Volga jobb partjánál helyezi el.²² Theophylaktos Simokattes megemlíti egy „*zabender*” nevű népet, amely az avarok (var és chunni = várkonyok) közül való (*Historiarum*, VII. 8; ld. Függelék II. Népnevek, Szovárd). Ez a név is lehet a szovárd népnév torzulása (*zabender-zaberden-szaberdeni-szovard*, hasonló ótörök többszámú képezve, mint az *onogur-onogundur*), amennyiben nem a kutrigurok *Zabergan* nevű perzsa vagy szabir fejedelmének népnévvé „avatásáról” van szó (Menandros Fr. 3; v.ö. *Zabergan* nevű perzsa követ megjelenik Mar Grigor történetében is, *KMOSKÓ*, Szír írók, p. 243).

DE CERIMON. AULAE BYZANT. II. 48. 687

*εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Βαιζῶρ, Ἀρμενία· εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ
Χατζιένης, Ἀρμενία· εἰς τοὺς γ' ἄρχοντας τῶν Σερβοτιῶν
τῶν λεγομένων Μαῦρα παιδία· ἐπιγραφὴ εἰς πάντας τοὺς
15 πρὸς εἰρημένους· „κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν πρὸς
τὸν ὃ δεῖνα ἄρχοντα τοῦδε.” εἰς τὸν κουροπαλάτην Ἰβηρίας.
βούλλα χρυσῇ δισολδία. „κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσπο-
τῶν πρὸς ὃ δεῖνα τὸν ἐνδοξότατον κουροπαλάτην.” ἔχει δὲ περὶ
αὐτὸν ὃ κουροπαλάτης ἐτέρας ἐξουσίας δ'. εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ
20 Βεριασάχ, Ἰβηρία· εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Καρνατάης, Ἰβηρία· B
εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Κούελ, Ἰβηρία· εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ*

Auzanes et Synes et Baizur et Chazienes, omnium ad Armeniam pertinentium districtuum, item ad tres praefectos Serbotiorum [seu Servitiorum], quae vulgo Maura Paedia seu nigri pueri dicuntur, ad hos omnes idem est stylus et titulus inscriptionis, nempe: Mandatum a Dominis Christum amantibus ad illum, praefectum illius [castris vel praefecturae]. Ad curopalatem Iberiae bulla aurea bisoldia. Mandatum a Dominis Christum amantibus ad illum, gloriosissimum curopalatem. Habet autem curopalates appositae sibi quatuor adhuc alias potestates, nempe praefectos Beriasach, Carnatae,

3. ábra: Konstantin császár a dél-kaukázusi szovárdokról (*De cerim.* II. 48)

Megjegyezzük, hogy ugyancsak Prokopiusnál szerepel egy *Suartuas* nevű „herul” vezér, aki-nek neve összecseng a szovárdok nevével (*De bello Gothico*, II. 15). Ez a vezér Konstantinápolyban lakott régebb óta, s egy ütközetben a herulok végül elhagyták, amiből arra lehet

következtetni, hogy – ha nem véletlen a névhasználat – esetleg eredeti népnévét, a szovárdot viselte személynévként (BURY 1923, Vol. II., p. 301).

Konstantin császár a *De cerimoniis* c. művében (diplomáciai címek és adók jegyzéke) megemlíti a dél-kaukázusi szovárdokat, és nevük örmény jelentését is: „*Három fejedelme* [arkhón] *a Serbotioi-nak* (Σερβοτιοι, helyesen: szevorti), *akiket fekete fiúknak* (μαυρα παιδια, maura paidia, lat. nigri pueri; örm. szjevorti) *neveznek*” (3. ábra, szövegrészlet, egy téves latin „*Servitiorum*” megfejtéssel).²³ Itt nem a szerbekről van szó, mert ők Σερβλον (Szerblon) néven szerepelnek (v.ö. DAI 30 és 32). A szovárd népnév eredeti jelentése nem lehetett ‘fekete fiú’, ez csak az örmény névhasználat miatt adódott, viszont esetleg utalhat a korábbi szövetségesekre, a „fekete” magyarokra (Poveszty: csernije ugrí). A ‘szabir’ névalakot is a szovárdból képezhették a könnyebb kiejtés miatt valószínűleg ótörök-hun közvetítésre, hiszen a török nyelvben a ‘szabir’ szónak jelentése is van (türelmes, állhatatos, kitartó). Az északi osztjakok sober, saper alakban őrizték meg ezt a népnevet.²⁴

Fontos megemlíteni a szovárdok esetleges azonosítását a távol-keleti *sziempi* (kín. *Xian-bei*) néppel, melyre O. PRITSÁK, bulgár történész-nyelvész tett kísérletet.²⁵ Ez azonban elhibázott feltevés lehet, hiszen a szien-pik sosem vándoroltak Kínai Turkesztánnál (Xin-chiang) nyugatabbra. Ptolemaiosznál az Imaus-hegyeken „innen” feltüntetett *Szüebi* és *Szuobeni* (Συεβοι, Σουοβηνοι, Ptol. VI. 14,9, Scythia Intra Imaeum) népnevek lehetnek kapcsolatban a kínai forrásokban szereplő szienpi néppel. A mongoloid szienpik utódai, a sibo-k, ma is a Távol-Keleten élnek.²⁶

A szogd nyelvű Nafnamak (Népek jegyzéke) említ egy *s’pyry* vagy *s’k’ry* törzset, talán Turfan környékén a 7-8. században (W. B. HENNING),²⁷ ez a név viszont, ha olvasata helyes – az eredeti kézirat meglehetősen rossz állapotban van –, túl kései adat ahhoz, hogy a szabiok akár közép-ázsiai őshazájára következtessünk belőle.²⁸ A szabiok vagy inkább szovárdok valódi eredete, miszerint török vagy indoírani nép volt-e, még nem eldöntött, bár a számos forrásadat inkább az utóbbi lehetőségre utal, s arra, hogy délről, délnyugatról költöztek fel a Kaukázus-Volga-Don-Urál térségbe, talán a magyarsággal együtt. Több adatunk van arról, hogy nyugat-írani, kelet-anatóliai nép lehetett, mely a szkítákkal, vagy akár már a bronzkori indoárjakkal is a steppére kerülhetett (v.ö. Herodotos, UNGNAD, GRIGORJEV és mások).

I. 3. Kadocsa és a kadocsák

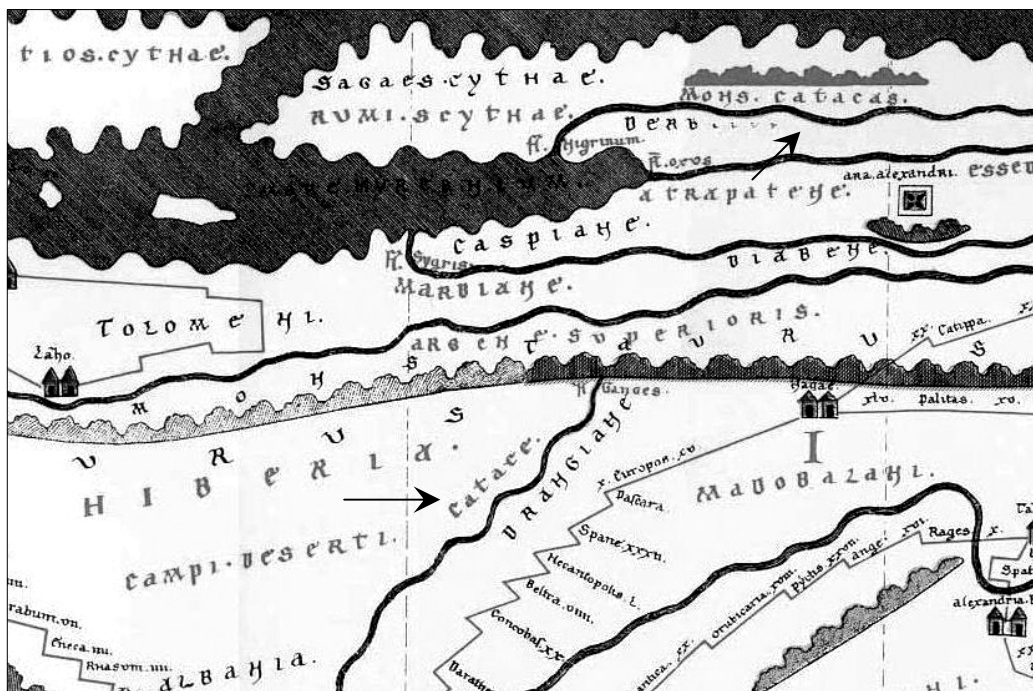
[Árpád] „*Ezeknek a hadra kelő katonáknak a fejeivé és vezéreivé nagybátyjának, Hüleknek [Hulec] két fiát: Szovárdot és Kadocsát [Zuard, Cadusa] rendelte, meg aztán Hubát, a fejedelmi személyek egyikét.*”

A Kadocsa (*Cadusa*) személynév is népnevet takar krónikáinkban, korabeli szokás szerint, és figyelemreméltó, hogy a szovárd néppel és a Turul-dinasztiával szoros rokonsági viszonyban jelenik meg Anonymusnál: Álmos nagybátyjának, Hüleknek két „fiát” hívják Zuártnak és Cadusának. Kézainál külön szerepelnek, nem testvérként, Zuard „kapitány”, Attila hadseregparancsnoka, és *Caducha* kapitány, a Szemény nemzetségből származó Csele egyik fia, Keve és Bela testvére.

A kadocsa név eredetével eddig még sajnos nem foglalkozott behatóan sem a hazai, sem a nemzetközi kutatás, noha fölöttébb érdekes lehet számunkra, s nagyon úgy tűnik, hogy Iránba vezet. Egyedül CZEGLÉDY Károly szentelt egy rövid – és ellentmondásos – bekezdést a *qadis*-kérdésnek, de a magyar kadocsa névpárhuzam megemlítése nélkül.²⁹ (CZEGLÉDY, 1954). A szír forrásokban egy *qadis*z nevű nép (plur. nom. *qadisaye*) először kb. az 5. század közepén, Antiochiai Izsák krónikájában jelenik meg, aki leírja, hogy a pogány *kadis*zok

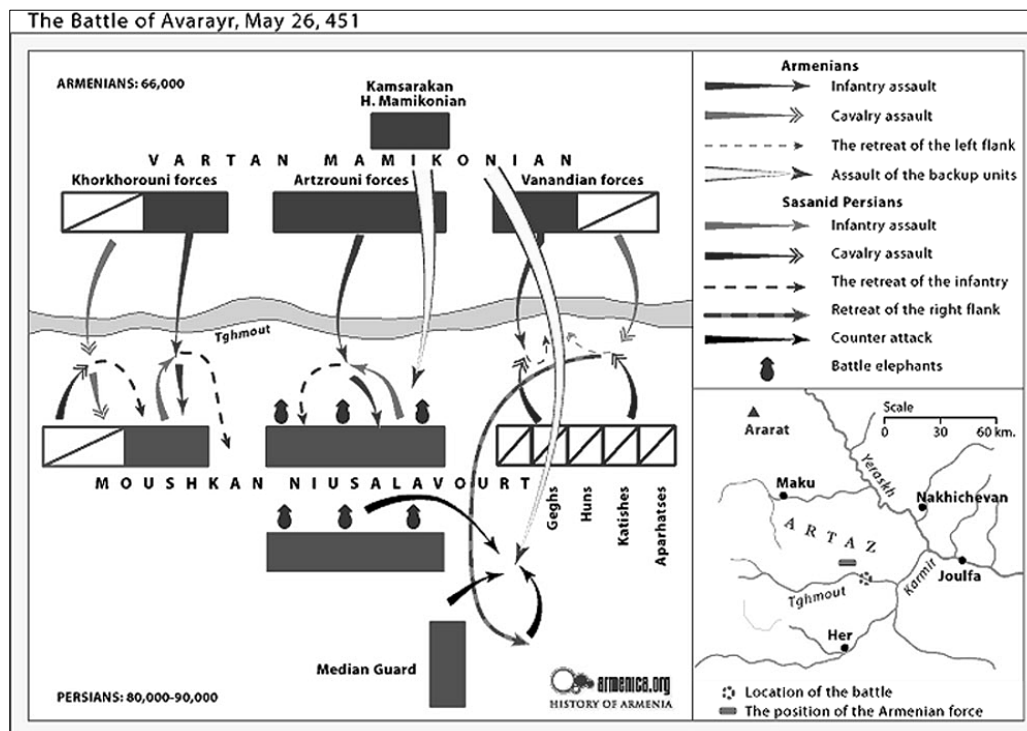
Mezopotámia északi részén laknak, s őrzik csillaghitüket. Zakariás rétor a 6. század elején ugyanitt, Szingara és Tebet környékén említi őket.³⁰ Joshua Stylites szír krónikájában a *qadisaye* (kadsizok) az 502-503. évi perzsa-bizánci háború eseményeinél Nisibis környékén (a mai Nusaybin a szír-török határnál) bukkannak fel. A kadsizok eleinte vonakodtak a perzsákkal együtt harcolni s meg is ütköztek velük, végül a hunokkal együtt a perzsák mellé álltak.³¹ A szírek, görögök mindig a hunoktól külön említik a kadsizokat, egyedül Antiochiai János krónikájának egyik töredékében szerepel 486 körül a *‘Καδισσηνους, λεγομενους Ουννους’*, ‘kadsizénoknak nevezett hunok’ megjelölés,³² mely, ha nem elírás (pl. a khión vagy kidarita név helyett), inkább a hunokkal való szövetségükre, mintsem vérbeli azonosságukra utal.

A kadsiz név megjelenik az arab szerzőknél (Jaqut, Bakri, Tebrizi, Baladuri, Qudama) az északkelet-iráni Herat környékén. Erről azonban már 1897-ben kimutatta a kutatás, hogy nem népnévről van szó, mint MARKWART és az ő nyomán CZEGLÉDY Károly vélte, hanem egy ma is létező járásról és járási székhelyről az afganisztáni Badghis tartományban, mely Herat tartománnyal északkelet felé szomszédos, és annak idején Herathoz tartozhatott (NÖLDEKE, MAENCHEN-HELFEN). Már Ptolemaios is említi ezen a vidéken a *Katisa* helynevet³³ (6. ábra és alább). A Tabula Peutingerianán a kadocsa népnévként és földrajzi névként *Catace*, *Mons Catacas* (Kadocsa-hegy) alakban szerepel, a Káspi-tengernél (Plinius)³⁴ (4. ábra). Megjelenik a térképen a „*Xatis Scythae*” elnevezés is a Távol-Keleten, de mivel Ptolemaios csak a *Χαθαι Σκυθαι*, „khathai szküthák” nevet említi itt (VI. 15, 3), így a Tabula Peutingeriana rajzolója összekeverhette a ptolemaiói *Katisza* helynevet és a *Khatai szkíta* népnévet.

4. ábra: A római kori Tabula Peutingeriana részlete; a „kadocsa” népnév *Catace* alakban szerepel, és a *Mons Catacas* földrajzi névben, a dél-, délnyugat-káspi térségben

Nagyon érdekes viszont, hogy a kadsizokról hallunk a Dél-Kaukázusban, Nahicseván közelében, ahol részt vettek az örmény-perzsa háborúban, 451-ben az avarayri, 481-ben az akori ütközetekben a hunokkal, gélekkel és talán az avarokkal (örm. *Aparhajik*, vagy *Aparhatsk*) együtt a perzsák oldalán.³⁵ A darai ütközetben 530-ban a kadsizok szintén a perzsák oldalán harcoltak, a hunok azonban a bizánciakkal, akik nyilván nagyobb zsoldot ígértek nekik.³⁶

5. ábra: 451. május 26, az avarayr-i perzsa-örmény ütközet vázlata. Alul a perzsa és szövetséges seregek, hunok, gélek, kadicok/kadocsák és talán az avarok (maga a településnév nem az avarokra vonatkozik), a folyón túl az örmény hadtestek (armenica.org); lovasíjászaink megfutamították az örmény balszárnyat. Az örmények elvesztették a csatát (a perzsák harci elefántokat is bevetettek), de sikerült megegyezni a perzsákkal a vallásszabadságuk kérdésében, ezért azóta is győzelemként emlékeznek az eseményre, s krónikáikban a „legyőzött”, szétdarabolt perzsákat örökölték meg

6. ábra: A Tabula északkelet-ázsiai részlete, fent jobbra a „Xatis Scythae” népnév (görög kí-betűvel), mely az Imeum-hegyeken (Altáj, Tien-shan) túli „Khatai Szkíta” elnevezés elírása lehet Ptolemaios alapján

Ismeretes már az időszámításunk előtt egy igen hasonló népnév, a kaduszoké (gör. *Καδουσιων, Καδουσιους*, kaduszion, kadusziusz), akikről más klasszikus szerzők mellett részletesen ír Xenophon a *Cyropaedia* című munkájában, a perzsáknak az asszírok elleni hadjáratainál.³⁷ Itt a kaduszok a hürkániaiakkal, szaka szkítákkal, káldeusokkal és örményekkel együtt a perzsák szövetségesei voltak. Kürosz más szövetségesei így jellemzik a kaduszokat: „*Mondjátok – kezdte Kürosz –, csak ti harcoltok az asszírral, vagy tudomásotok szerint van más ellensége is? – Van bizony – felelte a hürkániai. – Legnagyobb ellenségei a kaduszok, ez a nagy és erős nép. A velük szomszédos szakák³⁸ szintén sok rosszat szenvedtek az asszirtól, őket is megpróbálta leigázni, mint minket*” (Xenoph. V. 2.). A Kr. e. 1. századot megelőzően a kaduszok a Káspi-tenger délnyugati partvidékének nagyobb részét lakták, határosak voltak a médekkel, matianokkal, és a gélekkel (Strabo).

40

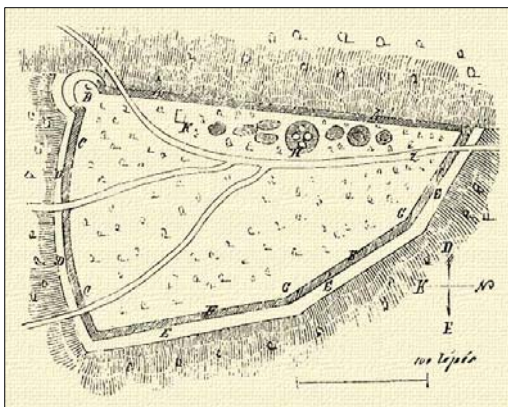
LIB. XI. CAP. 13. §. 4 — 7.

ἔστι δὲ τῆς χώρας ταύτης τὰ μὲν ἄλλα εὐδαίμονα χωρία, ἡ δὲ προσάρκτιος ὄρεινὴ καὶ τραχεῖα καὶ ψυχρά, Καδουσίων κατοικία τῶν ὄρεινῶν καὶ Ἀμάρδων καὶ Ταπύρων καὶ Κυρτίων
A. 795 *καὶ ἄλλων τοιούτων, οἱ μετανάσται εἰσὶ καὶ ληστρικοί. καὶ γὰρ ὁ Ζάγρος καὶ ὁ Νιφάτης κατεσπαρμένα ἔχουσι τὰ ἔθνη ταῦτα, καὶ οἱ ἐν τῇ Περσίδι Κύρτιοι καὶ Μάρδοι (καὶ γὰρ οὕτω λέγονται οἱ Ἀμαρδοί) καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ μέχρι νῦν ὁμωπύμως προσαγορευόμενοι τῆς αὐτῆς εἰσὶν ἰδέας.*

7. ábra: Részlet Strabo XI. könyvéből, a kadusz, tapür, kurd és más népnevekkel (13,3)

„Kadocsáink” elköltözése régi, dél-káspi hazájukból Mezopotámiába nem rendkívüli, erre a vidék szegénysége vagy a történelmi események egyaránt sarkallhatták őket, s ennek során nevük is megváltozhatott az idegen, perzsa nyelvi környezetben. Figyelemreméltó, hogy a kadusz nevet u-magánhangzója a mi krónikáink *Cadusa*, *Caducha* nevéhez közelíti, nem a kadiszhoz,³⁹ de nagyon valószínű, hogy a korábban tévesen hunoknak vélelmezett mezopotámiai qadiszkokban is az ókori kaduszokat kell látnunk, akiket a perzsák a bizánci határra telepítettek, majd maradékaik a Kr. u. 6-7. században a hunokkal szövetségben eljuthattak a Kaukázus vidékére és „Szkítiába”. Így tehát a hunok lehettek a kapocs, amely a protoiráni kaduszokat összeköti a magyar őstörténettel. Létezett egy honfoglaló magyar Kathyz (Katics) nemzetség Nógrád vármegyében (a Zuárd nemzetség a szomszédos Komárom vármegyében birtokolt), de egy hasonló nevű Kacsics család is, mely horvát genus volt, a Kadocsa személynevet pedig a 13. századig a Zuárd-nemzetség több tagja viselte (nem keverendő össze a Hunt-Pázmán nembeli Zoárd mestertől származó Zovárdffy családdal), valamint a 14. század elején az Apor-családnak is volt Kadics nevű tagja, s ma is vannak Katus, Kotics családneveink, de egy horvát eredetű családot is Katicsicsnek hívnak (ezek összefüggése a „kadocsa” népnévvel további vizsgálat tárgya).⁴⁰

Az eszkil/ogur székeltekhez a hunokkal való kapcsolat révén kerülhetett a Kadocsa-név hagyomány, illetve a kadocsa néptörődék. A Székelykeresztúrhoz közeli Nagykadács mellett fekvő Kadácsvár romjai (ld. alaprajzát) és a Küküllő-menti Kadicsfalva is Kadocsa vezérre és népére utalnak, érdekes módon a név mindkét alakjával. Báró ORBÁN Balázs leírta a Kadácsvárhoz fűződő régi legendákat, melyek a népi és a keresztény képzetek találkozását

osztályában s csendes éjszakákon, midőn a telehold önti szét ezüst sugárözönét, a vigadó tündérek muzsikája és éneke lehallik a falukba is.”⁴¹

I. 4. A „hungarus” név

A következő fontos név Anonymusnál a „hungarus”, mely az idegenek által használt nevünk lett, s amelyet a „Hungu”, vagy Ung folyó és Ungvár nevéből eredeztet a szerző:

„Hungárusoknak Hungvárról nevezték el őket azért, mert a szlovének meghódítása után a hét fejedelmi személy Pannónia földjére lépve, ott jó soká időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost, Ügyek fiát, hungvári vezérnek hívták, katonáit meg hungvárusoknak.”

A „hungarus” névben valójában az onogur, azaz a *tízogur*⁴² törzsszövetség neve rejlik, melynek egyik vezértörzse lehetett a bolgár, mint ezt a kutatás már régebben megállapította. Anonymus az onogur névadási történetet hitelesíti egy nagyon életszerű, valódi emlékezésből származtatható epizóddal: a honfoglalás idején Zalán, óbolgár fejedelem Árpádot és a magyarokat „csúfolódásképpen” nevezi hungarusoknak:

„Salán vezér... bolgár szokás szerint követeket küldve elkezdett fenyegetőzni: Árpádot csúfolódárosan Hungvária vezéréként üdvözölte, embereit gúnyosan hungvárusoknak nevezte, és nagy csodálkozásba kezdett, kik is hát ők, és honnan jöttek, hogy ilyen dolgokat mertek elkövetni.”

„Árpád vezér, akinek a mindenség Istene volt a segítője, felövezte fegyvereit, felállította a csatarendet, aztán könnyhullatva imádkozott Istenhez, majd imigyen tüzelte vitézeit: „Szittyák, kik a bolgárok döllyéből Hung várától a hungárus nevet kaptátok, a görögöktől való félelem miatt ne feledkezzetek meg kardotokról, és el ne veszítsétek jó hírneveteket.”

Jelenthet-e ez mást, mint hogy a szó szoros értelmében vett magyarok – és itt saját, korábbi (1998) feltevésem is ki kell javítanom – *nem* voltak onogurok, sőt sértésszámba ment ekképpeni elnevezésük? Ez egy nyilvánvaló utalás egy korábbi, Pontus-melléki onogur-magyar (i.e. hun és magyar) együttélésre s a magyaroknak egy akkori, talán alárendelt, talán rivális szerepéről tanúskodik a Zalán fejedelem gúnyolódásáról fennmaradt nagyon élő elbeszélés. Esetleg utalhat a hozzánk csatlakozott ogur-onogur tőzsekre is, akiknek neve azután „hungarus” formában külföldi népnevünk lett (a hunokkal való leszármazási kapcsolatunk feltételezését ez a téves, latinos névforma is erősíthette). Ha azonban ezeket az adatokat összevetjük a Gorda-Muager testvérviszályal (530 k.) vagy az utrigur-kutrigur, kutrigur-avar szembenállásokkal, melyek számos forrásban, több időpontban is szerepelnek, így Prokopiusnál (550. k., BG IV.18), Menandrosznál (558, Fr. 3.), Theophanesnél (671. évnél), Nikephorusnál (634.

évnél), Theophylaktosnál (VII.8) és a „Szent Demeter csodái”-ban – akkor esetleg értelmezhetőbbé válik az onogurokkal való ellenséges viszonyunk, és valószínűvé válhat a magyarság egy nem kis részének ogur mivolta is. Ismeretes, hogy az onogur-bolgárok Dulo nevű fejedelmi házának viszonylag részletes nemzedékrendje van az Attila-utód Irniktől a dunai Bulgária első keresztény királyaiig.⁴³

I. 5. „Kumánok”, ruszok, és a „kabar”-kérdés

Anonymus részletesen leírja, hogy a Kijevet megostromló és elfoglaló magyarokhoz csatlakozott a kunok (*Cumani*) hét vezére és népe, valamint az oroszok ősei, a ruszok – kik eredetileg északi varég-vikingek voltak, majd keveredtek a szlávokkal –, akik fiaikat kezesként, drága ajándékokkal együtt átadták a magyaroknak:

„Akkor a fent nevezett kun [cuman] vezérek, tudniillik Ed, Edömén, Et, Bors apja Böngér, Örsur apja Ócsád, Vajta, kitől a Baracska-nemzetség származik, Alaptolma apja Ketel, midőn látták Álmos vezér kegyességét, amelyet az oroszok irányában tanúsított, lába elé borulva önként meghódoltak Álmos vezérnek...”

„...ez a hét kun vezér feleségestül, gyermekestül meg ezenkívül is nagy sokasággal kész volt Pannóniába jönni. Hasonlóképpen az oroszok közül szintén sokan Álmos vezérhez csatlakoztak, vele együtt Pannóniába jöttek, és maradékuk különböző helyeken egészen a mai napig Magyarországon lakik.”

A kabarokat néha sommásan „törököknek” állítják be – ezt az általánosítást kutatásaim kezdetén jómagam is „elkövettem” –, és úgy vélik, hogy a nevük jelentése – a szabirokéval, sőt a kadicsákkal vagy kadocsákkal együtt – „kóborló” lenne. Ez azonban egyik népre sem igaz, mert egyik sem volt török eredetű. A kutatás már régen és hitelt érdemlően megállapította, hogy Konstantin „kabarjai”, s részben talán Anonymus „kumánjai” az ősi Hvárezm óiráni népe volt, akik az arab hódítás elől a kazárokhöz menekültek, s ott a kaganátus elit katonai-politikai rétegét és a kagán testőrségét adták.⁴⁴ Egy időre kezükbe ragadták a kazár birodalom irányítását is, de elűzték őket 740 táján a júdaizmusra térő kazárok, így kerültek nyugatabbra. Mivel a kabar névben országnév jelenik meg (hvárezmi), így lehetséges, hogy a kabarokkal Hvárezm lakói, a kusánok is a steppére érkezettek, majd a Kárpát-medencébe, erre utalnak mind a helyneveink, mind a régészeti leleteink.⁴⁵ Konstantin császár közli, hogy a kabarok három törzse (genea = nemzetsége) résztvett a hadjáratunkban, és megtanították a magyarokat az ő nyelvjárásukra (dialektósz).

Minden bizonnyal a kavarok vagy a kazárok alapították Kijev városát 838/839-ben, mivel a három alapító neve, mely a Kijevi krónikában (Poveszti vagy Nesztor-krónika) fennmaradt Kij, Scsek, Khoriv alakban, a kutatás szerint nem szláv, és nem is rusz-normann nevek:

862. [évi bejegyzés]: „...volt 3 fivér, Kij, Scsek, Choriv, azok csinálták e váracsát és elvesztek, mi pedig ülünk és adót fizetünk atyafiaiknak, a kozaroknak.”⁴⁶

A Kijevi-krónika azt is megemlíti, hogy kik a ruszok: „a rusznak nevezett népség, akik kumánok is”, ami szintén utal a ruszok és kabarok (kunok?) szoros kapcsolatára. A kumán-kun nevet a honfoglalás után megjelenő kipc sakokra is alkalmazták, Anonymusnál és a Kijevi-krónikában azonban jobb híján a kabarokat érthetjük alatta (v.ö. még Kóny, Várkony helyneveink, Függelék II). De az sem kizárt, hogy Anonymus „kunjai” (a kumánt magyarul kunnak nevezték, ami nem biztos, hogy eredetileg hunt is jelentett) és Ptolemaios khun-jai

ugyanaz a népcsoport, ezt ÉRY Kinga vizsgálatai a honfoglalók C-csoportjával kapcsolatban akár remekül alá is támaszthatják, s ez esetben a honfoglalók vérbeli szkíta, hosszúfejű-europid típusaival van dolgunk (ld. alább, Ptol. III.5,25, Európai Sarmatiában „a basztarnákok és roxolánok között laknak a khunok”; a 2. században!).

20 ὑπὲρ οὓς Γηουινοὶ,
εἶτα Βωδινοί·
§. 25. μεταξὺ δὲ Βασταγῶν καὶ Ῥωξολανῶν,
→ Χοῦνοι·
καὶ ὑπὸ τὰ Ἴδια ὄρη
26 Ἀμαδόκοι,
καὶ Ναύαροί·
παρὰ μὲν τὴν Βύστην λίμνην
Τορνεκάδαι·
παρὰ δὲ τὸν Ἀχιλλῶς δρόμον
30 οἱ Ταυροσκύθαι·

A kabar-(kumán-szovárd)-kérdésről legutóbb HÖLBLING Tamás tett említést az egyébként nagyon értékes, imponáló alaposággal felépített két kötetében.⁴⁷ Vérbeli történészként, kitűnő érzékkel „deríti fel” krónikáink keletkezéstörténetét, valóban régi hiányt pótol a műve, de néhány hipotézisével nem csökkentette a magyar őstörténet gordiuszi csomóinak számát, hanem szaporította. Így például az anonymusi „kumánok” kapcsán azt a kijelentését, hogy „kabarok sohasem léteztek” (i.m. I., p. 161, és alább 44. jegyz.), s hogy ne csatlakozhattak volna a honfoglalás előtti magyarokhoz, ezt túlzásnak tekinthetjük. A kabarok, más néven kálizok, hvárezmiei kárpát-medencei jelenlétére számos megbízható forrással rendelkezünk, s ezek megerősítik Bíborbanszületett Konstantin császár adatait (aki mégiscsak egy nagyon fontos forrásunk, melyet – *minden* más régi szerzőhöz hasonlóan, s a tudományos „mérce”⁴⁸ mindenképpen azonosnak kell lenni – inkább elemezni kell, mint kidobni az ablakon, hiszen még a tévedéseknek is lehet valóságmagva). HÖLBLING Tamás feltevése az, hogy Anonymus és Kézai kumánjai-kunjai nem a kabarok (ez még igaz lehet, ld. fent), hanem a 7. századi pannóniai avarokkal összetűző, s elvándorló, majd vizsátérő „Csabamagyarok” is lehetnek (ez már nem).⁴⁹ A Kézai-krónika beszél ugyan „Csaba” fiainak „visszatéréséről”, de korozmin, azaz hvárezmi, „kabar” rokonságukkal együtt, viszont nehezen értelmezhető, hogy miért harcoltak volna épp velük, a „Csaba-rokonokkal” a magyarok Kijev ostrománál? A „Csabamagyarok” Anonymusnál Neopatrás környékére költöznek (ld. Notitia), és még a 13. században, Kézai korában is él a közmondás arról, hogy nem tértek vissza („Akkor gyere vissza, mikor Csaba Görögországból!”, vagyis soha). Ez a „soha” a szovárd-magyarokra vonatkozhatott, míg az avarkori „első honfoglalók”, s a valódi Görögországba költözők az ogurok lehettek, akik idővel talán a kumánokkal/kabarokkal keveredhettek is. Ogur visszaköltözők (vagy kabar nemzetségek) lehettek a honfoglaló hétmagyar törzsek között is (ld. a törzsszövetségek megszámozásának ogur szokása). Kézai a kavar-kálizokat „Csaba királyfi népének” nevezte, így a kissé kívülálló, de a magyar királyságban is fontos szerepet játszó kavarok is valamiképpen Attila és a hunok/kunok leszármazottaivá „válhattak”, Kézainál ez kétségtelenül egy tendencia. A hun vagy avar-hun maradék ogurok egyébként az 5. századtól főként a Kaukázus-Meóthisz nagy karéjában laktak a források szerint, nem Kijevben, bár az északi Pontus-térségben is voltak közép-ázsiai, „onogur” típusú városnevek még a 10. században.⁴⁹ Mindent összevetve, az a valószínűbb, hogy Anonymus részben a szovárd, részben az avar kori ogur (kutrigur) kivándorlók (és vissza nem térők, illetve Kézainál részlegesen vizsátérők), de semmiképp nem a kumánok, kunok és kabarok emlékét idézte fel

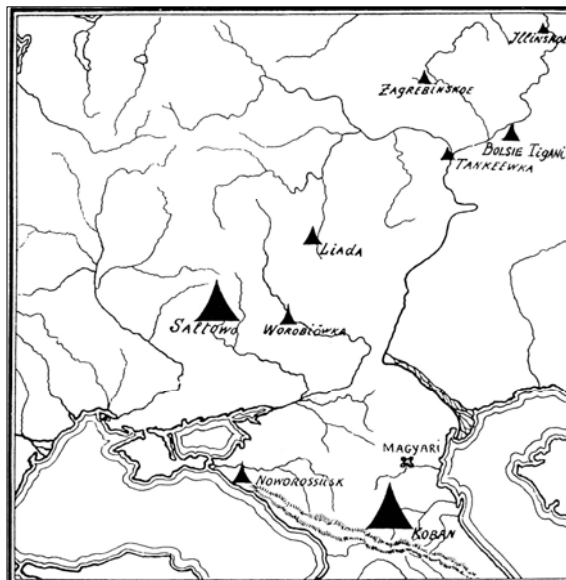
a „Csabamagyarok” történetével (v.ö. 68. jegyz. és Függelék III., ÉRY Kinga kutatásairól). Az elemzéseket sajnos eléggé megnehezíti, hogy – mint mások is utaltak rá – inkább tipikus, mint egyedi történeti események, harcok, elszakadások, vándorlások, újabb törzsszövetségek során egymásra rétegződő emlékeivel rendelkezünk.

HÖLBLING Tamás viszont úgy tűnik joggal igazítja helyre a kijevi „Olma udvarával” kapcsolatos korábbi, a „szívünkhöz” közel álló, de téves észrevételeket: az 1117 körül összeállított Poveszti közlése kortárs elnevezéseket tükrözhet, így az „*ahol ma Olmin udvara van*”, a „*hegyen, melyet ma Ugornak neveznek*” megjelölések Álmos hercegre, I. Géza király fiára vonatkozhatnak, nem a honfoglalás kori Álmos fejedelemre. Felmerülhet, hogy a „ma” megjelölés benne volt a 9. századi kijevi feljegyzésekben is, melyeket a 11.-12. században csak lemásoltak, bár ennek kisebb a valószínűsége. Ugyanakkor a honfoglalás előtt bizonyosan lehetett egy számottevőbb kijevi magyar jelenlét, erre utalnak a Poveszti 882. évi adatai, és az is, hogy Szent István király fia, Imre herceg még használta a ruszok fejedelme címet (*Emericus Dux Ruisorum*).⁵⁰ A Dux Ruisorum cím úgy tűnik visszavezethető egy korábbi „rusz kagán” címre, vagyis a ruszok fölött uralkodó kazár (kabar, esetleg magyar) fejedelem, helytartó címére,⁵¹ melyet örökölhettek a magyar fejedelmek, majd Imre herceg, a „kagán” helyett a latin dux formában.

szó, melyek gyakran a jellegzetes ómagyar leveles-indás díszítésekkel készültek). A Kijevi-krónikának ez az adata a szablyát követelő, tehát azzal nem rendelkező kazárokról már önmagában problémásnak tűnheti föl azokat a korábbi régészeti megállapításokat, melyek váltig „kazár típusúnak” nevezik a szablyákat, nem is szólva arról a tényről, hogy a szablyaleletek az egykori kazár területek centrumából teljességgel hiányoznak, mint erre ZAHAROV és ARENDT, orosz régészek már a harmincas években példásan rámutattak (ld. térképvázlat a szablyaleletek koncentrációjáról, a kumai Magyar város feltűntetésével [!]).⁵⁴

A régi magyar-rusz kapcsolatokra jellemző, hogy Vazul fiai, Béla, Endre, Levente a 11. század közepén Kijevbe menekülnek, s Endrének (II. Endre király) kijevi hercegnő lesz a felesége, Anasztázia, aki – Hersfeldi Lambert szerzeteskrónikás szerint – hálából, hogy fiát, Salamont trónra segítette, 1063-ban Nordheimi Ottó, bajor hercegnek ajándékoz egy magyar fejedelmi szablyát.⁵² Ez a szablya nagy valószínűséggel azonos az ún. „Bécsi szablyával” (ld. az ábrán, DÜMMERTH nyomán). A Kijevi-krónika arról is szól, hogy 862-ben a „*kazárok Kijevet megsarcolva egy-egy szablyát követelnek minden háztól, de azok kardot adnak*,”⁵³ amiből nyilvánvaló, hogy a szablya, az enyhe Salakban ívelt kard készítői az akkor már Kijevben és Etelközben lakó magyarok lehettek, akik megtagadták az adózást a kazároknak. A kard-adót, mivel a szablya-készítéshez nem értettek, a varég-rusok adhatták (itt az egyenes, normann típusú kardról van

I. 6. Anonymus népneveinek summája

Tehát Anonymusnál az alábbi népnevek szerepelnek, melyek a magyarságot és a hozzá csatlakozott és rokonnépeket jelentik:

- Hetumoger, Dentumoger (hét magyar; Éry A-B-D-csoportjában lehettek a hvárez-mi/káliz csatlakozók, Konstantin „kavarjai”? ld. Függ. III)
- Moger (mogyeri, magyar; ősiráni; Konstantinnál mazarus, megere, nép és törzsnév)
- szovárd/szabir (ősiráni; Konstantin „sabartoi” népneve, stb.)
- kadusz/kadocsa (ősiráni, dél-káspi)
- hungarus (onogur, tíz-ogur; részint hun elem az Attila-dinasztiából? A-csoport?)
- kumán/kun (Ptolemaios „khunjai”? Ők csatlakoztak Kijevnél? Éry C-csoportja?)
- rusz, rutén (varég-viking, orosz)

II. A Kézai-krónika

II. 1. Nimród, Thanaus, Evilát – az ókori hagyomány és a Biblia

Nézzük a Kézai-krónikát, amely mintegy kétszáz esztendővel Anonymus után íródott, és ugyancsak sok értékes, „első kézből vett” adatot tartalmaz eredethagyományainkról. Anonymushoz hasonlóan Kézai is igyekszik a kor „tudományos” szemléletéhez igazítani mondanivalóját, de többször megfogalmazza „forráskritikáját” is a külföldi szerzők (pl. Jordanes) téves állításaival szemben (Szabó Károly fordítása nyomán):

„Minthogy erősen szíveteken fekszik, hogy a magyarok tetteit ismerjétek, s azt én igazán tudom, gondoskodtam, hogy azon nemzet történeteit melyek különb-különbféle irományokban Olasz-, Francia- és Németországban szerteszét vannak szórva, egy kötetbe szerkesszem...”

Bevezető szavait követően a korra jellemző, de a maga módján reális ismereteket tartalmazó bibliai keretek közé helyezi a magyarság, vagy amint ő mondja, a „hunok vagy hungarusok” kialakulásának kezdeteit:

„Az özönviz után a kétszázegyedik esztendőben a Jáfet magvából eredt Menróth [Nimród] óriás, Thana fia, minden atyafiaival a mult veszedelemre gondolva tornyot kezdé építeni, hogy ha az özönviz ismét találna jönni, a toronyba menekülve a bosszúló ítéletet elkerülhessék...”

„...vissza kell térnünk Menróth óriásra, ki a nyelvek megkezdődött összezavarodása után Eviláth földére méne, melyet ez időben Persia tartományának neveznek, és ott nejétől Eneth-től két fiat nemze, Hunort tudniillik és Mogort, kiktől a húnok vagy hungarok származtak.”

„S minthogy Hunor és Mogor első szülöttek valának, atyjoktól megválva külön sátrakba szállnak vala. Történt pedig, hogy amint egyszer vadászni mentek, a pusztán egy szarvasünőre bukkának, melyet, amint előttük futott, a Meotis ingoványaiba kergetének.”

„Hatodik évre tehát kimenvén, véletlenül a pusztában Belár fiainak nejeire, kik férjeik nélkül sátrakban tanyáznak, s gyermekeikre bukkának, kiket is vagyonostól sebes nyargalva a Meotis ingoványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az alának fejedelmének Dulának két leányát is elfogták, kiknek egyikét Hunor, másikat Mogor vevé nejül. S ezen nőktől vették eredetöket minden húnok.”

Kézai egy részletesebb hun-történettel jelentkezik, mely néhány ponton saját, akkor még létező hagyományból is meríthetett. Ugyanakkor ezt egyéni módon fűzte egybe a „külföldi könyvtárakban szétszórva talált” adatokkal és a Biblia néhány részletével, sorrendben: a vízözön utáni ősidőkben Jáfettől származott egy *Thana* nevű szkíta király, ettől pedig *Ménrót*, azaz Nimród, aki nem más, mint a sumérek félisteni királya, az óriás termetű, város- és toronyépítő hatalmas vadász. Ez a Nimród *Evilat* országba ment, ami „Perzsia vidékén” található⁵⁵ és ott „Ünő” nevű feleségétől⁵⁶ született többek között „Hunor” és „Magor”, akik azután szarvasra vadászva Szkítiába, a Meótiszhoz jutottak. Szkítiát három részre osztja: *Barsatia* (Barsilia, mely az alánokat is jelenthette, de nem Baskíriát, mert Kézai klasszikus forrásainak keletkezése idején ez utóbbi még nem létezett), *Dentia*, *Mogoria* (Dentumogeria?), melyek a Don-Kaukázus közötti területeket jelenthetik.

Kézainál lerövidített formában megtaláljuk egyfelől a 4-6. század keresztény szerzőinek, egyházatyáinak (Epiphanius, Isidorus, Cosmas Indikopleustes, ld. Függelék I.) világkrónikai közléseit, melyekben ősrégi hagyományokat adtak tovább, ismételtek. Mindenekelőtt azt, hogy az elő-ázsiai népek, köztük a későbbi irániak egy része is, a bronzkorban Közép-Ázsiába, Észak-Ázsiába, és Indiába vándoroltak, városokat, erősített településeket hoztak létre, s ezzel részt vettek a szkíta és „szkítiai” népek kialakulásában.⁵⁷ Kézai a Thanaus név említésével átveszi az ősi hagyományt a sazuromata népvándorlásról is (Diodorus Siculus, Isidorus), mely délről, Média területéről a Donhoz vezetett: a hagyományban „*Thanaus*” a neve a szkíták első királyának, amiben a Don szkíta kori neve, a Tanais jelenik meg. Kézai „*Thana fiának*” nevezi Nimródot, noha egyik forrásánál, Sevillai Isidorusnál Nimród után szerepel Thanaus, a szkíták első királya, bár nincsenek leszármazási kapcsolatban. Epiphanius egyházatyja csak azt közli, hogy Nimród Baktriába költözött, s a görögök szerint ő lett volna Zoroaster, bár ezt ő pontatlannak nevezi (Panarion, Függelék I. Kézai forrásai).

11. ábra: A 7. században élt Ravennai Geográfus rekonstruált térképének részlete a legendás *Evilat* országnév feltüntetésével India, Dimirica alatt (Anonymi Ravennatis, 1860); az Onogori nép- és országnév is látható a világtérképen a Meótisz mellékén (ld. Nicephorus p. 38; egykor úgy hitték, hogy a Káspi-tenger az Északi Óceán vagy Jeges-tenger öble, a *Sinus Hyrcanus*)

II. 2. Hunor-Magor és az ogurok

Kézai egyéni teljesítménye, hogy ezekhez a külföldi, általános hagyományokhoz hozzáillesztette: Nimród két fiát „Hunornak” és „Magornak” hívták, akiktől a „hunok vagyis a hungarusok erednek”. Történeti magvát tekintve ez egy szimbolikus közlés az AD 375-ben Kelet-Európába törő hunok, ogurok és a Donnál-Volgánál nagy valószínűség szerint már jóval korábban letelepedett ősmagyarok közötti dinasztikus kapcsolat, törzsszövetség 4. század utáni létrejöttéről.

Kézai az Evilát országbeli, azaz Indus-völgyi fehér hunokról szóló régi híradásokkal összekapcsolja, hogy „Hunor és Magor” az eviláti hazájukból a Meótisz környékére mentek vadászni. Leírja a szarvasvadászatot és ezt egybekapcsolja Dula és Belár fejedelmek leányainak, vagyis az alánok és az óbolgárok nőinek elrablásával, az alánok és óbolgárok – s bár nincs kimondva, de nyilvánvalóan a magyarok – hunok általi meghódításának valóságos emlékével. Az alánok részben a Kaukázus északi-középső előterében laktak az utrigurok („hunok”) és szabirok szomszédságában, városaik és erődjek is voltak, az óbolgárok pedig a Meótisz és a Kubán-folyó környékén lakó ogurok, onogurok. A legyőzött népek a hunok szövetségesei lettek, velük együtt harcoltak.

Rendkívül érdekes, ahogyan cesareai Procopius (500-565 k.) leírja az *Uturgur* és *Kuturgur* nevű testvérpár történetét, akik egykor szarvast üzve találták meg a Meótiszon átvezető utat, mely leírás szolgálhatott előképként Kézai számára.⁵⁸ A két ogur törzs vándorlási mondája minden jel szerint eredetileg csillagmítoszi öskép volt, a Nyilas-Iker zodiákus-jegyeknek a népszellemmel, korszellemmel való összefüggéseire utalhat, egy szellemi eredetminőségre (Ikrek precessziós világkorszaka),⁵⁹ emellett a steppei népek klisészerűen is használhatták a szarvasvadászat-motívumot, amikor nem akarták egy-egy katonai vereség emlékét fenntartani. Megbízható értesülések vannak ugyanis arról, hogy „Uturgur” és „Kuturgur”, vagyis az ogurok nem szarvasvadászat nyomán kerültek a Meótiszhoz, hanem azért, mert a fehér hunokkal együtt 558-ban elűzték őket a nyugati türkök.⁶⁰ A 463 körüli avar támadást, melynek során az avarok megtámadták a szabirot, a szabirot pedig az ogurokat (sara-gurok/„sárogurok”, onogurok, „urogok”), Priscos az „Óceán” mellékére, a Káspi-tengertől északra, északkeletre helyezte,⁶¹ azonban ez a Kaukázus környékén is megtörténhetett, ha a 451. évi perzsa-örmény háborúban szereplő „aparhatsok” az avarokkal azonosak (ld. fent).

Kézai krónikája is erősen valószínűsíti tehát, hogy a hun-hagyomány az ogurok, onogurok révén került hozzánk, elsősorban dinasztikus házassági kapcsolat útján. Jordanes (551. k.) Priscusra hivatkozva leírja a hunok szarvasvadászatát, melynek során átkelőt találnak a Meótisz mocsarán keresztül Szkítiába, a Fekete-tengertől északra fekvő területekre, bár sem Priscusnál, sem Jordanesnél nem szerepel a testvérpár. Jordanes említi a szabir és a hunugur/onogur népvét a Meótisz környéki „hunok” között, s az onogurokról elmondja – itt már a Prokopius által említetteknél későbbi időkről van szó –, hogy tőlük való a prémes állatok bőre, ami értékes kereskedelmi cikk volt a pontusi görögök között, a szabiokról azonban nem tud semmit mondani, Priscus, Jordanes csak a nevüket ismerte.⁶² Az onogurok, szabirok részben észak felé is lakhattak, az erdős steppeöv közelében. A magyarság egy részével együtt ők is szorosabb kapcsolatban lehettek az uráli népekkel, így kerülhetett a magyar nyelvbe a számos „finnugornak” elnevezett nyelvi sajátosság, avagy az onogurok, szabirok, magyarok adták át a nyelvi elemeket az uráliaknak, s így jöhetett létre a nyelvrokonság az évszázadok alatt, sőt feltehetőleg már a bronzkortól.

Fontos itt kiemelni, hogy Jordanes hibásan írja le, hogy a „Meótiszon átkelő hunok” az *alpizurokra*, *itimarokra* stb. támadtak (ld. Függelék I.), hiszen Priscus ezeket a népeket az Al-Dunánál lakóknak írja le a 433. évnél, Ruga, hun fejedelem halálakor.⁶³ Ezek a népek nem hunok voltak, hanem a kelet-rómaiak szövetségesei, és a hunok megtámadták őket. Minden-

esetre sem Strabonál, sem Pliniusnál, sem Ptolemaiosznál nem jelennek meg az alpidzur, amildzur, stb. népszegek, ami arra utalhat, hogy a hunok nyomására érkezhettek nyugatra.⁶⁴

DÜMMERTH Dezső már utalt arra, hogy Álmos és az Árpád-ház őse esetleg lehetett az Attila fia Irniktől származott Kuvrat, onogur-bolgár fejedelem *Batbaján* nevű elsőszülött fia, aki apja halála után a Meóti-szi Magna Bolgáriában maradt.⁶⁵ Arra azonban még nem gondoltak a kutatók, hogy Batbaján neve rejtőzhet a konstantinos-i „*boebodu*” megnevezés mögött, melyről azt mondja a császár, hogy ez volt a magyarok uralkodójának „címe”, mielőtt fejedelmek lettek volna, ami egy eléggé mesterkélt, sőt képtelen magyarázat, hiszen a régi magyaroknak biztosan voltak korábban is fejedelmek (sőt kettős fejedelemség volt, kende és gyula elnevezésekkel), illetve semmiképp nem lehetett szláv „vajdájuk”, akit ráadásul „Levedinek” hívtak (Levédiát ld. Jerney térképén a jegyzetek után, és a 66. jegyz). Mindez teljesen ellentmond a történeti valóságnak (bár a középkori Magyarországon használatban volt az erdélyi *vajda* cím is), amit azonban talán mégis ki lehet bontani belőle. Mi lehetett a félreértés alapja? Konstantin esetleg hallhatta a magyar követektől a Batbaján nevet, mint a magyar fejedelmek őseinek nevét, de az olykor előforduló görögös pongyolasággal, és talán egy hibás tolmácsolás révén is összekeverhette az általa ismert szláv „vajda” tisztségnévvel, illetve a „Levedi” nevet Álmos „elődjével” (Kézainál Előd a neve Álmos apjának, Anonymusnál viszont Álmos „elődje” Ügyek). Az eredeti magyar közlés talán így hangozhatott: „Álmos elődje volt Batbaján”, amit a császár úgy értelmezett (félre), hogy „*Salmutzes*” előtt volt egy „*Lebedias*” (~ előd, eleud) nevű „*boebodu*” (Batbaja ~ bajbata, bojvodu, a szótagok felcserélése is előfordul néha a forrásokban; v.ö. zabender ~ zaberden).⁶⁶ Ez egy lehetséges magyarázat az Árpád-ház hun eredetére, bár önmagában nyilván kevés a bizonyításhoz, nem old meg jónéhány ellentmondást, s nem igazolja a magyarság egészének hun eredetét.

A következő nagyon érdekes adat, mely ugyancsak megerősíti az ogurokkal való kapcsolatainkat, hogy Kézai „hunjai” a „700. évben” indulnak el nyugat felé:

„Tehát a világ hatodik korszakában a húnok Scythiában laktokban mint a fűvény úgy megsaporodván, az Úr 700. esztendejében egybe gyülekezve, magok között kapitányokat, azaz vezéreket, vagy fejedelmeket állítanak..., hogy együtt egy szívvvel foglalják el a nyugoti tartományokat.”

Nyilvánvaló, hogy ez az időbeli adat nem vonatkozhat a történeti hunok 4. századi nyugatra vonulására, viszont majdnem pontosan egybeesik a sárogurok vagy fehér ogurok és más ogur törzsek újabb, 7. századi kárpát-medencei bejövetelével, mint már régebben utaltak rá. Kézai itt úgy tűnik félreterjeszti a hunok nyugatra jöveteléről szóló külföldi forrásokat és saját forrásból merít (Anonymus 451. évi hozzávetőleges adatát sem veszi figyelembe Attila királyról). Ezekről a fehér ogurokról, „belije ugrikról”, akik az avarok lakta Kárpát-medencébe költöztek valamelyik Heraklius császár idején (610 és 668 között három Heraklius nevű bizánci uralkodó is volt Konstantinápolyban), mint említettük, egyértelműen tudósít a Kijevi-krónika vagy Poveszty vremennyik let, s ez is megerősíti Kézai 700. évről szóló adatát. Ezeknek a fehér oguroknak a kárpát-medencei leleteit azonosította, és ezek nyomán a népet „griffesindásoknak” nevezte LÁSZLÓ Gyula régészprofesszor, s ennek alapján – jogosan – beszélt a magyarság „kettős honfoglalásáról”. Kézai tehát – mint több más görög forrás – „hunnak” nevezte az ogurokat, akik eleinte hun, majd kazár és avar-hun uralom alatt éltek Kelet- és Közép-Európában. A Kazahsztán középső területeiről származó ogurokról, a türkök, hunok nyomására „többlépcsős” nyugatra vándorlásukról sok mindent megtudhatunk a bizánci forrásokból.

Kézainál is szerepel azután Zuárd főparancsnok és Kadocsa (*Caducha*) „kapitány”, azaz a szovárd és a kadocsa népcsoport, de nem a honfoglalás korában, hanem az Etele-hunok idején:

„Béla, Csele fia a Szemény nemzetségből; kinek testvérei Keve és Kadocsa [Cuve, Caducha] mindketten kapitányok; a negyedik vezér neve pedig Ethela vala, Bendacuz [Mundzuk] fia, kinek testvérei Reuva, és Buda, mind ketten vezérek valának az Érd nemzetségből.”

„Ugyanezen napokban, míg Ethele Ravennában mulatott, Zoard, a király katonaságának főkapitánya, a hún sereggel bémegy Apuliába és Calabriába...”

Attila király egyik fiát „Csabának” (*Chaba*) nevezi ez a krónika, viszont ilyen nevű fia Attilának köztudomásúlag nem volt (Ellak, Dengizik, Irnak és még két fiú neve ismert, ld. II. tábla és MAENCHEN-HELFEN). Kézai leírja, hogy Csaba egy sereg élén Görögországba ment, de nem telepedett le, hanem visszatért Szkítiába a rokonaihoz, hogy behívja őket Pannóniába:

„Csaba tehát tizenötezer húnnal Görögországba Honoriushoz [nyugat-római császár volt, Attila király halála idején Honorius testvérének, Arcadiusnak a lánya, Pulcheria volt a bizánci császárnő] futa, s bár az ott kívánta marasztalni s görögországi lakossá tenni, nem marada, hanem visszatére Scythiába atyafiaihoz és rokonaihoz.”

Mint láttuk, a Csaba név egyaránt vonatkozik a szabirokra, illetve még szorosabban a kutrigurok vezérére, Kuberre, az avarok „ispánjára”. Az ogurok és szovárdok igen kiválóak voltak a hadban, a honfoglalás után sokáig szerették volna behívni őket a magyarok, de azok nem jöttek, ezért nevezi őket Anonymus – hiteles korabeli népi szólásmondás alapján, melyet Kézai is megemlít – a szabirhoz hasonló hangzású görög szóval „sobának”, butának. Mind a szovárdokra, mind az ogur Kuberre illik a székelyek himnusza az elvándorló és visszavárt „Csabáról”. A szovárdok azonban minden egyéb híreszteléssel szemben nem lehettek hunok, nincsenek megbízható adatok a hunokkal való kapcsolataikról a 4-5. század előtt, Kubernek pedig bizonytalan a kapcsolata az Árpád-házzal (hacsak nem Batbajánra vonatkozik a konstaninusi „boebodu” név, ld. még II. táblázat, Attila-családfa). Attila másik fia, a német feleségtől született Aladár neve sem a hunokat idézi, hanem a valószínűleg sauiromata eredetű, de más iráni népek által is használt ‘ardar’ megnevezésre utal,⁶⁷ sőt, Attila neve is gót alakban terjedt el a köznyelvben, az eredetibb Etele helyett.

Néhány nagyon csekély bizonytalansági tényezőt leszámítva tehát, a fentiekből az tűnik ki, hogy az ogurokhoz kapcsolható hun-történetet, melyet a székely, avar maradványok tarthattak fenn, a krónikás középkor kiterjesztette az Árpád-házra és az egész magyarságra, számban kisebb népünket a hatalmasabb, különböző népelemekből álló hunokhoz kapcsolva. A hunokkal való kapcsolat az oguroknál a 3-4. századtól jöhetett létre, legkésőbb a 7. században, amikor egy ogur (kutrigur?) fejedelem hun (avar?) herceglányt vett feleségül, illetve fordítva, amikor egy ogur (kutrigur?) herceglány hun (avar?) fejedelemhez, herceghez ment férjhez, s létrejött a dinasztikus kapcsolat, a törzsszövetség és bizonyos kulturális keveredés a két nép között.

Kézai a magyar honfoglalást „visszatérésnek”, második bejövételnek nevezi, ami a „fehér ogurok” első bejövetelét figyelembe véve (7. század) tekinthető megbízható közlésnek. Fontos megjegyezni, hogy a magyarság és csatlakozott népei Attila király után több mint 400 évvel vándoroltak csak a Kárpát-medencébe, s a 4-9. századok között a népnevét is szinte elvesztve élt a Volga-Don-Kaukázus háromszögében a hunok, szabirok, onogurok, kazárok szövetségeseiként. A magyarság a hunok és szövetséges népeink, főként az ogurok számbeli és hadi fölényével válhatott vezető néppé a honfoglalás előtt, melyhez a saját ősi, inkább iráni, „árja”, mint „turáni” forrásból az államszervezési, civilizációteremtő, korábban már félig letelepült, „andronovói-szkíta-szauromata” képességeivel, életmódjával járult hozzá (ld. a steppe folyómenti települései a bronz- és vaskorban, KORYAKOVA-EPIMAKHOV 2007; ld. még III.

fejezet). Ez nem jelenti azt természetesen, hogy a hunok kutatása ne lenne fontos része a magyar őstörténetnek, sőt mindenképpen nagyobb teret érdemel, mint az 1990 előtti évtizedekben, hiszen mind nyelvi, mind kulturális értelemben magunkban hordozzuk a hunok, ogurok hatását.

II. 3. Kézai népneveinek summája

Kézai Simon krónikájában tehát a magyarság eredetével összefüggő konkrét népnevek a következők:

- „hunok vagy hungarusok” (a „700. év” említése miatt a „hunok” alatt elsősorban az ogurokat érti a krónika, akik más törzsekkel együtt a 7. században több hullámban költöztek a Kárpát-medencébe)
- kadusz/kadisz (kadocsa, Attila idején)
- szovárd/szabir (Attila idején)
- alán (Dula fejedelem leányai; de a Dulo név utalhat az onogur-bolgárok királyi nemzetségére is, melynek kínai neve ‘tie-lő’ volt; az alánok saját népnevükön szerepelnek Kézainál)
- óbolgár (Belár fejedelem leányai; a Belár/Bulár név is az óbolgárokra utal)
- korozmin (‘Chaba’ hvárezmi felesége és népes rokonsága, a kálizok; Kézai említ még fekete és fehér kunokat is, akiknek földjén a hungarusok csak átvonultak)
- rusz (varég-viking, orosz, Kijevnél csatlakoznak)

Kézainál a saját hagyományból származó őshaza emléke ugyancsak a Meótiszi vidékére korlátozódik, de Kézai a külföldi források alapján, mint láttuk, ehhez hozzáfűzi az ősi keleti hagyományt Evilát országról, amely részben és általános értelemben igaz, sőt az sem kizárt, hogy emléke a szovárdoktól származik. Ennek konkretizálása, csakúgy, mint a további hiányzó régészeti, történeti láncszemek megtalálása még a jövő kutatás feladata.

III. Régi-új felfedezések a magyarság eredetéről

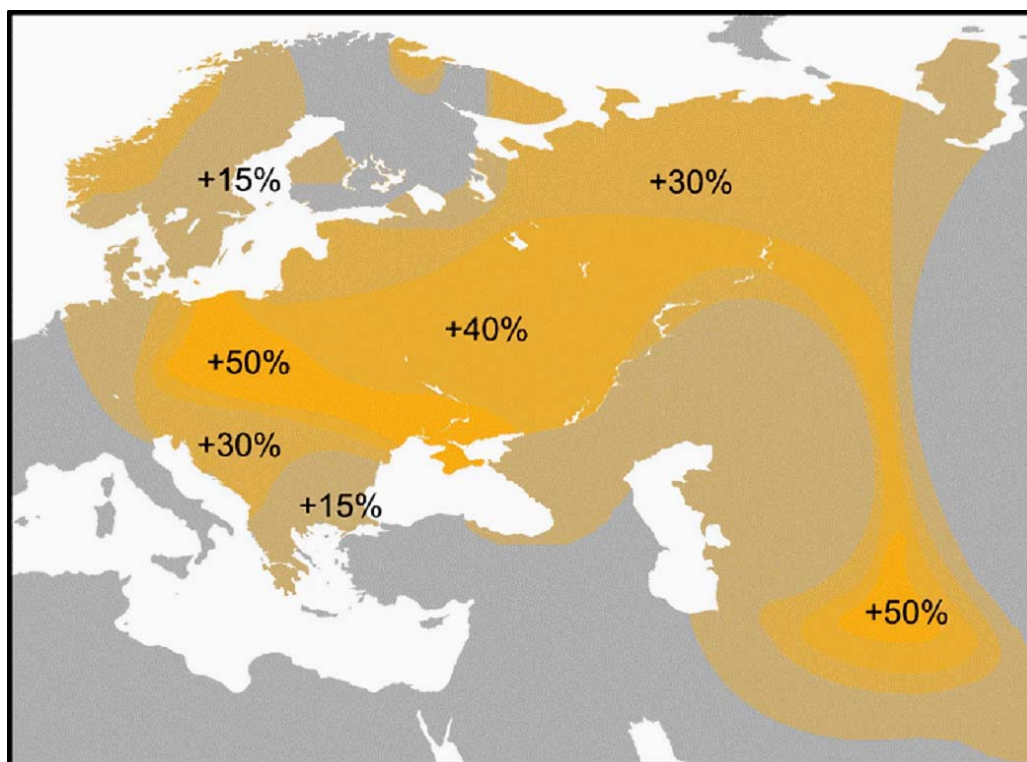
Az utóbbi években lezajlott genetikai kutatások megerősítik az antropológiai eredményeket, és – bár a genetikai kutatások és azok értelmezései is finomodhatnak a későbbiekben – nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi történet- és nyelvtudományi megállapítások felülvizsgálatra szorulnak, miszerint sem a „finnugorokkal”, sem a hunokkal (iráni-török-mongol törzsek keveréke) nem voltunk és nem vagyunk közelebbi néprokonságban, és a Kézai-krónika hun-története legfeljebb a hun kötelékbe került ogurokra, onogurokra, ogur-székelyekre vonatkozhat. Elsőként Dr. TÓTH Tibor ’60-as években elért eredményei hozták napvilágra – akkor sajnos elhallgatták, takargatták jelentős eredményeit –, hogy valódi őseink részint a bronzkori, ún. Andronovó régészeti kultúra ún. rövidfejű (brachicephal) embertípusában keresendők (Kr.e. 2. évezred első fele, az Altáj-hegységben fekvő Andronovo falu közelében találták meg elsőként a leleteit, de nem innen ered; több alkultúrára oszlott az idők során, melyek közül a fjodorovoi állhat legközelebb a régi magyarsághoz az orosz régészet legújabb eredményei szerint, ld. 57. jegyz.), részint pedig a vaskori szauromata és a szarmata-kusán közép-ázsiai embertani leletek típusai között (Kr.e. 1. évezred második harmadától a Kr.e. 2-1. és AD 1. századig). A honfoglaló magyarság és Eurázsia antropológiájának mintegy 3000 évet átfogó összehasonlítása az alábbiakat eredményezte TÓTH Tibor kutatásai szerint:

1.) *Bronzkor*: Andronovó- (vagy Szintasta-Fjodorovo-) kultúra leletei Kelet- és Közép-Kazahsztánban és a Közép-Volgánál; közel vannak még a honfoglalókhöz a közép-iráni Szialk Tepe B. vagy VI. rétegeből származó koponyaleletek a Kr.e. 2. évezred második feléből.

2.) *Vaskor*: Orenburg környéki szarmata leletek és Alsó-Volga menti szaumata leletek; közel vannak még a kalinovkai korai szarmata leletek, és a dél-tadzsikisztáni Tulhar lelőhelyen talált emberi maradványok.

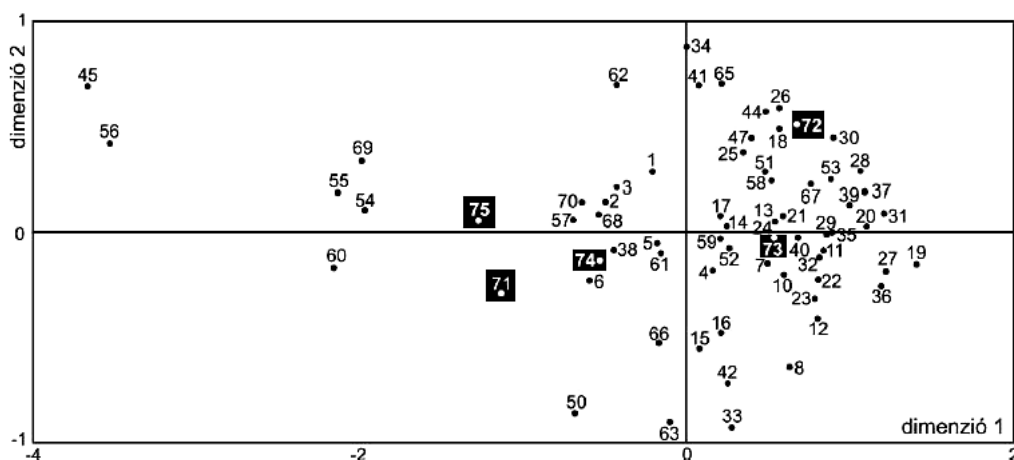
3.) *Szarmata-kusán kor*: nyugat-kazahsztáni szarmaták, közép-szarmaták (Kalinovka), a Dél-Aral menti Mizdahkan leletei, és a türkménisztáni Mesreti Tahta leletei, melyek a nyugat-kazahsztáni szarmata leletekhez is igen közel állnak.⁶⁸

A genetikai vizsgálatok lényegében igazolták TÓTH Tibor kutatási eredményeit és megállapítást nyert, hogy mind a honfoglaló, mind a mai magyarok apai génállományában (Y-DNS) a legmagasabb százalékban az *R1a* és *R1b* haplotípus van jelen (mai magyaroknál 32,5% és 17%), melyhez a protoindoeurópai, -iráni népek tartoztak Közép-Ázsiától Kelet-Európáig, beleértve az Andronovo- és a szkíta típust is (12. ábra; KEYSER-BOUAKAZE-CRUBÉZY et al. 2009), míg az európai M17 *Eu19* Y-DNS komponens – mely a 22 európai haplocsoport 50%-át jellemzi –, nálunk a legmagasabb, 60% fölötti, s szintén magas a lengyeleknél, ukránoknál, horvátoknál, de Észak-Indiában, Pakisztánban és Közép-Ázsiában is, ami ismét csak világosan jelzi az indoárja kapcsolatokat. Az uráli őslakosságtól való genetikai távolságunkat egyértelműen jelzi az uráli TAT-M178 hiánya, s a honfoglalók esetében is csupán minimális mértékű a TAT és a C allél (SEMINO et al. 2000, BOGÁCSI-SZABÓ et al. 2008, GÁSPÁR-MÉSZÁROS 2008, *Genographic* kiállítás anyaga, Bp., Millenáris).⁶⁹ A 10. századi honfoglaló magyarok mintái közel voltak még az északi oszétekhez és az iraki kurdokhoz, de a honfoglaló és a mai magyar minták az évszázadok alatt távolabb sodródtak egymástól.

12. ábra: Az *R1a* Y-DNS haplotípus mai megoszlása Euráziában (eupedia.com)

Az *N1a* MtDNS haplocsoport „története” igazolja részleges „visszavándorlásunk” tényét, keletről nyugatra. Az archeogenetikai vizsgálatok kimutatták, hogy ez a haplocsoport jellemző az újkőkori közép-európaiakra (szemben a térség őskőkori és középső kőkori lakosságával). A középkori közrendű magyaroknál hiányzik (náluk a *H*, *R*, *T* haplocsoportok és típusok jellemzőek a honfoglalók MtDNS-ében is, hasonlóan a nyugat-eurázsiaiakhoz), de megtalálható a középkori magyar vezetőréteg tagjainál, akik feltehetőleg a bejövő honfoglalók leszármazottai voltak, akik tehát visszahozták ide a korábban itt már létezett, majd eltűnt géntípust. Az *N1a* ma világszerte nagyon alacsony gyakoriságú és a mai magyarokból és székelyekből is hiányzik. Az *N1a*-t kimutatták az Altáj-hegységnél élő mai kazahoknál, itteni vaskori szkíta csontvázban, irániaknál, az indiai havik brahminok felsőbb kasztjánál, valamint mai egyiptomi és örmény mintákban is (RICAUT 2004, HAAK 2005, GOKCUMEN 2007, 2008, eupedia.com). A székely és a magyar minta közel áll egymáshoz, de a székelyek a bolgárokkal is genetikai közelséget mutatnak (13. ábra; átvéve BOGÁCSI-SZABÓ et al. MaTud, 2008/10, 6. ábra, az mtDNS adatok alapján).

13. ábra. A populációk közötti genetikai távolság kétdimenziós ábrázolása

1: iraki, 2: szír, 3: palesztín, 4: örmény, 5: azeri, 6: észak-oszét, 7: bolgár, 8: román, 9: albán, 10: olasz, 11: szicíliai, 12: szardíniai, 13: észak-portugál, 14: közép-portugál, 15: dél-portugál, 16: észak-spanyol, 17: közép- és dél-spanyol, 18: galíciai, 19: baszk, 20: svájci, 21: osztrák, 22: lengyel, 23: orosz, 24: cseh, 25: dán, 26: svéd, 27: norvég, 28: izlandi, 29: cornwalli, 30: walesi, 31: skót, 32: észt, 33: karéli, 34: belga, 35: angol, 36: német, 37: ír, 38: kurd, 39: francia, 40: breton, 41: adige (cserkesz), 42: fehérorosz, 43: Bosco Gurin-i, 44: bosnyák, 45: burját, 46: kanári, 47: horvát, 48: európai-kaukázusi, 49: venki, 50: finn, 51: grúz, 52: görög, 53: krétai, 54: kazak, 55: kirgiz-magasföldi, 56: kirgiz-alföldi, 57: komi, 58: mari, 59: moksa, 60: mongol, 61: oberwallisi, 62: oszét, 63: rétoromán, 64: lapp, 65: szerb, 66: szlavón, 67: szlovák, 68: török, 69: ujjgur, 70: ukrán, 71: csengelei kun minták, 72: mai magyar, 73: székely, 74: 10. századi honfoglaló minták, 75: hertai honfoglalás kori minták

Hozzáteesszük, hogy a hunok (kínai forrásokban xiong-nu), már 2000 évvel ezelőtt keverték voltak, indoeurópai és északkelet-ázsiai Y- és MtDNS-állománnyal. A xiongnu őshaza mai lakosai 90%-ban mongoloid és 10%-ban europid elődökre vezethetők vissza. Az apai *Q*-haplotípus a hunok jellemzője lehetett, és egy hipotézis szerint a hunokkal került Európába, de felmerülhet a tatárok közvetítő szerepe is. Ez a géncsoport ma is általános Szibéria középső részén (Kazahsztán), Európában a legmagasabb az északi és a balti államokban, ahová a hunokkal szövetséges gótok révén kerülhetett. A *Q*-haplocsoport Magyarországon 1-2% között fordul elő (Szlovákia hegyvidéki részein 5%). A „rokonság” azonban távolabbról fennáll

(a székellyekkel mondhatnánk kissé frivolán: „rokonok vagyunk Ádámtól, Évától, meg a fehér ló likától”), hiszen mind a *Q*, mind az *R* (beleértve *R1a* és *R1b*) Y-kromoszómás (apai) haplocsoportok forrástípusa a *P*-haplocsoport, mely mára majdnem teljesen eltűnt, kivéve eredeti helyét Közép-Ázsia térségében (Európában nagyon ritka, ide valószínűleg a hunok vagy a mongolok hozhatták Közép-Ázsián keresztül). Érdekes az északkelet-mongóliai Duurlig Nars temetőben feltárt 2000 évvel ezelőtti xiong-nu maradványok genetikája is. Egy férfi vázban az MtDNS *U2e1*-haplocsoport volt jellemző, amely feltehetőleg paleolitikumi közel-keleti népességből származik (megtalálták manysikban, baskírokban, mordvinokban, udmurtokban, nganaszanokban és honfoglaló magyaroknál is), az Y-DNS-állományban pedig az *R1a1*-haplocsoport dominált, melyet azonosítottak szibériai szkíta csontvázból és az ugyancsak mongóliai Egyin Gol temetőjéből is. Tehát a hunok szkíta mivolta nem egészen a mesék világába tartozik. A genetikai kutatások Közép-Ázsiába helyezik a protoiráni (előiráni) *R1* haplocsoportot hordozó népességek vándorlásának „kiindulópontját” – a második jégkorszak után –, mely Elő-Ázsiába vezetett, majd innen áramlott szét némileg módosulva Európa felé, valamint Észak- és Közép-Ázsia felé vissza (Y-DNS *R1a*, *R1b* sorozatok). A legrégebbi azonosított indoeurópai vagy indoiráni MtDNS Mongólia és a Bajkál-tó környékéről mintegy 6000 éves (ld. még az europid múmialeleteket a Tarim-medence keleti részéről, Victor H. MAIR). A bronzkori Eurázsia genetikai térképét szemlélve felmerülhet, hogy a legendás „ősturániak” alatt nem az andronovóiak értendők-e, hiszen mindkét esetben rövidfejű, europid embertípusról van szó.

Érdekes a manysik (vogulok), uráli nyelvrokonaink vegyes, nyugati és keleti MtDNS-állománya is. A manysi gének közel 2/3-a európai eredetű, de a nyalábok 29%-a hordozza a négyből azt a három, Ázsiára is jellemző haplocsoportot, melyek Amerika eredeti benépesítésében játszottak szerepet, az *A*, *C* és *D*-t. Az *U4*, *U5*, *U7* hiányzik az európaiakból, de alacsony gyakorisággal jelen van a közel-keleti (nem szemita) népességben, így lehet, hogy az *U*-haplocsoport felső-paleolitikumi közel-keleti migrációból származik az Urálnál is. A *J2* is egy neolitikus népvándorlás jele lehet délről, az Urál irányába. A manysiknál az *U* MtDNS-haplocsoport aránya 25,4%, a honfoglalókban 19,3% (nálunk a *H* anyai haplocsoport a legmagasabb arányú, 26,9%; GÁSPÁR-MÉSZÁROS 2008).

Összegzés

Összegezve, mindennek nyomán az ősmagyarság magyar nevet viselő eredeti magvának és a szovárdoknak vagy szabiroknak a kelet- és közép-kazahsztáni, illetve a Dél-Urál-Don-Volga térségben való hosszabb tartózkodásáról kell beszélnünk már a bronzkortól, több mint ezeröttszáz évvel a nagyobb részt belső-ázsiai, mongoloid hunok nyugati megjelenése előtt. Ez nem zárja ki, hogy a hunok *R1a* (indoiráni, „szkíta”) haplocsoportához tartozó apai ősei, vagy vezető rétege ne lehetett volna kapcsolatban az „andronovói” szovárd-magyarsággal már a bronzkorban, de a hunok későbbi, kulturális-nyelvi és katonai-integráló szerepe, hatása sem elhanyagolható a magyar nép történelmében, mint ahogy végül is átvehettük (vagy átadhattuk?) az „uráli” (proto-anatóliai?) nyelvet is, egy minimális genetikai mintával együtt, pusztán a területi közelségből, beházasodásokból fakadóan az ősuráliaknak (obi ugorok).

Anonymusnál és Kézainál a „dantumagyariai”, meótiszi történetben a hunok előtti magyar őshaza, illetve huzamosabb ideig fennmaradó szállásterület emlékképe sejlik föl, az ősmagyarság legközelebbi rokonnépeinek nevei pedig (krónikáink szerint a szovárdok, kado-csák), s talán maga a magyar név is egy még régebbi, déli, protoiráni, vagy iráni/árja eredetet sugallnak: az „első” őshaza Nyugat- és/vagy Közép-Ázsia lehetett, s az ősmagyarok, összovárdok, vagy akár ősxionguk (i.e. pre-szkíták, pre-szarmaták) fontos szerepet játszhattak a

dél-uráli, valamint nyugat- és dél-szibériai bronzkor kulturális és nyelvi horizontjának megteremtésében.

Tekintetbe véve Ptolemaios 2. századi régi-új adatát a mater-magyar népnévről a Volgától keletre, mely vidék ekkor már igen régóta sazuomata-szarmata terület volt, krónikáink utalásai a „szkíta” elődökre a sazuomata törzsekre vonatkozhatnak, melyek a Diodorus Siculus által hagyományozott adatok szerint ugyancsak délről, Média területéről vándoroltak a Tanais vagy Don-folyóhoz a Kr. e. 7-6. században, s leleteik a Kaukázus, Dél-Urál és az Alsó-Volga vidékén megtalálhatók. Köztük kell tehát keresni az ősmagyarok régészeti hagyatékát is, ami természetesen nem lehet teljesen azonos a 6-10. századi magyarok vagy a csatlakozott hun, ogur népek régészeti emlékeivel. A sazuomata gyűjtőnév valószínű jelentései: „szüromédiai”, vagy „királyi méd”.⁷⁰ E nép különböző nevű törzsei (pl. a roxlánok/volgai alánok/rusz-alánok vagy óir. „ragyogó” alánok, a jazigok, szirákok stb.), illetve ezek nagy része, a túlnépesedés miatt a Kr. e. 4. századtól fokozatosan a Dontól nyugatra, Európai Szkitiába vándorolt, s a szkítákkal egy ideig békésen élt, mint sirleleteik mutatják, majd fokozatosan elfoglalták a valódi szkíták helyét (velük antropológiai, kulturális rokonságban voltak). A Volga-Don vidékén a középső szarmata korban újra megjelentek középsiai szkíta törzsek (szakák, masszagéták, kusánok), akiket a latin szerzők, olykor helytelenül, szarmatáknak neveztek, a görögök által használt sazuomata név alapján (a „szarmaták” között lehettek kelet-iráni szkíta és ótörök törzsek is). A sazuomata-szarmata törzsek a Kr. e. 4. században áttelepültek a Donon Európai Szkitiába, majd az időszámításunkat követő első századokban tovább vonultak nyugat felé, s nem kis részük már ekkor letelepedett a Kárpát-medence nagy folyói mentén, főként az Alföldön.⁷¹

A magyar krónikai hagyomány ílymódon több rokonnép vagy szövetséges nép őstörténetét fűzte egybe, melyek többé-kevésbé értelmezhetők az egyéb történeti források, tudományos eredmények segítségével. Anonymus, Kézai és más források utalnak: 1). az ősmagyar hagyományra a Meótisznál, és egy feltehetőleg elő-iráni eredetű anyaistennőkultuszra (Nimród „feleségének” Ünő neve); 2). a szovárdokkal-szabirokkal és a kaduszokkal/kadiszokkal-kadocsákkal való közeli kapcsolatainkra, majd a szovárdok keleten maradására a honfoglalás előtt; 3). a szarmata-alánokkal való kapcsolatra, mely szintén a hunok megjelenése előtt már létrejöhetett; 4). az ogurokra (onogur-bolgárok, utrigurok, kutrigurok, stb.), akik a hunokkal, illetve utánuk is érkeztek a Meótiszhoz, és valamilyen formában a hun-történetet, leszármazási hagyományt közvetítették az Árpád-ház és a magyarság számára (a 7. századi pannóniai ogurokkal való kapcsolatok emléke fennmaradt a székelyeknél, az „első” honfoglalóknál); illetve 5). a „kunokra” és/vagy a kabarokra vagy hvárezmiekre (akik részben már az ogurokkal is keveredhettek), és a ruszokra, majd végül a honfoglalás eseményeire.

Jegyzetek

* A Turán 2010/1. számában megjelent tanulmány bővített változata.

¹ Gróf SZÉCHENYI István: Törédek az emberi fészek filozófiájából, 1859., in: Széchenyi tanításai, szerk. Fekete József és Váradi József, Bp., 1926., p. 161.

² Anonymus: A magyarok cselekedetei, Kézai Simon: A magyarok cselekedetei, Osiris, Bp., 1999.; interneten: Szabó Károly és Pais Dezső fordításai. Legutóbb HÖBLING Tamás történész írt forráskritikai művet krónikáinkról (2010). Műve mérföldkő a krónika-kutatásban, ezt a megítélését nem befolyásolják a néhány részletkérdésben úgy tűnik nem eléggé megalapozott hipotézisei.

³ Az 1998-ban íródott „A hun-magyar eredethagyomány kérdései” című három részes tanulmányomban (Turán, 2001/5,6, 2002/3, kronológiával) igyekeztem feldolgozni először a teljesség igényével a krónikáink és a párhuzamos történeti források által felvetett – s ezigdig gyakran még az ismeretlenség vagy a könyvtárak homályában lévő – magyar őstörténeti adatokat. Azóta természetesen néhány dolgot pontosítani kellett (így Reineggs orvos-

utazó téves és mások által elferdített közléseit a „kumai Magyar várost” alapító „mongolokkal” kapcsolatban, ld. Dr. Jacob Reineggs: *Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus*, Erster Theil, Gotha u. St. Petersburg, 1795, p. 65), de úgy vélem, hogy lényegében már ott is sikerült őstörténetünk alapkérdéseit valódi összefüggéseikbe, távlataikba helyezni, ami célom volt. Ennek során a kutatás meglepő módon egyre több összefüggést, új forrásadatokat és korábban megfogalmazott, de elfeledett fontos eredményeket napvilágra hozott, és úgy vélem ezáltal is sikerül talán továbblépnünk egy kidolgozottabb, valósághibe, a különféle igazodási kényszerektől mentesebb magyar őstörténet-kutatás és -írás felé.

I. Jegyzetek az Anonymus-krónikához

⁴ A legújabb kutatások szerint Anonymus I. Béla király (1060-1063) jegyzője lehetett, s művét 1074 körül írhatta, ezen időszak eseményei tükröződnek leírásaiban, nem a 12. századiak, ld. HÖLBLING Tamás etekintetben kiváló munkáját, 2010.

⁵ Általános hagyomány említése a szkítáknak Jáfettől való származása, v. ö. az egyik Attila-ős neve, Avitochol, „Jáfet fiát” is jelenthet GYÖRFFY és mások szerint (Avit ~ Jafet; in: *A magyarság keleti elemei*, 1990., 70, 195. jegyz.); Kézai szerint ezek a korai népek „héberül” beszéltek, ami egy középkori, biblikus *non sense*. V. ö. Ezékiel, 38-39. Góg és Magógról, valamint a perzsa Firdauszinál Iredzs és Tur testvérpár harca nyomán Irán és Turán harcait ld. Sáhnáme, Királyok könyve, Bp., 1975, p. 327. Az Aveszta említi a „turá”-kat (Aban Jast 5. 14,54, 22,98, Frawardin Jast 13. 9,38, 26,113, Ashi Jast 17,55-56), akik a letelepedett irániak ellenségei voltak, s ír a danu-tura törzsekről is (Aban Jast 5. 18,73, Frawardin Jast 13. 9,37-38), de szó van az Avesztában arról is, hogy imádni kell a turáni országok szentjeinek „fravashiját”, benső, szellemi tűzét (Frawardin Jast 13. 30,143). Érdekes Irán-Turán párhuzam található a Mahábháratá Hold-nemzetségének testvérháborújában (ld. Bongrad-Levin-Grantovszkij, 1981). A Regna Orientis Antiquissima nevű térkép (Erathosthenes nyomán) feltünteteti a Káspi délnyugati mellékén egymás mellett a *Cadusii*, *Magog* és a *Saspire*s népneveket (Atlas Antiquus, 1898, H. Kiepert). V.ö. szerzőtől Ósvallásunk nyomai, Függelék. A bibliai Magog név talán összefügghet a Herodotosnál (I. Clio, 101) felsorolt hét méd törzs egyikével, a *Magi* (nem „mah-gar”! v.ö. Aradi E. 12. jegyz.), azaz a mágusok, Zarathustra-papok törzsével (egy másik törzsük neve gör. *Budioi*, mely esetleg kapcsolatban lehet a Buda névvel is; v.ö. a közép-ázsiai hunok tüztiszteletét, Zarathustra-vallását, melyet írott források és pénzeik tűz-oltár ábrázolásai egyaránt igazolnak; Bonfini krónikája a Buda nevet a budinokkal hozza összefüggésbe, ld. Függelék II., Buda helyneveinkről).

⁶ Dentümgöyer = 'Don tövi magyar', akik a Don torkolatánál/forrásánál laktak? Anonymus népnévként közli, de jelentheti a Donyec-menti „Magyarországot” is, ahol számos település maradványa létezik ma is, közülük az egyik Verchne-Szaltovó, ahol a legtöbb magyar típusú szablyaleletet találták, a kaukázusi Kobán lelőhelyen kívül (ZACHAROW-ARENDT, 1934). Ld. még tör. djeti-madzsar = hét magyar (SOMFAI KARA Dávid szóbeli közlése). Vajon van-e történeti kapcsolat a „djeti-madzsar” név és a dél-uráli Dzsetigora településnév között?

⁷ Ld. T. PEKKANEN: On the Oldest Relationship between Sarmatians and Hungarians, *Ural-Altaische Jahrbücher*, 45 (1973), részlete in: *Turán*, 2009/1, ugyanitt szerzőtől Magyarok, szovárdok a 2. századi Sarmatiában. Pekkanen felhívta a figyelmet arra is, hogy a Mazarous (Μαζαρους) névalak Bíborbanszületett Konstantin császár művében a magyarokra vontakozhat, annak ellenére, hogy a magyarokat turkoknak nevezi (MORAVCSIK Gy. a mazarust „kazárnak” fordította, ld. A birodalom kormányzásáról, 1950). Van példa arra Konstantinnál, hogy ugyanannak a népnek a nevét két külön alakban is közli, pl. sabartoi, serbotioi.

⁸ HARMATTA János: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban, in: *Honfoglalás és nyelvészet*, Bp. 1997, Iráni nyelvek hatása a magyar nyelvre uo., és előadása A Volgától a Dunáig címmel (2000. dec. 3, <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/01-1/harmatta.htm>).

⁹ Furcsa módon PEKKANEN sem vette észre a szovardeni népnév igazi jelentőségét, nyilván nem ismerte a szovárd-hagyományunkat; Pekkanen 1973. V.ö. Moór Elemér: A Kaukázuson túli állítólagos „szavard-magyarok” kérdéséhez, *Századok*, 105, 1971. pp. 961-965., a Ptolemaios-i *Sauaroi* névre építi a szabir név megfejtését, de nem említi sem a név 'szeverján' feloldását, sem a *szovardenoi* nevet, mely utóbbi mégiscsak közelebb áll az Anonymus-i *Zuard* vagy a konstantini *Sabartoi* alakhoz. Moór szerint a dél-kaukázusi szevortik nem lehettek a magyaroktól elszakadt szovárdok, mivel ilyen nagy távolságra nem menekülhettek el a besenyő vereség után. Ez azonban nem lehetetlen, feltéve ha nem egy „máról-holnapra”, egyszerűen menekülést képzelünk el: fokozatosan is eljuthattak a Dél-Kaukázusba, s ott egy néprészük is várhatta őket (ld. Menandros és a moszlim források). Moór vitatja azt is, hogy a szovárdok, magyarok a kazár törzsszövetségbe tartoztak volna, azonban ez gyakorlati szempontból is elkerülhetetlen volt, egyrészt a szovárd-magyarok életmódja, szokásai (zsold, zsákmányszerzés,

katonai virtus), másrészt a közvetlen kazár szomszédság miatt. A kazár szövetségünk Konstantin szerint „három évig” tartott, azonban valószínűbb – mint már utaltak rá –, hogy ez a kazárok megjelenésétől kezdődött s kb. a kálizok/kabarok kiválásáig tarthatott (v.ö. József kagán levele 960 k. felsorolja Kazária népeit, köztük a szabirt, s ebbe bele kell értenünk a magyarokat is; Hölbling, I. 133).

¹⁰ A magyarok régi neve *Sabartioasphaloi*, rendíthetetlen vagy lovas szavárd: De administrando imperio (DAI) 38., egy nem kiötlött, hanem magyar adatközlőtől származó, jól azonosítható név, jelenthet törzsszövetséget, de azt is, hogy a magyar a szabirok egyik törzse, szerves alkotóeleme volt. Ld. még *sawirok* a Volgánál, PAULIK Á. 2001. V.ö. III. fejezet, TÓTH Tibor antropológiai kutatásait. A *Sardi Scythae* népnévhez korábban Karl MÜLLENHOFF és Max RÜDIGER fűztek néhány bizonytalan megjegyzést (Deutsche Altertumskunde, 1890., p. 57, 59, 62, 97): „... so muss dieser offenbar den unbekannten 'Sardi Scythae et Siraci' einen weiten raum am Borysthenes von den Crobigen [...] an bis gegen den isthmus und gegen die Maeotis zugeschrieben haben.” Ld. még szerző szabir-összefoglalóit, ismertetéseit: Egy szkíta díszítőmotívum elemzése, Országépítő, 1997/3-4; A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, Országépítő, 1998/2,3 (www.orszagepito.hu); Az Aranyfejedelem éneke, Életünk, 1999/6; A szabir népnév és előfordulásai a történeti forrásokban, Turán, 2006/3; Magyarok, szavárdok a 2. századi Szármáciában, Turán 2009/1 (Mikes International, 2010, www.federatio.org).

¹¹ A Tabula Peutingeriana, ez a több mint 6 méter hosszú térkép, mely a római birodalom úthálózatát, a korabeli ismert világot ábrázolja, a 15-16. századi térképész és könyvgyűjtő másolójáról, Konrad Peutingerről kapta nevét. Mivel a térképen a hunok neve még nem szerepel, de Konstantinápoly már igen, így az eredeti térkép a város (Byzantium) birodalmi székhellyé válása, AD 330, és a hunok nyugatra jövedele, 375 között keletkezhetett, szokás szerint a korábban ismert adatok felhasználásával (facsimile-kiadás: Tabula Peutingeriana ed.: E. WEBER, Graz, 1976).

¹² A Tabula Peutingerianán a Meótisz környékén egy népnévet *Sardecae* alakban rekonstruáltak. Az eredeti példány feliratai eléggé elmosódottak, de nyilvánvalóan *Sardenae* a helyes olvasat, hiszen Ptolemaios és Plinius lehetett a Tabula egyik fő forrása. A Tabulán felbukkanó *Seracoe*, szirák népnév a Kárpát-medence helyneveiben is megjelenik Szirák, Borsodszirák, s esetleg Cirák esetében, ld. Függelék II. A *Macara* városnév esetében szó lehet még a Ptol. V. 12,6-nál a kaukázusi Albániában szereplő *Moziata* városnévről is; ld. még a Tab. Peut. és a Ravennai *Macara*-adatairól BENDEFY L.: A magyarság kaukázusi őshazája, p. 96, 140. A Theophylactos II. 18-nál szereplő *Matzaron* erőd Kappadóciában, Kelet-Anatóliában volt, Konstantin *Mazaca* néven említi; ezeknek a neveknek nincs ismert történeti kapcsolata a korai magyarsággal. Ptolemaiosnál az Indus-völgyben szerepel egy 'Abiria területnév (VII. 1,55 India intra Gangem, Indoszkítia, Patalene, Abiria; a forráskiadás névmutatójában tévesen „Szabeiria”), illetve *Szabarai* népnév a Gangesznél, VII. 1,80., melyek kapcsolata a szavárdokkal kevésbé valószínű (v.ö. „abirok”, ARADI Éva: Szakák és indoszkíták, Turán, 2009/4, 106). Bár ha azt vesszük, hogy az indoárják az uráli-kazahsztáni steppéről, tehát a szavárd-magyar „őshazából” vándoroltak Indiába Kr.e. 1500 körül, nem zárhatjuk ki, hogy egy szavárd/szabar néprész köztük lehetett.

¹³ KMOŠKÓ Mihály: Szír írók a steppe népeiről, Bp., 2004., 99-100.

¹⁴ A Hüleek név összecseng Attila idősebbik fia, Ellák nevével, és az egyik szabir vagy hun fejedelem, Iliger nevével (Agathias V. 11). V.ö. Priscos, Jordanes, és O. MAENCHEN-HELFEN: The World of the Huns, 1973, Chap. IX. Language. Az Urál-folyó (Daik, Jajik) egyik mellékfolyójának is Ileek a neve.

¹⁵ M. Dasxuranci: The History of the Caucasian Albanians, London, 1961, p. 219., és O. MAENCHEN-HELFEN, i.m. p. 402-403., és 235. jegyzet, Tang shu 225b, 8b.

¹⁶ Már Bonfini is átveszi Ptolemaios suardeni adatát, de nem vette észre benne a régebbi krónikáink Zuard nevét; ld. A magyar történelem tizedei, ford. Kulcsár Péter, Balassi Kiadó, 1995., I. tized I. könyv, 205.

¹⁷ V. ö. DÜMMERTH D.: Az Árpádok nyomában, Bp., 1987, p. 64-69. A Notitia Episcopatum-ban, a 7-8. században keletkezett bizánci püspökségi jegyzékben a görögországi Neopatria metropolitához – ma Üpati, vagy Hypati – tartozott egy *Cutziagri* nevű püspökség, mely valószínűleg a pannóniai avaroktól a Balkánra költözött kutrigurokról, Kuber kereszténnyé lett népéről kapta nevét (ld. Notitiae Episcopatum, 1613., ed. Aubertus Miraeus, Antwerpen, p. 114., LI. Bekezdés). V. ö. Theophylactos Simocattes, Hist., III. 8, ahol a kutrigurok neve *Κοττῆγροι*. Az ogurokról, onogurokról, kutrigurokról Nicephorus, Breviarium Historicum, CSHB, p. 14, 27, 38-39., és Theophanes, Chronographia, vol. I., 1839, p. 544-550.

¹⁸ BÁLINT Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai, Balassi kiadó, Bp., 1995, II rész, 9. A bizánci hatások. Nikephorusnál 634-ben az onogurok láznak fel az avarok ellen, vezérük itt „Organa”, ami viszont

más forrásban nem szerepel, így esetleg lehetett az avarok eredeti varchonita, var és hun nevének, vagy az ogur népnévnek az elírása is.

¹⁹ V.ö. Jordanes: Attila fiai megtámadják Valamir gótjait, mert azok elpártoltak mellőlük („*Attilae fili contra Gothos quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes, venirent ignarisque aliis fratribus super Valamer solum intruerent*” (Getica, 52, 268). A gepidák királya, Ardaric volt az első, aki az Attila-fiak ellen fordult (50, 260), s a vele való harcban esett el Ellák, Attila király idősebbik fia (50, 262), majd a hunok ezt követően húzódtak vissza a kelet-európai steppékre (al-dunai Kis-Szkitia, Pontus-mellék, Kaukázus).

²⁰ Antapodosis, III. 30., Bp., 1908; ld. a szovárd népnévvel összefüggésbe hozható helyneveinket, Függelék II.

²¹ Boarex, szabir királynő, és a legyőzött hun vezérek, *Glones, Styrax* (Galán/Kalán, Tüراك?): Theophanes, Chronographia, AD 520, p. 269, ugyanerről Malalas, Chronographia, xviii, 159-163.

²² PAULIK 2001, p. 48-49.

²³ II. 48., in: CSHB, 1829., Vol. I. p. 687. Ld. még The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, by Geoffrey GREATREX - Samuel N. C. LIEU, Part II., Routledge, London, 2002., p. 120.

²⁴ Legutóbb többen megemlítették (HELILOV-NYITRAY, HASANOV), hogy a mai Azerbajdzsán területén lévő Qaraoglan település neve is „fekete fiúkat” jelent, ami utalhat a szovárd-magyarokra. De elég csak megnézni a térképet, és látható, hogy Qaraoglan helység létezik minden török nyelvterületen, pl. Törökország középső részén is, így nem biztos, hogy ez önmagában a szovárd-magyarokra utal. A Kijevi-krónikában szereplő „fehér ugor” és „fekete ugor” elnevezések a 7. századi ogurokat és a 9. századi magyarságot jelentik, de úgy tűnik, hogy a fekete-fehér megkülönböztetések *eredetileg* inkább az ogur törzsekre vonatkoztak, nem a szovárdokra, vagy az eredeti magyarokra. A nomád türk és mongol társadalomban a „fehér csont” és „fekete csont” kifejezések szimbolizálták az örökletes társadalmi rangot, az erősebb és idősebb törzseket (fehér) és a gyengébb, fiatalabb törzseket (fekete). Így pl. Dzsingisz kán leszármazottai a „fehér” kategóriába tartoztak. A türkök és ogurok (akiket a kínai források tuku és tölö, vagy t’ie-lö néven említenek) kapcsolatban voltak a hunokkal (KORYAKOVA-EPIMAKHOV, p.214). A színek népekhez társítása megjelenik a horvátoknál és szerbeknél is (fehér és vörös horvátok, fehér szerbek), tehát lehet iráni-kaukázusi hagyomány emléke is (v.ö. a szerbek genetikai közelségét az adige cserkeszekkel, Magyar Tudomány, 2008/10, amivel egybevág, hogy Ptolemaiosznál a *serbi* népnév is a Kaukázustól északra szerepel, V. 9,21, ld. Függelék Népnévek). Az északi szabir-magyar törzsekről ld. szerzőtől Az Aranyfejedelem éneke – egy osztják hősi ének és szabir vonatkozásai, Életünk, 1999/6.

²⁵ O. PRITSAK: From the Sábirs to the Hungarians, in: Hungaro-Turcica, Bp., 1976., pp. 17-30

²⁶ V.ö. a szienpik genetikai kutatásáról: Genetic analysis on Tuoba Xianbei remains excavated from Qilang Mountain Cemetery in Qahar Right Wing Middle Banner of Inner Mongolia, *FEBS Letters*, [Federation of European Biochemical Societies], Volume 580, Issue 26, Pages 6242-6246, Y. CHANGCHUN, X. LI, Z. XIAOLEI, Z. HUI, Z. HONG.

²⁷ Az eredeti alak: (s)/[.]py ry. Ld. W. B. HENNING: Sogdica, London, 1940, és: A Farewell to the Khagan of Aq-Aqatāran, 1952, 5. lábjegyz., in: Selected Papers, Bibliothèque Pahlavi, 1977, Tehran-Liège, uo. a szien-pikről p. 502.

²⁸ Ld. szerzőtől A ‘tapri’, ‘tapir’ népnév Strabo Geográfiájában (kézirat).

²⁹ CZEGLÉDY Károly tévesen utalt arra, hogy a kadiszok „khiónok”/hunok lettek volna; Barhebraeusnál csak hunok (*hunnaye*) szerepelnek, kadiszok nem; ld. CZEGLÉDY K.: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, 50 (1954) 148, és uő: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Antik tanulmányok (Studia Antiqua) II., 1955., 123, és utóbbi tanulmány hivatkozásai: J. MARKWART: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge 1903., p. 279, 2. jegyzet; MORAVCSIK Gy.: Byzantinoturcica, II., p. 133. A kadusz név görög szigmája nem feltétlenül tükrözi az eredeti kiejtést, ami lehetett kaducs, kadocsa. Megjegyezzük, hogy sem CZEGLÉDY, sem GYÖRFFY nem említette a magyar kadocsa név és a kadusz/kadisz-kérdés összefüggéseit. A kaduszok eredetét nem ismerjük pontosan, nem szerepelnek az óiráni hagyományban. Egyes kutatók az avesztai *Qa-du-ma-a-a* névvel azonosították őket, mely azonban mások szerint inkább az óperzsa *Mačiya* névvel feleltethető meg. V. ö. F. W. KÖNIG, *Älteste Geschichte der Meder und Perser*, Leipzig, 1934, p. 51., E. F. SCHMIDT, *Persepolis* III, Chicago, 1970, p. 109., W. EILERS, *Orientalistische Literaturzeitung* 38, 1935, cols. 201-13. (Encyclopedia Iranica)

³⁰ V. ö. Andreas LUTHER: Die syrische Chronik des Josua Stylites, Berlin, 1997., p. 145., jegyz. 178-179.; MAENCHEN-HELFEN – Th. Nöldeke hivatkozva – határozottan cáfolta, hogy a kadiszenok hunok lettek volna, ld. The World of the Huns, 1973, p. 440. Nöldeke így ír: „*A részletes beszámolót, amit Jaqut, Bekri, Tebrizi adnak a 'herati Qadis'-ról, tévesen vonatkoztatják emberekre. Ez egy hely Herat mellett, mint említi Beladuri 409. A név egy másik alakja Marw-i-rodh mellett szerepel Jaqutnál (Mustarik). Chorenei Mózes Geográfiájában Heratot nevezi (az arabizált Harew, Hare nyomán) Hrew-Katesannak.*” Ld. Th. NÖLDEKE: Zwei Völker Vorderasiens, Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft, 33, 1897, p. 162., 1. lábjegyzet (ld. a hallei egyetemi könyvtár honlapján). NÖLDEKE – aki egyébként nem ismerte a magyar Kadocsa, Kadicsa névhagyományt – elkülöníteni javasolta a kadusz és a kadisz népet egymástól, bár ezt nem indokolta meg kielégítően. A darai ütközetben harcoló kadiszokról ld. Prokopius De bello persico I. xiv, 38-39. A muszlim hódítás, 640 után már nem olvashatunk a szingarai kadiszokról, ami mutathatja, hogy északra költöztek a hunokkal, magyarokkal. A Budai és Pozsonyi krónikákban a Cadicha névalak jelenik meg.

³¹ Ld. KMOŠKÓ M. i. m., p. 110, 111, 117.

³² Joannes Antiochenus, Chronika, 214, 9. töredéke a „hunoknak nevezett kadiszenokról”: Carolus Müller: Fragmenta Historicorum Graecorum (FHG), Vol. 5. 1873, p. 28.

³³ *Κατιστα*, Ptol. VI. 18,4; a sors iróniája, hogy a Qadis melletti járás Muqur vagy Moqor neve is hasonlít a magyar etnonímra; e területeken jelenleg három iráni törzs lakik, a *kala nao hazara*, azután a *pastu* és a *firozkohis chahar aimak*; hozzátesszük, hogy a kadisz népnév nem keverendő össze a dél-szíriai Kadesh település nevével, és a népnévszerű helynevek nem mindig népnévi jelentésűek!

³⁴ Ld. Plinius, Nat.hist. VI. 92, *Catuces* és VI. 36-48. *Cadusii* népnévek párhuzamosan; v.ö. 7. jegyzet egyazon nép nevének kétféle formában történő leírásáról.

³⁵ MARKWART, i.m. p. 279, 280.; úgy vélem, hogy az örmény forrásokban 451-ben szereplő *aparhatsk*, *aparhajk* népnév nem vonatkozhat másra, mint az avarokra, akikről valamivel később, 463 körül Priscus töredéke tudósít. A név az apar többől és örmény toldalékból, többesszámból áll, s lehetséges, hogy az avarok Theophylaktos Simokattesnél szereplő uar és chiön, var és hun kettős törzsnevének torzult alakja (v.ö. a magyar várkony helyneveinkkel, Függelék II.). Ez azt jelenti, hogy nem Priscus adata az első híradás a nyugatra vándorló avarokról, hanem ez a 12 évvel korábbi, s útvonaluk valóban a dél-káspi térségen át vezethetett a Kaukázus, majd a Kárpát-medence felé, mint már a kiváló GÖTZ László valószínűsítette.

³⁶ Prokopiusnál: *Καδισσηνοι*, Theophylaktos Simokatta III. 5.: *Καδασηνοι*, „barbár perzsa nép”; Lazar P’arpecinél *Katisk*, Chorenei Mosesnél, *Kadusk*, a 7. századi örmény Geográfiában *kasb*-ok, káspiak néven, a gélek mellett (PAULIK, 2001).

³⁷ Xenophon (Kr. e. 431-354, híres athéni hadvezér és történetíró), Kürosz nevelkedése, ford. Fein Judit, Európa, 1979, <http://mek.oszk.hu/05000/05027/cedula.html>. A kaduszokra pontosan illik az a leírás, amit Xenophon adott a káldeusokról: „*zsoldért harcoltak, és ahhoz szegődtek, akinek szüksége volt rájuk, mert nemcsak harciasak voltak, hanem szegények is. Hegyes földjüknek csak kis része művelhető.*” Strabo vándorló, rabló hegyi népként jellemzi a kaduszokat, a gélekkel, amardokkal, kurdokkal, tapirokkal, „anariákkal” – nem-árjakkal, türkökkel? – együtt (Geográfia, XI. 7,1., 8,1., 8,8., 13,3., 13,4., 13,6.; v.ö. Ptolemaios VI. 2,2, 2,5).

³⁸ Strabo leírja (XI. viii,4. és xiv,4.), hogy a szakák eleinte a Kaukázustól délre laktak. Népnévük megőrződött az örmény Szakaszen tartomány nevében; v.ö. Diodorus, Bibliotheca, II. 43,2, a szkíták eleinte az Arax-folyónál laktak.

³⁹ Agathias, Hist., II. 27., Ardashir, a szászánidák első királyának származási legendájánál szerepel a *Καδοσσαίων* területnév, ami a görög toldalékot elhagyva a leginkább egyezik a magyar kadocsa alakkal; ld. még Ravennai Anonymusnál, p.60, II. 8,14.

⁴⁰ Siebmacher: Die Grosse u. Allgemeine Wappenbuch, Nagy Iván: Magyarország családai, Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai.

⁴¹ Báró ORBÁN Balázs: Székelyföld leírása, Pest, 1868., Udvarhelyszék, XIX., Kadács vagy Kadicsa vára (a vár alaprajzával). V.ö. Baranya megyei *Kacsóta* település Szentlőrinc-től nyugatra, mely régen *Kadosafalva* volt (Földrajzi nevek, 1973, CSÁNKI: Mo. tört. földr., II. 493). Ez a helynevünk is igazolja, amit már bizonyított a kutatás, hogy a székelység (eszkil-ogurok) nagy része eredetileg Nyugat-Magyarországról települt Erdélybe a

honfoglalás idején, s korábban a nyugati avar végeken látott el ugyancsak határőrizeti feladatokat (a kisbirtokos-kisnemesi, határőr népességre utalnak Nemes- összetételű hely- és családneveink; v.ö. Primus LESSIAK: Edling-Kazaze c. tanulmánya, idézi GÖTZ László: Keleten kél a nap, I., p. 284., Püski, 1994.). A Földrajzi nevek etimológiai szótára elsődlegesen személynévi eredetűnek tartja a Kadács, Kadics, Kadosa falunéveket, hozzátéve, hogy számításba jöhet az ótörök *qadiča ~ *qaduča „tévelygő, bolyongó” jelentés. Viszont ennek eredetét is meg kell vizsgálni, nem iráni jövevényt-e a török nyelvben. A szótár szerint a Kadács név eredeztethető a régi Kada személynévből, s esetleg a kada főnévből, ami a népnyelvben „folyó fenekén lévő vízvájta gödör, melyben a halak télen tanyáznak” (‘kád’). Azonban kérdés, hogy lehet-e egy személynek vagy akár egy hegytetőn álló várnak ezen az alapon nevet adni.

⁴² A tör. on-oq-ar = tíz-nyíl-nép, v. tíz-nyíl-ember, azaz tíz ogur törzs szövetségét jelenti; az oguroknak számozott törzsnevei voltak (háromogur, hatogur, kilencogur stb.); Jordanes említi, hogy Attila halála után egy ízben középső fia, Dengizik (Dintzic) az Vltzinur, Angiscir, Bittugur (öt-ogur), Bardor törzsekkel együtt megtámadta a pannóniai rómaiakat (Getica, 53,272). Ld. az onogurok (hunuguri) prémkereskedelméről Jordanes 5,37. Az északi osztjákoknál fennmaradt legendáról ld. szerzőtől Az Arany Anya szobrának nyugat-szibériai legendája és eredetének kérdése, Mikes International, 2010/3. Néhány szír forrásban a Dél-Kaukázusban szereplő hangaraye/kangaraye népnév eredeti alakja is onogur lehet a legújabb kutatások szerint, ld. Harmatta J.: Egy szászánida arany pecsétgyűrű felirata, in: BÁLINT Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai, 1995., III. függelék. Az 550 körül író Agathiasról tudjuk, hogy egy kolchiszi erődöt Archaeopolis közelében régóta Onoguris-nak hívtak, majd Szentistván lett a neve (a mai Sepietivel lehet azonos, ahol görög feliratos oltárkövet találtak Szent István protomártírnak ajánlva; v.ö. L. G. KHRUSHKOVA: The Spread of Christianity in the Eastern Black Sea littoral, 2007. Agathias csupán feltételezi, hogy az erődöt azért hívták Onogurisnak, mert egy alkalommal „visszaverték” itt az onogurok támadását; sokkal valószínűbb, hogy azért kapta az erőd ezt a nevet, mert az onogurok a perzsákkal szövetségben elfoglalták a rómaiaktól, hiszen az 500-as években többször is ez volt a helyzet. Ld. Onogoria ország a Meótisz keleti felén, Ravennai Anonymus, IV. 2. V. ö. az onogurokról Movses Khorenaci: Nagy Örményország története, ahol egy Und Ugendur nép szerepel Kolchisz területén a Kr. e. 2. században, bár az időpont kérdéses (valószínű, hogy itt inkább a Zosimusnál szereplő urugund népről van szó, hisz tőle tudjuk, hogy a szkíták, szarmaták is többször megjelentek a Pontus délkeleti partjainál; Függelék I.). Egyes régészek az ogurok őseit a Tagar-kultúra megteremtőiben sejtik. Az onogur-kérdésről ld. még a fiatal erdélyi történész, PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederik: A székelyek eredete és ősi hite, in: Östörténet és Kereszténység Nemzetközi Konferencia, Csíkszereda, 2009. okt. V.ö. a székelyek genetikai közelsége a bolgárokhhoz, BOGÁCSI-SZABÓ et al.: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén, Magyar Tudomány, 2008/10. p.1204-1216.

⁴³ O. PRITSÁK: Die Bulgarische Fürstenliste, Ural-Altäische Bibliothek, O. Harrassowitz, Wiesbaden, 1955. A listán az első név Avitocholé, azután Irnik következik, Attila király nem szerepel (www.kroraina.com/bulgar/pritsak). A lista érdekessége még, hogy a fejedelmek uralkodási éveit az ázsiai zodiákus-években adja meg.

⁴⁴ V.ö. DAI 39, 40. A kabarok népéről és A kabarokról és turkokról (magyarokról). Ld. Függelék III. Anonymusnál a kabarok a Zagyvánál, Sajónál, Tiszánál kapnak földeket, Vajta vezér Szovárddal és Kadocsával vett részt a nógrádi és a Maros-Temes közti harcokban a morvák és az óbolgárok ellen. HARMATTA J. szerint a kálizok nem azonosíthatók a kabarokkal, de ez ellentmond a forrásoknak. Viszont a 8-10. században (740-988) a júdaizmusra áttérő kazárokra vonatkozhat Konstantin császár közlése 950 körül, miszerint Kijev (Κιόαβα) másik neve „Szambat”, azaz feltehetőleg Szombat volt (DAI 9., lat. „castrum Kioaba, cui cognomen Sambatas”). Megjegyezzük, hogy a magyar fordításban szereplő „holmi kabarok”, nem egy értékítéletet jelent Konstantinnál (v.ö. Hölbling, I. p. 161), hanem egy szófordulat, mely azonos formában (τινες) többször megjelenik a DAI 38-39-ben, pl. „holmi szabartiaszfalok”, „holmi vajdák” esetében is, jóllehet különbözőképpen fordította MORAVCSIK, a „valamiféle”, és „valami okból” formában. A τινες szófordulat a császári szerző bizonytalanságát jelenti csupán e számára idegen nevek vonatkozásán.

⁴⁵ Ld. Függelék II. helynevek, és Függelék III. Ld. a szoros régészeti párhuzamokat a honfoglaló magyar veretek és a Tilia Tepe-i kusán kincs veretei között (Turán 2009/1. belső borítók), és a 68. jegyz.

⁴⁶ HODINKA 1916., G. VERNADSKY: Origin of Russia, Oxford, 1959. A három fivér húgának neve Libegy, Lebed (Лыбедь) volt az egyik krónika-változat szerint (Poveszty 2003), ami viszont orosz eredetű név, hattyút (is) jelent, s szintén utalhat a kabarok és ruszok szorosabb kapcsolatára. Padányi Viktor megnevezése szerint a fivérek neve lehetett magyar is, Keve, Csák és Geréb (Padányi: Dentumagyar).

⁴⁷ HÖLBLING Tamás: A honfoglalás forráskritikája, I. Külföldi kútfők, II. Hazai kútfők, 2010.

⁴⁸ V.ö. Heraklius bizánci császár idején *belije ugri*-k (fehér ogurok) költöztek az avarokhoz, és *csernije ugri* (fekete ogur) a honfoglaló magyarok neve, Povesty vremennyx let, Moszkva-Augsburg, 2003. Kézai krónikája is említi fehér és fekete kunokat, akiknek földjén át jönnek a honfoglalók.

⁴⁹ DAI 37., A besenyők népéről: Touggáta, Kraknakáta, Salmakáta, Sakakáta, Giaioukátá városok. Theophylactos Simocatta leírja, hogy az onoguroknak volt egy Bakat nevű városuk keleten, melyet földrengés pusztított el, s moszlim földrajzi írók (pl. Ibn-Hauqal) valóban számos -kát, -kátá végződésű várost, települést említenek az Oxusnál, ld. Kmoskó 2000, p. 109-110, és Függelék II. Nándor névnel.

⁵⁰ V.ö. DÜMMERTH, 1987, és Leontij VOJTOVICS: Karpatszki horvati v etnopolitichnomi rozvitki centralno-szkhidnoe Evropi rannyyo szerednovicsja, Ukrajna v Centralno-Szkhidnij Evropi, No. 4, 2004.

⁵¹ Ld. *Mugmil at-tawarikh wa-l-gissas*, Történeti adatok és elbeszélések gyűjteménye, 32. sor: „*padsha-i Rus-ra khagan-rus gujand – Rusz ország királyát rusz-khagánnak nevezik*”; Kmoskó M.: Keleti királyok címeinek jegyzéke, Magyar Nyelv, XXIII, 1927.

⁵² DÜMMERTH, 1987.

⁵³ Poveszty, HODINKA, 1916.

⁵⁴ ZAHAROW-ARENDT: Studia Levedica, Bp., 1934. Ld. még a kardokról POLGÁR Szabolcs: A 8-10. századi Kelet-Európa. A kazár magterület a Volgától keletre az Aral-tóig (Hvárezmig) nyúlt. A szabályák gyakorisága Verchne-Szaltovónál és a Kaukázusnál jelzi, hogy ezeken a pontokon kellett védeni a kazár birodalmat: északon a ruszoktól (9. század első felétől), a Kaukázusnál az araboktól (8. század közepétől).

II. Jegyzetek a Kézai-krónikához:

55 Evilát országot egyes külföldi kutatók nyomán a 19. századi magyar kutatók közül néhányan a Dél-Kaukázusban keresték (v. ö. LUKÁCSY Kristóf: A magyarok őselei, lakhelyei, hajdankori nevei az örmény forrásokban, 1870, Kolozsvár). Evilát nem itt volt – ez elsősorban a szellemi világnak egy mítikus régiója, melynek képzete idővel egy kincsekben gazdag földrajzi területhez kötődött –, viszont a magyar őshaza lehetett ezen a dél-kaukázusi, dél-káspi vidéken, míg a fehér hunoké, avar-hunoké részben az indiai, baktirai „Evilátban”, s az avarok hun (chiön) része onnan is érkezhettek Pannóniába. Ravennai Anonymus többször is említi Kozmográfiájában a „Dimirica Evilat” nevű régiót Indiával kapcsolatban (1860., Berlin, p. 14.3-19., 21.5., 40.6., 415.7-11-12-16., 418.13. sorok). Korántsem akarunk valamilyen tetszetős preconcepció jegyében a magyarság egészének mezopotámiai, „sumér” eredetéről beszélni, de rendkívül érdekes, hogy a neves ókortörténész, A. UNGNAD említi a Samarra-i bronz táblán szereplő Havilum országot egy szerinte épp szubareus eredetű személynévvel kapcsolatban, a Kr.e. 3. évezredben: „§ 121, 1. Nawar, Urkis és Hawilum (területek) Ari-sen (a-ri-si-en), Sadar-mat (sá-dar-ma-at) fiának uralma alá tartoztak, ami a Samarrai bronz tábla révén vált ismertté (F. Thureau-Dangin, Revue Asiatique IX, S. 1 ff.). A felirat kora az akkád birodalom és a sumer III. Ur-i dinasztia közé esik, azaz kb. Kr. e. 2400.” Az Ari-sen név szubareus megfejtése ismert az ar- „adni” és sen „testvér” gyökök alapján, hasonlóképp a Sadar-mat név mat-tagja is, ld. uo. § 119. (UNGNAD: Subartu, pp. 142-143, és szerzőtől A szabir népnév és változatai a történeti forrásokban, Turán, 2006/3).

⁵⁶ „Eneth” = szarvasűnő = állatalakú anyaistennő, „állatok úrnője”; a szarvasalakú, szarvason lovagló, vagy szarvasok vontatta kocsit hajtó istennő hagyománya szinte egész Euráziában elterjedt volt, és igazi ősvallási képzetünk maradványa a Kézai-krónika „Ünő” nevébe rejtve (v. ö. KERÉNYI Károly: A csodaszarvas a perzsa Ezeregyéjszékben, in: Halhatatlanság és Apollón-vallás, Bp., 1985., MORAVCSIK Gy.: A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál, Egyetemes Philológiai Közl., 38., 1914; Nartok – kaukázusi hőseinek, L’Harmattan, Bp., 2009). Felettébb érdekes az óind *sarabha* és az obi ugor *szarp, sorb*, égi csodaszarvas elnevezések és szoros kapcsolatuk a magyar *szarvas* szavunkkal (BONGARD-LEVIN-GRANTOVSKIJ: Szkítiától Indiáig, Bp. 1981). DIÓSZEGI V.: A pogány magyarok hitvilága, 1983., a szarvat vagy agancsot viselő táltosasszonyok képzetének maradványairól, keleti párhuzamairól (melyek nem mindig „genetikusak”, hanem átvételek is lehetnek). Anonymusnál a szarvasvadászat hagyománya a honfoglalás eseményeinek leírásánál jelenik meg. V. ö. szerzőtől „Vadat üzni feljövénék...” – a termékenységistennő ősi kultusza és honfoglaláskori művészetünk, Hítel, 1999/5., bővítve 2005-ben: www.ztothcsaba.hu. A krónikai *Eneth* (nem „Eneh”) névalak meglepően hasonlít a sumér pantheon istennőneveire: Nintu, Ninti, Anunit, vagy Zerpanitu, amely hangzásban közel áll a magyar ’szarvasűnő’ tulajdonnévhez (enitu = templomi szűz, Merezkovszkij: Kelet titkai szerint). V. ö. még az asztrális vonat-

kozásokhoz BAKTAY E.: A csillagfejtés könyve. Megjegyezzük, hogy a régi kultúrák, vallási képzetek vizsgálatához szükséges a nekik megfelelő kozmikus-beavatási szemlélet ismerete.

⁵⁷ Ld. a több tucatnyi dél-uráli, kazahsztáni erősített és nyílt város és település maradványát, az ún. Andronovo-Szintasta kultúrát és összefüggéseiket kelet-anatóliai és közép-ázsiai régészeti kultúrákkal (pl. Baktria-Margiana, BMAC); a dél-uráli, nyugat-szibériai Andronovo- vagy Fjodorovo-Alakul kultúra erdőövi behatolása, majd volgai megjelenése a Kr.e. 2. évezred közepén az indoiráni és ősuráli törzsek kapcsolatára utal, v.ö. L. KORYAKOVA - A. V. EPIMAKHOV: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages, Cambridge Univ. Press, 2007., p. 150-151., és uo. p. 145. Nagyon érdekesek etekintetben S. A. GRIGORJEV eredményei, aki a Szintasta-kultúra fémipari leleteinek vizsgálata során fényt derített e kultúra népességének kelet-anatóliai eredetére, ld. Investigation of the Szintasta culture metallurgical slag, in: Kurgans, Ritual Sites, 2000. V. ö. E. KUZMINA: The Origin of the Indo-Iranians, ed. J. P. MALLORY, Leiden, Brill, 2007., p. 353., 365. Érdekes, hogy az osztjákok népművészetében máig fennmaradtak ugyanazok a szögletes, geometrikus fonatminták, melyek a bronzkori Andronovó-kultúracsalád cserépedényein is láthatók, melyeknek viszont szoros párhuzamai vannak az újkőkori, kora rézkori, anatóliai Tell Halaf kultúrában (v.ö. S. ZHARNIKOVA: Archaic Motifs in North Russian Folk Embroidery and Parallels in Ancient Ornamental Designs of the Eurasian Steppe Peoples, 2001), míg nálunk csak a honfoglaláskori edények formái tükrözik az ősi hasonlóságokat.

⁵⁸ A testvérpár alakja már Diodorusnál felbukkan a szkíta „Palus és Napes” mondájában, Bibliotheca, II. 43, 3-4, illetve Herodotosnál a három szkíta testvér, Lipok, Arpok, Kolak, és az égből hullott lángoló aranytárgyak történetében (a nevek említése körül néha pontatlanságok vannak, ld. ARADI Éva: Szakák és indoszkíták, Turán, 2009/4, 98). Megjegyezzük, hogy a négy aranytárgy (gör. arotrosz, zügosz, szagárisz, fialesz = eke, iga, szekerce, tál vagy csésze) közül az iga és a szekerce szkíta (ősmagyar) jövevényszó is lehet a görögben. A szekerce szó délszláv eredetű a Történeti etimológiai szótár (TESz) szerint, de a mai görögben is megtalálható tsekuri (τσεκουρι) alakban és nem valószínű, hogy a görögök a szlávoktól vették volna át.

⁵⁹ BAKTAY E., A csillagfejtés könyve, Bp., 1941.

⁶⁰ Ld. Menandros Protektor, a császári testőrség tisztje szem és fültanúként számol be Turkszat-nak, a nyugati türk kagán fiának szavairól, aki egy 575. évi követjáráskor az alábbiakat mondta: „...nézzetek az alán népekre s ezenkívül az onogurok (uniguros) törzseire, akik nagyon bátor emberek voltak és saját haderejükben bízva szembe merészeltek szállni a türkök leküzdhetetlen hatalmával; ám semmi sem teljesült reményeikből; nekünk engedelmeskednek és pedig szolgáskorba süllyedve.” Menandros kortársa, Agathias ugyanekkor két másik legyőzött ogur törzsről tudósít: „Olyan balszerencsét értek meg ezek a hun népek (a kutrigurok és utrigurok, a harminc és a kilenc ogur törzs szövetsége, s az onogurok is), hogy még ha egy részük meg is maradt, az szétszóródva, másoknak kényszerült szolgálni és nevét uráéra kellett cserélnie” (Szádeczky-Kardoss). Érdekes, hogy a bizánci, szír, örmény források leírják, hogy a Kaukázustól északra lakó hunok, s részben az avarok, a 6. században heftalíták voltak (Theophylactos: *chion*, Zakariás: *abdel*, Theophanes: *kermichion*, Dasxuranci: *kamicik heptalk*), míg Attila hunjait inkább mongoloidnak írják le (Ammianus Marcellinus, Jordanes). Priscus „szkítáknak” nevezi a hunokat, a Tarih-i Üngürüs, törökre fordított, törökösen kommentált latin krónikánk pedig leírja, hogy a hunok seregében 20 ezer fő „rendkívüli” hun volt, azaz a többi nem-rendkívüli, ami utalhat a hunok „szkíta”, iráni jellegű vezető rétegére és a mongoloid közrendűek tömegeire, ld. III. fejezet a hunok genetikájáról).

⁶¹ Priscos, EL 30. (FHG IV), Theophyl. Sim. VII. 7., 558-ban a hun-avarok ismét megfutamították a szabirokat, barsziloikat és onogurokat.

⁶² Getica V. 37.

⁶³ EL, I. CSHB, Pars I., ed. Niebuhr, Bonn, 1829.

⁶⁴ V.ö. MAENCHEN-HELFEN, i.m. Chapt. X. Early Huns in Eastern Europe (Turán 2009/4). A Ptolemaios által a Borysthenes/Dnyeper-folyóhoz helyezett „khuni” (Χουνοι) népnév nem vonatkozhat a hunokra, mint korábban egy pillanatig véltem. Itt Ptolemaios hallomás után elírhatott egy nevet, mégpedig a Zosimusnál ugyanezen a vidéken a 3. században szereplő urugund népnév torzításával lehet dolgunk, s a név -gund tagja lehetett a khun név alapja Ptolemaiosnál, hacsak nem az eredeti, szkíta (kelet-anatóliai?) őskumánokról van szó (a hun név görögül általában *Ounnoi*, hunok; a *khí*-vel írt forma csak Theophylactosnál fordul elő, kb. 450 év múlva, az avarok chiön/hun nevével kapcsolatban). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Ptolemaios minden adata téves, sőt a korábbi történet- és földrajzi íróknál pontosabb és megbízhatóbb volt. MAENCHEN-HELFEN állásfoglalása a hunok korai kelet-európai tartózkodásának kérdésében egyébként nem egyértelmű: megelőlegezi, hogy valamilyen „hunok”, ill. őtörök nyelvű törzsek lehettek a hunok előtt is a Pontus térségében – Jordanest követve tévesen

hivatkozik Priscus *Amilzuri* adatára! –, de a fejezet végén utal rá, hogy erre nincs bizonyíték, illetve, hogy a jelzett területeken ebben a korszakban főként szkíta utódnépek, szarmaták éltek (v. ö. Jordanes, Zosimus, Függelék I.; Amilzuri stb. népnevek: Prisci Panitae, CSHB, Imm. Bekkeri et B. G. Niebuhrii, Pars I., Bonnae, 1829. p. 166-167).

⁶⁵ Theophanes, *Chronographia*, p 546., Dümmerth 1987.

⁶⁶ O. PRITSÁK szerint a Levedi név eredeti alakja lehet az ótörök Alp-edi, Bátor úr. V.ö. Jerney azonosította DAI 38-ban említett levédiai hely- és földrajzi neveket, a Takmak (Konst. Khidmas) és a Csinhul (Khingülus) folyókat, Kis- és Nagy-Lepedikát és a Lepedikai pusztát.

⁶⁷ Ld. T. PEKKANEN, i.m. p. 11-15. V. ö. ‘ardaragantes’ a szabad szarmaták elnevezése volt, és ebből lett az oszét ‘alдар’ = idősebb, előljáró, fejedelem jelentéssel, s feltehetőleg a magyar Aladár személynév (v. ö. Ardarik, gepida fejedelem nevével, ld. Nart eposz). Úgy tűnik, hogy Kézai Valamir és Ardaric, gót és gepida fejedelmek nevéből gyúrta az Aladár nevet, ld. Jordanes 50-53, és 19. jegyzet.

III. Jegyzetek a Régi-új felfedezések a magyarság eredetéről c. fejezethez

⁶⁸ TÓTH Tibor: A magyarság etnogenezise, I-II., Turán, 2009/1. ÉRY Kinga kutatásai is lényegében megerősítették TÓTH Tibor eredményeit (ÉRY K. 1982, ld. alább Éry 50. ábra, szemléltető táblázatok és a III. Függelék). Ugyanakkor nem érthető, hogy ÉRY miért nem juthatott hasonló eredményekre a bronzkori leletek vonatkozásában, mint TÓTH Tibor (ld. Bálint Csanád a két kutató eltérő megközelítésmódjáról, MaTud 08/10, p.1185). ÉRY a késő bronzkor előtti eurázsiai leletanyag hiányosságát említi, s azt, hogy a (számára?) rendelkezésre álló öt késő bronzkori minta (andronovói és gerendavázas műveltségek) viszonylag távol van a honfoglalóktól (ÉRY 5. táblázat). Feltételezi, hogy az eltelt 2000-2500 év adhat erre magyarázatot, melynek során a honfoglalók elődeinek koponyaalkata a keveredések következtében gracilizálódott, megváltozott. ÉRY Kinga kutatásában az általa C-csoportnak nevezett kárpát-medencei (dunántúli és dombvidéki) minták mutattak 1%-on belüli, tehát közeli szignifikancia-értéket a szrubno-andronovói (kazahsztáni, alsó-volgai) késő bronzkori mintákkal, ugyanakkor a B-csoport is (Felső-Tisza-vidék), melyet Éry jelzett az 5. táblázatában, de tanulmányában már nem említette (?). ÉRY a formatávolság számításába bevont 22 avar, 1 9. századi, 4 10. századi, és 18 Árpád-kori mintát (1 minta ált. 10-nél több esetszámot jelentett), és ezeket hasonlította össze a volt szovjet területről származó 63 mintával (megj.: Éry 22 avar leletéből csak egy volt kevert, europa-mongoloid, a többi tiszta europid, s a honfoglalóknál is csak az A-csoportban van egy 73%-os europa-mongoloid keveredés; a mongoloidok – kvázi hunok – csak az időszámításunk kezdete táján tűntek fel Közép-Ázsiában, a magyarság őshazája közelében; a honfoglalók alföldi csoportjának két temetőjében, Kálon és Tengelicen a gazdagabb sírban europa-mongoloid típusú vezető nyugodott). Úgy tűnik, hogy TÓTH Tibor több eredményes összehasonlítást végzett az ázsiai bronzkori leletekkel (utóbbiból 50 szériát vagy mintát vizsgált), míg Éry bizonyította a honfoglalók egy részének szkíta illetve hun-mongol eredetét. ÉRY továbbá kimutatta, hogy az avarkori Virt, Zsély (Zelovce), Szeged-Makkoserdő volt bizonyos (másodlagos) hasonlóságban a honfoglaló B- és C-csoportokkal, ami szomszédos területről való érkezést is jelenthet, de a C-csoport legközelebbi analógiáit az Észak-Pontus, Észak-Azov erdős-steppeövezetében találta meg a vaskor második feléből, a Kr. e. 4-3. századból (késő szkíta, középső szarmata kor). Ez nem mond ellent a kijevei csatlakozók (legalábbis részleges) hvárezmi származásának; a hvárezmiek embertanilag közel állhattak a kelet-európai szkítákhoz, szarmatákhoz (ld. szarmaták leleteiről MOSKOVA, DVORNYICSENKO és BARBARUNOVA tanulmányai in: Nomads of the Eurasian Steppe in the Early Iron Age, 1995). ÉRY-hez és más avarkori és honfoglaláskori leletekhez hasonlóan FÓTHI Erzsébet vizsgálatai a késő avarkori („griffes-indás”) leletanyaggal rendelkező Ártánd (Körösök vidéke, 8-9. sz.) és Bácskaszentpéter (6-7. sz.), tisztán europid leleteinek legközelebbi analógiáit a keleti (Volgán túli) sazuromata és szarmata leletek között találta meg (FÓTHI E. 1984 p. 488, és alább a táblázat).

⁶⁹ V. ö. O. SEMINO et al.: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective, Science, Vol. 290, 10 November 2000., www.sciencemag.org, http://www.eupedia.com/europe/origins_haplogroups_europe.shtml; és [eupedia.com/origins](http://www.eupedia.com/origins); ld. még A magyarság és a Kelet, II. Őstörténeti Konferencia, Bp., Magyarok Háza, 2008. aug. 16-20. kötete; BÁLINT Csanád: Az ethnosz a kora középkorban, Századok, 2006/2., és a Magyar Tudomány, 2008/10. cikkei; ld. még TÓTH Imre: Őseink hagyatéka, Turán 2009/2.; eupedia.com, dienekes.blogspot.com). Az alánok jellemző géncsoportjai a G2a (adige-cserkeszek) és az R1a (oszétek). A mai törökök genetikájában a helyi, észak-mezopotámiai, levantei J2 Y-DNS haplocsoport 21%, a proto-anatóliai vagy közép-ázsiai R1b 15%, az indoeurópai R1a 7.5%. Meg kell jegyezni, hogy egy népcsoport eredeti génjellege sosem tűnhet el, legfeljebb a haplocsoportok aránya változhat.

⁷⁰ Syromedia, Ptol. VI. 2,6. A sazuomata/szarmata nevet, mely különböző nevű iráni törzsek gyűjtőneve volt, az indoír. *surya mada*, a nap fia, világosság fia, vagy tör. *sar-mata*, fehér mész nevekkel is összefüggésbe hozzák, ld. S. ABBAS: Common Origin of Croats, Serbs and Jats, Bhubaneshwar, India Jat Jyoti, Vol.4 no.11 (Nov. 2003) p.13-18. (Magazine of the World Jat Aryan Foundation, 248, Ram Krishna Vihar, 29, IP Extension, Delhi-110 092). MARKWART az óiráni Aveszta egyik himnuszában szereplő Szajrima néppel azonosította a sazuomatákat (in: K. F. SZMIRNOV 1959). V. ö. a nyugat-iráni médek, matianok, manajok vagy manneusok eredeti mada, mata stb. neve és a magyar, mogyer név között sem oly távoli a hasonlóság. Korábban ötletszerűen feltételeztem, hogy a szarmata névben rejtőzhet a szavárd-magyar törzsszövetség emléke, ami etimológiailag valószínűleg nem igazolható, antropológiailag azonban úgy tűnik igen.

⁷¹ T. SULIMIRSKI: The Sarmatians, Southampton, 1970, p. 175-176.; Néhány nem elhanyagolható körülmény, forrásadat valószínűsíti, hogy esetleg Arthur király lovagjai lehettek szarmata eredetűek, s így általuk is Britanniába kerülhettek a Grál-történet egyes elemei. A 8. századi Nennius krónikája „nem annyira nemes származású”, de a legkiválóbb hadvezérnek, *dux bellorum*-nak nevezi a szász betolakodók ellen harcoló Arthurt, és a középkori kódexek Grál-történeteinek miniatúráin Arthur sárkányos zászlóval, kentaur-ábrázolásokkal jelenik meg, melyek jellemzők a szkíta-szarmata világra, keletről terjedhettek el a frankoknál is, és innen a britonoknál. A történeti Arthur király személyére a legesélyesebbként a római Lucius Artorius Castus, és egy Riothamus nevű kelta vezért szokták említeni (a Riotamus név lehet az Artorius anagrammája, hiszen az m-betű kivételével ugyanazokból a betűkből áll). Ugyanakkor nyilvánvalóan nem szabad elfelejteni az Arthur- és a Grál-legendák valódi szellemi tartalmát, mely felette áll e történetek akát nyugati, akár keleti „nemzeti” hovatartozásának. Ld. még a forrásokat a britanniai szarmatákról: Dio Cassius (LXXI. 16.), és a római Notitia Dignitatum (XL., Dux Britanniarum, *Cuneus [S]Armatarum Bremetennacum*); v.ö. Strabo XI. 6, 2., a keltoszkítákról; legutóbb magyarul is: LITTLETON-MALCOR: Szkítiától Camelotig, 2005., első angol kiadás 1994.

Irodalom:

- Agathias, CSHB (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), ed. G. Nieburhii, Bonn, 1828 (ford. Joseph D. Frendo, 1975)
- BOGÁCSI-SZABÓ et al.: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén, Magyar Tudomány, 2008/10. p.1204-1216.; ugyanitt Bálint Csanád tanulmánya
- BONGARD-LEVIN-GRANTOVSKIJ: Szkítiától Indiáig, Bp. 1981
- J. B. BURY: The History of the Later Roman Empire, Vol. I-II., London, 1923. (New York, 1958)
- CZEGLÉDY Károly: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, 50 (1954) 148, – : Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Antik tanulmányok (Studia Antiqua) II., 1955
- Chorenei Mózes: Nagy-Örményország története, ford. Szongott Kristóf, Bp., é.n.
- Constantinos Porphyrogenetos, De cerimoniis aulae Byzantinae, CSHB, Libri Duo, 1829, – : De thematibus et De administrando imperio (DAI), ed. I. Bekkeri, 1840
- Moses Dasxuranci: The History of the Caucasian Albanians, trsl. C. F. J. Dowsett, London, 1961
- DIÓSZEGI Vilmos: A pogány magyarok hitvilága, Bp., 1983
- EDELSPACHER A.: Xorenaci Mózes 5. századbeli örmény történetíró az Ogundur és ogur bolgárokról, Bp., 1878
- ÉRY K.: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességének ember-tanához, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 16, 1982
- FÓTHI E.: A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata, Móra F. Múzeum Évkönyve, 1984/85-2
- GÁSPÁR Róbert – MÉSZÁROS Anita: Az uráli nyelvcsalád népességének genetikája, 2008
- GÖTZ László: Keleten kél a nap, I-II., Püski, 1994
- S. A. GRIGORJEV: The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-Europeans Origins, – : Investigation of the metallurgical slag, in. Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, ed. J. DAVIS-KIMBALL et al., Archaeopress, Oxford, 2000
- HODINKA Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, Bp., 1916
- HÖBLING Tamás: A honfoglalás forráskritikája, I-II., Ad Librum, Bp., 2010
- JERNEY János Keleti utazása, 1844-45, Bp. 1850.
- KEYSER-BOUKAZE-CRUBÉZY et al.: Ancient DNA provides new insights into the history of South Siberian Kurgan people, Springer, 2009
- P. KELEKNA: The Horse in the Human History, 2009
- L.G. KHRUSHKOVA: The Spread of Christianity in the Eastern Black Sea Littoral, AWE 6, 2007
- IOANNI CINNAM: Historiarum (Epitome Rerum ab Ioannis et Alexius Comnenos), CSHB, Bonn, 1836
- KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, 1973
- KMOSKÓ, M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, I/2., Bp., 2000. – : Szír írók a steppe népeiről, Bp., 2004

KORYAKOVA., L. N.- EPIMAKHOV, A. V.: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages, Cambridge University Press, 2007

E. KUZMINA: Korai városias életmódból a nomadizmusba, Turán, 2010/1. – : The Origin of Indo-Iranians, ed. J. P. Mallory, Leiden, Brill, 2007., p. 353., 365.

LÁSZLÓ Gyula: Őstörténetünk, Bp. 1980

Primus LESSIAK: Edling-Kazaze, Carinthia I., 103 (1913) 81. ff.

Andreas LUTHER: Die syrische Chronik des Josua Stylites, Berlin, 1997

J. MARKWART: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge, 1903

Otto MAENCHEN-HELFEN: The World of the Huns, Berkely, 1973

Menandros, FHG (Fragmenta Historicorum Graecorum), Vol. IV., ed. Carolus Müller, Paris, 1868

MÉSZÁROS Anita - BÉRES Judit: Hazai etnikumok/populációk genetikai struktúrája, A magyarság és a Kelet, II. Őstörténeti Konferencia, Bp., 2008. aug. 18-20.

MORAVCSIK Gyula: Az onogurok történetéhez, Magyar Nyelv, 1930

PAULIK Ágnes: „A világ bemutatása”, egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről, in: Források a korai magyar történelem ismeretéhez, szerk. Róna-Tas András, Bp., 2001

T. PEKKANEN: On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians, UAJb., Band 45 (1973)

C. Plinii Secundi, Naturalis Historiae, ed. Ludovicus Ianus, Lipcse, 1854

POLGÁR Szabolcs: A 8.-10. századi Kelet-Európa

Poveszti vremennyx let, Im Werden Verlag, Moskau-Augsburg, 2003

Ptolemaios, Geographia, Lipcse, 1854., I-II. kötet, III. kötet index, ed. C. F. A. Nobbe

SEBŐK László: Határon túli magyar helynévszótár (sebok2.adatbank.hu)

SEMINO, O. et al.: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective, Science, Vol. 290, 10 November 2000

Strabonis Geographica, XI., Vol. II. ed. G. Kramer, Berlin, 1852

T. SULIMIRSKI: The Sarmatians, Southampton, 1970

SZÁDECZKY-KARDOSS, L.: Az avar történelem bizánci forrásai, Bp., 1994

TESz – A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, I-IV., Bp., 1976

Theophanis, Chronographia, CSHB, Bonn, 1839. (töredékei: FHG IV.)

Theophylacti Simocatti Historiarum, CSHB, Bonn, 1834

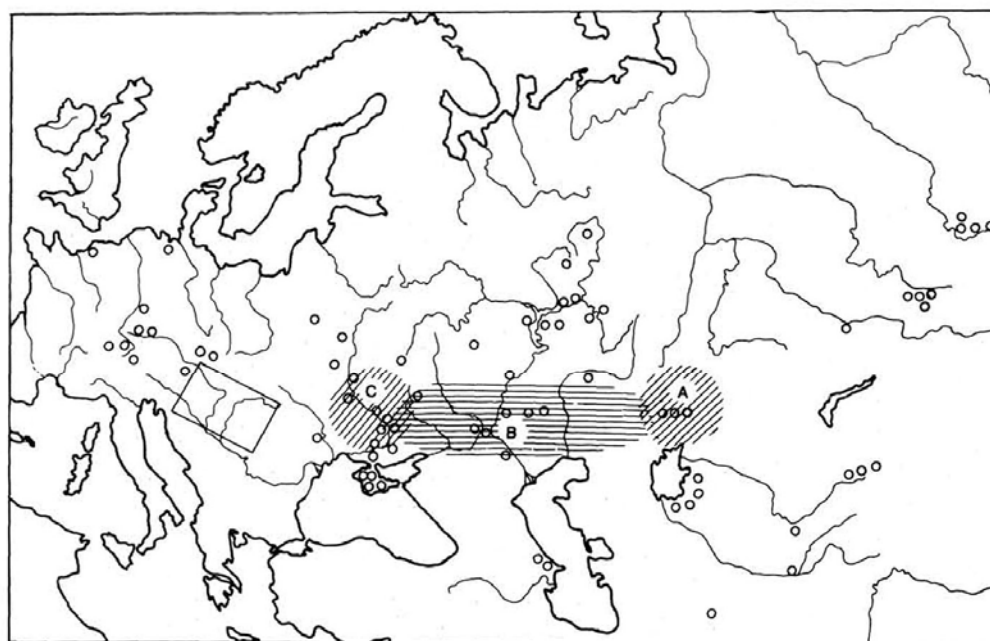
THURY J. A magyarok szavarti aszfali neve I-II., Századok, 1897

Arthur UNGNAD: Subartu – Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens, Berlin, 1936

Xenophon: Kürosz nevelkedése, ford. Fein Judit, Bp. 1979

A.A. ZAHAROW - V.V. ARENDT: Studia Levedica, Bp., 1934

Turán folyóirat 2009/1 - 2010/1. közötti számai a szerző szerkesztésében.

50. ábra. A honfoglalók három csoportjának feltételezett kialakulási területe a szarmata időszakban

Figure 50. Hypothesized area in which the formation of three conquering groups may have taken place during the late phase of Iron Age

(szemléltető térkép Éry Kinga 1982-es tanulmányából)

A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG (szemléltető táblázat ÉRY Kinga: Újabb összehasonlító vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességének embertanához, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16, 1982. nyomán; az adatok a tanulmánnyal együtt értelmezendők)

	A-csoport	B-csoport	C-csoport	D-csoport
<i>Településterület, lelőhelyek száma</i>	Duna-Tisza köze (14 lelőhely)	Felső-Tisza-vidék (12 lelőhely)	Dunántúl, északi domb- vidék (8 + 5 lelőhely)	Körös-Maros köze (6 lelőhely)
<i>Embertani típus</i>	73% europa-mongolid 27% tisztán europid	69% tisztán europid, 31% europa-mongolid (utóbbiban van turanid, és 46% uráli típus)	95% tisztán europid, 5% europa-mongolid	83% tisztán europid, 17% europa-mongolid
<i>Kialakulás feltételezett helye</i>	Steppeöv a Dnyepertől keletre és valószínűleg Kazahsztán, Dél- Szibéria, Belső- Mongólia	Steppeöv a Dnyeper és az Ural-hgys. déli, délkeleti része között	Erdős-steppeöv a Fekete- és Azovi- tengertől északra, északkeletre	Kb. a Dnyepertől keletre fekvő steppeöv
<i>Analógiái (aláhúzás: másodlagos analógia)</i>	I.e. 3. sz. - i.u. 1. sz.-i wu-szun, az avar <i>kori</i> <i>Homoknégy</i> , és az <i>Árpád-kori Besenov</i> <i>(Zsitvabesenő,</i> <i>Bars vm.)</i>	I.e. 4- i.u. 4. sz. ukrainai, i.e. 4. - i.u. 2. sz. alsó-volgai szarmata, i.e. 3. sz.- i.u. 1. sz. kazahsztáni wu-szun, i.e. 3- i.u. 1. sz. Altáj-hegységei és 7-10. sz. nomád türk, i.u. 1. sz. dél- urali Tuz-Gűr, 8-9. sz. közép- volgai öbölgar (Bolsie Tathani), 4-9. sz. észak-pontusi (Szkalisz- toje, Krim-fsz.), avar <i>kori</i> <i>Szeged-Makkorserdő, honf. kori</i> <i>C-csop., Árpád-kori Besenov és</i> <i>Szfvár-Szarázrét</i>	I.e. 3. - i.u. 3. sz. észak- pontusi késői szkíta (Zolotaja Balka), 4-9. sz. észak-pontusi (Szkalisztoje, Krim-fsz.), 11- 12. sz. észak-pontusi (Kairi), 9-13. sz. keleti szláv (poljánok), 4-6. sz. nyugati germán (Jura), avar kori Vért, Zelovce (Zsély, Ipoly mente), <i>honf. B-csop., Árpád-kori</i> <i>Rusovce (Oroszvár, Moson</i> <i>vm.), Zalavár</i>	Analógiái még nem ismeretesek (1982)
<i>Formatávolság a késő bronzkori minióktól (max. ~0,197 C²/_R)</i>	0.895 (Gerendavázas műv., Alsó-Volga)	0.662 (Andronovo, Minu- szinszk) 0.454 (And., Kazahsztán) 0.470 (Gv., A- Volga) 0.848 (Gv., Ukrajna)	0.474 (And., Min.) 0.243 (And., Kazah.) 0.280 (Gv., A-Volga) 0.709 (Gv., Ukrajna) 0.848 (Kokcsa III, Dél-Aral)	0.976 (And., Min.) 0.610 (And., Kazah.) 0.634 (Gv., A-Voga) 0.948 (Gv., Ukrajna)
<i>Klaszter</i>	2/a szubklaszter, europid túlsúly, mérsékelt rövidfejűség (subbrachycrania)	2/a szubklaszter	1/b szubklaszter, hosszufejű europid (dolichocrania)	2/a szubklaszter

(Z. Tóth Csaba, 2010)

A HONFOGLALÓ AVAROK (szemléltető táblázat ÉRY Kinga: Újabb összehasonlító vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességének embertanához, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16, 1982. nyomán; az adatok a tanulmányal együtt értelmezendők)

Regionális csoportok	1.) klaszter	2.) klaszter	3.) klaszter	4.) klaszter
<u>Duna-Tisza közí csoport</u> (15 minta): europid túlsúly, közép-hosszú, középszéles, alacsony agykoponya, arcváz közép-széles, közép magas, szemüregük keskeny, alacsony. <u>Kélet-Dunántúli csoport</u> (5 minta): tisztán europid, középhosszú, középszéles, közép magas agykoponya, arcváz és szemüreg közép-széles, közép magas, orruk középszéles <u>Nyugat-Dunántúli csoport</u> (6 minta): europid túlsúly, hosszú, keskeny, magas agykoponya, arcváz és szemüreg középszéles alacsony, orr középszéles <u>Észak-nyugati csoport</u> (3 minta): europid, középhosszú, középszéles, közép magas agykoponya, arcuk középszéles, közép magas, szemüreg közép-széles, alacsony, orruk középszéles	Érsekújvár (1/a, észak-pontusi késő szkíta, vmint 10-11. sz.-i Sarkel és ny.-i szláv analógiák), Pókaszepek (1/b), Szekszárd-Palánk (1/a), Tiszaderzs (1/b, észak-pontusi késő szkíta), Vért (1/b, honf. C-csop.), Zsély (1/c, alsó-kámai, dél-arali Tuz Gür, keleti szláv, honf. C-csop. analógiával), tisztán europid	Ártánd (2/b szubklaszter, Volga-vidéki szármata és solothurni szármata analógiával), Backa Petrovo Selo (Péterréve, alsó-volgai szármata, ny.-kazahsztáni szármata és Felső-Kámai-vidéki analógiával), Homokmég-halom (2/a szubklaszter, ukrainai szármata, és honf. A-csop. analógiával), Kékesd, Szeged-Makkoserdő (2/a, dél-arali Tuz Gür, észak-pontusi késő szkíta, honf. B-csop.), Szentes-Kaján (2/a, észak-pontusi 11-12. sz.-i analógiával), Toponár-Órház (2/a, Csernahov-műveltség, 3-4. sz., és szláv analógia) tisztán europid	Adorján-6.sz.Tanya, Alattyán-Tulát, Kecel, Sükösd-Ságod, Szeged-Fehértó, Szeged-Kundomb (felső-kámai analógia), Üllő I., II. tisztán europid	Madaras-Téglavető (56% europo-mongoloid és mongoloid, 44% tisztán europid) A 9. században megszaktadt az Duna-Tisza-közi avarság továbbélése, (a Dunántúlon folytatódott), s helyükre a Tiszántúlról egy feltehetőleg korábban is ott élt észak-pontusi késő szkíta jellegű népesség költözött

Avar időszak: 1.) Korai avar kor, 568-630 k., 2.) középső avar kor, 630-670 k., 3.) késő avar kor, 670-810. „Minden egyes periódus kezdete új népességek bevándorlásával hozható összefüggésbe.... A történeti kutatás mindenekelőtt „avarok”, „bolgárok”, „szlávok”, „griffes-indások” megjelenéséről beszél, emellett régészeti bizonyítékok szólnak a korábban itt élt különböző népek avar kori továbbéléséről is.” (Éry, p. 39). „... az embertani sokszínűséget, amit a történeti és régészeti források jeleznek, ... jól szemlélteti a 22 avar kori minta...” (p. 41). A 22 avar minta többsége tisztá europid volt, minimális mongoloid részarányal, s csupán egyetlen volt europo-mongoloid és mongoloid, a madarasi népesség a Duna-Tisza közén, de itt is 44% a tisztán europidok aránya. Két temető esetében (Kál, Tengelic) europid jellegű maradványok között mongoloid vezetőember nyugodott).

(Z. Tóth Csaba, 2010)

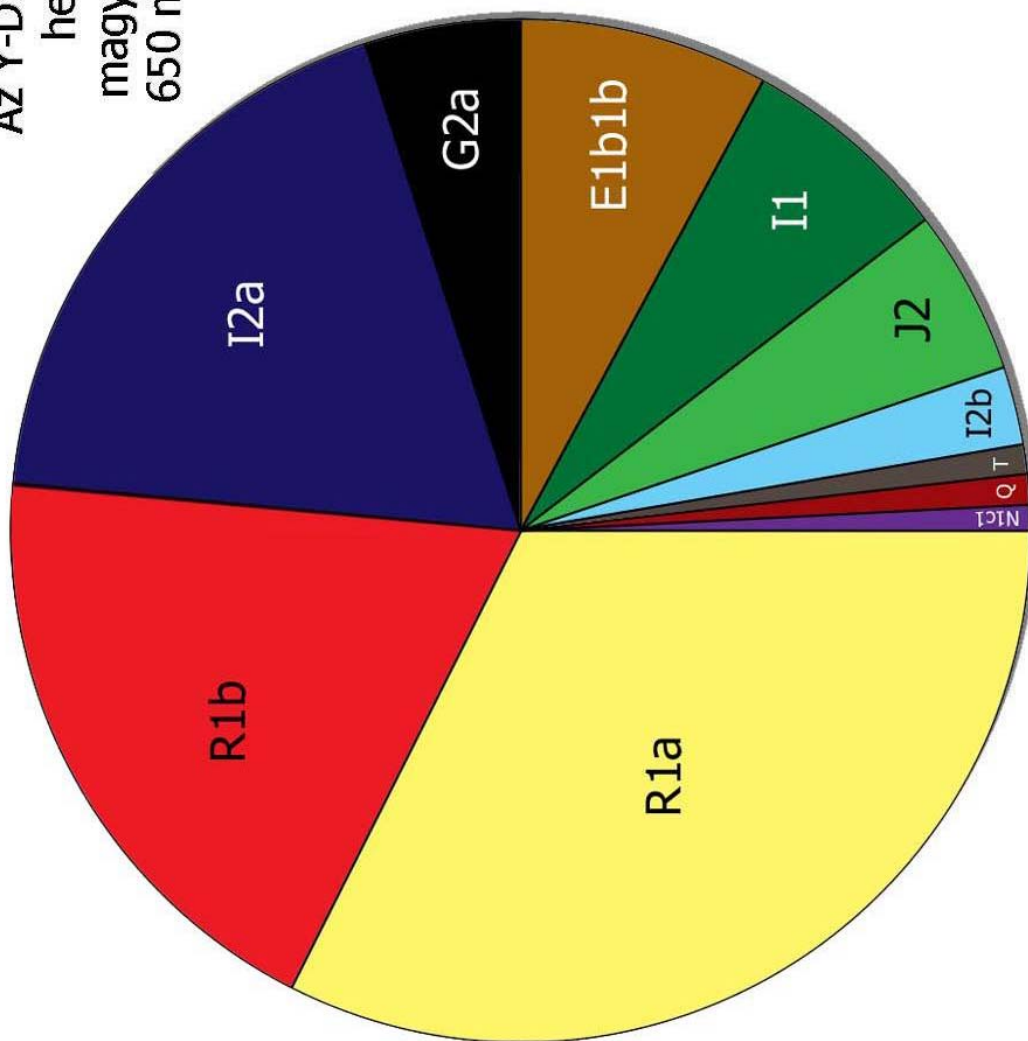
A HONFOGLALÓ AVAROK (szemléltető táblázat FÓTHI Erzsébet: A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1984/85-2. nyomán; az adatok a tanulmányal együtt értelmezendők; az összehasonlítás közel 400 lelet alapján készült)

A-klaszter	B-klaszter	C-klaszter	D-klaszter	E-klaszter	F-klaszter
Dunántúli (Fészerlak, Keszthely, Környe, Toponár, Solymár, Virt, Zsélye hosszúfejűség (dolichocrania) europid	Duna-Tisza közí (Kecel, Tiszavárkony, Üllő I., II., Moravica, Adorján-tanya, Kiskőrös-Pohibuj mackó rövid- és alacsonyfejűség (brachicrania), homlok közepesen széles, arc és szemüreg közepesen széles europo-mongoloid markánsan elkülönül minden más csoporttól, egymáshoz közeli elemeivel	Duna-Tisza melléki (Fehértó-A, Előszállás, Kékesd, Szentes-Kaján; távolabbról Jánosida- Tótképuszta) közepesen hosszú- és közepesen magas- fejűség, homlokuk és arcuk közepesen széles, szemüregük magas europid	Északi csoport (Érsekújvár, Kassa- Zsebes, Holiare, Zwölfaxing, Zsélye közepesen hosszú- és magasfejűség, homlokuk, arcuk közepesen széles, szemüregük közepesen magas europid	Duna-Tisza közí másik, kisebb létszámú csoport (Szeged- Kundomb, Sükösd- Ságod, Alattyan- Tulát, utóbbi esetben szarmata kapcsolat sejtető) közepesen hosszú- és alacsonyfejűség, homlokuk és arcuk közepesen széles europid	Jelentősebb europo- mongoloid elemek nagyon lazan összetartozó csoportja (Loebersdorf, Mosonszentjános, Kunszállás, Madaras, Bácskatopolya) közepesen hosszú- és alacsonyfejűség, viszonylag keskeny homlok és arc, szemüreg magas

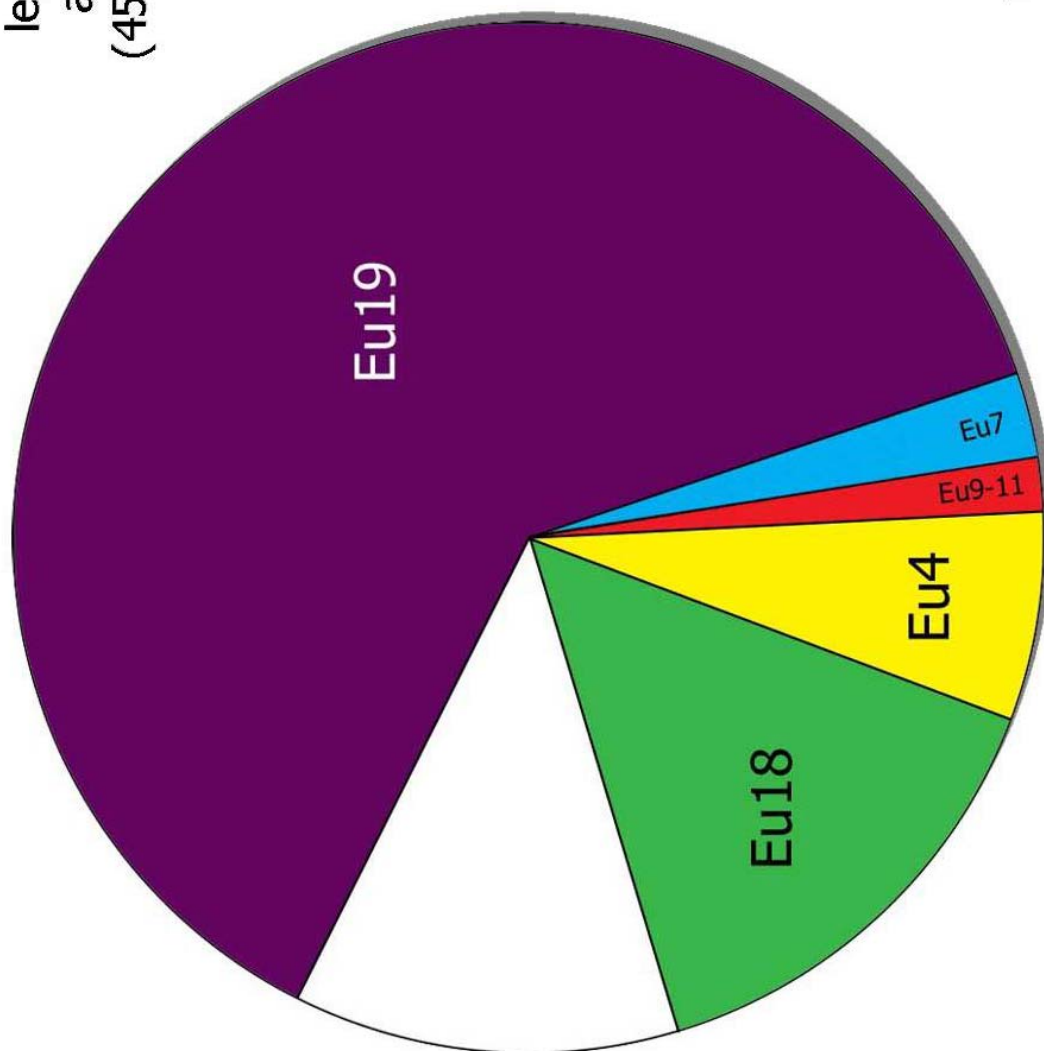
„Minden esetben a szarmata klaszterbe tartozott az avar kori Ártánd és Bácskaszentpéter (Backa Petrovo Selo) is. Az azonban ebből a vizsgálattól nem dönthető el, hogy ezek az embertanilag a keleti szarmatákhoz, régészetileg a késő avar korba sorolható népségek mikor érkeztek a Kárpát-medencébe. A két említett népség szarmata eredetét azonban valamilyen klaszter-analízis igazolta. Vizsgálataim megerősítik Éry (1983) Ártándra vonatkozó megállapításait. Bácskaszentpétert illetően viszont Éry úgy gondolja, hogy ezen népségeknek volt ugyan szarmata kapcsolata, de az avarokkal való távoli hasonlósága alapján mégis a Duna-Tisza közí avar csoporthoz sorolja.” (Fóthi, p. 488) „Vannak a vizsgált mintában olyan, 2-3 esetszámi klaszterek, melyek mögött nincs feltétlenül regionális kapcsolat is. Egy ilyen nem nagyon erős, de mégis sejtetően összetartozó csoport Csákerény, Váchartyan és Szébenyné népségéből áll. ...ez a csoport gyakran kapcsolódik a kelet-európai szarmata klaszterhez, Szébenynek a száuromata mintához való hasonlósága miatt.”

(Z. Tóth Csaba, 2010)

Az Y-DNS haplocsoportok kialakulási
helye és megoszlása a mai
magyar népességben (több mint
650 minta alapján; eupedia.com)

A 22 európai Y-DNS kromoszóma
legjellemzőbb haplocsoportjai
a mai magyar népességben
(45 minta alapján, Semino et al.
2000)

Eu19: 60%

(protoindoeurópai, indoárja;
lengyel, ukrán, észak-indiai,
pakisztáni, közép-ázsiai)

Eu18: 13.3%

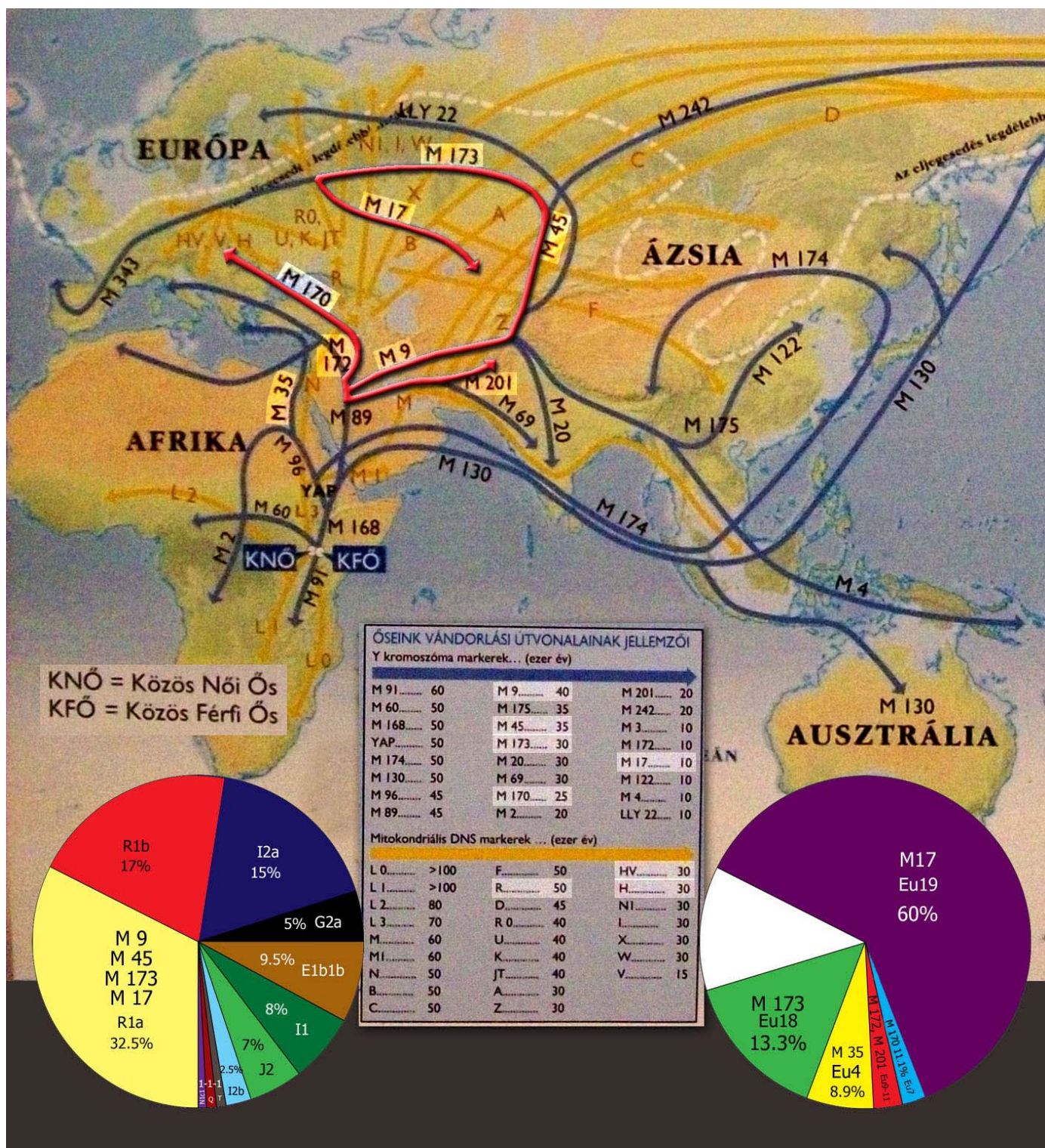
Eu4: 8.9%

Eu9: 2.2%

Eu11: 2.2%

Eu7: 11.1%

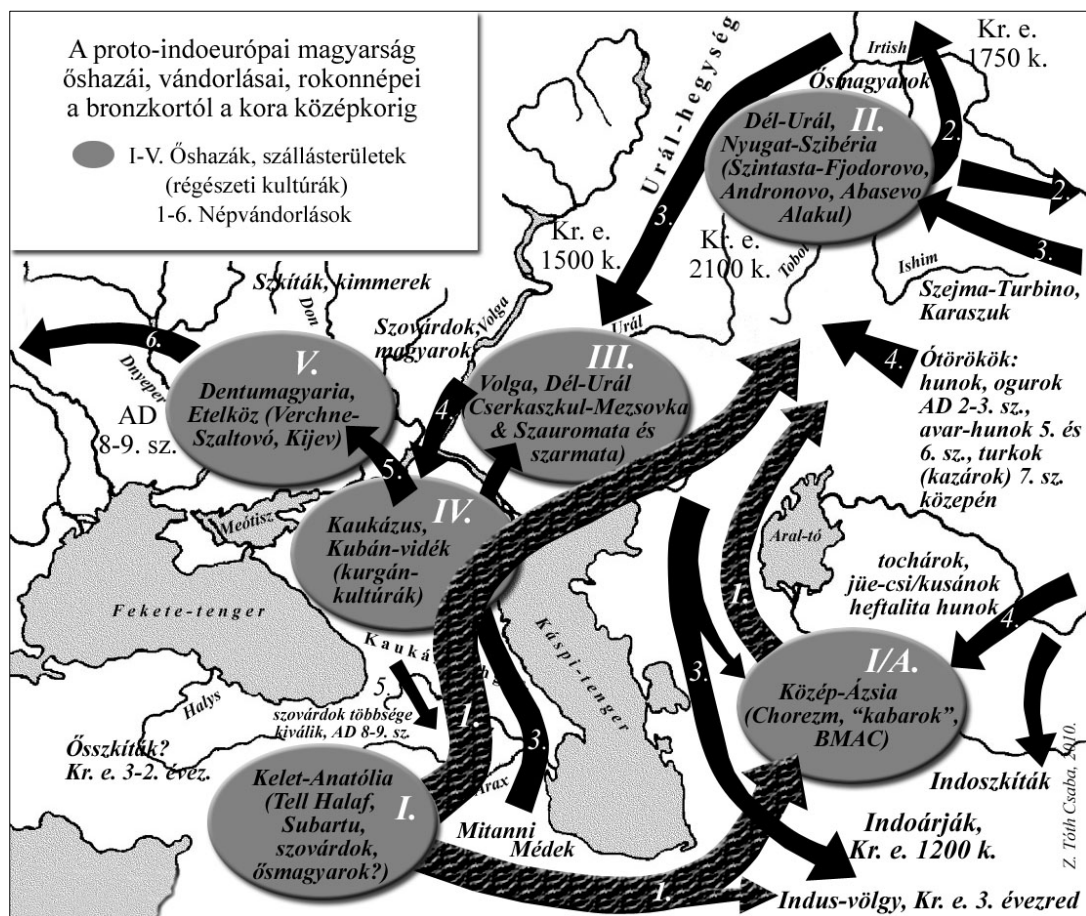
(a fehér körcikkely a hiányzó
markereket jelenti, így pl. az
uráli őslakos Eu13-14 is
hiányzik a mai népességből;
a honfoglaló magyarok
némelyikében nem szignifikáns
mértékben volt jelen, Raskó et
al. 2008)

„Népünk genetikai családfája”, Millennáris, 2009., kiállítási tábló részlete (piros nyíl a szerző kiemelése, az ősmagyarok és más rokonnépek vándorlásainak irányát jelzi, de nem mutatja az összes népvándorlást, csak a legkorábbiakat; a két körgrafikon a szerzőtől)

JERNEY János őstörténész, akadémikus 1844-ben Dél-Oroszországban megtalálta a DAI-ban említett Levédiát (fent: részlet a térképéről, ld. 66. jegyzet)

A Turul-dinasztia és a magyar nemzet eredete, lakhelyei és vándorlásai középkori krónikáink és a történeti források szerint (I. tábla)

Anonymus: A magyarok cselekedetei (1072 k.)

(1.) *Jáfet*
(a szkíták bibliai őse a Vízözön után)

(1.) *Hetumoger, Mogerii, Dentumoger* = hétmagyar törzs/vezér, magyarok; (Volga-vidék, Szkítia)
Magóg „király” (Magóg = magyar) (a Bibliában országnév, Ezék. 38-39);
(1., 5.) *Attila*, hun király (451.)
Szkíták (Herodotos nyomán)

(45.) a ‘*Soba, Sobamogera*’ nép,
Zovárd vezér halála után Görögországban marad (Neopatras környékén):
a szabirok/szavárdok és a kutrigurok emléke (Konstantin: *Sabartoi asphaloi*, és Notitiae Episc. 1613: *Cutziagri*)

(3., 7.) *Ügyek*, „Magóg király” utódja
oo *Emese* (Turul-álom)

|

(3., 7.) *Álmos*,
„unokaöccsei” *Zuard* és *Cadusa*
(szavárd, kadusz népnév, 14., 33-37. 45.;
v. ö. kadusz, kadisz elő-iráni nép,
(Xenophon, Strabo, J. Stylita)

|

(4.) *Árpád*
(14., 39.) idegenek által használt gúnynev a „*hungarus*” (onogur)
(34.) szarvasvadászat (honf. után).

ESEMÉNYEK:

Szkítiát a túlnépesedés miatt hagyják el a magyarok, akik elindulásukkor
(7.) börtömlőkön átúsztatnak az *Itilen* (a Volga török neve, a.m. ‘folyó’);
(8.) majd *Kijevbe* érkeznek; ‘*kumani*’ (kabarok?)
(12.) a *Kárpát-medence* birtokbavétele

Kézai Simon: A magyarok cselekedetei (1285 k.)

(4.) *Jáfet*

|

(4.) *Thana* király (a *Don-folyó* neve)

↑ ?

(4.) *Menrot/Nimrod*,
oo *Eneth / Ünő*
(szarvasalakú istennő)
Evilát ország (Indus-völgy, BMAC-kultúra)

|

„*Hunor*”, „*Magor*”,
a hunok a magyarok
‘*hunok vagyis a hungarusok*’
(dinasztikus-törzsszövetségi kapcsolat AD 375 után);
alán, óbolgár/ogur feleségek;

(5.) *Meótisz vidéke*, szarvasvadászat.
A ‘hunok’ 700-ban indulnak el (7.)
(v. ö. fehér ogur bejövétel 610-668 k., ld. Kijevi-krónika)
Etele király, címere a *turul*;
Chaba (felesége *horezmi*, 19-22.)
Caducha, *Zuard* (7., 17.)
Álmos apja *Előd* („Levedi”?)

----- Fiktív, általános -----

Diodorus Siculus,
Epiphanius, Isidorus,
Cosmas Indicopleustes

Procopius, Jordanes

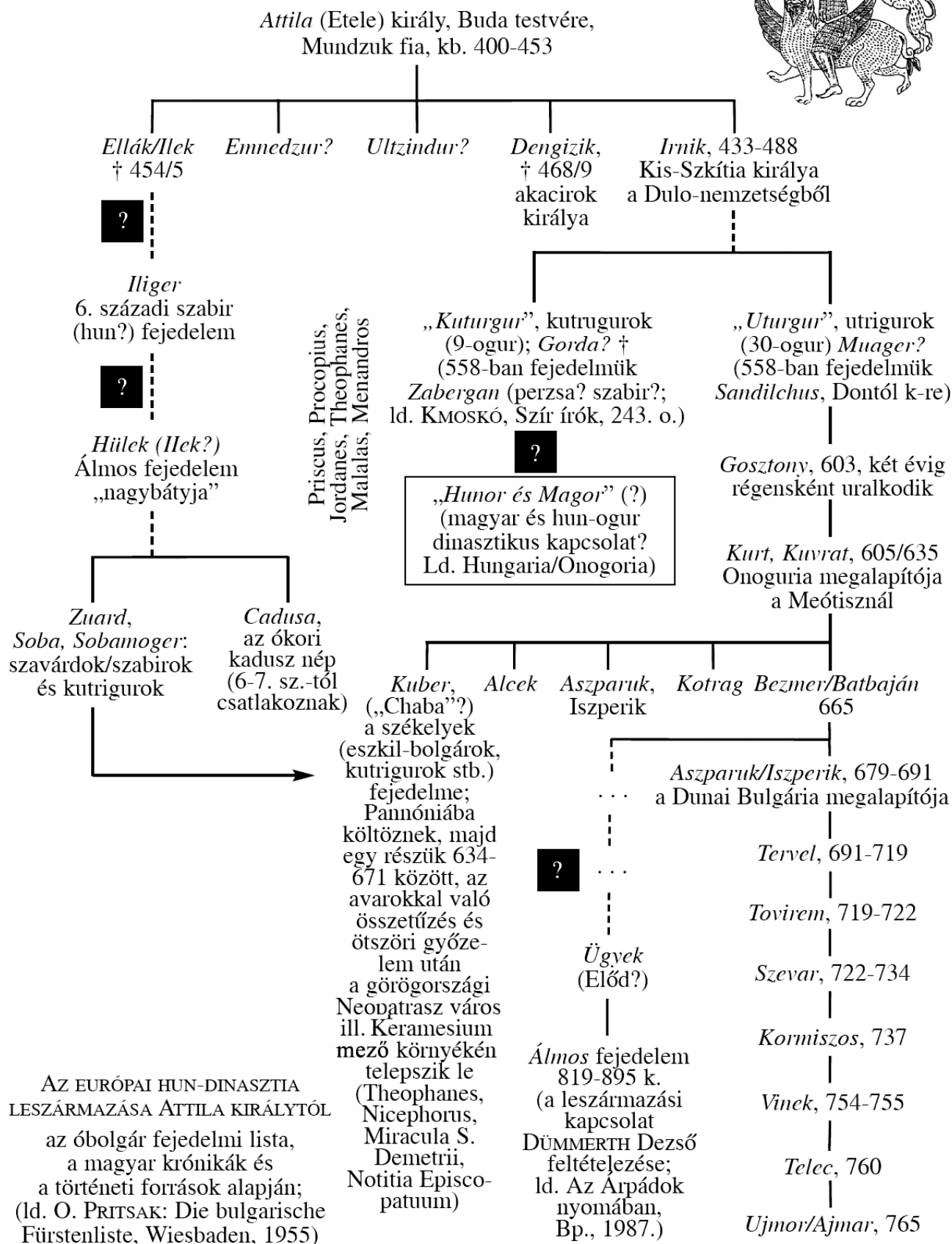
Nyugat-, észak és közép-ázsiai etnokulturális kapcsolatok

v. ö. Plinius: Sardi Scythia, Ptolemaios: Suard és Mater népnevek az 1-2. századi Szarmáciában, a Meótisz-Don-Volga vidékén

ESEMÉNYEK:

Honfoglalás: „visszatérés”, második bejövétel a *Kárpát-medencébe* (v. ö. fekete ogurok, Kijevi-krónika); nyugati és balkáni hadjáratok, királyaink.
Az ország 108 nemzetsége (27-33.),
a jövevény lovagok, nemzetségek (77-től).

II. Tábla

III. Tábla

*Az ősmagyarság és rokonnépei Nyugat-Ázsiában
a bronzkor végétől AD 7. századig*

Század	Magyar	Szabir/Szavárd	Hun	Ogur	Kadocsa
Kr. e. III.-II. évezred	Abasevo- Andronovo kultúrák, Urál, Ny.-Szibéria, Volga-vidék	<i>Subar-tu, Subir-ki, Subar</i> (sumer, akkád ékírásos táblákon, gyök: SBR)	–	–	–
Kr. e. I. évezred	Cserkaszkul- Mezsovszka kultúrák, Volga-vidék; szauromaták, szakák	<i>Subar-ra</i> nép (óperzsa szerződésszöveg)	–	<i>Und Ugendur; bulgar</i> (2. sz.?, M. Chorenaci)	<i>Kadousioi</i> (Xenophon, Strabo)
		<i>Saspeires</i> nép (?) (Herakleitos)			
AD. I. század	<i>Metere</i> (Ovidius) <i>Mattzaris</i> (Celjei felirat)	<i>Sardi Scythae</i> a Meótiész térségében (Plinius)	–	–	<i>Catuces, Cadusii</i> (Plinius)
II.	<i>Materoi, Souardenoi</i> népnévek a Volga-Don térségben (Ptolemaios)		<i>Khounoi</i> (Ptol.; nem hunok, hanem valósz. szkí- ta őskunok)	–	<i>Kadousioi</i> (Ptolemaios)
III.	<i>Macara</i> város, <i>Sardenae</i> nép a Meótiisztól keletre (Tabula Peutingeriana)		–	–	<i>Catace, M. Catacas</i> (Tab. Peut.)
IV.	–	<i>Sapires, Hunni, Chionitae</i> (Ammianus Marcellinus)		–	–
V.	–	<i>Sabiron, Ourgoi, Saragouroi, Ounni, Ounogouroi</i> (Priscus)			<i>Qadisaye</i> (I. Antioch.)
VI.	<i>Amzarte</i> (Zakarias) <i>Kücsü-Madzsar; Ulu-Madzsar</i> erődök (Derbend name)	<i>Sabeiroi</i> (Procopius Zakarias Agathias Menandros Jordanes) <i>Sober</i> (hanti énekek)	<i>Ounnoi</i> (Zosimus) <i>Abdel</i> (Zakarias)	<i>Hangaraye</i> (Mar Grigor) <i>Puguraye</i> (M. Syrus) <i>Unaghur</i> (Zakarias)	<i>Qadisaye, Kadisenoi</i> (J. Stylites, Procopius) <i>Katisk</i> (L. Parpeci) <i>Kadusk</i> (Ps.-Movses)
VII.	<i>Machara, Machare</i> városok (Anonimi Ravennatis)	<i>Sabiroi, Kheounnoi, Efthalon, Ounnigouroi, Kotzageroi, Kadasenoi</i> (Theophylaktos Simokattes), <i>Cutziagri</i> (Notitiae Episcopatum)			
		<i>Matzaron</i> erőd (Theoph. Sim.)	<i>Honk</i> (M. Dasxuranci)	<i>Onogoria</i> ország (Anonimi Ravennatis)	

114 NOTITIÆ EPI SCOPATVVM

Clanei.	Perperinæ.
Polybotanus.	Marmaritzanorum.
Pisfiæ.	LI. NEOPATRENSIS
XLVII. CAMACHIVS	M. in Helladè.
M. in Armeniâ.	Gazalorum.
Keltzenenlis.	Cutziagri. ←
Arabracenlis.	Sibiçti.

A 7-8. századi bizánci Püspökségek Jegyzékében szerepel a Cutziagri, vagyis kutrigur nép nevével jelzett neopatriai püspökség (Notitia Episcopatum III. 1, LI., 1613. Antwerpen, ed. Aubertus Miraeus, 114. o.; első magyarországi közlés; Olajos Teréz nem említi ezt a fontos adatot, ld. A 9. századi avar történelem görög forrásai, in: A honfoglaláskor írott forrásai, Bp. 1996); ez az adat is igazolja, hogy Anonymus részben egy valós avarkori esemény hagyományát írta le a „Csaba”-mondával, Kuber népének, a kutriguroknak Görögországba költözéséről (lehet, hogy Konstantin a Kuber nevet érthette „kabarnak”, bár a kutrigurok visszatérésének ellentmond a középkori szólás-mondás a Csaba-magyarokról és a székelyek hagyománya).

Ábrák forrása:

A Tabula Peutingeriana rekonstruált és facsimile kiadásai: Tabula Peutingeriana, 1-4 Jhrh. n. Chr., Facsimile ed. Conradi Millieri, 1887/1888, Ld. még: Tabula Peutingeriana (Facsimileausgabe) ed.: E. Weber, Graz 1976., <http://www.hs-augsburg.de>); Ptolemaios: Geographia, Lipcse, 1854., I-II. kötet, III. kötet index, ed. C. F. A. Nobbe.

A Ravennai Geográfus földrajzi leírásának térkép-rekonstrukciója: Konrad Miller, Mappae mundi: Die ältesten Weltkarten, 6 vols. Stuttgart: J. Roth, 1895-98., és Konrad Miller, Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana, Stuttgart: Strecker und Schröder, 1916; v. ö. Anonymi Ravennatis, Cosmographia, 1860, Berolini, ed. M. Pinder et G. Parthey (térképpel, melyen fel van tüntetve Onogoria ország a Meótisznál).

Függelék. I.

A Kézai-krónika forrásai

Diodorus Siculus, Dionysius, Epiphanius, Orosius, Zosimus, Cosmas, Jordanes és Isidorus a szkíta/szarmata és hun népek történetéről

1. Diodorus Siculus

A szicíliai Agüriumban a Kr. e. 1. században élt görög történetíró Scythia leírása (*Bibliotheca historica*, II. kötet, 43. rész; *The Historical Library of Diodorus the Sicilian*, Vol. I., G. Booth, London, 1814, p. 136-137)

„Most pedig a szkítákat fogjuk tárgyalni, akik az Indiával határos országban laknak. Ez a nép eredetileg kis területet birtokolt, de később, egyre jobban megnövekedvén erőben, hatalmuk és bátor tetteik által sok területet elfoglaltak, vezéri és hírneves nemzetté váltak.

2. Akkoriban először az Araxes folyónál laktak, egészen kis számban és hírnevük hiánya miatt lenézetten; de mivel régi királyaik egyike nagy harcos volt és ügyesebb hadvezér a többinél, területeket szereztek a Kaukázus hegyeinél és a pusztákon az Óceán, a Meótisz tava és a Tanais folyó mentén.

3. Később, miként a szkíták beszámolnak a mítoszról, egy szűz született náluk a föld alól; testének felső része a derekáig női volt, de az alsóbb része kígyó. Ezzel a szűzzel Zeusz egy fiút nemzett,

akinek a neve Scythes volt. Ez a fiú híresebb lett, mint bárki őelőtte, és a népet róla nevezték el szkítának. Mármint ennek a királynak a leszármazottai között volt két kiemelkedően jeles testvér, az egyik neve Palus, a másiké Napes.

4. És mivel ők ketten híres tetteket vittek véghez, és a királyságot megosztották egymás között, a nép egyik részét palusoknak, míg a másikat napeusoknak nevezték. De bizonyos idő múlva e királyok leszármazottai, kiemelkedő értékük és hadvezéri ügyességük miatt, sok területet meghódítottak a Tanais folyón túl, egészen Thrákiáig, és seregeikkel elhatolva a másik oldalig, kiterjesztették hatalmukat egészen a Nílusig és Egyiptomig.

5. És azután leigázva sok nagy népet, akik a thrákok és az egyiptomiak között laktak, a szkíták birodalma kiterjedt egyik oldalon az Óceánig keleten, és a másik oldalon a Káspi-tengerig és a Meóisz taváig; mert ez a nép nagy erőre tett szert és jeles királyaik voltak, akik közül egyik a szakáknak adta a nevét, a másik a masszagétáknak, megint másikkal pedig az arimaszpoknak, és számos egyéb törzsük nyerte el nevét ilyen módon.

6. E királyok idejétől kezdve sok meghódított nép költözött másik hazába, és ezek közül kettő alkotott nagyon nagy kolóniát: egyikük asszírokból állott, akik Paphlagonia és a Pontus közötti földre költöztek, a másik pedig Médiából vándorolt el, és a Tanaisnál telepedett le, s ez a nép a sauiromata nevet viselte.

7. Sok-sok évvel később, ez a nép hatalmassá vált, és Scythia nagyrészét feldúlta, és teljesen elpusztított mindenkit, akit leigázott, és az ország legnagyobb részét pusztasággá tette.”

2. Dionysius Periegetes

A „leíró” Dionüsziosz, keveset tudunk róla, valószínűleg alexandriai volt, és a 117-138 között uralkodó Hadrianus idején élt; görög hexameterekben írt földrajzi műve csak latin fordításban maradt fenn, készítette Rufus Festus Avienus; a hunokat „phruri” néven, a tochárok és kínaiak társaságában említi a Káspitól jóval keletebbre (ld. Strabo „phrun”, Plinius „thuni et focari”, s néhány kéziratban Orosius „funi” népnéve; a Periegesis-t Kézai nem használta, de a hunok miatt helye van ebben a gyűjteményben).

Periegesis sive Descriptio Orbis Terrarum

(...) 920. Caspia propellit fluctu freta: qua patet huius/ fluminis os, diri ripas habitant Iaxartae./ tendere non horum quisquam certaverit arcus:/ ambitus hos etenim multus trahit, et grave curvis/ pondus inest taxis, longo sunt spicula ferro./ 925. et rigor in nervis veluti bovis. inde cruenti/ sunt Tocari, Phrurique truces, et inhospita Seres/ arva habitant, gregibus permixti oviumque boumque/ vellera per silvas Seres nemoralia carpunt. (...)

3. Epiphanius

A ciprusi Szalamisz püspöke, egyházatya, élt 310/320-403 k.
Panarion (Adversum Haereticos), A „szkítianizmus”

2,8. A vízözön után az ötödik generáció idején, mikor a Noé három fiától, azok gyermekeitől és az egymást követően születettektől származó emberiség megsokasodott, 72 főember és nemzet élt a világon.

2,9 S minthogy ők elterjedtek és messze elszéledtek a Lubar-hegységtől és az Örmény-felföldről vagy az Ararat vidékétől, elérték Shinar síkságát, ahol letelepedtek (Shinar most Persia, de régen az asszírokhoz tartozott; [Shinar, Sinear = Sumer]).

2,10 Shinarban egymáshoz csatlakoztak és arról tanácskoztak, hogy egy tornyot építsenek és egy várost. Az Európához közeli területről, mely Ázsiával határos, mindannyiukat „szkítáknak” nevezték, ami ennek a korszaknak a neve is volt. [szkíták mint a világ legősibb népe ld. Justinos Világtörténetéből].

2,11. Ők kezdték a tornyot emelni és felépíteni Babilont. De Isten előtt nem volt kedves ez a munkájuk, és összezavarta nyelvüket, és felosztotta a közös nyelvet 72 nyelvre, az emberek számának megfelelően, akik akkor éltek. Ez megmagyarázza, miért nevezték őket „Meropes”-nek (meropoknak), a megosztott nyelv miatt. Egy szélvihar döntötte le a tornyot.

2,12. Így szóródtak szét az egész földön jobbra és balra, néhányan visszatértek oda, ahonnan jöttek, mások továbbmentek kelet felé, míg mások elérték Líbiát.

2,13. Bárki, aki tudni akarja, mi történt velük, felfedezheti, hogy mindegyikük továbbment, és területeket szerzett magának minden egyes országban. Így például Egyiptomot Mistrem foglalta el, Etiópia Kusnak jutott [az ókorban nemcsak a kelet-afrikai Etiópiát nevezték így, hanem a mai Afganisztán, Pakisztán területét is, mely az Indus-völgygel együtt a bibliai Eviláth, Havilah országnak felel meg a régi írók szerint – a ford.], Axomitia Putnak, Regman, Sabakata és Ludan – Judadként is ismeretes – megszerezte a Garamitia közelében fekvő országot. De hogy ne részletezzem tovább ezt az előszót, visszatérek a tárgyra, és összefoglalom sorban, ahogy következik.(...)

3,1. És akkor először ültek tanácsot és először választottak uralkodót az Eber és Peleg közötti időben, és építették a tornyot és az első várost a vízözön után, ami az oka volt az egész építkezésnek.

3,2. Mert Nimrod, az etiópiai Kus fia, Asshur apja, királyként uralkodott. Királysága Orechben, Arphalban és Chalanában székel, és ő alapította Theirast, Thobelt és Lobont is Asszíriában. A görögök mondják, hogy ő Zoroaster és hogy ő továbbment keletre, és az első telepes volt Baktriában.(ld. Nimród mint mágus, akit Zoroasterrel azonosítottak: Clem. Hom. IX. 4-5.)

3,3. Minden kihágás abban az időben kezdett elterjedni, mert Nimrod volt a kútfeje a tévtanításnak, asztrológiának és mágiának – amit néhányan Zoroasternek tulajdonítanak. De az igazság az, hogy Nimród, az óriás idején történt ez; Nimród és Zoroaster egymástól távol vannak az időben. (ld. „Zoroaster a mágus” Baktria uralkodója in: Eus. Praep. Ev. X. 9, v. ö. Eus. Chron. 29,1 (Karst); Jer. Chron. 20,13. [ld. Isidorus Hispalensis])

3,4. Peleg volt Reu atyja, és Reu volt Serug atyja, akinek neve „kihívást, bosszantást” jelent; és, úgy gondolom, a bálványimádás és a hellenista eretnokség közöttük kezdődött. Az emberi ész saját gonoszságából eredt, kihágásokra hajlott a jóság helyett – mely a szabasággal, ésszel és értelemmel együtt jár –, de csak festményekkel és képmásokkal. Nem voltak még faragott képek, vagy kődomborművek, vagy ezüsttel borított dolgok, vagy aranyból vagy más anyagból készítek.

3,5. Nahor pedig Serug fia volt, és Terah atyja. A képmás-készítés agyagból ekkor kezdődött, ennek a személynek, Terah-nak a mestersége folytán. És mostantól a világban a huszadik nemzedék élt, összesen 3332 éve. (...)

3,9. A szkítianizmus követésének egy fajtája és maga a neve mostanáig fennmaradt. De ez nem olyasmi, mint egy szekta, és nincs más törvénye, mint a „paráználkodás és bálványimádás”.(v. ö. Péld. 14:12). És azután a nép isteneket csinált a szerencsétlen zsarnokokból vagy a varázslókból, akik megtévesztették a világot, és a sírjaiknál leborultak.

3,10. És sokkal később ezek Kronoszt és Zeuszt, Rheát, Hérát és a többi istenítették. És azután imádták Acinaces-t [a szkíta rövid kard görög neve, tehát itt a szkíták kard- illetve hadisten-kultuszáról emlékezik meg a szerző – a ford.] – és a szkíta sazuromaták imádták Odrysus-t [Ordos, Plinius IV. 82., Odessza város régi neve – a ford.] és a thrákok őseit, akiktől a fríg nép származott. Ezért nevezték el a thrákokat a Theras nevű személyről, aki a torony építése idején született [v.ö. Gen. 10:2.: „Jáfet fiai: Gómer, Mágog, Madai, Jáván, Thubál, Mésekh és Thirasz.”]).

4. Orosius

375-418 között írt, keresztény teológus, történetíró, hippói Szt. Ágoston tanítványa volt. Történelem (*Historiarum Adversum Paganus*)

I. 4. Ezeregyszáz évvel a Város alapítása előtt, Ninus [Ninive alapítója, néha összekeverik Nimroddal], az asszírok első királya, hatalmi vágyától vezetve, háborúkat indított idegenben. Ötven éven át tartott a vérontás egész Ázsiában. Déltől és a Vörös-tengertől kezdve pusztította és alávetette a területeket egészen az Euxinus [Fekete-] tenger északi mentéig. Harciasságra tanította a barbár Szkítiát, mely addig békés és nyugodt volt, erejének tudatára ébresztette és felkeltette a harciasság alvó szellemét, hogy ne a háziállatok tejét igya, mint korábban, hanem emberi vért, és hódítani tanította a szkítákat, miként Szkítia is meghódítottá vált. Ninus végül hadakozott Zoroasterrel, a baktriaiak királyával, és legyőzve megölte őt. Ő [Zoroaster] volt az, akiről azt mondják, hogy feltalálta a mágia tudományát. Később Ninust, miközben lerohant egy lázadó várost, nyíl találta és meghalt.

I. 2. Cathippus városától Saphri faluig, a közbeeső dahák, szakaraukák és párhthiaiak területein vannak az Oscobaresek csúcsai. Itt ered a Gangesz folyam és itt terem az asafoetida. A Gangesz forrásaitól az Ottorogora [Kézainál: Togora, valósz. Tocharisztán nevéből] forrásaiig északon, ahol a Paropamisadae hegyek fekszenek, találjuk a Tauros-hegységet. Az Ottorogora forrásaitól Ottorogora városáig a chunok, a szkíták és a gandaridák között van a Kaukázus-hegység.

5. Zosimus

490-510-es években írt, bizánci „pogány” érzelmű történetíró, a császári kincstár főhivatalnoka, comes Istoría Nea (*Historia Nova*, *Új történet*)

„[Gallus, nyugat-római császár idején, 251-253] a gótok, a boranok, az urugundok és a karpok ismét kirabolták Európa városait, mindent elvittek, ami még maradt (I. 16.)

„... az európai szkíták [értsd: al-dunai, Fekete-tenger melléki] teljes biztonságban voltak és átmentek Ázsiába [Kisázsia], kirabolva az összes várost egészen Kappadóciáig, Pesinusig és Ephesusig, míg Aemilianus, a pannóniai légiók parancsnoka, bátorítva csapatait, akiket annyira elkedvetlenítettek a szkíták sikerei, hogy nem mertek szembeszállni velük, és emlékeztetve a római bátorságra, meglepte a környéken lévő barbárokat. Sokukat legyőzte, és csapatait az országukba vezette.” (uo.)

[Gallienus idején, uralk. 260-268] „...a boranok, a gótok, a karpok és az urugundok, az Isternél lakó nemzetek, nem hagytak olyan területet Itáliában vagy az Illirikumban, amelyet ki ne raboltak volna, hanem minden ellenállás nélkül pusztítottak. A boranok megkíséreltek átkelni Ázsiába, és ezt könnyen meg is tették a boszporusziak segítségével, akik inkább félelemből, mint jóakaratból ellátták őket hajókkal és elkísérték őket az úton. Noha miközben saját királyaik kormányozták őket [a boszporusziakat], akik örökletes rendben követték egymást, s mindig távol tartották a szkítákat Ázsiától, akár a rómaiakra való tekintettel, akár a saját kereskedelmi érdekeik miatt, vagy az évi ajándékokkal, melyeket küldtek nekik [a szkítáknak], mégis, amikor a királyi ház kihalt, és a hatalom a hitvány és vagyontalan emberek kezébe került, ezek engedve a félelemnek, szabad bejárást biztosítottak a szkítáknak Ázsiába, és még a tengeren is a saját hajóikkal vitték át őket.” (I. 17-18.; a szkíták a dél-pontusi Trapezunt városát is kirabolták, és sok foglyot szereztek; később, Claudius idején, 268-270, is a szkíták egy nagy háborújuk után, melyet a rómaiakkal vívtak, még körülhajózták Thesszáliát és Görögországot és mindenütt fosztogattak – a ford.)

„Aurelianus császár [270-275] Pannóniába ment, mert úgy értesítették, hogy a szkíták ott készülnek támadni. A császár ez okból parancsot adott, hogy az ottani lakosok minden gabonát és jószágot vigyenek a városokba, és mindent, amit az ellenség használhatna, hogy azokat éhezéssel sújtsa.... A barbárok átkeltek a folyón Pannóniába, megütköztek a rómaiakkal, melynek eredménye közel egyenlő volt. Azonban ugyanazon éjjel a barbárok visszavonultak a folyón túl, éppoly gyorsan, mint ahogy megjelentek, és követeket küldtek, hogy békét kössenek.” (I. 24.)

[Tacitus császár idején, 275-276] „a szkíták átkeltek a Meóisz taván, és a Pontus mellékén betörték még Ciliciába [Kisázsia tartománya] is.” (I. 31.)

[Valentinianus császár halála, 375 után, Valens császár idején] „Egy barbár nemzet, amely addig ismeretlen volt, hirtelen megjelent, megtámadva az Isteren túli (az Al-Dunától északkeletre lakó) szkítákat. Ezek voltak a hunok. Kétséges, hogy ezek vajon szkíták voltak-e, akik királyi kormányzás alatt állottak, vagy az a nép volt, amelyikről Herodotos azt állítja, hogy az Ister közelében laknak, és lapos arcú, gyenge népnek írja le őket, s hogy vajon Ázsiából jöttek-e Európába? ...Mindazonáltal ez lehetséges, hiszen feleségeikkel, gyerekeikkel, lovaikkal és szekereikkel érkeztek, és megtámadták a szkítákat, akik az Isternél laktak; s noha ezek (a hunok) nem képesek lábon harcolni, sem megérteni azt, hogy miképpen lehet sétálni, mivel ők nem tudják szilárdan megvetni lábukat a talajon, hanem örökösen, még alvás közben is, lóháton vannak, mégis a gyorsaság miatt, mellyel lovaikon forgolódnak, a támadásaik és visszavonulásuk hirtelensége miatt, amikor lóhátról nyilaznak, ezek nagy vérengzést rendeztek a szkíták között. Ebben olyannyira kitartóak voltak, hogy az életben maradt szkíták kénytelenek voltak átengedni lakhelyeiket ezeknek a hunoknak, és átkelni az Isteren, és könyörögni a császárnak, hogy fogadja be őket, és cserébe ők hűséges katonái lesznek. ... Így egész Thrákia, Pannonia, és az egész ország Macedóniáig és Thesszáliáig barbárokkal lett tele, akik útjukon végigrabolták a vidékeket.” (IV. 20-tól, 25-26. többször; v.ö. Ammianus Marcellinus: Róma története; Zosimus művét nem nevezte meg Kézai a forrásai között, de mivel magyarul még nem olvashatók a fenti részletek, ezért szükségesnek láttuk ebben az összeállításban közölni)

6. Kosmas Indikopleustes

Indiautazó Kozma, egyiptomi szerzetes, 510 k. járt Indiában

Keresztény topográfia (*Krisztianiké topográfia*)

„Indiában észak felé vannak a fehér hunok [gör. leukoi Ounnoi, más néven heftaliták vagy euthaliták, a vezértörzs, ill. királyuk nevéből]. Egyikük, akit Gollasnak neveznek [Mihiragula, uralk. 510-530 k.; ld. még az egyik heftalita király, Khingila nevét; 1998-ban utaltam rá, hogy e nevekben a gyula, régi magyar társuralkodói cím is rejtőzhet; a heftalita hun nagykirályok zoroasztrianusok voltak, s a magyar kettős fejedelemség, vagy hatalommegosztás szokása erre a vallásra is visszavezethető – a ford.], a háborúba magával visz, mint mondják, nem kevesebb mint kétezer elefántot és hatalmas lovas haderőt. Ő India ura, és a népeket adófizetésre kényszeríti. Egy történet járja, miszerint ez a király egyszer megostromolta az indiaiak egyik szigetszerű városát, amelyet minden oldalról víz vett körül. A hunok királya megvárta, amíg elefántjai, lovai és katonái kiisszák a vizet az árkokból, majd száraz lábbal átkelt és elfoglalta a várost. Ezek a népek nagy becsben tartják a smaragdkövet, és egy koronát díszítenek vele. India országait a Phison folyó választja el Hunniától. Az isteni Írás Indiát nevezi Euilat-nak (Havilah).” (XI. könyv, 370-372)

„Még Taprobane-ben is, amely egy sziget Távol-Indiában, ahol az Indiai-tenger van (Ceylon), létezik keresztény egyház, papsággal és hívők közösségével, de nem tudom hogy vajon miféle keresztények... És hasonlóképpen a baktriaiak és hunok és perzsák között... és szerte egész Perzsiában számtalan egyház és nagyon nagy keresztény közösségek találhatók... és ugyanúgy... a szkíták,... bulgárok... és más nemzetek által lakott országokban, egészen az Okeanosznál fekvő Gadeiráig észak felé vannak hívők és az Evangélium hirdetői, akik tanúságot tesznek a halálból való feltámadásról...” (III. könyv, 118-121)

7. Prokopius

500-565 k., cesareai görög történetíró

A gót háborúról

IV. kötet 5. rész

„A hunok, akiket régen kimmerieknek [a Kimmeriumi Boszporusznál, azaz a Kercsi-szorosnál lakóknak] neveztek, valamennyien egy király alatt éltek. Ennek a királynak volt két fia, Uturgurnak hívták az egyiket, Cuturgurnak a másikat. Apjuk elhunytával a királyságot megosztották maguk között, s a nép egyik részét Uturgurnak, másik részét Cuturgurnak nevezték el. Bár törvények között éltek, nem közlekedtek a tó [Meótisz] túlsó felén lakó népekkel; nem keltek át a vízen, s azt sem tudták, hogy át lehet kelni...[következő sorokban leírja a Meótisz túloldalán lakó ismert népeket, a gótokat, visigótokat, vandálokat, sauromatákat, melanchlenokat, akiket mind szkítáknak nevez]. Telt-

múlt az idő, s mint mondják (ha igaz a hír), a kimmer ifjak vadászatra szánva el magukat, egy szarvast kezdtek hajszolni, amely a vízbe ugrott, s az üldözők, saját örömeikre, avagy isteni rendelésre követve a szarvast, anélkül, hogy elmerültek volna, partot értek a túlsó oldalon. Hazatérve a többi kimmereknek elmondták, hogy át lehet kelni a vízen. Azok legott fegyvert ragadtak és átkeltek a szemben lévő szárazföldre, és elűzték a vandálokat Afrikába, és a visigótokat Hispániába.” [hunok megjelenése]

8. Jordanes

Ravennai püspök, 551. k. írt, Priscos, Cassiodorus és mások művei alapján

A gótok eredete és tettei (*Getica*)

„A Pontus tengere felett vannak a bulgárok lakhelyei... ettől a régiótól kezdve a hunok, mint a legbátrabb népek gyümölcsöt hozó gyökere, két ágra oszlanak. Némelyeket Altziagiri-nek [ücsogur: 3-ogur, vagy altiogur: 6-ogur törzsszövetséget jelent], másokat Sabiri-nek neveznek; és ezek más-más helyen laknak. Az Altziagiri-k Cherson közelében, ahová a kapzsi kereskedők hozzák Ázsia javait. Nyáron a síkságokon tanyáznak, széles birtokaikon, ahol teheneiket legeltetik, télen pedig a Pontus tengerén túlra húzódnak. Mármint a hunuguri-k onnan ismertek számunkra, hogy ezek kereskednek a prémes állatok irhájával. De ezektől bátorságuk miatt félnek a szomszédaik.” (A gótok egyesítése, V. fejezet 37.)

„Ez a kegyetlen törzs [a hunok], mint Priscus írja, a Meótisz mocsarának túlsó felén telepedett le. Vadászni szerettek és más mesterséghez nem értettek. Miután nemzetté növekedtek, rablásokkal, betörésekkel zavarták békés szomszédaikat. Egyszer, amikor törzsükből néhányan szokás szerint vadászni mentek a Meótisz távolabbi partjánál, hirtelen megjelent előttük egy szarvas, és bement a mocsárba, ahogyan az ösvény vezette; hol nekiiramodott, hol megállt. A vadászok követték, és lábon átkeltek a Meótisz mocsarán, amelyről azt hitték, nem lehet átkelni rajta, mert tenger. Szkítia ismeretlen földje feltáruult előttük, és a szarvas eltűnt. És a hunok, akik teljesen tudatlanok voltak arról, hogy van egy másik világ a Meótiszben, elteltek a szkíta föld csodálatával. Úgy hitték, hogy ennek az útnak a felfedezése, amely ismeretlen volt korábban, isteni kinyilatkoztatás számukra. Hazatérve törzsükhöz, elmondták, mi történt, dicsérték Szkítiát, és rávették a népet, hogy kövessék azt az utat, amit a szarvas vezetésével találtak... Mint forgószelek a nemzetek között, átkeltek a nagy mocsáron, és rázúdultak az Alpizuri, Alcizuri, Itimari, Tuncarsi és Boisci népekre, akik Szkítiának azon a részén laktak [Priscus töredékében: *Amilzourois, Itimarois, Tonosoursi, Boiskois* az Al-Dunánál, 433-ban a hunok elől a kelet-rómaiakhoz menekültek]. Az alánok is, akik csatában egyenlőek voltak a hunokkal, de eltérőek tőlük műveltségben, életmódban és megjelenésben, kimerültek a hunok szüntelen támadásai alatt és a hunok alávetették őket. A hunok kinézete még azokat is nagy félelemre készítette, akiket talán nem múltak volna felül a harcban. Ellenségeik rettegve menekültek tőlük, mivel félelmet keltett barna bőruk, és mintegy idomtalan, kidudorodó fejük, a pontszerű, keskeny szemeikkel...” (A hunok eredete, XXIV, 121-128.; a hunok szokása volt a koponya mesterséges nyújtása csecsemőkortól, ami valóban eléggé különös megjelenést adhatott nekik, mongoloid jellegük mellett; ugyanakkor a koponyatorzítás szokás volt már a Volga-Ural vidéki szarmaták között és Közép-Ázsiában is)

9. Isidorus Hispalensis

Másképp Sevillai Izidor, püspök, élt 560-636 k.

Chronicon, avagy a világ története

8. Arphaxad 135 évesen nemzé Shelah-t, akitől származtak az ősi Salamites-ek [helyesen: szauro-maták] vagy médek. Shelah 130 évesen nemzé Eber-t, akiről a hébereket elnevezték.

9. Eber 134 évesen nemzé Peleg-et, akinek idején a bábeli torony épült, és a nyelvek megoszlása végbement. Azt mondják, a torony magassága négy mértföld volt, az alapoktól kezdve, és egyre keskenyedett, úgy, hogy a súlyt könnyen hordozni tudja. Leírják a márvány templomokat a toronyban, melyek megszámlálhatatlan drágakővel és arannyal voltak kirakva, és még sok más hihetetlen dolgokat. Az óriás Nimród építette ezt a tornyot. A nyelvek összezavarodása után ő elköltözött innen Persiába és tanította azokat a tüztisztelőre.

10. Peleg 130 évesen nemzé Reu-t. Ezekben az időkben épültek az első templomok. És némely népek uralkodóit istenként kezdték tisztelni. Reu 132 évesen nemzé Serug-ot, akinek idején a szkíták királysága felemelkedett, ahol Tanaus uralkodott először. Serug 130 évesen nemzé Nachor-t. Az egyiptomiak királysága ekkor alakult meg, Zoes volt itt az első király.

11. Nachor 79 évesen nemzé Terah-t, abban az időben, amikor az asszírok és Sicyonan-ok királysága felemelkedett. Asszíria első uralkodója Belus volt, noha néhányan Saturnust tekintik annak. És Sicyon első királya Aegialeus volt, akiről Aegialeát, melyet ma Peloponnesusnak hívnak, elneveztek.

12. Terah 70 évesen nemzé Abrahamot. Abban az időben Ninus volt az asszírok királya. Ő volt az első, aki háborúkat indított és feltalálta a fegyvereket, hadieszközöket. Ebben a korban fedezte fel Persiában a mágia tudományát Zoroaster, a baktriaiak királya. Őt Ninus király ölte meg. Babilon falait pedig Samiramis építtette, az asszírok királynője. A vízözöntől Ábrahámig: 942 év telt el. A világ második kora a 3184. évben ért véget. (...)

Fordította, összeállította: Z. Tóth Csaba

Függelék II.

Népnevek a Kárpát-medence helyneveiben

„Csodálatos együttese él bennünk Eurázsia népeinek, de mindez egyetlen népegyéniségbe ötvözötteen. Ezek vagyunk mi, magyarok.” – László Gyula

Az alábbiakban összefoglaljuk, mely népek hagytak nyomot hazánk településneveiben. A felsorolásban szerepelnek a népnevek, a forrásokban való előfordulásuk, az egyes népek antropológiai-népi és olykor régészeti kultúrához köthető eredetének lehetséges megjelölése, valamint a települések száma, melyek az illető népneveket viselik, megemlítve a népek beköltözésének időrendjét kb. a szkíta-szarmata kortól. Végül egy rövid áttekintést adunk néhány helynevünk és egyes régi szavaink sajátosságairól, nemzeti-kulturális kapcsolatairól, és egy Függelékben a -ska végződésű helyneveink lehetséges történeti-etimológiai magyarázatáról.

Az itt szereplő, összesen kb. 26 népnévi típusú helynéven kívül természetesen ide értendők még az egyes népek nyelvén elnevezett települések is, de ezek nyelvi eredete, pontos azonosítása az egyes népekkel külön vizsgálat tárgya, ugyanígy meg kell még vizsgálni az egyéb dűlő-, határ-, föld- és vízrajzi neveket. Helyneveink pontos jelentése legtöbb esetben ma már nem ismert, sokuknál mindenképpen honfoglalás előtti eredetről kell beszélni. Az 1990 előtti névszótárak gyakran beszélnek „szláv eredetről” helyneveinkkel kapcsolatban ott is, ahol ez nem egyértelmű, míg a népnévi eredet lehetőségét legtöbbször meg sem említik (mind a történelmi Magyarországon, mind a szovjet megszállás idején előfordult az is, hogy a szarmatákat pl. egyenesen szlávoknak nevezték, ld. Borovszky: Mo. vármegyéi, vagy egy Plinius-fordítás jegyzetei a 70-es években). Ezért is szükségesnek látszik a már ismert adatok mellett újra felvetni helyneveink kérdéses vonatkozásait is, nyitottan a további kutatásra, pontosításokra.

A lista szemlélteti a Kárpát-medence népességének és néptörténetének egykori sokszínűségét, a „steppei demokráciát”, „soknyelvű, sokszokású” népeink által régóta lakott országunkat, de azt is, hogy valóban szükség volt a magyar államiság kezdetén erős kézzel egybefogni, egyensúlyban tartani a széthúzás lehetőségét is magában hordozó népkonglomerátumot. Ebből a sokszínű, kárpát-medencei népességből – mely döntően europid alkatú (iráni, turáni) –, forrott össze a magyarság az évszázadok során, nyerte el mai, individuális alakját. A nyelvi kiegyenlítődés a magyar honfoglalás után néhány száz év alatt létrejöhetett az ország különféle lakosai között, s az uralkodó nyelv a magyar lett, mely maga is tükrözi az őseredeti sajátosságok alaprétegei mellett az egyes népekkel való kapcsolatait.

Magyarország népnévi eredetű helynevei

I. Rokon- vagy rokon kultúrájú népek neveiből képzett helynevek

I. 1. Magyar (gör., lat., szír krón., Moger, Meger, Mater, Muager, Mazarus, Mattzaris, „amzarte”; genetikailag, antropológiailag europid, jellegzetesen proto-indoeurópai, nem ázsiai, s az andronovói és sazuromata/szarmata régészeti kultúrák népességéhez áll legközelebb). 146 *Magyar*- összetételű település, ebből 113 Nagy-Magyarországon, és a törzs-, fejedelelem- és vezérnevek (ezeket nem vettük fel a listára), és valószínűleg – ha nem növényi eredetű – a *Balatonmagyaród*, *Őrimagyarósd*, *Pusztamagyaród*, és *Mágor*, vagy az erdélyi *Magura* (?). Egy Kr. u. 1. századi adat, a celljei felirat „Mattzaris” neve nyomán feltételezhető, hogy egy magyar lovasíjász század a szarmaták kötelékében már ekkor megfordult a Kárpát-medencében (PEKKANEN, 1973, Turán, 2009/1). Valószínű, hogy a szír Zakariás rétor egyháztörténetében, az 555. évnél a Kaukázustól északra említett sátorlakó népek felsorolásánál a „m-z-r-t” (fordításban: amzarte) népnév is a volgai magyarságra vonatkozhat (KMOSKÓ M. 2004, p. 99-100, és szerzőtől Magyarok, szovárdok a 2. századi Sarmatiában).

I. 2. Szovárd (lat. krón.: Zuard, gör.-lat.: „Szárd”, Szovard/Szuard; szkíta-szaumuromata, kelet-anatóliai?). Kb. 5-10 település: *Szövérd* (Marosszék, mai Hargita m.), s talán ide tartozik a személynévi eredetűnek mondott *Bágyogszovát*, *Hajdúszovát*, az erdélyi *Szováta* és a partiumi *Szalárd* (ld. Salardus vezér Padova 10. századi magyar ostrománál, Liutprand krónikájában, melyet az Anonymusnál szereplő Zuarddal is azonosítanak). Esetleg a szláv eredetűnek mondott *Sobor*, *Zabar*, a felvidéki *Zobor*, és *Székelyszabar*, *Zalasabar* neve is kapcsolatban lehet a szovárdokkal-szabirokkal. Constantin császár a 10. században leírta, hogy a szovárdok („Szabartiaszfali”), akiknek nevét viselték régen a magyarok, egy besenyő támadás hatására elszakadtak a magyaroktól, de egy kisebb részük a honfoglalókkal maradhatott a helyneveink és a krónikák tanúsága szerint. A császár három fejedelmüket (gör. arkhón: jelenthet független és bizánci keresztény, vazallus uralkodót is) megemlíti a Dél-Kaukázusban („Szerbotioi” = Szevorti; nem szerbek, mert az örmények után következnek Constantin felsorolásában, és a szerbek Szerblon alakban jelennek meg később; in: De cerimoniis, II. 48, p. 687; ld. szerzőtől Ismerjük-e krónikáinkat?, Turán, 2010/1). A dél-kaukázusi szovárdok és a honfoglaló magyarság között még a 10. század közepén is élénk kapcsolat volt (Constantin), majd azáltal, hogy felvettük a nyugati kereszténységet, ez a kapcsolat fokozatosan megszűnhetett, bár van rá adat, hogy az udibeli szovárdok egy része is felvette a (bizánci) kereszténységet (ld. Stephanos Kon [khión, hun?], dél-kaukázusi szabir fejedeleme vértanúságáról THURY J., 1897, Michael Chamich: History of Armenia, 1784, Velence; v.ö. szerzőtől A „szabir” népnév és előfordulásai a történeti forrásokban, Turán, 2006/3). Itt említjük meg, hogy a dél-kaukázusi szabirok szerepelnek a kaukázusi népek felsorolásában mint „kabirok”, a Regum Genesii c. mű II. kötetében, mely Amorius Mihály császárról szól (uralk. 820-829), mely a nyugat felé lakó népek között hunoknak nevezi az avarokat („Abasiis, Zechis, Iberis, Cabiris, Sclavis, Hunni, Vandalis, Getis”, = abházok, zichiek, ibérek, *kabirok*, szlávok, hunok, vandálok, gótok; Regum Genesii, Lib. II. p. 33, 14. sor, a Theophylactos-kötetben, ed. Bekkeri, 1834; ld. ugyanerről a szerző szavárd-chrestomathiájában, Theophylactosnál). Itt említjük meg, hogy a Kézai-krónika a Zuard nemzetséget Lehel vagy Leel, Lél vezértől származtatja, s van egy bronzkori régészeti kultúra, melyet a dél-kaukázusi Lelvar településről neveztek el (F. HANČAR, ESA, 1934). Ismerünk innen nagyon korai, „hasított szájú” ló-ábrázolásokat, melyek a kobáni övcsatokhoz hasonló prototípusai lehetnek a honfoglaláskori áttört, bronz hajfonatkorongjaink ló-ábrázolásainak (v.ö. Ptolemaios, V. 13,9 Armenia Maior leírásánál Lelvar neve gör. Λάλα, *Lála* alakban, Szirakene és Szakapene/Szakaszene, azaz a szirákok és szakák ősi, dél-kaukázusi lakhelyei után). A szovárd név -d végződése esetleg lehet a régi magyar kicsinyítőképző, de utalhat az észak-mezopotámiai, pontosabban kelet-anatóliai Subartu országra, feltételezhető őshazájukra is (szovárd = szubart, szubartui; ld. UNGNAD: Subartu). Korántsem „déliabos” elképzelés a kelet-európai steppén elő-ázsiaiakat vagy transzkaukázusiakat keresni: már időszámításunk táján Diodorus Siculus (szicíliai görög író volt) közli, hogy pl. a sazuromaták Médiából vándoroltak a Tanaishoz (Don), az asszírok pedig a Pontus délkeleti mellékén telepedtek le (a hagyomány az amazonokat is innen eredezteti), s az ősrégi hagyomány „Nimród” keletre költözéséről (Epiphanius) is ezt igazolja. Nyilván voltak délről északra irányuló népvándorlások a túlnépesedés, legelőterületek keresése vagy egyéb okok miatt, már a bronzkortól (Kr. e. 4-2. évezred), a kerék feltalálását és a ló háziasítását követően, s a déli kultúrák

története részben az északi vidékeken folytatódott. A talán túlzottan megszokottá sőt közhelyszerűvé vált kelet-nyugati népvándorlások jelensége mellett figyelembe kell venni a dél-északi népvándorlások tényét, sőt a korai nyugat-keleti vándorlásokat is, a transzkaukázusi, kelet-anatóliai és az uráli bronzkori, kora vaskori régészeti kultúrák vonatkozásában, melyekre az orosz régészet is felhívja a figyelmet (ld. KUZMINA, MARSZADOLOV, VINOGRADOV, OCSIR-GORJAJEVA, GRIGORJEV, in: Kurgans 2000). Szibéria neve a tobolszki területen lévő egykori szabir főváros, Szibir tatárkori nevéből származik (a Földrajzi nevek szótára a név eredetére vonatkozóan kiegészítésekre, javításokra szorul, a szabir név mongol eredeztetése kérdéses).

I. 3. Kadosa (gör.-lat. krón.: Kaduszi, Kadaszeni, Kadiszeni, Cadusa, Caducha, Cadicha; dél-káspi/iráni) 3 település: *Kacsóta* (Baranya, régi nevén Kadosafalva), Erdélyben: *Kadács* és *Kadicsfalva*. A földrajzi névszótár nem említi e településnevek és a Kadicsa, Katics stb. személy-, nemzetség- és családnevek népnévi összefüggését, holott ez nagymértékben valószínűsíthető. A Materi, a Szouardeni, a Kadouszii, az Alani, vagyis a magyar, szovárd, kadocsa, alán és más népnévek megtalálhatók Ptolemaiosz 2. századi, de korábbi adatokon nyugvó Geográfiájában (V. 9,16-17, VI. 2,2.,5), melyet a kutatás egyik oldalán sem vett eddig kellően figyelembe. A kadocsák a 6-7. században a hunokkal is átkerülhettek a Kaukázustól északra, majd a magyarokkal a Kárpát-medencébe. Több görög és szír forrás megemlékezik a kadocsák szerepléseiről már az időszámításunk előtti századokban (v.ö. Xenophon), végül a perzsa-bizánci háborúk során a 6. században (ld. szerzőtől Ismerjük-e krónikáinkat? Turán, 2010/1). A mai Magyarország és Erdély területén lévő helyneveink egyezései (pl. fenti Kadosafalva és Kadács, Kadics, vagy Somogyaracs és Aracs, Csobánka stb.) a kutatás szerint arra utalnak, hogy a székelység és a velük élő törzsek, legalábbis egy részük, eredetileg a Dunántúlon laktak, és a honfoglalás idején – hasonlóan határőrző szereppel – települtek át Erdélybe. A kadocsa ma már nem kimutatható, a magyarságba teljesen beolvadt népelemünk.

A kadocsa név alakjai a történeti forrásokban

Gör.:

ókori:

Καδουσιους (kadusziusz)

Καδουσιοι (több.sz., kaduszioi)

Καδουσιων (kaduszion)

koraközépkori:

Καδασσηνοι (több.sz., kadaszenoi)

Καδισσηνοι (több.sz., kadiszenoi)

Lat.:

ókori:

Catuces

Cadusii (több.sz.)

Catace

Mons Catacas

Középkori (magyar krónikák):

Cadusa

Caducha

Cadicha

Kathyz (?)

Szír:

Qadisaye (több.sz.)

Örm.:

Kadusk

Katisk

Mai magyar:

Helynév: *Kacsóta* (Kadosafalva), *Kadács*, *Kadicsfalva*, *Gadács* (?)

Keresznév: *Kadocsa*, *Kadosa*, *Kadicsa*

Családnév: *Katus*, *Katics*, *Kadosa*, *Kotics* (?)

I. 4. Varsány (gör.: Aorsz, kín. Wu-szun?; közép-ázsiai/iráni-szarmata alán) 7 település: *Dunavarsány*, *Kisvarsány*, *Nagyvarsány*, *Varsány*, *Veszprémvarsány*, *Varsánygyüre*, és *Hontvarsány* (Szlovákia). Varsány- helyneveink már a szkíta-szarmata korban létrejöhetnek. Ptolemaiosz – korábbi adatok alapján – az aorszokat és agathyrszokat Európai Sarmatiában (Aorszoi Szarmatikoi III. 5,22) és a Volgán túli Szkítiában is említi (Aorszoi Szküthikoi VI. 14,10). A pannóniai aorszok a jazigokkal és más szarmata törzsekkel rendszeresen háborúztak a pannóniai rómaiak ellen. Strabo az aorszokat (*populus Asiae*, XI. 3) a szirákokkal együtt említi a Meóitisznál. Ptolemaiosznál az alán szkíták (Alanoi Szküthikoi), akik néha alanorsi (alán-aorszok) néven vannak feltüntetve, ugyancsak a Meóitisz északnyugati részéhez közel szerepelnek, tehát valóban szoros közük lehetett a korai magyarsághoz. A hunok előtt az alánok és szkíta-szarmata szövetségeseik (köztük a magyarok) uralták a steppét. Érdekes, hogy Éry Kinga talált közép-ázsiai wu-szun analógiát a honfoglalók A- és B-csoportjainál.

I. 5. Szirák (gör.-lat.: a Kaukázustól északra laktak a Kubán folyónál, de az ókori szerzőknél Szirakene területnév előfordul a dél-kaukázusi és a dél-káspi térségben egyaránt; iráni-szarmata) 2-3 település: *Szirák*, *Borsodszirák*, *Cirák* (?). A Kiss-féle földrajzi névszótár szláv eredetűnek mondja a helyneveket, azonban ez felülvizsgálandó, hiszen több szlávnak mondott nép, mint a lengyelek, horvátok, ukránok, egyrészt erős szkíta-szarmata genetikai és kulturális örökséggel rendelkeznek, illetve van példa arra, hogy a szlávok más népektől vettek át neveket (pl. a horvát, lengyel, ukrán zsupán tisztségnévről mondottakat alább: *Egyéb helyneveink, szavaink nemzeti-kulturális kapcsolatairól*). A nógrád megyei Szirák településünk határában 69 sírból álló szarmata temetőt is találtak a 19. században. Szlovákiában a Siroka névalak fordul elő, ami viszont szláv eredetű lehet.

I. 6. Jász (jazig és/vagy aszi; szarmata-alán) 19 település a Jászságban, és 7 helység a határon túl (Szlovákiában 6, Romániában 1). A jazigok a szarmatákkal érkeztek, rokonaik a honfoglaló magyarokkal bejött jászok, akiknek kaukázusi néprokonai az oszétek. Ptolemaiosz említi a Jaziges Metanasztai-t, a „kivándorló” jazigokat, akik a Meóitisztól költöztek (III. 5,19) a Kárpátok lábaihoz (itt hét városukat is felsorolja, III. 7.). Ptolemaiosz idején egy részük már bejött a Kárpát-medencébe. Strabo időszámításunk kezdete táján az aszi törzseket a Káspitól keletre említi (Asii, gens Scythica), a jazigokat (jázügesz) már Sarmatiában, a Fekete-tengertől északra. A genetika bebizonyította iráni eredetüket.

I. 7. Kóny (perzsa 'chión' = hun; kelet-iráni fehér hun, heftalita és ótörök (kazár?), valamint mongol törzsek keverékét jelenheti, v.ö. Theophanes: „*Keleten laknak a doni turkok, akiket régen massagétáknak neveztek, a perzsák pedig a maguk nyelvén kermichionnak*”, Eftalanus király és népe Menandrosnál, és őrm. *kamicik heptalk* = vörös heftalita Dasxurancinál). 3 település: *Kóny*, *Nagykónyi*, *Ötvöskónyi* (utóbbi utalással egykori fémműves központra), esetleg *Konyár*, valamint a *Kónya* családnév. A köznyelvben nálunk a hun alak maradt fenn (latinból?), településeink nevében viszont a régibb, honfoglalás előtti, perzsa kori chión/kóny („kun”?). E településeink lehetnek avar koriak is, s amit pl. a Kézai-krónika a „7. században” betelepülő „hunokról” ír, ez az avarokra, illetve a bejövő ogur törzsekre is vonatkozhat (ld. még alább várkony). A Kiss-féle helynévszótár felveti a szláv kony = ló jelentést, azonban a Várkony névvel összehasonlítva itt is a hun népnévi jelentésről lehet inkább szó.

I. 8. Várkony (gör. forr.: var és chión/hun, uarkhonita Menandrosnál, IV. 43; vár/uar és hun, azaz iráni és/vagy ótörök törzsek) 5 település: *Nyékvárkony* (Szlovákia), *Sajóvárkony*, *Tiszavárkony*, *Vargony*, *Zengővárkony*. A vár- név utalhat arra is, hogy az avar-hunok „várépítő,” városépítő népek voltak, nemcsak nomádok (ahol Vár- helyneveink közelében nincsenek régi földvárakra utaló emlékek, ott is lehet szó az avar népnévről). Az ókori Hvárezm területén, az Aral-tóól délre több kerek fallal körülvett települést feltárt a régészet (TOLSZTOV). Theophylaktos leírja a var és kheunni (chión) törzsekről, azaz avarokról, hogy keleten a perzsák szomszédságában laktak (VII.8), Menandros pedig az

itteni, szogdiai fehér hunokat (ephtalita, másképp chiön, cidarita hun) városlakóknak nevezi (Fragm. 18. FHG p. 226; v.ö. Győr- neveink az avargyűrűkre vonatkoznak, az avarok kerek sánccal körülvett településeire, -tárkány tagú helyneveink pedig a hun-avar-türk tarchan méltóságnévre). Ezenkívül Kanizsa városneveink (Nagykanizsa, Kanizsamonostor, Magyar- és Ókanizsa, Törökkanizsa, ahol avar szállásterületek voltak), és egy avar kagán, Kanizsak neve (811 k. élt) erősen összecsengenek a kusán király, Kaniska nevével (uralk. 78-123; ld. Függelék). LÁSZLÓ Gyula régészprofesszor a magyar törzsneveket viselő településeink közelében meglepő módon többségében késő avar kori sírokat talált, s részben erre alapozta a kettős honfoglalásról szóló feltevését, azt, hogy a magyarság egy nem kis része az avar korban (7. század közepén) már bejött a Kárpát-medencébe. Erre az ogur (sárogur/fehér ogur, kutrigur/kilenc-ogur, onogur/tíz-ogur), a bercel/barszil és feltehetőleg a tarna (tarniák) törzsek esetében írásos és helynévi forrásokkal is rendelkezünk. Tehát LÁSZLÓ Gyula nem tévedett, legfeljebb a késő avar kori, „griffes-indás” bevándorlókat a honfoglaló magyarság egyik korán ideérkezett, majd beolvadó néprészeként tekinthetjük. Fóthi Erzsébet két, késő avar kori lelőhely, Ártánd és Backa Petrovo Selo/Péterréve embertani anyagát a keleti szarmatákhoz közelinek határozta meg (Fóthi E.: A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata, Móra F. Múzeum Évkönyve, 1984-1985/2, p. 488).

I. 9. Bercel (ótör. barszil, barszula, v.ö. ótör. aj-bars = „hópárdac”, személynév) 3 település: *Bercel, Ceglédbercel, Tiszabercel*. Theophylaktos Simokattes említi őket „Sarselt” alakban, az „unnuguni” (onogur), és szabirok társaságában, akiket más hun népekkel együtt az avarok (Var et Chunni) megtámadtak a 6. században (VII. 8; ld. Zakariásnál ‘bgrsyq’, József kagánnál ‘bizar’ alakban, és a Dasxuranci-krónika I. könyv 29. fejezetében szó van a barszilok betöréséről a Kaukázustól délre; ld. még HORVÁTH Lajos: Barszilek, Turán, 2009/1). Az avarok után betelepültek a Kárpát-medencébe (griffes-indások).

I. 10. Tarna (ótörök?) 8 település: *Tarna, Tarnabod, etc.* (Tarnóca? Somogytarnóca? Ipolytarnóc?), valamint *Tarna, Nagytarna, Kistarna* (Románia, Szlovákia, Ukrajna). Theophylaktos Simokattes említi a „tarniákok”, vagy tarniák 7. századi betelepülését az avarok lakta Pannóniába (VII. 8: lat. „*Per idem tempus et Tarniach et Cotzageri – hi populi etiam ex Var et Chunni gentibus erant – a Turcis profugi Europam immigrant, et Abaribus Chagano subiectis se admiscent*” = abban az időben a tarniák [tarna törzsből? itt hiányzik a többes szám] és a kotzagerek, mely népek a var és hunn népből származnak, a turkoktól [nyugati turkok, kazárok] üzetve Európába vándoroltak, és az avar kagán alattvalói lettek). A Kiss-féle névszótár a Torna pataknevből és a szláv ‘trnava’ alakból vezeti le, melynek ‘trn’ töve tüskét, tövist, kökényt jelent, s így a Torna patak neve ‘tüskés víz’ lenne, azonban ez erőltetett magyarázatnak látszik, és a népnévi eredeztetés nem zárható ki.

I. 11. Ugra (ogur, oq-ur, oq-ar = nyíl ember, a nyíl népe; ótör. v. szkíta-szarmata?). 2 település: *Biharugra, Halmajugra*, (esetleg Gergelyiugornya?) és 3 Romániában (*Marosugra, Ugra, Ugrapataka*). Az óorosz Kijevi- vagy Nesztor-krónika (Poveszty) a fehér ogurok (belije ugri, tör. saragurok/sárogurok) betelepülését említi az avarok lakta Pannóniába, párhuzamosan Theophylaktos, Theophanes és Nicephorus Cotrag-jaival és onogur-bolgáraival. A kutrigurok Kuber fejedelem vezetésével Görögországba költöztek (Nikephorus, Theophanes, Szt. Demeter-legenda), ennek emlékét őrizheti a székely Csaba-hagyomány az elköltözött és visszavárt vezérről (Anonymus egybemossa a kutrigurok történetét a szovárdok kiválásával). A Kiss-féle névszótár szerint az Ugra magyar személynévből keletkezett a helynév.

I. 12. Székely (ótör. eszkil? ogurokkal rokon?). 4 település a mai Magyarországon: *Székely, Székelyszabar, Nagy- és Kisszékely* (esetleg székely nemzetségevekből, pl. az -adorján összetételűeket: Lipeszentadorján, Adorjánháza, -puszta), és számos Erdélyben. A hunok és/vagy az avarok idején érkezhettek, mivel náluk fennmaradt Csaba-monda a kutrigurok vezérére, Kuberre is utalhat (Anonymus: a székelyek a Kórógy-vizénél várták a honfoglaló magyarokat; Kézai: a székelyek Attila király halála után „Chigle” mezején maradtak). ‘Esegel’ vagy ‘eszil’ törzseket említenek az arab írók a Volgai Bolgárországban, valamint többször felbukkan egy Enskéltur, Askéltur nevű türk uralkodó, akit Theophanes a „herméchióknak”, a vörös hunok fejedelmének nevez: „*Ugyanabban a hónapban (júliusban) követek jöttek Constantinápolyba Askélturtól, a herméchióknak királyától, aki az Óceánhoz*

[Káspi-tenger] közel az avarok népén belül helyezkedett el” (SZÁDECZKY-KARDOSS I., az 563. évnél). A 9. században, 862 táján, a Kijevi vagy Nesztor-krónika említ egy Aszkold és Dir (Székely és Tur?) nevű harcost, akik nem voltak ruszok, és kiválva az északabbra élő ruszok közül a magyarok (vagy kavarak) uralta Kijevben telepedtek le (HODINKA, 1916). Véleményem szerint nem kizárt, hogy ebben az Askéltur, Askold személynévben is a székely, eszkil népnév rejlik, s így a székelyek első kelet-európai felbukkanását az avar korszakra is tehetjük (v.ö. PUSKÁS-KOLOZSVÁRI F. a székelyek nevét a szkíták ‘szkolot’ elnevezéséhez is társítja; előadása Csíkszeredán, 2009. okt. 25.).

I. 13. Nándor (ótör. bulgár). 6 település: *Nándorfehérvár (Belgrád), Nándorpuszta, Magyarnándor*, valamint *Nándor, Nándorválya* (Nandru, Nandrului, és *Nándorhegy*, utóbbi viszont Ferdinandsbergből ered; Románia), és *Nándorvölgy* (Valkovna, Szlovákia). Az onogur (on-oq-ur = tíz nyíl nép, tíz ogur törzs szövetsége), többesz. onogundur-ból, vagy a romlott vanandur alakból keletkezett a magyar névalak. Érdekes, hogy magyar névalakhoz leginkább hasonló vanandur névalak megjelenik az örmény Movses Chorenacinál (5-6. század), aki az undugendur bolgárok örményországi betöréséről emlékezik meg, és ottani, Vanand tartománybeli letelepedéséről, mely róluk kapta a nevét (Chorenei, akinek munkáját egy később élt szerző kiegészítette, ezért Pszeudo-Chorenacinak is nevezik, valószínűleg „visszadatálta” az eseményt, mert a párthus korra teszi, az időszámításunk előtti 3. századra; ld. EDELSPACHER A.: Xorenaci Mózes 5. századbeli örmény történetíró az Ogundur és ogur bolgárokról, Bp. 1878.). Grúziában Onoguris erőd régi neve örzi az onogurok emlékét Agathias szerint (Historiarum, III. 5., p. 146-148), de a burugundi (Βουρουγουνδοι, V. 11.) népnév is számításba jöhet, melyet Agathias a „hun vagy szkíta” népek között sorol fel, akik az Imaum hegyektől inneni térségből (Közép-Ázsia) vándoroltak a Meótiszhoz (kutrigurok, utrigurok, ultizurok, uo., p. 300., és Menandros Fr. 3, FHG p. 202; Moses Chorenaci: Nagy-Örményország története Und Ugendurokat említ szintén a Dél-Kaukázusban már a Kr.e. 2. században, v.ö. EDELSPACHER; ennek magyarázata az lehet, hogy a később író Chorenei összekeverte a régi burugundokat és korának onogur-bolgárait). Onoguris erőd, mely a mai Sepietei település közelében feküldhetett, a régi Archaeopolistól – mai Nokalakevi – nem messze (v.ö. L.G. KHRUSHKOVA, 2007, pp. 177-219) onnan kapta a nevét, hogy a perzsákkal szövetséges onogurok többször, illetve tartósabban elfoglalták a 6. századi bizánci-perzsa háborúk során (ld. lazikai háborúk; a szabiok is harcoltak itt, bizánci szövetségben, fejedelmeik nevei: Balmakh, Koutilzis és Iliger, Agathias V. 11.). Grúziában ma is találhatók Unguri helység és Inguri folyó (ld. BASSA Gizella Kaukázus-térképe). Arab írók is említik a bolgárok vanandur nevét. Úgy tűnik, hogy ez lehetett a népnév, a bulch, bulgar pedig a vezértörzs neve, mely idővel teljesen átadta nevét a népnek. Az onogur-bolgárok a honfoglaló magyarok előtt érkeztek a Kárpát-medencébe (Anonymusnál az óbolgár Zalán fejedelem gúnyolódásképpen nevezi „hungarusnak” Árpádot és a magyarokat). A bulgárok bulch, bulak neve ment át valószínűleg a vlachokra/oláhokra, akik később románoknak nevezték el magukat (ld. az Oláh- összetételű helyneveket Erdélyben).

I. 14. Kazár (kelet-kazahsztáni ótörök). 7 település: *Kazár, Kazárbokor* (tanya), *Nagykozár, Kozárd, Kozármisleny, Egyházaskozár*, és *Kozárvár* (Cuzdriora, Románia, kutrigurból?). A honfoglaló magyarokkal, ill. kabarokkal jöhetett be egy részük. Kézai fehér és fekete kumánokról beszél (ami nála már vonatkozhat a kipcákokra is), de a mohamedán szerzők is említenek fekete és fehér kazárokat (Ibn Fadlan, Hauqal, Balki, Istahri) Meglepő módon, Plinius az 1. században említ „Indorum Casiri”-t, indiai kazirokat (kazárok vagy az afganisztáni hazara nép?), akik az indoszkíták között éltek. A Kiss-féle szótár a kazár nevet a latin ‘cézárból’ származónak valószínűsíti, mely perzsa közvetítéssel kerülhetett a türk eredetű „kazárokhöz”; ez azonban nem valószínű, s a nyugati türkők egyik vezértörzse lehetett a kazár (Menandros egyébként ezeket a türkőket szakáknak nevezte, ami azért megfontolandó, mert ő maga személyesen is fültanúja volt e közlésnek egy bizánci követjárás során, mely a nyugati türkők kagánjához, Istemihez vezetett Közép-Ázsiába, ld. Zemarchos útja).

I. 15. Káliz/Kabar/Böszörmény (kelet-iráni). 6 település: *Berekböszörmény, Hajdúböszörmény, Budakalász, Kálóz*, valamint *Kalász és Kalászi* (Klasov, Klastava, Szlovákia). Mind a káliz, mind a kabar ugyanazt a népet, illetve országát, származási helyét, azaz a közép-ázsiai, ősi Hvárezmet jelenti: a gör.-alán chvales, „chliata” = hvárezmi (Menandros, Fragm. 20, 21: ‘Choliata’, Zakariás *kwl*s), csakúgy, mint a kabar = hvárezmi (tehát nem török név, nem ‘kóborlót’, netán „kavarót” jelent, mint ahogy a szabir, kadocsa sem). Anonymus szerint kumánok/kunok csatlakoztak a honfoglaló magya-

rokhoz Kijevnél, amiben általában a kabarokat/kálizokat látják, de nem kizárt, hogy kumánok/kunok alatt Ptolemaios khunjait kell értenünk, s a kabarokat a hétmagyarok között kell keresni (ld. Függelék III). A kálizok részben mohamedánok (régiesen ‘böszörmények’, nem „mózeshitűek”), részben zoroasztriánusok voltak (Kinnamos; ld. Függelék III). Konstantin császár leírja, hogy a kabarok három törzse (genea = neme) a magyarokkal harcolt s megtanították a magyarokat a maguk nyelvjárására is (gör. nem glóssza, hanem dialektósz). Az *Aba*-összetételű helynevek is a kabarokkal vannak összefüggésben (Aba Sámuel/Iszmael király a kabar vagy kazár eredetű *Aba*-nemzetségből származott). A csatlakozott népek közé kellene sorolnunk, de számottevőbb részét adták a honfoglaló magyarságnak.

I. 16. Besenyő (ótör.). 21 település: *Alsóbesenyő, Besenyőd, Besenyőtelek, Besenyszög, Besnyő, Rimabesenyő, Máriabesenyő (Gödöllő), Ládbesenyő, Szirmabesenyő*, és még 12 település Nagy-Magyarország területén. A besenyőknek több konfliktusuk volt a honfoglalás előtti magyarsággal, végül a 10. században beköltöztek a Kárpát-medencébe.

I. 17. Kun (mongol-törökök, kipcsákok). 21 település az Alföldön, és Nagy-Magyarországon. A kunok a 12. században jöttek be. Latin krónikáink kumánoknak nevezték őket. Érdekes, hogy már Plinius leír egy Cumania nevű várat, mely a Kaukázus déli részén, a Hermasti nevű ibériai várossal szemben fekszik (Nat. hist. p. 222; Ptolemaios, V. 11., Armaktika; ld. Függ. III.).

II. Az itt talált vagy csatlakozott népek nevéből képzett helynevek

II. 1. Horvát (iráni). 18 település: *Bánhorváti, Erdőhorváti, Esztergályhorváti, Horváthertelend, Horvátkút, Horvátlövő, Horvátszidány*, és 11 település Nagy-Magyarországon (főként Szlovákiában). A hunokkal vagy avarokkal érkeztek, de lehet, hogy már a késő szarmata korban Kelet-Európában éltek. Voltak vörös és fehér horvátok, Constantín császár még Morvaország területén említi őket (De cerimoniis, Khrobatoi). Ptolemaiosz a Geográfiában említi egy Oroatidosz folyót Susianában, és Orobatisz várost Perzsiában, mely nevek valószínűleg a horvátok őshazájára utalnak (Ptol. VI. 3,1-2., 4,6), genetikájuk is erre vall (ld. TÓTH Imre, és A horvátok óiráni eredete, Turán, 2009/2). A horvátok a középkor folyamán a kereszténység és a nyelvi környezet hatására elszlávosodtak, hasonlóan a lengyelekhez, ukránokhoz, szerbekhez, bolgárokhoz.

II. 2. Lengyel (lendzszen = szláv törzs nevéből, akik Przemysl környékén éltek). 8 település: *Lengyel, Lengyeltóti, Nagylengyel, Újlengyel*, és még 4 település Nagy-Magyarországon (1-1 Románia és Ukrajna, kettő Szlovákia területén). A honfoglaló magyarokkal érkezhetek, valószínűleg közeli rokon-népünk a genetikai kutatások alapján (SEMINO, 2000). Csak a magyar nyelvben maradt fenn e szláv törzs általánosító neve, a lengyelek polák neve a palóccal, poloveccel rokon, és nomád, steppei népet jelentett a szlávoknál, akik rájuk ragasztották (a polák nevet általában a szláv polje, mező szóból vezetik le, ‘mezei’ ~ nomád?). A lengyelek hagyományai jelentős szarmata elemeket őriznek.

II. 3. Rusz (rusz-varég/viking/óorosz). 63 település: *Göncruszka, Gyöngyösoroszi, Kis- és Nagyoroszi, Vámosoroszi*, és főként Szlovákiában és Romániában a Rusz- és Orosz-összetételű magyar helynevek. A honfoglaló magyarokkal érkeztek (v.ö. HORVÁTH Lajos: A ruszok, Turán, 2010/1).

II. 4. Tót (szláv). 57 település: *Lengyeltóti, Kistótfalu, Kistótváros, Nagytótfalu, Káptalanóti, Komlódtótfalu, Tahitótfalu, Tótkomlós, etc.* (esetleg még Hosztót, Husztót), ebből 43 Nagy-Magyarországon (főként Szlovákiában). GYÖRFFY szerint a tót név eredeti alakjában az ógermán gepidák önelnevezése volt (teut, teuton), mely a szlávok neve lett (Tótországnak a középkorban még a Dráván túli részeket, Horvát-Szlavónországot nevezték, illetve a nyugat-magyarországi Vendvidéket). De felmerülhet egy jóval korábbi, a La Tène kultúrához tartozó kelta eredet is, hiszen az ír-gael nyelvben pl. a ‘tuath’ népet jelent ma is (pl. Tuatha dé Danaan = Danu istennő népe), s ezesetben valószínűleg nem minden „tót” gepida vagy szláv, különösen nem Erdélyben, Partiumban. Az indoiráni szlávok a hunokkal vagy avarokkal érkeztek, akik bástyaként maguk köré telepítették őket.

II. 5. Szász (német). 3 település: *Szászberek*, *Szászfa*, *Szászvár*, és még számos helynév Erdélyben. Ide tartoznak a német személynévi eredetű helynevek is, pl. Rátót/Rathold.

II. 6. Rác (szerb). 3 település: *Rácalmás*, *Ráckeve*, *Ráckeresztúr*. A szerbek az oszmán török hódítás idején jöttek be. Meglepő módon, a 2. században még az Alsó-Volgánál éltek (Ptolemaios, Serboi, V. 9,21., Sarmatia Asiatica). Eredetileg nem szlávok voltak, hanem úgy tűnik szarmaták, irániak. Genetikailag közel állnak a kaukázusi cserkeszekhez (BOGÁCSI-SZABÓ et al.: Archeogenetikai vizsgálatok, 2008).

II. 7. Örmény (dél-kaukázusi ősnép). 9 település: *Örményes*, *Örménykút*, és 7 Nagy-Magyarországon. A honfoglaló magyarokkal jöttek be (v.ö. Szongott 1898).

Megemlítjük még a **Kurd** helynevet (nyugat-iráni? népnév? kicsinyítőképzős Kur személynév?), mely nem biztos, hogy népnévi eredetű; ugyanakkor figyelemreméltó a 10. századi honfoglalók genetikai közelsége a kurdokhoz (v.ö. BOGÁCSI-SZABÓ et al. 2008). **Szerecseny** településünk neve szaracén, arab népesség egykori letelepedésére utalhat (a mohamedán kálizok egy része?).

Egyéb helyneveink, szavaink nemzeti-kulturális kapcsolatairól

Valószínűleg szarmata eredetűek az -ny végű településneveink (-adony, -ladány, -berény, -hetény etc.), melyekből számossal rendelkezünk. Egész Kelet-Európában előfordulnak pl. a Hetényre visszavezethető névalakok (ld. SULIMIRSKI: The Sarmatians, a Chotin stb. kelet-európai helynevekről, Turán, 2009/2., p. 144-147).

Többségükben kusán eredetűek lehetnek a -ska, -ske, -cska, -cske végződésű helyneveink (a történelmi Magyarország területén összesen kb. 80, ld. Függelék IV.). Erre utal, hogy ez a jellegzetesség megtalálható a közép-ázsiai kusán királyok és dinasztiajuk neveiben (Kaniska, Huviska, Turuska; ld. szerzőtől A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, I-II., Országépítő, 1998/2., www.orszagepito.hu). A kusánok voltak a kínai forrásokban említett „sárga hajú yüe-chi”-k, tehát europid, iráni szkíták, illetve egyik törzsük volt a tochár, akiknek nevét őrzi valószínűleg a Tagar nevű sziget és kultúra a Minuszinszki-medencében, melynek ősi helynevei CSLENOVA szerint indoeurópai eredetűek (SULIMIRSKI). A szkíta jüe-csiket, tochárokot és wusunokat a hunok üzték el lakóhelyeikről.

Szkíta-szarmata kori vagy még régebbi istennő-kultuszunkra, az anyajog szokására is utalhatnak az alábbi helyneveink: *Boldogasszonyfa*, *Győrasszonyfa*, *Kisasszond*, *Kisasszonyfa*, *Leányfalu*, *Leányvár*, *Nemesboldogasszonyfa*, *Ostffyasszonyfa*, *Révleányvár*, *Vasasszonyfa*, *Vasboldogasszony*, és esetleg még ide vehető *Jászboldogháza* és *Zalaboldogfa* (ld. a boldog név etimológiáját). Ezenkívül még 8 Asszony- névtagú helynevünk van a régi Magyarország területén (Ausztria, Szlovénia, Románia).

Érdekes módon, nem találni a Kárpát-medencében Attila király nevét őrző települést, kivéve az Anonymus és a Niebelung-ének által említett egykori Ezilburg-ot, Attila „fehér várának” (‘witenburg’), illetve a Tarih-i Üngürüs-ben „magaslaton” álló székhelyének írásos emlékét. Esetleg hun királyi, fejedelmi méltóságnevet őriznek a -senye, -sennye, -zsennye helyneveink, melyek azonosnak látszanak a kínai forrásokban szereplő hun főkirályi címmel, a shan-yü-vel vagy tanhu-val (= az ég fia, ld. a japán cászár ‘tenno’ címe). Máig fennmaradt viszont Attila fivérének, Budának a neve, az ismert Budapest környékiek, illetve Budaábrány a keleti országrészben, Budafa, Budafapuszta, a Dunántúlon pedig Budatava és Óbudavár, valamint 7 Buda- összetételű helynév Romániában és Szlovákiában. Érdekességgént megemlítjük, hogy már Bonfini felvetette (A magyar történelem tizedei, I. 1,360), hogy a Buda név származhatott a hunok előtt Kelet-Európában élt budinoktól, bár ő ezt valószínűleg csak a görög és latin források és a névhasználat nyomán feltételezte (Ptol. III. 5,15, *Budin*- vagy *Bodin*-hegy Sarmatia Európában, III. 5,24, *Bodinoi* nép az amaxobok és roxolánok között uo.; Herod. IV. Melpomené, 108., *Budinoi* nép; Plinius Nat.hist. IV. 88, *Budini*). Érdekesebb Hérodotos adata (I. Clio 101), miszerint a médek hét törzse közül az egyik neve *Budi* volt. Mivel szkíták, szarmaták átkeltek a budinok kelet-európai területein és bejöttek a Kárpát-medencébe, nem lehetetlen, hogy a Buda helynév már a hunok előtt használatban volt a Kárpát-medencében (Attila fivérének neve a krónikákban általában Bleda, Blodel, ld. Priscus, Fr. 1., 8. és a Niebelungok és az óészaki sagák).

A kaukázusi Daszuranci-krónika említ egy hun főembert, Kurszán vagy Koraszán *ertegint*, akinek neve Árpád fejedelemtársára, a Kartal-nembeli Kurszánra emlékeztet, az ótörök *ertegin* tisztségnév pedig herceg szavunkra, mely eszerint nagyon lehetséges, hogy hun (kazár?) eredetű, sőt a hunoktól vehették át esetleg a kortárs németek, akiknél *herzog* alakban maradt fenn. Hun-avar eredetű lehet a *csobán* = pásztor szavunk, melynek eredetije, a *ch'u-pan*, nomád címként szerepel Tang-kori kínai forrásokban (O. MAENCHEN-HELFEN, p. 402-403), de egy albán vagy örmény fejedelem, Grigor *su'pan* nevében is, akihez valószínűleg a kaukázusi hunoktól, szovárdoktól kerülhetett e cím (Daszuranci, p. 219, AD 867.; a krónika viszont nem említ ilyen címet a kaukázusi hunok között). Ebből a *csobán*, *csupan*, *supan* szóból eredhetett a „*Csaba*” személynév (v.ö. a Nádasdy család ősatyjának neve: ‘Chopon de genere Nadasd’; Nagy Iván), s ebből a helynevek, mint Bálványoscsaba, Csabaújfalu Romániában, Csabaháza és Hegyescsaba Szlovákiában, valamint az *ispán* méltóságnévünk (ld. Ispánk, Ispán-pataka, Romániában Ispánmező, Ispánlaka, Szlovákiában Gömörispánmező, és Úrvölgy/Spánia, ahol a szláv név őrizte meg az *ispán* névalakot). Az *ispán* szavunk elején lévő *i-* azt jelenti, hogy az eredeti, nem magyar, hanem hun vagy ogur eredetű ‘span, supan, csupan’ címhez utólag társította az élő magyar beszéd, a könnyebb kiejtés végett, vagy pedig a latin írástudók terjesztették el *i*-hanggal. Az iráni eredetű horvátoknál a *zsupán* alkirályi tisztség volt, de meglehetősen is a hunoktól, oguroktól, avaroktól vették át, hiszen a horvátok Kína határainál nagy valószínűséggel ugyanúgy nem jártak, mint az ősmagyarok magyar néprésze. A *csobán* név megtalálható a besenyőknél is, törzsnévként, ‘Tzopon’ alakban közölte Konstantin császár (DAI, 37. fejezet). *Zsupán*-összetételű helynevek: *Zsupanja* (Horvátország, Szerémség), *Nagyzsupán*, *Zsupánfalva* (Krassó vm., Románia), valamint *Csobányos Csíkban*, Alsó- és Felsőcsobánka pedig Szolnok-Doboka vármegyében van (Románia). V.ö. DOROSMAI Imre: *Bán, ispán (zsupán) szavunk eredete*, ZMTE, 4. Magyar Östörténeti Találkozó kötete, 2005, p. 64., és SZÖCS Tibor: *Nádorispán szavunk latin és magyar megnevezése és etimológiája*, X. RODOSZ Konferencia, 2009. nov. 13-15, Kolozsvár, 44-45. és 57-66. lábjegyzetekenél, utalással Róna-Tas. A. szófejtéseire.

Itt említjük meg, hogy ótörök tisztségnévre, méltóságnévre utal a *jobbágy* szavunk (lat. *jobagio*), melynek eredeti alakja az ótör. *jabgu*, katonai parancsnokot, vezért jelentett, és a középkorban még így is használták, ‘főúr’ jelentéssel, s csak később vált a szegényparasztság általános jelölőjévé. Eredetileg a „jobbágyok” a honfoglalóktól származott született „nemesek” voltak, majd a tatárjárás után részint elszegényedtek, s talán népünk ironikus hajlama kezdte átruházni a jobbágy nevet minden szegényemberre. Az Aranybulla 13. cikkelyében (1222. év) a szó még eredeti jelentésének megfelelően szerepel: „*A jobbágyok úgy járjanak a király udvarába, vagy akárhová mennek, hogy a szegényeket ne nyomorgassák, ne fosszák.*” S a 30. cikkelyben: „*...ezen négy jobbágytól, tudniillik a nádorispántól, a bántól, a két országispántól...*” A tisztségnévek sőt népnévek gyakran átkerültek a domináns néptől a szövetséges vagy alávetett népekhez (v.ö. Agathias V. 25,4-6., a nyugati türk vezér beszámolója arról, hogy a nyugati türkök által legyőzött ogurok még a nevüket is urukéra cserélték, azaz türkök lettek; SZÁDECZKY-KARDOSS, I.).

Észak-Magyarországon egy csokorban maradtak fenn a következő, népnévekre visszavezethető településnevek: Varsány, Szirák, Bercel, Tarna, Halmajugra, Magyarnándor, Kozárd, Zabar, azaz – nagy valószínűséggel – 9 népnév, melyek majd 800 esztendő népességtörténetét tükrözik, a szkíta-szarmata kortól a hun-avar, és bolgár korszakon át a honfoglalásig. A folyók öntözte, hegyek által védett vidék kedvező földrajzi adottságai magyarázzák talán e népek és a rájuk utaló helynevek ilyen tömörödését.

Vannak még egyéb helynevek, melyek utalhatnak közép-ázsiai, turáni népekre, turáni őshazánkra: a Felső-Tisza-vidéken a Túr-folyóról elnevezett települések, valamint Túr-, Tura, Túrony, Somogytúr az Alföldön, Baranyában, és Somogyban, illetve 6 Túr-, Tura-, Turány helynév főként Szlovákiában. Takta-összetételű helyneveink (Taktabáj, Taktaharkány, Taktakenéz, Taktaszada vagy a Takta folyó) „édestestvérei” megtalálhatók Közép-Ázsiában (pl. Takhtakupyr), s a Szerencs név ott Zerendzs. Rendelkezőnk több -káta összetételű helynévvel is az Alföldön (Ausztriában, a régi Moson vármegyében Lajtakáta, ami a Káta nemzetséghez tartozott), ahová valószínűleg a közép-ázsiai, ótörök (iráni?) kangar besenyők (Kézai: fehér kumánok? = a régi Kang-kü országbeli fehér hunok?) hozhatták magukkal, hiszen e helynévi végződés ott is gyakran előfordul, vagy az onogur-bolgár „nándorok” fennmaradt településneveiről is szó lehet. Ugyanis Theophylactos megemlíti az onogurok Bakat nevű közép-ázsiai városát, melyet földrengés pusztított el, s al-Isztahrinál számtalan -kat végződésű városnév szerepel az Oxusnál (KMOSKÓ: Mohamedán írók). A Dnyeszter mentén is voltak

-káta végződésű erődnevek, melyek valószínűleg az onogurok (részint előmagyarok?) városai lehettek korábban: Touggáta, Kraknakáta, Salmakáta, Sakakáta, Giaioukáta (DAI, 37.).

Megemlítjük a Beszterce, Beszterec, Beszter, Bösztör helyneveink lehetséges kapcsolatát az egykor Erdély területén is megfordult s a görög forrásokban basztarnai, basztarnai alakban lejegyzett kelta, illetve keltoszkíta néppel (Strabo, Ptolemaios). A név görög vátozatában található -n egy toldalék lehet, mely a név magvát a görög többesszámmal összekapcsolja, így a név eredeti alakja lehetett baszter vagy beszter (a basztarnákokról v. ö. T. SULIMIRSKI, pp. 128-130). Volt Nána-Beszter nevű nemzetség is a régi Magyarországon. Ugyanakkor az ótörök Beztur és a szláv Bystrica (tisza, áttetsző, ld. víznevekben) is számításba jöhet Kiss Lajos szótára szerint.

Ómagyar kicsinyítőképzős helyneveink a -d végződésűek, melyekből szintén számosat találunk (Álmosd, Árpád, Agárd, Bezeréd, etc., s talán a szovárd névben is). A mai magyar nyelvből már kikopott ennek használata.

Van 29 Nemes- összetételű településnevünk, melyek közül csak kettő található Kelet-Magyarországon, és 35 van az elcsatolt területeken, főként Szlovákiában. E helynevek a települések egykori kisnemesi, egytelkes határőr lakosságára utalnak, akik akár a hunok vagy avarok idején is bejöhettek. 'Nemes' családnéveink is erre a kisbirtokosi határőrző szerepre, foglalkozásra utalhatnak, ami a jelenlegi országhatárainktól nyugatra a hunokkal, avarokkal kerülhetett (v.ö. a név karinthiai Edling megfelelőjéről Primus LESSIAK: Edling-Kazaze, in: GÖTZ László, p. 284). Ezen felül még 36 Nemes-összetételű helynevünk Szlovákiában található.

Esetleg vallási tartalmúak a -szombat/hely (mózeshitű kazárok? v.ö. Kijev másik neve Szambat, DAI) és a -szerda/szereda/hely (szeredásnak hívták nálunk a Zarathustra-vallást?) névösszetételek, amennyiben nem az egykori vásárok napjaira utalnak (a -hely névösszetétel erre utalhat, pl. Szombathely = a szombat [-i vásár] helye). Hasonlóképpen a Bálvány-, Bálványos helység- és földrajzi nevek ősvallásunk kultuszhelyeire, kultikus összsobrainkra utalnak.

Függelék III.

Forrásadatok a magyar krónikákban szereplő kumánok, kabarok vagy kálizok történetéhez

- PLINIUS, VI. 11 (12) (1854, ed. L. Ianus, Lipcse, Vol. I., Lib. I-VI., p. 222): „*castello quod vocatur Cumania*” (vár a Kaukázus déli részén, melynek kapuja Hermasti, ibériai erőd felé néz; Ptol. V. 11, Armaktika). Korábban Polybiosnál: Cumani, 1,56., 3,91 (Berlin, 1844)
- *Cumaeorum* regio in Asia, FHG (Fragm. Hist. Graec.) Vol. II. p.311,25, Urbs ab Amazone nomen habet, Vol. III. p.597,58
- PTOLEMAIOS, VI. 11,8: Καυαρίς (Kavaris) város Baktriában, az Oxusnál
VI. 12,4: Χωρασμιοί (Khorasmioi, hvárezmiek), nép az Oxusnál
III. 3,25: Χουνοί (Khunoi; „kun”?), Kelet-Európában
- A „kumán” név eredetileg talán az észak-kaukázusi Kuma-folyóval lehetett kapcsolatos (kumai), mely név később átment az itt letelepedett török-mongol törzsekre is. Hasonló hangzású név még a kappadókiai, kelet-anatóliai *Kómana* város vagy Komagene tartomány neve (Ptol. V. 7,7), és a délkelet-iráni *Kómmana* város Karmaniában (Ptol. VI. 8,7), de ezidáig még nem ismeretes e nevek történeti kapcsolata, néphez társítható közös etimológiája.
- MENANDROS, Fragm. 20-21. (Zemarchos, bizánci követ útja a türkök kagánjához, AD 568): „*Dimissus a Dizabulo Zemarchus, ...viae se commiserunt, et Choliatarum (Χολιατα) primaria urbe relicta, per castella iter direxerunt.*” „*Sed quum aliarum quoque gentium duces idem peterent, nulli alii quam soli Chliatarum (Χλιατα) duci concessit. Itaque hunc etiam Romani assumentes, trajecto flumine Oich (Iaxartes) [Oxus], haud breve viae spatium emensi, ad illam ingentem et latam paludem (Aral) pervenerunt.*” (Dizabulos kagántól visszafelé jövet, a kelet-rómaiak az Oxus és az Aral-tó környékén először a „kholiatak” városát érintik, „rajtuk kívül nem volt itt más [számosabb] nép”; itt a hvárezmiek alán 'khvális' nevéről van szó)

- Zakariás rhétor Egyháztörténete: „*Iustinianus császár 28. évében (555) a Kaukázustól északra a sátorlakó népek ezek: az unaghur (onogur), oghor, sabhir, burgar (bulgar), kotrighar, abhar (avar), ksr (kazár v. akatzir), dyrmr (uturgur?), sarurgur, bgrsyq (barszil/alán?), kwls (káliz, kabar, hvárezmi), abdel, ephtalita (hun), s ezektől beljebb lakik az amzarte nép.*” (SZÁDECZ-KY-KARDOSS Samu: Az avar történelem forrásai, I.; az eredeti szöveg említi a bulgárok és alánok városait, ld. KMOSKÓ Mihály: Szír írók a steppe népeiről, Bp. 2004, p. 900-100)
- CONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS, DAI 39-40: Κάβαροι (Kabaroi; kabarok, kavarok; Kuber népe?). Kabar/Kholiata/khvalisz = hvárezmi, alán kiejtésben káliz, innen helyneveinkben, pl. Budakalász, Káloz, középkori latin oklevelekben „generationem Kalez”, a káliz nemzetség.
- JOANNES KINNAMOS (12. sz.): „...*praesertim Hungaricis (Ουννοι) equitibus, et qui apud illos diversae sunt religionis Chalisiiis (Χαλισίων). Hungaris quippe Christianum amplexis, isti Mosaicis legibus iisque non omnino genuinis etiamnum vivunt*” (L.III., p. 107); „*Chalisii vulgo ab ipsis appellantur, suntque diversae, ut supra memoratum est, religionis, et easdem ac Persae opiniones habent*” (L.V. p. 247); = II. Géza király seregében, mellyel Manuel Komnenos bizánci császár ellen harcolt, „...*részben hun lovasok [voltak], részben a köztük élő, de más hiten levő kalizok közül. Mert míg a hunok a keresztények hitét vallják, ezek most is a - nem egészen tisztán élt Mózesi törvényeket*” (Ioannis Cinnami: Epitome Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum, CSHB, Bonn, 1836; Kinnamos archaizáló módon hunoknak nevezi a 12. századi magyarokat, és Tauroscythiának a Dunától, Pontustól északra fekvő térségeket. Szerepel nála a Khorasminoi = hvárezmiek megnevezés is, p. 183, 8. sor, ld. alább a kétféle népnévről). A kálizok részleges zsidó vallásának feltételezése Kinnamos tévedése lehetett, melyet a kutatók továbbgörgettek: összekeverte a „mózesi”-t a „moszlim”-mal, ugyanis a kálizok részben moszlimok („böszörmények”) voltak.
- A kálizok közép-ázsiai orthodox keresztény püspöksége szerepel a bizánci püspökségek jegyzékében (ld. MORAVCSIK Gy.: Az onogurok történetéhez, MNy 1930).
- Salzburgi évkönyv (Annales Iuvavenses) 881-ben említi, hogy a frankok az ungrik (avar-onogurok?) és kabarok (*cowaris*) ellen harcoltak (HÖBLING T., I. köt. 141, 247, 368, II. köt. 145).
- A dristrai (ma Silistra az Al-Dunánál), vitatott etnikumú három törzs egyikének főnöke „Tatos, másként *Chalis*”, ld. Victor Spinei: The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century, p. 119, utalással Anna Comnena, vol. II, ed. B. Leib, Paris, 1943, pp.81-82.
- „*Itt [Magyarországon] ezerszámra élnek a magrebi származásúak, és szintén megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmiek. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, keresztényeknek tettetik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok.*” (Abu Hamid, 1150 k., ld. POLGÁR Sz. p. 45-51)
- Anonymus, Kézai: „Cumani”, kumánok, akik Kijevnél csatlakoznak a honfoglaló magyarokhoz (vezérek: Ed, Edumen, Et, Böngér/fia Bors, Ócsád/fia Örsur, Vajta [tőle a *Baracska* nemzetség, v.ö. közép-ázsiai kusán királyok és dinasztia nevei: *Kaniska, Huviska, Turuska*], Ketel/fia Alaptolma); ld. Aba Sámuel nemzetsége, fehér és fekete kumánok, Ond, Tarcal, Csepel, kumán személynevek; ld. még Kézai 6.§ A székelyekről és „Csaba” fiairól, Edről és Edemenről, akik „korozmin”, azaz hvárezmi/kabar anyától születtek (Kézai itt a 7. századi kutrigurok emlékét összevonja a csatlakozó kabarokkal)
- Kumán ~ or. 'kamennaja', „kumai”? Kuma-folyóról a Kaukázus északi előterében?; magyar 'kun' = chión/hun? A 12. században a Kárpát-medencébe költöző kunok valódi neve kipszák

volt, v.ö. középíráni 'kip' = vörös, tör. v.ö. qyzyl/kizil = dél, déli; perzsa 'karmir', örm. 'kami-cik' = vörös; kumük, kalmük tör. és mongol népnevek; v.ö. még *Kouni* város a délkelet-iráni Gedrosiában (Ptol. VI. 21,5), ami további vizsgálatot igényel. A 12. század első harmadában Aleppo egyik moszlim kormányzóját is Kumánnak hívták (Ibn Al-Athir; Rásonyi Nagy L. MNy. 27, 1931, p. 314).

(Megj.: többször előfordul a történeti forrásokban, hogy akár ugyanaz a szerző, vagy két szerző egy steppei népet kétféle, hasonló néven jelöl, pl. a szabiropok vagy szovárdok esetében: Plinius *Sardi Scythae*, Ptolemaios *Suardenoi*, Menandros *Sabir-Abir*, Báb. Konst. *Sabartoi-Serbotioi* névalakokat jegyez fel, vagy kutrigurok esetében Procopius *Kuturguroi*, Theophylactos *Kotzageroi*, a Notitia pedig *Cutziagri* alakot ír, illetve ld. a fenti példákat. Ebben szerepe volt annak, hogy az egyes népnevek különböző idegen közlöktől, akár többszörös nyelvi áttételen keresztül jutottak leírójukhoz, illetve nem volt ritka a tollhiba, elírás sem)

ÉRY Kinga antropológus (ÉRY 1982), aki A-B-C-D csoportokban, régiók szerinti elhelyezkedésük, embertani összetartozásuk alapján osztályozta a honfoglalók leleteit, a *kabarokhoz* vélte társíthatónak a honfoglalók C-csoportját, mely a dunántúli és az északi dombvidéki területeken telepedett meg. Ugyanakkor az értelmezéseibe logikai hiba csúszhatott: 1). mivel a C-csoportnak *csak* kelet-európai analógiái vannak ez nem lehetett „kabar”, hvárezmi (Anonymus és Ptolemaios „khunjai”?), illetve 2). Aral-tó menti („kabar”?) analógia a *B-csoportnál* található (No. 21, Tuz Gür, AD 1. sz.). ÉRY a 14. jegyzetében (p. 67.) utal rá, hogy az avar kori kelet-dunántúli csoport és a honfoglaló, felső-tiszavidéki B-csoport között van nagyobb hasonlóság, a C-csoporttal nincs, tehát a C-csoport kapcsán nem beszélhetünk avar kori „visszatérőkről” (Kézai nyomán), sokkal inkább arról, hogy az avarok egy része megérte a magyar honfoglalás korát, illetve a honfoglalók azonos területről jöttek, mint az avar koriak (pl. Szeged-Makkoserdő a honf. B-csoporthoz, míg Zsély a C-csoporthoz áll közel). Az avar kori leletek, temetők folytonossága ugyanakkor csak a Duna-Tisza közén szűnik meg valamely elvándorlás miatt, amely az óbolgárok 840 körüli beköltözésével is összefüggésben állhatott, s ÉRY szerint lehetséges, hogy az elvándorlás Nyugat-Magyarország felé irányult. Tehát nem szükségszerű, hogy a késő avar kori kutrigurok egy része (Kuber népe a történeti forrásokban) tért volna vissza a honfoglaló magyarokkal (v.ö. újabban HÖLBLING T. vetette fel, hogy Anonymus kumánjaiban nem lehet „kabarokat” keresni, de ehelyett a Sobamogera/„Csabamagyar” népre tippel, nyilvánvalóan tévesen, ld. A honfoglalás forráskritikája, 2010, I. köt. 83, 103, 160, 163, II. köt. 107, 145, 247, szkepszis és lehetőség egyszerre a „cowaris” névvel és a „bihari kazárokkal” kapcsolatban, etc.). Érdekes, hogy ÉRY a C-csoport analógiáit az Észak-Pontus, Észak-Azov steppe és erdős-steppe övezetében találta meg a vaskor második feléből, a Kr. e. 4-3. századból (késő szkíta, középső szarmata kor), ami éppenséggel nem Aral-menti, hvárezmi eredetre vall, hanem Ptolemaios kunjait valószínűsíti Anonymus kunjai mögött, bár a hvárezmieket embertanilag közel állhattak a kelet-európai késői szkítákhoz, szarmatákhoz (középső szarmata kor, ld. MOSKOVA, DVORNYICSENKO és BARBARUNOVA tanulmányai in: Nomads of the Eurasian Steppe in the Early Iron Age, 1995).

Megjegyezzük, hogy ÉRY csak a C-csoport esetében említ egy „5%-on” (valójában 1%-on?) belüli közelséget a keleti, késő bronzkori leletekkel, holott ez az 1% alatti szignifikancia-érték jellemző a B-csoportra is, igaz kisebb mértékben (Éry i.m., II. Anyag és módszer, C., p. 36, és az 5. táblázat a formatávolságokról; v.ö. a tanulmányban nagyrészt eltérő analógiák vannak megadva, mint az 50. ábrán, így pl. az ábrán az A-csoport „öshazájában” van andronovói és korai szaka analógia, No. 2 és 8, de a szövegben nincs megemlítve, ld. ÉRY p. 53-54). Nehezen érthető az is, miért nem sikerült ÉRY-nek hasonló eredményekre jutni a bronzkori és a honfoglaláskori leletek összehasonlításával kapcsolatban, mint TÓTH Tibornak, holott utóbbinak nem is állt rendelkezésére a C-csoport anyaga, mely ÉRY szerint egyedüli közelséget mutat az andronovóikkal. Az sem érthető, miért beszél később ÉRY egy „40%-os” mongoloid arányról a honfoglalóknál, ami a saját kutatásában sem látszik (Honfoglalás és régészet, 1994; Lipták Pál 16.7%-os mongoloid és europa-mongoloid arányt állapított meg). Viszont a Volga-Dél-Urál térségi szauromata-szarmata párhuzamokkal kapcsolatban lényegében egyeznek TÓTH és ÉRY eredményei (TÓTH Tibor részletesebben vizsgálta az arckoponya taxonómiai jegyeit is). A honfoglaló B- és a C-csoportok túlnyomórészt europidok voltak, akiknek elődei közel álltak az irániakhoz, szkítákhoz, illetve a késő bronzkori gerendavázak, és andronovói műveltségekhez, majd később törökös és – a C-csoport esetében – szláv hatás is érthette őket, még a honfoglalás előtt.

Függelék IV.

Mitanni, Hvárezm és Magyarország

Elő- és közép-ázsiai kapcsolatainkról a -ska suffixumos helyneveink tükrében

A mai Magyarországon:

1. Alacska
2. Bakonypölöske
4. Baracska
5. Becske
6. Belecska
7. Bicske
8. Bocska
9. Bölcske
10. Derecske
11. Döröske
12. Eperjeske
13. Erdősmecske
14. Göncruszka
15. Komlóska
16. Mecsekpölöske
17. Miske
18. Mogyoróska (?)
19. Nagybaracska
20. Öskü
21. Pápadereske
22. Piszke
23. Pölöske
24. Pusztamiske
25. Raposka
26. Recsk
27. Rösze
28. Sáska (?)
29. Somogydöröcske
30. Tereske
31. Tiszaécske
32. Tornanádaska
33. Töröcske
34. Ujsiska
35. Uszka
36. Vajdácika
37. Vásárosmiske
38. Zebecke
39. Olaszliszka
40. Szanticska
41. Köcsk
42. Magoska
43. Tápióbicske
44. Táika (?)

Erdély:

45. Berszászka
46. Dognácska
47. Micske
48. Muska
49. Ópécska
50. Peleske-fálva

- 51. Szelecske
- 52. Tőzmiske
- 53. Kispeléske

Felvidék:

- 54. Alsófricske
- 55. Bacska
- 55. Bacskó
- 56. Bajmócska
- 57. Baracka
- 58. Barsbaracska
- 59. Baska
- 60. Erdőcske
- 61. Farkaska
- 62. Füzernádaska
- 63. Garamolaszka
- 64. Helmecke
- 65. Nagyzalacska
- 66. Ökröske
- 67. Radoska
- 68. Récske
- 69. Sajórecske
- 70. Salgócska
- 71. Szentéske
- 72. Szöllőske
- 73. Váracska
- 74. Zalacska

Kárpátalja:

- 75. Alsóverecke
- 76. Csuszka
- 77. Iszka
- 78. Kendereske
- 79. Verecke

Délvidék/Bácska-Bánát:

- 80. Óécska
- 81. Vajszka

Várvidék/Burgenland:

- 82. Bányácska
- 83. Répcemicske
- 84. Vámosderecske

Összesen mintegy 80 helynév. Ezek közül gyakrabban előfordul (rég Magyar személynevekben is):

Baracska – kabar/kusán törzsnév (Anonymus)
Bicske
Derecske (t- és s-mássalhangzókkal, ö-magánhangzóval is)
Miske (cs-vel is)
Nádaska
Pölöske

A -ska, stb. összetételű helyneveink kb. 70%-a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében található, tehát a keleti országrészben, ahol a honfoglalók és a Kijevnél csatlakozott kabar-kusán törzsek először megtelepedtek. Felmerülhet természetesen, hogy a fenti -ska, -ske típusú helynevek

esetében a népünk lelkületéből fakadó, kedveskedő, becéző névadási hajlam nyilvánul meg, ami részint igaz is lehet, azonban látva a helynevek mennyiségét, többségük jellegét (pl. mit becéznek, kicsinyítenek az amúgyis rövid, Miske, Bicske stb. alakok?), úgy vélem számolni kell az alábbiakban felvetett egyéb magyarázatok, etimológiák lehetőségével is.

Mitanni és Hvárezm kapcsolatai az ókorban

Az Aral-tótól délre, az Oxus torkolatánál fekvő ősi Hvárezmben elsőként ásató Sz. P. TOLSZTOV vetette fel, hogy I. és II. Sausatar Mitanni királyának neve (Kr. e. 11-10. század) meglepően hasonlít Sausafar, és I., II. Saus, hvárezmi uralkodók neveire (ld. *Az ősi Chorezm*, és hvárezmi nevek Al-Birúninál, KMSKÓ, 2000). További hasonlóság a két régió nevei között I. és II. Artatama, mitanni király neve, és az Artamúch, hvárezmi személynév. A nevek egyezése nyilvánvalóan utal a két régió kultúrájának, népességének azonosságára, ezt a régészet alátámasztja. Megjegyezzük még, hogy Sauskas az egyik mitanni istenség neve, aki Istar istennő hurri-hettita megfelelője volt, valamint a Sauska istennév megjelenik az észak-mezopotámiai Subartuban is (Ungnad, *Subartu*, p. 65.). Tolsztov így írt az ókori Elő- és Közép-Ázsia etnokulturális összefüggéseiről: „Minden alapunk megvan arra a föltevésre, hogy ezek a törzsek [ti. a nyugat-ázsiai telepések] a jafetita nyelveket beszélő népek keleti ágát alkották, melyhez a mostani kaukázusi népek tartoznak, s amelyhez Mezopotámia, Szíria és Kisázsia legrégebbi civilizációinak megteremtői tartoztak... a keleti [ti. hvárezmi] jafetiták kialakulásában úgy látszik igen nagy szerepet játszottak azon hurri-mitanni vagy szubaru csoporthoz tartozó törzsek, melyek az i. e. 2. évezred elején Mitanni hatalmas elő-ázsiai birodalmát alkották” (Az ősi Chorezm, p. 83, utalással HERZFELD és HROZNY műveire; ld. még a Baktria-Margiana régészeti kultúra kelet-anatóliai és elámi kapcsolatait, valamint a Tepe Fullol-i aranykincset). Mitanni népe, az ősmédek, az Andronovó-kultúra egyik népe volt.

A középső szarmata és kusán kor

A mitanni „-ska” jellegű suffixum megjelenik a jóval későbbi, Kr. e. 2- Kr. u. 3. századi közép-ázsiai kusán királyok nevében is, pl. Kaniska, Huviska, és a dinasztia neve: Turuska nevekben (ld. pénzeiket). Az orosz régészet rámutatott a középső szarmata korban a Dél-Ural, Volga térségben megjelenő új népességre, akik valószínűleg részben hvárezmi-baktriai kusánok (korai kabarok?) lehetnek. A Kr. e. 1. századi kusán Tillia Tepe-kincs (Afganisztán) honfoglaló magyar párhuzamai pedig arra vallanak, hogy a kusán művészeti stílus- és ízlésvilág a kabarokkal bekerült a Kárpát-medencébe (ld. Turán, 2009/1, belső borítók).

Hvárezm, Kazária és Magyarország kapcsolatairól

Al-Maszúdi így összegzi a kálizok (ő al-Larisiyának nevezi őket) történetét: „Az uralkodó elemet e helységben a muszlimok képezik, mert a királyság hadseregét ők adják. Az országban al-Larisiya néven ismeretesek; Hwárizm vidékei felől vándoroltak be. A régi időkben, az iszlám föllépése után országukban háború tört ki és vele járvány, mire a kazárok királyához költözködtek. Mivel pedig bátor és vitéz emberek, akikben a kazárok királya háború alkalmával megbízhat, bizonyos föltételek mellett országában maradtak; ezek egyike volt a vallás külső (nyilvános) megvallása, a mecsetek s az imára való felhívás, és hogy a király vezírének méltósága közöttük maradjon. Jelenleg a vezír közülük való; neve: Ahmad ibn Kuya. Valamint, amikor a kazár király muszlimokkal keveredik háborúba, a többiektől elkülönítve maradnak táborában, nem harcolnak hitsorsosaik ellen, hanem vele együtt a többi hitetlenek ellen. A királlyal jelenleg mintegy hétezer nyilas harcol vértben, sisakban és páncélingben; vannak közöttük dárdások is, a muszlimoknál használatos fegyvernemek szerint.” (KMSKÓ 2000, p. 171; v.ö. TOLSZTOV, i.m. p. 233; J. Kinnamos, Függ. III.). Al-Tabari azonban említést tesz a 764-ben lezajlott kazár-arab háborúról, melyben a kazár sereg vezetőjét *As-tarhan al-Hwarizmi*-nak hívták, ami arra utal, hogy hvárezmi származású volt, s esetleg nem muzulmán, hanem perzsa zoroasztriánus vagy keresztény lehetett (al-Ya‘qubinál: *halis tarhan*, az ar. *halis* ’tisztát’, ’nem kevertet’ is jelent; POLGÁR Sz. p. 46; a hvárezmieket arab *al-Larisiya* neve is a káliz névre utal).

Egy ősi hagyomány szerint az elő-ázsiai Nimród keletre ment és Baktria első telepese volt. Meseszerű vonásai ellenére ez a hagyomány – melyet a Kézai-krónika forrásai (Isidorus, Flavius, Cosmas, Euphаний) is megörökítettek – híven tükrözi az elő- és közép-ázsiai népek etnokulturális kapcsolatait a bronzkor óta. E kapcsolatokat, mint utaltunk rá, az orosz régészet fedezte fel a 30-40-es, majd a 60-as évektől a hvárezmi (TOLSZTOV), és a dél-türkmenisztáni erődvárosok feltárásával (Viktor SARIANIDI több könyve a BMAC/Bactria-Margiana Archeological Complex-ről). A BMAC kultúrával kapcsolatban voltak az észak-eurázsiai Andronovó-Szintasta régészeti kultúrák a Kr. e. 2. évezredben, amikor a túlnépesedés, állatállomány növekedése, legelőterületek csökkenése, éghajlatváltozás, háborúk miatt kezdtek felhagyni a letelepedett életmóddal (a régészet feltárta városaik a dél-uráli, nyugat-szibériai térségben Szintasta, Arkaim, Prygovo, Petrovka, Andronovo, Csicsa stb. településeknél), és megjelentek Közép-Ázsiában és Indiában (indoárják), illetve a szkíták-szarmaták kialakulásában játszhattak szerepet (ld. J. KUZMINA: A korai városias életmódból a nomadizmusba, Turán, 2010/1, és S. A. GRIGORJEV: The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-Iranian Origin, és Investigation of the metallurgical slag, in: Kurgans 2000).

(ez utóbbi függelék 1997 nyarán készült az Egy szkíta díszítőmotívum elemzése c. írásom előmunkálatai során, s egyéb adatokkal együtt részint belefoglaltam A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet c. tanulmányom első részébe, mely megjelent az Országépítő 1998/2. számában - Z. T. Cs.).

Szkíta szarvasagancs-stilizáció, „meótiszi stílus”, bronz, Kr.e. 6-5. század, Adige kurgán, Kubán-vidék (MNM 2009, ld. még KANTOROVICH-ERLIKH: Az Adige-kurgán művészete); az agancs tövéénél és szárain látható rovátkolás és a visszakunkorodó S-motívumok előképei lehetnek a honfoglaláskori tárgyaikon (pl. hajkorongokon, tarsolylemezekon) rendszeresen szereplő hasonló motívumoknak, ld. e kötet borítóján és a 212. oldalon)

A kusánok kincse, Tillia Tepe, Kr.e. 2-1. század (Kabul Múzeum, Afganisztán)

Csongrád

Sárrétudvari

Püspökladány

Hajdudorog

Karos II.

Sarkad

Kalocsa

Nagyteremia

Piliny

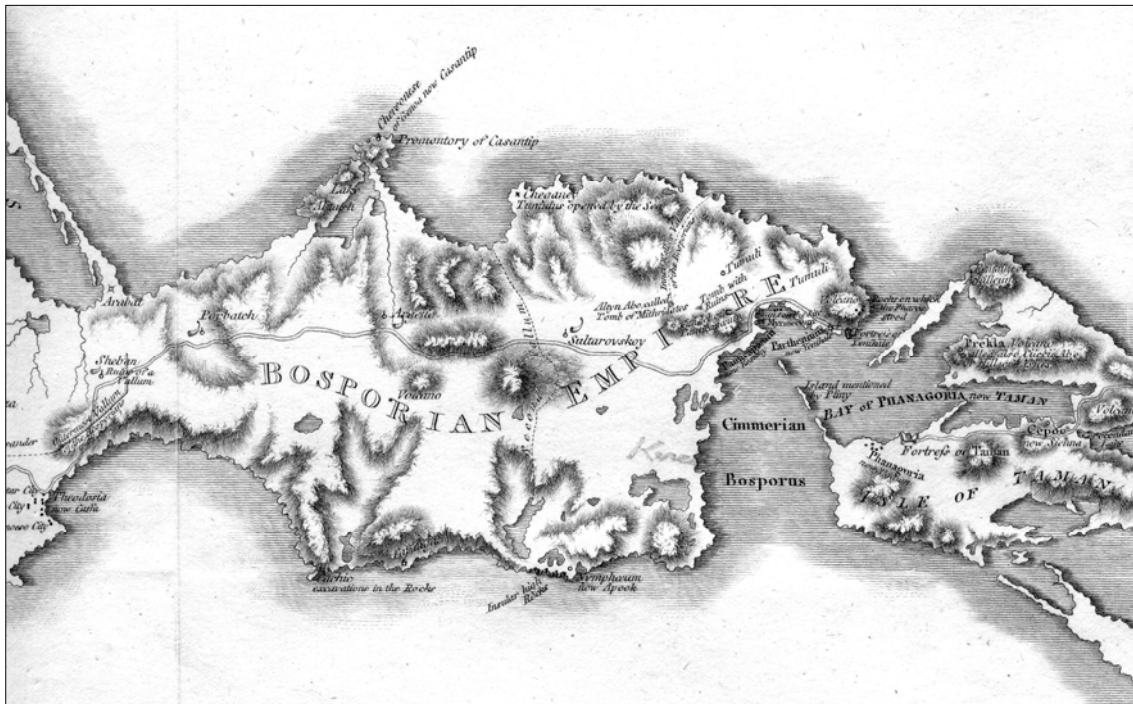
Tokaj

A magyarok kincse (A honfoglaló magyarság, Millecentenáriumi kiállítás, MNM, 1996. nyomán)

6. EGY FELTEVÉS: A 'TAPIR, TAPRI' NÉPNÉV STRABO GEOGRÁFIÁJÁBAN ÉS A SZABIROK

Az ókori írónál sokszor a felismerhetetlenségig elváltoztatott eurázsiai népnév között kiragyog néhány, melyek az eddigi kutatásokra is építő legújabb feltételezéseink szerint az ősmagyarságra és rokonnépeire utalnak. Ezek elsősorban Plinius *Sardi Scythia*, és Ptolemaios *Suardeni* és *Materi*, szovárd és magyar nevei a Meótisz-Don-Volga térségben, valamint a *Cadusii* vagy *Caduseni*, azaz a kadocsa törzs- és személynévünk. Ha az eddigieknél alaposabban megvizsgáljuk, Strabo nagy földrajzi művében is találunk még említésre méltó népneveket. Strabonál megjelennek a már ismert szkíta népnév – mint a masszagéta, szaka stb. – mellett a tapürousz, tapüron és a taphrioi névalakok (Ταυρούς, Ταυρών, Ταφριοί), melyek esetleg valamilyen vonatkozásban lehetnek az őstörténetünkben kiemelkedő, és úgy tűnik igen korai időktől szerepet játszó *szabir* népnévvel, s az sem kizárt, hogy ezzel megtaláltuk a magyarázatot a szovárd és a szabir népnév kettősségére, mely eszerint két különböző – bár egyaránt iráni-szkíta jellegű - népet takarhat. Kezdjük a *taphrioi* névvel (lat. plur. nom. Taphrii, szótő: taphr ~ szapr, szabir, illetve Tapyris, tapür, tapir ~ szabir):

„A *Dromos Achilleos*, ahol csatlakozik a szárazföldhöz, kb. 40 stadium széles, és egy előfokban végződik, melyet Tamüarakának neveznek. Itt van egy rév a szárazfölddel szemben [ez a Cimmeriumi Bosporus]. Azután jön a Karkinites-öböl, amely nagy kiterjedésű, észak felé körülbelül 1000 stadium. Néhányan megerősítik, hogy ez háromszor olyan távol van az öböl bejáratától. Az itt lakó népet *taphrioi*-nak hívják.” (VII. könyv, 3,19; 1 római stádium = 185 m).

1. ábra: A Kimmer Boszporusz, 19. századi angol térkép részlete;
balra fent a keskeny földnyelv a Dromos Achilleus részlete

A Dromos Achilleus egy hosszú, keskeny földnyelv a Krím-félsziget mögött (ld. a Kimmer Boszporusz térképén balra fent). Ugyanebben a térségen a *taphrioi* népnév ismét felbukkan mintegy 100 évvel később az idősebb Plinius Természethistóriájában, aki Taphrae, taphris hely- és népnévet említ:

„Per Maeotim autem ab extremo isthmo, qui locus *Taphrae* vocatur, ad os Bospori CCLX M pass. Longitudo colligitur. A *Taphris* per continentem introrsus tenent Auchetae apud quos Hypanis oritur, Neuroe apud quos Borysthenes, Geloni, Thyssagetae, Budini, Basilidae et caeruleo capillo Agathyrsi” (IV. 12,26). És: „In ora a Carcinite oppida *Taphrae*, in ipsis angustis peninsulae, mox Heraclea Cherronesus libertate a Romanis donatum.” (IV. 12,26).

A taphrioi néptől nyugatra laktak a fent sorolt népek, keletre pedig a „meóták”, azaz a meótiszi szkíta-szarmata törzsek, akik között véleményem szerint részben ősmagyarokat is láthatunk. A meóták földművelők voltak, akikről azt mondja Strabo, hogy emellett nem kevésbé szenvedélyes hívei a háborúskodásnak, mint a nomádok. (XI. 2,4)

Mint nemrég rámutattam a Turán hasábjain (2009/1), Plinius egy *Sardi Scythae* népet is említ a *Siraci* néppel, azaz a szarmata szirákokkal együtt, ugyancsak a Dromos Achilleos vidékén, néhány sorral a fenti részletet követően:

„Insula Achillis tumulo eius viri clara, et ab ea CXXV milibus passuum peninsula ad formam gladi in transversum porrecta, exercitatione eiusdem cognominata Dromos Achilleos, cuius longitudinem LXXX milium passuum tradidit Agrippa. Totum eum tractum tenent *Sardi Scythae et Siraci*.” (IV. 12,26; „az egész környéket a szárdi szkíták és szirákok lakják”)

**25 bus. rursus litorē portus Achaeorum. insula Achillis tumulo 83
eius viri clara, et ab ea CXXV milibus passuum peninsula ad
formam gladi in transversum porrecta, exercitatione eiusdem
cognominata Dromos Achilleos, cuius longitudinem LXXX
miliū passuum tradidit Agrippa. Totum eum tractum tenent
30 Sardi Scythae et Siraci. Inde silvestris regio Hylaeum mare
quo adluitur cognominavit, Enoechadloe vocantur incolae.
Ultra Panticapes amnis qui Nomadas et Georgos disternat,
mox Acesinus. quidam Panticapen confluere infra Olbiam
cum Borysthene tradunt, diligentiores Hypanim, tanto errore
35 eorum qui illum in Asiae parte prodidere. Mare subit magno 84
recessu; donec V milium passuum intervallo absit a Maeotide,
vasta ambiens spatia multasque gentis. sinus Carcinites ap-
pellatur. Flumen Pacyris. oppida Navarum, Carcine. a tergo**

2. ábra: Plinius művének részlete a *Sardi Scythae* népnévvel (Nat. hist. IV. könyv, 26, 1854)

A sard/szárd név továbbá világos azonosságot mutat az ugyanezen a vidéken Plinius után 100 évvel Ptolemaiosznál leírt *szouardenoi*, azaz szovárd népnévvel (Ptol. V. 9, 16, a név töve a szuárd, vagyis szovárd, az -enoi görög toldalék és többesszám; Ptolemaiosz nem említi itt a Taphrioi nevet; ld. még alább), amelynek közvetlen szomszédságában már megjelenik a *materoi*, azaz nagyon nagy valószínűséggel – melyet közvetve megerősítenek más források, az antropológia és lényegében a genetika eredményei is, melyek nem a törökös népek felé vezetnek, vagy csak másodlagos értelemben¹ – a magyar népnév (V. 9,17).

Plinius fenti közlését megerősíti, hogy Strabo XI. könyvének bevezetőjében egymás mellett szerepel a *szirakousz* és a *tapürousz* népnév, mely utóbbi mintha már egy javított névalak lenne a korábbi, VII. könyv taphrioi névalakjához képest – talán a szerzőhöz közben beérkezett ázsiai tapüroszokról szóló hírek fényében –, és hangzásában erősen közelít a szabir népnévhez (tapir ~ szabir). A taphrioi népnévhez hasonló tapürousz nép- és területnév többször szerepel a továbbiakban Strabo XI. könyvében, mely Ázsia leírását tartalmazza.

Elsőként e könyv bevezetőjében egy nagyon általános és vegyes népfelsorolásban jelenik meg a tapürosz népnév: „E népek között [akik Ázsiát lakják] vannak a trogloditák, heniochok, szkeptuchok, szoanok, asszírok, polüfágok, nabiánok, *szirákok és tapürok*.” [Σιρακούς, Ταπυρους].

ΤΩΝ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΟΥ ἘΝΔΕΚΑΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

Τὸ ἐνδέκατον ἄρχεται μὲν τῆς Ἀσίας, τοῦ *δὲ* Ταναΐδος ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν μερῶν ἄνωθεν ἀρχομένου διαιρεῖν τὴν Εὐρώπην τῆς Ἀσίας. περιέχει δὲ τὸ βιβλίον καὶ τὰ παρακείμενα ἔθνη ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ πρὸς τῇ ἀνατολῇ καὶ μεσημβρίᾳ, ἣ καὶ Ἀσία ἐστὶ. ἔστι δὲ τῇδε ἔθνη βάρβαρα τὰ τῇ βιβλίῳ ἐγκείμενα, ὅσα παροικεῖ τὸ Καυκάσιον ὄρος, ἐν οἷς Ἀμαζόνες τε καὶ Μασσαγέται, Σκύθαι καὶ Ἀλβανοὶ καὶ Ἰβηρες, Βακτριανοί, Κάσπιοι, Μῆδοι, Πέρσαι, Ἀρμενταὶ δύο ἕως τῆς Μεσοποταμίας· ἔχει δὲ καὶ Τρωγλοδύτας καὶ Ἠνιόχους οὕτω λεγόμενα ἔθνη, καὶ Σκηπτοῦχους, Σοάνας, Ἀσσυρίους, Πολυφάγους, Ναβιανούς, Σιρακούς, Ταπύρους. ἐπεμνήσθη δὲ Ἰάσονος καὶ Μηδείας καὶ ὧν ἔκτισαν πόλεις· ἔτι δὲ Ξέρξου καὶ Μιθριδάτου καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου.

3. ábra: Strabo XI. könyvének bevezetője a Szirák és a Tapür népnevekkel egymás mellett.

E népnevek többségét általában a Pontustól északra említik az ókori szerzők, de a tapürokról a Káspi-tenger vidékén is megemlékezik Strabo, néhány közelebbi, néprajzi adattal együtt:

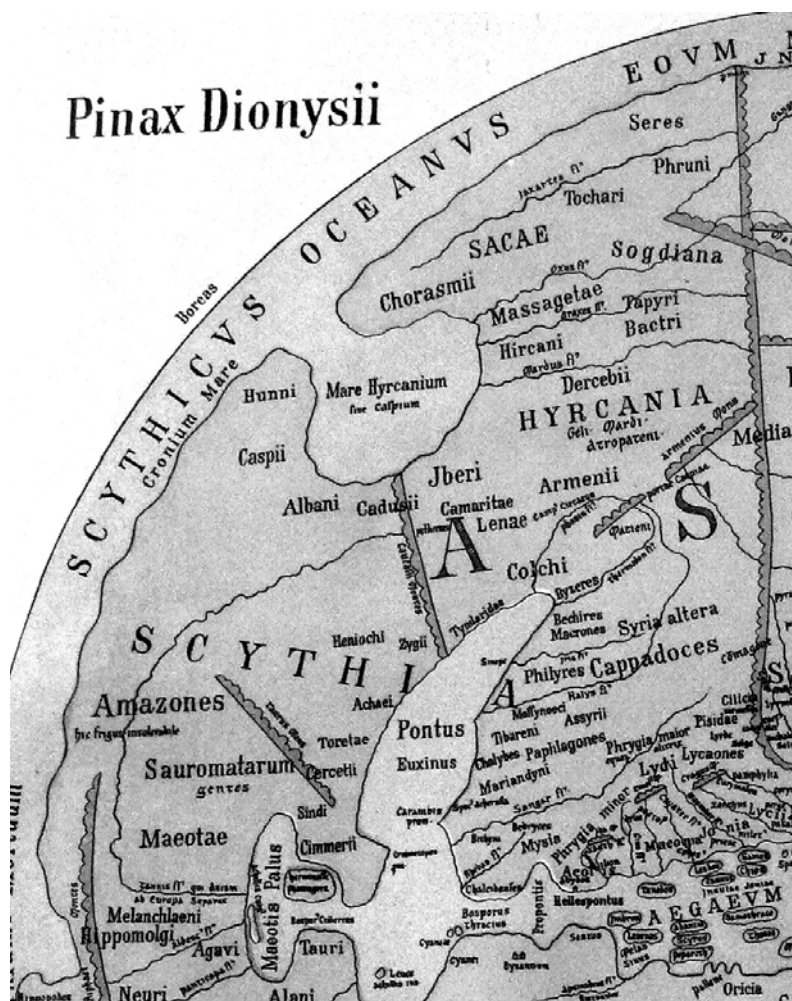
„A tapürok lakják a Hirkánok és Árjaiak közötti országot” (XI. 8,8: metaxü de Ürkanon kai Arion Tapürousz oikein)

„Komiszene és Khorene részei Párthiának, és talán a Káspi-kapuktól messze fekvő ország, Rhaga is, és Tapüron, mely korábban Médiához tartozott.” (XI. 9,1)

„Mint mondják, a tapürok a derbikek és a hirkánok között élnek. A történetírók szerint a tapüroknál az a szokás, hogy a férjes asszonyokat át kell adni más férfiaknak, még akkor is, ha a férjüktől két-három gyermekük van...” (XI. 11,8)

„A tapüroknál (tapüron) az a szokás, hogy a férfiak feketébe öltöznek, és hosszú hajat viselnek, a nők pedig fehérbe öltöznek, és hajuk rövid (ezek a derbikek és a hirkánok között laknak). Aki a legbátrabb közülük, azzal házasodik, aki neki tetszik.” (XI. 11,8)

„Az ország [Média] másik része termékeny, de észak felé hegyes, zord és hideg, és hegyi törzsek lakják, mint a kaduszok (kadouszion = kadocsák!), amardok (amardon, mardoï), tapürok (tapüron), kurtok (kurtion = kurdok) és más hasonló nép, akik vándorolnak és rablók. Ezek a népek szerte laknak a Zagrosz és a Niphates hegyeken túl.” (XI. 13,3)

4. ábra: A Dionysius Periegetis leírása nyomán készített térkép-rekonstrukció részlete a Phruni, Tapyri, Cadusii és más népevekkel (hunni név nem szerepel Dionysiusnál; Konrad Miller, 1898)

A Strabo hírközlői által Média északkeleti részén, a Dél-Káspi régióban ismert *tapiür* népcsoport, melynek sajátos szokásairól is tudtak a görögök, később Pliniusnál és Ptolemaiosnál is ugyanott bukkan fel. Plinius a tapirokat az ősi pártus vidéken, Apavortene-ben (VI. 16. vagy 46.) nevezi meg:

„A Caspiis ad orientem versus regio est Apavortene dicta, et in ea fertilitatis incultae locus Dareium. mox gentes Tapyri, Anariaci, Staureres, Hyrcani, a quorum litoribus idem mare Hyrcanium vocari incipit a flumine Sideri. citra id amnes Maziris, Strato, omnia ex Caucaso.” (utóbbiak folyónevek).

A Tapur név megjelenik Ptolemaiosznál is: „Tapoura pólisz”, azaz Tapur város Örményországban az V. könyv 1,3. részénél szerepel, valamint egy tapoureioi nép neve Scythia Imaeum, a Káspin túli Szkítia területén (VI. 14, 12.13, helynévként a VI. 14, és 7,10.12.14. részeknél), illetve egy tápuroi népnév Média területén (VI. 2,6), és Margianában (VI. 10,2, a masszagéták, dahák, derbikek között), ami utal az adat Strabo-tól való átvételre). Megjegyezzük, hogy Herodotosnál még nem szerepel a taphroi, tapüroi név, ő a szkíta „taurosokról” beszél a görögök által Taurica Chersonesosnak nevezett Krím-félszigeten és környékén. Herodotos csak a szabirhoz hasonló saspeir népet említi a mai Északnyugat-Irán területén, „a perzsák és a kolchisziak között”, s ezt a nevet Syspirites alakban vette át Strabo. A Syspirites név fennmaradt egészen a bizánci időkig, egy kelet-anatóliai tartomány neve volt.

Strabótól kezdve Pliniuson át Ptolemaios idejéig, tehát a keresztény időszámítás kezdete körüli évszázadokban a Meótisznál és Közép-Ázsiában egyaránt szerepel ez a taphrioi, tapürousz, tapouroi, tapoureioi, illetve – a Meótisznál ezzel feltehetőleg azonosságban – a „szárd szkíta” és „szuárd” népnév, amely nevekben valószínűleg a szabir vagy szovárd népcsoportot, illetve különféle ágait láthatjuk. Strabonál a két azonos név-típus, a taphrioi és a tapürousz megjelenik a Meótisznál, a tapürousz pedig a Dél-Káspi régióban is felbukkan.

A görög nyelvben nem ismerünk példát a szókezdő sz-hang (szigma betű) módosulására t-re (tau), de mivel áttételesen, idegennyelvű közvetítők révén került Strabohoz a tapürousz-tapir népnév, elképzelhető, hogy egy ilyen módosulás az sz-réshang és a t-zárhang között már korábban létrejött, hiszen egyébként fonetikai képződését illetően mindkettő fogmederhang (alveoláris). Sz-hangról t-re való változást a szabir népnév esetében meglepő módon egyedül az obi ugoroktól, a szibériai hantiktól ismerünk, akik hosszabb ideig – talán

már a késő ókortól – szomszédságban, többé-kevésbé szoros kapcsolatban éltek az Urál-hegység környékén a délebbre lakó szabirokkal, szabir-magyarokkal. A hantik vagy oroszosan osztjákok a *saber*, *sober* nevet *tapar*, *taper* alakban is ejtették.² Nem kizárt, hogy valamely észak-ázsiai nép egy tagjával találkozó krími görög kereskedő adta át Strabonak a káspi-vidéki szabirok nevét tapir alakban. Ami a szabir, szovárd, szárd és tapir, tap(i)r nevek együttes megjelenését illeti, előfordult, hogy a későbbi írók, mint Plinius, átvették-továbbadták Strabótól és más forrásaiktól a régi népneveket, és ugyanakkor feljegyezték a saját újabb, közelebbi információikat is az egyes népekről, azok elhelyezkedéséről. Ez adhatja a hasonló vagy esetleg ugyanarra a népre vonatkozó nevek egyidejű és egymástól nagy földrajzi távolságokban történő megjelenését a geográfiákban. De megfigyelhető az is, hogy az antik írók gyakran keverik a Káspin inneni és azon túli földrajzi és népneveket, mivel a távolabbi vidékeket általában nem szemtanúként írták le (Plinius egyes Káspin túli folyókat a Kaukázusból eredeztet). Ha a tapür, tapir népnévet azonosnak vesszük a szabirral, a név keleti és nyugati, egyidejű felbukkanása utalhat a nép számbeli nagyságára is, arra, hogy a szabirok – pl. az alánokhoz hasonlóan – egyaránt élhettek a Meótisznál és a déli, délkeleti Káspi-vidéken. Azt a tényt, hogy a szabirok számosak és jelentősek voltak, igazolja a több forrásban való megjelenésük. Az mindenesetre árulkodó, hogy Strabo a Dromos Achilleos környékén említette a taphrioi vagy tapirosz neveket, egy ízben mellé helyezve a szirákok nevét is, ugyanúgy, mint valamivel később Plinius a sardi scythae és siraci népneveket. Az sem kizárható, hogy, mint utaltam rá, a délkelet-káspi tapir népnév a szabirokat, a meótiszi sard, suard népnév pedig a szovárdokat, mint külön népeket jelöli, akiknek nevét később felváltva alkalmazhatták mindkét népre a krónikások, amikor a „káspi szabirok” – elvileg – nyugatra vándorolhattak.

A népnévi adatokat, időrendet, földrajzi területeket figyelembe véve, a tapirok-szabirok délkelet-káspiumi tartózkodása esetében is el kell tehát vetnünk *ab ovo* „hun” eredetük feltételezését, már csak azért is, mert Plinius szkítáknak nevezte őket, kétszáz évvel a türk nyelvű hunok európai megjelenése előtt, bár természetesen már jóval a hunok előtt megtörténhetett az iráni és türk népek keveredése, különösen Közép-Ázsiában, és élhettek türk nyelvű törzsek Kelet-Európában is, mint MAENCHEN-HELFEN rámutatott.³ Az antropológiai kutatások eredményei már a 60-as évek óta egyértelműen azt mutatják, hogy a magyar nép kialakulási területe, eredeti népösszetevőinek „őshazája” nem Belső-Ázsiában, nem is egészen az Ural-hegységnél, hanem a mai Kazahsztán keleti, középső területén és a Káspi-Aral-tavak környékén keresendő (a szabir-magyarság antropológiájának dél-kaukázusi, esetleg médiái, nyugat-iráni összefüggéseit sajnos még nem vizsgálták eléggé, bár az onomasztikai anyag sok tekintetben ezekre a vidékekre is utal). Minthogy a magyar népnév eddigi *legkorábbi* kelet-európai előfordulását a 2. században élt Alexandriai Ptolemaios földrajzi művében találtuk meg, korábban nem, így az is valószínű, hogy az ősmagyarok – hasonlóan a kusánokhoz – épp a hunok nyomására, azok nyugat felé áradása miatt hagyták el kazahsztáni őshazájukat, ahol valószínűleg már félig letelepült életmódot is folytathattak. Kezdetben nyilván fenyegetést jelentett számukra a hunok „tatárjárásszerű” megjelenése, ennek híre, csakúgy, mint a pontusi szkíta-szarmata, alán és gót népeknek a 4. században, miként Zosimus és forrásai leírják.⁴ A hun-történet tehát úgy tűnik csak egy szelete – jelentőssé vált, de viszonylag késői szelete – a magyar (vagy szabir-magyar) őstörténetünknek, és a Hunor-Magor testvérpár mondája – miként ezt már maguk a nevek is mutatják – valójában két külön nép, illetve uralkodóházainak szorossá vált, dinasztikus kapcsolatáról szól, AD 375 *után*. A Hunor-Magor monda, és krónikáink más közléseinek ősbibb rétegei a Meótiisszal és Nimróddal a közép-pontban, elsősorban az ősmagyarsághoz kapcsolódnak, és talán a szovárdokhoz, kadocsákhoz is.⁵ Megemlítjük még, hogy Strabónál a hunok *phrun* alakban szerepelnek a Káspi-tengeren túl, amit a Strabo utáni szerzők *thuni* (Plinius a „focari”, azaz tochárok társaságában említi, Dionysius Periegetes pedig „Tocari et Phruri”-t ír), illetve *funi* (Orosius) formában vesznek át

(Ptolemaios „chuni”-ra javította, de tévedésből a Borystheneshez/Dnyeperhez helyezte). Strabo a szérek, azaz a kínaiak szomszédaiként írja le a phrun-okat: „kath’ olou de pheszin ekeinosz tesz szümpaszesz Arianesz proszkhema einai ten Baktrianon. Kai de kai mékhri Szeron kai *Phrunon* exeteinon ten arkhen.” (XI. 11,1, C. 516 vége). Felvethető, hogy ha a hun népnév ekkora módosulást szenvedett a klasszikus szerzők műveiben, és huni-ból lehetett thuni, phruni, phruri, akkor ugyanez megtörténhetett a szabir népnévvel is, mely tapir, tapralakban hagyományozódott tovább egy ideig.

Strabonál szerepel valószínűleg a *Turán* földrajzi név is a Káspitól keletre: „oi de kataszkhontesz auten ’Ellenez kai eisz szatrapeiasz dierekaszin, on ten te ’Aszpionou kai ten *Touriouan* apherento Eukratiden oi Parthúaiói.” (XI. 11,2, C. 517; a régi jegyzetek Tapurian, Tapuna, Turiva alakra javítják Strabo feltételezett elírását).

Jegyzetek:

1 Ld. DR. TÓTH TIBOR, 1965, 1969, és Turán 2009/1.; Z. TÓTH CSABA: Magyarok, szovárdok, hunok a 2. századi Szármáciában, Turán, 2009/1., javított, bővített változata előkészületben a Mikes International portálján (www.federatio.org).

2 V. ö. SZ. PATKANOV: A szabirok nemzetisége, 1900; ld. még a REGULY ANTAL által gyűjtött „Az Aranyfejedelem éneke”-t a hanti folklórból, és Z. TÓTH CSABA: Az Aranyfejedelem éneke, Életünk, 1999/6., könyvészeti utalásokkal.

3 O. MAENCHEN-HELFEN, 1973, p. 23. és 453 old. hunokat említ a hunok előtt Kelet-Európában, de ennek igazságát nem támasztják alá elégségesen sem a történeti források, sem a régészet.

4 Zosimus, IV. könyv 20., és többször a hunok megjelenéséről.

5 Ld. előző jegyzet, és szerzőtől az „Ismerjük-e krónikáinkat?” a szovárdokról/szabirokról és a kadocsa népnévről.

Bibliográfia:

Rufus Festus Avienus: *Periegesis seu Descriptio Orbis Terrarum*,

(<http://www.thelatinlibrary.com/avienus.periegesis.html>)

J. O. MAENCHEN-HELFEN: *The World of the Huns*, 1973, Univ. of California Press, Berkeley

Strabonis *Geographica*, ed. Gustavus Kramer, 1852, Berlin, Vol. II., Lib. VII., XI. (<http://books.google.hu>)

SZ. PATKANOV: A szabirok nemzetisége, *Ethnographia*, 1900, 8. és 9. szám, letölthető: www.orszagepito.hu, Írások oldalról

C. Plini Secundi: *Naturalis Historiae*, ed. Ludovicus Ianus, 1854., Lipcse (<http://books.google.hu>)

Ptolemaei, Claudii: *Geographia*, ed. C. F. A. Nobbe, 1845, Lipcse (<http://books.google.hu>); latinul: *Geographia*, Cl. Ptolemaei Alexandrini, Venetis, MDLXII, a Suardeni és Materi nevek a Tabula II. Asiae térképoldalon, és a 178. szöveges oldalon, a Chuni név a Tabula VII. Europae oldalon és a 80. szöveges oldalon található (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Ant. 4756 jelzeten)

Zosimus, *Istoria Nea* (Új történet), ed. B. G. Niebuhr, 1837. Bonn (<http://www.books.google.hu>)

Z. TÓTH CSABA: Az Aranyfejedelem éneke, *Életünk*, 1999/6, uő: Ismerjük-e krónikáinkat?, két táblázat és függelékben A Kézai-krónika forrásai, Mikes International (www.federatio.org)

STRABO (Στραβων) – 1. Az ókor egyik legkiválóbb geographusa, született valószínűleg 64-ben Kr. e., meghalt 19-ben Kr. után, Pontusnak Amasia nevű városában igen előkelő családból származott; tanítói Aristodemus és Tyrannio grammatikusok és Xenocrates, a peripatetikus philosophus voltak. Romába 29-ben utazott először a Cyclasokon és Corinthuson keresztül, de nem sokáig maradt ott, mert 24-ben Aelius Gallushoz csatlakozott, ki Augustus parancsára az arabok ellen vezetett expeditiót. Ennek kíséretében aztán bejárta egész Aegyptust, Alexandriából le egészen a messze Délen fekvő Philaeig. A hadjárat szerencsétlen kimenetele után egy ideig Alexandriában tartózkodott, majd Romába tért vissza. Későbbi utazásairól nincs pontos tudomásunk. Ő maga azt mondja, hogy a földet Armeniától Sardiniáig, a Pontus Euxinustól Aethiopiáig bejárta. Augustus uralkodásának második felében hazájába Pontusba tért vissza s ott élt egész haláláig nagy geographiai művén dolgozgatva. Eleinte főleg történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Geographiájában ismételtelen hivatkozik *υπομνηματα ιστορικα* cz. munkájára; ez valószínűleg 44 könyvből állott. Az első könyvben röviden ismertette a világtörténet legkiválóbb eseményeit egész Carthago lerombolásáig (146) s innen aztán 43 könyvben mintegy folytatva mintaképének Polybiusnak munkáját (ezért nevezte *τα μετα Πολυβιον*-nak is művét) egész a saját koráig (valószínűleg Kr. e. 27-ig) tárgyalta a világ, illetőleg Roma történetét. A megmaradt töredékek össze vannak

gyűjtve Müllernél, *Fragm. hist. Graec.* 3, 490 skk. Hírnevét azonban γεωγραφικά (t. i. ὑπομνηματα) cz. nagy munkájának köszöni. Ez 17 könyvből áll. Az első két könyvben a physikai és mathematicai földrajz elemeit adja. Nagyrészt Eratosthenest veszi alapul, egyes tévedéseit Hipparchusból igyekszik javítani. A föld szerinte gömbalakú, a világegyetem középpontjában mozdulatlanul áll; lakott része egy clamshez hasonló s azon két párhuzamos kör közé esik, melyek közül az északi a mai Irlandon, a déli Ceylon szigetén vonul keresztül; hosszúsága 70, szélessége 29 ezer stadium. A 3-ik könyvben Hispaniát, a 4-ikben Galliát, Britanniát és az Alpesi tartományokat, az 5.-ben és 6.-ban Italiát és Siciliát írja le, a 7.-ben röviden a Duna és a Rhein közötti barbarok lakta vidékkel és a Balkán félsziget északi részével (Epirus, Thracia, Macedonia) foglalkozik, a 8. 9. és 10. könyv Görögországnak és a hozzátartozó szigeteknek van szentelve. A 11–16. könyvekben Ázsiát írja le (a Tanais északi részétől a Caucasusig terjedő vidék népeit, Asia Minort, Indiának és Perzsiának ismert részeit, Assyriát, Mesopotamiát, Syriát, Phoeniciát, Palestinát és Arabiát), végre a 17.-ben Aegyptust és Lybiát. Ezt az óriási területet természetesen nem írta le saját szemlélete alapján, maga panaszkodik, hogy sokkal kevesebbet utazott, mint egy geographusnak kellene, de biztosít, hogy ott a hol saját tapasztalatai nem elegendők, megbízható forrásokból merít. Munkája nem pusztá topographia; mindenütt szívesen kiterjeszkedik a leírt vidék népének szokásaira, erkölceire, foglalkozik az egyes városok történetével, kiválóbb embereivel; a szempontok, melyekből kiindul, világosan mutatják, hogy az ókor egész földrajzirodalma tulajdonképen a gramatikusok auctor-magyarázásából keletkezett. Görögországnak egész leírása még Strabónál is úgyszólván csak commentarius Homerus hajócatalogusához. Nyelve egyszerű, kifejezései keresetlenek; ebben is Polybius a mintaképe. Codexei közül legjobb a Parisinus 1937, csak hogy ez csak az 1–9 könyveket tartalmazza, mind a 17 csak a Paris. 1393-ban van meg, de itt is nagy lacuna van a 7-ik könyvben. Az editio princeps 1516-ban jelent meg Aldusnál, de már előbb a Guarinus latin fordításában (1470-ben) került ki sajtó alól. 1626-ban Casaubonus adta ki commentariussal. Kiadták még Korais (1815) és C. Müller (Paris, 1853) 15 térképpel. A Teubner-féle gyűjteményben Meineke adta ki. Szövegkritikai alapvető kiadás a Krameré (Berlin, 1843–52, 3 kötet). Főmunka Marcel Dubois, *Examen sur la géographie de Strabon*, Paris, 1891. Christ, *Gesch. d. Griech. Litt.*³ 682 skk. A. és M. Croiset, *Histoire de la Littérature Grecque*, 5, 384–394 ll. - 2. Lásd Pompeji, II. 10. *SZI. GY.* (Ókori Lexikon, 1902-1904)

Ábrák forrása:

A Kimmer Boszporusz: *Antiquities of the Crimea*, London 1809., <http://www.vobam.se/Bilder/kerch.jpg>

Plinius: *Naturalis historiae*, 1854. Lipcse

Strabo: *Geographia*, 1852. Berlin

Dionysius Periegetis (Kr. u. 2. század) kozmográfiai leírásának ábrázolása térképen: Konrad Müller, *Mappae mundi*, 1898.

7. A KAUKÁZUS-VIDÉK „MADZSAR” NEVEIRŐL

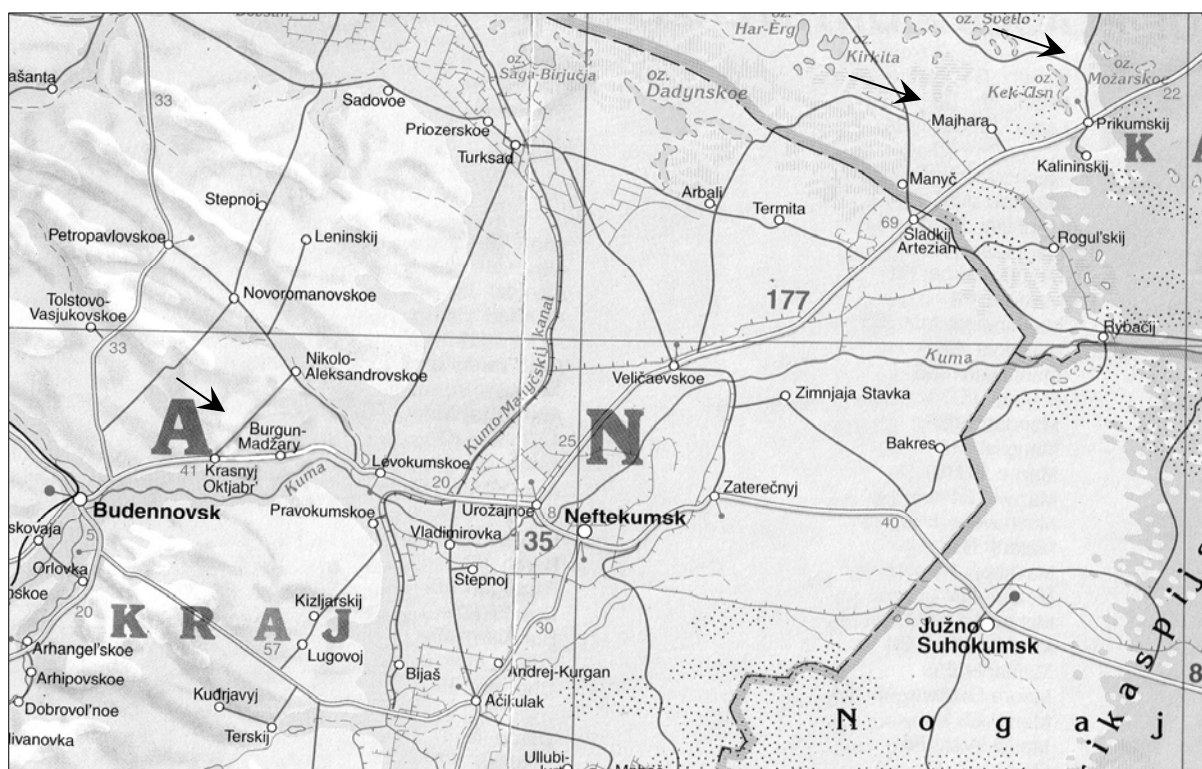
A Kaukázus-vidék, Közép-Ázsia és a magyarság őstörténetének lehetséges összefüggéseit 1997-től kezdtem behatóbban vizsgálni, majd írásaimban azóta szinte minden évben visszatértem ezekre a területekre. Ebből a kutatásból nőtték ki azok a rövidebb-hosszabb áttekintések, melyekben egyrészt igyekeztem „összegyűjteni, ami szétszóródott”, szerves egységben látni és láttatni mindazt, amit fontosnak éreztem a magyarság kialakulása, őstörténete szempontjából, illetve behatóbban is foglalkoztam egyes területek, adatok feldolgozásával (pl. a Nagyszentmiklósi kincs kaukázusi motívum-párhuzamaival, hajfonatkorongjainkkal, a hun-magyar vagy a szabir-kérdéssel). Mind az eddigi adatok, mind az újabb – és a korábbiakat gyakran igazoló – külföldi történeti-régészeti kutatások fényében bizvást mondatjuk, hogy egyre kevésbé látszik szükségesnek, hogy idehaza a „finnugor” nyelvészeti hipotézisek mindenhatóságában higgyünk – már aki eddig hitt bennük –, és ezekhez próbáljuk hozzáérőltetni a magyarság eredetét, noha a maga helyén természetesen az uráli nyelvészetnek is megvan a létjogosultsága, hiszen a magyarságtól semmi nem lehet idegen, ami magyar jegyeket hordoz, így az obi ugorok nyelve vagy hagyományának egyes elemei sem. Jelen ismertetőmben ismét a Kaukázus vidékére, most a Madzsar nevű város(ok)ra, földrajzi nevekre koncentrálok, amit eddig csak futólag érintettem. Nem részletezem a rájuk vonatkozó eddigi kutatás történetét, mert ezt például megette Bendefy László *A magyarság kaukázusi őshazája* című könyvében, amely néhány éve reprintben is megjelent, hanem csupán a rendelkezésre álló adatok fontosabbját kívánom kissé tovább elemezni, újravizsgálni.

Előre kell bocsátani, hogy nyilvánvalóan nem mindegyik „madzsar” helynévről tudjuk, hogy valóban kapcsolatba hozhatók-e az ősmagyarsággal, hiszen a hasonló hangzású helynevek más nyelveken is jelentéssel bírnak azokon a földrajzi területeken, ahol az ősmagyarságot megelőzően, vagy annak helyét később elfoglaló különféle népek éltek és ma is élnek, és a helynevek nem mindig népnévi jelentésűek. A Kaukázusban egyedül a guda-maqar népnévet szokták említeni (Movses Chorenaci), mint ami a magyarral hasonló hangzású, erre hivatkozik Bendefy László, azonban ez egy ma is létező ibér, „grúz” néptörzs, sosem volt magyar. A kérdés egy átfogó nyelvészeti tanulmányt igényelne, mely ismerteti az összes madzsar-alakú kaukázusi vagy közép-ázsiai nevek jelentéseit perzsa, örmény, grúz, arab, török, tatár, illetve az egyes kaukázusi nyelveken (mivel nem vagyok nyelvész, ezt másnak kell elvégeznie). Mindenesetre annyit hozzátehetünk, hogy a „madzsar” helynevek meglepő gyakorisággal fordulnak elő a Kaukázus környékén, az Uralnál viszont eddig még nem ismeretes hasonló helynév. Tóth Tibor antropológus¹ kutatásai óta (1965, 1969) bizonyosnak tekinthetjük, hogy a magyarság őshazája sosem volt északon, legfeljebb szállásterületünk lehetett az Ural-hegység és a Közép-Volga vidékein, és az obi „ugorokkal” közös nyelvi elemeket közvetlenül vagy akár szövetségeseink, az onogurok vagy a szabirok-szovárdok révén vehettük át – az osztjások hagyományában, énekeiben a szabirok, „szoberek” gyakran szerepelnek, míg a magyar etnonim sosem.² Úgy vélem, a szabirok, illetve a lovasnomadizmus jellege (nyári szállás északon, téli szállás délen) jelentik azt a kulcsot, mely révén feloldhatók az „északi” (volgai, dél-uráli) és „déli” (meótiszi-kaukázusi, illetve korábban Aral-tó menti) párhuzamos és sokszálú őstörténetünk látszólagos ellentmondásai.

A Kuma-menti Madzsar város

Eddigi ismereteink szerint legalább hat-hét Madzsar helynév volt és néhány még ma is létezik a Kaukázus északi előterében, és további hasonló neveket találunk a hegységtől délre, Georgia, Örményország és Azerbajdzsán területén. Mindenekelőtt a Kuma-folyó menti *Madzsar* városról, mai orosz nevén Burgun-Madzsariról – mely településnév előtagját a

burgundi borszőlőről kapta – ejtsünk pár szót. A város 13-14. század *előtti* létezésére sajnos nincs igazán megbízható írott vagy régészeti forrásunk, részben a térség szisztematikusan mondható és több évszázada folyó rombolásának, az ősi építőkövek újrahasznosításának „köszönhetően” (a romokról, melyek leginkább perzsa vagy bizánci épületekre emlékeztetnek, több metszet, festmény készült a 18-19. században; ld. az alábbi képet, melyet Pallas nyomán átvett Bendefy is). Önmagában a Madzsar névalakot vagy az ugyancsak késő középkori Kummadzsar stb. alakokat nem említik a 6-7. századi írott források, pedig ha már akkor létezett volna ilyen nevű város, minden bizonnyal feljegyzik nevét a hunoknál, kazároknál járó követségek vagy a háborúskodások albán, bizánci, perzsa vagy később arab krónikásai (ld. később néhány példa, melyek földrajzilag nehezen pontosíthatók). Tudjuk azt, hogy 523 és 682-ben a szír monofizita egyházhoz tartozó albániai – a Kaukázus délkeleti részén fekvő egykori országból való – hittérítők jártak a Kaukázustól északra, északkeletre lakó hunok (örm. Honk') között, akiknek fővárosa hun nyelven Varacsan volt (helyét ma már nem ismerjük)³, hasonlóan, mint a közép-ázsiai Varakhsza városé a régi Szogdiában, mely ma romemlék Üzbegisztán területén, Bokharától északnyugatra. Fontos megjegyeznünk, hogy a kaukázusi hun fővárosban, melyet a „csodálatos” jelzővel illetett Daszhuranci, kőtemplom, királyi palota állott, egyes kezű ácsaik voltak, a lakók arannyal-ezüsttel díszített ruhákban jártak, a Tengri-kánnak szentelt hatalmas tölgyfájuknál lovak égőáldozatával áldoztak, az ókorra jellemző vallásos tisztelettel fordultak a természet felé – ebből következően minden bizonnyal számon tartották a nap, hold és a csillagok járását –, emberformájú idoloiknál emlékeztek őseikre, s papjaikat „káldeusnak” (*k'awdeayk'*) nevezte a krónikás.⁴

1. ábra. A Kuma-menti Burgun-Madzary és környéke a mai térképen (Bassa G.)

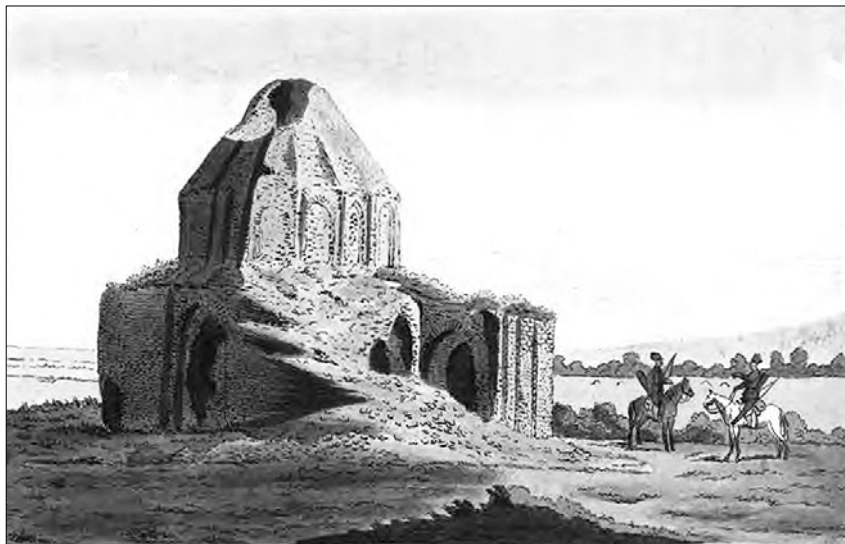
A fentiekből arra következtethetünk, hogy a kaukázusi hunok, akik részben biztosan Attila hunjainak a Kárpát-medencéből kivonult maradékai voltak – fontos megemlíteni, hogy Prokopius szabiroknak nevezte a kaukázusi hunokat (ld. 3. jegyvet) -, félnomád és ugyanakkor városlakó, sőt a fentiek fényében városépítő iráni-turáni népek közé tartoztak, akárcsak a közép-ázsiai heftalita hunok, s így ez utóbbiak egyik ágzatának is tekinthetjük őket.

Azonosságukat megerősíti az Albánia története,⁵ ahol arról van szó, hogy a monofizita egyházatya, Szt. Mesrob (élt 362-440 között), más népekkel (pl. a gargarokkal) együtt a keresztény hitre térítette a „makedón Nagy Sándor által” – de valószínűbben Chosrau Anushirván által – a Kaukázusnál letelepített *vörös heftalitákat* (perzsa „Kamicsik Heptalk”). A közlés, ha nem is szó szerint, de egybevág a Derbendi Krónika alább majd idézett helyével, mely arról szól, hogy Anusirvan, perzsa sah, Irán lakóival népesítette be az általa építtetett kelet-kaukázusi erődöket és városokat 539-571 között. E közlés háttérében az is meghúzódik, hogy Chosrau Anusirván atyja, Kavád sah a heftaliták szövetségese volt korábban, a heftalita király lányát vette feleségül – aki egyébként Kavád húgától született, ki a heftalita uralkodó felesége volt –, és a trónra is a heftaliták segítették, testvérével, Balassal szemben (nem tudjuk, hogy maga Anusirván nem a hun hercegnő fia volt-e). A Daszhuranci-féle forrás előad egy másik meglepő történetet is, miszerint a kaukázusi hunoknak az 5. század elején keresztény főpapja volt, a fordítás szerint „érseke” (archbishop). Abban a részben, mely Szt. Zakariás, Keresztelő Szt. János apja ereklyéinek megtalálásáról szól, a szerző – szemmel láthatóan régi dokumentumok alapján – leírja, hogy az albániai Cri (mai Csirjurt?) városának templomában nyugodtak az ereklyék, melyek miatt különböző jelek és csodák történtek. Amikor a lakók értesültek az ereklyék ottlétéről, elkezdtek azokat tisztelni és sok beteg meggyógyult tőlük. Mikor ennek híre ment, egy perzsa zoroasztriánus mágus érkezett a településre, aki próbálta a maga módján „semlegesíteni” a csodákat és jeleket, de eközben meghalt. „*Ezt a csodát* – folytatja a krónika – *Yunan beszélte el, a hunok [Honk’] főpapja, aki a Maszkutok⁶ országából jött, nagyon igaz ember volt, és szemtanúja volt ennek az eseménynek.*”⁷ Szt. Zakariás ereklyéit 415-ben vitték Konstantinápolyba, így a fenti eseménynek ez előtt néhány évvel kellett történnie, az európai Hun Birodalom virágkorában.

Egy geográfiai mű, melyet Pszeudo-Khorenaci neve alatt jegyezték a kutatás (mivel későbbi keletűnek vélik az 5. században élt Movszesz Khorenaci koránál; mások Ananias Sirakacit tartják szerzőnek), a 6-7. században megemlíti még Csungars és Tarki vagy Tarku hun városokat a Kaukázustól északra. Nem kizárt, hogy a Csungars név lehet a Kuma-magyar név elírása, miként pl. a Szemender kazár városnevet is erős torzítással Mszend-nek írták, és lehet szó egy Kumdzsar-Csungars torzításról; ilyen tollhiba előfordulhatott a régi szövegekben, ha az író neki idegen szavakat jegyezték le.⁸

A magyarság régi kaukázusi kapcsolatairól szólva utalnunk kell még a Daszhuranci-krónika azon helyére, mely megnevezi Albánia egyik régi királyát, akit Sawars-nak hívtak. A név erősen emlékeztet egykori szövetségeseinkre és rokonnépünkre, a szabirokra vagy szovárdokra, úgy tűnik még jóval a visszaköltözésükről szóló konstantini adat ideje, a 8-9. század előtt. Érdekes, hogy a Sawars név előtt az Ambak és Arnak nevek állnak a krónikában, melyek úgy tűnik parthus vagy hun nevek, bár Daszhuranci kronológiája hagy kívánni valókat maga után.⁹ Kitekintve itt egy pillanatra a szabirok lehetséges ősmúltjára, a helynevek alapján nyomon követhetjük a vándorlásaikat. A régi Georgiában vagy Kolchibériában (ld. alább) a Strabón által említett Syspiritis tartomány területén is léteztek a szabirok ókori lakhelyére utaló helynevek: egyikük Speri tartomány neve, illetve a mai Georgiában Sapara és Sapparlo. A Syspiritis és a Speri nevek jelenleg megfelelnek a kelet-törökországi Sivrikaya és Ispir helységneveknek. Délebbre, és időben visszafelé haladva, az egykori Kappadóciában – az ősi Szubartu ország nyugati részén – találjuk Szobara települést, melyet Ptolemaiosz lejegyzett a Geográfiában (Ptol. V. könyv, 6,15); a mai Diyarbekr környékén is találhatók Savur és Suvarli nevű török települések. A helynevek tanúsága tehát azt mutatja – és mint láthatjuk, ez nem elszigetelt, egyszeri jelenség –, hogy a szabirok/szovárdok fokozatosan húzódtak őshazájukból, Szubartuból északra, s előbb a délkelet-pontusi régióban, majd a Dél-Kaukázusban telepedtek le, és innen költözhetek föl legkésőbb a saumuromata népvándorlás során (ld. Diodorus, II. 43. 6-7) a Volga-Don vidékére, talán az ősmagyarsággal és néhány más saumuromata félnomád néptörzsszel együtt (pl. a szirákokkal; v. ö. a dél-kaukázusi és dél-káspi

Szirakene tartománynevet Ptolemaiosznál). A túlnépesedés és egyéb okok miatti délről északra vándorlás tényét, illetve az „urbánus”, félig letelepedett, félig pásztorkodó létformából a nomádra váltást a bronzkori Euráziában a mai (főként orosz) kutatás egyértelműen igazolja. A szabirok déli eredetére vall, hogy amikor a 8-9. századi besenyő támadás hatására elváltak a magyaroktól, ismét a Dél-Kaukázust választották hazájuknak, mintegy „hazatértek.”¹⁰ Hozzáteszem, hogy Bendefy nem választotta szét világosan az azerbajdzsáni szabirtöredék és a Kuma-menti Madzsar város kérdését, mely sem térben, sem időben nem ugyanaz.

2. ábra. Madzsar város egyik romépülete a 19. században (Potocki)

3. ábra. Őstiszteleti kőszobor a kumai pusztáról (Potocki)

A 19. század elején Julius von Klaproth, német tudós és utazó járt a kumai Madzsar város akkor még felismerhető, de egyre fogyó romjainál. Leírja, hogy a Madzsar név tatárul kőházat, téglaházat jelent, ami az ugyancsak tatár *tastan* szó szinonímája.¹¹ A környékbeli nogaj tatárok és turkománok Klaproth szerint használták a „Kirk-Madszar” elnevezést is, ami „negyven kőházat” jelent, s a negyven egy határozatlan számnévként is szolgál a régi tatár nyelvben a „sok, számtalan” jelölésére, ahogyan a latinban a *sexcenti* (hatszáz), vagy a görögben a *múria* (tízezer). Vámbéry véleménye nyomán (A magyarok eredete, Bp., 1882) Bendefy elveti ezt a magyarázatot, és joggal, mert ha így lenne, ahogyan Klaproth írja, akkor mi a jelentése a Kalmükiában, a Kuma-folyótól északra ma is megtalálható Ozero-Mozsarszkoe (Magyar-tó?) nevének? Nyilván nem a „kőház”. Ezenfelül létezett és ma is létezik egy Madzsara nevű település is az előbbi „Magyar-tótól” délre, amely kisebb volt, mint a 13-14. században még virágzó kumai Madzsar város. A tatár nyelvi magyarázat tehát, amit Klaproth adott, elesik, mert nem magyarázza meg a kaukázusi Madzsar nevek eredetét, mibenlétét. Cserkeszföldön, a középső Kaukázus lábánál Klaproth talált egy Madzsar-Unneh nevű romos épület- és kolostoregyüttest is, de ennek neve cserkeszül hangzott így, ezért ezt sem lehet a nogaj tatárból levezetni, mint Bendefy rámutat. Megjegyezzük, hogy a Jerney János Keleti utazásában (Bp., 1850) szereplő Reineggs-idézet forrása megállapíthatatlan, legalábbis a Kazem-Beg-féle Derbend-namében nem szerepel, hogy Madzsar várost akár a mongolok, akár a magyarok alapították volna. Ez – ha nem egy valós szájhagyomány – úgy tűnik Reineggs félreértése, hírközlőinek „ötlete” volt.¹²

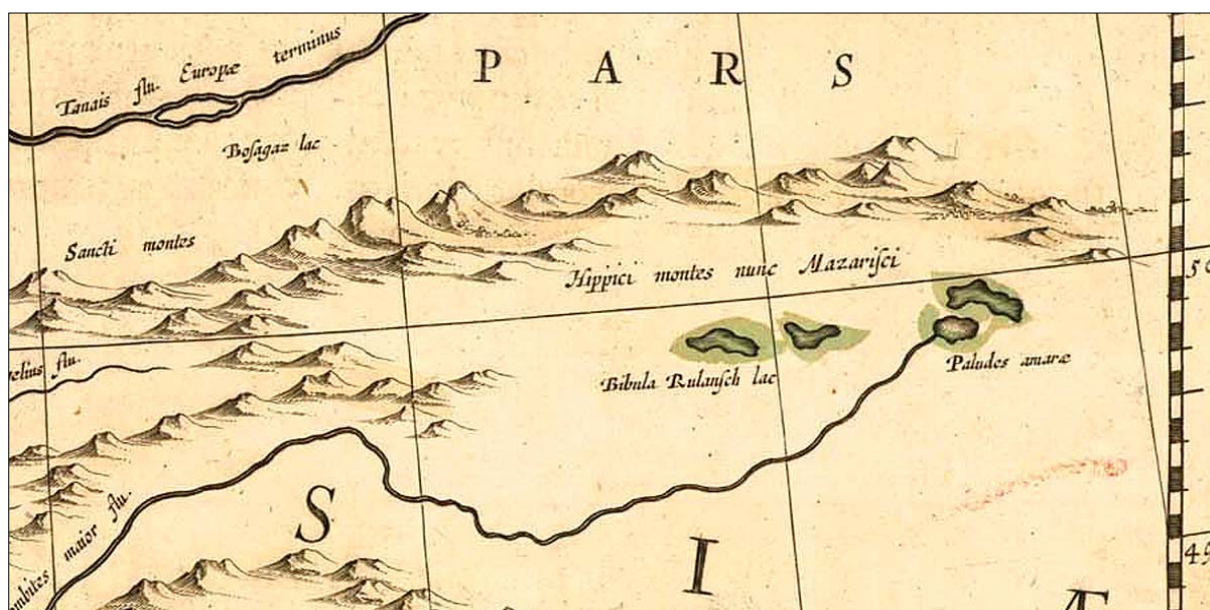

4. ábra. A Kaukázus környékének egyes helynevei

Magam valószínűnek tartom, hogy lennie kellett egy, vagy akár több, állandó magyar és/vagy szabir településnek a Kaukázustól északra a hun és a kazár korszakban, hiszen számos forrás szól a hun-szabirok betöréseiről a déli vidékekre, s ezeket a közelből is indíthatták. Az nem valószínű – bár teljesen nem zárhatjuk ki –, hogy a perzsák a Kumánál, legalábbis annak északi, bal partján, várost építettek volna, hiszen a perzsa határ (limes sasanicus), bár időnként

változott, de lényegében a Kubán és a Terek-folyóktól délre húzódott.¹³ Itt szeretném felhívni a figyelmet a Magyar város korai létezését valószínűsítő, s eddig még nem vizsgált névcsoporthoz, névösszefüggésre a Meóthisz-Volga-Kaukázus tágabb térségében, melyre 2009 októberében bukkantam. Ez a névcsoporthoz, mely ugyanakkor földrajzilag nehezen azonosítható, a következő:

- 1.) 'Azara (Αζαρα, Strabo, XI. 14,3, Kr. e. 1. sz.; város, melyen keresztül folyik az „Arax”; kelet-anatóliai Mazara?)
- 2.) 'Azara (ua., Ptolemaios, V. 9,3., Kr. u. 2. sz.; átveszi Strabo adatát, de a Meóthisz-Kaukázus vidékére, Sarmatia Asiatica területére „pontosítja” elhelyezését; Ptolemaios említi a Suard/Zuard/Szovárd és Mater/Magyar névneveket is a Don-Volga térségben a 2. században; Ptol. V. 13,19, Armenia maior területén említi egy Mazara várost)
- 3.) Macara (Tabula Peutingeriana, 2-4. sz.; keletre a Meóthisztól)
- 4.) Machara, Machare (Anonymi Ravennatis, 7. sz., Cronographia, IV. 3, V. 10.; két város, egymáshoz közel, ugyanott)
- 5.) Matziertae (Notitiae Episcopatum, 8. sz., III. 1. 56, 1613; Örményország területén lévő bizánci metropolitához tartozik; esetleg még szó lehet itt a Ptol. V. 12,6-nál Kaukázus keleti részén egykor fekvő Albániában említett Moζιατα, Moziata vagy Boziata városnévről)
- 6.) „Amzarte” nép, mely az észak-kaukázusi sátorlakó népektől „beljebb”, észak felé lakik (a szír Zakariás rétor 6. századi adata, KMOŠKÓ M.).
- 7.) Bíborbanszületett Konstantin császár a szertartásokról szóló művében említi az ibériai (kolchiszi, mai grúziai) Atzara (Ατζαρα) fejedelmét (De cerimoniis, II. 48., p. 688. in: CSHB, 1829).
- 8.) Ókori forrásokon alapuló, de kései adat a Johannes Blaeu, holland kartográfus Taurica Chersonesus térképén szereplő megjelölés a Kaukázustól északra: „Hippici montes nunc Mazarisci”, azaz: Hippius (Ló-, Lovas-) hegyek, melyeket most Mazarnak (Magyarnak?) neveznek (*Theatrum Orbis Terrae, sive Atlas novus*, 1645). A Mons Hippius szerepel Strabónál, Ptolemaiosnál, a „Mazarisci” olaszos elnevezés viszont kortárs forrásból származhatott (a térképen pl. a Fekete-tenger „Mare Maggiore” néven szerepel).

5. ábra. A Blaeu-féle térkép részlete a 'Mazarisci' névvel az észak-kaukázusi régióban (1645)

Ismeretes, hogy a görögök, de a szír írók is hajlamosak voltak arra, hogy az idegen nevek elé új hangzót illesszenek vagy elhagyják a meglévőt, pl. amardoi/mardoi (Strabo), Abir/Sabir (Menandros), hangaraye/onogurok, esqlaba/szláv, Agog/Góg, agpidis/gepida (szírek). Nem lenne tehát meglepő vagy képtelenség, hogy a Mazara/Magyar városnevet ᾿Αζαρα, ᾿Azara alakban találjuk meg Strabonál a Kr. e. 1. században, vagy a magyar népnevet „amzarte” alakban a szíreknél a 6. században. Ezt megerősíti, hogy Strabot és Ptolemaioszt követően több forrásban „Azara” helyett rendszeresen Macarát, Macharát, Macharét írnak, s mint fent láttuk, a bizánci püspökségi jegyzékben, mely a kutatás szerint a 8. században íródott (ld. Moravcsik: Az onogurok történetéhez), az egyik örményországi metropolitához tartozott egy Matziertae nevű püspökség. Ezek a „Magyar”-típusú helynevek vonatkozhatnak georgiai, albániai településekre, azonban nem kizárt, hogy a régi szerzők adatai között ott rejtőzhet a kumai Magyar város (ld. Georgia c. rész e tanulmány végén). Tovább kell kutatni, és a régészeti bizonyítékok előkerüléséig továbbra is számon kell tartani azt a már rég megfogalmazott lehetőséget, hogy a kumai Magyar város neve – és a közvetlen környék még néhány elnevezése – onnan eredhet, hogy egy vagy több meglévő, régi – perzsa? – települést a tatárok a 13. században a Kárpát-medencéből elhurcolt magyar foglyok tömegeivel népesítették be (esetleg velük építették újjá azokat), és innen ered magyar nevük. Mint Rubruquis leírta, találkozott magyar papokkal ezen a vidéken a Batu kán Volga-menti udvarába vezető útján, de ez is csak késői adat,¹⁴ és még Rubruquis vagy Julianus barát sem említi a kumai magyarokat vagy magát a várost, Julianus pedig csak a Volgánál, Baskíriában említ ősmagyar leszármazottakat. Madzsar város korai létezésével kapcsolatban, bár a fentiekkel mintha közelebb kerültünk volna a bizonyossághoz, sajnos továbbra is csak találgatni tudunk.

Tarikhi-Derbend-Nameh: a Derbendi Krónika

Bendefy László először 1942-ben megjelent könyvéből ismerhette meg a nagyközönség, hogy a Derbendi Krónikában (több különböző török-tatár nyelvű kézirat gyűjteménye, és több változata létezik) szerepelnek (angol átírásban) a *Kitchi-Madjar* és *Oulu-Madjar*, tehát a Kicsi-Madzsar és Ulu(Nagy)-Madzsar nevek (Bendefy egyébként Klaproth DN-kivonatát használta, és nem a kumai Madzsarra vonatkoztatta e két erődnevet). A krónika Kazem-Beg-féle kétnyelvű, török-angol fordítása – mely a kor színvonalán tudományos igényű munkának tekinthető – azt közli, hogy Kicsi-Madzsar és Ulu-Madzsar *erődök* voltak ama 360 erőd és város közül, melyeket Anusirván, perzsa sah (uralk. 531-579) építtetett a kazárok-hunok betörései ellen a Kaukázus és a Káspi közötti területen – ezt az átjárót Hun-kapunak, Káspi-kapunak, Csolay-nak is nevezték –, és Perzsiából, Azerbajdzsánból telepített ide lakosokat:

„A történetírók arról tudósítanak bennünket, hogy Anushirvan, atyja rendelkezése, Derbend környékén három (-száz) hatvan várost és erődöt épített, és benépesítette azokat Fars [Perzsia] és Azerbajdzsán lakóival. Ezek között voltak: Samand városa; Inji városa; Balkh erődje; Keivan, Ihran és Gulbakh városok; Surkhab, Kicsi-madzsar, Ulu-madzsar erődök. Néhány más erősséget is emelt Dagesztánban, Róm (Bizánci Birodalom) határainál. (...) A Khaghan-shah seregei abban az időben Ihran és Gulbakh erődjeiben állomásoztak. Gulbakhot most Andereynek nevezik (...) Szamand városa a mai napokban Tarkhu. (...) Mindezeket a városokat és erődítményeket Anushirvan, az igaz építette. Célja az építkezéssel az volt, hogy elejét vegye annak, hogy a Khaghan-shah és a kazárok erővel meghódítsák Derbendet, mert a Khaghan már elfoglalta Ihrant és Gulbakhot Anushirvan szerdarjától [perzsa főparancsnok], és ezek a birtokukban voltak.”¹⁵

کم هرگاه بوقزدن اولادی وجوده کلسه مرورابام لردین دولتین آراسنه نزاع دوشوب طائفة خضری ایران سرحدلرینه متصرف اولسون * القصه قباد شاه اوزینک اوغلی انوشیروان ایله دربندشهرینه کلوب تباشاقیلوب شهزاده انوشیروانی شهزاده قویوب اوزی مداینه مراجعت ایلدی * خاقانون قیزی بروقت ده آناسینک پای نختنه یتشدی که خاقان انواع جشن وسرور ایله مجلس آراسته ایدوب یاده نابدن مست وسرخوش (ایدی آمایدار) اولدوقده قیزینک احوالندن مطلع اولندنصکره غضبناک اولوب دوستلق لری عداوته دوندی وهیشه بربریله جنک ومخالفت ایلدیلر شهزاده انوشیروان مادامیکه اناسی نختنده ولرایدی چوخ قشون ایله دربندشهرنده اولوب شهری محافظت ایدردی *

مورخلر بیلر یازویلر که انوشیروان قبادشاهنک فرمانیله اوج (بوز) التمش شهر وقلعه چه دربندنک حوالی سنده تعمیر قیلوب تمام قلعه چه لری فارس و آذربایجان اهلندن کتوروب دولدوروب قویدی قلعه چه لرنک جیله سندن در شهر سندن و شهر آنجی وقلعه بلخ (باخر؟) و شهر کیوان و احران و کلبان و قلعه سرخاب و کچی ماچار و اولوماچار وغیری قلعه چه لرداغستانده تعمیر ایلدی روم سرحدلرینه دین و دربندنک

late ¹¹ back to her father, apprehensive that, were children to be born of this marriage, such an event might in future ages be a cause of discord between the two kingdoms, and might give occasion to the tribes of Khazar to possess themselves of the frontiers of Iran.

In the mean time Gkübād-shah, accompanied by his son Anūshirvān, set off for Derbend, and, having entertained himself for some time, left the Prince Anūshirvān there and returned himself to Medāyen ¹².

The Khāgkān's daughter, on the other hand, arrived at her father's court at a moment when he had become intoxicated in the midst of a triumphal entertainment. When awakened and informed of the circumstances relating to his daughter, he was moved with passion, and his friendship was changed into resentment. From this time, continual discords and wars were again renewed between the two sovereigns. The Prince Anūshirvān, during his father's reign, resided in Derbend and defended this city with a numerous army.

Historians inform us, that Anūshirvān, according to his father's mandate, built in the neighbourhood of Derbend three (hundred?) and sixty ¹³ towns and considerable fortresses and peopled them with the inhabitants of Fārs and Aderbyjān ¹⁴. Amongst these were: the city of Samand ¹⁵; the city of Inji ¹⁶; the fortress of Balkh ¹⁷; the cities of Keivan ¹⁸; Ihrān and Gūlbākh ¹⁹; the fortresses of Sūrkhāb ²⁰, Kitchi-madjār; Oulou-madjār ²¹. Some other insignificant strongholds, also he built in Daghistān ²² on the fron-

شہزادہ پاشہ بوخبری ایستندند نصکرہ اوز لشکرلہ قہہ کنددن کچوب درواق چائی ننک قراغندہ طور مشیدی [ابوعبیدہ] جراح اوز صفرین راست ایدوب دعواعلین راست و طبل جنک لردو کلوب ہرایکی طرفدن دستہ لربریونہ حملہ ایلدیلر قلنج ونیزہ جان ستان ابلہ چوخ مبارزلر ایکی طرفدن مجروح ومقتول اولوب سرعسکر طائفہ خضری تاب مقاومت کتور میوب تمامی اسباب واساسہ سین قویوب انجی قلعه سنہ فرار ایلدی اول کون یدی مین آدم خضری طایفہ سندن وایکی مین مبارز اسلام دن میدان ده قتله یتشدی القصہ انجی قلعه سنہ قراول لرقویوب بلخ قلعه سنہ کیدوب بلخ و سرخاب و اولوماجار و کچی ماجار و تاتار لرنک حاکم لربنہ قدغن ایلدی کہ مجموع قلعه لرنک حاکم لری اهراننک حاکمی کلباخنک فرماننہ تابع اولوب اسلام لشکرین بو اطرافہ کلکہ قومہ لر پاشہ اوز پای تختنہ کہ عدل چایی ننک قراغندہ دور کیدوب دور دی [ابوعبیدہ] جراح اوز لشکرلہ قہہ کندہ کندی (آندن) ترخو قلعه سنہ کندی ترخو خلقی امانہ کلوب مسلمان اولدیلر و ترخو چریسن آلوب انجی شہرنک برابرندہ چادر لرقوروب اقامت ایلدیلر انجی قلعه سی چوخ محکم

being informed of this, passed Gkayeh-kend, with his troops, and encamped on the banks of the river *Darvagh* ¹⁸. Djerrah ranged his troops, and raised the standard of battle: the war-drums beat on both sides, and the two armies rushed against each other ¹⁹. Many warriors were wounded and cut down by the swords and soul-piercing spears on either side. At last, the leader of the Khazarians had no more the power of resistance, and was put to flight in the direction of the fortress of *Inji*, leaving behind him all his provisions and ammunition. On that day, seven thousand Khazars and two thousand warriors of Islam breathed their last in the field.

Now having appointed a garrison in the fortress of *Inji*, he retired to the fortress of *Balkh* ²⁰, from whence he issued a strict order to the governors of *Balkh*, *Sürkhâb*, *Oulû-Majâr*, *Kitchi-Majâr* and other Tartars ²¹, that all the chiefs of the said fortresses should be under submission to *Gulbâkh* the governor of *Ihran*, and that they (thus united) should prevent the Musulmans from arriving at these quarters. This being done, Pasheh retired to his place of residence, situated on the banks of the river *Adil* (or the *Volga*) ²².

Djerrah lead his army to Gkayeh-kend, and from thence to *Tarkhû*, whose inhabitants submitted and became Musulmans. — Having annexed to his own troops those of *Tarkhû*, Djerrah approached the fortress of *Inji* and encamped before it. — *Inji* was a very strong and well built fortress: it was surrounded on one side by mountains (and on

8. A csecsenföldi Majartap egy 1856-os német térképen (J. Grassl)

Megjegyezzük, hogy Kazem-Beg szerint a DN-nek az ő idejében az alábbi változatai léteztek: öt török verzió, a berlini, a párizsi, két szentpétervári kézirat, és Kazem-Beg saját változata, amely a szentpétervári Rumantsoff Múzeumból való „kis török MS” volt. Ezekről azt hallotta és azt tapasztalta Kazem-Beg, hogy török nyelvezetük nehezen érthető, szabálytalan („heavy, irregular and difficult of comprehension”), és ebből arra következtetett, hogy a DN-t eredetileg perzsául írták, majd törökre-tatárra fordították. A fentiekén kívül létezik még két, utólagosan törökről perzsára visszafordított verzió, melyek Sheik Ali-khan, derbendi shah idejében s megrendelésére készültek a 18. században: egyik a Szentpétervári Birodalmi Tudományos Akadémia Ázsiai Múzeumában volt/van, a másik a Szentpétervári Könyvtárban, és vannak arab nyelvű kézirat-másolatok, fordítások is.

Igazán meggyőző akkor volna a Kicsi- és Ulu-Madzsar nevek magyar vonatkozása, ha az Ulu helyett Nagy-, vagy Nadzs-Madzsart is olvashatnánk a kéziratokban, igaz, az is elképzelhető, hogy az ulu szó „nagy” jelentéssel megvolt az ősmagyar nyelvben, de idővel kikopott a használatból, miként ez sok szavunkkal megtörtént; a „nagy” szavunk egyik párja a perzsa naih = magas, kiemelkedő lehet, az ótörök kičîn, kiči szavak jelentése: kicsiny, kis.¹⁶ Tehát a „kicsi”, az „ulu”, és úgy tűnik a „madzsar” szó is ebben a szövegben egyértelműen török szavak, és kérdés, hogyan hangzott a két név, ha az eredeti szöveg perzsául íródott. De íródhatott ez a két név törökkel vagy arabbal kevert tatár nyelven is. Így sem a „kicsi”, sem a „madzsar” helynévi elemek önmagában még nem bizonyítják, hogy az erődök a magyar etnonímról lettek elnevezve, azaz a magyarok alapították volna, de tulajdonképpen a törökös nevek miatt az is ellentmondásos, hogy a perzsák építették ezeket, hiszen ha Anusirván volt az építtető, miért kaptak török neveket? Vagy az történt, hogy a kazár korszakban itt állomásozó magyar egységekről kapták új, török nevüket a régi perzsa erődök, miután a

kazárok (magyarok) elfoglalták azokat a perzsáktól (hasonlóan az Onoguris erőd névadási hagyományához)? Ez nagyon is elképzelhető.

A DN egyik kézirata leírja, hogy egy bizonyos Pashenk, Indzseh kormányzója „Ihrán” (ország) felé indult (a 7-8. századról lehet szó; egy országot tovább is elnevezhettek régi nevén, pl. néhány forrás még a szászánida korban is Párthiának nevezte Irán területét) és az erős ellenségtől (a mohamedán seregektől) tartva egy kézben akarta összevonni a többi város és erőd irányítását, köztük Kicsi-Madzsar és Ulu-Madzsarét is, azaz Gulbakh, Ihrán erőd kormányzója kezében.¹⁷ Indzse településről azt írja a DN (Part IV. p. 65): „*Indji erős, jól megépített erőd volt: egyik oldalon hegyek, másik oldalon a tenger [Káspi] vette körül, és nem volt szükség arra, hogy másik helyről védjék.*” Az erődöt azonban egy ízben mégis bevette az iszlám 2000 harcosa a 7000-es kazár sereggel és védőkkel szemben. Egy másik, a DN-be foglalt kézirat, amely Djerrah, szíriai arab hadvezér kazár-ellenes hadjáratáról szól, egyértelműsíti, hogy az előzőekben a Pashenk (pasa?) név alatt a kazár kagán értendő, akiről azt is megjegyzi a krónikás, hogy a kagán intézkedése után visszavonult *Adil*, azaz Itil/Volga-melléki rezidenciájára.¹⁸

Mint a derbendi illetőségű fordító, jegyzetíró, a Szentpétervári Birodalmi Egyetem professzora és számos tudós társaság tagja, Mirza A. Kazem-Beg megjegyzi, Kicsi-Madzsar és Ulu-Madzsar erődök vagy települések az ő korában már ismeretlenek voltak Dagesztánban. Rámutat azonban, hogy a Khoraszánból idetelepült lezgek (rég nevükön lukanok) földjén, a mai Avarisztánban lévő Gkoi-szu folyó neve régen Ihran-csaj volt, s a Gkoi-szu partjaihoz közel, nem messze az ősi Hemry romjaitól, még létezik egy Irgana nevű falu, amelynek neve lehet az Ihran romlott alakja. Daszhuranci angol fordításának 70. oldalán szerepel, hogy a kazárok II. Chosrau uralkodásának második évében, azaz 592-ben elfoglalták Albániát, majd kinevezték pátriárkának Ter Abaszt, aki Mec Irank vagy Mecaranc járásból jött; a név második tagja egyértelműen az Ihran névre emlékeztet. Érdekes, hogy egy 1856-os német Kaukázus-térképen, mely az interneten is megtalálható, szerepel egy Majartop, vagy Majortap település Csecsenföldön, Groznijtől keletre a hegyek között, s nem messze tőle kelet felé egy Enderi nevű helység, amelyet Anderey, Anderay alakban említ a DN.¹⁹ Lehetséges, hogy ezen a tájon állottak egykor a Kicsi- és Ulu-Madzsar nevű erődök? Bassa Gizella kartográfus 1998-as Kaukázus-térképén a dagesztáni Kiziljurt környékén ma is szerepelnek *Andrejaul* és *Incha* települések, melyek azonosak lehetnek a mondott régi településekkel, Enderivel és Indzsével. Egyébként jelentősebb romok Kiziljurnál és Karabudahkentnél vannak feltüntetve a mai Dagesztán északi és középső részén.

9. Andrejaul és Incha a mai Dagesztán-térképen (Bassa G.)

Bendefy László a Kicsi- és Ulu-Madzsar nevekkel kapcsolatban kifejtette, hogy ezek nem a Kuma-menti Madzsarra vonatkoznak, de nem is dagesztáni helynevek, hanem kelet-iráni helységek nevei.²⁰ Mint Esztergály Előd felhívta a figyelmem az általam korábban már alaposan áttanulmányozott, de azóta kissé elfeledett fontos műre, a Zichy-expedíció krónikájára, Szádeczky-Kardoss Lajos leírta, hogy „*Kujuk-Mazar* [helyesen: Kücsük vagy Kicsi-Madzsar] a második állomás Bukharától Szamarkand felé”, s ugyanott Mazar-Tag (hegyi temető, magas temető) és Mazar-i-Sharif település is fekszik; ám ezek a közép-ázsiai nevek nem a magyarságra vonatkoznak, nem népnévi jelentésűek.²¹ Az expedíció kaukázusi Avarisztánban tett útjának leírásában továbbá ez áll: „*Magar falu 50 versztnyre van Gunibtól. Nagy zshiványok lakják, akik avarul beszélnek. Magar azt jelenti, hogy rejtekhely, búvóhely. Ezeknek a népeknek, minden falunak más nyelve van. Egymást ha meg akarják érteni, tatárul beszélnek*”. Igaz az is, hogy a DN-ban szerepelnek olyan események leírásai, melyek nem Derbend környékén történtek,²² és való igaz – mint említettük –, hogy néha nehéz szétválasztani az Ihránra mint országra, és az Ihránra mint erődre vagy városra vonatkozó leírásokat. De az bizonyos, hogy a Derbend-name fenti részlete a kagán körútjáról, melynek során a kagán egy bizonyos Gulbakh nevű kapitány vagy erőd irányítása alá vonja a többi erődöt, a dagesztáni erődökre vonatkozik, és nem közép-ázsiai erődökre, és az is bizonyos, hogy ha a szövegben „Ihran kormányzója” alatt Irán kormányzóját értjük, akkor az nem tartozhatott semmiképp a kazár kagán fennhatósága alá, sem a perzsa, sem az arab időkben. Bármennyire is szeretnénk azonban, ezzel sem kerültünk közelebb a Kicsi-Madzsar és Ulu-Madzsar erődök magyar alapításának, vagy akár magyarok általi hajdani lakottságának tisztázásához. Maga Vámbéry óvatossága ebben a kérdésben, és így fogalmaz a Derbendi Krónika Madzsar-neveivel kapcsolatban: „*Tabarinak és a Derbend-Nameh szerzőjének állítása szerint már Kubád Sáhnak, az igazságos voltáról nevezetes Núsírván atyjának is ugyancsak meggyűlt a baja a Kaukázustól éjszakra lakó khazar khákánnal. Százezer vitéz harcos őrzi e nagy fejedelemlakot a Volga partján felállított és drágakövekkel ékesített trónját, és Irán büszke királya, hogy a békét biztosítsa, a khazar király leányát nőül veszi. Ezzel azonban az irániak nem érik el céljokat. E házasságkötés gyengének bizonyul arra, hogy a török kalandorok rabló kedvét éjszakon meggátolja; abban egyeztek meg, hogy a mythikus Nagy Sándor (Iszkender) építette falat fogják határvonalnak tekinteni, és e határvonal kellő őrizetével Derbend (szó szerint: kapuzár), az arabok nyelvén Bab ul Ebvab (a kapuk kapuja) városát építik; Núsírván pedig ez utóbbinak védelmére még hatvan más várost és erősséget alapít, ezek között e helységeket: Ulu-Madsar, Nagy-Magyar és Kicsi-Madsar, Kis-Magyar. A költészet világából a történelmileg bebizonyított adatok körébe térve azt találjuk, hogy az araboknak, miután hatalmokat a Szászánidák birodalmának romjain egész Armeniáig és Transcaucasiáig kiterjesztették, úgyszólván a hidsra 99-ik évétől (717-8.) fogva egész 183-ig (799.) kevés megszakítással a khazarok hatalma ellen kellett harcolniok.*”²³

A magyarságra egyszer találtam kései és távoli utalást a Derbend-name függelékében, a következő című szövegben: „*Kivonat Dedeh-Afendi Risaletu-l-Intisar című művének III. fejezetéből, mely az alábbi címet viseli: Az első és kisebbik Nagy Sándor-fal, mely Djabal-ulfat 'h, Algakabgk és Demir-gkapi néven ismert.*” Ebben több más leírás között az alábbiak állnak: „*Mint mondják, Aldjezer [Al-Kazár] és a nyugat országai között van négy türk törzs, melyek egy apától származnak. Ezek beütnek a hegyeken túlról Shirwan tartományba és más országokba, mint Yadzsudzs és Madzsudzs [Góg és Magóg], és hódításaikat kiterjesztették egészen a Róm Birodalom határaiig; és leszármazottaik a mai napig élnek Bedun városa körül.*”²⁴ Valószínűsíthető, hogy itt a levédiai, etelközi magyarok, a bolgárok, a szabirok, és az onogurok törzseiről, mint a kazárokkal szövetséges haderőkről lehet szó, a Bedun névben pedig nem nehéz meglátni Buda török nevét, a Budint, melyet a 9. századi szöveg 11-12. századi másolója, kompilátora hallomásból ismerhetett.²⁵

Dagesztánban találhatók még *Madzsalis* és *Magaramkent* helységek (Derbendtől északra és délre), és a kaukázusi avarok földjén *Hunzah* település, mely neveknek lehet hun-magyar történeti vonatkozása, de ezt közelebbről még nem vizsgálták.

Georgia

A georgiai/grúziai helynevek, melyek hasonlítanak a magyar népnévre, felsorolásszerűen a következők: *Macsara*, *Mukhuri* és *Modzsiri* kistelepülések, egy másik helynévcsoporthoz a régi Dariel-hágónál található: *Magharoskari*, *Maghraani*, *Matani*, *Mazeri*. Kutaisszi közelében fekszik ismét egy *Mukhura* nevű helység (ld. Bassa Gizella térképe). Mint már utaltam rá, a gudamaqari név, amit Bendefy László a magyar népnév egyik korai alakjának feltételezett Khorenei Movszesz híradása nyomán, nem a kumai magyarokra, hanem a grúzok egy nyugat-kaukázusi törzsére vonatkozik, mely az Aragvi felső folyásánál lakik, és nincs hagyományuk arról, hogy magyar eredetűek lennének.²⁶

Arménia

Örményországban *Magharashugh* és a hajdani udi tartománybeli *Hnaberd* (Hunaberd?), *Hnarakert* (Hunarakert: a hunok városa) emlékeztetnek a magyar és a hun népnevekre. E nevek kapcsolata a hunokkal nem tisztázott, de mivel ismeretes, hogy a hunok 395 táján a Kaukázuson keresztül egészen a szíriai Edesszáig hatoltak, és még a 6-7. században is megfordultak a Dél-Kaukázusi térségben, nem kizárható, hogy arméniai-albániai tartózkodásuk, sőt akár letelepedésük emlékét viseli ez a két utóbbi helynév. Felmerülhet az is, hogy a 6-8. századi „hunokra”, a kazárookra utalhat. Konstantin császár a *De ceremoniis* c. művében Arménia említése után ír a „szerboti”, vagyis a magyarságtól elszakadt szebortí, szevortí, szovárd nép három fejedelméről, s e népről elmondja, hogy nevük jelentése „maura paidia”, fekete fiú, ami a szovárd népnév örmény jelentésű átírása (II. 48., szjev = fekete, orti = fiúk). Itt egyértelműen a magyaroktól elszakadt szovárdokról van szó, akiknek eszerint ebben az időben három fejedelmük, elöljárójuk is volt.

Azerbajdzsán

Etimológiailag nem tartozik szorosan a Madzsar névhez, történetileg viszont annál inkább, hogy az ősmagyarságtól a 8. század második felében vagy a 9. században egy besenyő támadás következtében elszakadó, és a Kura folyó mentén, Udi tartományban letelepedett néprészünk, a szabirok nyomát őrzi feltehetőleg az itteni Szabirkend város neve, Bardától nyugatra. Más városok, mint Szabirabad, Szabir nem a szabirokra, hanem a 20. század elején élt azerbajdzsáni költőre, Mirza Alekber Szabirra vonatkoznak, akinek tiszteletére elnevezték ezeket a városokat, viszont ő is csak felvette ezt a nevet.²⁷ Legutóbb a Helilov-Nyitray szerzőpáros megemlített néhány azerbajdzsáni helységnevet, melyek nagy valószínűséggel kapcsolatban voltak a szabirokkal vagy szovárdokkal, akik udibeli letelepedésüket követően sokáig még ugyanazt a nyelvet beszélhették, ugyanazzal a kultúrával, embertani vonásokkal rendelkeztek, mint a honfoglalás előtti magyarság. Bár Helilov és Nyitray könyve (28) tartalmazhatott volna több magyar vonatkozású konkrétumot, fotomásolatokat és fordításokat a Derbend-name valamelyik eredetijéből, alaposabb és írásjelekkel szemléltető török szótani elemzéseket, udibeli régészeti feltárások ismertetését, kimerítőbb bibliográfiát és jegyzetapparátust az előttük járók komolyabb figyelembevételével, a tájékozódást elősegítő név- és tárgymutatót, valamint a magyar szerző érvelési módja nyomtatásban lehetett volna kevésbé köznyelvi – bár ifjú életkora és az őstörténet-kutatásunk itthoni sorsa feletti jogos bosszúság ezt valamelyest érthetővé (ha nem is elfogadhatóvá) teszi –, mégis öröndetes, hogy valaki

közülünk a helyszínre ment, és eggyel több publikációnk lett a szabirokról és a kaukázusi magyar-kérdésről. Még ha a megoldással nyilvánvalóan adós maradt is a kötet, talán ennek nyomán, avagy ellenére, a szabirok/szovárdok kutatása egyre inkább napirendre fog kerülni és remélhetőleg több tudományág bevonásával kiszélesedik, a sok évtizedes „hivatalos” mulasztásokat, szócikkszerűen csekély történelmi megnyilatkozásokat, sőt helyenként félretájékoztatásokat követően. A valóság mindig árnyaltabb, sokrétűbb, mint azt utólagos elméleteinkben, következtetéseinkben szeretnénk.

Végezetül: akármi is az eredete a Madzsar-elnevezéseknek a Kaukázus környékén, annyi bizonyosnak látszik, hogy ott számottevő magyar élet folyt legkésőbb a 8-9. századtól mind délen, az elszakadt szovárd töredék, mind pedig északon, Madzsar város és vidékének tatárkori – és egymással valószínűleg közlekedő, egymásról tudó – lakói körében, több évszázadon keresztül, majd kaukázusi magyarjaink fokozatosan beolvadtak az őket körülvevő népegekbe. Így a térség mindenképpen méltó lenne egy jövőbeli alaposabb történelmi, régészeti, genetikai, antropológiai, néprajzi kutatásra.

10. kép. Dagesztáni dombormű-töredék, Aul Kubacsi, Mahacskala
(A. C. Baskirov: Isszkusztvo Dagesztana Ranion, 1931, Moszkva)

Jegyzetek:

A Turán 2009/2. számában megjelent tanulmány bővített változata.

¹ Ld. Tóth, Tibor: A magyarság ethnogenezise, Turán 2009/1.

² Az Urál vidékét megjárt szovárdok-szabirok között magyar törzsek is lehettek; ld. Ptolemaiosz Geográfiájában a Szuardeni/szovárd népnév a Dontól északra, és a Materi/magyér, magyar név ettől nem messze, a Volgától keletre a 2. században szerepel (gör.: *ap anatolon tu Ra potamu*; lat. *Et ab ortu Rha fluvij*), ld. még 1. jegyzet és szerzőtől: Magyarok, szovárdok, hunok a 2. századi Szármáciában, Turán, 2009/1, és Bíborbanszületett Konstantin: De administrando imperio a magyarok régi „Sabart” nevéről (Moravcsik, Gy., Bp. 1950).

³ Ld. Szalmási, Pál 1974, és Movses Dasxuranci 1961. Procopius, bizánci történetíró több ízben szabiroknak is nevezi ezeket a hunokat, akik a Zechi (vagy Zichi; részben e népnév nyomán indult a Kaukázus környékére a Zichy-expedíció) nevű észak-kaukázusi nép után következnek a Kaukázus északi felén (De bello persico, II., xxix,15), hasonlóképpen ír Agathias (536-582) is a szabir hunokról, hozzátéve, hogy a hunok régebben a Meótiusz keleti felénél laktak (The histories. ford. Joseph D. Frendo, De Gruyter, Berlin, 1975). Az örmény Geográfia azonban pontosan elhelyezi a sawirokat a hunoktól északra, az Alsó-Volgánál (ld. Paulik, 2001). Agathias említi még, hogy Kolchiszbán, nem messze Archaeopolis várostól egy erődöt Onogurisnak hívtak, állítólag azért, mert az onogurnak nevezett hunok valamikor megostromolták, de nem tudták bevenni; i. m. p. 70, 71-74 ff.; úgy vélem azonban, hogy a dolog fordítva történhetett, és épp azért hívták Onogurisnak az erődöt, mert az onogurok elfoglalták; az onogurok, és részben a szabirok, a perzsák szövetségesei voltak, és a 6. században Onoguris többször volt perzsa kézen).

⁴ Dasxuranci angol kiadásának 219. oldalán a *Sup'an* méltóságnév is szerepel, az albán Grigor-Sup'an, Gelarkunik fejedelme említésekor, ami kétséget kizáróan cáfolja a zsupán tisztségnév szláv eredetét, s arra utal,

hogy 1.) szkíta-hun-türk eredetű szó, vagy pedig 2.) a kaukázusi albánoktól a hunok, avarok, magyarok közvetítésével jutott a szlávokhoz; ld. még a besenyő csaban, csobán törzs- és méltóságnévet és Csovansir, vagy Dzsuanseer albániai fejedelem nevét, aki szoros, dinasztikus kapcsolatban állt a hunokkal; a részben szármata eredetű lengyelek zsupánnak hívják a selyemköntösüket. Ld. a kínai Tang shuban szereplő ch'u-pan tisztségnévet (O. Maenchen-Helfen, p. 402-403.), amely megfeleltethető a magyar ispán névvel, s így megtaláltuk e méltóságnévünk hun eredetét, mely ily módon bizonyíthatóan a hunoktól, avar-hunoktól kerülhetett a szláv népekhez, ahol zsupán alakban máig fennmaradt (a szovjet korszak pánszláv hatása nyomán a korábbi kutatás egyenesen szláv tisztségnévnek tartotta).

⁵ Daszhuranci I. könyv 27. fejezet, p. 55., és p. 9. V.ö. Elise Vardapet krónikája, p. 198, és Markwart, Eransahr, p. 56, 96, 98 a kaukázusi hunok *Xaylandurk* nevééről és perzsa, illetve kushán kapcsolatairól (ld. Dimitrij Dimitrov: *History of the Proto-Bulgarians*, Várna, 1987. I. fejezet, ahol e nevet az onogurhoz igyekezik társítani a szerző, noha ez esetben ez kétségesnek látszik).

⁶ Dagesztáni masszagéták vagy alánok, v. ö. Ammianus, Róma története, XXXI. 2,21.

⁷ Daszhuranci i. m., ford. Dowsett, I. könyv, 18. fejezet, p. 33; Markwart is elfogadta ezt a kézirati verziót, bár nem kizárt, hogy maga a főpap görög volt.

⁸ Pszeudo-Khorenaci „hun” alatt kazár is értett; ld. még a cungars = kalmük népnévi jelentést a török nyelvben, mely nem keverendő össze az altáji török kumük törzsekkel.

⁹ V. ö. Ambazuk és Attila fia Irnik, 5-6. századi hun királyok neveit; i. m. I. könyv, 15. fejezet, p. 24., *Albánia uralkodóinak jegyzéke Jáfettől és Arantól Vacsaganig*; ld. még Ibn Hordadbeh *Az utak és országok könyvé*-ben arról tudósít: „Anusarwan építette *as-Sabiran*, ...várost, ...Balangar-t és Samander-t”; Kmoskó M. I/1., p. 120, 150, és I/2., p. 133.; Al-Istahri eképp sorolja fel a Kur-folyó menti városokat keletről nyugat felé: *as-Sabaran* [mai Szabirkend?], Ganza, Samkur, Hunan; in: Kmoskó, II., p. 22.

¹⁰ A Dél-Kaukázus szinte folyamatosan szkíta-óiráni népek által lakott terület volt már az ókortól, amiről szintén kevés szó esik mifelénk.

¹¹ Klaproth, i. m. Chap. VIII. p. 167.

¹² Ld. Reinegs, i. m. p. 65; 1998-ban ismertetem ezt az adatot (Nsztm I).

¹³ V. ö. Menandros, Fragm. 21. a Kubán folyó menti erdőségekben lesben álló négyezer perzsáról (Menander Protektor történeti művének fennmaradt töredékei, ford. Lukinich Imre, Brassó, 1905). v. ö. Erdélyi István: A humarai vár és feliratai, *Studia Antiqua*, XXX. (1983) p. 262-266. és Harmatta J.: A Nagy Sándor-fal és a Limes Sasanicus, *Studia Antiqua*, XXXIX. (1995) p. 91-98.

¹⁴ Ld. Bendefy i. m. p. 43-tól.

¹⁵ *Derbend-Nameh, or the History of Derbend*, St. Petersburg, 1851., Part I. p. 6-7; transl. Mirza A. Kazem-Beg; továbbiakban DN.

¹⁶ V. ö. TESZ, és Sára Péter: Ősi szavaink nyomában iráni és turáni tájakon, Püski, 1999., p. 79.; uo.

¹⁷ DN p. 65; megj.: a nevek körül gyakran adódik zűrzavar a DN-kéziratokban, mivel felcserélik egymással az erődök neveit, melyek néha személynévként is szerepelnek; az Ihrán írásjele megegyező az országra és az erődre vonatkozóan; logikusnak látszik, hogy az iráni perzsák Iránnak nevezték el egyik erődjüket.

¹⁸ DN, p. 81.

¹⁹ DN, Part I., p. 6-7., és az e részhez tartozó „Remark 19.”; ld. a térképeket.

²⁰ Bendefy i. m. p. 141-144.

²¹ Ld. Zichy-expedíció 1895. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, 2000, p. 152, 155, 168, 253.

²² Egyik ilyen részlet pl. a kazár-arab háború említése Hirkániában, a Káspitól délkeletre, melynek során a kazár kagán a „kínai kagántól” kért segítséget; DN, p. 175-176; kivonat Tabari művéből.

²³ Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Bp., 1895, X. fejelet. *A magyarok, mielőtt nyugat felé vonultak*.

²⁴ DN, p. 194.

²⁵ Kazem-Beg a bolgár Vidint említette lehetőségként, melynek vára a 10-14. században, majd a török korban fontos szerepet játszott, főváros azonban nem volt, mely státuszra a szöveg utal.

²⁶ A csecsen-ingusoknak azonban van ilyen hagyományuk; ld. Tardy L. 1988. Itt jegyezzük meg, hogy a 6. századi bizánci-perzsa háborúban felbukkan két településnév a mai Grúzia területén, Moukheiris és Kotais (Μουκχειρις, Κοταις), melyek kapcsolatát a korai magyarsággal nem említik a források („Alii vero Persae ad tria bellicosorum equitum millia ex Cotaesio et Muchiriside Onogurim versus moverunt” = eközben a perzsa felmentő sereg, mely mintegy háromezer lovasból állott, elhagyta Mukirit és Kotaist [mai grúziai Kutaissi], és Onoguris felé indultak; Agathias, III. 7). Onogurisról viszont ugyanitt közli Agathias, hogy ez az erőd az onogurokról kapta a nevét, akik elfoglalták.

²⁷ Hasan Hasanov, azerbajdzsáni nagykövet 2005-ös személyes közlése szerint; ld. még Z. Tóth Csaba: A „szabir” népnév és változatai a történeti forrásokban, Turán, 2006/3.

²⁸ *Ősmagyarok Azerbajdzsánban*, Bp., 2008. október.

Bibliográfia:

- Agathias, CSHB (Corpus Scriptorum Historicum Byzantinae), ed. G. Nieburhii, Bonn, 1828 (angolra ford. Joseph D. Frendo, 1975).
- Bendefy, László: *A magyarság kaukázusi őshazája – Gyeretyán országa*, Bp., 1942. (repr. 1999)
- Caucasus – Armenia, Azerbaijan, Georgia*, 1 : 1 000 000; Bassa Gizella térképe (*Gizimap H-1025* Bp. Áfonya u. 1. Tel./Fax: 326-0717)
- Derbend-Nameh, or the History of Derbend, translated from a select turkish version and published with texts and with notes*, etc. by Mirza A. Kazem-Beg, St. Petersburg, Printed for the Imperial Academy of Sciences, 1851. (MTA Keleti Gyűjtemény)
- History of the Caucasian Albanians*, by Movses Dasxuranci, London, 1961, Oxford Univ. Press, transl.: C. J. F. Dowsett.
- Karte des Kaukasischen Isthmus*, Entworfen und gezeichnet von Joseph Grassl, 1856., Bibliographischen Institut Hildburghausen (www.davidrumsey.com)
- J. von Klaproth: *Voyage au Mont Caucase et en Géorgie*, Tome I. MDCCXXIII, Paris (www.books.google.hu)
- Kmoskó, Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*, I-II., Balassi Kiadó, 1999., 2000.
- Paulik Ágnes: „A világ bemutatása”, egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről, in: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*, szerk. Róna-Tas András, Bp., 2001.
- Le Comte Jean Potocki: *Voyage dans les steps d’Astrakhan et du Caucase*, Tome Premiere, Paris, 1829. (www.books.google.hu, metszetekkel)
- Claudii Ptolemaei *Geographia*, Ed. C. F. A. Nobbe, 1845, Lipsiae. (görög nyelven, www.books.google.hu); latinul: *Geographia*, CL. Ptolemaei Alexandrini, Venetis, MDLXII, színes térképmellékletekkel, a Tabula II. Asiae, és Tabula VII. Europae oldalakon, a Suardeni és Materi nevekről a 178. oldalon, és a Chuni névről a 80. oldalon (Országos Széchényi Könyvtár)
- Dr. Jacob Reineggs: *Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus*. Erster Theil, Gotha u. St. Petersburg, 1795. (www.books.google.hu); a Derbendi krónikát hibásan idézi.
- Szalmási, Pál: *Movses Kalankatuaci a kaukázusi hunok vallási kultuszáról*, Keletkutatás, 1974.. p. 95-108.
- Tardy, Lajos: *Kaukázusi magyar tükrök*, Bp., 1988.
- Vámbéry, Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Bp., 1895.
- Gr. Zichy Jenő kaukázusi és közép-ázsiai expedíciójának naplója, gyorsírással lejegyezte: Szádeczky-Kardoss Lajos, megfajtette: Schelken Pálma, Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft., Bp., 2000 (a korábbi kiadások bibliográfiájával).
- Z. Tóth, Csaba: *A nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, I-II. Őstörténet és motívum-párhuzamok*, Országépítő, 1998/2, 3. (itt került elsőként bemutatásra, hogy a kincs motívumrendszerének tömeges kaukázusi párhuzamai vannak, melyek nem bizánci és nem perzsa eredetűek, hanem sokkal régebbiek, és legszorosabban az elő-ázsiai és a szkíta művészeti hagyományokhoz kapcsolódnak; valószínűleg a hun-avarok révén került a kincs Magyarország területére, hun-avar mester keze művét dicséri); uo. *Új Kaukázus-térkép*, mely megjelent a Turán 2001/5. számában is; *Az Aranyfejedelem éneke – egy osztják ének és szabir vonatkozásai*, Életünk, 1999/6; *Chronologia Sabiro-Scythico-Hunno-Ogurica*, Függelék a Hun-magyar eredethagyomány kérdései III. részéhez, Turán, 2002/3; *A szabir népnév és változatai a történeti forrásokban*, Turán, 2006/3. www.ztothcsaba.hu, Könyvepölc)

Valószínűleg Nimród alakja egy asszír reliefen (W. S. W. Vaux: Nineveh and Persepolis, London, 1851)

8. A KAUKÁZUSI ALBÁNIA ÉS A STEPPEI NÉPEK

Előadás a „Kultúrák párbeszéde” tudományos konferencián, Azerbajdzsáni Nagykövetség, Budapest, 2009. nov. 18.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kedves Azerbajdzsáni Barátaink!

Szeretném mindenekelőtt kifejezni szívből jövő köszönetemet Őexcellenciája Dr. Hasan Hasanov Nagykövet Úrnak és munkatársainak, hogy itt lehetek Önök között, ezen a valóban nagy jelentőségű konferencián. Önök, kedves Azerbajdzsáni Barátaink, komoly feladatra vállalkoztak: nemcsak országhatárokon, hanem tudományos, történelmi nézetkülönbségeken is átívelve, közös gondolkodásra, eszmecserére hívják minden évben a történelem kutatóit, a hazájuk, népük múltját feltárni kívánó történészeket, nyelvészeket, néprajzkutatókat, oktatókat, szakírókat, akademikus tekintélyeket és fiatal kutatókat egyaránt. Ez a „műhelymunka” mondhatom példa nélküli, mely a már kialakult tudományos álláspontok mellett lehetőséget nyújt a kutatók újabb generációinak hozzájárulására a történelmünk többé-kevésbé homályos, még nem eléggé kikutatott tényeinek megismerésében. Fogadják őszinte elismerésem!

Ami az előadásomat illeti, hálátlan és hálás témát választottam, „A kaukázusi Albánia és a steppei népek” címmel. Hálátlan a téma számomra, mert Önöknek, azerbajdzsániaknak kell beszélnem a saját hazájuk múltjáról, melyet Önök sokkal jobban ismerhetnek, mint én. Ezért külön kérem, ha valamit tévesen állítok, jegyezzék fel és javítsanak ki. Hálás viszont a témám, mivel a Kaukázus vidéke fontos területe a magyar őstörténet kutatásának, ami több mint egy évszázada meg is kezdődött (gondoljunk akár a 19. századi Zichy-féle expedícióra vagy Bendefy László munkásságára), bár az utóbbi évtizedekben, különösen 1990 előtt, sajnos nem kapott akkora figyelmet, mint megérdemelné, és ezért még mindig újnak számít nekünk, magyaroknak. Az érdeklődésemet 1987-től, 26 éves koromban keltette fel a Kaukázus és Azerbajdzsán, a szabir vagy szovárd népcsoportra vonatkozó magyar őstörténeti adatokkal (Dümmerth Dezső). A szabirok réges-régi szövetségeseink voltak, rokonnépünk, akik valamikor a 8-9. században elszakadtak a Kaukázus-Meótisz-Urál térségében élő magyaroktól és a mai Azerbajdzsán területére, Udi tartományba költöztek.

Az elmúlt évtizedek alatt még gazdagabb, árnyaltabb lett a kép, és meglepő módon, a magyarság és az ún. steppei népek kaukázusi kapcsolatainak terén valósággal a bőség zavarával kell küzdeni. Legalább öt népnév van a magyar őstörténet-kutatás asztalán, melyek miatt a Kaukázus és vidéke közvetlen vagy közvetett értelemben fontos, sőt centrális jelentőségű számunkra: a szaka-szkíta, a szovárd/szabir, a magyar, a kadocsa és a hun/onogur, de ehhez hozzá kell vennünk még a szirák és az alán (jász/oszét) népeket is. Ezen nevek mindegyike külön előadást, sőt előadássorozatot érdemelne. Nézzük most a kaukázusi Albánia ősi országának, népének történelmét dióhéjban.

I. Ókori források

Az ókor nagy történetírója, halikarnasszoszi Herodotos történeti könyveiben még nem találjuk meg a kaukázusi Albánia leírását, hacsak nem e vidékre és népére kell vonatkoztatnunk, amit Herodotos az ún. „saspeir” népről ír, akik a médek és a kolchisziak között laknak, illetve a „caspiakról”. Az első, aki egész fejezetet szentel a kaukázusi Albániának és lakóinak, Strabo, az egyik legprecízebb görög földrajzi író (Kr. e. 63. - Kr. u. 24. k.). A Geográfia XI. könyvében, Azsia leírásában a következőket olvashatjuk az albánokról és országukról:¹

„...és a barbár ázsiai népek, akik elfoglalják a Kaukázus-hegység környékét, köztük az amazonok, a szkíták, az *albánok*, az ibérek, a baktriaiak, káspiak, médek, perzsák, és a két Örményország lakói, Mezopotámiáig terjeszkednek.” (...) Az albánok „sokkal inkább hajlanak a pásztori életre, mint az ibérek [grúzok ősei], és *közeli rokonai a nomád népeknek*, kivéve, hogy nem tüzesek; és csupán mérsékelten harciasak. Az ibérek és a Káspi-tenger között élnek, országuk kelet felé a tengerrel, nyugat felé az ibérekkel határos... A Cyrus [Kur], mely keresztülfolyik Albánián, és más folyók is táplálják, kiváló minőségű földet biztosít..., a gazdag termés miatt az albánok nem művelnek földet, nem vernek pénzt, bár cserekereskedelmet folytatnak...; gyalogosként és lóháton is harcolnak, van könnyű és nehézfegyverzetük is...; külső ellenséggel folytatott háborúban *a nomádok egyesítik erőiket az albánokkal*, épp úgy, ahogy az ibérekkel is; gyakran megtámadják a népeket, akadályozva őket a gazdálkodásban... Az albánok *lándzsát és íjat használnak, mellvértet viselnek és hosszúkás pajzsokat, és vadállatok bőréből készült sisakokat*, hasonlókat az ibérekéhez; az albánok országához tartozik Caspianae, amely nevét a káspi törzsről kapta, mint a tenger is; de ez a törzs mostanra eltűnt;... *Királyaik kiválóak*. Jelenleg ténylegesen egy király uralkodik az összes törzs felett, de korábban a számos, saját nyelvvel rendelkező törzsnek saját királya volt. *A különböző törzsek huszonhat nyelvet beszélnek*, emiatt nem könnyen értik meg egymást. ...Az istenek közül tisztelik Heliost [napistent], Zeust [főistent] és Szelénét [holdistennőt], de különösen Szelénét [Strabo az általa ismert görög istenneveket használta]. Szeléné temploma közel van Ibériához. A papi hivatalt olyan ember viseli, akit a király után a legnagyobb tiszteletben tartanak. Egy megszentelt föld van gondjaira bízva, amely nagy és népes, valamint a templomszolgák, akik közül számosan foglalkoznak a vallási örjögéssel és a végső jóvendölésekkel. És bárkit közülük, aki erőszakos megszállottá válik, (...) a pap elfogja, a szent béklyókkal megkötözi, és fényűzően tartja az év folyamán, majd elővezeti az áldozatra, amit az istennő tiszteletére tartanak, és miután felkenték, más áldozatokkal együtt feláldozzák. (...) Az albánok szerfelett tisztelik az időseket, nem csak a saját szüleiket, hanem minden idős embert. És amikor az emberek meghalnak, kegyeletsértőnek tartják a rájuk hivatkozást, vagy akár az említésüket is. *Eltemetik velük a pénzüket*, ezért élnek szegénységben, és nincs örökségük.”²

Később Plinius mond néhány szót az albánokról, említi fővárosukat Cabalacát (ld. Ptol. V. 12,6.6, a Kaisiou/Koisu folyón túl) és a Kur-folyó mentén fekvő *Sacassani* területet (VI. 29.), mely Strabo szerint a szaka szkítákról kapta a nevét, akik itt telepedtek le a Kr. e. 7. századi szkíta invázió során: „*A szakák hasonló betöréseket tettek, mint a kimmerek és a trákok, részint távolabb, részint közel vidékekre; mert Baktriát is elfoglalták, és Arménianak legjobb földjét is birtokba vették, melynek saját nevük után a Szakasszene nevet hagyományozták; s a kappadókorig nyomultak előre, főleg az Euxinus mellettekhez*” (Strabon, XI, 8,4; Plinius VI. 29.). Azonban Diodorus Siculus, szicíliai görög történetíró (Kr. e. 1. sz.) adatával is számolnunk kell, miszerint a szkíták (szakák) eredetileg innen származtak, a Kura-Arax folyók vidékéről vándoroltak a Fekete-tengertől északra fekvő pusztákra és Közép- illetve Belső-Ázsiába, valószínűleg már a bronzkortól (ld. szöke hajú, magas termetű, europid múmiák a Tarim-medencében és Észak-Euráziában). Plinius megemlíti még, hogy a Kur-folyónál, Albánia nyugati részén lakó udinok is szkíták voltak (*Udini Scytharum populus*, VI. 38). Ugyanitt telepedtek le – illetve feltehetőleg ide *visszatértek* mint Herodotos „saspeir”-jainak utódai? – a szabiok vagy szovárdok, akik a honfoglalás előtti, sőt talán már a hunok előtti időkben a magyarok szövetségesei és néprokonai voltak, majd egy 9. századi besenyő támadás hatására elszakadtak tőlük.³

II. Movses Daszuranci: „A kaukázusi albánok története”

A Daszuranci-, illetve Kalankatuaci-féle (a szerzőség nem eldöntött) nagyszabású krónika középkori szokás szerint a népek bibliai leszármazásával kezdődik, melynek biblia előtti, még régebbi forrásai voltak. Az első könyv bevezetője leírja, hogy mind a Cyprioták, mind az észak felé lakók a „Kituracik”-tól származtak (gör. Kítioi), akiktől az *albánok* (Aluank’) is

erednek. Ezután a térség párthus királyairól emlékezik meg a szerző és tudósít a Valarszak párthus király által megalapított Albán királyság kormányzásának történetéről. A II. könyv 17. fejezete szerint a perzsák csak Khoszrau idején, a Kr. u. 6. századtól adnak királyokat Albániának. Ekkor Khoszrau rokona, Mihran lesz a kaukázusi albánok Mihrakan-dinasztiájának őse. Ebből a családból származott Dzsuansher, aki a hunokkal szoros kapcsolatba került (ld. később).

A 15. fejezetben sorolja fel a krónika Albánia királyait „Jáfettől” és Arantól a bátor Vacsaganig, aki a párthus Arsakida-uralkodóházból származott. Tárgyunk szempontjából a királylista fő érdekessége, hogy szerepel benne egy *Sawars* nevű uralkodó, akinek nevében talán a szabirotkat láthatjuk, Herodotus „saspeirjeinek” egyik képviselőjét. Közismert, hogy népnéveket személynevekként is használtak egykor, akár azért is, mert egy történelmi személy saját neve nem volt ismert, csak a nemzetisége. Sajnos Sawars vagy Sawar király uralkodási idejét nem közli a szerző. A Sawars név előtt az Ambak és Arnak nevek ugyancsak „steppei” hangzásúak: a szkíta eredetű daha-avar (avar?) párthus királyok gutturális végződésű nevei (Arszak, Szanatrak, Phraatak stb.), vagy a kaukázusi hunok Ambazuk nevű királyának neve (510 k.),⁴ illetve Attila, hun király Irnik fiának neve nagyon hasonlóak az albán királylista e két nevéhez.

A keresztény időkben megtaláljuk Strabo közlésének kései igazolását az albánok és a nomádok szövetségéről: Albánia királya, Vacsagan nem veti alá magát a perzsa király, Peroz uralmának, hanem megnyitja a Csolay-kaput (Káspi-kapu Derbendnél), és beengedve a „maszkut”, azaz masszagéta-alán seregeket, s tizenegy hegyi királlyal is szövetséget kötve, szembefordul a perzsákkal, s nagy veszteségeket okoz nekik. Azonban – s itt egy ellenkező példa jön az albánok nomád-szövetségével kapcsolatban – a perzsák hatalmas mennyiségű kincset küldenek a „Xaylandurk” (ismeretlen hun törzs) országába, és az Alán-kapukon keresztül (a kaukázusi Dariel-hágó) nagy hun erőket hoznak át, majd egy egész éven át háborúznak Albánia királya ellen.⁵

A 19. fejezetben ismét egy érdekes információt kapunk a hunokról. A szerző Csri (a mai Csirjurt) városában egykor történt csodákról emlékezik meg. Leírja, hogy egy ízben, Szt. Zakariás, Keresztelő Szt. János apjának ereklyéit megtalálták a városban, és sokan meggyógyultak tőlük. Ennek hírére egy perzsa zoroasztriánus pap jött oda, hogy mágiával véget vessen a csodáknak, de eközben meghalt. A krónika szerint ezt a történetet egy Yunan nevű nagyon igaz ember mesélte, aki a hunok főpapja volt (angol szövegben „archbishop”, érsek), s a maszkutok, azaz a masszagéta-alánok országából jött.

A 27. fejezetben tudjuk meg a krónikából, hogy már Szt. Mesrob idején voltak próbálkozások a hunok keresztény térítésére: a pátriárka, aki a grúzoknak, örményeknek és albánoknak írást, ábécét alkotott, elterjesztette az evangéliumok tanításait az utiknak, albánoknak, lp’ineknek, káspiaknak, és „más idegen törzseknek, akiket Makedón Nagy Sándor legyőzött és letelepített a Kaukázus környékén, nevezetesen a gargaroknak és a „kamicik heptalk”-nak”, azaz a vörös heftalitáknak. „Megtérítette, imádkozni tanította őket” – folytatja a krónika –, „amit azonban elfelejtettek. Írni is megtanította őket a saját nyelvükön.” Ugyanezt a történetet ismerjük Zakariás rétor, mytilenei szír püspöktől, aki azt is leírja, hogy ekkor hun nyelvre lefordították az újszövetség könyveit. Zakariás abdeleknek és eftalitoknak nevezte ezeket a hunokat, Procopius pedig szabirotknak, tehát egy népszövetségről szóló beszámolórol van szó ezekben a forrásokban.⁶

A 29. fejezet a hunok betöréséről szól Albániába, Örményországba és Grúziába. Ismeretlen nevekkal kezdődik ez a rész: „Abban az időben *Rosmosok* (Meshech) királya az ő seregével és a *Tubal* ezreddel (?), összegyűjtötte a hunok összes haderejét, átkelt a Kur folyó innenső oldalára [azaz déli oldalára?], beáradt Uti tartományba, majd táborot vert Xalxal városa közelében [itt volt az albán királyok téli rezidenciája]. Három erős embert kiválasztott, és a 11 sereget három felé osztva, azok parancsnokává nevezte ki őket, majd megparancsolta,

hogy támadják meg Albániát, Örményországot és Grúziát. Egy ízben a barszilok seregeinek betöréséről is olvashatunk.

A II. könyv 1. fejezetében ismét találkozunk a hunok említésével: „A hunok országából jött egy hun, akit *Honagur*-nak hívtak,⁷ s aki Perzsiát rabolva, fosztogatva Sapuh királyhoz [III. Shapur, 383-399] küldetett és azt mondta (neki): 'Miért mindez a vérontás? Jöjj és küzdjünk meg egymással mi ketten!' És ennek a hunnak erős öltözeke volt, a testét ötven réteg páncél fedte, fejét szegecselt sisak, homlokát pedig három arasznyi széles rézlemez [rostély?] védte; óriási lándzsáját (mely hatalmas erdei fából készült) és fényes kardját megragadva mindenki megrémült, aki csak meglátta.”

A II. könyvben egyre többször találkozunk a kazárok nevével, akiket néha hunnak nevez a szerző. Részletesen leír a krónika egy hadjáratot, melyet a perzsákkal szövetséges kazárok és hunok indítottak a dél-kaukázusi bizánci területek ellen (ld. Turán 2009/2 p. 116).

A II. könyv 26. fejezetétől kezdődik a Dasxuranci-krónika hosszabb, és néprajzilag is rendkívül érdekes részlete a kaukázusi hunokról, akik Albánia északi részével voltak határosak. Előzmények: Dzsuansher, albán fejedelem, aki 662-ben legyőzte a kazárokat, majd 664-ben szövetséget köt a hunokkal s feleségül veszi Alp elteber, hun fejedelem lányát (II. 26, p. 122), 681-ben tisztázatlan körülmények között meghalt. Halálát a hunok meg akarják bosszulni, de Varaz-Trdat fejedelem, Dzsuansher utódja ekkor keresztény hittérítőket küld a hunokhoz, hogy a hadjáratától eltérítse őket. A hittérítő albán püspök, Iszrayel társaival 682-ben érkezik a hunok fővárosába (más hun falvakról és városokról is beszámol a krónika). A krónika egy szemtanú hitelességével tudósít a hunok életéről, környezetéről, szokásaikról (ld. bővebben az *Ősvallásunk nyomai a történeti forrásokban*):

„A magas és sűrűlombú tölgyfák közül (amelyek az utálatos Aspandiatnak⁸ voltak szentelve, ezek mellett mutattak be neki lóáldozatokat, a lovak vérét a fákra loccsantva, a ló fejét és a bőrét pedig a fák ágaira aggatva) megparancsolta a püspök, hogy vágják ki azt, amelyik (mintegy) a feje és anyja volt az összes többi magas fának, és amelyet a hunok országában sokan imádtak, közöttük a fejedelem és a főemberek is, mivel isteneik megváltójának, életadójának és minden javak adományozójának tartották. Amikor híre ment, hogy parancsot adott az óriások (-nak szentelt) hatalmas fa kivágására, amellyel mindannyiuk vesztére botrányoztak, a varázslók, táltosok és bűbájosok a főtáltossal együtt jajveszékelésben törtek ki...”

A hunok táltosai és Israel püspök közötti vetélkedésben a keresztény főpap győzött, s a hun fejedelem és a nemesség közül sokan felvették a keresztséget. A fejedelem kérte a püspököt, hogy maradjon a városukban és tanítsa őket. A krónikás utólagos keresztény magyarázata szerint Alp elteber a kereszténység felvételét emberei előtt Konstantin császár példájával indokolta, aki a kereszt jegyében tudott nagy hatalomra és dicsőségre szert tenni.

III. Bizánci források a délkelet-kaukázusi térségről és népeiről

Mivel a dél-kaukázusi térségnek inkább a nyugati fele, Kolchis, Ibéria és Örményország tartozott a bizánci érdekszférába, kevés bizánci forrással rendelkezünk Albániára vonatkozóan. Egyedül talán Menandrosz, a császári testőrség parancsnokának töredékei között van néhány, amely erre a térségre vonatkozik. 576-ban, Tiberius császár uralkodása alatt szabirokat és alánokat telepítettek át a Kura (Cyros) folyón túlra, bizánci fennhatóság alá (Fragm. 41.). A szabirok az alánokkal a bizánciak szövetségeseiként védték 540 körül a kolkhiszi (grúziai) tengerparton állott Lazika várát és városát a perzsák ellen, s valószínűleg ennek kapcsán is kerülhettek később a Kura-folyóhoz.

Ugyancsak az 576. évnél jegyzi fel Menandrosz, hogy a kelet-római vezérek, miután támadást intéztek Albania ellen, s kezeseket vettek a szabiroktól s más népektől, hogy azok ne

támadhassák meg őket, Byzantiumba érkeztek. „Midőn ide azon *sabirok* és más követek is megérkeztek, kik meghódoltak a rómaiaknak, a császár őket jóakarattal és emberségesen fogadta... A követek megmondták azonban, hogy Abir (Szabir) nemrégiben elpártolt, s mit sem törődve a kezesekkel, a perzsákhoz állott” (Fragm. 42).⁹

IV. Moszlim források Albánia síkvidéki részéről, Arranról

Magyarországon Kmoskó Mihály végezte el a steppei népekre vonatkozó mohamedán és szír források példás összegyűjtését.¹⁰ A mohamedán források részletesen leírják a dél-kaukázusi régiót, benne Arrant, a régi Albánia területét, melyhez az a vidék is hozzátartozott, amelyet a nagy tudományú moszlim szerzők As-Sarir-nak neveztek, az arany (sarir) trónról, mely ott állott (Ibn Rusta). Térképekkel is szemléltették leírásaikat.

AL-MASZÚDI († 956):

A magyarság rokonképéről, a Dél-Kaukázusba költözött szovárdokról Maszúdi a következőket jegyezte fel: „Ami a Kurr-folyót illeti, Az abház vidékén átfolyva a tifliszi végekhez ér, amelyek általa két részre szakadnak, azután a *Siyawardiya* vidékein át folyik. Ők az örmények egyik fajtája, bátor és vitéz nép, *amint azt a rájuk vonatkozó tudósításokban megjegyeztük*; hozzájuk fűződik a *siyawardiya* néven ismert csatabárdok elnevezése, amelyeket a *siyabiya* és más barbár seregek szoktak használni.” Úgy tűnik, hogy a szerző itt két külön népnek tekinti a szovárdokat (*siyawardiya*) és a szabirokat (*siyabiya*), azonban Kmoskó a jegyzetben a *siyabiya* név feloldásaként a középperzsa *spasig*, „testőrök” jelentést adja meg.¹¹ A harci fokossal kapcsolatban felmerülhet, hogy esetleg gondolhatunk a Herodotos által említett *sagar-ra* (*sagaris*), melyet a szakák viseltek.¹² Nyilvánvalóan téves Al-Maszúdinak az a közlése, hogy a szovárdok örmények lettek volna. Sajnos a szovárdokra vonatkozó fent említett részletesebb tudósítások elvesztek, vagy még nem kerültek elő. Kmoskó szerint a mű a „*Kitab ahbar az-zaman wa-ma abadah al-hidtan wa-agaib al-buldan wa-l-harab wa-l-umran*” lehetett, „Az idők híradásának könyve: mit pusztítottak el az események; az országok, a romba dőlt s lakott helyek csodái.” (Kmoskó, I/2.). Maszúdi egy helyütt azt mondja, hogy a „*sabir* másik neve *hazaran*”, ami utal a szabirok és a kazárok szövetségi viszonyára.

AL-ISTAHRI, részben átvéve a korábbi híradásokat, részben hozzátéve a saját értesüléseit, leírja Arran határait és városait a Barda és Derbend között vezető út mentén:

„Arran határa Bab-al-Abwab-tól [a „Kapu-és-a-Kapuk”: Derbend és környéke] Tifliszig [Tbiliszi], ar-Rass folyó [Arax] közeléig ...terjed.” (...) „Az út Bardától Bab-al-Abwab-ig: Barda, Barzang, a Kur-folyó gázlója, as-Samahiya, Sarwan, Abhaz (?), Samur hídja, Bab-al-Abwab.” Majd hozzáteszi, hogy „Barda és Samkur mögött van egy *Siyawardiya* nevű örményfajta, haszontalan, romlott rablónép,” – a szovárdok Al-Istahri idején már úgy látszik hanyatlásukat élték, de lehetséges, hogy a szerzőnek felületes, elfogult hírei voltak a szovárdokról. Al-Istahri egy helyütt másképp is felsorolja a Kur-folyó menti városokat keletről nyugat felé: „*as-Sabaran*, Ganza, Samkur, Hunan (vagy Yunan)” (Kmoskó M., II., p. 22.)

IBN HORDADBEH, „Az utak és országok könyve”:

„Anusarwan (perzsa sah, 531-579) építtette *as-Sabiran* ...várost, ...Balangar-t és Samander-t.”¹³ Sabiran vagy Sabir erőd a Derbendi-szoros, más néven Káspi-kapu 360 erődjének egyike lehetett, a Kaukázus délkeleti magaslatain (a mai azerbajdzsáni Sabirral lehet azonos). A perzsák által épített erődben egykor valószínűleg szabir helyőrség állomásozhatott.¹⁴

V. A Derbendi Krónika

Ibn Hordadbeh közlése párhuzamos a Derbendi krónika azon helyével, mely arról szól, hogy Anusirvan 360 erődöt és várost építtetett a Derbendi-szorosban, a Káspi-tenger és a Kaukázus hegye között – részben tehát az egykori Albánia területén –, hogy a hunok, kazárok támadásait megakadályozza.¹⁵ Az erődök között volt kettő, melyek a Kitchi-Madjar és az Ulu-Madjar neveket viselték.¹⁶ Régóta ismeri a magyar történetkutatás ezt a két nevet. Nem kizárt, bár sajnos egyelőre nem bizonyítható, hogy hasonlóan a fenti as-Sabiran városhoz, a Madjar erődök is az ott állomásozó, s a kazárokkal, hunokkal szövetséges magyarokról kapták a nevüket, amikor a kazárok elfoglalták őket a perzsáktól. A nevek török mivolta is támogatja esetleg ezt a lehetőséget, a török eredetű „kicsi” szó megvan a magyar nyelvben is, s a madjar/madzsar név utalhat a magyarokra. De számolnunk kell azzal is, hogy a madjar, madzsar elnevezést más értelemben is használták a különböző ázsiai nyelvekben, így például egy teljesen megegyező Kujuk-Majar, Kicsi-Madzsar nevű település a 19. század végén még létezett Közép-Ázsiában, Bukhara és Szamarkand között.¹⁷ A krónikában szereplő Anderey vagy Enderi és Inchi erődök a mai dagesztáni Andreyaul és Incha településekkel megegyeznek, s valószínűleg közelükben keresendő a Kicsi-Madzsar és Ulu-Madzsar erődök maradványai. Errefelé állhatott a Derbendi Krónika által Ihrannak nevezett erőd is, melynek neve a Dasxuranci kónikában az albániai Mec Irank járás nevében jön elő ismét, a kazár korszakban (I. 4., p. 70). Egy 1856-os német Kaukázus-térképen Enderi közelében szerepel egy Majartop vagy Majartap helység, Groznijtől délkeletre, ami esetleg lehet a Madzsar-erődök „utódja.”¹⁸ A Derbendi Krónika azt is hozzáfűzi, hogy Anusirvan a városokat és erődöket Perzsiából és Azerbajdzsánból való lakosokkal népesítette be.

VI. Egy délnyugat-káspi ősnép: a „kaduszok” vagy kadocsák

Eddig nem eléggé behatóan vizsgált népnévünk az Anonymus krónikájában Cadusa, Kézainál Caducha latinizált alakban szereplő kadocsa név ugyancsak a Dél-Kaukázusba, pontosabban a délnyugati Káspiumba vezet, részben tehát a kaukázusi Albánia és Azerbajdzsán területére. Számos forrással rendelkezünk a kadocsa népre vonatkozóan a görögöktől a szírekig, s végül a magyar krónikáig: a sort Xenophon nyitja (Kr. e. 5-4. sz.), aki a Kürosz nevelkedése (Cyropaedia) c. művében az asszír-perzsa háborúk kapcsán részletesen beszél a „kaduszokról” (Καδουσιοι, lat. Cadusii; a név görög szigmája nem feltétlenül tükrözi az eredeti kiejtést, amely lehetett kaducs, kaducsa is), akik a perzsák szövetségesei voltak a hürkániaiakkal, szakákkal, káldeusokkal együtt, s akikről dél-káspi szomszédaik úgy beszélnek mint vitéz népről, mely az asszírok egyik legkeményebb ellenfele. Majd Strabo következik, aki leírja, hogy a kaduszok a délnyugati Káspium nagyobb részét lakják, határosak a médekkel és a matianokkal (itt korábbi századok adatát ismétli), s hozzáteszi: „Az ország [Média] másik része termékeny, de észak felé hegyes, zord és hideg, és hegyi törzsek lakják, mint a kaduszok (kadouszion = kadocsák), amardok (amardon, mardoï), tapürok (tapüron), kurtok (kurtion = kurdok) és más hasonló nép (pl. másutt az „anariák” = nem-árják?), akik vándorolnak és rablók. Ezek a népek szerte laknak a Zagrosz és a Niphates hegyeken túl.” (XI. 13,3). Pliniusnál a Kr. u. 1. században a kadocsák Catuces (VI. 92) és Cadusii (VI. 36-48) névalakban szerepelnek. Agathias a Καδουσαίων (Kaduszaion) nevű területet említi, amikor a perzsa Szászánida-dinasztia eredetlegendáját leírja (II. 27), s ez a névalak közel áll a magyar kaducsa, kadocsa névhez.

A Tabula Peutingeriana nevű római kori térképen (2-4. századi adatok alapján készült, már szerepel rajta Konstantinápoly, de a hunok még nem) a kadocsa népnév Cataca alakban illetve Mons Catacas alakban (Katacsa-hegy) szerepel a Káspi-tenger környékén, és megta-

láljuk a fent említett Macara városnevet a Meóitisztól keletre, valamint a készítők átvették Ptolemaios adatait a szirákokról és a szovárdokokról (Seracoe, Sardecae, mely utóbbi az eredetűn Sardenae is lehetett; ld. Ptol. Suardenoi, Plin. „Sardi” Scythae névalakját). A térkép Cataca, Catacas névalakja annyiban is érdekes, hogy Theophylaktos Simokattánál a kaduszkok neve Kadaszenoi (Καδασηνοί) alakban szerepel, illetve ezt a névalakot megtaláljuk egy magyarországi, erdélyi falu nevében: Kis- és Nagykadács a mai Hargita megyében, Székelykeresztúrtól északra fekszik. Mint Orbán Balázstól, a Székelyföld kiváló leírójától megtudjuk, a falut övező hegyekben Kadácsvár nevű erődítmény is állott egykor, D-alakú alaprajzát is megadja könyvében.

A szír íróknál a kadusza, kadocsa népnév kadisz (plur. nom. qadisaye) alakban jön elő, az 5. század közepétől az arab hódításig Észak-Mezopotámiában (Nisibis, Singara, Thebet városok környékén), illetve örmény forrásokban katisk, kadusk alakban az örmény-perzsa háborúk leírásánál (ld. Avarayr 451, Akor 481, ahol a kadiszok a hunokkal, gélekkel és valószínűleg az avarokkal – aparhajik, aparhatsk – együtt a perzsák oldalán harcolnak; Lazar Parpeci, Pseudo-Moses; idézi Markwart). Erdélyben ma is van Kadicsfalva nevű településünk, nem messze Nagykadácstól, tehát Erdélyben is megvan mindkét névalak.

Magyarországon elsőként CZEGLÉDY Károly foglalkozott röviden a qadiszkokkal (Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, MNy 50., 1954. p. 148). Ő hívta fel a figyelmet a qadiszkok és a hunok esetleges kapcsolatára, bár – MARKWART nyomán – tévesen értelmezett néhány forrást, azt vélvén, hogy ezek a qadiszkok maguk is hunok voltak, és a magyar kadocsa névösszefüggést nem említette meg. Van ugyan egy szír szerző, Antiochiai János, akinek egyik töredékében szerepel a 'Καδισηνοὺς λεγομένους Ουννοὺς', a „hunoknak nevezett kadiszok” megjelölés, ám itt inkább egy szövetségről lehet szó a kadiszok és a hunok között; 503-ban a hunokkal együtt a perzsák oldalán, az 530. évi darasi ütközetben pedig a hunok a bizánci, a kadiszok pedig a perzsa oldalon harcoltak. Markwart arra alapozta a hun-kadisz azonosítását, vagy ennek inkább feltételezését, hogy az arab szerzőknél gyakran szerepel a kadisz név a közép-ázsiai Herat környékén, de nem vette figyelembe, hogy ez ott egy helynév (ma is létezik az afganisztáni Badghis tartományban Kadis járás és járási székhely, amely régebben nyilván Herathoz tartozott). A „herati kadisz” helynévi jelentésére már THEODOR NÖLDEKE, híres ókortörténész, klasszika-filológus rámutatott a 19. század végén (ld. Zwei Völker Vorderasiens, ZDMG, 33, 1897, p. 162.). A probléma megoldása azt hiszem abban rejlik, hogy a szászánida perzsák a dél-káspi kaduszkok hadra fogható férfiai áttelepíthették a bizánci-perzsa limesre valamikor a 3-4. században, és a perzsa (szír?) nyelvi környezetben a nevük kaduszkól kadiszra változhatott, ugyanis a korábbi ókori forrásokban mindig a kadusz népnév jelenik meg, s mindig a Dél-Káspi térségben. Megjegyezzük, hogy Ptolemaiosnál is szerepel a *Katisa* városnév Közép-Ázsiában (VI. könyv 18,4), amit a Tab. Peut. ugyancsak tévesen népnévként tüntet föl, nagyjából Belső-Ázsia területén „Xatis Scythae” alakban, görög kís-betűvel, ez azonban nyilvánvalóan az elvétése, téves másolása, értelmezése a ptolemaios *Khatai Szkütai* népnévnek (VI. 15,3).

Az azonban nagyon is lehetséges, hogy a hunok voltak a közvetítő kapocs, akik révén a kadocsák a Kaukázus északi oldalára kerülhettek, majd a honfoglaló magyarokkal bejöttek a Kárpát-medencébe. A magyarság történetében tehát jelen vannak a Dél-Kaukázus és a Dél-Káspi térség népei, népségei, nagyon valószínű, hogy részben már a hunok előtti időktől egészen máig, és a kaukázusi albánok vagy őszabardzsánok és a steppei népek, köztük a magyarság ősei, rokonnépei a történeti források szerint ugyancsak évszázadokon át kapcsolatban voltak egymással. Ennek a kapcsolatnak a különböző területei még feltárára várnak az egyes tudományterületek részéről, csakúgy, mint a kaukázusi hunok, a délnyugatkáspi vidéki kadocsák (ma az Azerbajdzsán és Irán határán élő tálisok is a kadocsák leszármazottainak vallják magukat, nyelvük, embertanuk, hagyományaik az erős iranizálódás ellenére érdemesnek látszik a további kutatásra), vagy a szovárdok-szabirok kézzelfoghatóbb

régészeti, embertani emlékei, hagyatéka. Ebben van nagy szükségünk azerbajdzsáni kollégáink segítségére, együttműködésére. Köszönöm a figyelmüket.

Jegyzetek:

¹ Nem keverendő össze a későbbi alánokkal, akiket masszagétáknak neveznek a források.

² Strabo XI. 4.

³ Ld. a transzkaukázusi területekre hadjáratokat vezető hunokat a 6. századi bizánci írónál; Prokopius (De bello persico, II. xxix,15) kifejezetten szabiroknak nevezte a kaukázusi hunokat, ami legalábbis részben igaz lehetett; v. ö. Z. Tóth Csaba: Magyarok, szovárdok, hunok a 2. századi Sarmatiában. Ptolemaios, Geographia, V. 9,16-17. alapján; uő: Adatok a szauro-szarmaták történetéhez, Turán 2009/1; v.ö. Tóth Tibor: A magyarság etnogenezise, I-II., valamint T. Pekkanen: Materi-Mattzari-Mazaroi, részlet, in: On the Oldest Relationships between the Hungarians and Sarmatians, Ural-Altaische Jahrbuch, 45. 1973; a szabir népnév Strabo által valószínűleg elírt „tapir, tapur” alakjáról ld. Z. Tóth Csaba: A tapir, tapri népnév Strabo Geográfiájában.

⁴ Haury-Wirth, Procopii Caesariensis Opera Omnia I, De bellis libri I., 1963.

⁵ Daszuranci, 10. fejezet, C. J. F. Dowsett fordítása alapján; a Xaylandurk névről nem tudunk közelebbit, talán a hunok vezértörzsének neve volt akkoriban.

⁶ Zakariás rétor híres népfelsorolásában az „abdel” hunok után következő nép az „amzarte”, mely a többi sátorlakó népnél „beljebb lakik”, azaz észak felé (Kmoskó, Szír írók, p. 100). Kmoskó szerint a névnek nincs pontos szír megfelelője, fordítása nem eldöntött; elképzelhető, hogy egy m-z-r, azaz madzar, magyar az eredeti névalak, ugyanis előfordul, hogy a szírek az idegen nevek szókezdő mássalhangzója elé magánhangzót tesznek (pl. szláv = esklawianu, esklabe, Góg = Agog, gepida = agpidis), de az is, hogy magánhangzóval kezdődő nevek elé mássalhangzót illesztenek (pl. onogurok = hangaraye v. kangaraye). A görög szerzőknél is előfordul, hogy elhagyják az idegen nevek kezdőbetűjét (pl. Strabo: amardoi/mardoi, Menandros: Sabir/Abir; ld. még 15. jegyz.). Prokopius szabir-hunjairól ld. a Chrestomathiát.

⁷ A névben az onogur népvétet láthatjuk; a kolchiszi Onoguris erőről beszámol Agathias (Hist. III, 4,6, II. 22.1-6, Keydell, 1967); az erődöt a 6. században az onogurok megostromolták, de nem tudták elfoglalni, s innen kapta a nevét, Agathias szerint; ld. még Harmatta János a szír hangaraye vagy kangaraye népnév eredeti wngr alakjáról, in: Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai, 1995., III. függelék, Harmatta J.: Egy szászánida arany pecsétgyűrű felirata. V. ö. Z. Tóth Csaba: Ismerjük-e krónikáinkat? Mikes International, www.federatio.org.

⁸ Spandiyat, perzsa hős nevééről; az albán krónikás iráni-perzsa kifejezéseket is használ, amikor a hunok egyes szokásáról beszél, ld. még a hunok papjait „káldeusoknak” (örm. kawdeayk) nevezi.

⁹ Menandros Protector történeti könyvének fennmaradt töredékei, ford. Lukinich Imre, Brassó, 1905.

¹⁰ Mohamedán írók a steppe népeiről, I/1-2, és II, Bp. 1997, 2000.

¹¹ Kmoskó, I/2., p. 190, 236. jegyzet.

¹² Herodotos, VII. 64; v. ö. a fokosra vonatkozó magyar szekerce, szakóca szavakat.

¹³ V.ö. Al-Hamadani: „Yafet fia építette Balangart” (Kmoskó, I/1., p. 145), vagyis a „szkíta” kazárok, ui. a szkítákat az ókor a bibliai Jáfet leszármazottainak tartotta, és sok bibliai elnevezést átvett a moszlim földrajzi, népföldrajzi irodalom.

¹⁴ Kmoskó M.: I/1., p. 120, 148, 150, és I/2., p. 133.

¹⁵ A limes sassanicus kb. a Kubán-folyóig terjedt; az ettől északabbra fekvő híres Madzsar város neve (jelenleg Burgun-Madzsary) az eddigi történészi álláspont szerint a tatárjárás idején, 1241 után ide telepített magyar foglyoktól eredt. Lehetséges, hogy a perzsák építették ezt a várost is, mely nem azonos a Derbendi krónikában szereplő Kicsi- vagy Ulu-Madzsar erődökkel (ld. Bendefy, bár ő tévedett, amikor a Derbendi krónika Madzsar erődjeit Közép-Ázsiába helyezte). Ugyanakkor számolni kell egy névcsoporttal ebben a térségben, mely a kumai Magyar város, vagy valamely más észak-kaukázusi Magyar nevű város igen korai - már Strabo idején, a Kr. e. 1. században is kimutatható - meglétére utal (ld. e. kötetben A Kaukázus-vidék „Madzsar” neveiről.)

¹⁶ Derbend nameh, or the History of Derbend, transl. Mirza A. Kazem-Beg, St. Petersburg, 1851. p. 6, p. 65.

¹⁷ Ld. A Zichy-expedíció naplója, 1895., új kiadás: 2000. p. 152, 155, 168, 253.

¹⁸ Karte des Kaukasischen Isthmus, Entworfen und gezeichnet von Joseph Grassl, 1856., Bibliographischen Institut Hildburghausen.

9. AZ „ARANY ANYA” SZOBRÁNAK NYUGAT-SZIBÉRIAI LEGENDÁJA ÉS EREDETÉNEK KÉRDÉSE

Bevezetés

Mint ismeretes, a kelet-európai térségről és népeiről a középkori krónikákat követően elsőként Aeneas Sylvio PICCOLOMINI, majd ebből az itáliai forrásból a lengyel MIECHOVIUS, és a stíriai születésű moszkvai osztrák követ, Siegmund von HERBERSTEIN közöltek hallomásból eredő leírásokat (utóbbi műve: Moszkóviai útjegyzetek, *Rerum moscoviticarum commentarii...* Vienna, 1549., részletei magyarul Katona Erzsébet fordításában). Herbersteint követően, a veronai származású, litván szolgálatban álló katona, Alessandro GUAGNINI (1538-1614) nevéhez fűződik egy ugyancsak kelet-európai latin krónika, mely az „*Európai Sarmatia leírása*” archaizáló címmel jelent meg Krakkóban, 1578-ban (*Sarmatiae Europaeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam... complectitur*). E krónika szerzője azonban vitatott, mivel egy Maciej STRYKOWSKI, aki Guagnini beosztottja volt, szintén igényt tartott a szerzősége, és a király előtt 1580-ban bizonyította, hogy a művet ő írta. Ennek ellenére a munka továbbra is Guagnini neve alatt jelent meg. A *Descriptio* merített a korábbi hasonló művekből, s ezek alapján készültek az első Oroszország-térképek a 16-17. században (Mercator, Blaeu).

A mai időkben szükségesnek látszik újravizsgálni e műveket, most ezek közül is kettőt, Herbersteinét és a *Descriptio*-t, mivel hozzájárultak a magyarság „finnugor” eredeztetésének egyoldalúságaihoz. Ennek sajátsága az volt, hogy az uráli népeknél felfedezett egyes magyar nyelvi párhuzamok megléte alapján – különösen a szovjet korszak „pánszláv” elfogultságainak hatására – „finnugor” népi eredetünkről is beszéltek.¹ Megszabadítva ezektől a korábbi, téves következtetésektől – és egyúttal a felesleges szóharcoktól vagy a kérdés valódi alakjának elhallgatásától, rejtegetésétől – Herberstein és Guagnini közléseit, és az ezeket „bizonyítékként” lobogtató eddigi kutatást, kibontakozhat előttünk a genetikailag és antropológiailag korántsem „finnugor”, hanem az ősi andronovói és szauromata/szarmata embertani leletekhez legközelebb álló ősmagyarság (ld. TÓTH Tibor, 1965, 1969, ÉRY K. 1982, O. SEMINO et al. 2000) dél-uráli, nyugat-szibériai, hosszabb ideig fennálló *szállásterületének* valósága, szellemi hagyományának lenyomatai. A genetikai-antropológiai tényeket nagyobb távlatokban kiegészíthetik a régészeti kutatások (V. SARIANIDI 1974, 2007, KUZMINA 2000, KORYAKOVA-EPIMAKHOV 2007, GRIGORJEV 1996, 2000, 2002), melyek az Andronovo-Szintasta és a szarmata, bronz és vaskori kultúrák *déli*, elő- és közép-ázsiai gyökereire mutatnak. Ezt a kérdéskört az alábbiakban az „Arany Anya” (osztják ‘Szarnyi naj’, or. ‘Zolotaja baba’, lat. Aurea anus idolum), egy kereszténység előtti vonásokat őrző istennőszobor illetve -kultusz szibériai legendájának fényében, illetve egyes 6-7. századi történeti források (Malalas, Theophanes, M. Dasxuranci/Kalankatvaci) bevonásával újra tárgyaljuk.

A legújabb kutatások alapján tekintve immár a magyarság valódi eredetére, a „finnugor” elmélet túlzó következtetéseit és maguknak a nyelvi párhuzamoknak a létrejöttét is egy *területi szomszédságból, bizonyos mérvű kulturális-kereskedelmi interakciókból* kell magyaráznunk, s az ősmagyarságot ebben a cserefolyamatban egyértelműen a proto-iráni, vagy irániak előtti kulturális átdók, a déli telepések, gyarmatosok oldalára kell helyeznünk. L. KORYAKOVA és A. EPIMAKHOV az uráli és nyugat-szibériai bronz- és vaskor régészetét összefoglaló páratlanul érdekfeszítő kötetükben legutóbb rámutattak, hogy az andronovói típusú Szintasta-Fedorovo kultúra jegyeit hordozó délkelet-uráli Cserkaszkul lelőhelyek népessége északabbi, erdős steppei népességet is asszimilálhatott a leletek alapján, és Kr. e. 1500 táján leköltözött a Volga mellékre (Cserkaszkul-Mezsovszka kultúra). A szerzők ennek kapcsán az uráli telepések és a „finnugor” vagy ugor őslakosok feltételezhető kapcsolatáról beszélnek ugyan (i.m. p. 150-151, KUZMINA, 2007, p. 353-354, 365), azonban a magyarság

esetében itt csupán a nyelvi párhuzamok keletkezése érhető valamelyest tetten, a „finnugor” eredetet az antropológia és genetika most már végképp kizárja. További kérdés, hogy vajon az egyes kulturális vonások mellett a nyelvi elemeket is a bronzkori telepések adták-e át az uráli népeknek?

I. HERBERSTEIN és GUAGNINI krónikái az „Arany Anya” istennőszobor legendájáról, Jugriáról, és a magyarok „eredetéről”

S. von Herberstein: Moszkóviai útijegyzetek (részletek)

„A *Zolotaja Baba*, vagyis az Arany Öreganyó egy bálvány, amely az Ob torkolatánál, az Obdorai Területen áll a másik parton. Az Ob két partján és a szomszédos folyók mellett mindenfelé sok erőd található, melyeknek urai az elmondás szerint mindnyájan a moszkvai uralkodó alárendeltjei. Azt beszélik, helyesebben mondva, azt mesélik, hogy ez az Arany Nagyanyó, ez az öregasszony formájú bálvány a fiát tartja a térdén, és ott látható még egy gyermek is, akiről azt mondják, az az unokája. És mintha az öregasszony valamiféle szerszámokat hagyott volna ott, amelyek állandóan kűrthöz hasonló hangot hallatnak. Ha ez így van, úgy gondolom, hogy ez a szerszámokra állandóan fújó erős szélről van.” (orosz kiadás 160. old.)

„*Jugra* területének helyzete a fentebb elmondottakból világos. Az oroszok hehezettel ejtik ki a nevet – juhra [és a népet jugricsoknak nevezik]. Ez az a *Jugra*, ahonnan valamikor a magyarok elindultak és elfoglalták Pannóniát [és Attila vezetésével Európa sok országát leigázták]. A moszkoviták nagyon hencegnek ezzel a névvel, mivel, úgymond, az ő alattvalóik valamikor feldúlták Európa nagy részét. Georgij, ragadványneve szerint Kicsi, születése szerint görög, első követjárásom idején meg akarván alapozni a tárgyalásokon uralkodója jogát a Litván Hercegség fejedelemségére, a lengyel királyságra stb., azt mondta, hogy a jugorok a moszkvai nagyfejedelem alattvalói voltak és Meotisz mocsaraiban laktak, azután áttelepedtek a Duna menti Pannóniába, amely ezért kapta a Vengrija nevet, végezetül elfoglalták Moráviát, amely a folyóról kapta a nevét, és Polsát [Lengyelországot], amely a polje (mező) jelentésű polle szóból kapta a nevét, Budát pedig Attila testvéréről nevezték el. Én csak elmondom, amit nekem mondtak. Azt mondják, a jugrák mind a mai napig közös nyelven beszélnek a magyarokkal; [hogy igaz-e, nem tudom, mivel gondos kutakodásom ellenére] nem találtam egyetlen embert sem [arról a vidékről], akivel szót válthatott volna a [magyarul tudó] szolgám. És prémben fizetnek adót [az uralkodónak].” (162–163.; Katona Erzsébet fordítása)

Le kell itt szögeznünk: a *Jugria* névnek semmi köze az ősmagyarok nevéhez, de az ogur-onogur törökökéhez sem, mint korábban feltételezni lehetett. E területnév eredetileg a Jug folyó vidékére vonatkozott Permiától északnyugatra, azonban a 13-14. században Urálon túli területet is jelentett, mivel a jugriai hantik (or. osztjákok) és manysik (or. vogulok) – akik viszont sosem nevezték magukat „ugoroknak”, csupán őket hívták a települési területükről jugoroknak, jugriknak, juhriknak az oroszok – ekkortól kezdve, de lehet, hogy már korábban, az Urálon túlra vándoroltak, s vitték magukkal a korábbi lakhelyük földrajzi neveit, mint ez szokásos volt. A Mercator-féle térképeken még egyszerre szerepel a régi Iugra, Juhria és az Urálon túli, Ob melléki Ioughoria² (ld. térkép). Herberstein hasonlóan mondai szinten fűzi mindehhez hozzá a magyar hun-történetet is.

A Guagnini/Strykowski-féle Descriptio eredeti részletei

A szabir-magyarokról elnevezett Szibériáról:

Sibior Provincia. [*i.e.* 'SZABIR TARTOMÁNY']

Haec Prouincia ad Camam fluuium inter Permiam & Viatcam Regiones sita est, quae castris & ciuitatibus vacua prorsus est. In ea Iaijcae fluuius ingens oritur, qui Tartarorum campestribus praeterlapsis, in Caspium mare influit. Incolae eius proprio Idiomate vtuntur, panis vsum nesciunt, sed ferina carne victitant. Mercimonia ex aspreolorum pellibus (qui apud eos praestantissimi reperiuntur) exercent, pro tributoq. easdem magno Moschouiae Duci pendunt.

Regio ipsa tota fere palustris & siluestris est, & propter Tartarorum vicinitatem magne ex parte deserta dicitur.

„Ez a tartomány a Káma folyónál, Perm és a Vjatkai régió között fekszik, ahol nincsenek várak és városok. Itt ered a Jajk (Urál) folyó, melynek mentén a tatárok táboroznak, és a Káspi-tengerbe ömlik. Az itt lakók külön nyelvet beszélnek, nem esznek kenyeret, hanem csak húst. Prémekben fizetnek adót a moszkvai fejedelemnek. etc.”

Jugria leírása az „Északi óceánnál”, azaz a Jeges-tengernél, a tévesen értelmezett magyar „őshaza” említésével:

IVGRA REGIO.

Ivgra sive Iuhra Regio, cuius incolae Iuhri vel Iugrici appellantur, ad Oceanum Septentrionalem sita est, ex ea Hungaros iterilitate regionis causata olim prodijisse, & Pannoniam occupasse ferunt, aiuntq. eos patrijs locis egressos, primo ad Paludes Meotidis consedis, Deinde ad Danubium fluuium Pannoniam versus concessisse, a sui. denominatione Pannoniam Iuhariam, deinde Vngariam nominasse, & Duce Atila multas prouincias Asiae & Europae debellasse. Hinc ergo Moschouitae plurimum gloriantur, dicentes subdicos suos quondam Germaniae, Italiae, Graeciae. fines vastasse, totoq. mundo terribiles esse. Indigenae huius regionis, vectigal magno Moschorum Principi solunt, eodemq. idiomate Vngaris vtuntur.

„Jugra, vagy Juhra terület, melynek lakóit juhriknak, másként jugricinek nevezik, az Északi Óceánnál fekszik. Innen költöztek ki a magyarok és elfoglalták Pannoniát, jelenlegi hazájukat. Először a Meótisz-tavához mentek, onnan a pannóniai Duna folyóhoz, és általuk lett elnevezve Pannónia Juhariának, amiből Magyarország elneveztetett, és ahonnan Atila fejedelem sok ázsiai és európai provinciát meghódított. Ezért a moszkoviták nagy dicsekvéssel mondják, hogy az ő alattvalóik hódították meg Germániát, Itáliát, Görögországot. E térség (ti. Jugria) lakói, egyediül a moszkvai nagyfejedelmeknek adóznak, és ugyanúgy magyarul beszélnek.”

Az Arany Anya szobrának legendájáról:

De Idolo avreae anus.

In hac Obdoriae Regione ad ostia Obdi fluuij, est quoddam antiquissimum Idolum de lapide excisum, quod Moschouitis Zolota Baba, id est, aurea anus dicitur. Est autem Similitudo mulieris vetulae infantem in gremio tenentis, & alterum iuxta se infantem habentis, quem nepotem illiuisse incolae dicunt. Hoc idolum ab Obdorianis Iuhriscis & Vohuliscis, alijsq. conterminis gentibus cultu latriae veneratur, praestantissimasq. & maximi pretij pelles

Zebellinas Idolo offerunt, vna cum reliquarum ferarum pretiosis pellibus, ceruos quoque selectiores ad sacrificium peragendum mactant, quorum sanguineos, oculos, & reliqua simulachri membra perungunt. Intestina autem cruda sacrificij deuotant, & inter sacrificandum sacerdos Idolum consulit, quid ipsis faciendum quoque migrandum sit. Ipsum autem (dictu mirum) certa consulentibus responsa dare certosq. rerum euentus praedicere solet. Dicuntur etiam in montibus vicinis huic Idolo, sonitus boatusque quidam audiri, qui perpetuo sonitum in modum clangoris tubarum edunt. Hoc autem nihil aliud esse dicerem, nisi instrumenta quaedam illic antiquitus posita, vel canales sub terraneos, sic natura ipsa effectos, qui ventorum perpetuo flatu sonum, boatumq. & clangorem continuo efficiunt.

Ab Obbi fluuio a parte sinistra ascendendo, Calami populi dicti in campestribus de gentes occurrunt Moschorum Ducis tributarij.

Intra Obbi fluuij ostia & Auream anum sunt complutes ingentes fluuij, Irtischae, Beresica, Sosa, Tachnim, Danadim, & caeteri multi ex montibus cingulus terrae dictis emergentes. Horum fluuiorum accolae ad auream anum vsque, & Oceanum Septentrionalem habitantes, magno Moschorum Duci tributa persolvere dicuntur.

„Az Arany Anyó szobráról. - Ebben az obdorszki térségben az Ob folyónál van kőtalapzaton egy régi szobor, melyet a moszkoviták Zolota Babának, azaz Arany Anyónak neveznek. Ennek ölében egy gyermek, és mellette is egy gyermek, melyet a helybeliek az unokájának mondanak. Ezt a szobrot az obdorszki juhrik és vogulok egyaránt tisztelik és nagyértékű prémeket, szarvasáldozatot ajánlanak fel neki. etc.” A *Descriptio* hasonlóan írja le a szobrot, mint Herberstein, hozzátéve még, hogy a hangzó szobrot a juhrik és vogulok jós-orákulunként is használják. Ismeretes egy primitív osztják hangszeres ének a „Szarnyi najról”, Kazim falu védőszelleméről, bár az eredeti hanti mondákban nem jelenik meg az alakja, csak a manysiknál vagy voguloknál (Szarnyi-Kaltesz). A szobor legendájában szereplő gyermekalakok esetleg már a keresztény istenanya-gyermekekkel típusú képzetekből, kultuszból is származhatnak, de vannak régi, elő-ázsiai (pl. hettita) példák is erre.

Condora regio. (KONDA-FOLYÓ VIDÉKE?)

Haec regio Oceanum Septentrionalem sita, Obdore regioni vicina est, tota fere fluuis fluminibusque obsita, eius indigenae proprio idiomate vtuntur, & *Aureae anus Idolum* cum Obdorianis colunt, ferarum carnibus, quibus omnis generis copiose affluunt, pro cibo vtuntur, pelles vero varias Moschorum Principi pro tributo pendunt. Regio ciuitatibus, castris, pagisq. prorsus vacua est. Huius titulo Moschorum Dux, (Ducem se appellans Condoriae,) vtitur. (i.m. p. 176-178)³

II. A hunok arany és ezüst szobrai MALALAS Kronográfiája szerint

Régóta ismeri a kutatás, de ebben az összefüggésben még nem tárgyalták, hogy Joannes Malalas (491-578), antiochiai szír író *Chronographia* c. művében előad egy történetet, melyben Justinianus császár idején, 530 körül szerepelnek a boszporuszi „hunok” aranyból, ezüsből készült kultikus szobrai:

Eodem tempore societatem etiam cum Romanis iniit Hunnorum Rex quidam, qui prope Bosporum regnavit, nomine Grod. Hic Constantinopolim veniens illuminatus est Imperatore ipso eum suscipiente: a quo muneribus etiam abunde donatus, in patriam suam remissus est; ut Res ibi Romanas Bosporumque custodiret. Urbem hanc Hercules ille Hispanus olim condidit; imposito ei, pecuniae loco, Boum tributo, Romanis annis

pendendo: unde et nomen urbi, a Tributo Boario, Bosphorum dedit. In hac autem urbe Militum Romanorum, nempe Italorum, qui Hispani vocantur, Numerum collocavit; cui Tribunum quoque praefecit, qui cum illis una [urbem] custodiret. Itaque in eadem urbe Romanis cum Hunnis commercia intercesserunt.

Praedictus autem Hunnorum Rex, Christianus factus, in patriam suam Bosphoro vicinam remeavit: ubi cum in fratrem suum incidisset copiis Hunnicis ei commissis, inde discessit ipse. Erant autem Hunni Idolorum Cultores; haec itaque sibi sumentes, (ex argento cum fuerint et electro) refundunt: massasque eorum Bospori pro Miliarisiis permutarunt. Sacerdotes interim ob hoc in furorem conversi, Regem suum e medio tollunt: et in ejus locum, Mugel, fratrem ejus sufficiunt. Sed et a Romanis sibi metuentes, Bosphorum veniunt; Urbisque ibi Custodes interficiunt.

„Ebben az időben (530 k.) kezdődött a rómaiak szövetsége a boszporuszi hunok királyával, akit Grod-nak neveztek. Konstantinápolyba menvén, és magától a császártól felvéve a kereszténységet, majd ajándékokkal gazdagon ellátva, visszatért hazájába, a Boszporusz környékére. A hunok pedig idoloikat (gör. labóntesz, lat. Idolum; az idol általában emberalakú, vagy részben ember, részben állatalakú istenszobrot jelentett) tiszteltek, melyek ezüstből és aranyból (elektron = arany-ezüst ötvözet) készültek (eszán gar argüra kai eléktra, ex argento cum fuerint et electro), s a király ezeket darabokra törte. Erre a papok (sacerdotes) meggyűlöltek és bevádolták testvérénél, Mugel-nél, aki megölette őt. etc.” (ld. Theophanes, Kedrenos változatában Gordas és Mouageris nevek).⁴

A boszporuszi „hunok” valójában a hun eredetű dinasztiaival rendelkező kutrigurok voltak (kutrigurok = ötör. kilenc ogur törzs szövetsége), akik ebben az időben a Meótsztól nyugatra laktak (Menandros, Fr. 3). A kutrigurok részben előmagyaroknak tekinthetők, ugyanis már az avarok idején, a 7. század közepe táján beköltöztek a Kárpát-medencébe, „fehér ugoroknak” nevezi őket az orosz őskronika (Poveszti; ugyanitt a honfoglaló magyarok „fekete ugorok”), Theophylaktos Simokattes pedig saraguroknak, tarniakoknak, ami azt jelenti, hogy ekkor több steppei törzs is bejött egyszerre. Néhány év múlva a pannóniai kutrigurok nagy része Kuber fejedelem vezetésével a görögországi Neopatrász környékén telepedett le több forrás szerint (Anonymus 45., „Csaba-magyarok”, és Notitia Episcopatum p.114, ld. még Dümmerth p.54). Maradékaik lehetnek a székelyek, kiknél a csíksomlyói Boldogasszony, a „Babba Mária” tisztelete máig él.⁵

E boszporuszi ogurok, előmagyarok arany és ezüst szobraira vonatkozó malalas-i közlés bizonyíthatja, hogy a nyugat-szibériai Arany Anyáról szóló legenda steppei népeink szoborállítási szokására vonatkozhat. Az uráli „finnugor” népek ugyanis sosem ismerték a fémművességet, saját szavaik sem voltak a fémekre, egyes fából készült bálványaikból nem lehet az arany szobrok állításának náluk való korai meglétére következtetni. Szergej PATKANOV, orosz kutató a 20. század fordulóján megjegyzi, hogy a vogulok, osztjákok nyelvében kimutathatók kaukázusi nyelvek hatásának nyomai, melyek közül elsősorban a fémnevek ősi rokonnépünk, a szabirok uráli jelenlétére vezethetők vissza, akik egykor, mint mondja, feltehetőleg a Kaukázus vidékéről érkeztek. PATKANOV volt az első, aki felfedezte az uráli bronz- és vaskor nagyszerű emlékeit, a földvárakat, kurgánokat és a bennük talált cserépedény- és vasmaradványokat, s ezeket, legalábbis az Urál környékieket – talán nem is tévesen – a helyi folklór alapján a szabirokhoz társította. Az északi osztjákok és vogulok az ezüstöt erről a népről nevezik *saber*-nek, *sober*-nek, mivel a szabirokra jellemző lehetett az ezüst használata (a honfoglaló magyarságra szintén), emellett az ezüst névszó is megvan a magyarhoz közeli alakban az uráli népeknél, és a kaukázusi osztéknál is (osztét *oevzist*). Az osztják énekekben gyakran szó van pl. „sober/ezüst markolatú híres szablyá”-ról, s az egyik szabir fejedelem neve „Sober/ezüstitől-szikrázó-páncél.”⁶ Az osztjákok a vasat az alán-

osztét/magyar „kart”, „kard” szóval jelölik, míg a kard neve náluk „kesi”, kés, ami mutatja, hogy a korábban ismert kés neve ment át a később – alán, magyar, szabir hatásra – megismert kard névhasználatára. Nálunk a kard neve eredetileg szablya volt, ami esetleg szintén utalhat a fémművességükről híres szabirokra.⁷ Ha az osztjásoknál az ezüst és a vas megnevezése idegen eredetű, akkor nyilvánvalóan az lehet az arany neve is, a „sarnyu”, mely a szókezdő sz-hang kivételével a magyar megfelelőjével azonos hangzású, s így a magyaroktól kerülhetett az osztjásokhoz, csakúgy mint a ‘kés’ szó. Mindez ismételtén valószínűsíti, hogy az arany istennő szobrának legendája az Urál környékén egykor élt magyarsághoz, illetve szabir, ogur/onogur rokonnépeinkhez kapcsolható,⁸ s egyúttal megmutatja, hogy már valóban igen régóta rendelkezhattunk egy ’Boldogasszony’-kultusszal, mely virágkorát a bronzkori, matriarchátus korabeli Elő-Ázsiában élte. A ’bálvány’ szavunk is - ha nem bibliai eredetű – származhat az ókori elő-ázsiai Baal istennéből, vagy pedig az ótörök ’balbal’ azonos jelentésű szóból (talán Béla személynevünk is származhat az iráni Belas, Balas névből).

III. Ősök és istennők kultusza és szobrai Elő-, Közép- és Észak-Ázsiában

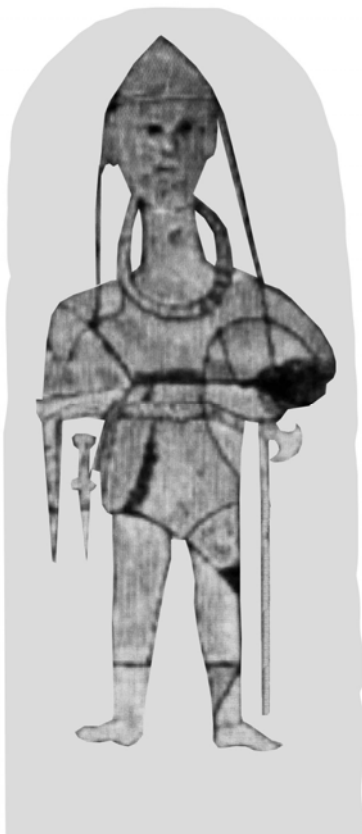
Idolok, kultikus ősszobrok használata már a bronzkor óta ismert Elő-Ázsiában, Kisázsiaiban (2., 3., 4. kép), és kultúráik elsődleges kisugárzási övezetében, Közép- és Észak-Ázsiában. Az uráli-kazahsztáni Szintasta-Andronovó kultúracsaládban egyelőre nem ismertek kultikus szobrok, de később, a szkítáktól az ótörökökig folyamatosan fennmaradt szokás a kisebb-nagyobb rituális fém-, kő- és faszobrok készítése, állítása, melyek férfi és női alakokat egyaránt ábrázoltak. Ilyenek a Fekete-tenger melléki szkíta kurgánok tetején álló sírszobrok (8. kép; Nomads of the Eurasian Steppe in the Early Iron Age, 1995, p. 42, 69, 80), a cisz-uráli Ananyino-kultúra híres sírköve, szkíta törrel, fokossal, íjtegezzel ábrázolt harcos alakjával (5. kép, Kr. e. 4-3. sz., e kultúra fejlett bronz- és vasipara kaukázusi és pontusi szkíta központokkal állt szoros kapcsolatban; KORYAKOVA-EPIMAKHOV, 2007, p. 257), a dél-uráli Sapogovonál talált, Kr. e. 4-3. századra tehető s valószínűleg közép-ázsiai szaka bronzfigurák, köztük több fegyveres nőalak, „amazon” (6. kép; i. m., p. 294-296), a sapogovoiakhoz hasonló kelet-káspi sírszobrok (7. kép; V. S. OLKOVSKIJ, 2000, p. 33-42), a dagesztáni Gigatlnál, a csecsen-földi Khimoynál és más, e térségben talált kisebb figurák (9. kép; M. S. GADJIEV, 2007), végül a kőből készült számtalan, ún. „kumánbaba” vagy kunbaba (or. kamennije baba), melyek már az újabban érkezett, 4-6. századi ótörök szoborállító népekről kapták orosz nevüket.⁹ (1., 9. kép).

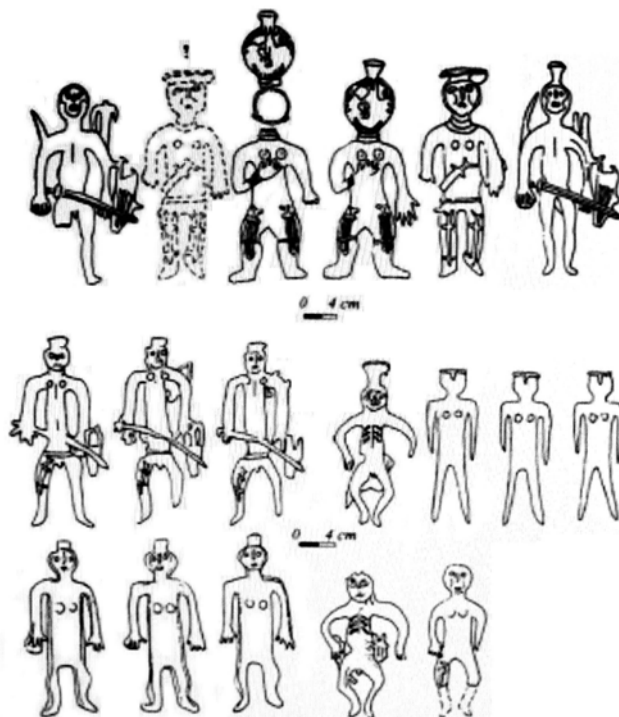
1-2. kép: Steppes és szumér szobrok (Biskek, 6. sz., és Kr.e. 2. évezred eleje)

3. kép: Hettita ős- vagy istenszobor, Catalhöyük, Kelet-Anatólia, Törökország (15,5 cm)

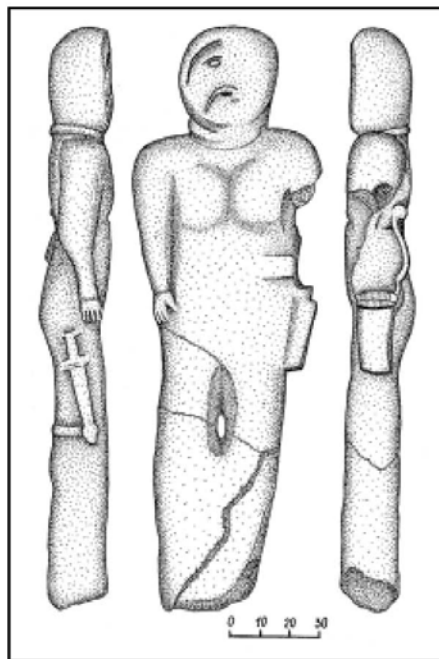
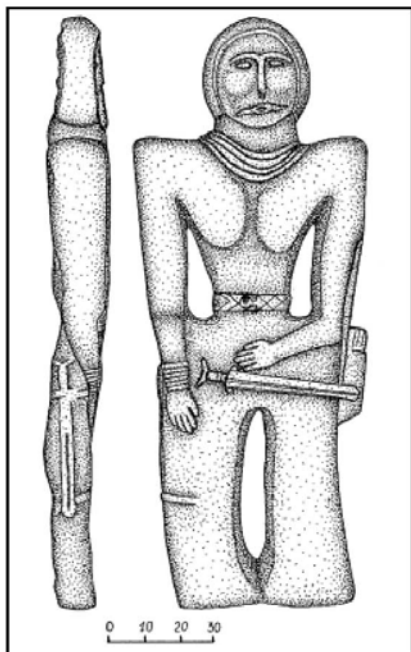
4. kép: Hettita istennőszobor gyermekkel, Kr.e. 2. évezred, Kelet-Anatólia

4. kép: Sztélé az Ananyinói kultúrából,
Kr. e. 6-3. század, Káma-vidék (rekonstrukció,
Koryakova-Epimakhov, 2007)

5. kép: A sapogovoi bronzfigurák kétféle karddal, íjtegezzel
(kb. 12 cm; Koryakova-Epimakhov); fejformájukból ítéltetően
valószínűleg mécsesként, kultusztárgyként használhatták

6. kép: Nomád harcosok szobrai szkíta rövid karddal (akinakes), íjtegezzel, Usztyurt-fennsík,
Kelet-Káspi térség (kb. 150 cm, de vannak jóval nagyobbak is; Olkovszkij, 2000)

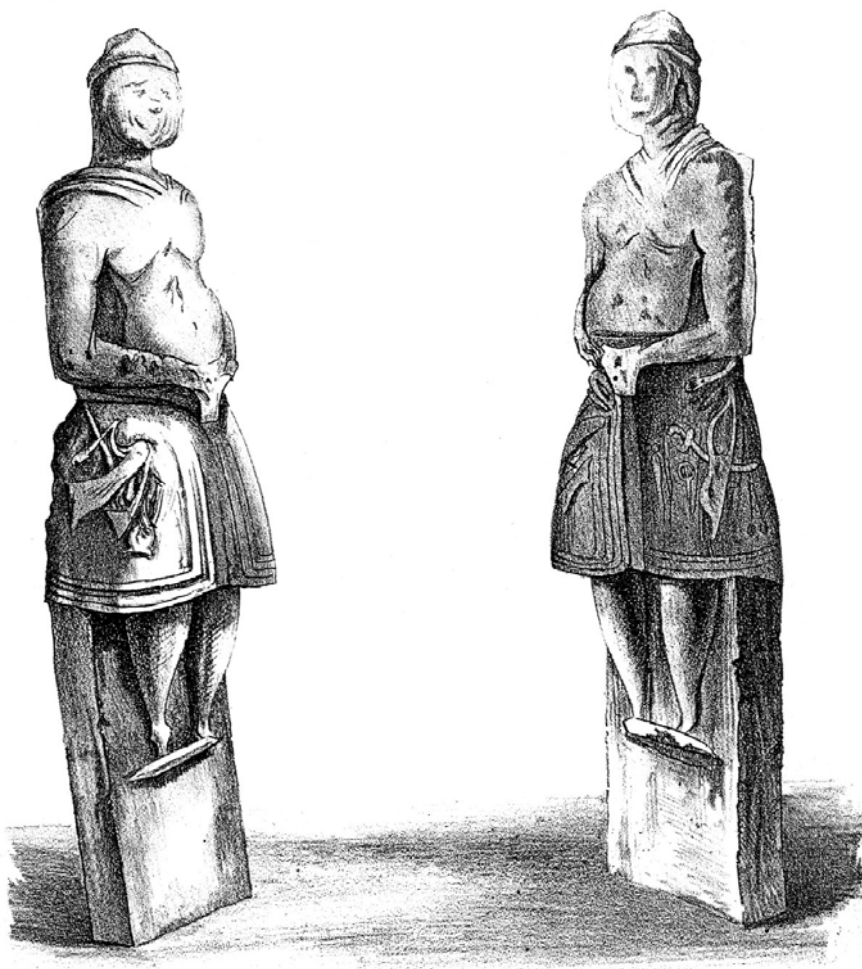
7. kép: Női szobor fából (Kabul)

8. kép: Női kőszobor, Pontus-mellék

Az Iráni-felföld és Mezopotámia őslakosságának hite szerint az élet egy istennőtől ered, a világmindenség inkább fogantatásból, mint nemzésből származik, vagyis az élet forrását egykor nőneműnek, és nem hímneműnek gondolták (Ghirshman). A matriarchátus, az anyajog ennek a régés-régi időknek a vallási elve volt, amikor az életadó, de rejtett forrásként főként háttérben maradó, s egyúttal életet elvevő istennő tisztelete állt a társadalmak középpontjában, s a Hold hármas fáziséval összefüggésben beszéltek az istennő szüzi, anyai és előre-gítő, halál-istennői aspektu-

sáról. Az anyajog, nőtisztelet megjelent a családi élet,¹⁰ és az öröklés rendjében is. Egyik speciális megnyilvánulási formája volt, hogy nem a legidősebb fiú, hanem a legkisebb fiú örökölte a vagyont, őt tekintették az anyai princípium férfi hordozójának. Az anyajog jelensége felbukkan a délkelet-pontusi eredetű harcász nőknél, az amazonoknál, és a történetírók feljegyezték, hogy voltak anyajogú, *günekokratikus* szarmaták is¹¹ (Plinius). A legkisebb fiú öröklésének motívuma megjelenik a szkíta őshagyományban, ahol csak a legfiatalabb testvér képes használatba venni az „égből lehullott” aranytárgyakat (gör. *arotrosz*, *zügosz*, *szagarisz*, *fialesz*: eke, járom, fokos, csésze; Herodotos IV. 5)¹², vagyis a kultúra-teremtő képességeket, melyek a földművelés, állattenyésztés és a vallási kultusz fenntartásához szükségesek, s mind íves, félhold alakú, vagyis a lunáris, női, termékenység princípiumhoz tartozik. A fokos ebben az ősi formában tűnő változatban még lényegében a vallási-áldozati kultusz eszközeként jelenik meg, egy másik mondaváltozatban szerepel a szkíták fő fegyvere, az íj. Mind az elő-ázsiai szobrok, mind a szkíta, steppei szobrok gyakran tartanak ivóedényt a mellkasuk előtt.

A magyar őshagyomány kezdeti képsoraiban felbukkanó Nimród¹³ „feleségének” Ünő, szarvasünő neve (lat. *Eneth*, ebből a magyar ’Enikő’ női név), és a szarvasvadászat nyomán feleségekre találó Hunor és Magor története, benne a víz elemével (Meótság tava) ugyanerre az ősi matriarchális, termékenység képzetvilágra utal, eredethagyományunk legkorábbi rétegeihez tartozik. Jellegzetes, hogy a magyar népmesékben is rendszeresen szerepelnek a legkisebb fiú alkalmasságáról, győzelmeiről szóló történetek, sőt megjelenik a fénylőbb, primordiálisabb Napanya alakja. A honfoglaló magyarság temetkezési szokásaiban is helyenként még megmutatkozik az ősi nőtisztelet (központi sírban női maradvány; László Gy.). A Bibliában Noé történetében fejeződik ki a matriarchátusból a patriarchátusba vezető átmenet, amikor Noé a nemiséggel összefüggő vétek nyomán megfosztja legkisebb fiát az örökléstől, és a legidősebb fiára ruházza át.¹⁴

9. kép: Sír-szobrok a levédiai pusztáról, oldalukon íjjal, szablyával (Jerney János helyszíni rajza)

Visszatérve a steppei népek szobraira, a 682. évben említett kaukázusi hunoknál is voltak kultikus idolumok, tudósít erről a Dasxuranci, másként Kalankatvaci-féle „Kaukázusi albánok története,” amely a táltosok és a keresztény térítők versengését is leírja:

„...újra felépítjük és tiszteljük a szentélyeket és az oltárokat és az emberalakú bálványokat (angol fordításban: idol), újra imádjuk a (szent) fákat, áldozatokat és ajándékokat mutatva be nekik, miként eddig.”

Ezeket a hunokat heftalitáknak nevezte Zakariás rétor a Kaukázustól északra lakó népek leírásánál (abdel, eftal),¹⁵ Prokopius pedig szabiroknak: „Ezen a helyen [ti. a Kaukázus északnyugati részétől kelet felé haladva] számos népnek van otthona, köztük az alánoké és abasgoké [abházok], akik keresztények, és régóta a rómaiak barátai; a zechiké is, és utánuk a hunoké, akik a sabeir nevet viselik.”¹⁶ A kaukázusi hunok méltóság- és személynevei, mint Avcsi tarkhan, Kurszán (Khoraszán) ertegin, Alp elteber, sat kazar, türk (kazár?) eredetűek, és a források alapján nagyon valószínű, hogy itt már a hun-onogur dinasztiával rendelkező, illetve a kazárokkal szövetséges szabir-magyarokról beszélhetünk, akik részben leköltöztek a Kaukázus északi előterébe. Erre utal az 'ertegin' szó hasonlósága is a magyar herceg szavunkkal, melyet eddig még nem tárgyalt a nyelvtudomány, illetve a középkorban még 'előkelő úr' jelentésű jobbágy (lat. *jobagio*) szavunk, mely a türk *jabgu*, katonai parancsnok, vezér szóból eredhet,¹⁷ s az egyik kazár kagán *Jebu* nevével is kapcsolatban lehet.¹⁸ Azért is valószínű, hogy itt szabir-magyarokról van szó, hiszen a magyaroktól a besenyő támadás

hatására elváló szabirok vagy szovárdok, mint Bíborbanszületett Konstantin császártól tudjuk,¹⁹ a közelből költözhettek tovább a Kaukázus túlsó oldalára, Udi tartományba,²⁰ s a magyarok is innen vándorolhattak a Fekete-tenger északi mellékére, a bizánci császár által „Levédiának” nevezett szállásterületre.²¹

Fig. 2. The four sides of the Statue of Zbrucz.

10. kép: A zbrucsi idol négy oldala (Museum of Cracow, A. A. Zacharow, 1934)

Fig. 4. Statue of Batalpashink.

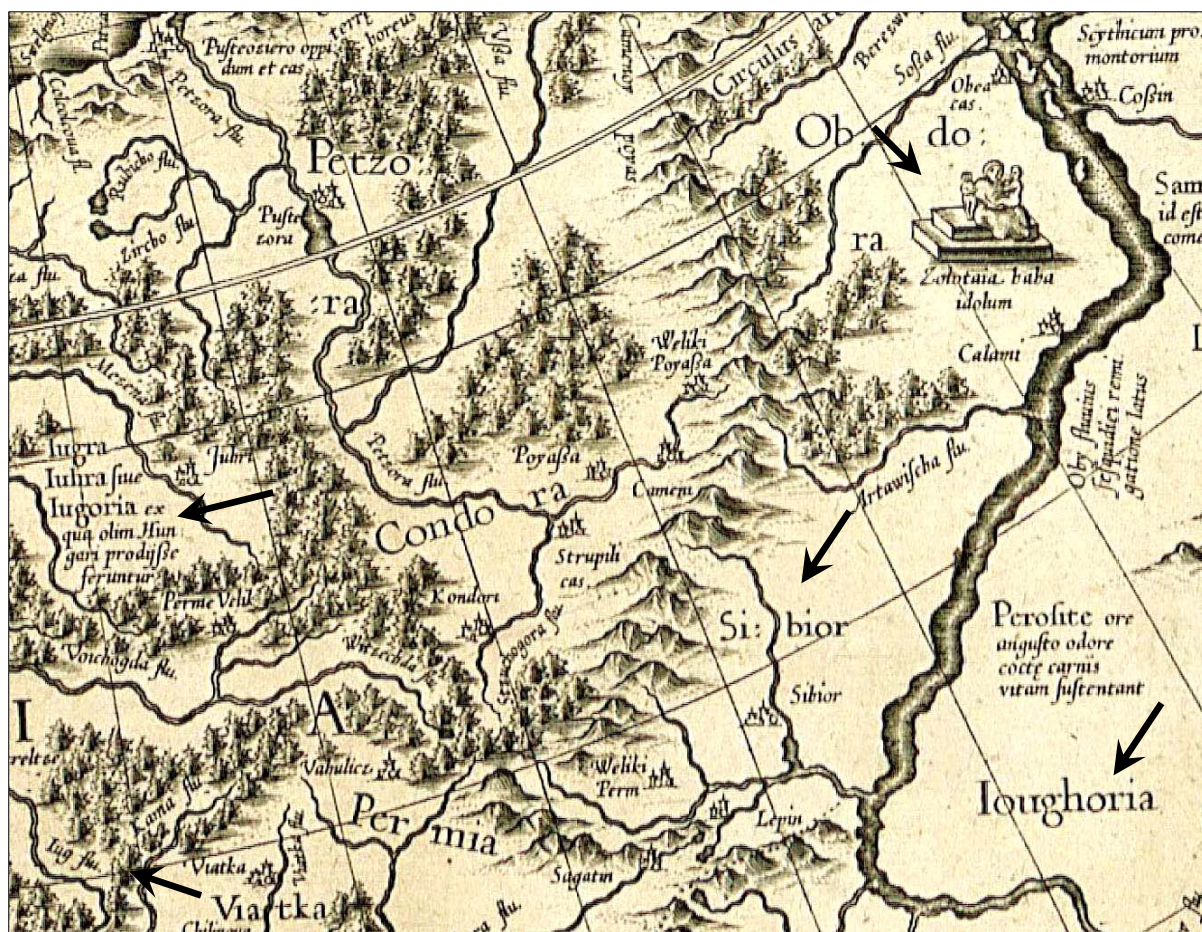

Fig. 5. Statue from Dniepropetrovsk.

A késői bálványszobrok egyik szép példája a 2,59 méter magas, 29-30 cm széles, kemény mészkőből készült ún. zbrucsi idol, melyet 1848-ban Délkelet-Lengyelországban, a Zbrucs-folyó partján találtak Liczkowce falu közelében. A hasáb alakú, oszlopszerű szobor mind a négy oldalára jeleneteket faragtak, a fej is négy irányba néz, s kalapos, bajuszos „magyari” legényt ábrázol. Oldalán P-függesztőfüles, tipikus magyar (ogur?) szablya, alatta lóábrázolás (b), s a figura kezében ivókürt (szkíta rhyton, „Lehel-kürt”, a

nézet) is látható. Etekintetben a szobor hasonlít az Altajtól a Kaukázusig megtalálható kamennije babákhoz, melyek szablyát viselnek a bal oldalukon, jobbjukban pedig csészét vagy ivókürtöt tartanak.²² (túldali 11. kép: Sírszobrok: Batalpasink (Oszétia) és Dnyepro-petrovszk (Dél-Orosz.), oldalukon szablyával, illetve szkíta karddal, kezükben ivókürttel (Zacharow)

Összegezésül elmondhatjuk, hogy bár az uráli „arany istennő” szobra, oldalán gyermekekkel nem ismeretes a steppei művészeti-kultikus ikonográfiában, mégis a rokonépeink szobor-állítási szokásának példái s a történeti források nyomán egy lényegében hiteles és további kutatásokra érdemes híradásnak tekinthető a róla szóló legenda, mely igen régi, bronzkori hagyományt is őrizhet.

A két Jugria terület Oroszország térképén, 16. század (Mercator); bal alsó sarokban a Jug-folyó, fölötté az eredeti Jugoria és „Juhri” település, jobbra fent, az Urálon túl az Arany Anya szobrának ábrázolása, lejjebb ‘Sibior’, azaz Szabir város és régió és ismét Jugoria.

Jegyzetek:

¹ Ld. ZSIRAI M.: Finnugor rokonságunk, 1937, amit reprintben még 1994-ben is újra kiadtak. HEGEDŰS József „olasz földön kisarjadt »magyar származási« elmélet”-nek nevezi a magyarság jugriai eredeztetését (Népünk és nyelvünk a Jugria-kérdés tükrében. In: Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Bp. 2003. 89–91.), s ezt az elméletet fejlesztette tovább az Itáliában orvosi tanulmányokat végzett lengyel Miechovius (Matthias Miechow) az 1517-ben kiadott *Tractatus*-ában (ld. KIRÁLY Péter: A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechow „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai. Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 8. Nyiregyháza, 2004. 62.).

² Ld. a Herberstein-mű részleteinek forrása: <http://ludens.elte.hu/~briseis/finnugor/tortforras/herber.rtf>

³ Az eredeti Guagnini-féle *Descriptio* fotomásolata megtalálható az interneten: Polska Biblioteka Internetowa, http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=33&s=1

⁴ „Gorda, Muager” = Ogur és Magyar, ‘Hunor’ és Magyar? Ld. Malalas: Chronographia, XVIII. 160-162., p. 431-432; Theophanes, p. 269-270. Ld. bővebben: MORAVCSIK Gyula: Muagerisz király, Magyar Nyelv, XXIII. 1927.; ld. még J. B. Bury: History of the Late Roman Empire, Vol. II. p. 311-312.

⁵ A volgai kutrigurok/bolgárok törzsei közt is megjelennek az eszkilek az arab íróknál (esekel, esgel; Ibn Ruszteh). Ld. még DÜMMERTH D.: Az Árpádok nyomában, Bp. 1987., G. VERNADSKY: The Origin of Russia, Oxford, 1959.; a neopatriai metropolitához tartozó püspökség volt a „Cutziagir”, ld. Not. Episco., Lib. III., LI., p. 114. és Theoph. Sim. VII. 8. Kotzageroi. Ld. szerzőtől Ismerjük-e krónikáinkat?, Turán 2010/1.

⁶ V.ö. REGULY Antal és PÁPAY József osztják gyűjtései, és szerzőtől Az Aranyfejedelem éneke, Életünk, 1999/6., bibliográfiával. A fémnevekről ld. TESz (Történeti etimológiai szótár), mely azonban az ezüstnek az osztjákoknál fennmaradt népnévi eredetű *szober* megnevezését nem említi. Az arany, réz, ón, vas, és nagy valószínűséggel az ezüst szavunk is indoiráni eredetű, azoktól a népektől származik, akik a bronzkori kultúrákat létrehozták az Urálban és Nyugat-Szibériában, az ősmagyarokkal együtt.

⁷ V.ö. al-Maszúdi (10. század): „... a *Siyawardiya* [szovárd/szabir]... az örmények egyik fajtája; bátor és vitéz nép, amint azt a rájuk vonatkozó tudósításokban megjegyeztük; hozzájuk fűződik a *siyawardiya* néven ismert csatabárdok elnevezése, amelyeket a *siyabiya* [v. szjabecse] és más barbár seregek szoktak használni.” (Aranymezők és drágakőbányák, XVII. fejezet, in: KMOŠKÓ M.; I/2., p. 189., ‘siyabiya’: középperzsa ‘spasig’ = testőrök; megj.: a csatabárdal kapcsolatban nézetem szerint felmerülhet itt a magyar szablya név, melyet az arab szerző esetleg összetévesztett a fokossal; ld. még Hérodotosz IV. 5. a szaka-szkiták őshagyományában szereplő fokost „sagar”-nak nevezi, ld. 12. jegyz.). A Dél-Urál kétoldalán és Nyugat-Szibériában a bronzkori hagyományokat is folytató – részben a Mezsovszka-kultúra bázisán kialakuló - vaskori Ananyino-, Itkul-, Gorokhovo- és Sargat-kultúrák és fémműves központok, illetve a Karasuk-Kimmeri kultúra lehetnek kapcsolatban a szovárdokkal és magyarokkal (László Gyula a Karasuk-kultúrában sejtette az ősmagyságot).

⁸ A *Cumania* nevet már az 1. században említi Plinius Hist. nat. VI. 30; Cumania itt egy vár neve a Kaukázus középső átjárója közelében, és kapuja a Kur felső folyásánál fekvő ibériai nagy város, Hermasti felé néz (ld. Armaktika, Ptolemaios, Geogr., V. 11.).

⁹ Jordanes leírja az onogurokról: „*A hunnugurok pedig onnan ismeretesek, hogy tőlük jön a menyétbőrökkel való kereskedés*” (lat.: Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarium venit commercium. Getica, V. 37). Az arab-perzsa utazó, Nüreddin Muhammad Aufi (13. sz.) ugyanezt közli a volgai bolgárokról és a „jugorokról”: „*a Jura nép vad tömeg, nem érintkeznek az emberekkel s félnek gonoszságuktól; kutyafogatú kis szánokon és sítalpakon járnak a sok hó miatt; a bolgárok jelek által kötnek üzletet velük s nagy és szép cobolyprémeket hoznak országukból*” (Thury J., Gombocz Z.).

¹⁰ Ld. szumér tábla feliratán: „*a régi idők női két férfit bírtak*”, ZAKAR András: A szumér hitvilág és a Biblia, 1973., p. 95.

¹¹ Herodotos, IV. könyvben az amazonokról és a sazuromatákról többször; Plinius IV. 6,7 „*Sauromatae Gynaecocratemenoe, Amazonum connubia*” (p. 220). Viszont a szarmaták emlékei között nem találtak szobrokat, hacsak nem tekintjük szarmata leletnek a sapogovoi figurákat, melyek a korai szarmata korból származnak (Kr. e. 400-100), s a dél-uráli Gorokhovo régészeti kultúra és a steppei nomádok határterületén találták („kincsként” definiálja a szakirodalom, tehát nem ismeretesek a feltárási körülmények).

¹² A Herodotosnál szereplő *sagaris* (σάγρις) = fokos szó alakjában, jelentésében teljesen jól egyeztethető a magyar *szekerce* szavunkkal; a szó nem délszláv (TESz), hanem szkíta eredetű lehet, mivel a görögben is megvan, tsekuri alakban. Az ógörögben a fokos, balta, bárd jelentésű másik szó az *axiné* (ἄξινη).

¹³ Ld. Epiphanius, Panarion, 3,2: „*a görögök Nimródot tartják Zoroasternek, aki Baktria első telepese volt.*” (Panarion of Epiphanius of Salamis, trl. Frank Williams, Brill, Leiden - New York - Köln, 1997, p. 15-18, Scythianism, Hellenism). A Kézai-krónika ebből az ősi hagyományból merítette a Nimród nevet, s Menrot-ra „magyarosította”.

¹⁴ V. ö. szerzőtől A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, Országépítő, 1998/2, 3., „Vadat üzni feljövénék” – a termékenységistennő ősi kultuszai és honfoglaláskori művészetünk, Hitel, 1999/5. (bővítve 2005, www.ztothcsaba.hu), A hun-magyar eredethagyomány kérdései I., Turán, 2001/5. A nővé változó „csodaszarvas” motívuma megjelenik az alán-oszét Nart-eposzokban és a perzsa Ezeregynapban is, ld. utóbbiról KERÉNYI Károly: A csodaszarvas a perzsa Ezeregynapban, in: Halhatatlanság és Apollón-vallás, Bp., 1985. Ld. még a szkíta és elő-ázsiai népek valószínű kapcsolatáról MÉSZÁROS Gyula: Chattiak és skythák, Acta, Tom. V. Fasc. 1., Szeged, 1938.

¹⁵ Ezekről „beljebb”, északabbra egy „amzarte”, azaz nagy valószínűséggel a magyar népet említi; KMOŠKÓ p. 99-100.

¹⁶ De bello persico, II. xxix 15-16, görög-angol kétnyelvű kiadás: Procopius: History of the Wars, Books I-II., trl. H. B. Dewing, London - New York, 1914, p. 533. A kortárs Agathias és Theophanes megismétli, átveszi a ‘hunok, akik szabirok’, ‘hun-szabirok’ megjelölést. Az általánosító ‘hun’ elnevezés ebben az időben már ogurokra, magyarokra is vonatkozhatott.

¹⁷ Ld. Aranybulla, X., XIII., XIX., XXX. cikkelyek.

¹⁸ Ld. a Dasxuranci-krónika hunokra vonatkozó részletei: Turán, 2009/2. SZALMÁSI Pál tanulmányával.

¹⁹ De Administrando, 38., De Cerimoniis, II. 48. (www.books.google.hu)

²⁰ Al-Maszúdi, Al-Isztahri a *siyawardiya* népről, KMOŠKÓ M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, I/2. p. 189, p. 24., 102. lábjegyz.

²¹ A „Levedia” területnév nem őrződött meg a magyar krónikákban, sem a „Levedi” nevű magyar vezér neve (Előd?). V.ö. Jerney János Keleti utazása 1844-45; Jerney a Fekete-tenger mellékén megtalálta a Konstantin által említett Khingülus/Csinhul, ‘Khidmas’/Takmak-folyó?, Lebedia/Lepedika, stb. földrajzi és helyneveket. Lebed volt a neve a Kijevet alapító három kazár-kabar testvér, Kij, Scsak és Khorev hűgának (Poveszty; a testvérek neve PADÁNYI V. szerint: Keve, Csák és Geréb). Lebed, Lebegy: orosz női név, hattyút jelent, ezért nehezen hihető, hogy valóban így hívták az Álmos előtti magyar vezért. Jerney szerint inkább Elődről lehetett szó, akinek nevét félreértette Konstantin, vagy az írrok (ld. a Kézai-krónikában: Ügyek, Előd, Álmos, Árpád, a leszármazási sorrendben).

²² Ld. Alexis A. ZACHAROW: The Statue of Zbrucz, in: Eurasia Septemtrionalis Antiqua, 1934 IX. p. 336.; Zacharow végkövetkeztetése: „a zbrucsi idol nem Swiatowitot ábrázolja [nem szláv eredetű – Z. T. Cs.]. Fából készült szobrokhoz hasonlít, és ... némileg azokhoz a dél-oroszországi kamennije bábikhoz, melyek övükön szabályt viselnek, bal kezüket a kardmarkolaton tartják, jobb kezükben pedig egy ivóedényt fognak. E szobrok szablya-ábrázolásai, melyeket megtalálunk az Altajtól a Kubánig, majdnem teljesen azonosak a zbrucsi idoléval. A régészeti leletek segítenek meghatározni e szablya-típus elterjedésének útját az Altajtól Magyarorszáig. Ezek a szabályák léteztek a 9-10. századi Dél-Oroszországban, ami meghatározza a zbrucsi idol korát, mely inkább e periódus végéhez tartozik, s nincs benne semmi közös a baltikumi szobrokkal (pl. az altkircheni domborművel). Nem tudjuk pontosan megállapítani, mely néphez tartozott, de valamely türk néphez, amely keletről érkezett, így a besenyőkhöz vagy a magyarokhoz.” (ld. még A. A. ZACHAROW - V. V. ARENDT: Studia Levedica, Bp. 1935). A Kárpát-medencéből sajnos nem ismerünk ilyen sírszobrokat, csupán néhány okleveles emlékünkből – pl. a Veszprémvölgyi apácakolostor birtoklevelében – van szó „bálványkövekről”, melyek nem biztos, hogy emberalakúak voltak. Ismeretes viszont steppei kőszobor lelet az onogurok alapította dunai Bulgária területéről. A meotiszi onogurok fejedelme, Kuvrat, 619-ben vette fel a bizánci kereszténységet, s ekkortól létezett onogur püspökség is a Kubán mellékén, Magna Bulgáriában (ld. Nicephorus, Theophanes, Notitia Episcopatum).

Bibliográfia:

Anonymus: A magyarok cselekedetei, Osiris kiadó, Bp., 1999.

M. Dasxuranci: History of the Caucasian Albanians, trl. C. J. F. Dowsett, London, 1961.

Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában, Bp., 1987.

ÉRY K.: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességének ember-tanához, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 16, 1982

GADJIEV, M. S.: Interpretation of a bronze figurine of warrior from Gigatl/Daghestan, Eran und Aneran, Webfestschrift Boris Marshak, 2003. (www.transoxiana.org; egy szerintünk teljesen téves, „szászánida” értelmezés)

GHIRSHMAN, R.: Az ókori Irán – perzsák, médek, pártusok, Bp., 1985.

GOMBOCZ, Zoltán: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (Nyelvtudományi Közlemények, 45-46. kötet, I-III., 1917-20, 1923-27)

GRIGORJEV, S. A.: Epokha bronzy. In: Drevnaya istoriya Yuzhnogo Zauraly’a. Kamennyi vek. Epokha bronzy, ed. N. O. Iovavan, Chelyabinsk: Southern Urals State University: 222-442., 2000.;

– : Metallurgicheskoye proizvodstvo na yuzhnom Urale v epokhu srednei bronzy. In: Drevnaya istoriya Yuzhnogo Urala, ed. N. O. Iovavan, Chelyabinsk: Southern Urals State University: 444–600., 2000.;

– : Some Questions of the Sintashta Culture and the Indo-Europeans Origin (online)

– : Investigation of the metallurgical slag, in: Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, ed. J. Davis-Kimball, Archaeopress, Oxford, 2000 (Centre for Studies of the Eurasian Nomads, www.csen.org).

Herodotus, from the text of Schweighaeuser, ed. C. S. Wheeler, 2nd ed., Boston, 1854., Vol. I.

KMOŠKÓ, Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről, Balassi, Bp., I/1., 1997, I/2., 2000.

– : Szír írók a steppe népeiről, Balassi, Bp., 2004.

KORYAKOVA., L. N.- EPIMAKHOV, A. V.: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages, Cambridge University Press, 2007.

KUZMINA, Elena: The Eurasian Steppes The Transition from Early Urbanism to Nomadism, in: Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, Berkeley, CA, 2000 (magyarul Turán 2010/1)

– : The origin of the Indo-Iranians, Vol. 3., ed. J. P. Mallory, Brill, 2007.

LÁSZLÓ, Gyula: A honfoglaló magyar nép élete, Püski kiadó, Bp., 1994.

Ioannis Malalae, *Chronographia*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (CSHB), ed. B. G. Niebuhr, Bonn, 1831.

MALLET, Allain Manesson: *Description l'Univers*, Paris, 1683.

Menandros töredékei, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, *Volumen Quartum*, Paris, 1868.

MÉSZÁROS Gyula: *Chattiak és skythák*, *Acta*, Szeged, 1938.

Nartok – kaukázusi hősmondák, L'Harmattan, Bp., 2009.

Nicephorus Cpolitanus, *Breviarium Historicum*, CSHB, Lipsiae, p. 14, 38-39.

Nomads of the Eurasian Steppe in the Early Iron Age, 1995.

Notitiae Episcopatum, 1613., Antwerpen, ed. Aubertus Miraeus

OLKOVSKIJ, V. S.: *Ancient Sanctuaries of the Aral and Caspian Regions - A Reconstruction of their History*, in: *Kurgans, Ritual sites, and Settlements*, p. 63., 75., ed. J. Davis-Kimball, E. M. Murphy, L. Koryakova, L. T. Yablonsky, Oxford, Archeopress, 2000.

C. Plinii Secundi, *Naturalis Historiae*, ed. Ludovicus Ianus, Lipcse, 1854.

Le Comte Jean Potocki: *Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase*, Tome Première, Paris, 1829.

Poveszti vremennyx let, Im Werden Verlag, Moskau-Augsburg, 2003. (orosz nyelven)

SARIANIDI, V.: *Baktrija v epohu bronzü*, *Sov. Arch.* 1974/4.

– : *Necropolis of Gonur*, Athen, 2007.

SEMINO, O. et al.: *The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective*, *Science*, Vol. 290, 10 November 2000.

Theophanis, *Chronographia*, CSHB, Bonn, 1839.

Theophylacti Simocatti *Historiarum*, CSHB, Bonn, 1834.

THURY, József: *A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai*, 1-3. (Századok, 1896)

TÓTH, Tibor: *A magyarság etnogenezise*, Turán, 2009/1. (az 1965 és 1969-ben megjelent tanulmányainak újraközlése)

VARGA Zsigmond: *Ötezer év távolából* (<http://hmult2.50webs.com/konyvek1/osmmitaa.htm>)

A háttérben: őstisztelet a steppei szobroknál; elől: prémekbe öltözött, fegyveres, hótalpas szibériai; a szalagos felirat Novaja Zemljára utal (Mallet, 1683)

10. ŐSVALLÁSUNK NYOMAI A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN

Az ősmagyarság vallási életéről nem rendelkezünk *közvetlen*, írásos forrásadatokkal, mégis megkísérelhetjük ősvallási képzeteinek *közvetett* megközelítését a hasonló életmódot folytató népekre vonatkozó történeti források, a magyar hagyományok és más nemzetek egykor élt krónikásai segítségével, másfelől a szellemi és tárgyi néprajz, illetve a régészet által, mely tudományok a 19. század óta kezdték feltérképezni ezt az érdekfeszítő és fontos területet. Többek között megemlíthetjük IPOLYI ARNOLDnak a kor színvonalához képest széleslátó-körűen feldolgozott, összehasonlító Magyar Mythológiáját, vagy később, a 20. században a témának egyre komolyabb, tudományosabb figyelmet szentelő kutatókat, mint BERZE NAGY JÁNOST, aki a népmesék összegyűjtése, magyarázata és osztályozása terén végzett kiemelkedő munkát (Az égigérő fa, Pécs, 1958, Magyar népmesetípusok, I-II. Pécs, 1957.), vagy DIÓSZEGI VILMOS néprajzkutatót, aki megírta A pogány magyarok hitvilága című könyvét (első kiadás Bp. 1967), illetve a magyar népművészet, szokásvilág kutatóit, így a legkiválóbbak közül a századfordulón MALONYAI DEZSŐT és az elmúlt évtizedekben DÖMÖTÖR TEKLÁT, vagy a magyar régészet néhány éve elhunyt doyenjét, LÁSZLÓ GYULÁT (A népvándorláskor lovasnépeinek ősvallása, Kolozsvár, 1946., A honfoglaló magyar nép élete, Kolozsvár, 1944). A kereszténység felvétele előtti hitéletünk, kultuszaink, szokásaink emlékei bizonyos fokig még átnyúlnak a késői középkorba, sőt a 19. századba is, így végső soron megtalálhatjuk ősi hitvilágunk nyomait.

Az alábbiakban elsősorban azokat a történeti forrásokat tekintjük át, melyek a honfoglalás előtti magyarság és rokonnépeinek görög, szír, kaukázusi kortársaitól maradtak fenn, akik gyakran közvetlen szemtanúként adtak hiteles leírásokat a steppei népek vallási kultuszairól. A Kr. e. 5. században Herodotos az első, aki megemlékezik a szkíták és a hozzájuk hasonló masszagéták kultikus szokásairól, és utóbbiakról azt írja: „Az istenek közül pedig csak a napot imádják, melynek lovakat áldoznak. Az áldozásnak pedig ez a törvénye: az istenek leggyorsabbjának az állatok leggyorsabbját szentelik.”¹ Az egyistenhit, a főisten vagy teremtető isten képzetének magasabb formájára határozottabban utal a bizánci Theophylaktos Simokatta leírása (610-640 között írt):

„Turcae admodum stolite ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, telluri hymnos concinunt, adorant autem tantummodo et deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit. Huic equos et boves et oves sacrificant; habentque sacerdotes, in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.” (magyar fordításban: A turkok leginkább tisztelik a tüzet, azután a levegőt és a vizet, a földnek himnuszokat zengenek, de legfőképp istent tisztelik, aki a világegyetem dolgait megalkotta. Neki lovakat, ökröket és juhokat áldoznak; vannak áldozópapjaik, akik jóslással is foglalkoznak²)

Theophylaktos az antik kor utolsó történetírója volt, Mauritius bizánci császár uralkodásának történetét írta meg nyolc könyvben. Műve fontos forrása az avar és a steppei történelemnek.³ E művének különösen a VII. kötete foglalkozik a bizánci birodalom határain újabb hullámban megjelenő – a hunok után ez volt a második nagyobb népvándorlás keletről nyugatra – steppei, főként avar (uar és chion, magyarul „várkony”) és ogur népekkel, akik a nyugati türkök és a perzsák közös fellépése nyomán menekültek el Közép-Ázsiából, a Turáni alföldről és Kazahsztán területéről. Theophylaktos leírja a hunok idején, a 4. században nyugatra vándorolt ogur népek hozzávetőleges történetét is, ami alapján képet kapunk arról, hogy a hunokkal nem minden ogur törzs hagyta el korábbi hazáját. A nyugatra jöttek közt voltak az

onogurok, a kutrigurok, az utrigurok, a sárogurok (fehérogurok), és más törzsek, törzsszövetségek, akik török nevüket az ogur (oq-ar, oq-ur = nyílnép, nyílember) név mellé a törzsszövetségben szereplő törzsek számáról kapták; onogur pl. szószerint a Tíz Nyíl Népét, tíz törzs szövetségét jelenti, és így tovább (kutrigur = tör. kilenc-ogur, utrigur = harminc-ogur; az Anonymusnál szereplő „hetumoger”, hétmagyar kifejezés a törzsek számozásának ogur szokására utal). Ezen ogurok között találhatjuk nagy részt a magyarság őseit, hiszen őstörténet-kutatásunkban már régebb óta ismeretes az ogur-onogur népekkel való kapcsolata a honfoglalás előtt, s maga a „hungarus”, Hungária név is köztudomásúlag az onogurok illetve meótiszi országuk, Onogoria nevéből keletkezett, melybe beletartoztak az ősmagyar törzsek is a 6-7. században a kazárok megjelenéséig. Az onogurok bolgár nevű néptörzse révén már a honfoglalás előtt megjelent a Kárpát-medencében ez a név, így pl. Anonymus krónikájában az Ung folyó és Ungvár nevében is.⁴ Theophylaktos felsorolja még a steppei népek között az ősmagyarsággal régi és szoros kapcsolatban lévő szabirokat, barsziloikat és más népeket. Általánosító módon – mint korábban a szkíta, hun kifejezéssel tették – mindezeket a népeket az avarok kivételével turkoknak, türköknek is nevezte a szerző, ez azonban nem illett valamennyiükre, hiszen pl. az ogurokat épp a türkök üzték el korábbi lakhelyeikről. Az sem teljesen igaz, hogy csupán nomádok, sátorlakók lettek volna: Theophylaktos az a forrásunk, aki leírja, hogy az onoguroknak keleten volt egy Bakat nevű városuk, melyet földrengés pusztított el.⁵ A nagyállattartó életmód mellett, mely szükségessé tette a legeltetést, a steppei népeknek régtől fogva, már a szkíta-párthus kortól voltak városaik is Közép-Ázsiában, ahol kereskedelmi tevékenységet is folytattak. Az elsődleges élettér azonban a puszták, az őstermészet szabad területe volt, melynek végtelensége, nagyszerűsége a „szkíta” lélek belső adottságainak, erejének, szabadságszeretetének jól megfelelt. A Theophylaktos által elsőként említett tüztiszteletről az arab szerzők is beszámolnak, mint Ibn Ruszta, Gardezi, Al Dzsarmi és Dzsajhani, akik leírják, hogy a honfoglalás előtti magyarok „tüzmádók” voltak, ami utalhat egy ősi kapcsolatra az iráni ősvallással vagy a későbbi Zarathustra-vallással, melyben például elsőként létezett egy jövőendő világmegváltó alakjának határozott vallási képze, aki majd megszabadítja az emberiséget, legyőzi a sötétséget. Ez a világvallás egy magasrendű előkészítője volt a kereszténységnek, és semmiképpen sem nevezhető „pogánynak”, mint a bizánciak nevezték a perzsákat (isten, menny, pap szavaink az iráni/perzsa jezdan, maniu, báb szavak megfelelői). Ezek tehát nagyjából a külső, történeti körülmények a steppei népek koraközépkori viszonylatában, melyeket látni kell ahhoz, hogy elhelyezhessük a témánkra vonatkozó információkat.

Theophylaktosról megállapította a forráskutatás, hogy stílusa dagályos, ám úgy tűnik, hogy a „turkok” vallási életével kapcsolatban nem esett sem negatív, sem pozitív túlzásba, utóbbi nem is lenne érthető egy bizánci írótól. Világosan kimondja, hogy a turkoknak, vagyis az akkor ismert steppei népeknek az ókor minden népére általánosan jellemző áldozati szokásaik mellett, melyekben a négy elemet, tüzet, levegőt, vizet, földet, pontosabban ezek szellemeit tisztelték, a legmagasabb istenségnek, a világ teremtetőjének is áldoztak. Ezek a leírások utalnak a régi, steppei világszemlélet szakrális fent-lent-közép-kelet-nyugat „tájéolására”, mely megjelenik az ábrázolásoktól a hadrendig, az óiráni népektől a hunokig, mongolokig (ld. ábra a tanulmány végén; v.ö. a magyarság az andronovói és a saurómata szokásokhoz hasonlóan fejjel nyugatra, tehát arccal a felkelő nap felé temette el halottait), s nem csupán a különböző természeti jelenségek, elemek s azok szellemei részesültek vallásos tiszteletben, hanem ismerték a Mindenható Egy Atyaistent is. Ennek jele az is, hogy őseinkben, egykori rokonnépeinkben már egészen korán megvolt a fogékonyság a kereszténység személyes-individualisztikus lelki tartalma iránt, amiről ma általában keveset beszélnek.

A legjelentősebb és néprajzi szempontból a leghitelesebb leírások közé tartozik a steppei népek ősvallására és a kereszténységgel való korai kapcsolatukra vonatkozóan Moses Kalankatvaci (más néven Dasxuranci) örmény-albán krónikája, A kaukázusi albánok

története, mely a 9-10. században keletkezett, de 5-7. századi feljegyzéseket is tartalmaz.⁶ Kalankatvaci leírja a kaukázusi hunok – Prokopiusnál „hun szabirok” – kultuszait, szokásait, majd részletes s valószínűleg átmeneti kereszténységre térésüket (utóbbiról ld. A steppei népek és a korai kereszténység):

„Ha a mennydörgéssel kísért tüzes villámok és a levegőn áthasító tüzek akár embert, akár egyéb tárgyat megütöttek, ezeket úgy tekintették, mint K’uar istennek felajánlandó áldozatot. Ugyancsak megégetett lovakkal mutattak be áldozatot egy bizonyos szörnyalakú óriásnak, amelyet ők T’angri Xannak szőlítottak, a perzsák pedig Aspandiatnak neveztek.”

„Dobolás és füttyölés a holttestek fölött, törrel és késsel ejtett véres vágások az arcokon és végtagokon, a meztelen testekre mért kardvágások – pokoli látvány! A sírok körül forgolódva ember ember ellen, csoport csoport ellen tusázik nekivetközve. Népes csoportok egymással birokra kelve bujálkodásba merültek, lóháton sebes futtatásokat tartottak, ide-oda száguldozva. Amíg egyesek sírnak és jajgatnak, (addig) mások játszanak az ő eszeveszett szokásaik szerint. Játékaikat játszották és táncaikat táncolták, ...”

„A tűznek és a víznek mutattak be áldozatokat, és az utak bizonyos isteneinek, imádták a holdat és mindenféle teremtményt, amely rendkívülinek tűnt a szemükben. Hasonlóképpen bujálkodtak parázna vágyaikban, barbár pogány erkölcsaik szerint feleségül vették apjuk feleségét, két testvér osztozott egy feleségen vagy több feleséget tartottak.”

„Hunország egész nemessége, főurai és közemberei összesereglettek a szent egyházba az Isten imádására.”

*„a napot és a holdat imádjátok, ...
a vizeknek visznek áldozatot, ...
a sűrűlombú fáknek mutatnak megszentelt áldozatot, ...
sárkánykígyók (örm. visap) arany és ezüst ábrázolásait aggatják magukra.”*

„a jóságos fejedelem, a hatalmas Alp’ Il-út’uer... Erős és kitartó, bátor és híres volt a viadalmas csatákon, s nagy hősi nevet szerzett magának. Sok hőstettet vitt véghez Turkesztánban a khazir khán oldalán, elnyerve annak barátságát és hozzáadván feleségül a lányát. Maga az il-út uer méltóságra emelkedve, dicsőséget élvezett három országban...”

„A magas és sűrűlombú tölgyfák közül (amelyek az utálatos Aspandiatnak voltak szentelve, ezek mellett mutattak be neki lóáldozatokat, a lovak vérét a fákra loccsantva, a ló fejét és a bőrét pedig a fák ágaira aggatva) megparancsolta a püspök, hogy vágják ki azt, amelyik (mintegy) a feje és anyja volt az összes többi magas fának, és amelyet a hunok országában sokan imádtak, közöttük a fejedelem és a főem-

berek is, mivel isteneik megváltójának, életadójának és minden javak adományozójának tartották. Amikor híre ment, hogy parancsot adott az óriások (-nak szentelt) hatalmas fa kivágására, amellyel mindannyiuk vesztére botránkoztak, a varázslók, táltosok és bűbájosok a főtáltossal együtt jajveszékelésben törtek ki...

A főtáltos így beszélt: „Vajon amíg imádtatok és áldozatokat és ajándékokat vittetek a fák elé a hatalmas hős, Aspandiat nevében, nem kaptatok-e meg minden jót, amit kértetek? A betegeiteket meggyógyította, a szegényeket és szűkölködőket felemelte, a perzselő aszályokban és az égető hőségek idején az ő erejével hoztunk nektek esőket, amelyek lehűtötték a rekkenő hőséget, kizöldítették a növényeket és a fákat, meghízalták a gyümölcsöket a ti élvezetetekre és táplálásotokra. Ugyancsak mi teremtetünk nyugalmat a heves felhőszakadások, a felhőkből cikázó villámlások és háborgó mennydörgések idején.” „...újra felépítjük és tiszteltjük a szentélyeket és az oltárokat és az emberalakú bálványokat (idolokat), újra imádjuk a (szent) fákat, áldozatokat és ajándékokat mutatva be nekik, miként eddig.” „...a táltosok és a varázslók és a bűbájosok... szólították a földet, varázsigéket és ráolvasásokat mormoltak...”

„Varacsan városának ...ügyeskező ácsai”

„...ettétek és ittátok az áldozati állatok húsát és véré,...

„egyeseket vessenek a tűzbe a nagy utak mellett és az útkereszteződéseknél, hogy megszabadítsa az országot mindenféle babonás kultusztól” (a megtérés után)

„testére (ruhájára) pogány arany jelvények voltak erősítve.”

„cop'ayk'-kal (áldozati állat, vagy részei) megrakott, királynak nevezett, mennydörgős ő-sírok...” (Szalmási Pál fordítása)⁷

A krónika leírja azt is, hogy az örmény egyházatya, Szt. Mesrob (361-441), aki az örmény ábécét is megalkotta, a kaukázusi Albániában (Kelet-Kaukázus, Azerbajdzsán északi része) tett térítő útja alkalmával járt az északabbra lakó *kamicik Hep't'alk'*, azaz vörös heftalita, vörös hun törzseknél:

„Ő [Meszrob] élesztette újjá az egyházat és megerősítette a hitet és elterjesztette az evangélium tanítását az utiacsik, az albánok, a lp'inek, a káspiai országában, egészen a Csolay-kapuig, és más idegen törzseknek, akiket Makedón Sándor alávetett és letelepített a Kaukázus-hegység körül, vagyis a gargaroknak és a „Kamicik Hep't'alk”-nak; megtérítette őket a keresztény hitre és imádkozni tanította őket, amit sokáig tudtak, de mostanra elfelejtették. A barbár hegyi törzsek e kiváló igehirdetője és apostola megtanította őket a saját nyelvükön írni.”

Az albán krónika előad egy másik történetet is, miszerint a kaukázusi hunoknak már az 5. század elején keresztény főpapja volt, az angol fordítás szerint „érseke” (archbishop). Abban a részben, mely Szt. Zakariás, Keresztelő Szt. János apja ereklyéinek megtalálásáról szól, a szerző – szemmel láthatóan régi dokumentumok alapján – leírja, hogy az albániai Cri (mai Csirjurt) városának templomában nyugodtak az ereklyék, melyek miatt különböző jelek és csodák történtek. A lakók értesültek az ereklyék ottlétéről, elkezdték azokat tisztelni és sok beteg meggyógyult tőlük. Mikor ennek híre ment, egy perzsa zoroasztriánus mágus érkezett a településre, aki próbálta a maga módján „semlegesíteni” a csodákat és jeleket, de eközben meghalt. *„Ezt a csodát – folytatja a krónika – Yunan beszélte el, a hunok [örm. Honk’] főpapja, aki a Maszkutok országából jött, nagyon igaz ember volt, és szemtanúja volt ennek az eseménynek.”* Szt. Zakariás ereklyéit 415-ben vitték Konstantinápolyba, így a fenti eseménynek ez előtt néhány évvel kellett történnie, az európai Hun Birodalom virágkorában. Szír íróktól azt is tudjuk, hogy a 6. században egy ismételt lezajlott kaukázusi hun-térítés során a Biblia egyes könyveit hun nyelvre is lefordították.⁸

A következő hiteles tudósítás a steppei népek vallási kultuszairól Menandrosz, kelet-római testőrparancsnok és követ leírásából származik, aki saját élményei alapján leírja az 568-569-ben lezajlott követjárást, amely Zemarchos, a bizánci birodalom keleti városainak prefektusa vezetésével a közép-ázsiai türkök nagyfejedelméhez, Istemi kagánhoz ment (itt Disabulos néven jelenik meg a kagán):

„Sok napi út után, mikor Zemarchus s kísérete a sogdaiták (közép-ázsiai szogdok) országába érkezett s amint lovaikról leszálltak, találkoztak néhány turkkal, kiket azért küldtek ide, hogy vasat adjanak el... Mások is megjelentek önként abból a népből, akiket ők ördögűzőknek neveznek. Mikor ezek Zemarchushoz mentek, letévén magukkal hozott poggyászaikat, tömjéngallyakból tüzet gyújtottak s scytha nyelven előttem érthetetlen szavakat mormoltak, csengettyűkkel és dobokkal zajt ütven, s a meggyújtott tömjénágot nagy zajjal körülhordozták s őrvongva zajongtak, mintha gonosz szellemeket űztek volna el; ez által hitük szerint távol tartják a bajokat s megszabadítanak tőlük; hogy tehát a szerencsétlenséget elűzzék, amint gondolták, Zemarchust is keresztül vitték a tűzön, mintha ezen szokással magukat is megtisztították volna. Ezek után azok vezetése alatt, akiknek ez volt a feladatuk, arra a helyre utaztak, ahol a chagán lakott, az általuk Ektagnak nevezett hegyhez, melyet görögül aranyhegynek lehetne nevezni.”⁹

A szír Ephesosi János egy érdekes közléssel egészítette ki a Zemarchos utazásáról szóló ismereteinket, amit érdemes idézni, mivel kevésbé ismert. A turkokkal szövetséges s a római követeket szintén fogadó egyik steppei nép királya, amikor megtudta, hogy a római követek megérkeztek, *„keserves sírásban tört ki, kivált akkor, amikor a követeket fogadta és látta, hogy előtte állnak”*. A kérdésre, hogy miért sír ennyire, még jobban kezdett sírni, majd azt válaszolta:

„Hogy mostani gyászom és sírásom okát megtudjátok, elmondom nektek, hogy emberöltők és nemzedékek óta azt a hagyományt kaptuk, hogy 'ha a rómaiak országából érkező követeket fogtok látni e vidékeken, tudjátok meg és vegyétek biztosra, hogy az egész ország elmúlik, feloszlik, az összes birodalmak megszűnnek, s a végén az emberek mind egymást pusztítják el hirtelen abban az időben.”¹⁰

Elképzelhető, hogy ősi időktől fogva volt egy prófétikus hagyomány arról, hogy Napkelet és Napnyugat népeinek találkozása, pontosabban a nyugat népeinek keletre érkezése egy ilyen apokaliptikus végkifejletbe torkollik majd. Nem kizárt, hogy talán ennek a próféciaának akarták elejét venni a keleti lovasnépek, mikor seregeikkel az ókortól kezdve sorozatosan megtámadták a déli és nyugati birodalmakat. Ugyanakkor a kagán a legfigyelmesebb vendéglátó módjára bánt a római követekkel.

A hunok, türkök, egyszerűen steppei népek utolsó nagy képviselője volt a Kárpát-medencében a magyarság érkezése előtt az avar, vagy avar-hun nép. Az avarokról bőséges források állnak rendelkezésünkre, azt is megtudjuk, hogy a bizánci hadsereget Mauritius császár mindenben az avarok viselete, sátrai mintájára akarta felszerelni (Szádeczky), s egy időben avar öltözködés és hajviselet volt a divat Konstantinápolyban (Prokopius: Titkos történetben a kék és a zöld pártról). Itt most befejezéséppen idézzük a híres avar esküt, amely belső elszánásában, képzeleteiben tükrözi az avarság hitének erős megnyilatkozását, bár esküjüket attól függően tartották meg, hogy a bizánciak miképpen viszonyultak a közös kérdésekhez, s hogyan változtak a feltételek.

(Az avar kagán) „azonnal kivonta kardját és avar szokás szerint megesküdt: átkot mondott saját magára és az egész avar népre, ha a rómaiak ellen mesterkedve tervezné a Száva-híd építését. Kardtól vesszen el akkor maga és az avarok egész törzse, a magasságos ég s az égben lakó isten (!) küldjön le tüzet reájuk, körös-körül a hegyek és az erdők zuhanjanak reájuk és a Száva folyó föléjük áradva borítsa el őket. Barbár módra ilyesmiket mondott esküjében a kagán, majd így szólt: 'Most római szokás szerint is esküdni akarok.' Egyszersmind megkérdezte tőlük, hogy az ő véleményük szerint miben rejlik elegendő biztosíték és szentséges tekintély, amire megesküdvén nem kerülheti el a haragvó isten csapását a hitszegő. A Singidunum főpapi tisztségét ellátó férfi erre tüstént eljuttatta kezéhez a szentírás könyveit azok útján, akik a két fél között az üzeneteket közvetítették. Ő pedig ..., felállott székéről, tettette, mintha nagy és istenfélő tisztelettel venné át a szent könyveket, leborult és utána mondotta az esküt annak, aki a szent iratokból isten szavait idézte: megesküdt, hogy semmi sem hazugság abból, amit elmondott.”¹¹

Griff-alak az Ibrány-Esbóhalomi hajfonatkorongon, aranyozott ezüst (Magyar Nemzeti Múzeum, 1996); a magyar népmesékben griffek hozzák fel a hőst az alvilágból (griff: sas-fej = a szél, levegő elem, és oroszlán-test = tűz elem, együtt a kolerikus-szangvinikus vérmérséklet szimbóluma, levelekben vagy tollakban végződnek a tagjai).

Jegyzetek:

¹ Ld. Telfy J.: Görög források a scythák történetéhez, Pest, 1863., reprint p. 11; itt a dél-kaukázusi Arax-folyónál lakó masszagétákat említi a szerző, de az Araxnál a szaka-szkíták laktak, míg a masszagéták a közép-ázsiai Oxusnál, ami az Amu-darja régi neve.

² Hist. VII. 8, p. 286. ed. B. G. Niebuhr, Bonn, 1834.

³ V. ö. Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem bizánci forrásai, Bp., 1997.

⁴ Anonymus ebből eredezteti a „hungarus” népvét, de hozzáteszi, hogy ez nem a magyarok saját neve, sőt a bolgár Zlán fejedelem gúnyolódásképpen használja velünk kapcsolatban a „hungarus” nevet, ami utalhat a régi, meótiszi magyarságnak egy alárendelt vagy rivális szerepére az onogur-bolgárokkal szemben; ld. Anon. 14, 32. rész; ld. még Onogoria ország Ravennai Anonymus, 7. századi Geográfiájában, IV. 2, p. 170-171., végén térképpel: Anonymi Ravennatis, Cosmographia, 1860, Berolini, ed. M. Pinder et G. Parthey, <http://www.archive.org/details/ravennatisanony01ravegoog>. Ld. szerzőtől Ismerjük-e krónikáinkat?, Turán, 2010/1.

⁵ Egy közép-ázsiai városról lehetett szó; az arab Al Istahri számos –kát végződésű városnevet sorol fel az Oxus és a Jaxartes folyók vidékén, melyekhez hasonló –kát nevű település Magyarországon is több létezik, s valószínűleg besenyő eredetűek, vagy a hvárezmi kálizokhoz kapcsolhatók.

⁶ Angol nyelven ld. Movses Daszuranci: The History of the Caucasian Albanians, Oxford, 1961, transl. C. F. Dowsett. Kiadták orosz és örmény nyelven is.; a keresztény hunokról ld. még Szt. Jeromos, Epistola ad Laeta, CVII. 2, 3., AD 401 v. 402 körül; <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf206.v.CVII.html>. Ld. még szerzőtől A steppei népek és a kereszténység, 2009. okt. 22-25, Csíkszeredai konferencia tanulmánykötete.

⁷ Szalmási Pál: Movses Kalankatvaci a kaukázusi hunok vallási kultuszáról, Keletkutatás, 1974., Turán 2009/2.

⁸ Zakariás rétor, Kmoskó Mihály: Szír írók a steppe népeiről, Bp., 2004., p. 100-101.

⁹ Menander Protektor történeti művének fennmaradt töredékei, ford., jegyz. dr. Lukinich Imre, Brassó, 1905.

¹⁰ Kmoskó M. i.m., p. 134; Szír Mihály hasonlóképpen írja le ezt az esetet, uo. p. 179.

¹¹ Szádeczky-Kardoss, I., Menandrosz, az 579. évnél; <http://hmult2.50webs.Com/konyvek1/avtortaa.htm>

Függelék

Lovasnépeink és a szkíta kori népmozgalmak a Bibliában

ÉSAIÁS/IZAIÁS PRÓFÉTA KÖNYVE (KR.E. 740-701 KÖZÖTT):

Babilon és Jeruzsálem elleni próféciák:

13,4. Hah! Zsibongás a hegyeken, mint nagy néptömegé; hah! Összegyűlt népek országainak zúgása; a Seregek Ura harci sereget számlál.

13,5. *Jőnek messze földről*, az égnek végéről, az Úr és haragjának eszközei, elpusztítani mind az egész földet.

13,17. Ímé, én feltámasztom ellenök a *médiabelieket*...

13,18. Íjjaik szétzúznak ifjakat...

13,19. ...és olyan lesz Babilon, a királyságok ékessége, a *káldeusok* dicsekvésének dísze, mint ahogyan elpusztítá Isten Szodomát és Gomorát.

20,9.: És ímé, *lovas csapat* jött, páros lovasok...

JEREMIÁS PRÓFÉTA KÖNYVE (KR.E. 627 KÖRÜL):

1,14. Mert ímé, előhívom én az *északi országok minden nemzetségét*, mondja az Úr, és eljönnek...

4,11. Száritó szél jó a magas helyekről a pusztában,...

4,13. Ímé, úgy jó fel, mint a felleg, és szekerei olyanok, mint a szélvész, lovai gyorsabbak a saskeselyűknél.

4,16. *Őrizők* jönnek messze földről...

4,29. A lovasoknak és az íjászoknak kiáltozása elől elfut minden város, elrejtőznek a sűrűségekbe, és felmásznak a sziklákra; minden város elhagyottá lett, és egyetlen ember sem lakik azokban.

5,15. Ímé, én hozok rátok messzünnen való nemzetet, ezt mondja az Úr. Kemény nemzet ez, ős időből való nemzet ez; nemzet, amelynek nyelvét nem tudod, és nem érted mit beszél!

5,16. Tegze olyan, mint a nyitott sír; mindnyájan vitézek.

6,22. Ímé, nép jön el az északi földről, és nagy nemzet serken fel a földnek végéről!

6,23. Íjat és kopját ragad, kegyetlen az és nem könyörül; szavuk zúg, mint a tenger, és lovakon nyargalnak, viadalra készen.

Egyiptom elleni prófécia:

46,20. ...pusztulás tör reá észak felől.

46,22. ...mert nagy sereggel indulnak és szekercékkel jönnek ellene...

Babilon ellen:

50,41. Ímé, nép jött északról, és nagy nemzet és sok király támad fel a föld határaiból.

50, 42. Íjat és pajzsot ragadnak, kegyetlenek azok, és semmi irgalmasság nem lesz bennük, szavuk mint a tenger zúgása, és lovakon jönnek, mind viadalra készen...

51,3. Íjász az íjászra felvonja íját, és arra, aki páncéljába öltözik.

Jeruzsálem ellen:

52,14. És Jeruzsálem egész kőfalát köröskörül lerontá a káldeusok mindenféle serege...

NÁCHUM PRÓFÉTA KÖNYVE (KR.E. 600 KÖRÜL):

Ninive pusztulásáról:

2,1. Pusztító jön fel ellened...

2,3. Vitézeinek pajzsa vörös, katonáinak ruhája bíbor, hadiszekere acéltűzben ragyog fegyverkezése napján, és a dárdákat rengetik.

2,4. Az utcákon robognak a szekerek... (vitézeinek) tekintetük mint a fáklyák, ... villámlanak.

3,2. Ostorcsattogás, kerékszörgés zaja, dobogó ló, robogó szekér.

3,3. Törtető lovas, kardok villogása, dárda villanása...

HABAKUK PRÓFÉTA KÖNYVE (KR.E. 600 KÖRÜL):

1,6. Mert ímé, feltámasztom a *káldeusokat*, a kegyetlen és vakmerő nemzetet, amely eljárja a földet szélteben...

1,8. És lovai serényebbek a párducoknál, és gyorsabbak az estveli farkasoknál, és elötörnek az ő lovasai; és az ő lovasai messziről jönnek, repülnek, mint a zsákmányra siető keselyű.

1,9. Mindnyája zsákmányért jön, arcuk előre néz, és annyi foglyot gyűjt, mint a fűveny.

1,10. Kacag ez a királyokon, és a fejedelmek neki nevetség, minden erősséget csak nevet, töltést emel és megostromolja azt.

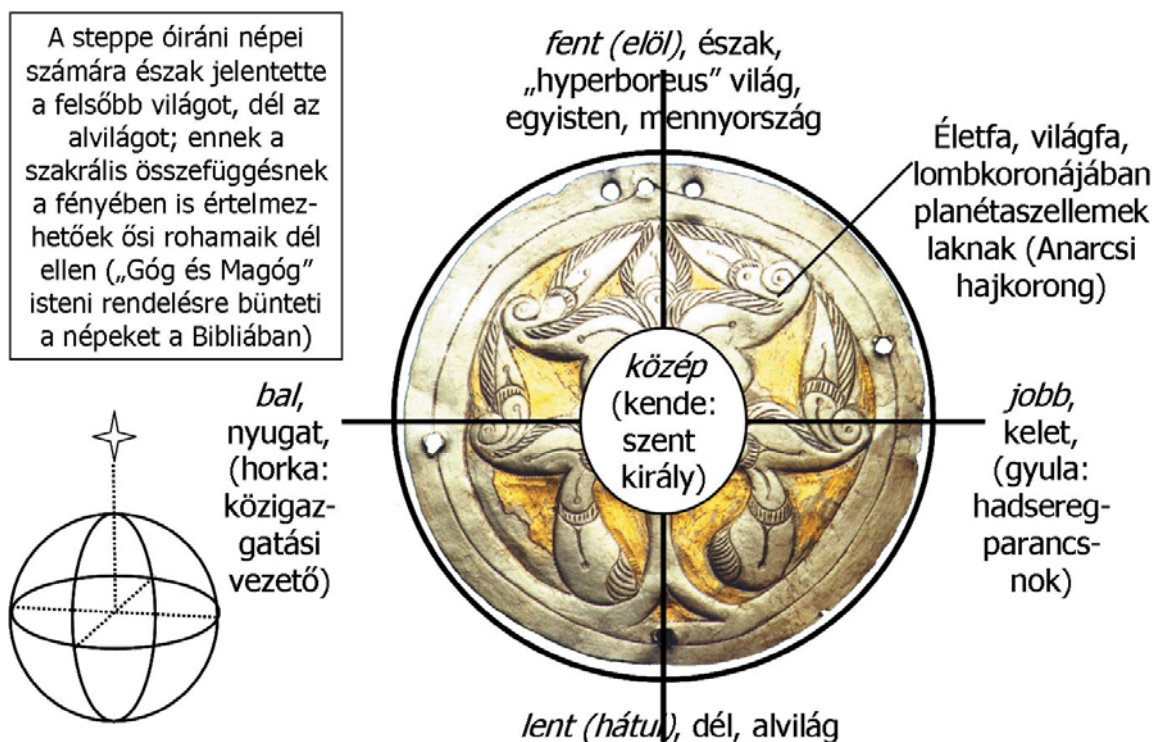
1,11. Majd tovaszáll viharként és elvonul... ő, kinek istene az ő hatalma.

EZÉKIEL PRÓFÉTA KÖNYVE (KR.E. 586-570 KÖZÖTT):

Gógak, Mágóg királyának támadásáról Izrael ellen:

38,15. És eljössz helyedről, a *messze északról* te és sok nép veled, lovon ülök mindnyájan, nagy sokaság és hatalmas sereg.

38,16. És feljössz az én népem, Izrael ellen, mint a felleg, hogy beborítsd a földet; az utolsó időkben lesz ez, és hozlak téged az én földemre, *hogy a pogányok megismerjenek engem, mikor megszenteltetem magam rajtad*, az ő szemük láttára, Góg!

Az ősmagyar világszemlélet vázlata; a Szent Korona keresztpántos kialakításának is ez a szakrális világtengely-összefüggésrendszer az alapja, bár a Korona bizánci-velencei keresztény alkotás; térbe fordítva a *közép* és a *fent* egymásbafonódik

11. A STEPPEI NÉPEK ÉS A KORAI KERESZTÉNYSÉG

Első ízben 1998-ban, a Nagyszentmiklósi kincs kaukázusi kapcsolatairól szóló tanulmányom bevezető részéhez csatoltam néhány korábbi, csak szétszórta megtalálható adatot, melyek a steppei népek és a kereszténység korai találkozásaira vonatkoztak. Igazolni akartam – mert valószínűnek látszott –, hogy a kaukázusi (bizánci fennhatóság alatti grúz, örmény) egyházi művészet megteremtésében szerepet játszhattak a Kazár Birodalom népei is. Ugyanakkor azért is szükségesnek látszott egy ilyen összefoglalót készíteni, még ha csak felvillanásszerűen is, mivel korábban főként a honfoglaló magyarság és a bizánci, illetve a nyugati kereszténység közötti viszonyról foglalkoztak a kutatók, s a steppei népek és a kereszténység közötti viszonyról meglehetősen felületes kép él mind a szakmai, mind a szélesebb közvéleményben, akár pro, akár contra. Így a csíkszeredai konferencia alkalmával most jónak láttam újra elővenni és kibővíteni az 1998-as gyűjtésemet.

A „pogányságunkról” és kereszténységünkéről kialakult kép főként e kettő viszonyának problémás, látszólag nehezen összeegyeztethető oldalára vonatkozik, melynek közismert alapja az, hogy a még kevésbé letelepedett steppei népek eleinte és gyakrabban inkább támadólag léptek fel a már letelepedett, „polgárabb” civilizáció keretei között élő népekkel szemben, miként erről a már mítikussá vált „Góg és Magóg” történet vagy prófécia régóta hírt ad, bár Jeremiás és Ezékiel könyve isten rendelésként írja le „észak népeinek” támadásait. A keresztény középkor, majd a későbbi korok hajlamosak lettek eltúlozni ezt a bibliai híradást, s ma a történetkutatásunk feladata, hogy árnyaljuk, valósabbá tegyük ezt a kezdetlegesebb, elnagyoltabb, bár az ősmúlra vonatkozóan nem teljesen igaztalan képet, csakúgy, mint az Eurázsia délibb és északibb népei közötti „civilizált” és „barbár” különbségtevéseket, hiszen épp a régészet szolgáltat fontos adatokat az északi, steppei lovaskultúrák elődeinek civilizációs vívmányairól (erődvárak, a ló háziasítása, megülése, szekérbe fogása, küllös kerekű kocsik stb.).

Számos, köztük igen korai példát ismerünk a „barbárok” keresztény hitre térésére is. A magyarság őstörténetében, vagy inkább már ókorában szintén felbukkan néhány példa erre, bár legtöbbször nem a közvetlenül néven nevezett magyarokkal kapcsolatban, hanem a rokonnépeink, hunok, ogurok, onogurok keresztény térítésére, akik között viszont ott sejthetjük a korai magyarokat. Természetesen nem kell szebb múltat csinálni magunknak, mint amivel ténylegesen rendelkezünk, s nem kell feltétlenül Szkítia minden „bokrán” keresztény ősmagyarokat látni: a különböző szkíta, szarmata, szabir, hun, türk gyűjtőnevek alatt sokféle, megközelítőleg azonos kultúrájú lovasíjász, sátorlakó, állattenyésztő, legeltető nép élt, eleinte félig már letelepült „irániak”, később vegyesen „turániak” is, akik egyaránt az eurázsiai bronzkor örökösei voltak. Számukra lényegében a Zarathustra-féle tűz- és napvallás jelentette az előkészítést a kereszténységbe való átmenethez, s a tűzkultusz nyomai megtalálhatóak már az andronovói kultúra temetkezéseinél, a Kr. e. 20. században. Csak dióhéjban említem meg, hogy a Zarathustra-vallás és az ókori elő-ázsiai kultúrák kapcsolatáról, utóbbiak keleti elterjedéséről egy ősi hagyományt közvetít több kora keresztény egyházi író: így Epiphanius egyházatyja közli velünk, hogy Nimródot „a görögök Zoroaszternek hívják, s hogy [Nimród] tovább ment keletre és Baktria első telepese lett” (Panarion). Úgy vélem, ezt a még ma is sokak által mesészerűnek tartott közlést alátámasztják már az Sz. P. Tolsztovszki vezette hvárezmi régészeti expedíciók a 30-as évektől kezdődően, majd Viktor Sarianidi feltárásai Merv környékén a 70-es évek óta (Baktria-Margiana régészeti komplexum).

A keresztény egyházi szóhasználatba átment bűn, gyónás, áldozás szavaink *török*, valamint isten, menny, pap szavaink *iráni* eredete is arra vall, hogy a hun-türk és iráni vallás szavai kerültek át a keresztény terminológiánkba; arab írók többször feljegyzik (Ibn Ruszta, Gardézi, Al Dzsarmi, Dzsahani), hogy a honfoglalás előtti magyarság *tűzimádó*, azaz zoroasztriánus volt, akárcsak a pártusok vagy a heftalita hunok és a kusánok. Mint vallási-műve-

lődéstörténeti előzményt, itt röviden még csak annyit említünk meg, hogy az iráni zoroasztrizmusban vagy mazdaizmusban – mely tehát nagy valószínűséggel már az Achaemenida óperzsa kor, illetve a Biblia könyveinek elkészülte előtt létrejött és hatott –, bukkan fel elsőként a világvallások között egy eljövendő világmegváltó alakja, akinek fénytermészetű, napszerű lényre legyőz majdan minden sötétséget.

I. A kora keresztény idők

A ravennai San Apollinare Nuovo egyik mozaikján a *három napkeleti mágust* ábrázolták (lat. *magi ab oriente* = mágusok keletről), amint ajándékaikkal sietnek a megszületett Jézus-gyermekhez. A papok a jellegzetes párthus viseletben jelennek meg: kis körökkel élvarrott, ünnepi szűk nadrág, övvel összefogott mente, palást, főveg. Egyetlen ó- vagy újperzsa vagy egyéb emléken nem viselnek ilyen nadrágot az alakok, mivel a perzsáknál egy hosszú vagy rövid tógaszerű ruhaneműt viseltek, a férfiak is. Valószínűleg több mint sejtés azt feltételezni, hogy volt alapja annak, hogy a Gyermek születését üdvözlő napkeleti mágusokban párthus papokat ábrázoljanak. Először is azért, mert a *mágus* meghatározás mindig az iráni Zarathustra-vallás papjait jelentette a görög, latin forrásokban, és a Jézus születése idején uralkodó *szkíta eredetű párthusok* átvették és továbbfejlesztették Zarathustra vallását.¹ Másodsorban pedig azért, mert, mint említettük, ebben a vallásban régóta létezett a Világmegváltó, Szaosjant eljövételéről szóló prófécia, és emellett a Szűz termékenység- és vízistennő, Anahita képzete, s az utóbbi kultusza igen népszerű volt egész Párthiában és környékén is. Egy, a Kr. u. 4. században lejegyzett hagyomány szerint Szaosjant szűztől születik majd, aki megfürdik a Kaszaója tóban, melynek hullámai csodálatos módon őrzik Zarathustra „magvát.”² A zoroasztriánus párthus papok, akik asztrológiai és szellemtudományukkal felismerték, hogy a Megváltó Palesztinában megszületett, Északnyugat-Irán legfontosabb Anahita-kultushelyéről, Kancából (Síz) érkezhettek Bethlehembe időszámításunk kezdetén.³ Megjegyezzük, hogy a perzsák viszont, annak ellenére, hogy szintén zoroasztriánusok voltak, sokáig igen keményen üldözték a keresztény hitet és hívőket. A párthus uralkodók szinte modern vallási toleranciájának egyik példája később, hogy az Indiában térítő *Tamás apostol* egy ideig a buddhista Gondophares, indo-párthus nagykirály udvarában tartózkodhatott; rossz nyelvek szerint csak azért, mert ács volt és építkezni kellett, de azt hiszem nemcsak az építkezésről cseréltek eszmét a királlyal: erre példa a ma is létező indiai Tamás-keresztények közössége.⁴

II. A hun-korszak

*Szent Jeromos*⁵ általában igen elítélően ír a hunokról, mint „barbárokról”. Nem vádolhatjuk tehát elfogultsággal, amikor 400 táján elégedetten írja római jótevőjének: *Huni discunt psalterium, Scythae frigora fervent calore fidei* – azaz a hunok zsoltárokat tanulnak és Szkítia hidegségét a hit melege tölti be:

„Ma még az egyiptomi Serapis is kereszténnyé lett.... Indiából, Perzsiából és Etiópiából minden órában a szerzetesek tömegei érkeznek. Az örmények letették ijtegezeiket, *a hunok zsoltárokat tanulnak, a fagyos Szkítiát a hit melegíti fel*. A vörös szőke géták [gótok, masszagéta-alánok?] sátoztemplomokat visznek seregeikkel, s talán azért harcolnak velünk egyenlő feltételekkel, mert ugyanabban a vallásban hisznek.”⁶

Jeromos – bár némileg túlzott – nem állított valótlan közhelyeket levelében, hanem tudósítása az egyik első híradás a Kaukázusnál élt hunok keresztény térítéséről. *Movses Dasxuranci*

krónikája, A kaukázusi albánok története ugyanis ezzel párhuzamosan leírja, hogy az örmény egyházatya, Szt. Mesrob (361-441), aki az örmény ábécét is megalkotta, a kaukázusi Albániában (Kelet-Kaukázus) tett térítő útja alkalmával járt az északabbra lakó *kamicik Hep't'alk'*, azaz vörös heftalita törzseknél:

„Ő [Meszrob] élesztette újjá az egyházat és megerősítette a hitet és elterjesztette az evangélium tanítását az utiacsik, az albánok, a lp'inek, a káspiak országában, egészen a Csolay-kapuig, és más idegen törzseknek, akiket Makedón Sándor alávetett és letelepített a Kaukázus-hegység körül, vagyis a gargaroknak és a „*Kamicik Hep't'alk'*”-nak; megtérítette őket a keresztény hitre és imádkozni tanította őket, amit sokáig tudtak, de mostanra elfelejtették. A barbár hegyi törzsek e kiváló igehirdetője és apostola megtanította őket a saját nyelvükön írni.”⁷

A *kamicik* név a középperzsa *karmir khion*-ból került az örménybe.⁸ A fehér hunok mellett tehát léteztek vörös hunok is, ahogy később tudunk fehér és fekete magyarokról.⁹ A színek az égtájakra is vonatkoztak, amerre egy nép különböző csoportjai elhelyezkedtek, Kínában pl. a fehér = észak, a fekete = nyugat, a vörös = dél. Mivel a hunok Kínával szomszédos területekről érkeztek, elképzelhető, hogy rájuk is vonatkoztatható ez a beosztás.

A mind néprajzilag, mind történeti értesüléseit tekintve hitelesnek mondható, ám a szakma részéről itthon és külföldön sajnos eléggé mostohán kezelt Daszuranci-krónika előad egy másik történetet is, miszerint a kaukázusi hunoknak az 5. század elején keresztény főpapja volt, az angol fordítás szerint „érseke” (archbishop). Abban a részben, mely Szt. Zakariás, Keresztelő Szt. János apja ereklyéinek megtalálásáról szól, a szerző – szemmel láthatóan régi dokumentumok alapján – leírja, hogy az albániai Cri (mai Csirjurt) városának templomában nyugodtak az ereklyék, melyek miatt különböző jelek és csodák történtek. A lakók értesültek az ereklyék ottlétéről, elkezdtek azokat tisztelni és sok beteg meggyógyult tőlük. Mikor ennek híre ment, egy perzsa zoroasztrianus mágus érkezett a településre, aki próbálta a maga módján „semlegesíteni” a csodákat és jeleket, de eközben meghalt. „*Ezt a csodát* – folytatja a krónika – *Yunan beszélte el, a hunok [Honk'] főpapja, aki a Maszkutok országából jött, nagyon igaz ember volt, és szemtanúja volt ennek az eseménynek.*”¹⁰ Szt. Zakariás ereklyéit 415-ben vitték Konstantinápolyba, így a fenti eseménynek ez előtt néhány évvel kellett történnie, az európai Hun Birodalom virágkorában.

A Daszuranci-krónika részletes adatokat közöl később is a kaukázusi hunokról, Iszra-yel, albán missziós püspöknek a hunoknál 682-ben tett térítő útjáról szóló elbeszélésében. Ezek a hunok Derbendtől északra laktak, a mai Dagesztán területén. Fejedelmük *Alp-ilut' ver*, a kazár kagán szövetségese. A másik két vezér: *Avcsi tarchan*, és *Khuraszan irt'gin*¹¹. Az örmény krónikás részletesen leírja a hunok vallását is, beszámol a szent berkek kultuszáról, T'angri-khan tiszteletéről, a sámánokról, áldozatokról és különböző vallásos hiedelmekről, de arról is, hogy a hun vezérek kérték az albán püspököt, legyen állandó püspöke fővárosuknak, Varacsannak. Egy részlet a krónikából, melyben a hunok fejedelme és nemesei megtanácskozzák, hogy az albán térítő püspök maradjon városukban:

„A hunok nagyfejedelme bölcsen tanácskozott egész nemességével és birodalmának elöljáróival, és azt mondta: 'Korábban a tudatlanság és a lélek sötétsége vett körül bennünket, és képtelenek voltunk meglátni a világ igazságának fényét. De most az Úr Jézus Krisztus kegyelme elküldte nekünk ezt a püspököt, hogy az életre vezessen bennünket; szavakban és tettekben megfeddett és megbüntetett bennünket isten-

telenségünk miatt, és elvezetett bennünket minden dolgok teremtő Istenének és az ő csodálatos hatalmának megismerésére, melyet egész lelkemmel igazán hiszek és elismerek. Így most hisszük az egy Istent, mennynek és földnek teremtőjét. Vegyünk példának minden országot, mely ebben a hitben él, és a rómaiak nagy királyságát (Bizánc). Mondják, hogy volt egykor egy király, Konstantin, aki Konstantinápolyt építette; mondják, hogy ő volt királyságának első keresztény királya, s hogy egy ilyen hívő férfiúnak az Isten angyala szolgált és e hit segítségével győzelmet aratott ellenségei felett. Ha a keresztény hit erejével ilyen dicsőek és győzedelmesek lehetünk, miért haboznánk hinni az élő Istenben? Itt van ez az ember, Iszrayel püspök, Isten parancsolatainak tanítója. Menjünk hozzá és kérjük meg, hogy maradjon országunkban és tanítson minket.”¹²

A közép-ázsiai heftalita hunok vallási életét a sokszínűség jellemezte, ami szinte általános a steppe egykori lakói között (ugyanakkor még a tatároknál is szokás volt, hogy minden csatlakozott nép papja felszentelte a lovat, mielőtt ősi szokás szerint föláldozták). Ezért írhatták róluk egyrészt, hogy vérszomjas, vad harcosok (Szung jün, buddhista zarándok), akik a lovat részesítik kultikus tiszteletben (Ptolemaios), egy kínai forrás szerint az ég és a tűz szellemét imádják, azaz Zoroaszter követői (pénzeik perzsa stílusú ábrázolásai arra vallanak, hogy az uralkodó réteg zoroasztriánus lehetett), illetve, hogy a heftaliták buddhisták (Wei si, kínai követ), amit bizonyítanak egykori közép-ázsiai városaik fennmaradt emlékei, továbbá – mint Kosmas Indikopleustes, aki járt is köztük, beszámol róla –, hogy nesztoriánusok, mivel a heftalita uralkodó és nagyszámú heftalita keresztény 550-ben követséget küldött Mar Abához (Aba úrhoz), a perzsiai nesztoriánus egyház vezetőjéhez. Szír zsinati iratok is említik 424-ben a mervi és herati (északkelet-iráni), majd 497-ben a gurgáni (Káspitótól délkeletre fekvő) heftalita hun püspökségeket. *Zakariás Rhétor* ugyancsak említi a *Kaukázuson túl lakó hunokat*, akiket heftalitáknak nevez, s akiknél Qardutsat és Mak, albán püspökök jártak térítő úton a 6. század elején. Ekkor az újszövetség egyes könyveit hun nyelvre is lefordították, ami a hun írásbeliség létét határozottan feltételezi.¹³ Kosmas Indikopleustes (Indiautazó Kozma, egyiptomi szerzetes) 510 k. járt Indiában, és ugyancsak megemlékezik a térség számos keresztény közösségéről:

„Indiában észak felé vannak a fehér hunok [gör. leukoi Ounnoi, más néven heftaliták vagy euthaliták]. Egyikük, akit Gollasnak neveznek [Mihira-kula, vagy -gula, uralk. 510-530 k.; mint már 1998-ban utaltam rá, e névben a 'gyula' régi magyar méltóságnevet is sejthetjük – Z.T.Cs.], a háborúba magával visz, mint mondják, nem kevesebb mint kétezer elefántot és hatalmas lovas haderőt. Ő India ura, és a népeket adófizetésre kényszeríti. Egy történet járja, miszerint ez a király egyszer megostromolta az indiaiak egyik szigetszerű városát, amelyet minden oldalról víz vett körül. A hunok királya megvárta, amíg elefántjai, lovai és katonái kiisszák a vizet az árkokból, majd száraz lábbal átkelt és elfoglalta a várost. Ezek a népek nagy becsben tartják a smaragdkövet, és egy koronát díszítenek vele. India országait a Phison folyó választja el Hunniától. Az isteni Írás Indiát nevezi Euilat-nak (Havilah).”

„Még Taprobane-ben is, amely egy sziget Távol-Indiában, ahol az Indiai-tenger van [Ceylon], létezik keresztény egyház, papsággal és

hívók közösségével, de nem tudom hogy vajon miféle keresztények... És hasonlóképpen a baktriaiak és hunok és perzsák között... és szerte egész Perzsiában számtalan egyház és nagyon nagy keresztény közösségek találhatók... és ugyanúgy... a szkíták,... bulgárok... és más nemzetek által lakott országokban, egészen az Okeanosznál fekvő Gadeiráig észak felé vannak hívők és az Evangélium hirdetői, akik tanúságot tesznek a halálból való feltámadásról...”¹⁴

Közismertebb az őstörténet-kutatásunkban a boszporuszi „hun” (valószínűleg kutrigur) testvérfejedelmek viszályának története, már csak azért is, mert ebben az egyik testvért Muagerisznek, vélhetően Magyarnak hívták. A 6. századi Joannes Malalas, antiochiai szír író a Chronographia c. könyvében így adja elő a történetet:

„A boszporuszi hunok királya, Grod (Theophanes, Kedrenos változatában Gordasz és Mouagerisz), aki a rómaiak szövetségese volt, Konstantinápolyba ment, és magától a császártól felvette a kereszténységet, majd ajándékokkal gazdagon ellátva visszatért hazájába, a Boszporusz környékére. A hunok pedig idOLOkat (*labóntesz*, idolum) tiszteltek, melyek ezüsből és aranyból készültek (*eszan gar argüra kai eléktra*, ex argento cum fuerint et electro), s a király ezeket darabokra törte. Erre a papok meggyűlöltek és bevádolták testvérénél, Mugelnél, aki megölte őt.”¹⁵

III. A kazár korszak

Egy 8. század közepéről származó bizánci irat, az ún. Notitia Episcopatum, azaz *Püspökségek jegyzéke* is értékes a „nomád” kereszténység története szempontjából. Nálunk először Moravcsik Gyula említette „Az onogurok történetéhez” c. közleményében.¹⁶ A gót keresztény egyház valószínűleg már az 5-6. században kialakult, s az orthodox kereszténységen belül a 8. századra önálló metropolitát alkotott. Központja a krími Doroszbán volt, és hét püspökséget foglalt magában:

1. a kocirok/kazárok püspöke (Kotzeron; akacirok?)
2. az asztéli püspök (Itil-Volga)
3. a khualész/káliz nép püspöke (Hvárezm, Kát v. Fil városa)
4. az onogurok püspöke (Onogouron, a Kubán-melléken)
5. a „retegi” püspök (Etrek a Káspitól keletre?)
6. a hunok püspöke (Ounnoi, Varacsan)
7. a tamatarchai püspök (Tamany, Krím)

Nicephorus, konstantinápolyi pátriárka leírja, hogy 619 körül a „hunok”, másképp bulgárok fejedelme (Kurt, vagy Kuvrat), Bizánban felvette a kereszténységet.¹⁷ Egy későbbi forrás, a grúziai szentek életrajza (Szt. Abo vértanúsága, 8. sz. vége) ugyancsak azt közli, hogy a kazárok, vagyis Észak országában „*sok olyan város és falu van,... amelynek lakói gondtalanul élnek Krisztus hitében.*”¹⁸

A kereszténységnek, jobban mondva a keresztény gondolatnak egyik legjelentősebb megnyilatkozása volt Keleten a nesztorianizmus mellett a *manicheizmus*. Nem térhetünk itt ki e vallási forma mélyebb tárgyalására, csak annyit jegyzünk meg, hogy a valószínűleg *párthus* származású Mani vagy Manu, a kereszténység és Zarathustra fény-kultuszának nagy egyesí-

tője volt, a kereszténység szellemi tartalmának egyik legnagyobb megértője, bár még sok régi, kereszténység előtti jelleggel. E vallás virágkora az ujguroknál, egy eredetileg óiráni népnél köszöntött be (ma is találhatók szőke, kékszemű típusok közöttük), amikor Bögü kagán 763-ban néhány évtizedre országa vallásává nyilvánította a manicheizmust; számos nagyszerű, miniatúrákkal díszített manicheus könyv is készült az Ujgur Birodalomban.¹⁹ A középkori Európába is eljutott a Barlám és Jozafát legenda – a benne szereplő, egyszarvúról szóló példabeszédet később Tolsztoj is kedvelte –, melyben a bölcs remete, Barlám a kereszténység eszméire tanítja Jozafát királyfit, akinek élettörténetéből Buddha alakjára ismerhetünk (Jozafát ~ bodhiszattva). Bár a 8. században élt szír Damaszkuszi Szt. Jánost tartják szerzőnek, a történet valószínűleg inkább manicheus eredetű, amire utal a buddhista elem, ugyanis, a buddhizmus inkább Közép-Ázsiában volt a kereszténység riválisa, mint Szíriában. A legenda egy tipikus manicheus mondata: „*Az balgatagok azokat, melyek vannak, megútálják, olymint nem vónának; azokat pediglen, melyek nincsenek, igyekeznek hozzájuk ölelnie. Valaki azért meg nem kóstolandja azoknak édességit, melyek vannak, nem tanulhatja meg azoknak bizonságit, melyek nincsenek. Ennekutána sokat szóla [Barlám] a királynak előtte Urunknak embörré lételéről és az hitről.*”²⁰ A manicheus vallás egyik jellemzője az a régi szellemi képességen alapuló sajátosság volt, mely a látható dolgokban még isteni-szellemi lények, erők kifejeződését észlelték.²¹

A pannóniai avarok a 800-as évek elejétől veszik fel fokozatosan a kereszténységet, miután a frankok csellel megtámadják és legyőzik őket, kincseiket pedig elhordják. Utolsó ismert kagánjaik neve is keresztény, bibliai név: Theodorus, Ábrahám. Az Annales Alamannici adatát a „keresztény hunokról” (Gens Hunorum christianitatis nomen aggressa est. MG. SS. I. 50.), ami keresztény avarokra vonatkozik, szószerint átvette az *Annales Weingartenses* írója és Annalista Saxo, majd Eccehard.²² A Fuldai Évkönyvek szerint a pannóniai avarok 903-ban a magyarok hatására visszatértek az ősi hitre.²³

IV. A honfoglalás előtti magyarság

A szláv Metód-legenda szép epizódja *Metód és az „ugor král”* találkozásáról 882-ben, minden bizonnyal Álmos fejedelemről szól, ami jelzi, hogy a kereszténységhez ekkor sem csupán ellenségesen viszonyultunk:

„A szlávok apostolának, Metód püspöknek életiratában, ami egyik tanítványának műve, s alig néhány évvel Metód 885-ben bekövetkezett halála után, még Álmos fejedelem életében keletkezett, érdekes epizódról olvashatunk. Eszerint 882-ben, tehát abban az időben, amikor a magyarság már nemcsak bizánci, hanem frank-német szövetségben is harcolt, s éppen előző évben már a kabarokkal együtt vettek részt egy Bécs környéki hadjáratban – Metód püspök a magyarok királyával találkozott. Az idevágó szövegrész, melyet oly sok külföldi történész igyekezett már a múlt században minden módon frank, német, majd szláv uralkodókra magyarázni, a legújabb, pontos fordítás szerint világosan magyar királyról beszél. Az esemény akkor történt, mikor Cyrill bátyja, Metód, Konstantinápolyba utazott: „*Midőn pedig a magyar király (ugor kral) a dunai részekre érkezett, látni akarta (Metódot). És midőn némelyek mondták, és úgy vélték, hogy ezt nem éli túl kinszenvedések nélkül, elment hozzá. Ő pedig, mint uralkodóhoz illik, azonképpen tisztességgel, fényesen és örömmel fogadta. És beszélgetve vele, miként ilyen férfiaknak illett beszélgetni, megszeretvén, megcsókolván, és nagy ajándékokkal elbocsátotta,*

mondván néki: emlékezzél meg mindig rólam, tisztelendő atya, szent imáidban.” (Metód-legenda, Király Péter fordítása.) A korábbi történetírás, mely Bulcsú elbeszélésének és Konstantin császár feljegyzéseinek hatása alatt nem figyelt eléggé a magyar hagyományban (Anonymus és a Zágrábi Krónika) határozottan fennmaradt emlékre Álmos fejedelemségéről, s úgy hitte, hogy a magyarok először 895 körül, közvetlenül a honfoglalás idejében választottak maguknak uralkodót, ezt az adatot nem becsülte. Mi azonban, tudva, hogy Álmos fejedelemsége legkésőbb 860 körül már létezhetett, sőt, 882-ben trónörökös fia, Árpád is túl volt a harmincadik életévén, semmi feltűnőt nem látunk abban, hogy a magyaroknak 882-ben már lehetett királyuk. Hiszen ez még az arab megfigyelők lehető legkésőbbi, 870 körülre datált észrevételeivel is egyezik. Abban sem találunk különösebben feltűnőt, hogy – akár a szent fejedelem: Álmos vagy fia, Árpád volt ez a királynak nevezett magyar főember – a keresztény püspököknek nem esett bántódása, sőt, nagy megbecsülésben részesült. A szöveg nem említi ugyan a magyar király nevét, és lehet vitatkozni arról is, a főfejedelemmel találkozott-e Metód vagy valamelyik alsóbb méltóság viselőjével. Mi a jelenet leírása nyomán, mely uralkodóhoz illő fogadtatásról beszél, úgy hisszük, hogy itt a Turul-nemzetség egy tagja beszélhetett a püspökkel.”²⁴

Meg kell jegyezni, hogy a morvák viszont elűzték Metódot, aki 885-ben elhunyt. Metód társának, Cyrillnek is volt találkozása a magyarokkal, amikor egy ízben a kazárokhoz igyekezett: a források szerint 860 körül a Chersonesztól (Krím) északra portyázó ugor csapat elfogta, de nagylelkűen elengedte. Cyrill 862-ben hunyt el. A Metód-legenda Álmos fejedelemre mint „ugor král”-ra vonatkozó adatát megerősíti Anonymus krónikája, mely szent emberként ábrázolja Álmos fejedelmet, ami elsősorban valóban a névadó álomnak köszönhető, de összefügg azzal is, hogy régi, szakrális királyaink egyszersmind ősvallásunk főpapjai is lehettek. A turulmadár és a fénylő, messzeáradó patak képe – mely elsősorban egy szellemi realitást fejez ki – egy jelentős, nagy individualitás megtestesülését adja hírül, de Álmos spirituális mivolta a szláv forrás fényében sem tűnik keresztény túlzásnak.²⁵

Rokon- és szövetséges népeink tehát, elsőként a hunok, majd az onogurok, kazárok, kabarok/kálizok már az 5. századtól megismerkedtek a kereszténységgel, majd néhány emberöltő múlva saját püspökségekkel rendelkeztek a keleti ortodox egyházon belül, s már ekkor adhattak fiaik közül papokat, segítőket egyházi szolgálatra, mint ez szokásban volt. A magyarság első kárpát-medencei temetkezéseiben ott találjuk a keleti kereszténység részleges felvételének jeleit, a kis, bronzból öntött corpusokat, melyek arra utalnak, hogy az ómagyarság egy része nem valamilyen egyházi-katonai kényszer hatása alatt vette fel korábban a kereszténységet, hanem önszántából, felismerve annak magasabb, szellemi tartalmát. A honfoglalás utáni nyugati hadjárataink sem a kereszténység ellen irányultak, hanem egyfelől zsoldosokként vettünk részt a nyugati fejedelmek viszályaiban, s ennek során a szabad zsákmányszerzés megengedett volt, másfelől szerepet játszhatott ezzel együtt az avar kincsek visszaszerzésének szándéka is, melyekről az alig száz éve kifosztott avarok maradékai beszámolhattak a honfoglalóknak. Később részben Géza fejedelem, majd István király államalapító s a magyarságot a jövőnek megtartó akarata szerint a nyugati kereszténység lett a nemzet hitéletének fő forrása. De nem is az a lényeges, hogy a nyugati vagy a keleti kereszténységről van szó. Egy a lényeges, legalábbis a jóakarátú, értő emberek számára: Krisztus, aki nem csupán valamely vallásfelekezet „alapítója”, hanem a részrehajlás

nélküli igazságra és egyszersmind szeretetre, egymás iránti nyitottságra, szívbéli közvetlenségre vezérlő igaz istene, erőt adó forrása lett minden embernek, „szkítának, görögnek, szolgának, szabadnak,”²⁵ mint az evangéliumok és egyházaink közvetítik. Eddigi kutatásaim alapján úgy vélem, hogy Krisztus megértésére, az egykori „monoteisztikus” felfogásmódból az individuum társadalmi tiszteletéhez vezető lelki útra „veleszületett” képessége volt és van a szkíta-utód magyarságnak. Ebből a hatalmas krisztusi erőforrásból sok minden vár még felfedezésre, megvalósításra a jelenünk és jövőnk számára. A hit formái átalakulhatnak, de a szellem, amely áthatja őket: örök.

Jegyzetek:

¹ Ismeretes, hogy a párthusok sok mindent továbbvittek a korábbi idők hagyományaiból, és a Mithras-misztériumok a párthus korban kerültek előtérbe; ezekben hasonlóképpen szerepet játszott a testet és a vért szimbolizáló kenyér és bor, mint később a kereszténységben.

² A hagyomány egy *ezoterikus*, nem fizikai összefüggésre utal Zarathustra és a később születő Megváltó között. ld. a legendát: Eliade 1995; ld. még részletesebben Z. Tóth Csaba: A két Jézus-gyermek és lényük kialakulása az Evangéliumok és a szellemtudomány fényében, Országépítő, 1998/4. (www.orszagepito.hu). Valójában ez, vagy ez is figyelemreméltó Jézus származásának történetével kapcsolatban, nem az, hogy párthus volt-e; ez utóbbit Jézus családfája teljességgel cáfolja. Másfelől nem indokolt épp az Ő „nemzeti hovatartozását” firtatni, hiszen istenemberként felette állt az embereket elválasztó bármilyen származásbeli különbségnek. A fizikai származás feletti krisztusi Szent Szellem eljövételét, belépését az emberi szférába később a pünkösdi csoda is megnyilatkoztatja – feltéve, ha valaki hajlamos befogadni, megérteni annak titkát, az egymás „nyelvén” szólás, az egymás gondolataiba, lelkületébe való behelyezkedés, az azonosulás, együttérzés új képességének világtörténelmi születését, azt, hogy ez a képesség a szabad emberi akarathoz, az igazi, egoizmus feletti éntudathoz van kötve, vagyis lényegében nem atavisztikus, nem adott, akarni kell, hogy legyen. Az emberiség történelme fordul meg valóban azon, hogy ezt megértjük vagy sem. Ha nem, akkor jön a "mindenki-háborúja-mindenki-ellen" az örökletes, földi különbségek jegyében. Krisztus mély megértése a jele annak, hogy valaki, egy ember vagy akár egy nép hol áll az emberi fejlődésben, bár ez a megértés nincs kötve tételes vallásokhoz, bárkit, bármikor megtalálhat, ha az ember szellemi keresőként, vagy akár a mindennapi élet mélységeiben, megpróbáltatásokon keresztül elébe megy. Ugyanakkor az is az igazsághoz tartozik, hogy a keresztény egyházak nyújthatják a Krisztus Jézus lényébe való közvetlenebb behelyezkedés lehetőségét.

³ V. ö. szerzőtől: *Egy szkíta díszítőmóttívum elemzése*, Országépítő, 1997/3-4; valamint Ghirshman 1985, Eliade 1995.

⁴ Baktay 1981; ld. még Szt. Jeromos: Krisztus, aki mindenütt jelenvaló, „*ott volt Tamással Indiában is...*” (LIX. levél Marcellához). Ennek a gondolatnak a félreértéséből keletkezhetett a legenda, miszerint Jézus a halála után „Indiába ment.”

⁵ Jeromos Stridoniusban, egy adriai kisvárosban született, Aquileia közelében 342-ben, és Jeruzsálemben hunyt el 420-ban.

⁶ Epistola ad Laeta, CVII. 2, 3., AD 401 v. 402 körül; a levél egy római matrónához, Laeta-hoz íródott, aki a hun invázió miatt menekült el családjával; Jeromos tanácsokat ad az asszonynak leánya neveléséhez és a pogány apa keresztény meggyőzéséhez, majd a levél a kereszténység terjedéséről szóló beszámolóval végződik. A géták valószínűleg a keleti gótokat jeletik (ld. Jordanes: *Getica*, A gótok története)

⁷ Movses Dasxuranci: *History of the Caucasian Albanians*, 1961, I. könyv, 27. fej. 54-55. old.: *Szt. Meszroból és társairól szóló elbeszélés*; Szalmási Pál: *Moses Kalankatvaci a kaukázusi hunok vallási kultuszáról*, Keletkutatás, 1974, és Turán 2009/2., újabb részletekkel. A kaukázusi hunok nyilván a meglévő rovásírásuk mellé vették fel az albán írást.

⁸ Czeglédy Károly: *Kaukázusi hunok* 1955.

⁹ Ld. 23. jegyzet.

¹⁰ Dasxuranci, I. könyv, 18. fejezet, p. 33; Dowsett szerint Markwart is elfogadta ezt a kézirati verziót, bár valószínű, hogy maga a főpap görög volt, esetleg alán, hiszen a „maszku” név az alánnal szinoním masszagétát jelentette.

¹¹ Khoraszan tartomány hun hercegéről lehet szó; herceg szavunk eszerint hun eredetű, sőt ílymódon valószínű, hogy a német herzog szó is az Attila korabeli hunoktól ered.

¹² Dasxuranci II. könyv, 42. fejezet, p. 166., ld. Turán 2009/2.; Prokopius és Agathias e hunokat szabi-roknak is nevezi, ami ha nem is teljesen, de részben bizonyosan igaz volt (v.ö. a szabi-rokat vagy szovárdokat már az 1-2. században a Don-Meótisz vidékén említi Plinius és Ptolemaios, Sardi Scythae, ill. Suardenoi néven, s Ptolemaios tőlük kissé délebbre, a Volgától keletre helyezte a Materoi, azaz nagyon valószínűen a magyar népet, Z. Tóth

Csaba: Magyarok, szovárdok a 2. századi Szármáciában, Mikes International, www.federatio.org, előkészületben).

¹³ Kmoskó Mihály: Szír írók a steppe népeiről. Bp., 2004., Balassi kiadó, p. 100-101.

¹⁴ Keresztény topográfia (Krisztianike topografia), XI. könyv, 370-372, III. könyv, 118-121.

¹⁵ Malalas XVIII. 160-162., in: *Scriptorum Historiae Byzantinae*, ed. B. G. Niebuhr, Bonn, 1831; az idolok, összobrok a kaukázusi hunoknál is megvoltak a Dasxuranci-krónika szerint; az ún. zbrucsi idol, melyet 1848-ban a délkelet-lengyelországi Zbrucz-folyó partján találtak, oldalán tipikus, magyar P-függesztőfüles szablya, alatta lóábrázolással, valamint a figura kezében ivókürttel és bajuszos, kalapos magyar legények domborműves faragásaival arra utal, hogy ez egy magyarok által állított összobor lehetett, mely a folyó áradása vagy szándékos rombolás miatt a folyómederbe került; ld. Alexis A. Zacharow, *The Statue of Zbrucz*, in: *Eurasia Septemtrionalis Antiqua*, 1934 IX. p. 336; ld. még a Muager névről: Moravcsik Gyula: Muagerisz király, Magyar Nyelv, XXIII. 1927. A boszporuszi hun-ogurok arany és ezüst összobraira vonatkozó malalas-i közlés megerősíti, hogy a steppei lovasnomádok szoborállítási szokására utal a nyugat-szibériai Arany Anyáról szóló legenda (or. Zolotaja baba, oszty. Szarnyi naj), melyet az osztjákoknál jegyeztek fel a 16-17. századi nyugati utazók, Herberstein és Guagnini, s amelynek ábrázolása megjelenik azután a korabeli térképeken is (Mercator, Blaeu). Mivel az obi-uráli ősnépek nem ismerték a fémművességet, saját szavaik sem voltak a fémekre (pl. az ezüstöt gyakran sobernek nevezték szabir rokonnépünk nevére), így az Arany Istennő szobrának ez a legendája megerősíti azt is, hogy a transzuráli térségben egykor élt magyarsághoz vagy szabir-magyarsághoz, illetve valamely hun-ogur néprészünkhöz is kapcsolható e legenda, s hogy valóban már igen régóta rendelkezhattunk egy 'Boldogasszony'-kultusszal (ld. Kézainál Nimród felesége *Eneth*, „Ünő”, Szarvasünő).

¹⁶ Moravcsik Gy., *Az onogurok történetéhez*; v. ö. Sz. P. Tolsztov, *Az ősi Chorezm*, Bp., 1950, térképpel.

¹⁷ Nicephorus, *Breviarium Historicum*, CSHB, D. Petavio Interprete, p. 14., 27, 38-39, Kuvrat fiáról, korábbi lakóhelyükről, az avarokkal való összetűzésükről, egy részük, a kutrigurok, a görögországi Neopatrász városa környékére költöztek Kuber vezetésével, ők a „Csabamagyarok” Anonymus krónikájában (45. fejezet).

¹⁸ *Az életadó oszlop – grúziai szentek és vértanúk legendái*, 1990, Szombathely (szerk. Bíró Margit)

¹⁹ Ld. Kmoskó M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, I/1. p. 106., 248. lábjegyzet; a manicheus iratokról legutóbb ld. Zsuzsanna Gulácsi: *Medieval Manichaeism Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Nag Hammadi & Manichaean Studies, Brill, 2005.

²⁰ Kazinczy-kódex, *Legenda Aurea*, 1526.

²¹ V. ö. Rudolf Steiner: Aquinói Tamás filozófiája. 3 előadás, Dornach, 1920. május 22-24; az első előadásban van szó Szt. Ágostonról és a manicheizmusról (GA/Összkiadás 74. kötet, más írásokból ld.: www.rsarchive.org, angolul). V.ö. a teremő egyisten képzete az avarok esküjében, ld. Szádeczky-Kardoss I., az 579. évnél.

²² Hóman B.: A magyar hún-hagyomány és hún monda, 1925., 3. fejezet.

²³ Sebestyén László: Kézai Simon védelmében, Bp., 1998.

²⁴ Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Bp. 1987.

²⁵ Az újabb, megalapozott észrevételek arra készítetnek, hogy megváljunk egyik korábbi feltételezésünkől, mely szerint az orosz krónikában a 882. évnél szereplő „Olma udvara az Ugor-hegyen” megjelölés a honfoglaló Álmos fejedelmünkre vonatkozna. Hölbling Tamás (2010, I., p. 33) logikus módon rámutatott, hogy itt a 12. századi Álmos hercegről, I. Géza király fiáról lehet inkább szó, aki egy ideig Kijevben tartózkodhatott. Ugyanakkor ez nem zárja ki, hogy a honfoglalás előtt is lehetett hosszabb kijevi magyar tartózkodás. Az „Ugor”-hegy mai neve Aszkold-domb (Aszkoldova mogila), a Dnyeper jobb partján. Ld. Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. 1916. A térség magyar jellegű régészeti leletei pl. a csernyigovi ivókürt, az Ingul-menti, gusinói, gulbisói lovastemetkezések karddiszítványai, övveretei, Bakay, II. 1998., p. 313-316. Megj.: a szláv és bizánci krónikákban található „ugor, ugri, ungri” népvét a 19. században gyúrta egybe a korábbi nyelv- és történettudomány a finneknél, s így lettek a „finnugorok”. Azonban az ugor elnevezés eredetileg mindenütt az ogur-törökökre – kínai forrásokban tie-lő, tingling, valószínűleg az ókori Tagar-kultúra utódnépe – vonatkozik, akik a hunokkal, vagy a hunok, türkök nyomására jelentek meg Kelet-Európában, és később a magyarság egy részét adták – meglehet, az uráli népekkel közössé vált nyelvvel –, köztük az onogurokkal, a „tízugorokkal”. Az onogurokkal mind a Meótisznál, mind a Kárpát-medencében találkozhattunk, krónikáink „gűnynévként” említik ebből eredő „hungarus” nevünket, melyet külföldiek is alkalmaztak ránk, valószínűleg azért, mert a magyar nevet senki idegen nem tudja rendesen kiejteni. A turul névhez ld. *Sahname*, Királyok könyve, ahol Bahrám Górra perzsa sah kedvenc solymát hívják Tugralnak, melyet a kínai császártól kapott ajándékba (első magyar kiadás, 1959, Bahram Górra szerelmei c. rész).

²⁶ Kol. 3,11., és Gal. 3,28.

Felhasznált irodalom:

Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai*, II., 1998. Miskolc
Baktay E.: *India művészete*, Bp., 1981.

Cosmae Indicopleustis (Aegyptii Monachi): Christiana Topographia, Migne Patrologia Graeca, 1897.
 Czeplédy Károly: *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok* (Studia Antiqua II. 1955)
 Movses Daszuranci: The History of the Caucasian Albanians, London, 1961, Oxford Univ. Press, transl. C. J. F. Dowsett.
Az életadó oszlop – Grúziai szentek és vértanúk legendái (ford. Bíró Margit, Szombathely, 1990)
 M. Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története*, I-II-III. (Bp. 1995)
 Fehér M. Jenő: *A korai avar kagánok* (Buenos Aires, 1972.)
 Roman Ghirshman: *Az ókori Irán* (1985)
 Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún monda*. Bp., 1925.
 Hölbling Tamás: *A honfoglalás forráskritikája*, I-II., Bp. 2010.
 Kmoskó Mihály: *Szír írók a steppe népeiről* (Bp. 2004), Mohamedán írók a steppe népeiről, I-II., Bp. 1997, 2000.
 Márki Sándor: *Szt. Paulinus és az avarok* (Századok, 1904); uő: *Paulus Diaconus* (Századok, 1897)
 Moravcsik Gyula: *Muagerisz király* (MNY. XXIII.1927); uő: *Az onogurok történetéhez* (MNY. 1930)
Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai (ford. Hodinka Antal, 1916; eredeti nyelven ld. Povest vremennyx let, Im Werden Verlag, Moscow-Augsburg 2003, az interneten is: http://www.imwerden.de/pdf/povest_vremennyx_let.pdf)
 Panarion of Epiphanius of Salamis, 2nd ed. 1997., Brill, transl. Frank Williams.
 Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem bizánci forrásai*, Balassi, Bp., 1997.
 Z. Tóth Csaba: *A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet*, I-II., Országépítő, 1998/2,3. (www.orszagepito.hu)

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET-KUTATÁS ÉS JÖVŐJE

– HELYZETKÉP ÉS ÁLLÁSFOGLALÁS –

Híven a régebbi és az újabb, érvényes kutatási eredményekhez, szeretnénk nyomatékosan kifejezésre juttatni, hogy a „*finnugor*” elmélet túlzásai végképp tarthatatlanokká váltak. Ez az elmélet az elmúlt hosszú-hosszú időszakban, mintegy 150 év alatt a magyar tudományosság egén a mindenkori elnyomóink – Habsburg, szovjet – segédletével, fokozatosan egy nyelvtudományi részizagzságból egyetemes dogmává nőtte ki magát, elzárva a magyarság eredetének elfogulatlan kutatási lehetőségeit. Ez az elmélet, mely mind etnikumunk, de nyelvünk eredetével kapcsolatban is túlzásokba, az egyoldalú következtetések hibájába esett, a nemzetközi tudományos életben, közgondolkodásban is gyökeret vert, míg a magyarság őstörténet-kutatásának más vonulatai nem képviselhették magukat hasonló érvényre. Ez okból is, a más nézetek olykor túlzásokkal, egyoldalúságokkal és politikai felhangokkal terhelten jelentek meg, ugyancsak ártva az igazsághoz és a tényekhez való hűség tudományos elvének, függetlenül attól, hogy egyébként jogosak voltak-e vagy sem. Erre a jelenségre már TELEKI Pál figyelmeztetett *A Turán földrajzi fogalom* című tanulmányában (1918, újraközlés: Turán 2009/4). Ílymódon előfordult, hogy a vitatkozó felek részizagzságok alapján tettek általános érvényű kijelentéseket egymás, és ugyanakkor saját maguk – és a magyar őstörténet... – hitelének rovására. Azonban a lovat is „középen” üljük, nyergeljük meg, nem a jobb- vagy a bal oldalán. Meggyőződésünk, hogy szakítani kell az eddigi gyakorlattal, mely részben a magyar adófizetők (egyházi és világi adófizetők) pénzén, indokolatlanul nagy teret ad a finnugor-teóriának és propagandának, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy nyelvünk más népekkel közös, vagy hasonló elemeinek kutatása továbbra is fontos, hiszen ténylegesen vannak hasonló nyelvi elemeink mind az iráni, mind a török, mind pedig az uráli vagy egyéb népekkel, mely hasonlóságok tükrözik a magyarság ősi kapcsolatait ezekkel a népekkel.

Az utóbbi évtizedek kutatásai ugyanakkor azt is megmutatták, hogy ma már nem pusztán a finnugor eredetteória képezheti vita tárgyát, hanem a tudományos téren régóta pályán kívül rekedt hun „eredetünk” elméletét is alaposan felül kell vizsgálni, hiszen már a középkori krónikáink sem egyértelműek ebben a kérdésben (bár a hunok kutatása mindenképpen nagyobb teret érdemel mint eddig). Legfőképpen az alexandriai csillagász, matematikus és földrajztudós, Claudius Ptolemaios Kr. u. 2. századi Geográfia c. műve nyomán kell átértékelnünk a hun-magyar eredethagyományt. Ptolemaios ugyanis a Don és Volga vidékére, Ázsia és Európa határára, és egymás közelébe helyezte a *Mater* és a *Szuard*, azaz nyilvánvalóan a magyar és a szavárd népeveket, a hunok nyugatra érkezése előtt mintegy 200 évvel. Ezt igazolják mind az antropológiai, mind pedig a legújabb, a végső szót kimondó genetikai kutatások, melyek mind az uráli, mind a törökös népektől távol határozták meg nemcsak a mai, hanem a honfoglaló magyarságot is (Tóth Tibor, 1965, 1969, Éry Kinga, 1982, Semino et al., 2000). Ptolemaiosnál szerepel ugyan egy „khuni” népnév is a Volgától jóval nyugatabbra lévő Dnyeper folyamnál, melyet néhányan a hunokra vonatkoztatnak, ez azonban bizonyosan nem jelentheti a hunokat, hanem valamely más, óiráni, szkíta-szarmata népnév lehet az alapja (esetleg Anonymus őskunjai/kumánjai, akik jól azonosíthatók Éry Kinga honfoglaló C-csoportjával). Krónikáinkban a Hunor-Magor testvérpár mondája tehát – mint ahogy maguk a nevek is sugallják – két külön nép törzsszövetségére, uralkodóházainak dinasztikus kapcsolatára utal, mely a hunok 4. századi európai megjelenése után jött létre, míg a korábbi, magyar őstörténetünkről a Don-Meótiisz vidékéhez és a Nimród névhez kötődő szkíta, elő-ázsiai hagyomány beszél, összhangban a krónikásaink által hangsúlyozottan

felhasznált ősi forrásokkal, de a modern régészet eredményeivel is (Tolsztov, Sarianidi), noha „szkíta” helyett az ősmagyarság esetében nagy valószínűséggel részben saurómata-szarmata értendő. Az európai hunok „szkíta” mivoltának feltételezése sem állja meg a helyét, csupán egy szűkebb értelemben: a hunoknak legfeljebb a vezető rétegét vagy egy részét képezhették az Altáj-hegység vidékére és Közép-Ázsiába eljutott szkíta, ősiráni hsziong-nuk (ld. még a „sárga hajú” szkíta kusánokat, vagy a több száz szökés, europid múmia-leletet a Tarim-medencében, Kr.e. 2000 tájáról). A belső-ázsiai „hunok” a források és a régészet tanúsága szerint túlnyomórészt a mongoloid nagyrasszhoz tartoztak, mely azonban – noha a hunok bizonyíthatóan kapcsolatban voltak az ősmagyarsággal, meglehet a hun dinasztiaival rendelkező ogurok, onogur-bolgárok, vagy az avar-hunok révén – a honfoglaló magyarságnak ugyanolyan elenyésző arányú része volt, mint a szibériai „finnugor”. Nagy valószínűséggel az őstörténelem mítikus Irán-Turán ellentéte, a Biblia „Góg és Magóg” legendája eredetileg a két eurázsiai nagyrassz, az europidok és a mongoloidok vallási-törzsi-területi indíttatású háborúskodásából fakadhatott (Zarathustra vs. régi „avesztai” szemlélet, „civilizált vs. barbár”; Bongard-Levin és Grantovszkij utaltak rá, hogy szoros párhuzam áll fenn a Máhábharáta Hold-nemzetségének rokon családai és a Sahname Irán-Turán testvérháborúja között), melynek kései megnyilatkozása volt a hunok, majd a tatárok átmeneti nyugatra özönlése. Hozzá kell tenni, hogy a Biblia a „civilizáltak” isteni büntetésének tartotta pl. a médek, káldeusok, szkíták, kimmerek támadásait is Asszíria/Babilon, Jeruzsálem ellen (Jeremiás, Ezékiel), illetve egyfajta „revans-háborúként” is felfoghatjuk ezeket, ha figyelembe vesszük, hogy pl. a szkíták a kisázsiai, protoiráni vagy iráni hettita birodalomnak az asszírok csapásai alatti összeomlása, Kr.e. 1200 után bukkannak föl a Kaukázus, Pontus és az Altáj-hegység vidékén (v.ö. Mészáros Gyula: Chattiak és scythák). A részleges „turáni” elem a magyarsághoz főként a hunok révén kerülhetett, s egy feladatot jelenthet önmagunk jobbítására vonatkozóan, az eredeti, „árja” minőségeink szerint.

Túlzónak látjuk azt is, ahogyan újabban a genetika eredményei alapján néhányan a magyarság egészének *ab ovo* kárpát-medencei „őseredetéről” beszélnek, vagy-vagylagos alapon („Kárpát-medence vagy Szkítia”). Tény, hogy az Árpád-kori vezető réteg N1a Y-DNS haplocsoportja arra mutat, hogy a honfoglalók egy része valóban „visszatért” Európába, és az is igaz, hogy a honfoglalók találtak a Kárpát-medencében korábbi népességet (a szarmatákat, a hun „rokonság” emlékét jogosan őrző ogur-kutrigur-eszkil székelyeket, avarokat, fehér ogurokat és más népcsoportokat), akik nagyrészt a középső és alsóbb néposztályokat adták. Ugyanakkor az is igaz, hogy a másik jellegzetes „indoeurópai” haplocsoport, az R1 és sorozatainak (R1a, R1b) hordozói, a genetikai kutatások szerint Közép-Ázsiából indultak őskori vándorútjukra nyugat és észak felé, tehát lényegében a Turáni alföld területéről (bár ez sokkal későbbi elnevezés), kb. 25.000 évvel ezelőtt (mai magyarságnál az R1a gyakorisága 32,5%, ez a domináns, ill. az Eu19 génjel 60%-kal). A genetikai kutatások által megnyílt reális – bár nagyon összetett, és a későbbiekben bizonyára tovább finomodó – történeti-etnikai távlatok alapján tehát beszélhetünk többlépcsős nyugatról keletre vándorlásokról, majd visszavándorlásokról is. Innen adódnak az őseurópai és őseurázsiai europidok közös ember-tani, genetikai jellemzői, mint ahogy erre már többen rámutattak, bár ebből ugyanúgy nem érdemes „aktuálpolitikát” csinálni, mint a finnugor származáselméletből, mert az embereket nem származás, hanem életszerű szellemi-szociális alapon lehet összekapcsolni, már a kereszténység felvételekor ez volt a döntő. Ezzel *együtt* van szükség a nemzeti-történeti tudat reális alapokra helyezésére, kulturális hagyományaink szabad és méltó ápolására (amibe beleértendő az is, hogy a hun Attila nagykirálynak, akiről korántsem csak negatívan emlékeznek meg a külföldi történeti források, szobrot állítunk; osztrák szomszédaink ebben is megelőztek bennünket a tullni Niebelung-szoborcsoporttal...).

A jelen pillanatban a következő főbb területek *részigazságaival* rendelkezünk a magyar őstörténet, etnogenezis kutatása terén:

1. az *ősmagyarság* proto-iráni, majd kazahsztáni és észak-káspi „őshazái” (Szin-tasta-Andronovó-kultúra, majd szauromaták és szarmato-kusánok), szoros kapcsolatban a feltehetőleg hozzánk hasonlóan proto-iráni, szkíta-szauiromata *szovárdokkal*, törökösen (?) szabirokkal (ld. a dél-uráli és nyugat-szibériai bronz- és vaskori kultúrákat s ezek elsődleges déli, délnyugati kapcsolatait Kelet-Anatólia, a Kaukázus, az északi Pontus-mellék és az Aral-tó térsége vonatkozásában)
2. a Volga-Káspi-Dél-Urál vidéki „mag-magyarsághoz” a középső szarmata korban csatlakozó újabb *szkíta-szarmata* népelemek (közép-ázsiai pamiro-ferganai típusú szaka, masszagéta, kusán, esetleg már ótörök törzsek)
3. a *szarmata* *alánokkal* (AD 375 előtt), majd az iráni-török-mongol keveredésű *hunokkal*, *ogurokkal/onogurokkal*, és az iráni *kadocsákkal* való kapcsolataink (AD 375 után)
4. az ótörök *kazárokkal*, kelet-iráni „*kabarokkal*” vagy *kálizokkal* (hvárezmiekkal) való kapcsolatok (8-9. századtól), beleértve kaukázusi és kelet-európai kapcsolatainkat (szlávok, gótok, újabb késő szkíta elemek, Dnyeper-környéki „őskunok”, ruszok)
5. egy feltehetőleg nagyon korai (bronzkori, ld. 1. pont) területi közelségből, szomszédságból adódó *közvetlen*, vagy más népek (szabirok, onogurok) révén létrejött *közvetett* kapcsolat tanújelei az *uráli* népekkel, elsősorban a nyelvhasználat terén („finnugor” terminus pontatlan, mert egybemossa az ótörök ogurok és az uráli-paleoszibírid jugorok egymástól nagy valószínűséggel független elnevezését); nyelvünk bronzkori örökség, mivel a régészet a vaskorban már nem igazolja a steppei lovasok és az erdőlakók keveredését.

A tények makacs dolgok, nem olyan egyszerűek, mint ahogy sokszor szeretnénk. A tudomány feladata, hogy függetlenül a különféle gondolkodási, társadalmi szokásoktól, „divatirányzatoktól”, a tények igazságával, a fizikai és szellemi tények alapján felépíthető ismeretekkel foglalkozzon, azokat közvetítse, s az egyéni érdeklődéseket, ízléseket alkalmassá tegye a szélesebb körű tájékozódásra, felemelje a megismert igazságok szintjére. Fontos ugyanakkor *minden* kutató számára az új eredmények, kutatási lehetőségek iránti nyitottság megőrzése is, a tények valódi tisztelete. A lényeges: megtanulni jól figyelni, jól kérdezni, széleskörű ismeretekre szert tenni (tárgyi tudás), és felismerni a válaszokat ott is, ahonnan nem várjuk (intuitív szemlélet).

A kérdés tehát nem az, hogy irániak, turániak vagy uráliak vagyunk-e, nem az, hogy szkíták, hunok vagy „finnugorok” vagyunk – az ilyen egyirányú általánosítások mind csak lezárják az egykori valóság tényleges kutatását, megismerését –, hanem az, hogy őstörténetünket abban a szerves, megszakítatlan, s nyilvánvalóan változó folyamatban lássuk, melyben a *magyar* nép és egész kultúrája, égi és földi értékekre épülő, hosszú távon is életképes, kulturális értékekben csodálatosan gazdag őscivilizációja valóban kialakult az évezredek során, természetesen az igazi, elsődleges *magyar eredetünk* bélyegeivel, melynek forrásait kutatjuk, s amelynek kezdeteinél mégiscsak indoeurópai, indoiráni ősiségünk áll. Erre most már egyre inkább

lehetőséget adnak az alkalmazott tudományok (genetika, antropológia, régészet, új szempon-
tokkal kiegészülő nyelvészet, néprajz).

Tágabb összefüggésben úgy látjuk, hogy a honfoglalás idején meglehetősen soknemzetiségű
magyarság esetében éppen a különböző népcsoportok, törzsek egybefogásának magasabb
szellemi-politikai ténye a fontos, mindent összevetve ebben áll az ősmagyar „szociális
művészet”: a magyarság szervezte meg „Szkítiát” a honfoglalás előtt, és adott közös életcélt a
pontusi pusztákon élő különféle nomád, félnomád vagy letelepedett törzseknek, majd ugyanez
lett a küldetése, feladata a Kárpát-medencében, Európa közepén, a nemzetben élő, működő
mindig nemzetfeletti, mindig szakrális erőinek köszönhetően. Ez elvezethet létünk vallásosan
mély megértéséhez is: közös „őshazánk” valójában a szellemi világ, „Isten országa”, melyhez
lelki-szellemi részünkkel – őseinkkel együtt – elsődlegesen hozzátartozunk, s amelyhez
hitünk szerint, s „pártállástól” függetlenül, korról-korra érvényes módon, hasonlóvá kell
formálnunk földi hazánkat, alkalmassá kell tenni önmagunkat.

Hisszük, hogy a magyarság szebb jövőjéhez nincs szüksége szebb, vagy ősbibb, vagy keletibb,
vagy egzotikusabb múltra annál, mint amivel ténylegesen rendelkezik. Hisszük, hogy őstörté-
netünk módszertani és szakirányú kérdéseinek történeti, régészeti, művészettörténeti, geneti-
kai, néprajzi, embertani, nyelvi, tehát elméleti és gyakorlati tisztázása *együttesen* képezi a
magyar őstörténet-kutatás feladatát a továbbiakban is. Hisszük, hogy a valóság egységes, a
hagyomány és tudomány tartalmai (szellem és élet) valójában nem állnak szemben egymással,
csupán még nem értjük igazán az egymáshoz való viszonyukat.

Z. Tóth Csaba

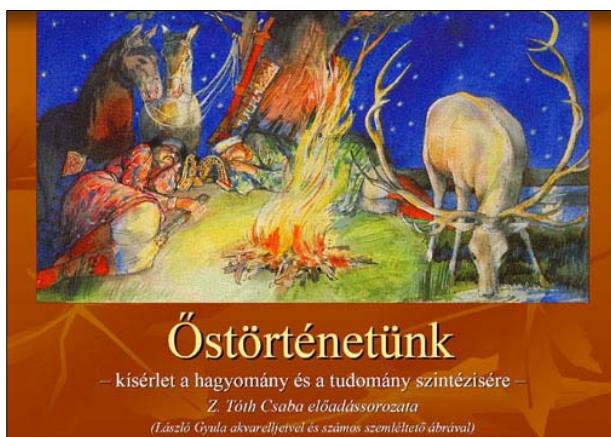
Az Utolsó Lovagok, Vsevolod Uljanov, 1924 („Nyugat-Közép-Kelet” trilógia)

RESUME

Today we are much nearer to solve the old riddle of the origins of Ancient Hungarians, more exactly: the *Magyars*, due to above all of the anthropological researches of DR. Tibor TÓTH (1929, Szolnok, 1991, Budapest), Director of the Anthropological Collection of the Museum of Natural Sciences, Budapest, then Kinga ÉRY, Erzsébet FÓTHI (1982, 1985), and likewise to the newest genetical results of O. SEMINO and his colleagues (2000), and last, but not least, due to the very important works of the Russian archaeologists, GRIGORJEV, KORYAKOVA, EPIMAKHOV, VINOGRADOV, MARSADOLOV, KUZMINA and others. The scientific results testify that the Ancient Magyars – or Sovard (Sabir)-Magyars before the Conquest of the Carpathian Basin – could have taken part in the creation of the Bronze and Iron Age cultures, the linguistic-cultural horizons of the Urals and Western Siberia as Proto-Indo-European colonists from the South, Southwest, who migrated in multiple waves (Sintashta-Fyodorovo-Andronovo cultures from Eastern Anatolia, Transcaucasus at the turn of the 3rd – 2nd millennium BC, and then the Sauromatian tribes from Media to the River Don in the 7-6. century BC). Despite all this evidence, even nowadays, some scholars put the Ancient Magyars on the side of the “Finno-Ugrian” (Jugrian-Uralian) native people from an ethnical perspective, though the interrelations between the Ancient Magyars and the predecessors of the Ob-“Ugrians” (Hanti, Manysi) call for a more accurate explanation. If the common genetical origin is missing, the only question that remains is: who borrowed from whose language? And: when and why?

The Author of this book, *‘Studies in the Prehistory of Magyars’*, Csaba Z. TÓTH (1961), a freelancer cultural historian and passionate researcher of the origins of the Ancient Magyars for more than ten years, lines up many historical sources (among others the very important data from the Geography of Claudius Ptolemaios about ‘Souardenoi’ and ‘Materoi’ etnonyms in the Don-Volga region in 2nd century CE or the Natural history of Plinius about the ‘Sardi Scythae’ which is same etnonym as the Souardeni above) and archaeological parallels, like in his many other publications, with a deep, “holistic” sense of viscosity and cultural-historical coherences with new insights, for the presence of the Ancient Magyars on the surroundings of the Ural-Volga-Don-Caucasus region, at the boundary of Asia and Europe, *before* the Huns (and Onogurs, “Hunogurs”, i.e. Old Bulgarians) arrived from Inner and Central Asia to Eastern Europe. All data point definitely to the Proto-Indo-European, Western Asiatic roots of the Hungarians/Magyars, without denying the possibility of the infusion of several other, not less important ethnocultural, linguistic influences.

A szerző vetített képes előadásai (melyek a Nemzeti Értékvédő Egyesület elnöke, Zorányi Gábor felkérésére készültek), több változatban, új szempontokkal és számos képpel, ábrával, térképpel, grafikonnal színesítve járják körül a témát; személyes előadás keretében megrendelhetők iskolák, művelődési házak, honismereti táborok részére: ztothcsaba@freemail.hu

Tartalom:

- A kezdetek – és egy kis módszertan
- A hagyomány – „álom” és valóság krónikáinkban
 - A szarvas, a sas és a vadászat vagy küzdelem jelenetei az ókori világ művészetében
 - A Csaba-monda
 - Krónikáink történeti elemei
- Tudományos eredmények
 - Embertan, régészet
 - Régészeti leletek, párhuzamok
 - Genetika
 - A nyelvtudomány és a történeti források
- Ajánlott irodalom

Tartalom:

- A múlt megismerésének fontossága
- „Égi” világ, földi világ
- Ősvallásunk, világszemléletünk
- Szakrális „égtájak”
- Irán és Turán
- A szkíta őshagyomány
- Termékenységekultusz
- Az „őshaza”
- Népvándorlások a régmúltban
- Életmód
- A magyarság ősei és népszetezői
- A steppei tárgyi- és szellemi kultúra összefoglalása címszavakban

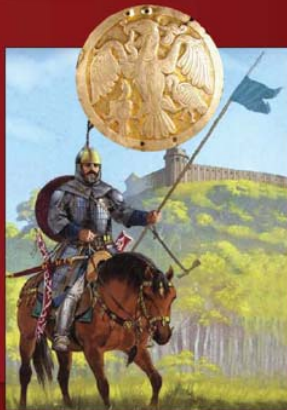
Ismerjük-e krónikáinkat?

*Rokonnépek
és őshazák
a magyarság
családfáján*

Z. Tóth Csaba
2010

Tartalom:

- **I. Anonymus krónikája**
 - I.1. A magyar népnév
 - I.2. Zuárd és a szovárdok vagy szabírok
 - I.3. Kadocsa és a „kadocsák”
 - I.4. A „hungarus” név
 - I.5. „Kumánok”, ruszok, és a „kabar” kérdés
 - I.6. Anonymus népneveinek summája
- **II. A Kézai-krónika**
 - II.1. Nimród, Tanaus és az Evilát-kérdés
 - II.2. Hunor-Magor története és az ogurok
 - II.3. Kézai népneveinek summája
- **III. Régi-új felfedezések a magyarság eredetéről**
- **Összegzés – ami változó, és ami állandó**

Honnan jöttünk, hová megyünk?

A magyar nép
őstörténete körvonalakban,
kitekintéssel az emberi
fejlődés eszméire

Írta:
Z. Tóth Csaba, 2010

Tartalom:

- Bevezetés
- Ősmúltunk és jelenünk
- A magyarság kialakulásának megfogható kezdetei a bronzkorban
- A vaskor – szkíták, sauramaták, szakák között
- Késő ókor, kora középkor
- Adatok a magyar népnév korai előfordulásához
- A honfoglalás kora

Ember, nép, történelem

Teljessegelvű szempontok a történelem
és a magyar őstörténet tanításához az
általános iskolák 5., 6. és 10. osztályai
számára

Tartalom:

- Mi az ember?
- Egyén, család, nemzetség, törzs, nép, társadalom
- A nyelvek kialakulása és a néplélek
- Mi az idő?
- A múlt emlékei
- A magyar nép kialakulása – világszemlélet, élettér, kultúra, embertan
- A magyarság ősei, néprészei
- A steppei népek kultúrája, életmódja címszavakban
- A történelmi korok összehasonlítása
- A magyar nemzetkarakter
- Összegzés

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET
A BRONZKORTÓL A HONFOGLALÁSIG
- a tudomány legújabb eredményei alapján -
(Z. Tóth Csaba előadása, 2011)

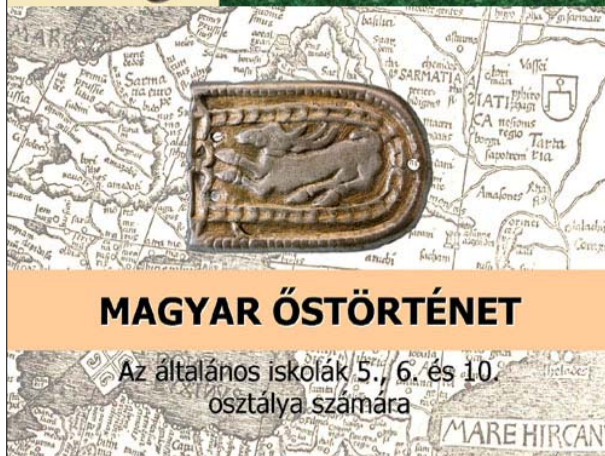
Tartalom:

- Ember és nemzet születéséről
- Eurázsia – őshazák és etnokulturális kapcsolatok
- Kisázsia, Kelet-Anatólia
- Népvándorlások
- Az uráli „erődvárosok országa”
- Letelepített életmódból a nomadizmusba
- A magyar nyelv: bronzkori örökségünk
- A magyarság antropológiája és genetikája
- Irán és „Turán”
- A szkíta-sauramata kor
- Szarmaták, szakák, alánok, hunok
- A kelet-európai steppe népei a honfoglalás előtti századokban
- A honfoglalás előestéjén
- Krónikáink a magyar őstörténetről
- Epilógus – múltból a jövőbe

Tartalom:

- „Amikor a világ még fiatal volt...”
- Eurázsia – ősi kultúrák születése, vívmányai
- Az árjak vándorlásai: Kelet-Anatólia, Urál-vidék, India, Irán
- Irán és Turán
- Az ősmagyarság kialakulása – származás, nyelv, életmód, kultúra, vallás
- A történeti források tanúsága
- „Íme, hát megleltük őshazánkat!”
- Epilógus
- Alapfogalmak
- Bibliográfia

Tartalom:

- Világszemlélet régen és ma – hagyomány és tudomány
- Az eurázsiai steppe: életfeltételek, népvándorlások, vívmányok, kultúra
- Az ősmagyarság a bronzkortól a honfoglalásig
- Antropológia, genetika, régészet, nyelvtudomány és az írott források tanúsága az ősmagyarságról és rokonnépeinkről (képek, ábrák, térképek, táblázatok, grafikonok, eredeti szöveghelyek)
- Bibliográfia

Tartalom:

- Az őstörténet és kutatása – szintézis keresése a tudományos és vallási világszemléletek között
- Eurázsia környezettana, ősi kultúrái
- A magyar nép kialakulása – származás, nyelv, életmód, kultúra, vallás, etnokulturális kapcsolatok
- Irán és Turán
- A történeti források tanúsága
- „Íme, hát megleltük őshazánkat!”
- A steppei népek életmódja, kultúrája címszavakban
- Ajánlott irodalom

Köszönhetően mindenekelőtt TÓTH Tibor antropológiai kutatásainak (1929-1991, a Természettudományi Múzeum Embertani Tárának volt igazgatója), azután ÉRY Kinga és FÓTHI Erzsébet antropológusoknak (1982, 1985), és hasonlóképpen O. SEMINO és munkatársai legújabb genetikai eredményeinek, s végül, de nem utolsósorban az orosz régészek, mint GRIGORJEV, MARSADOLOV, KORYAKOVA, EPIMAKHOV, VINOGRADOV, KUZMINA és mások nagyszerű munkáinak az eurázsiai steppe-térség kultúráiról – ma sokkal közelebb vagyunk az ősmagyarság *valódi* eredettörténetének helyreállításához. A tudományos eredmények tanúsítják, hogy az ősmagyarok – vagy „régi nevükön” szovárd(szabir)-magyarok – részt vehettek az uráli és nyugat-szibériai bronz- és vaskor kulturális-nyelvi horizontjának megteremtésében mint délről, délnyugatról több hullámban bevándorló proto-indoeurópai, proto-anatóliai telepesek. Az ősmagyarok és az obi „ugorok” (hantik, manysik) elődei közötti kapcsolatok pontosabb magyarázatra szorulnak: mivel a közös genetikai eredet lényegében hiányzik, az egyetlen kérdés az, hogy ki kölcsönzött kinek a nyelvéből?

A „Magyar őstörténeti tanulmányok” szerzője, *Z. Tóth Csaba* (1961) szabadfoglalkozású művelődéstörténészként több mint tíz éve kutatja szenvedélyesen a magyarság őstörténetét. Mint több más tanulmányában, itt is felsorakoztat számos, eddig még nem, vagy alig vizsgált történeti forrást (Ptolemaios, Plinius) és régészeti párhuzamokat, köztük több új felismerést az ősmagyarok egykori jelenlétére vonatkozóan az Urál-Volga-Meótisz-Kaukázus környékén, Ázsia és Európa határán, mielőtt a hunok és onogurok („hungarok”, akiknek nevét szintén megörököltük) Belső- és Közép-Ázsiából Kelet-Európába érkeztek volna. Mindezek az adatok a tudományos eredményekkel együtt (antropológia, genetika) határozottan mutatnak a magyarság indoeurópai, indoiráni gyökereire, anélkül, hogy kizárnák a későbbi, nem kevésbé jelentős etnokulturális, nyelvi hatások felvételének lehetőségét.